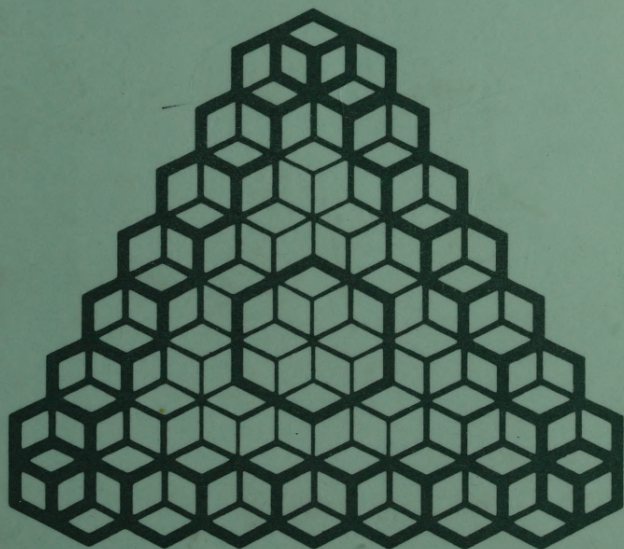
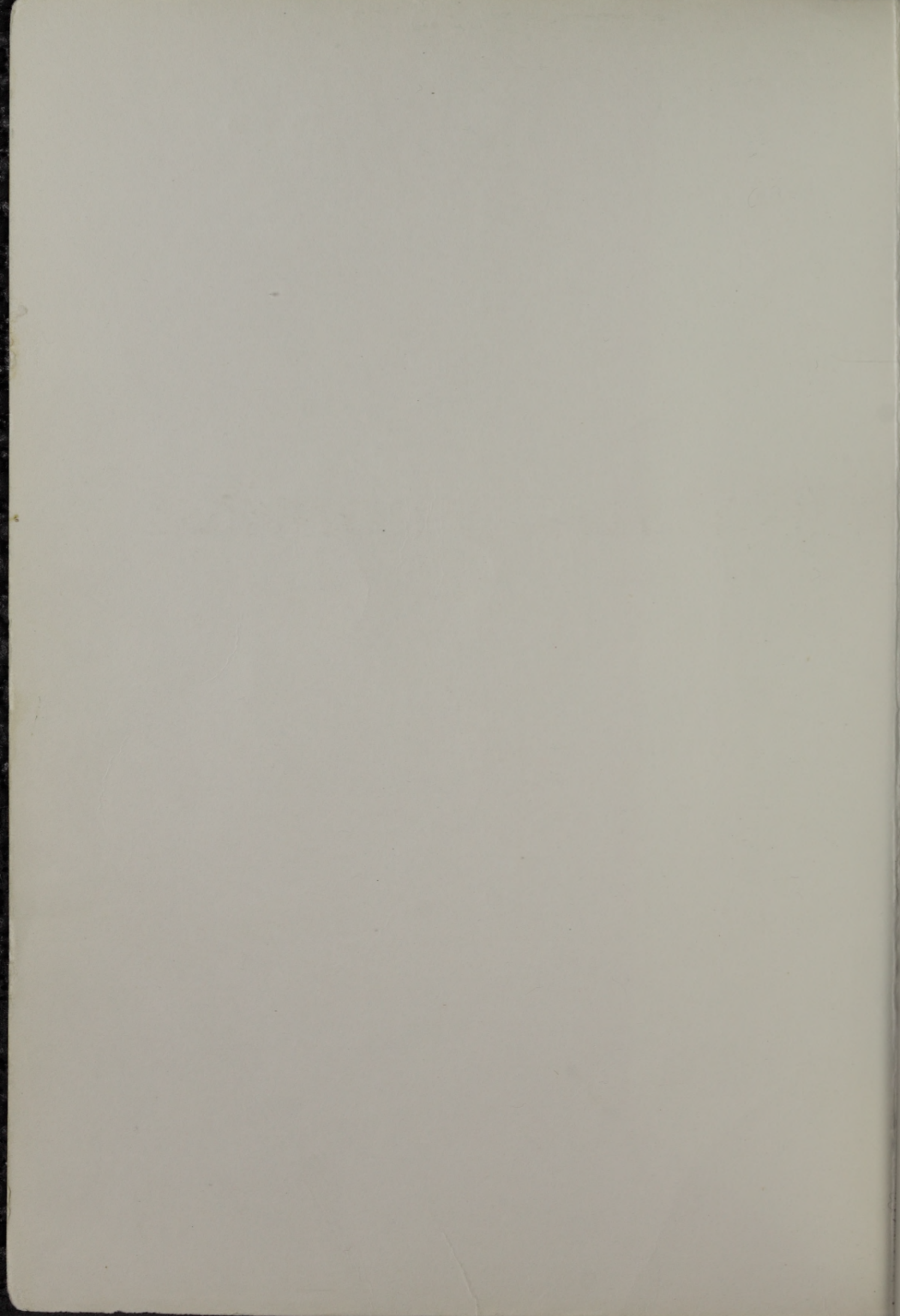

**M
A
K
R
O
E
K
O
N
O
M
I
K
A**

**Dž. E. Stiglics,
Dž. Drifils**

Makroekonomika

Joseph E. Stiglitz and John Driffill

Economics

~~94-3
L 655~~

L
33

Džozefs E. Stiglics un Džons Drifils

Ekonomika

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~94-15.492~~
0303027049

Economics by Joseph E. Stiglitz, Stanford University, W. W. Norton & Company.
New-York, London, 1993.

Translation into Latvian from the British edition – Economics, Joseph E. Stiglitz
and John Driffill.

Šī grāmata ir saīsināts tulkojums, kas veikts ar Eiropas Savienības ACE programmas
finansēšanu atbalstu projekta Nr. 92-0587-T ietvaros.

Projekta koordinatore: Elena Dubra
Zinātniskie redaktori: Remigijs Počs (Latvija)
Alfrēds Vanags (Lielbritānija)
Redkolēģija: E. Dubra, E. Kassalis, B. Sloka
Tulkoja: D. Baranova, E. Dubra, K. Goša,
E. Kassalis, L. Lobanova, D. Ozoliņa,
B. Sloka, Ž. Vasaraudze

Copyright © 1993 by W. W. Norton & Company, Inc.
© Latvijas Universitāte, saīsināts tulkojums, 1994.

ISBN 9984-516-48-2

Latvijas Universitāte
LV-1098, Rīga, Raiņa bulv. 19

1. nodaļa

Priekšvārds

Ši grāmata ir J. Stiglica un Dz. Drifila grāmatas "Economics" britu izdevuma saīsināts tulkojums latviešu valodā. Grāmatā ar autoru piekrišanu nav iekļauta daļa no atsevišķu nodaļu specifiskā ilustratīvā un skaitliskā materiāla, kas latviešu lasītāju var mazāk interesēt, kā arī J. Stiglica grāmatas "Economics" amerikāņu izdevuma sekojošas nodaļas: augsme un produktivitāte, budžeta un tirdzniecības deficīta problēmas, makroekonomiskās politikas dažādas pieejas, alternatīvās ekonomiskās sistēmas un attīstība.

Grāmatā aplūkoti makroekonomikas teorijas pamatjautājumi tirgus ekonomikas apstākļos. Darbā izklāstīti makroekonomikas mērķi un pamatrādītāji, tirgus veidi un kopējā pieprasījuma un piedāvājuma teorija. Īpaši izdalīta valsts loma makroekonomiskā regulēšanā, ieskaitot fiskālo un monetāro politiku. Liela uzmanība pievērsta dažādu ekonomisko skolu viedokļu izklāstam.

Grāmata domāta kā mācību līdzeklis ekonomisko specialitāšu koledžu un augstskolu studentiem. Tā ir ieteicama plašam lasītāju lokam, kas savu darbību veic tirgus ekonomikas apstākļos.

Grāmata "Makroekonomika" latviešu valodā sagatavota un izdota pateicoties Eiropas Savienības ACE programmas finansiālajam atbalstam. Redaktoru un tulkotāju kolektīvs izsaka pateicību grāmatas autoriem un sponsoriem par sniegto palīdzību grāmatas sagatavošanā un izdošanā Latvijā.

Pateiz latviešu valodā tiek tulkota J. Stiglica un Dž. Drifila grāmatas "Economics" 2. daļa "Mikroekonomika", kuru paredzēts izdot 1995. gadā.

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header, including the name "Frickvård".

Frickvård

Si gærner i 1. tilfælde er de enkelte...
I den anden...
I den tredje...
I den fjerde...

Om det...
I den...
I den...

I den...
I den...

I den...
I den...

I den...
I den...

I den...
I den...

1. nodaļa

MAKROEKONOMIKA: MĒRĶI UN MĒRĪŠANA

Ekonomisti izmanto statistiku, lai mēritu ekonomikas stāvokli. Tāpat kā ārsti, lai noteiktu pacienta veselības stāvokli, uzskata par lietderīgu ņemt vērā pacienta temperatūru. Bezdarbs, inflācija un ekonomiskā augums ir trīs visvairāk lietotie termini ekonomikā, lai gan tie sniedz tikai aptuvenu un nepilnīgu ekonomikas attēlojumu. Izvēloties makroekonomikas politiku, šie trīs rādītāji arī ir galvenie valdības interešu sfērā.

To svarīgums valdošajā ekonomiskajā politikā tiek variēts laika gaitā un dažādās vietās. Piecdesmitajos un sešdesmitajos gados lielu uzsvaru lika uz zemu bezdarba līmeni. Bet astoņdesmitajos gados vairākumā pasaules attīstīto valstu uzmanību novirzīja uz inflāciju, daļēji tāpēc, ka tā tika uzskatīta kā visneatliekamākā problēma, un daļēji tāpēc, ka daudzas valdības pārliecinājās, ka tās var ietekmēt inflāciju.

Tajā pašā laikā bezdarbs ekonomiskajā politikā tika uzskatīts par mazāk nozīmīgu. Valdības vienmēr ir gribējušas veicināt ekonomikas augsmi. Strauja ekonomikas izaugsme ir notikusi vairākās zemēs, tādās kā Japāna, Vācija vai Honkonga. Bet kā to sasniegt, ir palicis noslēpums. Veiksmes receptes, kas tika izmantotas ātri augošajās ekonomikās, ir parādījušas neiespējamību tās veiksmīgi kopēt kaut kur citur.

Šī nodaļa iepazīstina ar bezdarba, inflācijas un ekonomiskās augsmes jēdzieniem, kā arī ar statistiku, kuru izmanto to mērīšanai. Lai gan statistikai pamatā ir slikta slava ("meli, ārkārtīgi meli un statistika", teica Vinstons Čērčils), tā ir pamatā ekonomikas stāvokļa mērīšanai. Statistiskie dati nekad nav precīzi, un tas ir jāņem vērā šo skaitļu lietotājiem. Izmaiņas inflācijas līmenī vai bezdarba līmenī par dažām desmitdaļām procenta starp vienu mēnesi un nākamo dod maz derīgas informācijas, tāpat kā tas ir ar pacienta temperatūras svārstībām par grāda desmitdaļu. Bet lielas pastāvīgas izmaiņas skaitļos, piemēram, bezdarba līmeņa palielināšanās no 5 % uz 10 % rāda, ka kaut kas ir nozīmīgi mainījies.

Nākamās iedaļās tiks apskatīti bezdarba, inflācijas un augsmes gala iznākums un izskaidrots, kā katrs tiek mērīts.

Pamatjautājumi

1. Kas ir galvenie darbības objekti valdības makroekonomiskajā politikā?
2. Kā mēra bezdarbu, produkcijas izlaidi, ekonomisko augsmi, dzīves izmaksas un inflāciju?
3. Kādas problēmas rodas, mērot šos mainīgos?
4. Kādas ir dažas no bezdarba formām?

Bezdarbs

Kopš Otrā pasaules kara beigām, daudzas valdības izvirzīja pilnīgu nodarbinātību kā vienu no galvenajiem ekonomiskās politikas mērķiem. Bieži tiek apgalvots, ka ikvienam, kas vēlas strādāt un ir spējīgs to darīt, jābūt iespējām dabūt darbu. Nesenā pagātnē notika atkāpšanās no mērķa par pilnīgu nodarbinātību uz pieticīgāku mērķi par zemu bezdarba līmeni. Pilnīga nodarbinātība kļuva grūti definējama un nesasniedzama.

Pastāv vairāki iemesli, kāpēc bezdarbs tiek uzskatīts par sociālu un ekonomisku problēmu. Viens no iemesliem ir, ka bezdarba parādīšanās atspoguļo resursu zaudējumu ekonomikā kopumā. Ja bezdarbnieki būtu nodarbināti, tad preču un pakalpojumu ražošanas apjoms ekonomikā būtu lielāks. Valdības izdevumi bezdarbnieku pabalstiem būtu mazāki, un nodokļu likmes, lai finansētu valdības izdevumus, arī būtu zemākas. Bezdarbam izzūdot ikvienam kļūtu labāk.

Cits iemesls ir, ka nenodarbināti cilvēki cieš ekonomiskas grūtības. Bezdarbs ir arī saistīts ar dažādām sociālām problēmām. Bezdarbnieki bieži jūtas atraidīti un atsvešināti no sabiedrības galvenās daļas. Daudziem cilvēkiem būt nodarbinātiem ir svarīgi viņu pašcieņai. Bezdarbs var apdraudēt ģimenes savstarpējās attiecības. Ir pierādījumi, ka bezdarbs un nabadzība ir saistīti ar sliktu veselību. Jauni strādnieki, kuri ir nenodarbināti, daudz vieglāk iesaistās kriminālnoziegos, un neattīsta savas darba pamat-

ieņemšanas un ieradumus, kas izraisa vairāk ekonomisku un sociālu problēmu nākotnē. Gados vecākiem strādniekiem, kas kļūst bezdarbnieki, bieži ir grūti iestāties atpakaļ darbā un paliek nenodarbināti ilgu laika periodu, vai arī tiek spiesti uz agru pensionēšanos. Dažādu iemeslu dēļ, kurus var apvienot ar vārdu "vecums", darba devēji negribīgi ņem viņus atpakaļ.

Bezdarba iezīme, kas to padarījusi par lielāku problēmu, nekā tā ir bijusi, ir tā koncentrācija atsevišķos reģionos vai starp atsevišķām cilvēku grupām. Bezdarbs bieži vien ir koncentrēts atsevišķos reģionos vai pilsētās, kad nozare vai firma tiek slēgtas: ogļu ieguve un tēraudrūpniecība Dienvidvēlsā, tekstilrūpniecība Lankšīrā un Jorkšīrā, kuģu būvniecība Tainā un Klaidā - tie ir tikai daži piemēri no Lielbritānijas. Bezdarba lokāla koncentrācija, ko izsauc lielo firmu slēgšana, iespaido visu vietējo ekonomiku. Arī citas vietējās firmas sašaurina ražošanu vai bankrotē, jo tās zaudē savas darbības spējas (biznesu). Nacionālo kompāniju nodaļas, bankas un veikali arī var tikt slēgti. Tas viss ir par iemeslu lielākam lokālajam bezdarbam. Šo reģionu iedzīvotājiem, kurus bezdarba pieaugums ietekmē šādā veidā, nākotnē samazināsies labklājība, jo kritas vietējo ipašumu vērtība.

Bezdarba koncentrācija starp jauniem, nekvalificētiem vīriešu kārtas strādniekiem, īpaši lielu pilsētu centru tuvumā, starp dažādu rasu minoritāšu grupām akcentē bezdarba radītās sociālās un ekonomiskās problēmas.

Visi šie faktori izsauc reģionālas problēmas Lielbritānijā un citās rūpnieciski attīstītās valstīs. Tas viss liek kaut ko darīt ar bezdarbu.

Tomēr pirms sākt kaut ko darīt, ir nepieciešams censties saprast kā ekonomika strādā makro limenī. Jo citādi, izmantojot medicīnas analogiju, ārstēšana var būt sliktāka nekā slimība.

Bezdarba definīcija un mērīšana

Vispārpieņemta bezdarba definīcija ir: cilvēki ir nenodarbināti, kad viņi vēlas un ir spējīgi strādāt, bet nespēj atrast darbu. Šī definīcija nav pilnīgi skaidri formulēta. Tā neizraisa nepārprotamu un universāli akceptētu mēru par nenodarbināto cilvēku skaitu. Šo nesaskaņu pakāpi parāda argumenti par reāli eksistējošā bezdarba patieso limeni.

Bezdarba statistika

Daudzās valstīs izmanto aptauju bezdarba mērīšanai. Mājsaimniecībā nodarbināto izlases kopumam jautā par viņu kārtējā darba meklējumiem. Alternatīva metode, ko izmanto arī Lielbritānijā, balstās uz bezdarba likmi, ko izsaka kā cilvēku skaitu, kas pieprasa bezdarbnieku pabalstu.

Lielbritānijā izmanto aptaujas, kuras parāda atšķirīgāku bezdarba lielumu nekā oficiālie skaitļi, kas balstās uz darba pretendentu uzskaiti. Bezdarba lielums 80. gados, kas balstījās uz darbaspēka nodarbinātības izpēti (un tika publicēts) kopumā bija par 1-2 procentiem augstāks nekā skaitļi, kas balstījās uz pretendentu uzskaites datiem. Šis atšķirības ilustrē, ka nepastāv bezdarba likmes nepārprotami pareizs bezdarba mērs.

Kopš 1980. gada bezdarbs Lielbritānijā reizēm ir pārsniedzis 10 procentus, bet nekad nav noslidējis zem 5 procentiem. Citās Eiropas valstīs šini laika periodā arī bija augsts bezdarba līmenis. Šinis zemēs bezdarbs 80. gados bija daudz augstāks, nekā jebkad kopš Otrā pasaules kara beigām. Bezdarba palielināšanās ir radījusi lielu problēmu: kā to izskaidrot un kā samazināt bezdarba līmeni līdz 50. un 60. gadu stāvoklim. Amerikas Savienotajās Valstīs ir nedaudz mazākas bezdarba likmes nekā Eiropas zemēs un 80. gadi ASV neizskatījās tik slikti, salīdzinot ar tās vēsturi, kā tas ir Lielbritānijā, Francijā un Vācijā. Vēl vairāk, dažās valstīs, ieskaitot Japānu un Zviedriju, bija sasniegtas ļoti zemas bezdarba likmes, kas 80. gados svārstījās no 1 – 4 procentu robežās. Kā tās to panāca? Šis jautājums rodas citām valstīm – vai tās var sasniegt tik zemas bezdarba likmes. Kāpēc 1993. gadā 3 procentu bezdarbs Japānā tiek uzskatīts par krīzi, kamēr Lielbritānijā 11 procenti ir kļuvuši vienīgi par normālu notikumu gaitu.

Bezdarba formas

Ir lietderīgi saskatīt atšķirības starp dažādiem bezdarba veidiem. Daudziem darbiem ir sezonas raksturs. Pirms Ziemassvētkiem veikalos ir palielināts pieprasījums pēc pārdevējiem. Celtniecības darbi ziemā samazinās laika apstākļu dēļ. Tūrisms palielinās vasarā, un līdz ar to rodas daudzi darbi tūristu apkalpošanā. Darba piedāvājums palielinās vasarās, kad skolēni un koledžu studenti uz laiku stājas darbā. Kopš darba piedāvājuma palielinājums vasarā

ir lielāks par darba pieprasījumu, šajā periodā parasti palielinās bezdarba līmenis. Ir svarīgi ņemt vērā un koriģēt šādām sezonām raksturīgas svārstības.

Bezdarbu, kas mainās līdz ar sezonu maiņu, sauc par sezonas bezdarbu. Regulēšanu, ko veic ar bezdarba datiem, lai tie atspoguļotu normālu sezonas modeli, sauc par sezonālo regulēšanu. Tādējādi, ja vidēji bezdarba līmenis vasarā normāli ir par 4 % augstāks nekā citā laikā, tad sezonāli koriģētais bezdarba līmenis jūlijā būs kārtējais bezdarba līmenis plus 4 procenti. Ja starp maiju un jūliju bezdarbs palielinās par daudz vairāk nekā četriem procentiem, tad te ir jāsaik par kaut ko uztraukties.

Kamēr strādājošie celtniecībā, lauksaimniecībā un tūrismā regulāri saskaras ar sezonālo bezdarbu, citi ir nenodarbināti tikai normālas darba vietas maiņas laikā. Tas tiek uzskatīts par frīkcionālo bezdarbu. Individī, kas ir atbrīvojušies no darba, lai meklētu jaunu, ir frīkcionālie bezdarbnieki. Pastāvīgi mainīgā ekonomikā, kad dažas nozares attīstās strauji, bet citās ir pagrimums, vienmēr pastāvēs kustība no viena darba uz citu, un tādējādi vienmēr būs frīkcionālais bezdarbs.

Jauniem cilvēkiem ir tendence darbu mainīt daudz biežāk nekā gados vecākiem cilvēkiem, jo viņi meklē darbu, kas atbilst viņu prasmei un interesēm. Tādējādi periodos, kad neparasti liels daudzums individu ietilpst darbaspēkā, ir lielāks frīkcionālā bezdarba līmenis.

Daļa bezdarbnieku rodas, ja viņu dzīves vieta nav savienojama ar iespējamo darba vietu, vai arī ja bezdarbnieku darba prasme nav atbilstoša tām prasībām, kādas ir vajadzīgas vakantajās darba vietās. Šo bezdarba veidu bieži sauc par strukturālo bezdarbu. Piemēram, var būt brīvas datoru programmētāju darba vietas, kamēr celtniecības strādnieki ir bez darba. Līdzīgas iezīmes ar darba vietu vakancēm var būt arī ekonomikas attīstības laikā (kā tas bija Anglijas dienvidaustrumos 80. gados) tajās vietās, kas cieš no ekonomikas lejupslīdes (vecajās industriālajās zonās Dienvidvēlsā, Midlendā u.c.).

Vecākiem cilvēkiem īpaši var būt grūti adoptēties jaunajās strukturālajās izmaiņās, darba devēji ir spiesti tērēt savu naudu, lai nosūtītu pensijā piecdesmit piecus gadus vecas personas, kurām ir zudis darbs. Bezdarba veidu, kuru mēs apskatīsim šajā grāmatas daļā, sauc par ciklisko bezdarbu. Tas ir bezdarbs, kurš palielinās, kad ekonomikā iestājas lejupslīde un tas samazinās, kad vērojams ekonomikas uzplaukums.

Inflācija

Divdesmitajos gados, kad bija mēmais kino, ASV kino biļetes cena bija pieci centi. Četrdesmito gadu beigās tās cena jau bija pieaugusi līdz 50 centiem, sešdesmitajos gados tā sasniedza divus dolārus, bet tagad tā jau maksā vairāk nekā sešus dolārus. Cenu vispārējā līmeņa palielināšanos sauc par inflāciju. Kamēr bezdarba sekas skar noteiktas iedzīvotāju grupas, inflācija ar savu darbību ietekmē ikvienu. Tāpēc tas nav pārsteidzoši, ka gandrīz vienmēr augstas inflācijas problēmas nokļūst politiskās dzīves virsotnē.

Tā nav inflācija, ja kādas vienas preces cena pieaug. Inflācija rodas tad, kad cenas vienlaicīgi ceļas daudzām precēm. Inflācijas likme parāda vispārējo cenu celšanās līmeni.

Inflācijas mērīšana

Ja visu preču cenas pieaugtu vienādā proporcijā, teiksim par pieciem procentiem gada laikā, tad inflācijas mērīšana būtu viegla: šajā gadā inflācijas likme būtu pieci procenti. Grūtības rada tas fakts, ka dažādu preču cenas pieaug atšķirīgā līmenī, bet dažu preču cenas var pat samazināties. Lai noteiktu vispārēja cenu līmeņa izmaiņas, ekonomisti aprēķina vidējo cenu pieauguma procentu. Taču veicot šos aprēķinus, lielāka vērība jāveltī to preču cenu izmaiņām, kas atstāj lielu ietekmi uz budžetu (piemēram, dzīvokļu īre), kamēr relatīvi mazāk svarīgu lietu (piemēram, zīmuļu) cenu izmaiņām var pievērst mazāku uzmanību. Ja zīmuļu cenas samazinās par 5 procentiem, bet dzīvokļu īres cenas pieaug par 5 procentiem, tad vispārējam cenu līmenim ir jāpieaug.

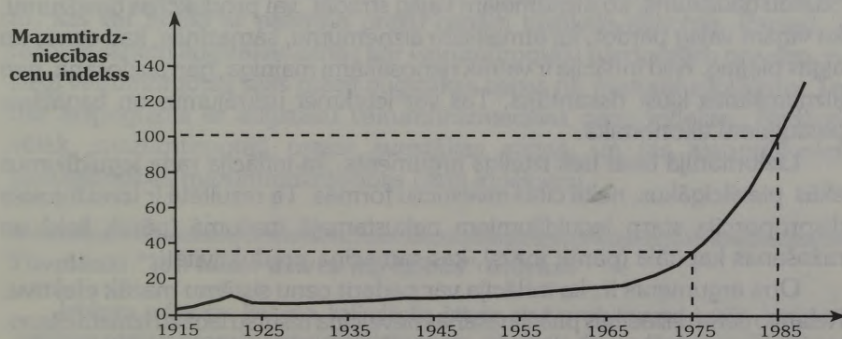
Ekonomistiem ir vienkāršs paņēmieni, kā mērit cenu līmeni. Viņi jautā: cik šajā gadā patērētājam ir jāsamaksā par tādu pašu preču kopumu un daudzumu, ko viņi iegādājās pagājušajā gadā? Ja, piemēram, 1991. gadā tas maksāja 5500 sterliņu mārciņu, bet 1990. gadā patērētājam par to bija jāsamaksā tikai 5000 sterliņu mārciņu, tad mēs sakām, ka cenas vidēji ir cēlušās par 10 procentiem. Šādus rezultātus parasti izsaka cenu indeksa formā, kas, lai vieglāk varētu salīdzināt, mēra cenu līmeni jebkurā dotajā gadā attiecībā pret kopēju bāzes gadu.

Cenu indekss bāzes gadā pēc definīcijas ir 100. Jebkura cita gada cenu indekss tiek aprēķināts, ņemot šī gada cenu līmeņa attiecību pret bāzes gada cenu līmeni un reizinot to ar simtu. Piemēram, ja 1990. gads ir bāzes gads un mēs gribam zināt cenu indeksu 1991. gadam, tad vispirms mēs izrēķinām attiecību starp noteikta preču kopuma izmaiņām 1991. gadā (5500 sterliņu mārciņu) pret tā paša kopuma izmaksām 1990. gadā (5000 sterliņu mārciņu), kas ir 1,1. Cenu indekss 1991. gadā tādējādi ir $1,1 \times 100 = 110$. Tas nenozīmē, ka vidējās cenas ir 1,1 sterliņu mārciņas vai 110 sterliņu mārciņas. Indekss 110, izmantojot 1990. gadu kā bāzi, nozīmē, ka cenas 1991. gadā vidēji ir augstākas par 10 procentiem, nekā 1990. gadā. Izmantojot cenu indeksus, jābūt uzmanīgiem, paturot prātā, kā tie ir aprēķināti, un bāzes gadu.

Pastāv vairāki atšķirīgi indeksi, kurus izmanto ar dažādiem preču kopumiem. Kad valdība, rēķinot cenu indeksu, izmanto preču kopumu, kas atspoguļo mājsaimniecību ienākumu vidējo izlietojumu, šis indekss tiek saukts par mazumtirdzniecības cenu indeksu, vai RPI (retail price index). Lai definētu šo preču kopumu, Lielbritānijā izmanto ģimeņu izdevumu izpētes rezultātus.

Mazumtirdzniecības cenu indekss parāda, cik daudz vairāk preču kopums (grozs), kas pārstāv vidējās mājsaimniecības iegādātās preces, šodien maksā vairāk (vai mazāk), nekā tas bija kādu laiku atpakaļ.

1.1. zīmējumā parādīta mazumtirdzniecības cenu indeksa attiecība pret tā līmeni 1987. gadā.

1.1. zīmējums. Inflācija Lielbritānijā laika posmā no 1915. gada līdz 1990. gadam.

Inflācijas svarīgums

Kāpēc inflācija ir problēma? Nevar būt šaubu, ka tā ir problēma politiķiem, kuri ir fетиšизējuši nulles inflāciju. Politika ar izvirzītu mērķi "izspiest inflāciju ārā no sistēmas", vai arī "turpināt apspiest inflācijas pieaugumu" gandrīz pilnīgi aizsedza citas problēmas. Politiķi izteica attieksmi pret inflāciju, jo tā varēja iegūt to vēlētāju balsis, kuri izjuta nepatiku pret inflāciju.

Neraugoties uz to, dažiem cilvēkiem inflācija ir atnesusi vairāk ienākumu nekā izdevumu. Cilvēki ar savām ieķīlātām mājām var gūt sev labumu no inflācijas. Māju vērtība pieaug attiecībā pret parādu vērtību bankā un celtniecības kreditēšanas sabiedrībās, radot īpašniekiem labvēlīgus nosacījumus. (Augstākas procentu likmes un maksājumi par ķīlām, kas bieži pavada augstāku inflāciju, ne vienmēr iznīcina ieguvumu.) Strādnieki pamatā nezaudē no inflācijas, jo viņu algas, kā likums, pieaug ātrāk nekā cenas. Reizēm personas, kas saņem valsts pabalstus, un pensionāri ir aizsargāti pret inflāciju, indeksējot šos pabalstus atbilstoši cenu līmenim. Indeksācija ir process, kas automātiski palielina pabalstus, lai aizsargātu pirkjspēju, pieaugot cenām.

Ir vairāki argumenti, kas liecina, ka inflācija uzspiež sabiedrībai izmaksas. Kā viens no tiem ir, ka neparedzēta inflācija ir cēlonis bagātību pārplūšanai no aizdevējiem pie aizņēmējiem, kad aizņēmumu vai kredītu vērtība ir fiksēta naudas izteiksmē, jo reālā kredīta vērtība ir samazināta, pieaugot cenām. Stundu daudzums, ko aizņēmējam vajag strādāt, vai produkcijas daudzumu, ko viņam vajag pārdot, lai atmaksātu aizņēmumu, samazinās, kad cenas un algas pieaug. Kad inflācija ir vairāk nenosakāmi mainīga, gan aizdošana, gan aizņemšanās kļūst riskantāka. Tas var ietekmēt uzkrājumus un bagātības pieaugumu ekonomikā.

Lielbritānijā bieži tiek izteikts arguments, ka inflācija rada ieguldījumus ēkās pievilcīgākus, nekā citās investīciju formās. Tā rezultātā ir izveidojusies disproporcija starp ieguldījumiem nekustamajā īpašumā (pārāk liels) un ražošanas kapitālā (pārāk mazs), kas samazina produktivitāti.

Otrs arguments ir, ka inflācija var padarīt cenu sistēmu mazāk efektīvu. Relatīvo cenu dažādības palielināšanās neveicina resursu labāku izmantošanu. Kad inflācijas nav, individuālo preču cenas neizmainās bieži, vai arī ļoti nedaudz, ja izmaiņas notiek. Cilvēkiem izveidojas skaidri priekšstati, cik kura

lieta maksā. Ja maizes klaipts pēdējos desmit gados maksā 80 pensus, tad klaipts 70 pensu vērtībā ir labs darījums, un var tikt gaidīts paaugstināts maizes pieprasījums.

Kad cenas paaugstinās ātri, preču relatīvās cenas mainās visu laiku, jo ne visi veikali preču cenas paaugstina vienādās proporcijās un vienādā laikā. Kad vidējais cenu pieaugums ir 5 procenti mēnesī, dažus mēnešus maizes cena dažos veikalos var palielināties par 20 procentiem, un dažus mēnešus var vispār nemainīties. Ar visu preču cenām arī notiek līdzīgas lietas – reizēm tās paaugstinās ievērojami, tad paliek bez izmaiņām, kamēr relatīvām preču cenām ir tendence ievērojami mainīties.

Šādā situācijā cilvēkiem daudz grūtāk ir paturēt prātā skaidru izpratni, kāda ir dažādu lietu izmaksu normāla attiecība. Tie centīsies mazāk reaģēt uz cenu izmaiņām, jo viņi būs mazāk spējīgi tās ietekmēt. Šāda relatīvo cenu iedarbība uz resursu lokalizācijas vadību ir samazināta. Turklāt lielāka relatīvo cenu dažādība var būt par iemeslu tam, ka cilvēki tērēs vairāk laika, lai censtos noskaidrot, kādas ir "normālas" cenas. Cenšoties kaut ko lēti nopirkt, tie zaudēs vairāk resursu.

Alternatīvi cenu indeksi

Citi cenu indeksi, atskaitot mazumtirdzniecības cenu indeksus, var tikt aprēķināti, izmantojot dažādus tirgus grozus. Vairumtirdzniecības cenu indeksi nosaka vidējo cenu līmeni par kādu vairumtirgotāji pārdod preces mazumtirgotājiem. Šis indekss var būt noderīgs, jo dod mums nojausmu par to, kas var notikt ar patēriņa preču cenām tuvākajā nākotnē. Parasti, ja ražotāji saņem augstākas cenas par vairumtirgotāju pārdotajām precēm, isā laikā vairumtirgotāji sāks prasīt augstākas cenas no mazumtirgotājiem. Tas tiks atspoguļots ar augstāku vairumtirdzniecības cenu indeksu. Nedaudz vēlāk, mazumtirgotāji prasīs augstākas cenas, un tas atspoguļosies, paaugstinoties mazumtirdzniecības cenu indeksam.

Tuvplānā: "ļoti labas dzīves dārdzības" indekss

Jebkura inflācijas lieluma kalkulācija ietver sevī preču groza izvēli; būtiski ir izvēlēties pareizo grozu izvirzītajam jautājumam. Studenta dzīves dārdzības noteikšanai izvēlētais preču un pakalpojumu grozs būs atšķirīgs no pensionētas personas, vai arī no to vecāku patēriņa groza, kuri sūta savus bērnus privātā skolā.

16 • 1. nodaļa. Makroekonomika: Mērķi un mērīšana

Amerikāņu biznesa žurnāls "Forbes" laiku pa laikam publicē inflācijas indeksu, kas orientēts uz ļoti bagātiem cilvēkiem. Šo indeksu sauc arī par "ļoti labas dzīves dārdzības" indeksu (CLEWI- the cost-of-living-extremely-well index). Apģērbu kategorijā CLEWI patēriņa grozs ietver Adolfo Couture tērpus un Gucci kurpes. Mājas pārtikas kategorijā iekļauti kaste Dom Perignon šampānieša, septiņas mārciņas visdārgākās liellopu filejas un kilograms kaviāra. Groza transporta daļā iekļauts automobilis Rolls-Royce Silver Spirit, lidmašīna Laerjet un ekskluzīvais Sikorsky helikopters. Viesu uzņemšanā un izpriecu daļā iekļauta izklaidējošu pusdienu cena četrdesmit personām un divas sezonas biļetes (ložas sestdienas vakarā) Ņujorkas metropolitēna operā.

1.1. tabula.

CLEWI indeksa aprēķināšanas tabulas fragments

Priekšmeta nosaukums	1991. gada cena \$	Palielinājums procentos no 1990. - 1991. gadam
<u>Apģērbi un apavi</u>		
Tērpi (Adolfo Couture)	1500	nav
Kurpes (Gucci)	295	+14
<u>Izpriecas</u>		
Izklaidējošas pusdienas (40 personām- Ridgewells, Washington, D.C. restorānos)	5040	nav
Opera (2 sezonas biļetes Metro- politēna operā, sestdienas vakaros, ložās)	2250	+9
<u>Pārtika mājās</u>		
Kaviārs (Beluga Malossal, 1 kg)	1478	nav
Šampanietis (Dom Perignon)kaste	947	+7
<u>Transports</u>		
Lidmašīna (Laerjet 35A, standarta iekārta, 10 pasažieri)	4625000	+5
Helikopters (Sikorsky S-76, ekskluzīvs)	6300000	+5
Automobilis (Rolls- Royce Silver Spirit)	151700	+8

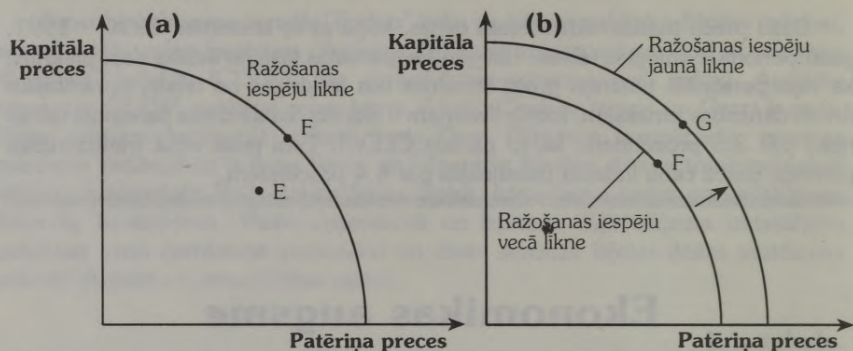
Dažu preču mazumtirdzniecības cenas, kopā ar to izmaiņām 1990. - 1991. gadu periodā ir sniegtas tabulā. Lai gan šīs grāmatas lasītāju lielākā daļa piekritis, ka viņu personālā patēriņa groza izmaiņas būs atšķirīgas no tabulā norādītajām dzīves dārdzības izmaksām, tomēr ikvienam ir skaidrs, ka dārdzība palielinās vairāk nekā par 3,5 procentiem, kā to parāda CLEWI. Tani pašā laikā tradicionālais patēriņa preču cenu indekss palielinājās par 4,4 procentiem.

Ekonomikas augsme

19. gadsimta vidū vidējais dzīves līmenis Lielbritānijā bija augstākais pasaulē. Kopš tā laika dzīves līmenis Lielbritānijā ir pieaudzis, bet mazāk nekā daudzās citās valstīs, un tagad tā ir vidēji bagāta valsts. Daudzās Eiropas zemēs, Kanādā, Amerikas Savienotajās Valstīs un Japānā 1993. gadā ir augstāks dzīves līmenis nekā Lielbritānijā. Lielbritānijas lēnie ekonomiskās augsmes tempi daudzus gadus ir bijuši politiku neizpratnes un rūpju avots. Britu ekonomika ir pretojusies virknei ekonomisko politiku, kas bija orientētas uz ātrāku labklājības augsmi.

Tani pašā laikā rūpes par augsmes tempiem un produktivitāti neaprobežojas tikai ar Britāniju. ASV vēl tagad varbūt ir augstākais dzīves līmenis pasaulē, bet neraugoties uz to, tās ekonomikas augsmes tempi 70. un 80. gados bija lēni, un starpība starp dzīves līmeni ASV un citām zemēm ir kļuvusi mazāka. Tas ir iemesls ASV valdības augošajām rūpēm par savas zemes ekonomikas attīstību.

Ja ekonomika ir pilnīgi efektīva un attīstās ātri, tai nepieciešams izmantot resursus efektīvi un ieguldīt tās ražošanas potenciāla palielināšanai. Lai izpildītu pirmo uzdevumu – izmantotu efektīvi resursus – ekonomika darbojas tās ražošanas iespēju liknes robežās. Šis princips iepriekš tika izskatīts un ir fundamentāls mūsu makroekonomiskajai domāšanai. 1.2. (a) zīmējums parāda ražošanas iespēju likni. Tā pārstāv iespējamo preces ražošanas maksimālo lielumu aplūkotu kopsakarībā ar citu preču ražošanas daudzumu.

1.2. zīmējums. Ekonomikas efektivitāte un augsme.

Zīmējumā mēs pievēršam uzmanību tikai diviem preču veidiem. Uz horizontālās ass tiek atlikts ražoto patēriņa preču daudzums, bet uz vertikālās ass ražoto kapitāla preču (mašīnas, ēkas) daudzums. Ja ekonomika atrodas punktā E, tad tā neizmanto visus savus resursus, vai arī neizmanto tos pietiekami efektīvi. Daļa strādājošo var būt nenodarbināta, mašīnas nenoslogotas. Ražošana var tikt paplašināta līdz kādam punktam F, kas noteikti atrodas uz ražošanas iespēju liknes, līdz ekonomika attīstīs ražošanu līdz augstākajam iespējamajam limenim. Šādā situācijā cilvēki vairāk varēs patērēt, būs augstāks investīciju limenis.

Ekonomikas otrais uzdevums ir palielināt tās ražošanas potenciālu. Tas ir parādīts 1.2. zīmējuma (b) daļā, kur ekonomiskās politikas rezultātā notiek ražošanas iespēju liknes nobīde pa labi. Šajā gadījumā ekonomika virzās no punkta F uz punktu G, kurā tiek ražots vairāk gan patēriņa, gan kapitāla preču. (Ir uzmanīgi jāpieiet interpretācijai, ko ekonomikai nozīmē, ja tā atrodas kādā ražošanas iespēju liknes punktā. Tas nebūt nenozīmē, ka bezdarbs ir nulles līmenī, vai arī, ka visas iekārtas tiek pilnīgi izmantotas. Būtībā šeit vienmēr ir zināms frikcionālais bezdarbs, jo strādājošie maina vienu darbu pret citu. Normāli arī daļa iekārtu var būt neizmantotas, jo tās var atrasties remontā, vai arī tikt turētas rezervē kādiem neparedzētiem gadījumiem.)

Produkcijas izlaides mērīšana

Produkcijas izlaides izmaiņu mērīšanas problēma ir līdzīga ar cenu līmeņa izmaiņu mērīšanas problēmu. Mēs varam ziņot, cik daudz katras

preces ekonomika ir ražojusi: 1862478 āmus, 453562382 kartupeļus, 7875342 pulksteņus utt. Šādus datus var izmantot vairākiem mērķiem, bet tie neparāda to, ko mēs vēlamies. Ja nākamajā gadā āmuru ražošana palielināsies par pieciem procentiem, kartupeļu ražošana samazināsies par diviem procentiem un pulksteņu ražošana par septiņiem procentiem, tad vai kopējā produkcijas izlaide būs pieaugusi vai samazinājusies? Un par cik?

Daudzu iemeslu dēļ ir nepieciešams iegūt vienu atsevišķu skaitli, kas summē visu ekonomikas produkcijas izlaidi. Bet kā var saskaitīt āmus, kartupeļus, pulksteņus un miljoniem citu ražoto izstrādājumu. Mēs to darām, saskaitot visu beigu preču (preces, kuras netiek izmantotas citu preču ražošanai) vērtību naudas izteiksmē. Tādējādi tiek iegūts viens skaitlis, kas sevi ietver visu ekonomikas radīto produkciju. Šādi iegūtu skaitli sauc par iekšzemes kopproduktu IKP ("gross domestic product" vai GDP). Tas ir ekonomikas izlaides standarta mērs, un summē visu ražoto preču un pakalpojumu kopējo naudas vērtību, kuru radījuši valsts pastāvīgie iedzīvotāji noteiktā laika periodā (parasti gada laikā). Tādējādi IKP (GDP) sevi ietver preces un pakalpojumus no ražotas pogas līdz ceļojumam lidmašīnā, no izveidotas frizūras līdz iegūtās naftas tonnām. Tas nav būtiski, vai ražošana notikusi sabiedriskajā vai privātajā sektorā, vai arī preces un pakalpojumus iegādājušās mājsaimniecības vai valdība.

Šādi noteiktu GDP sauc par nominālo GDP vai GDP kārtējās cenās.

Pastāv viena problēma, lietojot naudu kā produkcijas izlaides mēru. Inflācija nozīmē, ka nauda maina savu vērtību laika gaitā. Grāmatas, kino biļetes, āmuri, viss šodien maksā vairāk nekā tas bija desmit gadus atpakaļ. Citiem vārdiem sakot, tas nozīmē, ka šodien par vienu sterliņu mārciņu nevar nopirkt tik daudz, kā tas bija desmit gadus atpakaļ. Mēs nevēlamies būt maldināti ticot, ka produkcijas izlaide ir augstāka, lai gan faktiski ir noticis tikai cenu līmeņa pieaugums. Lai tieši varētu salīdzināt dažādus gadus, aprēķina GDP, ievērojot cenu izmaiņu tieksmi.

Attīrot GDP lielumu no inflācijas efekta, iegūto skaitli sauc par reālo GDP. Ekonomikā ražotās preces secīgos gados tiek novērtētas vienotās cenās, t.i., cenās, kādas pastāvēja bāzes gadā. 1.2. tabula sniedz skaitlisku piemēru.

1.2. tabula.

Nominālais un reālais GDP

<u>1985. gads.</u>			
	Kartupeļi	Pulksteņi	Āmuri
Produkcijas izlaide (miljonos)	473	7,8	1,3
Cenas (sterliņu mārciņās)	0,05	50	7,5
Nominālais GDP = $(473 \times 0,05) + (7,8 \times 50) + (1,3 \times 7,5) = 423,40$ Reālais GDP 85. gada cenās = = $(473 \times 0,05) + (7,8 \times 50) + (1,3 \times 7,5) = 432,40$ Reālā GDP indekss = 100 Netieši izteiktais GDP deflators = $100 \times 423,40 / 423,41 = 100$			
<u>1986. gads.</u>			
	Kartupeļi	Pulksteņi	Āmuri
Produkcijas izlaide (miljonos)	480	8,5	1,0
Cenas (sterliņu mārciņās)	0,06	52	9,3
Nominālais GDP = $(480 \times 0,06) + (8,5 \times 52) + (1,0 \times 9,3) = 488,74$ Reālais GDP 85. gada cenās = $(480 \times 0,05) + (8,5 \times 50) + (1,0 \times 7,5) = 456,5$ Nominālā GDP indekss = $100 \times 488,74 / 423,40 = 115,43$ Reālā GDP indekss = $100 \times 456,5 / 423,40 = 107,82$ Netieši izteiktais GDP deflators = $100 \times 488,74 / 456,5 = 107,06$			
<u>1987. gads.</u>			
	Kartupeļi	Pulksteņi	Āmuri
Produkcijas izlaide (miljonos)	500	8,7	1,5
Cenas (sterliņu mārciņās)	0,07	53	15,0
Nominālais GDP = $(500 \times 0,07) + (8,7 \times 53) + (1,5 \times 15,0) = 518,60$ Reālais GDP 85. gada cenās = $(500 \times 0,05) + (8,7 \times 50) + (1,5 \times 7,5) = 471,1$ Netieši izteiktais GDP deflators = $100 \times 518,60 / 471,1 = 110,05$			

GDP noteikts kārtējās cenās (nominālais GDP) ir pieaudzis no 423,40 miljoniem sterliņu mārciņām 1985. gadā līdz 488,74 miljoniem sterliņu mārciņām 1986. gadā, un līdz 518,60 miljoniem 1987. gadā. Daļu no nominālā GDP pieauguma izsauca cenu paaugstinājums, nevis produkcijas izlaides pieaugums.

Cenu limeņa pieauguma mērs ir kārtējās cenās izteiktā GDP attiecība pret GDP izteiktu bāzes gada cenām. Šo attiecību sauc par netieši izteikto GDP deflatoru. Tas ir cenu indekss līdzīgs mazumtirdzniecības cenu indeksam. Tomēr starp tiem pastāv svarīga atšķirība. Mazumtirdzniecības cenu indeksu mēra, kā kāda preču groza (bāzes gadā patērēto preču grozs) izmaksas sekojošo gadu mainīgās cenās attiecībā pret tā izmaksām bāzes gadā. Turpreti netieši izteiktais GDP deflators mēra dažādu preču grozu (kārtējā gadā ražoto preču grozs) sekojošo gadu nemainīgās cenās attiecībā pret to izmaksām bāzes gadā.

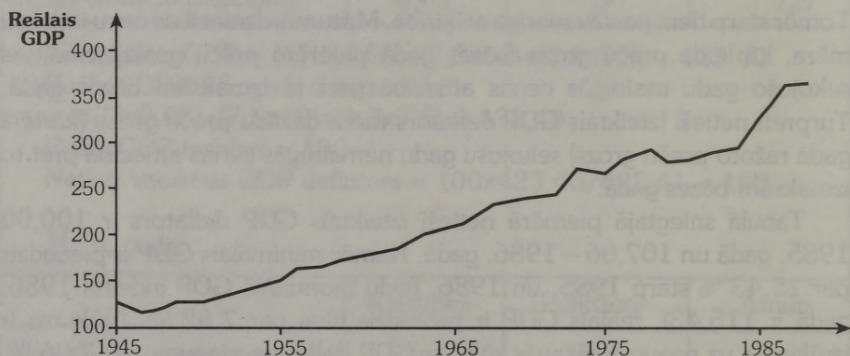
Tabulā sniegtajā piemērā netieši izteiktais GDP deflators ir 100,00 1985. gadā un 107,06 – 1986. gadā. Kamēr minimālais GDP ir pieaudzis par 15,43 % starp 1985. un 1986. gadu (nominālā GDP indekss 1986. gadā ir 115,43), reālais GDP ir pieaudzis tikai par 7,82 %. Atlikums ir izrēķināts uz paaugstināšanās rēķina: GDP deflators pieauga par 7,06 %. Atzīmēsim, ka nominālā GDP indeksu var iegūt, reizinot reālā GDP indeksu ar GDP deflatoru un, dalot to ar 100 ($115,43 = 107,82 \times 107,06 / 100$). Nomināla GDP pieaugums aptuveni ir vienāds ar reālā GDP pieauguma un GDP deflatora pieauguma summu ($15,43 - 7,82 + 7,06$). Pretēji var teikt, ka reālā GDP pieaugums aptuveni ir vienāds, ja no nominālā GDP pieauguma atņem GDP deflatora pieaugumu.

Reālais GDP Lielbritānijā kopš 1945. gada

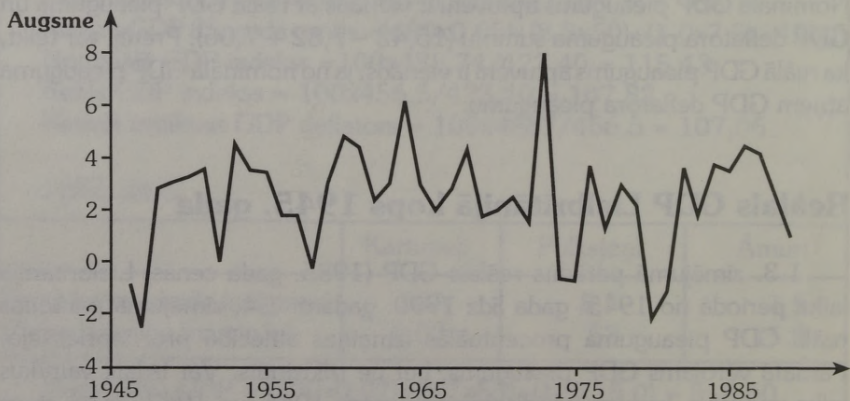
1.3. zīmējumā parādīts reālais GDP (1985. gada cenās) Lielbritānijā laika periodā no 1945. gada līdz 1990. gadam. 1.4. zīmējumā parādītais reālā GDP pieauguma procentuālās izmaiņas attiecībā pret iepriekšējo. Pamatā vērojams GDP pieaugums, bet ne izlīdzināts. Var izdalīt vairākus laika periodus, kad tas ir būtiski krities: starp 1946. un 1947. gadu, starp 1973. un 1975. gadu, un atkal jau daudz dziļāk starp 1980. un 1982. gadu.

22 • 1. nodaļa. Makroekonomika: Mērķi un mērīšana

Ari starp 1991. un 1992. gadu GDP ir krities. 1.4. zīmējums parāda, ka skaidri iezīmējas GDP pieauguma cikli: dažu gadu ātrākai ekonomikas augšmei seko gads vai vairāki ar lēnu augsmi. Tā, piemēram, pēc krituma no 1946. uz 1947. gadu, GDP pieaug 1948., 1949. un 1950. gadā, bet tad gandrīz apstājas starp 1950. un 1951. gadu. Šāda veida cikliskas iezīmes atkārtojas nākamajos gados. Cikli viens no otra atšķiras ar savu ilgumu un amplitūdu.

1.3. zīmējums. Reālais GDP Lielbritānijā 1985. gada cenās.

1.4. zīmējums. Reālā GDP augšme Lielbritānijā (% gadā).

Periodus ar strauju GDP palielinājumu sauc par uzplaukumu, bet ar vāju palielinājumu vai pat samazinājumu – par recesiju jeb lejupslidi. Secību starp uzplaukumiem un recesijām bieži sauc par biznesa cikliem. Darījumu cilvēki īpaši ir ieinteresēti paredzējumos, kad recesija beigsies, vai arī, kad beigsies uzplaukums, un ekonomika lēni slidēs lejup un ieies recesijas fāzē. Biznesa peļņa ir sevišķi atkarīga no šo pagriezienu punktu laika noteikšanas. Lai gan, neraugoties uz resursiem, kuri var būt iesaistīti, veidojot lielus makroekonomikas modeļus, lai precīzi varētu prognozēt šādas lietas, biznesa ciklu pagriezienu punktus ir grūti paredzēt ar jebkuru precizitāti.

Ir vairāki mainīgie, kas bieži signalizē par attīstības virzienu izmaiņu ekonomikā. Pie tādiem var pieskaitīt pārskatus par biznesa vai patērētāju uzticēšanos, jaunu mašīnu pasūtījumus. Šādi mainīgie, kuri atspoguļo lejupslidi vai augšupeju tiek saukti par vadošajiem indikatoriem.

Augsmes tempi Lielbritānijā un citur

Kā rāda 1.3. tabula, augsmes tempi Lielbritānijā tiek salīdzināti ar citu industriālo valstu rādītājiem XX gadsimtā. Tikai laika periodā no 1913. līdz 1950. gadam Francijai un Vācijai augsmes tempi bija lēnāki, un abas cieta lielus zaudējumus kapitāla iekārtu krājumos divos pasaules karos šajā periodā. Periods pēc Otrā pasaules kara no 1950. - 1973. gadam kļūst par ātras augsmes "zelta periodu". Japānas augsmes kļūst īpaši augsta. Kopš 1973. gada vērojama augsmes tempu palēnināšanās.

1.3. tabula.

Reālā GDP pieauguma tempi, procentos gadā

Periods	Francija	Vācija	Lielbritānijā	Japāna	ASV
1913 - 50	1,15	1,28	1,29	2,24	2,79
1950 - 73	5,04	5,92	3,03	9,27	3,63
1973- 87	2,16	1,82	1,75	3,73	2,51

Lai gan atšķirības attīstības tempos var likties mazas, tās akumulējas laika gaitā. Ja divas valstis sāk ar vienādu GDP, bet vienai pieauguma tempi ir par 0,7 % lielāki nekā otrai, tad pirmās valsts GDP divkārsosies, salīdzinot ar otro, pēc simts gadiem.

GDP noteikšana: produkcijas izlaides vērtība

Pastāv trīs atšķirīgas pieejas GDP (vienalga vai reālā, vai nominālā) noteikšanā, un katra no tām dod tādu pašu rezultātu. Divas no tām balstās uz produkcijas izlaides datiem. Trešā paļaujas uz faktu, ka produkcijas izlaides vērtība visa pāriet uz ienākumiem, un izmanto ienākumu skaitļus, lai iegūtu izlaides vērtību.

Beigu preču pieeja

No vienas puses, GDP noteikšana ir vienkāršs, bet darbietilpīgs uzdevums. Tiek savākta kopā un saskaitīta valstī visu pārdoto preču un pakalpojumu vērtība naudas izteiksmē. Diemžēl, šis uzdevums nav tik vienkāršs, jo vispirms ir nepieciešams norobežot beigu preces no starpprecēm. Beigu preces ir tās, kas tiek pārdotas patērētājam, piemēram, automobiļi, grāmatas, maize un kurpes. Beigu precēs ieskaita arī preces, ko pārdod kā investīcijas pamatkapitāla iekārtas un materiālus. Šīs investīcijas ir papildinājums firmu krājumiem (ēkām, mašīnām, transportlīdzekļiem vai arī izejmateriāliem, nepabeigtajai ražošanai un beigu precēm). Ir svarīgi izdalīt atšķirību starp precēm, kuras firmām ir pārdotas kā starppreces. Starppreces tiek izmantotas ražošanas procesā, līdzīgi kā milti maizes cepšanā vai tērauds automobiļu ražošanā. Kapitāla iekārtas "izmanto" tikai pakāpeniski. Rūpnīcas un darbmašīnas izmanto daudzus gadus, pirms tās ir nolietotas. Tādas preces kā āboli var būt gan beigu, gan arī starppreces, atkarībā no tā, kā tās tiek izmantotas.

Iemesls, kāpēc tik svarīgi ir atdalīt beigu preces no starpprecēm, ir tas, ka beigu preču vērtībā ieslēdz starppreču vērtību, no kurām tās tiek izgatavotas. Kad Fords pārdod automašīnu par 12000 \$, šajā skaitlī var ieslēgt 100 \$ par Uniroyal riepām, un GDP aprēķināšanā parādīsies dubultuzskaite, gan kā ienākumi automobiļu, gan arī riepju ražotājiem. Līdzīgi ir arī par tēraudu, plastiku un citām automobiļa ražošanas sastāvdaļām. Faktiski gadījumos, kad kādu starppreci izmanto citas starppreces ražošanā, var parādīties trīskārtīga un pat četrkārtīga tās vērtības uzskaite.

Izmantojot beigu preču pieeju GDP aprēķināšanā, summē visu ražoto preču un pakalpojumu kopējo naudas vērtību, sadalot pa to beidzamajiem

lietotājiem. Viens no ceļiem, kā aprēķināt ekonomikas beigu preču vērtību, ir ņemt vērā, kur tās aiziet. Pastāv četras iespējamības. Daļu no beigu precēm patērē indivīdi – mēs saucam to par kopējo patēriņu (un te ieslēdz visas patēriņa preces, neatkarīgi no tā, kur tās ir ražotas). Daļu preču izmanto firmas māju celtniecībā un mašīnu izgatavošanai – tās saucam par kopējām investīcijām (ieskaita visas investīciju preces, neraugoties, kur tās ir ražotas). Daļu preču iepērk valdība, un to sauc par valdības izdevumiem. Un beidzot, daļa no ražotajām precēm nonāk ārzemēs, bet tanī pašā laikā, daļa no precēm, kuras mēs patērējam, investējam vai, ko izmanto valdība, tiek importēta no ārzemēm. Tādējādi ceturto kategoriju mēs saucam par neto eksportu, t.i., starpību starp eksportu un importu. Preces mēs varam arī sadalīt pēc to "tipiem" – vai tās ir patēriņa, investīciju vai valdības preces. Pastāv dažas vienkāršas attiecības starp šīm divām perspektīvām.

Pieņemsim, ka C = kopējais patēriņš, C_d = patēriņa preču iekšzemes ražošana, M_c = patēriņa preču imports un X_c = patēriņa preču eksports. Patēriņa preces tiek, vai nu eksportētas vai pārdotas iekšzemē. Kopējais iekšzemes ražoto patēriņa preču iepirkums sastāv no visiem patēriņa preču iepirkumiem mīnus importa iepirkumi. Tādējādi,

$$C_d = X_c + C - M_c.$$

Līdzīgi, ja I = kopējās investīcijas, I_d = investīciju preču iekšzemes ražošana, M_i = investīciju preču imports un X_i = investīciju preču eksports, tad, tāpat kā tas bija patēriņa precēm,

$$I_d = X_i + I - M_i.$$

Visbeidzot, ja C_g = kopējie valdības iepirkumi, C_{gd} = "valdības preču" iekšzemes ražošana, M_g = valdības iepirkumu imports un X_g = "valdības preču" eksports, tad

$$C_{gd} = X_g + G - M_g.$$

Visas ekonomikā ražotās preces (GDP) ir vai nu privātā patēriņa preces, vai investīciju preces vai arī "valdības" preces un līdz ar to,

$$GDP = C_d + I_d + G_d.$$

Pēc līdzīgām pazīmēm kopējais imports M , kopējais eksports X var tikt sadalīti trīs līdzīgās kategorijās:

$$X = X_c + X_i + X_g;$$

$$M = M_c + M_i + M_g.$$

Izmantojot C_d , I_d un G_d izteiksmes, mēs iegūstam vienādojumu:

$$GDP = X_c + X_i + X_g + C + I + G - (M_c + M_i + M_g) = C + I + G + (X - M),$$

kur $(X - M)$ ir neto eksports.

Šādā veidā sadalot beigu preces, var analizēt, kā strādā makroekonomika, un tas būs parādīts 2. nodaļā.

Pievienotās vērtības pieeja

Otrs paņēmieni, kā aprēķināt GDP ir tiešā veidā pētit starppreces. Daudzu priekšmetu ražošana ietver sevi vairākus etapus. Iedomāsimies automašīnu. Vienā tās ražošanas etapā dzelzsrūda, ogles un kaļķakmens tiek iegūti no zemes dziļēm. Otrajā etapā šie izejmateriāli nonāk tēraudlietuvē. Trešajā etapā tēraudkausēšanas kompānija, izmantojot šīs sastāvdaļas izgatavo tēraudu. Beidzot, izmantojot tēraudu un citus izejmateriālus, tādus kā gumiju, plastikātus u.c., tiek izgatavots automobilis.

Starpību vērtībā, ko automobiļu ražotājs saņem par izgatavotu automobili, un maksu starpprecēm, kuras viņš izmantojis ražošanas procesā, sauc par firmas pievienoto (jaunradīto) vērtību.

Pievienotā vērtība = firmas ienākumi – starppreču izmaksas. GDP var noteikt, izrēķinot pievienoto vērtību katrā ražošanas procesa etapā.

$GDP = \text{visu firmu pievienotās vērtības summa.}$

Ienākumu pieeja

Trešā metode, ko izmanto GDP aprēķināšanā, ietver sevi ienākumu mērīšanu, kas rodas, pārdodot produktus, tā vietā, lai uzskaitītu pašu produktu vērtību. Šī pieeja ir zināma kā ienākumu pieeja. Firmas parasti savus ieņēmumus izmanto piecos veidos: maksā par darbu, maksā procentu likmes, pērk starppreces, maksā netiešos nodokļus, tādus kā pievienotās vērtības un akcīzes nodokļi un, kas paliek pāri, to uzskata par peļņu.

$Ieņēmumi = \text{algas} + \text{procentu likmes} + \text{starppreču izmaksas} + \text{nodokļi} + \text{peļņa.}$

Bet mēs arī zinām, ka firmu pievienotā vērtība ir tās ieņēmumi minū starppreču izmaksas. Tāpēc pievienotā vērtība = algas + procentu likmes + nodokļi + peļņa. Un tā kā GDP vērtība ir vienāda ar visu firmu pievienoto vērtību summu, tad tam ir jābūt vienādam ar visām algu izmaksām, procentu likmju maksājumiem, nodokļiem un visu firmu peļņu:

$GDP = \text{algas} + \text{procentu likmju maksājumi} + \text{nodokļi} + \text{peļņa.}$

Cilvēki saņem ienākumus no algām, no kapitāla un no viņiem piederošo firmu peļņas (vai viņu īpašumā esošajām akcijām). Tādējādi vienādības labā

puse ir individu kopējie ienākumi plus valdības ieņēmumi no netiešajiem nodokļiem. Tas ir īpaši svarīgs rezultāts, ko ekonomisti izmanto bieži, izvirzot sakarību: kopējā izlaide ir vienāda ar kopējiem ienākumiem. Galīgais veids, kā mērit produkcijas izlaidi, ir saskaitīt visas sabiedrības katra individa ienākumus, kas ir saņemti kā algas, procentu likmju maksājumi vai peļņa, un tiem pieskaitīt netiešo nodokļu iekasēto summu.

Atšķirības starp individuālajiem ienākumiem un nacionālo ienākumu

Priekšstats par ienākumiem, ko izmanto iepriekšminētajai GDP aprēķināšanai nedaudz atšķiras no tā, kādā veidā individi kopumā saprot ienākumus, un ir svarīgi izprast šīs atšķirības.

Pirmkārt, cilvēkiem patiek ieskaitīt ienākumos, pēc viņu viedokļa, jebkuru sava kapitāla pieaugumu. Kapitāla pieaugums ir aktīvu vērtības palielināšanās, tādējādi nekādā veidā tas nepārstāv produkcijas izlaidi. Nacionālā ienākuma rēķinos, ko izmanto GDP aprēķināšanai, neieslēdz kapitāla pieaugumu.

Otrkārt, peļņa, kas paliek firmā tiek ieskaitīta nacionālajā ienākumā, bet individi, šo paliekošo peļņu var neuzskatīt kā daļu no viņu ienākumiem. Tas ir tāpēc, ka GDP aprēķinos ietver produkcijas vērtību, un peļņa ir kā daļa no tās, neraugoties uz to, vai peļņu sadala akciju īpašniekiem vai arī tā paliek nesadalīta uzņēmumā.

Treškārt, un kas ir visvairāk uzkrītoši, cilvēki cenšas koncentrēt savu uzmanību uz saviem pēcnodokļu ienākumiem, kurus viņi var izmantot. Rēķinot pēcnodokļu ienākumus, cilvēki no saviem ienākumiem atskaita nodokļus, kurus viņiem vajag maksāt. Daļa no produkcijas vērtības, ko mēra GDP, ir nodokļi, kurus iekasē visās produkcijas izgatavošanas stadijās. Piemēram, daļa no firmas jaunradītās vērtības ir kopējās darbaspēka izmaksas. Bet ne visu, ko firmas izsniedz saviem strādājošiem, tie tiešām arī saņem. Daļu no šīs summas iekasē valsts nodokļu veidā. Tādējādi GDP pārsniedz mājsaimniecību kopējos pēcnodokļu ienākumus par samaksāto nodokļu vērtību.

Beigu preču un ienākumu pieeju salīdzināšana

Iepriekš mēs mācījāmies, kā ekonomikas produkcijas izlaidi sadalīt četrās kategorijās – patēriņš, investīcijas, valsts iepirkumi un neto eksports.

Lidzīgi sadalīsim ienākumus no ekonomikas trīs kategorijās – algas un citi maksājumi strādājošajiem; peļņa, procentu likmju maksājumi, rente un citi maksājumi kapitāla īpašniekiem; un nodokļi. Kā parādīts 1.4. tabulā GDP vērtība, kas aprēķināta, izmantojot abas pieejas, aptuveni ir vienāda.

Fakts, ka produkcijas izlaides vērtība ir vienāda ar ienākumu lielumu, jo GDP aprēķināts abos veidos ir gandrīz vienāds, nav nejaušība. Tā ir ekonomikas riņķveida plūsmas konsekvence. Katra firma, pārdodot savas preces, saņem ienākumus, kuriem jānonāk kaut kur atpakaļ ekonomikā, vai nu algu vai nodokļu veidā.

1.4. tabula.
Lielbritānijas GDP aprēķināšanas divas pieejas (1990. gads)

Beigu preces	Miljardos £	Ienākumi	Miljardos £
Patēriņš	349.4	Nodarbinātības ienākumi	374.0
Investīcijas	104.5	Peļņa, rente, procentu likmju maksājumi u.c.	103.5
Valdības iepirkumi	109.5	Netiešie nodokļi	72.8
Neto eksports	-13.5	minus subsidijas	-0,4
		Statistiskā nesaskaņa	
Kopā	549.9	Kopā	549,9

Mājsaimniecību ienākumi plūst atpakaļ uz firmām kā izdevumi par patēriņa precēm, vai arī uzkrājumu veidā, kuri eventuāli tiks izmantoti, firmām iegādājoties jaunas rūpnīcas, vai iekārtas. Tie var nonākt arī pie valdības apmaksāto nodokļu veidā, vai arī iegādājoties valdības jaunizlaistos vērtspapirus. Lidzīgi arī nauda, ko izdevusi valdība, jāiegūst kaut kur – gan no mājsaimniekiem un korporācijām nodokļu veidā, gan aizņēmoties.

GDP aprēķināšanas trīs pieejas: piemērs

Katrai no trim GDP aprēķināšanas pieejām ir savs lietojums. Ja pēta, kādus ienākumus indivīdi un mājsaimniecība saņem no algām un peļņas, tad dabīga ir ienākumu pieeja. Ja pēta nacionālās izlaides izmaiņu struktūru, lieto

gala produktu pieeju. Dažreiz ir vieglāk iegūt skaitliskos datus GDP aprēķināšanai pēc vienas pieejas, nekā pēc citas. Piemēram, lielākais vairums no jaunradītās vērtības tiek radīts lielās korporācijas, no kurām ir iespējams iegūt teicamus skaitļus, kamēr beigu preces pārdod vesela miriāde mazu mazumtirdzniecības uzņēmumu, kuru aktuālo stāvokli ir daudz grūtāk iegūt. Priekšrocība, pastāvot trīs dažādām pieejām, ir faktā, ka tās ļauj kontrolēt vienai otru. Vienmēr pastāvēs neliela statistiskā nesaskaņa, bet, ja darbu veic pareizi, visas trīs pieejas ļaus iegūt trīs līdzīgus skaitļus.

Skaitliskais piemērs palīdzēs ilustrēt pamatprincipus. Iedomāsimies ekonomiku, kas ražo vienīgi automobiļus, un tos izgatavo vienīgi no tērauda. Automobiļu ražotāji pērk tēraudu no tēraudkompānijām un pārvērš to automobiļos. Tad viņi tos pārdod dileriem, kuri tālāk realizē patērētājiem. Tēraudrūpniecībai ir ienākumi 10 miljardi sterliņu mārciņu, no kuriem 8 miljardus sterliņu mārciņu samaksā saviem strādājošiem un 1,5 miljardu kreditoriem, kā procentu maksājumus. Ieņēmumu pārpalikumu izmaksā akciju īpašniekiem dividendēs. Tēraudrūpniecības dati ir sniegti 1.5. tabulā.

Automobiļu rūpniecība maksā par tēraudu tā ražotājiem 10 miljardus sterliņu mārciņu, saviem strādājošajiem 6 miljardus mārciņu un pārdod savus ražotos automobiļus dileriem par 20 miljardiem mārciņu. Saviem kreditoriem tā izmaksā 2 miljardus mārciņu. Starpība – 20 miljardi minūs ražošanas izmaksas, 16 miljardi minūs 2 miljardi procentu maksājumi ir autoražotāju peļņa, ko tie izmaksā akciju īpašniekiem. Arī šie dati ir sniegti 1.5. tabulā.

1.5. tabula.

Ienākumu un izdevumu aprēķini (miljardos sterliņu mārciņu)

Tēraudrūpniecība		Automobiļu rūpniecība		Automobiļu dileri	
Izdevumi	Ieņēmumi	Izdevumi	Ieņēmumi	Izdevumi	Ieņēmumi
Algas 8	10	Algas 6	20	Izdevumi	22
Dividen-		Izdevumi		par auto-	
des 0,5		par tē-		mobīļiem	
		raudu 10		20	
		Dividen-		Algas 1	
		des 2			
Procentu		Procentu		Dividen-	
maksāju-		maksāju-		des 1	
mi 1,5		mi 2			

30 • 1. nodaļa. Makroekonomika: Mērķi un mērīšana

Beidzot, automobiļu dileri pārdod automobiļus par 22 miljardiem sterliņu mārciņu. Vienkāršības labad pieņemsim, ka viņu pārējās izmaksas ir tikai savu strādājošo algas 1 miljarda mārciņu apmērā.

Tagad izmantosim šos aprēķinus GDP kalkulācijai. Izmantojot beigu preču pieeju, mēs aplūkojam tikai mazumtirdzniecības ieņēmumus un atrodam, ka GDP ir 22 miljardi. (Šeit mēs nepieskaitām tēraudražošanas un autorūpniecības ieņēmumus, jo tad parādīsies dubultā un trīskāršā uzskaitē.) Izmantojot jaunradītās vērtības pieeju, GDP ir vienāds ar katras nozares realizācijas summu, no kuras atņemta iegāžu summa no citām nozarēm. Triju nozaru jaunradītā vērtība ir sniegta 1.6. tabulā.

1.6. tabula.

**GDP aprēķināšana pēc jaunradītās vērtību pieejas
(miljardos sterliņu mārciņu)**

	Izlaides vērtība	Starppreču izmaksas	Jaunradītā vērtība
Tēraudražošana	10	0	10
Automobiļu ražošana	20	10	10
Automobiļu dileri	22	20	2
Kopējā jaunradītā vērtība			22

1.7. tabula.

**Ienākumu pieeja GDP aprēķināšanā
(miljardos sterliņu mārciņu)**

Algas	Procentu maksājumi	Dividendes
Tēraudražošana 8	Tēraudražošana 1,5	Tēraudražošana 0,5
Automobiļu ražošana 6	Automobiļu ražošana 2	Automobiļu ražošana 2
Automobiļu dileri 1		Automobiļu dileri 1
Kopā: 15	Kopā: 3,5	Kopā: 3,5

Visbeidzot, izmantojot ienākumu pieeju, GDP nosaka ar mājsaimniecību saņemtajiem ienākumiem. 1.7. tabulā parādīti vairāki soļi. Vispirms saskaitām visu saņemto algu. Tālāk saskaita visus procentu likmju maksājumus. Pēc tam saskaita peļņas summas daļu, kas ir izmaksāta dividendēs. Atbilstoši ienākumu pieejai GDP ir aprēķināts 22 miljardi mārciņu, t.i., tāda pati summa, kāda tika iegūta, izmantojot iepriekšējās divas pieejas:

$$\text{GDP} = 15 + 3,5 + 3,5 = 22.$$

Produkcijas izlaides alternatīvie mēri

Bruto nacionālais produkts (gross national product – GNP) ir valsts pastāvīgo iedzīvotāju ienākumu mērs, ieskaitot ienākumus (algas, ieņēmumus no investīcijām, procentu likmju maksājumus), kurus viņi saņem no ārzemēm, bet atskaitot līdzīgus maksājumus, kurus veic uz ārzemēm. Turpretī GDP ignorē ienākumus no, un maksājumus uz ārzemēm. Tas ir valsts iekšienē ražoto preču un pakalpojumu mērs.

Mašīnu un citu kapitāla preču (celtņu) nolietojuma daļas ieskaitīšana ir nacionālās produkcijas izlaides noteikšanas problēma. Tā kā mašīnas izmanto produkcijas izlaidei, tās nolietojas. Mašīnas nolietojums ir ražošanas izmaksas un tām jābūt ieskaitītām produkcijas kopizlaidē.

Kā piemēru iedomāsimies, ka firmai ir mašīnas 1000 mārciņu vērtībā, kuras kopā ar darbu 600 mārciņu vērtībā izmanto produkcijas ražošanai 2000 mārciņu vērtībā. Tālāk iedomāsimies, ka gada beigās visas mašīnas ir pilnīgi nolietojušās. Tādējādi firmas jaunradītā vērtība ir 400 mārciņas: 2000 minuss darba izmaksa minuss mašīnu vērtība, kuras ir nolietojušās.

Mašīnu vērtību samazināšanos sauc par mašīnu amortizāciju. Bet mašīnas visādā veidā nolietojas ar dažādu ātrumu, un uzskaitīt, cik daudz mašīnas ekonomikā ir amortizētas, ir ārkārtīgi grūti. GDP skaitļu noteikšanā iet pa vieglāku ceļu un amortizācijas periodiskās izmaksas neņem vērā. Vārds "bruto" terminā "bruto iekšzemes produkts" kalpo kā atgādinājums, ka statistika aptver visu produkciju. Dažreiz ekonomisti lieto atsevišķu mēru jeb rādītāju, kas sevi ietver amortizācijas efektu, un to sauc par neto iekšzemes produktu (neto domestic product – NDP). NDP iegūst atskaitot amortizācijas vērtību no GDP:

$$\text{NDP} = \text{GDP} - \text{amortizācija}.$$

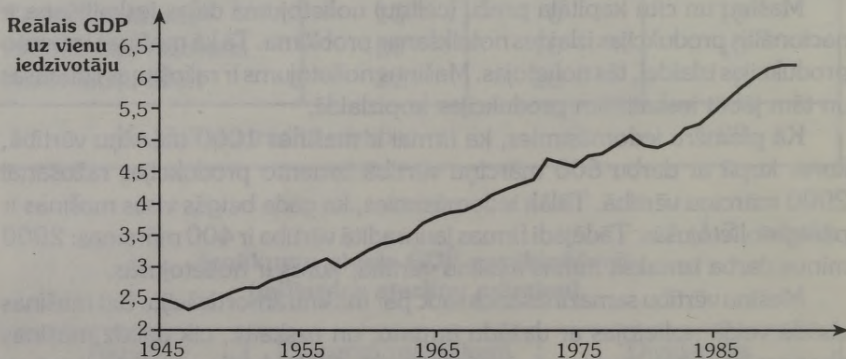
Bet lielākā ekonomistu daļa pievērš uzmanību amortizācijas atskaitīšanai, un parasti lieto GDP vai GNP rādītājus, lai mērītu ekonomikas produkcijas izlaidi.

GNP, GDP un NDP pieaug un samazinās vienlaicīgi. Daudzu iemeslu dēļ tas nav tik būtiski, kuru no tiem jūs izmantosiet.

Dzīves līmeņa noteikšana

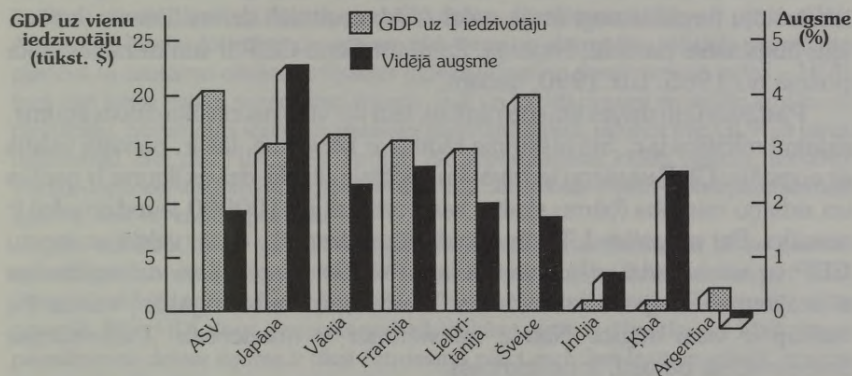
Lai gan dati par GDP vai GNP kaut ko pasaka par ekonomiskās aktivitātes vispārējo līmeni, ekonomisti gala rezultātā interesējas, kā ekonomikas izlaides palielināšanās pārvēršas valsts pilsoņu dzīves līmeņa paaugstinājumā.

Viens no dzīves līmeņa indikatoriem ir radītais GDP uz vienu iedzīvotāju, kuru nosaka, dalot reālo GDP ar iedzīvotāju skaitu. 1.5. zīmējums parāda GDP pieaugumu uz vienu iedzīvotāju Lielbritānijā laika posmā no 1945. līdz 1990. gadam.

1.5. zīmējums. Lielbritānijas reālais GDP uz vienu iedzīvotāju. 1985. gada cenās, tūkstošos sterliņu mārciņu.

Pēdējā gadsimta ceturkšņa laikā Lielbritānijas ekonomika ražošanā ir pavisinājies no aptuveni 3750 mārciņām uz katru vīrieti, sievieti un bērnu līdz 6250 mārciņām, rēķinot 1985. gada cenās. 1.6. zīmējumā parādīts radītais GDP uz vienu iedzīvotāju dažādās zemēs.

1.6. zīmējums. GDP uz vienu iedzīvotāju starptautiskais salīdzinājums.

Lai gan vispārējais GDP līmenis uz vienu iedzīvotāju ASV ir augstākais līdz pat šim laikam, pēdējos gados citās zemēs tas pieaug daudz straujāk.

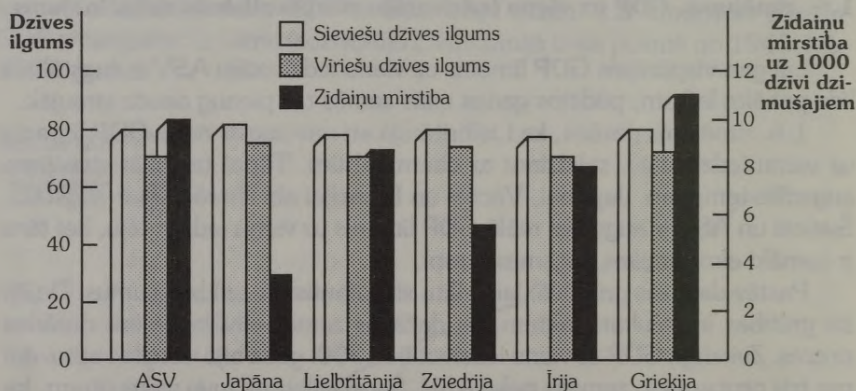
1.6. zīmējums parāda, ka Lielbritānijā arī nav augsts reālā GDP līmenis uz vienu iedzīvotāju, salīdzinot ar citām valstīm. Tāpat tas ir ar straujiem augšanas tempiem. Japānai, Vācijai un Francijai abi šie rādītāji ir augstāki. Šveicei un ASV ir augstāks reālā GDP līmenis uz vienu iedzīvotāju, bet tām ir zemāki ekonomikas augšanas tempi.

Pastāv daudzas grūtības, lai veiktu starptautiskus salīdzinājumus. Daļēji šīs grūtības ir rezultāts faktam, ka dažādās zemēs cilvēki patērē dažādas preces. Zviedrijā GDP uz vienu iedzīvotāju 1990. gadā bija noteikts aptuveni par trīs procentiem zemāks nekā ASV. Šie skaitļi ir tik tuvu viens otram, ka rodas grūtības izskaidrot, vai dzīves līmenis Zviedrijā reāli bija augstāks vai zemāks nekā Savienotajās Valstīs. Bet, ja GDP uz vienu iedzīvotāju Indijā ir noteikts 340 \$, bet ASV tāni pašā laikā 19840 \$, tad ir skaidrs secinājums par lielu dzīves līmeņa starpību šajās zemēs.

1.6. zīmējumā ir atzīmētas ne tikai GDP uz vienu iedzīvotāju līmeņu atšķirības, bet arī augšanas tempu izmaiņas. No 1965. līdz 1990. gadam Savienotajās Valstīs GDP uz vienu iedzīvotāju pieaugums bija 1,6 procenti gadā. Japānā attiecīgs rādītājs bija 4,3 procenti gadā, bet Argentīnā pieauguma vispār nebija. Pirms Pirmā pasaules kara Lielbritānija bija viens no lielākajiem spēkiem pasaulē, kamēr Japānas GDP uz vienu iedzīvotāju

bija zemāks nekā vairākumā Eiropas valstu. Ja Japānas GDP uz vienu iedzīvotāju turpinās augt ātrāk nekā ASV, eventuāli dzīves līmenis Japānā kļūs augstākais pasaulē. Nigērijā, Zairā un Ganā GDP ir samazinājies laika posmā no 1965. līdz 1990. gadam.

Pastāv arī citi dzīves līmeņa rādītāji, tādi kā: vidējais cilvēka dzīves ilgums, zīdaiņu mirstība u.c. Šie atšķirīgie rādītāji ir korelatīvi, tas ir, pamatā valstīs ar augstāku GDP uz vienu iedzīvotāju, vidējais cilvēka dzīves ilgums ir garāks un zīdaiņu mirstība (bērnu skaits, kas nomiruši uz 100000 jaundzimušo) ir zemāka. Bet raugoties 1.7. zīmējumā mēs redzam, ka dažās valstīs ar augstu GDP uz vienu iedzīvotāju nav tik labi rezultāti ar pārējiem dzīves līmeņa rādītājiem. Tani pašā laikā dažās "ekonomiski nabadzīgākās" valstīs šie rādītāji ir visai augsti. Nauda ne vienmēr ir noteicošais. Lielbritānijas sniegums, kā parasti, ir neuzkritošs.

1.7. zīmējums. Dzīves līmeņa alternatīvie rādītāji.

Tuvplānā: cilvēces labklājības attīstība un GDP

Nobeļa prēmijas laureāts, amerikāņu ekonomists Roberts Solovs reiz rakstīja: "Ja jūs esat domas apsēsts, tad reālā nacionālā ienākuma maksimizācija nav slikta izvēle". Bez šaubām, starp ekonomistiem ir vienotība sarindot pasaules zemes atbilstoši to ekonomiku absolūtajam, vai uz vienu iedzīvotāju, lielumam. Bet, kā Solovs atzīmēja, vispirms, ekonomikas lielums, ņemts viens pats, nepievērš uzmanību daudziem svarīgiem iedzīvotāju dzīves līmeņa elementiem. Rezultātā dažādas pētnieku grupas iesaka izmantot alternatīvus rādītājus GDP vai GDP uz vienu

iedzīvotāju vietā, kas atspoguļotu koriģējumus apkārtējās vides izmaiņās, medicīniskās aprūpes pieejā, lasīt un rakstīt prasmē, dzīves paredzamajā ilgumā un tā tālāk. Apvienoto Nāciju Attīstības programma kā vienu no alternatīvo indeksu piemēriem piedāvā tā saucamo cilvēces attīstības indeksu (human development index – HDI), kurš sevi ietver dzīves paredzamo ilgumu, lasīt un rakstīt prasmi un vidējo ienākumu pirkjspēju. Savienotās Valstis ir pasaules bagātākā valsts, rēķinot pēc GDP uz vienu iedzīvotāju. Bet pēc HDI, ASV atrodas aiz septiņpadsmit citām valstīm, ieskaitot Vāciju, Japānu, Austrāliju un Īriju, kuras apsteidz Savienotās Valstis dzīves paredzamajā ilgumā, lasīt un rakstīt prasmē.

No saraksta beigu gala Etiopija un Kampučija (Kambodža) ir divas pasaulē nabadzīgākās valstis, rēķinot pēc GDP uz vienu iedzīvotāju. Bet, vadoties pēc HDI, Etiopija ir deviņpadsmitā nabadzīgākā un Kampučija četrdesmitā nabadzīgākā valsts pasaulē. Pēc HDI divas pasaules nabadzīgākās valstis ir Nigērija un Mali, kurās paredzamais dzīves ilgums ir tikai četrdesmit pieci gadi, bet lasīt un rakstīt prasme ir mazāk nekā 20 procentiem no šo zemju iedzīvotājiem.

Bet nav alternatīvas metodes, lai noteiktu nacionālo labklājību, kas varētu aizvietot uz GDP balstītus aprēķinus. Galvenā problēma, lai noteiktu tādus rādītājus, kā pieminētais Apvienoto Nāciju Attīstības programmas piedāvātais HDI, ir grūtības salikt dažādu elementu īpatsvarus. Vai "lasīt un rakstīt prasme" ir tikpat nozīmīga kā "paredzamais dzīves ilgums"? Vai tā ir tikai 90 procenti no pēdējā svarīguma? Kā var salīdzināt papildu pirkjspēju par 1000 mārciņām ar paredzamā dzīves ilguma palielināšanos, teiksim, par diviem gadiem? Saskaroties ar šādiem grūti novērtējamiem jautājumiem, GDP aprēķināšana liekas relatīvi brīvi vērtējama un vienkārša.

Ekonomikas plūsmas un krājumi

Rādītāji GDP, GNP un NDP raksturo produkcijas izlaidi gada laikā. Šie rādītāji raksturo ekonomikas plūsmas.

Plūsmu statistiku izmanto, lai kontrastētu ar tā saucamo krājumu statistiku, kas mēra kādu lietu noteiktā laika periodā. Starp svarīgākajiem krājumiem var minēt kapitāla krājumus, ēku un iekārtu kopējo vērtību, kas nosaka ekonomikas produktīvo potenciālu.

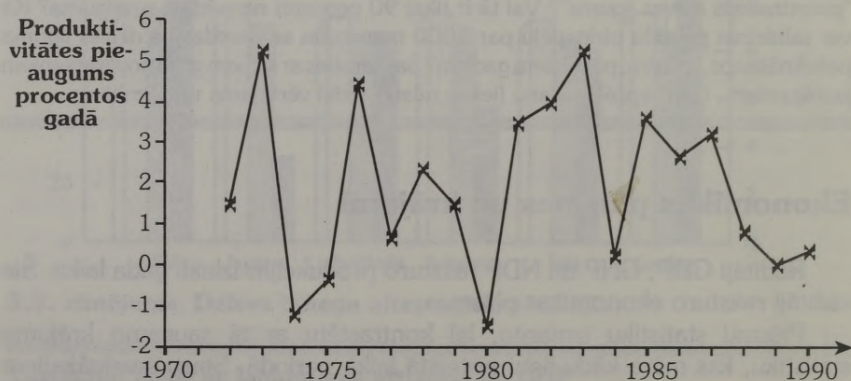
Paštāv vienkāršās savstarpējās attiecības starp ekonomikas krājumiem un plūsmām. Kapitāla krājumi uz 1991. gada beigām sevi ietver kapitāla krājumus uz 1990. gada beigām plus (iekšā) vai minus (ārā) plūsmas no šiem krājumiem gada laikā. Investīcijas ir plūsma, kas palielina kapitāla krājumus, bet amortizācija mēra plūsmu, kas samazina kapitāla krājumus.

Līdzīgi mēs varam uzlūkot cilvēku bezdarba lielumu kā krājumus. Bezdarba lielums uz 1991. gada beigām sastāv no bezdarba lieluma uz 1990. gada beigām plus vai minus bezdarba plūsmas gada laikā. Jaunnodarbinātie pārstāv plūsmas, kas samazina bezdarba lielumu; darbu zaudējušie pārstāv plūsmas, kas palielina bezdarba lielumu.

Produktivitātes rādītāji

Vidējā dzīves līmeņa paaugstināšanās ir saistīta ar strādājošo vidējās produktivitātes paaugstināšanos. Ekonomisti produktivitāti vai GDP uz vienu nodarbināto mēra, dalot reālo GDP ar nodarbināto personu skaitu ekonomikā.

1.8. zīmējums atspoguļo produktivitātes pieaugumu Lielbritānijā nesenā laika periodā. Parādās divi fakti. Pirmais, tās ir svārstības. Produkcijas izlaide pieaug uzplaukuma laikā un kļūst daudz lēnāka, vai dažreiz pat samazinās recesiju laikā.

1.8. zīmējums. Produktivitātes pieaugums Lielbritānijā.

Makroekonomiskā politika un ienākumu sadale

Šajā nodaļā ir pievērsta uzmanība valdības makroekonomiskajiem mērķiem – pilnai nodarbinātībai, stabilām cenām un ātrai ekonomikas

augsmei, kā arī aprakstīts kā noteikt katras sfēras sasniegto stāvokli. Bet šie makroekonomiskie mērķi perspektīvā jāsaista ar citiem valdības uzdevumiem un mērķiem, tādiem kā ienākumu sadale un nabadzības samazināšana. Teikto nedaudz paplašinot, sekmīgai makroekonomisko mērķu sasniegšanai ir blakus efekts uz nabadzības līmeņa samazināšanu. Kad ir vairāk darba vietu, mazāk ir nabadzīgu cilvēku. Kad ekonomika aug ātri, vairāk preču ir apgrozībā, sadalāmais "pirāgs" ir lielāks un tieši sabiedrības nabadzīgākajai daļai ir iespēja saņemt lielāku gabalu.

Bet konflikts veidojas visu laiku. Piemēram, starp makroekonomikas stāvokli un ienākumu sadali. M. Tečeres valdība Lielbritānijā 1979.- 1990. gados bija ļoti ieinteresēta paaugstināt bezdarbnieku iniciatīvu atrast darbu, un cilvēkiem ar augstām algām strādāt sparīgāk, nolūkā paaugstināt ekonomikas efektivitāti. Tomēr, daļa piekoptās politikas – bezdarba pieauguma un citi sociālās nodrošināšanas maksājumu ierobežojumi, ienākuma nodokļa likmju samazināšana augstu ienākumu gadījumā, arod biedrību spēka samazināšana – paplašina starpību starp bagāto un nabadzīgo ienākumiem. Daži cilvēki domā, ka tā ir slikta lieta, kamēr citi uzskata, ka tās ir nepieciešamas un vēlamas izmaiņas.

Starp bagātām valstīm, kuru augsto ienākumu līmeni britu politiķi un biznesmeņi Lielbritānijā vēlētos sasniegt, ir tādas kā Skandināvijas valstis, kurās ienākumus sadala ļoti vienlīdzīgi un sociālās nodrošināšanas sistēma ir lieliska tikla acs, caur kuru tikai daži var aizsmaukt. Ir arī citas valstis, tādas kā Savienotās Valstis, kur ienākumi tiek sadalīti nevienlīdzīgi, un pašattīstības un bagātības uzkrāšanas iniciatīvas strādā spēcīgi. Lielbritānija nekad konsekventi nav gājusi ne vienu, ne otru no šiem ceļiem uz bagātību.

Tāpēc arī šajā grāmatas daļā uzmanību pievēršam kopējiem lielumiem – produkcijas izlaidei, nodarbinātībai un inflācijai. Aiz šīs apkopotās statistikas ir indivīdi un viņu attieksme un iedarbība uz dažādām valdības akcijām, kas ir makroekonomikas politikas galvenā interese.

Tuvplānā: produkcijas izlaides mērīšanas problēmas

Brūto iekšzemes produkts ir aptuvenš lielums, ko iegūst, summējot ekonomikā ražoto miljoniem preču un pakalpojumu vērtības vienā atsevišķā skaitlī. Bet, nosakot šādu vienu rādītāju, jāsaprotas ar vairākām problēmām. Minēsim dažas no tām:

1) Kvalitātes izmaiņu mērīšana. Tomāti šodien ir ļoti līdzīgi tomātiem pirms piecdesmit gadiem. Toties ceļojums lidmašīnā vai automobilī ir ļoti atšķirīgs pat no

tā, kāds tas bija pirms divdesmit gadiem. Dažiem produkcijas veidiem to kvalitāte un cena mainās gandrīz katru gadu.

2) Iedomāsimies problēmu, kas saistās ar strauju datoru attīstību. Ja GDP aprēķinos vienkārši izmantotu tirgus cenas, tad varētu rasties doma, ka datoru izlaide pieaug ļoti lēnām vai pat reizēm samazinās, jo to cenas krītas ļoti strauji. Bet var arī būt vēlēšanās nevis vienkārši saskaitīt un salīdzināt datoru daudzumu, bet arī ņemt vērā, cik daudz jauni datori ir jaudīgāki par vecajiem. Lai izvērtētu datoru ražošanas reālo izlaidi, nepieciešams ņemt vērā arī to kvalitātes uzlabošanos. Ja korekcijas ir veiktas nepietiekami, tad parādīsies, ka produkcijas izlaide palielinās daudz lēnāk nekā tas ir patiesībā.

3) Vai iedomāsimies citu problēmu, kas saistās ar kvalitatīvām izmaiņām veselības aizsardzībā. Ievērojot šodien pieejamās jaunās medicīnas tehnoloģijas, kā ekonomisti var salīdzināt veselības aizsardzības industrijas izlaidi šodien ar to, kas bija pirms vairākām desmitgadēm?

GDP statistikā ir apzinātas šīs problēmas un tā mēģina veikt dažas korekcijas saistītas ar kvalitātes izmaiņām.

Pārskats un prakse

Kopsavilkums

1. Valdības makroekonomiskās politikas trīs galvenie mērķi ir zems bezdarbs, zema inflācija un augsti augsmes tempi. Makroekonomika pēta, kā šīs apkopotās alternatīvas mainās mājāsaimniecību un biznesa darbības rezultātā, un kā valdības politika tos var ietekmēt.

2. Bezdarbs uzspiež izmaksas abiem: gan indivīdiem, gan sabiedrībai kopumā, kuri zaudē, kad nenodarbinātiem strādniekiem tiek sniegta palīdzība, un beidzas cita veida atbalsts viņiem.

3. Sezonālais bezdarbs, tādi kā tūrisma tirdzniecība atkarojas regulāri atkarībā no sezonas. Frikcionālais bezdarbs ir kā rezultāts cilvēku pārejai no viena darba uz otru. Strukturālais bezdarbs saistās ar bezdarbu ražošanas ekonomikas strukturālo izmaiņu rezultātā, ar jaunām darba vietām, kuru prasības ir atšķirīgas no zaudētajām iepriekšējām darba vietām. Cikliskais bezdarbs palielinās vai samazinās atkarībā no ekonomiskās aktivitātes līmeņa.

4. Inflācijas likme ir cenu līmeņa palielināšanās procents laikā no viena gada uz nākamo. Dažādās valstīs, dažādos laika periodos inflācija reizēm ir ļoti augsta, ar cenu paaugstināšanos desmitiem, simtiem vai pat simtiem tūkstošu reīzu gada laikā.

5. Inflācijas lielumu starp diviem gadiem nosaka kā procentuālās izmaiņas starp attiecīgo gadu patēriņa grozu iegādes izmaksu summām. Dažādi grozi nosaka atšķirīgus cenu indeksus, tādus kā patēriņa preču cenu indekss un vairumtirdzniecības cenu indekss.

6. Iekšzemes kopprodukts (GDP) ir tipisks nacionālās produkcijas izlaides mērs. Lai iegūtu reālo GDP, mēs vienkārši dalām nominālo GDP ar cenu indeksu.

7. GDP var aprēķināt trīs veidos: izmantojot beigu preču pieeju, kad summē visu ekonomikas beigu preču vērtības; izmantojot jauradītās vērtības pieeju, kad tiek summētas starpības starp firmu ieņēmumiem un iegādāto starppreču izmaksām; un izmantojot ienākumu pieeju, kad summē kopā visus ekonomikā saņemtos ienākumus. Visas trīs metodes principā sniedz līdzīgas atbildes.

8. GDP uz vienu iedzīvotāju ir dzīves līmeņa indikators, kuru nosaka, dalot reālo GDP ar iedzīvotāju skaitu. Produktivitāti vai GDP uz vienu strādājošo nosaka, dalot reālo GDP ar ekonomikā nodarbināto skaitu.

9. Ekonomisti cenšas saprast, kāpēc daudzi makroekonomiskie mainīgie liekas saplūstam kopā. Piemēram, uzplaukuma laikā bezdarbam ir tendence samazināties, inflācijai un produktivitātei ir tendence palielināties. Recesijas laikā notiek otrādi.

Atslēgas termini

bezdarba lielums
reālais GDP
darbaspēka piedalīšanās lielums
inflācijas lielums
bruto nacionālais produkts (GNP)
patēriņa preču cenu indekss
neto iekšzemes kopprodukts (NDP)
GDP uz vienu iedzīvotāju

GDP deflators
potenciālais GDP
uzplaukums
recesija
cenu indekss
amortizācija
deflācija
ražotāju cenu indekss

produktivitāte, vai GDP
uz vienu strādājošo
vairumtirdzniecības cenu
indekss

iekšzemes
kopprodukts (GDP)
plūsmu statistika
krājumu statistika

Pārskata jautājumi

1. Kādi ir trīs galvenie makroekonomikas politikas mērķi?
2. Kāda ir starpība starp frikcionālo, sezonālo un strukturālo bezdarbu?
3. Kāds ir ekonomikā nostrādāto stundu skaita sadalījums, vai tas tiek vienādi sadalīts starp visiem strādājošajiem? Vai atsevišķu grupu strādājošie tiek vairāk ietekmēti bezdarba palielināšanās gadījumā, nekā citu grupu strādājošie?
4. Kā mēra inflācijas lielumu, ja dažādām precēm cenas mainās ar dažādu ātrumu?
5. Vai inflācija ietekmē visas cilvēku grupas vienādi?
6. Kāda ir starpība starp nominālo GDP, reālo GDP un potenciālo GDP?
7. Kāda ir starpība GDP noteikšanā, izmantojot beigu preču, jauradītās vērtības un ienākumu pieeju?
8. Kāpēc reālais GDP uz vienu iedzīvotāju ir labāks valsts dzīves līmeņa indikators nekā reālais GDP?
9. Kā produktivitātes pieaugums ietekmē valsts iedzīvotāju dzīves līmeņa pieaugumu. Vai reālā GDP uz vienu strādājošo pieaugums ir identisks ar GDP pieaugumu uz vienu iedzīvotāju? Kāpēc novirzes produktivitātes pieauguma lielumā var būt vēra nemamas?
10. Kāda ir starpība starp GDP, GNP un NDP?

Uzdevumi

1. Kas pēc jūsu paredzējuma recesijas laikā samazināsies straujāk – reālais vai potenciālais GDP? Vai potenciālais GDP var pieaugt, ja reālais GDP samazinās?
2. Izskaidrojiet, kā divi zemākminētie faktori var dažādi ietekmēt reālo GDP uz vienu iedzīvotāju un reālo GDP uz vienu strādājošo:

- a) cilvēki strādā garāku darba nedēļu;
- b) palielinās pieaugošā strādājošo proporcija.

3. Izmantojot GDP piemēru 1.2. tabulā, kāds ir nominālā GDP un GDP deflatora procentuālais pieaugums starp 1986. un 1987. gadu? Par cik procentiem paaugstinājās kartupeļu, pulksteņu un āmuru cenas starp 1986. un 1987. gadu?

4. Patēriņa preču cenu indeksa palielināšanās var ietekmēt dažādas iedzīvotāju grupas dažādos veidos. Padomājiet, kā dažādas iedzīvotāju grupas iegādāsies tādas lietas kā mājas vai dzīvokļus, tērēs naudu ceļojumiem vai izglītībai. Izskaidrojiet, kāpēc viņi dažādi attieksies pret vispārēju mazumtirdzniecības cenu indeksa RPI (retail price index – RPI) palielināšanos. Kā jūs varētu aprēķināt "pilsētu RPI" un "lauku RPI".

5. Izmantojot zemāk sniegto informāciju par Lielbritānijas ekonomiku, nosakiet, cik daudz reālais GDP ir pieaudzis starp 1965. un 1975. gadu, cik daudz – starp 1975. un 1985. gadu?

	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Nominālais GDP (miljardos mārciņu)	31,5	44,0	95,7	201,0	306,7	477,7
Reālais GDP (1985. gada cenās miljardos mārciņu)	205,3	232,8	257,6	278,2	306,7	356,3

Izrēķiniet GDP deflatoru katrā no norādītajiem gadiem. Par cik procentiem GDP deflators pieauga starp 1970. un 1980. gadu? Par cik – starp 1980. un 1990. gadu?

2. nodaļa

MAKROEKONOMIKAS APSKATS

1. nodaļā tika apskatīti rādītāji, kurus mēs lietojam kā visu ekonomiku raksturojošos pamatrādītājus. Makroekonomikas uzdevums ir izskaidrot šo rādītāju dinamiku.

Daudzos gadījumos izskaidrojums balstās uz mikroekonomikas principiem. Tā, piemēram, ja mēs gribam uzzināt par preču un pakalpojumu izlaidi, mums jāņem vērā, kā mājsaimniecības pieņem lēmumus par patērēšanu un firmas – par produkcijas ražošanu. Šo rādītāju pieauguma tempi ir saistīti ar mājsaimniecību lēmumiem par noguldījumiem un firmu – par investīcijām. Bezdarba izskaidrošanai noteikti jāņem vērā mājsaimniecību lēmumi par darbaspēka piedāvājumu un firmu pieprasījums pēc darbaspēka. Inflācija atspoguļojas cenu izmaiņās, un tādēļ jāzina kā veidojas cenas, vadoties pēc piedāvājuma un pieprasījuma analīzes mikroekonomikā. Lielā mērā tādēļ makroekonomikā pamatrādītāju dinamika tiek analizēta atkarībā no tā, ko mēs zinām par mikroekonomiku. Makroekonomikā celtnes bloki ir tie paši, bet redzes leņķis mainās.

Šī nodaļa vispirms būs veltīta tikai tam, lai iepazīstinātu ar galvenajiem, pēdējā laika makroekonomikas analītiskajiem jautājumiem. Nodaļa sāksies ar galveno makroekonomikas skolu vispārēju apskatu. Tālāk pievērsīsimies trim galvenajiem tirgiem – darbaspēka, preču un kapitāla tirgum – sākotnēji ieskicējot jautājumus, kurus mēs apskatīsim nākamajās nodaļās.

Pamatjautājumi

1. Kā ekonomisti analizē cēloņus, kas nosaka kopējo preču un pakalpojumu izlaidi, bezdarba un inflācijas līmeņus?
2. Kas izraisa kopējā darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma izmaiņas? Kāpēc var pastāvēt bezdarbs, ja algas pietiekami nereaģē uz šīm izmaiņām?

3. Kāda ir kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma likņu tipiskākā forma preču un pakalpojumu tirgum? Kā kopējā pieprasījuma un piedāvājuma likņu izmaiņas ietekmē preču un pakalpojumu izlaidi un cenu līmeni?
4. Kā kopējā pieprasījuma un piedāvājuma liknes ietekmē investīciju pieaugums?
5. Kā var izmantot kopējā pieprasījuma un piedāvājuma liknes, lai interpretētu galvenās pēdējo piecdesmit gadu makroekonomiskās norises?

Mūsdienu makroekonomikas pirmsākumi

Mūsdienu makroekonomikas pirmsākumi meklējami Lielās depresijas laikā, kas bija smaga bezdarba un resursu neefektīvas izmantošanas desmitgade. Pirms Lielās depresijas vadošo ekonomistu grupa bieži atsaucās uz klasiskajiem ekonomistiem un uzskatīja, ka ekonomikā varētu pastāvēt tikai īsi bezdarba periodi, ka tirgus spēki noteikti ātri atjaunotu pilnīgu nodarbinātību, ja rastos bezdarbs. Viņi ticēja, ka mikroekonomikā aprakstītais konkurences pamatmodelis labi atspoguļo ekonomisko situāciju: cenas un algas preču un darbaspēka tirgū ir pietiekami elastīgas, lai vairumā gadījumu pastāvētu tirgus līdzsvars, t. i., piedāvājums līdzinātos pieprasījumam. Klasisko ekonomistu politikas nerakstītu likumu varēja izteikt frāzē "laissez faire". Tulkojot no franču valodas – "ļaujiet darīt". Valstij jāizvairās iejaukties; tirgus spēkiem ir jādara savs darbs vai jāvirza ekonomika.

Lielā depresija: Keinss

Dziļā un ilgā Lielā depresija sagrāva ticamību šim viedoklim. Britu ekonomists Džons Meinards Keinss 1936. gadā izdotajā grāmatā "Nodarbinātības, procentu un naudas vispārējā teorija" (John Maynard Keynes. The General Theory of Employment. Interest and Money) efektīvi uzsāka veidot makroekonomisko teoriju, kurā viņš izskaidroja, kāpēc ekonomika var iestrēgt situācijā, kad tā pārdzīvo ilglaicīgus produkcijas zudumus un bezdarbu. Viņš īpaši uzsvēra, ka darbaspēka tirgū ilgstoši var būt

nesabalansētība – darbaspēka piedāvājums var pārsniegt pieprasījumu, un rezultātā pastāvēt bezdarbs. Keinss tālāk aizstāvēja viedokli, ka valdībai ir jārealizē fiskālā politika, kura ietekmē valdības izdevumu un nodokļu limeni, lai izkļūtu no ekonomiskās krīzes. Keinss bija viens no divdesmitā gadsimta visietekmīgākajiem domātājiem un viņa darbi radīja viņa uzskatu skolas, un visas tās tagad sauc par keinsisma skolām. Visām šīm skolām ir kopēja pārlicība, ka daudz dažādu iemeslu dēļ ekonomikā var būt ilgstoši bezdarba un neefektīvas resursu izlietošanas periodi, un šajos apstākļos valdības rīcība var uzlabot ekonomisko stāvokli.

Keinsa idejas tika akceptētas Otrā pasaules kara beigās, un Vispārējā teorijas mācība virzīja politiku nākamajos gados. ASV un citās Eiropas valstīs, kā arī Liebritānijā, valdība lietoja fiskālo politiku ar mērķi uzturēt pilnīgu nodarbinātību. Piecdesmitie un sešdesmitie gadi bija faktiski zemas inflācijas, zema bezdarba un augstas attīstības zelta gadi. Šo divdesmit gadu laikā keinsisma politika tika lietota ar jo lielāku un lielāku paļāvību. Valdības ieguva ticību, ka tās var ekonomiku "labi vadīt". Tā kā bezdarba problēma šķita atrisināta, ekonomisti pievērsa savu uzmanību ekonomiskajai augsmei.

Bet šajā laikā daudzi analītiķi un mācīti vīri bija ļoti neapmierināti ar ekonomisko politiku. Inflācija pieauga un kritās. Valdības svārstījās starp ekspansijas un ierobežošanas politiku: vienu mirkli tās aicināja virzīties ar pilnu tvaiku uz priekšu ("go"), bet nākamo – ieslēgt spēcīgu atpakaļgaitu ("stop"). Tā rezultātā Britu lēnajā attīstībā, salīdzinot ar citām valstīm, it īpaši Vāciju, Japānu un ASV, tika vainots "atpakaļ – uz priekšu" ("stop-go") cikls.

70. un 80. gadi: monetāristu, neoklasiskā un reālā biznesa cikla skolas

Septiņdesmitajos gados pasauli skāra stagflācija – augsta inflācija saistībā ar augstu bezdarbu un pašlaik, liekas, ka Keinsa ieteiktie ārstnieciskie līdzekļi ir zaudējuši savas iedarbības spēku. Kļuva pilnīgi skaidrs, ka bezdarba un inflācijas problēmas nav atrisinātas. Ņemot to vērā, attīstījās trīs jaunas teorētiskās skolas, kuras visas uzskatīja, ka valsts iejaukšanās ir lieka un/vai nevēlama. Visas trīs pārstāvēja modernu interpretāciju teorijām, kuras bija izplatītas laikā pirms Keinsa un Lielās depresijas gadiem.

Pirmā teorētiskā skola mēģināja izskaidrot inflācijas cēloņus, pievēršoties valsts monetārās politikas pasākumiem – tiem pasākumiem, kuri ietekmē

apgrozībā esošo naudas daudzumu un kreditus, kā arī noteikumus, ar kuriem kredīti ir pieejami aizņēmējiem. Makroekonomikas monetāristu skolu, revidējot un attīstot tālāk agrākās naudas teorijas, izveidoja Čikāgas universitātes profesors, Nobeļa prēmijas laureāts Miltons Fridmens.

Keinss uzskatīja, ka dziļas depresijas apstākļos monetārā politika nebija efektīva, bet fiskālā politika varēja stimulēt ekonomiku. Monetāristi to nenoliedza, bet viņi parādīja, ka fiskālā politika valdībai daudz biežāk radīja problēmas, nekā tās atrisināja: valdības monetārās un fiskālās politikas kļūdas varēja izraisīt, gan ekonomikas krīzi gan uzplaukumu. Monetāristi uzskatīja, ka tirgos, ja tiem ļauj darboties pašiem par sevi, ir veselīgi spēki, kas nodrošina, lai resursi netiktu ilgi atstāti neizmantoti; viņi atbalstīja stingrus fiskālās un monetārās politikas ierobežojumus.

Kaut arī monetāristi akcentēja naudas centrālo lomu, viņi tomēr skaidri neformulēja, kā nauda ietekmē ekonomiku. Šāda izskaidrojuma rašanās piederēja "jaunajiem klasiskajiem ekonomistiem", kurus vadīja Roberts Lukass no Čikāgas universitātes. Viņus sauca par "jaunajiem klasiskajiem jeb neoklasiskajiem ekonomistiem", jo viņu uzskati bija līdzīgi iepriekšējiem – pirms keinsisma – klasisko ekonomistu uzskatiem, kuri pierādīja, ka tirgus konkurence var ātri atjaunot pilnīgu nodarbinātību ekonomikā. Pēc neoklasisko ekonomistu viedokļa, Lielā depresija bija novirzīšanās no pareizā ceļa. No viņu septiņdesmito gadu uzskatu viedokļa izriet, ka pagāja desmitgades pirms ekonomika piedzīvoja vislielāko lejupslīdi. Neoklasiskie ekonomisti, ne tikai teorētiski izskaidroja, kāpēc monetārā politika dažreiz ietekmē ekonomiku – galvenokārt īstermiņa periodā, bet viņi arī parādīja, kāpēc firmas un mājsaimniecības reakcija uz valdības rīcību – gan uz fiskālo, gan monetāro politiku – kompensē to tādējādi, ka rezultātā valdības politika bieži izrādījās neefektīva.

Astoņdesmitajos gados izveidojās trešā teorētiskā skola, kuru sauca par reālā biznesa cikla teoriju. Tā attīstīja tālāk neoklasiskās skolas uzskatus. Reālā biznesa cikla teorētiķi, kurus vadīja Roberts Kings un Čārlzs Plosers no Ročesteras universitātes un Edvards Preskots no Minesotas universitātes, apgalvoja, ka ekonomikas svārstībām nav sakara ar monetāro politiku. Nauda vispār to neietekmē. Ekonomikas stāvokli nosaka tikai reālie faktori – jauni izgudrojumi, neražas gadi utt. Arī ekonomikas svārstības izraisa šie reālie satricinājumi.

Reālā biznesa cikla teorētiķiem tas fakts, ka monetārā politika bija neefektīva, nebija problēma, kas jārisina; viņi bija pārliecināti, pat vairāk

nekā neoklasiskie ekonomisti, ka ekonomika dabiski nonāks pie pilnīgas nodarbinātības bez jebkādas valdības iejaukšanās. Pēc viņu domām izmaiņām valsts fiskālajā politikā, piemēram, ieņēmumu palielināšanai ar nodokļu palīdzību, kas ir pretēja politika aizņēmumiem, nav reālas ietekmes. Nozīme ir reālai ricībai, bet arī tā var būt ierobežota. Piemēram, ja valdība izlieto vairāk līdzekļu aizsardzībai, tad mazāk resursu tiek novirzīts citām vajadzībām. No tā laika, kad ekonomikā ir pilnīga nodarbinātība, lēmumi par valsts izdevumiem neietekmē bezdarbu, tie tikai maina galaprodukta struktūru.

80. gadi: jaunā izaugsmes un neokeinsisma skola

Astoņdesmitajos gados ekonomisti atkal pievērsās ekonomikas attīstībai. Viņi mēģināja labāk izprast pamatfaktorus, kas rada vienā gadījumā ātrāku tautsaimniecības attīstību un citā – lēnāku. Pauls Romers no Berkeleja Kalifornijas universitātes bija viens no ekonomikas jaunās izaugsmes skolas vadītājiem, kurš studēja šos jautājumus, balstoties uz Roberta Solova pirms ceturtdaļgadsimta izstrādātajiem teorētiskajiem pamatiem. Jaunā izaugsmes skola pievienoja ekonomikas teorijai tādus jaunākos sasniegumus, kā nepilnīgā konkurence un izmaiņas tehnoloģijā un atzina starptautiskās tirdzniecības pieaugošo nozīmi.

Pavisam citā aspektā iesākās diskusija par lomu, kāda ir valstij, iejaucoties ekonomikā. Valsts neiejaukšanās idejas piekritējs Roberts Barro no Harvardas universitātes valsts izdevumus saprata, kā resursu novirzīšanu no ekonomikas dabiskās attīstības gaitas augstu attīstības tempu sasniegšanai. Citi, piemēram, Pauls Krugmans no Masačūsetsas tehnoloģijas institūta (MIT) pamatoja, ka dažādu iemeslu dēļ valdības iejaukšanās varētu veicināt ekonomikas attīstību. Efektīva un selektīva valdības iejaukšanās spēlēja izšķirošu lomu Āzijas brīnumā – Japānas, Korejas, Taivānas un citu Austrumāzijas valstu ekonomiku straujā izaugsmē.

Arī saimnieciskās darbības rezultāti astoņdesmitajos gados ekonomistu uzmanību atkal pievērsa bezdarba problēmām. Daudzās attīstītās valstīs astoņdesmito gadu sākumā bezdarbs strauji pieauga, un tā līmenis palika augsts visu desmitgadi. Tas ļoti lēni pazeminājās desmitgades laikā, kā rezultātā radās tādi ekonomiskie apstākļi, ka bija iespējams vilkt paralēles ar trīsdesmitajiem gadiem. Ilgstošais bezdarbs atkal lika domāt par darbaspēka tirgus nesabalansētības jautājumiem, it īpaši, par darbaspēka tirgus

iespēju būt tālu no līdzsvara punkta, pastāvot algām, ar kurām darbaspēka piedāvājums ievērojami pārsniedz pieprasījumu. Ekonomisti meklēja izskaidrojumus neveiksmei regulēt algas un cenas. Tā kā daudzi skaidrojumi bija līdzīgi Keinsa agrākajām idejām, jaunās teorijas tika nosauktas par neokeinsisma skolu.

Makroekonomikas vadošās skolas šodien ir neokeinsisma un jaunā klasiskā skola. Abas šīs skolas vieno kopējs pamatnosacījums: atšķirībā no viņu priekšgājējiem, neokeinsisma un jaunie klasiskie ekonomisti aizstāv mikroekonomikas un makroekonomikas principu saistību. Abas grupas uzskata, ka kopējās rīcības izpratne jābalsta uz firmu, mājsaimniecību un valdības mijiedarbību darbaspēka, preču un kapitāla tirgos.

Daži vārdi par makroekonomikas modeļiem

Šajā grāmatā tiks apskatītas dažādas teorijas, kuras ekonomisti izmanto, lai izprastu makroekonomiskos procesus un izstrādātu politiku ekonomikas darbības pilnveidošanai. Ekonomisti lieto dažādus teorētiskos modeļus dažādiem mērķiem, un tādēļ nav jābrīnās, ka modeļi, kuri ir vairāk piemēroti, tādās ekonomikas studēšanai, kurā resursi ir pilnībā izmantoti un pastāv inflācijas problēma, var būtiski atšķirties no modeļiem, kas piemēroti, lai studētu ekonomiku dziļas depresijas apstākļos, kad nepastāv inflācija, un 15 vai 20 procenti darbaspēka resursu nav nodarbināti.

Mikroekonomika dod priekšstatu par ekonomiku, kas sastāv no trīs ekonomisko aģentu grupu – mājsaimniecību, firmu un valdības – mijiedarbības trīs tirgos. Darbaspēka tirgū šīs grupas nosaka nodarbinātības līmeni un algu kā darbaspēka cenu. Preču tirgū tās nosaka preču izlaidi un cenu. Kapitāla tirgū tās nosaka naudas līdzekļu daudzumu un cenu (procentu likmi).

Konkurences pamatmodeļi, kuru apskata mikroekonomikā, tirgi vienmēr ir sabalansēti. Tajā ir pieņemts, ka nekad nepastāv bezdarbs, un tādā gadījumā, ja mūsu mērķis ir izprast bezdarbu, mums modeļi ir jāizdara nozīmīgas izmaiņas. Līdzīgi pamatmodeļi ir pieņēmums, ka katra firma ar pastāvošām tirgus cenām var pārdot tik daudz preces cik, vien tā vēlas. Tās nekad nesaduras ar pieprasījuma deficitu. Tāpat katrs indivīds var aizņemties tik daudz naudas, cik viņš vēlas pastāvošās procentu likmes gadījumā. Bet reālā ekonomika bieži labi nesaskan ar konkurences pamatmodeļi un, lai saprastu kāpēc, ir dziļāk jāpēta pamatmodeļa pieņēmumi.

Tuvplānā: mikro-makro dalījuma rašanās

No Ādama Smita laikiem līdz 30. gadiem lielāka uzmanība bija veltīta tai ekonomiskās teorijas sastāvdaļai, kuru mēs šodien saucam par mikroekonomiku. Ekonomiskā zinātne bija par tirdzniecību un maiņu, par racionāliem, labi informētiem patērētājiem, par firmām, kas maksimizē peļņu, par monopoliem un jaunu tehnoloģiju. Uzmanība bija pievērsta dažādu tirgu darbībai. Bet stāvoklis izmainījās 30. gados, kad pasaules ekonomika pārdzīvoja sabrukumu, kas kļuva pazīstams kā Lielā depresija. ASV ekonomika no 1929. līdz 1933. gadam saruka par 30 procentiem; bezdarba līmenis sasniedza 25 procentus 1933. gadā. Bezdarbs pārsniedza 17 procentus 1939. gadā pirms Otrā pasaules kara sākuma. Uzmanība tika pievērsta cēloņiem, kas noteica tādu, piemēram, koprādītāju dinamiku, kā bezdarba līmenis un iekšzemes kopprodukts.

Šodien pat tie, kas nenodarbojas ar ekonomiku, ir dzirdējuši terminus "mikroekonomika" un "makroekonomika". Bet šādus terminus ekonomisti patiešām nelietoja līdz pat 30. gadu ekonomikas lejupslidei. Ievērojamajam norvēģu ekonomistam Ragnaram Frišam 1933. gadā bija padomā šo terminu moderna koncepcija, kad viņš rakstīja: "Mikro-dinamiskā analīze ir analīze, ar kuru mēs cenšamies sīki izskaidrot milzīgā ekonomikas mehānisma noteiktu daļu rīcību, uzskatot kā pašu par sevi saprotamu, ka daži galvenie parametri ir doti... No otras puses, makro-dinamiskā analīze mēģina apskatīt visu ekonomisko sistēmu kopumā."

Arī Džons Meinards Keinss izteica šo ideju, kad viņš 1936. gadā rakstīja: "Ekonomikas teoriju ... es ierosīnu iedalīt atsevišķas ražošanas nozares vai firmas teorijā ... no vienas puses un kopējās nodarbinātības un produkcijas izlaides teorijā no otras puses."

Bet ne viens, ne otrs no šiem ievērojamajiem ekonomistiem faktiski nelietoja vārdus "mikroekonomika" un "makroekonomika". Šos specifiskos terminus pirmoreiz rakstiski lietoja P. de Volfs, mazpazīstamais Nīderlandes statistikas institūta ekonomists. P. de Volfs kādā 1941. gada publikācijā rakstīja: "Mikro-ekonomikas skaidrojums ir attiecībām ... kuras skar atsevišķu personu vai ģimeni. Makro-ekonomikas skaidrojums atvasināts no atbilstošām attiecībām... lielai personu vai ģimeņu grupai (sociālais slānis, nācijas u.c.)."

60. un 70. gados daudzi ekonomisti bažījās, ka makroekonomiskā domāšana nomaldīsies par tālu no tās mikroekonomikas pirmsākumiem. Interesanti, ka daži no pēdējo divdesmit gadu svarīgākajiem darbiem ekonomikā – kuri tiks aprakstīti turpmākajās nodaļās – centās pārvarēt šo barjeru un izskaidrot kā racionāli, labi informēti patērētāji un firmas, kas maksimizē peļņu var mijiedarboties tādā veidā, ka dažreiz rada bezdarbu, inflāciju vai attīstības svārstības.

Ekonomisti, kuri pēta makroekonomiku, vēlas zināt, kāpēc tautsaimniecībā ir tieši tādas svārstības, kāpēc dažas tautsaimniecības attīstās straujāk nekā citas, un

kādi ir inflācijas cēloņi. Šie jautājumi mūs arī aizved prom no mikroekonomikā dotā konkurences pamatmodeļa. Pat akceptējot visus modeļa pieņēmumus, mums būtu jāpaplašina un jābagātina modelis, lai izprastu šos makroekonomikas pamatjautājumus.

Mūsu makroekonomikas studijās mēs lietosim divus vienkāršojumus. Pirmkārt, mēs nemēģināsim (vismaz sākumā) analizēt trīs galvenos tirgus veidus vienlaicīgi. Pētot bezdarbu, ir dabiski, ka mēs koncentrēsim uzmanību darbaspēka tirgum un darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma mijiedarbībai. Tas tiks apskatīts 3. nodaļā. Studējot faktorus, kas nosaka produkcijas izlaides izmaiņas, ir dabiski, ka mēs pievērsīsimies preču un pakalpojumu tirgum, kas tiks apskatīts 4. – 8. nodaļā. Pētot inflāciju, ir dabiski apskatīt naudu, kreditu un, vēl plašāk, kapitāla tirgu. Tas ir 9. – 12. nodaļas mērķis.

Visi trīs tirgi ir savstarpēji saistīti. Preču pieprasījums un piedāvājums ietekmē darbaspēka tirgu un, it īpaši, pieprasījumu pēc strādājošiem. Procentu likme ietekmē abus, gan preču gan darbaspēka tirgu. Bet ekonomika ir pārāk sarežģīta, lai pētītu visas tās daļas reizē, tādēļ mēs vienlaicīgi studēsim parasti tikai vienu tirgu.

Kad mēs pievērsīsimies atsevišķi katram tirgum, tad lietosim otro vienkāršojumu. Apskatot darbaspēka tirgu, ir dabiski jautāt, kā tiek noteiktas algas. Vienkāršākais paņēmieni ir pieņemt cenu līmeni, kā dotu. Koncentrējot uzmanību preču tirgum, ir dabiski jautāt, kā tiek noteiktas cenas. Pieņemsim, ka algas ir dotas. Vai šie modeļi – kad viens pieļauj algu izmaiņas, kamēr cenas ir fiksētas, un otrs – pretēju pieņēmumu – ir pretrunīgi? Nē. Daudz pilnīgāks modelis, protams, aplūkot visus tirgus vienlaicīgi, rūpīgi pētot, kā izmaiņas vienā tirgū ietekmē izmaiņas citos. Bet šāda analīze pārsniegtu šī elementārā kursa robežas, kaut arī principi, kuri ir mūsu vienkāršā modeļa pamatā, paliktu tie paši arī daudz vispārinātākajos modeļos.

Mēs sāksim mūsu analīzi ar darbaspēka, preču un kapitāla tirgu darbības vispārēju apskatu, lai saprastu, kā pieprasījuma un piedāvājuma mijiedarbība šajos trīs tirgos saistīta ar makroekonomikas pamatjautājumiem.

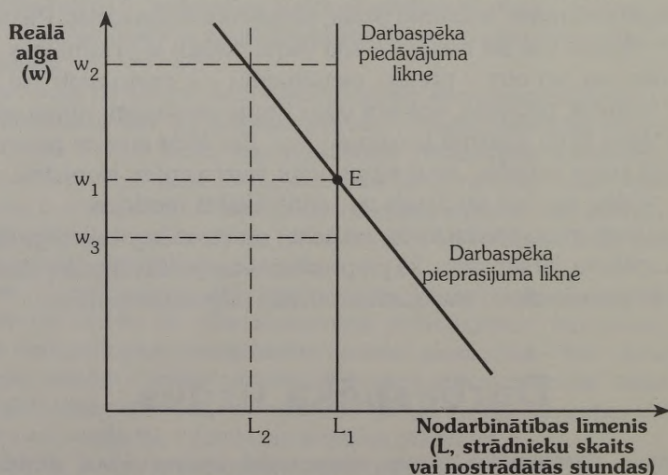
Darbaspēka tirgus

Kopējais darbaspēka tirgus ekonomikā aptver visus strādniekus. Makroekonomiskā analīze parasti sākas, apskatot tādus rādītājus kā kopējā

nodarbinātība vai kopējais nostrādāto stundu skaits, ignorējot to faktu, ka pastāv būtiskas atšķirības strādnieku prasmē. Ja mūs ieinteresētu pētīt citus jautājumus, tāds kā strādnieku relatīvā alga, tad mums būtu jāizmanto tāds modelis, kurš aplūkotu kvalificētus un nekvalificētus strādniekus, kā arī strādniekus atsevišķos (bet saistītos) tirgos. Dažreiz pat makroekonomikā mēs varam izmantot modeļus, kuros ir šīs atšķirības. Ja bezdarbs ir lielāks, piemēram, starp nekvalificētiem strādniekiem, tad ekonomikas "problēma" būs nevis darbaspēka tirgus kopumā, bet viena tā daļa, tas ir nekvalificēta darbaspēka tirgus.

Līdzsvars darbaspēka tirgū

Tālāk mēs pievērsīsim uzmanību kopējam darbaspēka tirgum, ignorējot atšķirības strādnieku starpā. 2.1. zīmējums parāda darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma liknes. Kopējais darbaspēka pieprasījums ir atkarīgs no algām, kādas firmas maksā, no cenām to ražotajām precēm un cenām, kādas ir citiem resursiem, ieskaitot izejvielas un iekārtas. Kā tikko bija minēts, pētot darbaspēka tirgu, mēs vienkāršības labad pieņemam, ka visu preču cenas – gan to preču cenas, kuras tiek ražotas, gan citu ražošanas resursu cenas ir nemainīgas. Pastāvot nemainīgām cenām, izmaiņas nominālajā algā ir vienādas ar izmaiņām reālajā algā (alga dalīta ar cenu limeni).

2.1. zīmējums. Darbaspēka pieprasījuma izmaiņu sekas.

Ja alga pazeminās, tad pieprasījums pēc darbaspēka pieaug. Samazinoties algām, darbaspēks kļūst relatīvi lētāks salīdzinājumā ar ražoto preču cenām, un darba devēji gribēs noligt vairāk strādājošos. Tādēļ darbaspēka pieprasījuma likne vērsta uz leju, kā parādīts zīmējumā.

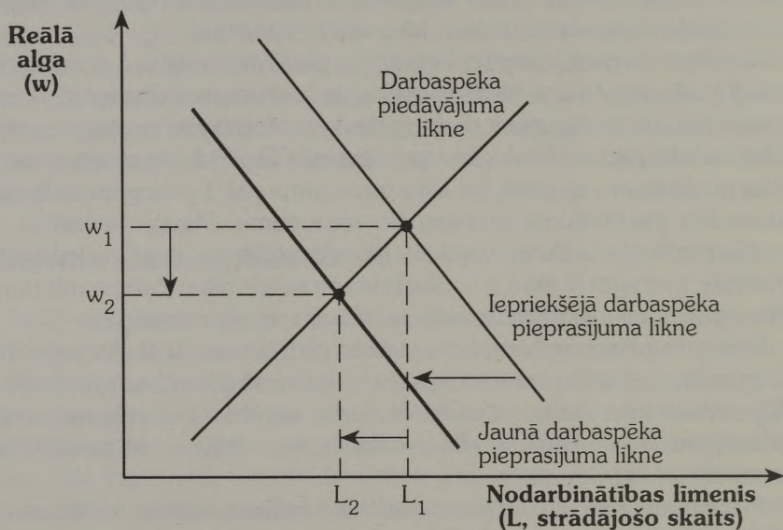
Zīmējums arī parāda kopējo darbaspēka piedāvājuma likni. Lai vienkāršotu situāciju, mēs pieņemam, ka darbaspēka piedāvājums nav elastīgs (darbaspēka piedāvājuma elastīgums ir darbaspēka kvantitatīvās izmaiņas (procentos) dalītas ar atalgojuma izmaiņām (procentos)). Tādējādi mazelastīgs darbaspēka piedāvājums nozīmē, ka algu pieaugums par 1 procentu rada mazu darbaspēka piedāvājuma procentuālo pieaugumu. Pilnīgi neelastīga darbaspēka piedāvājuma likne ir vertikāla, tas nozīmē, ka darbaspēka piedāvājums nemainās, pieaugot algām), t.i., cilvēki vai nu strādā pilnu (četrdesmit stundu) darba nedēļu, vai nestrādā nemaz, neatkarīgi no algu izmaiņām.

Viena no priekšrocībām, izdarot šādu pieņēmumu, ir tā, ka mēs varam atlikt uz zīmējuma horizontālās ass, vai nu nostrādāto stundu skaitu vai nolīgto strādnieku skaitu. Nostrādāto darba stundu skaita pieprasījums un piedāvājums ir vienkārši strādājošo skaita pieprasījums un piedāvājums, pareizināts ar četrdesmit.

Pieprasījuma un piedāvājuma analīzes pamatsecinājums ir, – līdzsvaram jābūt pieprasījuma un piedāvājuma likņu krustpunktā E. Iemesls tam ir vienkāršs, ja alga tiks noteikta augstāka par līdzsvara algu w_1 , piemēram, w_2 , tad pieprasījums pēc darbaspēka būs L_2 , t.i., daudz mazāks nekā piedāvājums L_1 . Strādājošo piedāvājums būs pārmērīgi liels. Tie kuriem nav darba, būs ar mieru strādāt par zemākām algām nekā esošās, un tas ietekmēs algas tiem, kuri jau strādā (algas pazemināsies). Konkurences rezultātā algas samazināsies, un galu galā pieprasījums atkal būs vienāds ar piedāvājumu. Līdzīgi, ja alga tiks noteikta zemāka kā w_1 , piemēram, w_3 , tad firmu pieprasījums pēc darbaspēka būs lielāks nekā piedāvājums. Firmu savstarpējā konkurence, lai piesaistītu deficīto darbaspēku, sekmēs algu pieaugumu atkal līdz w_1 .

Tikko veiktajā analīzē tika pieņemts, ka darbaspēka pieprasījums nav elastīgs, ir fiksēts. Daudz reālāk ir pieņemt, ka, pieaugot algām, pieaugs arī to cilvēku skaits, kuri gribētu strādāt. Šī ir izvēle precētiem pāriem, kuri uzskatā, ka ar pārāk zemu algu abiem laulātajiem neatmaksājas strādāt. (Patiesi, sievietes, kā darbaspēka resurss, ir ļoti jūtīgas uz algu izmaiņām.) 2.2. zīmējums parāda, ka pieaugot algām, pieaug arī to cilvēku skaits, kuri vēlas strādāt. Darbaspēka piedāvājuma likne ir diezgan elastīga (nevis absolūti neelastīga, kā tas bija 2.1. zīmējumā). Sākotnējā situācija analīzei ir

nedaudz mainījusies: līdzsvars darbaspēka tirgū vēl ir pieprasījuma un piedāvājuma likņu krustpunktā.

2.2. zīmējums. Darbaspēka pieprasījuma izmaiņu sekas: elastīgs darbaspēka piedāvājums.

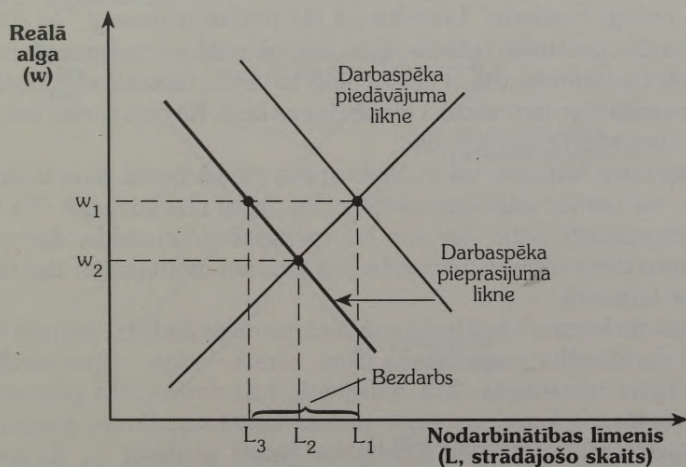
Tālāk ņemsim vērā darbaspēka pieprasījuma liknes virzību, kas attēlota 2.2. zīmējumā. Rezultātā darbaspēka tirgū izveidojas jauns līdzsvara punkts ar nodarbinātības līmeni L_2 . Mēs sakām, ka neskatoties uz to, ka nodarbinātība ir stipri samazinājusies no L_1 uz L_2 , vēl arvien pastāv pilnīga nodarbinātība. Tas ir, ka viss tirgū esošais darbaspēks ir nopirkts. Tirgus ir sabalansēts. Un pēc definīcijas, ja tirgus ir sabalansēts, ir pilnīga nodarbinātība.

Kad darbaspēka piedāvājuma likne nav vertikāla, kā tas ir 2.2. zīmējumā, nepastāv vienīgais "pilnīgas nodarbinātības" līmenis. Ar algu w_1 ekonomikā ir pilnīga nodarbinātība, kad darbs ir L_1 strādniekiem; ar algu w_2 ekonomikā ir pilnīga nodarbinātība, kad ir darbs mazākam skaitam strādnieku L_2 . Lai gan konkurences pamatmodelī pieņemts, ka algas tiek noteiktas tādā līmenī, ka darbaspēka pieprasījums ir vienāds ar piedāvājumu, un nav bezdarba, taču reālais nodarbinātības līmenis var būt ļoti zems. Algas var būt tik zemas, ka daudzi cilvēki nepiekrītis strādāt ar tik zemām algām.

Neelastīgas algas un bezdarbs

2.3. zīmējums parāda neelastīgu algu efektu. Darbaspēka pieprasījuma likne pārvietojās pa kreisi; kaut kāda iemesla dēļ darba devēji pieprasa mazāk darbaspēka ar katru noteikto algas likmi. Ja alga samazinās līdz līmenim w_2 , tad tautsaimniecībā saglabāsies pilnīga nodarbinātība līmeņa L_2 gadījumā. Kaut arī, ja algas saglabājas sākotnējā līmenī, w_1 , kurš pārsniedz algas līmeni, ar kuru darbaspēka pieprasījums sakrīt ar piedāvājumu, firmas nolīgs tikai pieprasīto darbaspēka daudzumu. Būs gatavi strādāt vairāk strādājošo, nekā būs darbs ar šo algu. Tie, kuri paliks bez darba, papildinās bezdarbnieku rindas. Darbaspēka pieprasījums būs tikai L_3 , kaut arī piedāvājums būs L_1 . Attālums starp šiem diviem punktiem atbilst bezdarba lielumam.

Bezdarbs, kurš rodas sakarā ar darbaspēka pieprasījuma samazināšanos (saistībā ar neelastīgām algām), nebūtu pārāk liela sociālā problēma, ja darba pieprasījuma samazināšanās skartu visus iedzīvotājus. Pat tad, ja ar nemainīgām algām darbaspēka pieprasījums samazinātos par 10 %, nebūtu pārāk lielas sociālās sekas, ja katrs strādājošais strādātu 10 % mazāk stundu. Šajā gadījumā pārāk maza nodarbinātība būtu problēma: tautsaimniecībā katrs cilvēks varētu strādāt tikai 36 stundas nedēļā, kaut arī viņš vēlētos strādāt 40 stundas.

2.3. zīmējums. Neelastīgu algu efekts.

Mūsdienu industriālā sabiedrībā ir cita problēma. Lielākā daļa strādnieku turpina strādāt tikpat stundu vai tikai nedaudz mazāk, nesabalansēta darbaspēka tirgus apstākļos, bet daži citi ar esošo algu vispār nevar atrast darbu pat ar nepilnu slodzi. Tā ir bezdarba problēma. Kad ar esošo algu darbaspēka piedāvājums pārsniedz pieprasījumu, pastāvēs "normēšana" ("rationing") - dažiem indivīdiem nebūs iespējams pārdot tik daudz sava darbaspēka, cik viņi to vēlētos. Bet "normēšanas" ietekme neizplatās vienādi tautsaimniecībā: daži strādājošie varēs pārdot tikai daļu no sava darbaspēka, kamēr citi būs pilnīgi nodarbināti. Daudzas sociālās problēmas saistītas ar darbaspēka pieprasījuma samazināšanos.

Izmaiņas darbaspēka pieprasījuma liknē, neelastīgas algas un bezdarbs

Vairākums ekonomistu uzskata, ka darbaspēka piedāvājuma likne ir nevis absolūti neelastīga (vai vertikāla), bet relatīvi neelastīga: darbaspēka piedāvājums relatīvi maz reaģē uz darba algas izmaiņām un piedāvājuma likne daudz vairāk atbilst tai, kāda tā ir 2.1. zīmējumā, nekā 2.2. zīmējumā.

Ja mēs apskatām skaitļus par reālajām algām – algas līmenis dalīts ar cenu līmeni (preču groza cenu vidējo līmeni) - tad mēs redzam, ka algas maz variē, izmainoties ekonomiskajiem apstākļiem. Pat Lielās depresijas laikā, kad bija milzīgs bezdarbs, Lielbritānijā tās turpināja pieaugt. Ar dotajām relatīvi mazām izmaiņām reālajās algās, nodarbinātības izmaiņu apjoms, kas ir novērots tautsaimniecībā, ir lielāks nekā to varētu izskaidrot ar kustību pa fiksēto, mazelastīgo darbaspēka piedāvājuma likni. Kā mēs varētu izskaidrot tik lielas izmaiņas nodarbinātībā?

Ir tikai divas iespējas: vai nu darbaspēka piedāvājuma likne ievērojami novirzās, vai vismaz palaikam darbaspēka tirgus nav līdzsvarā. Tā kā arī daudzi ekonomisti netic, ka var būt pēkšņas dramatiskas darbaspēka piedāvājuma liknes novirzes, uzmanība tiek pievērsta otrai iespējai - darbaspēka tirgus nav līdzsvarā.

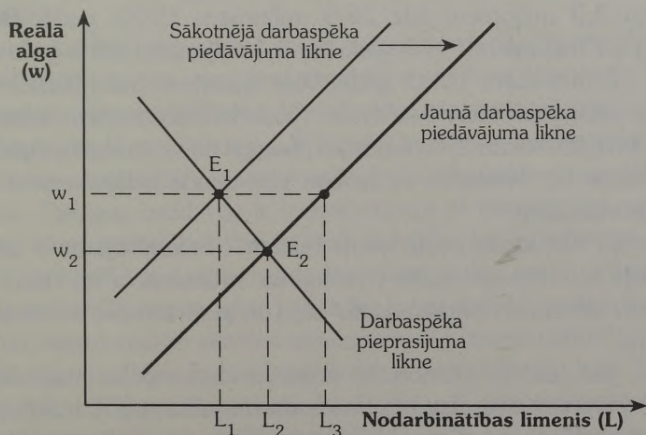
Atkāpe no līdzsvara šajā gadījumā veidojas divās stadijās: pirmajā stadijā pārbidās darbaspēka pieprasījuma likne, otrajā – algas nepiemērojas un paliek relatīvi nemainīgas. 2.3. zīmējumā, kad darbaspēka pieprasījuma likne pārbidās pa kreisi un algas paliek līmeni w_1 , firmas pieprasa L_3 darbaspēka vienības, kamēr strādājošie gatavi piedāvāt L_1 darbaspēka vienības. Neelastīgo algu dēļ darbaspēka tirgus nav līdzsvarā. Ar šīm

augstajām algām darbaspēka piedāvājums pārsniedz pieprasījumu. Strādnieki nav nodarbināti.

Vairums ekonomistu uzskata, ka darbaspēka pieprasījuma samazināšanās ar noteiktu algas līmeni (pārbidās darbaspēka pieprasījuma likne) bez atbilstošas algu samazināšanās, ir galvenais izskaidrojums bezdarba pieaugumam. Tas nozīmē, ka secīgi tiek pievērsta uzmanība diviem jautājumiem. Kāpēc algas nesamazinās? Kāpēc darbaspēka pieprasījuma likne tik pēkšņi pārvirzās? 3. nodaļa apskata pirmo jautājumu. Atbildot uz otro jautājumu, uzreiz jāatzīmē, ka galvenais iemesls šādai pārbidei ir ražošanas samazināšanās, ja samazinājies pieprasījums pēc firmu produkcijas. Pastāv sakarība starp produkcijas izlaides līmeni (kuru mēra, piemēram, ar iekšzemes kopproduktu) un bezdarba līmeni. Kad produkcijas izlaide pieaug, bezdarbs arī pieaug, un otrādi. 4. – 6. nodaļā tiks analizēts, kāpēc produkcijas izlaide var būt tik mainīga.

Izmaiņas darbaspēka piedāvājuma liknē un bezdarbs

Sākotnējais izskaidrojums islaicīgam bezdarba pieaugumam ir tas, ka pārbidās darbaspēka pieprasījuma likne. Bet var būt arī cits iemesls: darbaspēka piedāvājuma likne varētu pārvietoties pa labi, kā tas ir parādīts 2.4. zīmējumā. Kā rezultātā vairāk cilvēku būtu ar mieru strādāt ar katru noteikto algas likmi.

2.4. zīmējums. Piedāvājuma liknes izmaiņas kopējā darbaspēka tirgū.

Izmaiņas darbaspēka piedāvājuma liknē, kuras nav saistītas ar darbaspēka pieprasījuma izmaiņām, rezultātā nerada bezdarbu, ja algas pietiekami piemērojas. 2.4. zīmējumā, ja algas samazinās līdz w_2 , tad katram, kurš grib strādāt ar šo algu būs iespēja strādāt, un nodarbinātība pieaugs līdz L_2 . Bet, ja reālā alga nepazemināsies, papildu darbaspēka piedāvājums nedos iespēju atrast darbu ar esošo algu w_1 , un bezdarbs būs $L_3 - L_1$.

Kaut gan darbaspēka piedāvājums ar laiku mainās, šis izmaiņas salīdzinot ar darbaspēka pieprasījuma svārstībām, ir relatīvi mazākas nekā varētu likties. Izmaiņas darbaspēka piedāvājumā ne vienmēr rada bezdarbu. Darbaspēka piedāvājuma likne parasti lēni gadu no gada pārvietojas pa labi, bet darbaspēka pieprasījuma likne vidēji pārvietojas daudz straujāk. Ar laiku firmas palielina kapitālu, un aug tehniskās zināšanas un ražīgums, firmas nelabprāt gatavas nodarbināt pieaugošo strādnieku skaitu augstāka algas līmeņa gadījumā.

Piemēram, Lielbritānijā darbaspēks pieauga diezgan pastāvīgi no 26,3 miljoniem 1978. gadā līdz 28,5 miljoniem 1990. gadā, t.i., par 2,2 miljoniem vai 8,4 % divpadsmit gadu laikā. (Šis pieaugums lielākoties notika sieviešu darbaspēka pieauguma rezultātā: to skaits pieauga no 10,1 miliona 1978. gadā līdz 12,2 miljoniem 1990. gadā, t.i., par 2,1 miljonu vai 20,3 % šai periodā.) Nodarbinātība samazinājās par 1,4 miljoniem, t.i., no 25,0 miljoniem 1978. gadā līdz 23,6 miljoniem 1983. gadā, un pieauga no 3,3 miljoniem līdz 26,9 miljoniem 1990. gadā. Bezdarbs pieauga no 1,2 miljoniem 1978. gadā līdz 3,1 miljonam 1986. gadā un atkal kritās līdz 1,6 miljoniem 1990. gadā. Visa šī perioda laikā lielākā daļa no darbaspēka pieauguma tika nodarbināta. Nodarbinātība vispirms samazinājās astoņdesmito gadu sākumā, un tad stipri pieauga nākamā septiņu gadu laikā. Nodarbinātības un bezdarba svārstības bija daudz lielākas nekā kopējā darbaspēka svārstības.

Kā teoriju var saskaņot ar šiem faktiem? Izskaidrojums ir šāds. Tā bezdarba daļa, kura bija aprakstīta 1. nodaļā kā "strukturālais" un "frikcionālais" bezdarbs nav saistīta ar "pārāk augstu" algu un pieprasījums ir mazāks nekā piedāvājums.

Praksē, pat tad, ja ekonomikā kopumā darbaspēka piedāvājums ir vienāds ar pieprasījumu, var būt dažas darbaspēka tirgus teritorijas, kur darbaspēka piedāvājums pārsniedz pieprasījumu, kamēr tirgus citās vietās

var būt situācija, ka darbaspēka pieprasījums pārsniedz piedāvājumu, un tā rezultātā var rasties brīvas darbavietas. Praksē ir vērojama tendence – liels skaits bezdarbnieku ir nekvalificēti strādnieki un pastāv kvalificētu strādnieku deficīts. Londonā un Dienvidaustrumānglijā bezdarbam ir tieksme būt zemam pat tad, ja tādās vietās kā Skotija, Ziemeļirija, Velsa, Ziemeļaustrumānglija, Ziemeļrietumi, Jorkšīra un Humberšaida – bezdara līmenis ir augsts. (No 1990.-1993.gadam ekonomiskā lejupslide bija pirmais gadījums ilgā laika periodā, kad bezdarba līmeņa pieaugums Dienvidaustrumos bija vienāds ar pieaugumu Lielbritānijas industriālajos rajonos.) Tāpēc kopējā bilance starp pieprasījumu un piedāvājumu darbaspēka tirgū saistīta ar lielu iedzīvotāju daļu, kuriem nav darba. Šis bezdarbs ir "strukturāls".

Cits bezdarba aspekts ir frikcionālie elementi. Pat gadījumā, ja visumā pastāv pieprasījuma un piedāvājuma bilance, daži strādājošie aiziet no darba un meklē jaunu darbu. Tas notiek daļēji tādēļ, ka vienmēr dažas firmas sašaurina vai izbeidz savu darbību, atlaiž strādniekus no darba, kamēr citas paplašina darbību vai uzsāk darījumus, pieņem jaunus strādniekus. Daļēji tas notiek tādēļ, ka daži strādnieki vienkārši var negribēt strādāt esošo darbu un meklē labāku darbu.

Pat normālā situācijā, kad nav ne ekonomiskā krīze, ne uzplaukums, var pastāvēt sezonāls bezdarbs. Daļa strādnieku var būt nodarbināti nozarēs ar sezonālu raksturu: tūrisma vai celtniecības nozarēs un būt bezdarbnieki pārējā laikā.

Visu šo iemeslu dēļ praksē vēl ir zināms bezdarba līmenis, bez tā, kuru mēra oficiālā statistika, pastāvot vispārējam darbaspēka tirgus līdzsvaram nodarbinātības līmeņa gadījumā, kur līdz ar to, runājot teorētiski, pieprasījuma un piedāvājuma liknes krustojas. Šī kopējā bezdarba daļa dažreiz tiek saukta par "līdzsvara bezdarbu", ja tas eksistē, kad darbaspēka tirgus (teorētiski) ir līdzsvarā. Pārējais bezdarbs ir izskaidrojams ar darbaspēka piedāvājuma pārsvaru pār pieprasījumu, un to bieži izskaidro kā "nelīdzsvara bezdarbs".

Kādu statistikā uzskaitīto bezdarba līmeni praksē varētu saistīt ar pilnīgu nodarbinātību? Cik zems var būt bezdarbs, to var noteikt, apskatot viszemākos bezdarbu raksturojošos skaitļus attiecīgajos "biznesa ciklos". 1990. gadā Lielbritānijā, kad bezdarba līmenis bija viszemākais, bija 1,6 miljoni bezdarbnieku. 1979. gadā, citā zema bezdarba gadā, pirms tā jauna pieauguma, bija tikai 1,1 miljons bezdarbnieku. 1974. gadā, vēl vienā zema bezdarba

gadā, kad ekonomikā bija uzplaukums, bija tikai 615 tūkstoši bezdarbnieku. 50. un 60. gados, kad Britu ekonomikā bija uzplaukums, un bezdarbs atradās tā viszemākajā punktā, bija mazāk nekā 500 tūkstoši bezdarbnieku, ievērojami zem 2 % no darbaspēka.

Ir divas svarīgas iezīmes šajā bezdarba līmeņa dinamikā Lielbritānijā. Viens ir bezdarba cikliskais komponents: piemēram, bezdarba pieaugums no 1,1 miljona 1979. gadā līdz 3,1 miljonam 1986. gadā, tā samazināšanās līdz 1,6 miljoniem 1990. gadā, un tā pieaugums virs 3 miljoniem 1993. gadā. Šie bezdarba cikli varbūt ir saistīti ar nesabalansētību darbaspēka tirgū, kā aprakstīts iepriekš: darbaspēka pieprasījuma liknes pārvietošanās pa labi un pa kreisi (kamēr darbaspēka piedāvājuma likne lēni un pastāvīgi virzās pa labi), nesamazinoties algām.

Otra iezīme – bezdarba līmenis, kurš varētu būt pilnīgas nodarbinātības gadījumā. 50. un 60. gados "pilnīga nodarbinātība" Lielbritānijā šķiet ietvēra tikai divus vai trīs simtus bezdarbnieku. 1990. gadā pilnīga nodarbinātība liekas tika sasniegta, kad tomēr bija 1,6 miljoni bezdarbnieku. Ir svarīgi mēģināt saprast, kāpēc līdzsvara vai pilnīgas nodarbinātības bezdarba līmenis pieauga tieši tik daudz, kāpēc tas ir tik augsts un kāda politika jālieto, lai to samazinātu. Makroekonomiku galvenokārt interesē cikliskais bezdarbs, bet pēdējos gados tā vairāk pievērš uzmanību bezdarba līdzsvara sastāvdaļām. Kopējā bezdarba dalījumu līdzsvara daļā un daļā bez līdzsvara, nevar noteikt precīzi: novērtējumi, cik lielu bezdarbu var attiecināt uz "pilnīgu nodarbinātību", variē ievērojami. Kritērijs, kurš varētu tikt lietots, lai noteiktu vai ekonomikā ir pilnīga nodarbinātība, vai nav, pats par sevi jau ir strīdus objekts. Tātad, nevar novilkt stingru robežu. Galējā reakcija ir viedoklis, ka nekad nevar būt nelīdzsvarots bezdarbs.

Vai darbaspēka tirgū jebkad ir iespējama "nelīdzsvarotība"?

Ne visi ekonomisti piekristu, ka neliels bezdarbs ir saistīts ar to, ka algas nespēj izmainīties tā, lai nodarbinātība būtu darbaspēka pieprasījuma liknes un darbaspēka piedāvājuma liknes krustpunkta līmenī. Daži varētu pamatot, ka viss bezdarbs ir uzskatāms par līdzsvara bezdarbu. Tas ir, viņi apskatītu

visas izmaiņas nodarbinātības līmenī, kā darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma likņu pārvietošanās rezultātu. Ar algu piemērošanos saglabā pieprasījumu vienādu ar piedāvājumu. "Neoklasiskā" un "reālā biznesa cikla" markoekonomikas skola apskata bezdarbu šādā veidā. Kaut arī šim viedoklim par bezdarbu ir grūtības izskaidrot, kāpēc darbaspēka piedāvājums samazinās kopā ar darbaspēka pieprasījumu ekonomiskās lejupslīdes laikā, pārāk daudz nemainoties reālajām algām. Tas varētu attiekties uz bezdarbniekiem, kuri ir it kā izvēlējušies atvaļinājumu.

Vai bezdarbs ir brīvprātīgs?

Saskaņā ar klasisko ekonomistu uzskatu par bezdarbu (ieskaitot "neoklasiskus" un "reālā biznesa cikla" teorijas) kā līdzsvara fenomenu, ir izzudis viedoklis, ka bezdarbs ir brīvprātīgs. Atšķirību starp brīvprātīgu un piespiedu bezdarbu radīja Keins's Vispārējā teorijā. Viņš aprakstīja kopējā bezdarba daļu, kad nepastāv līdzsvars – attālumu starp piedāvājuma likni un pieprasījuma likni ar esošo algas līmeni – kā "piespiedu bezdarbu", jo to pārstāv cilvēki, kuri grib strādāt ar esošo algas līmeni, bet nevar atrast darbu. Bezdarbnieku atlikumu viņš raksturoja kā brīvprātīgu bezdarbu. Klasīķu uzskats, ka viss bezdarbs ir līdzsvara stāvokļa bezdarbs, ka algas līmenis un nodarbinātības līmenis vienmēr ir punktā, kur krustojas pieprasījuma un piedāvājuma likne, ir saistīts ar uzskatu, ka viss bezdarbs ir brīvprātīgs.

Brīvprātīgs vai piespiedu bezdarbs – tam nav nozīmes, jo bezdarbs ir vai, nu "līdzsvara bezdarbs" vai arī "nelīdzsvara bezdarbs". Diskusijas par šīm atšķirībām var būt maldinošas. Argumentiem, ka viss bezdarbs ir brīvprātīgs ir sekojošs pamatojums.

Pirmkārt, tiek apgalvots, ka strādnieks, kuram nav darba, varētu atrast darbu, ja tikai viņš pieprasītu algu samazinātu līdz līmenim, ar kuru darbaspēka tirgus ir sabalansēts. Nepiekritot zemākai algai, strādnieks padara sevi par bezdarbnieku. Otrkārt, tiek pamatots, ka gandrīz vienmēr indivīds var atrast kādu darbu, ja viņš tikai pacentīsies to sameklēt un pieņems to. Ja bezdarbnieks, ogļracis Durhamas rajonā vēlas doties uz Londonu un strādāt picu veikalā, viņš var atrast darbu. Viss kas ir jādara, Normana Tebita nemirstīgajiem vārdiem runājot, ir "jāspiež pedāli". (Protams, ja visi bezdarbnieki vienlaicīgi nolems, ka viņi vēlas strādāt zemāk apmaksātu darbu ātrās ēdināšanas restorānos, kā trauku mazgātāji vai apkalpotāji, tad var

pietrūkt darba, bet būtībā katrs individuāli, nepiekrītot šim pieejamajam darba vietām, nolemj palikt bezdarbnieks.)

Vairums ekonomistu un gandrīz visi, kas nav ekonomisti, piespraužot bezdarbam etiķeti "brīvprātīgs" tikai tāpēc, ka strādnieks bez darba atteicās no iespējas pārcelties uz Londonu, lai ceptu picas, lieto semantisku vārdu spēli. Apmācīts metinātājs, kurš dzīvo Sunderlendā un ir bezdarbnieks, kamēr citi metinātāji strādā, uzskata sevi par piespiedu bezdarbnieku. Viņš būtu gatavs strādāt ar esošo algu (vai varbūt pat ar zemāku algu). Bet viņš pamatoti nav gatavs pārvietoties uz Londonu un gatavot picas. Citi gadījumi pēc vispārēja atzinuma ir grūtāk izskaidrojami.

Tikpat svarīgas ir sociālās un ekonomiskās sekas tam, ka miljoni apmācītu strādnieku nav spējīgi atrast sev izdevīgu nodarbošanos, kas būtu pat attāli saistīta ar viņu kvalifikāciju, neskatoties uz to vai mēs viņus nosaucam par brīvprātīgiem, vai piespiedu bezdarbniekiem. Mums tomēr jāapskata pamatproblēma, kāpēc metinātāju darba alga nav izmainījusies tā, lai pieprasījums un piedāvājums pēc metinātājiem sakristu.

Mēs tālāk vairs neapskatisim šai grāmatā jautājumu par brīvprātīgu un piespiedu bezdarbu.

Bet jautājums paliek: kāpēc visi bezdarbnieki nemeklē pagaidu nodarbinātību ar zemāku algu? Daudzi no viņiem to dara, bet ne visi. Parasti tiek izvīzīti dažādi iemesli. Pirmkārt, iespējamie darbi var būt dažādos ģeogrāfiskos rajonos un izmaksas, lai pārvietotos, var būt nozīmīgas, īpaši, ja strādnieks domā (*cer*), ka šis ir tikai pagaidu darbs. Otrkārt, maz atalgots darbs var dezinformēt potenciālos darba devējus. Tas var uzvedināt uz domām, ka individam trūkst pašāvērtības viņa prasmei un spējām. Tik ilgi, kamēr metinātājs-bezdarbnieks uzskatīja, ka hamburgera izsniedzēja darbs McDonaldā radīja negatīvu attieksmi, viņš nepiekrītis šādam darbam, kamēr viņa vērtība nemazināsies un viņam vairs nebūs citas alternatīvas.

Mēs tālāk grāmatā neapskatisim brīvprātīgu un piespiedu bezdarbu.

Izskaidrojums bezdarbam

Bezdarbs pastāv tāpēc, ka gadījumos, kad neizdodas samazināt algas:

- (a) novirzās darbaspēka pieprasījuma likne;
- (b) novirzās darbaspēka piedāvājuma likne.

Pat, ja darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma liknes novirzās ievērojami, var nebūt bezdarba, ja algas atbilstoši izmainās.

Pamatjautājumi

1. Kas izraisa darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma likņu novirzes ?
2. Kāpēc neizdodas noregulēt algas?
3. Kāpēc nesabalansētība darbaspēka tirgū pieņem bezdarba formu, nevis samazinās nostrādāto stundu skaits visiem strādniekiem?
4. Kāpēc ir tik liels bezdarbs ar pilnīgu nodarbinātību? Kāpēc pilnīgas nodarbinātības apstākļos bezdarba līmenis tik ievērojami pieaug?

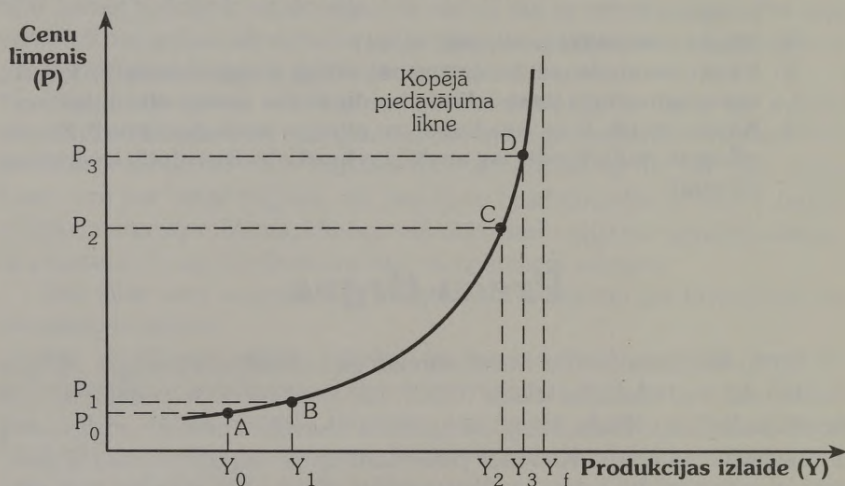
Preču tirgus

Preču tirgus makroekonomisko analīzi ekonomisti sāk jautājot, cik liela ekonomikā ir produkcijas izlaide (GDP). Lai atbildētu uz šo jautājumu, tiek lietoti analogiski jēdzieni, līdzīgi kā apskatot atsevišķas preces pieprasījuma un piedāvājuma liknes. Kad mēs pievēršam uzmanību darbaspēka tirgum, mēs pieņemam, ka cenas ir fiksētas, bet algas brīvi mainās, šeit mēs pieņemam, ka algas ir nemainīgas un cenas brīvi mainās.

Kopējais piedāvājums

Atsevišķas firmas produkcijas piedāvājuma likne raksturo produkcijas daudzumu, kuru firma gatava piedāvāt ar dažādām cenām. Ar doto algu, kuru firmai jāmaksā strādniekiem, un dotajām cenām citiem resursiem, tā būs gatava piedāvāt vairāk, ja cena, par kuru tā var pārdot savus ražojumus, pieaugs. Augstāku cenu gadījumā firmas peļņu maksimizējošais ražošanas līmenis ir augstāks, tai atmaksājas ražot vairāk. Visas tautsaimniecības līmenī ekonomisti lieto kopējā piedāvājuma liknes jēdzienu. Kopējais piedāvājums ar noteiktu cenu līmeni, ir vienkārši firmu piedāvātās produkcijas apjomu summa ar šo cenu līmeni. Apjoms, kādu katra firma ir gatava piedāvāt, ir

atkarīgs no pārdošanas cenas. Augstākas cenas gadījumā, saglabājoties nemainīgām algām, katra firma centīsies piedāvāt vairāk, tātad kopējais piedāvājums būs lielāks. Produkcijas apjomi, kurus firmas ir ar mieru piedāvāt, ar arvien augstākām cenām, veido kopējo piedāvājuma likni, kura attēlota 2.5. zīmējumā. Kā katras piedāvājuma liknes gadījumā, blakus jautājumam, kāds apjoms tiks piedāvāts ar katru cenu, mēs varam jautāt, kāda būs cena, kas radīs to vai citu piedāvājumu?

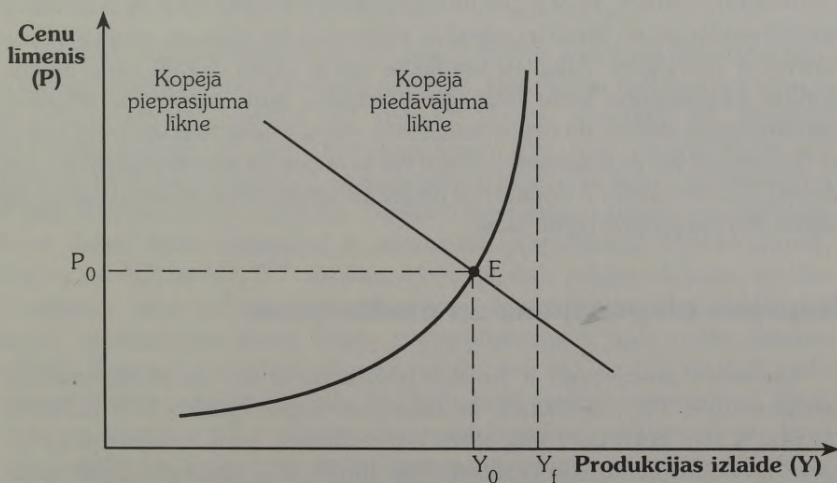
2.5. zīmējums. Kopējā piedāvājuma likne.

Kopējā piedāvājuma likne neparāda mikroekonomikas detaļas. Tā ignorē jautājumus, kuri attiecas uz produkcijas sastāvu. Tas ir ar nolūku: makroekonomikas mērķis ir koncentrēt uzmanību uz svarīgākajiem ekonomiku raksturojošiem koprādītājiem, tādiem kā produkcijas izlaide un cenas. Produkcijas izlaide vai apjoms (Y), ko atliek uz horizontālās ass, ir visu tautsaimniecībā saražoto preču reālās vērtības kopsumma. Vislabāk pieņemot šeit, ka tas ir iekšzemes kopprodukts. Vertikālā ass parāda "cenu līmeni". Atkal, vislabāk ir pieņemt, ka tā atspoguļo vidējo cenu līmeni tautsaimniecībā, piemēram, GDP deflatoru, kurš tika apskatīts 1. nodaļā. Ja visas cenas tautsaimniecībā pieaug un samazinās proporcionāli, tad cenu līmeņa aprēķināšana jebkurā veidā, izmantojot patēriņa cenu indeksu, ražotāju cenu indeksu, vairumtirdzniecības cenu indeksu, dos vienu un to pašu rezultātu.

(Faktiski, atsevišķu preču cenas nepārtraukti mainās attiecībā pret citām precēm, un relatīvās izmaiņas cenās ietekmē ražotās produkcijas sastāvu. Bet, lai analizētu kopējo piedāvājumu, mums jāabstrahējas no jautājumiem, kas attiecas uz produkcijas sastāvu, un tādēļ vairumā diskusiju, kuras sekos, mēs pieņemsim, ka relatīvās cenas paliek nemainīgas.)

Kopējā piedāvājuma liknes forma, kas ir attēlota 2.5. zīmējumā, ir ļoti tipiska. Tai ir augšupejošs slīpums, kas norāda, ka cenu līmeņa pieaugums saistīts ar lielāku galaprodukcijas apjomu. Citiem vārdiem sakot, lai izsauktu piedāvājuma pieaugumu, cenu līmenim jāpieaug. Ar zemiem produkcijas izlaides līmeņiem, kopējā piedāvājuma likne ir relatīvi lēzena (vai elastīga), kamēr ar augstu izlaides līmeni, tā ir relatīvi stāva (vai neelastīga). Iemesli tam ir sekojoši. Ar mazu izlaides līmeni, kā tas ir punktā A, tautsaimniecībā ir liekas jaudas, ir nenodarbināti strādnieki un neizmantotas mašīnas. Ar nīcīgām cenu izmaiņām, piemēram, no P_0 uz P_1 var būt liels ražošanas pieaugums no Y_0 uz Y_1 .

Ar ļoti augstu produkcijas izlaides līmeni, tādu kā punktā C, mašīnas un strādnieki strādā tuvu to potenciālajām iespējām un ir grūti ražot vēl vairāk. Galējās izmaksas, lai ražotu papildu vienību var būt ļoti lielas. Atbilstoši tas prasa arī milzīgu cenu līmeņa pieaugumu, pieņemsim no P_2 uz P_3 , pat lai izraisītu nelielu galaprodukcijas pieaugumu (no Y_2 uz Y_3).

2.6. zīmējums. Preču un pakalpojumu tirgus līdzsvars.

Ar Y_f tautsaimniecība sasniedz maksimālo jaudu. Lai ražotu tādu galaprodukta apjomu ar esošām mašīnām, nepieciešams, lai būtu nodarbināti viss darbaspēks, un izlaides paplašināšana virs Y_f prasītu papildu darbaspēku vai mašīnas. Ekonomiku ar ražošanas apjomu Y_f dažreiz sauc par pilnīgas nodarbinātības vai potenciāli iespējamā ražošanas apjoma ekonomiku. Tas ir ražošanas līmenis, kur visi, kuri vēlas strādāt ar esošo algū, ir nodarbināti. (Praktiski tas nav tik vienkārši. Ekonomikā, vismaz neilga laika periodos, galaprodukts var būt lielāks nekā Y_f . Piemēram, kara laikā valsts var iesaistīt ražošanā cilvēkus, kuri parasti nestrādātu vai darbināt mašīnas ar pilnu jaudu, neievērojot to nolietojumu.) 7. nodaļa sniedz daudz vispusīgāku kopējās piedāvājuma liknes analīzi.

Kopējais pieprasījums

2.6. zīmējums apvieno kopējo piedāvājuma likni, līdzīgu kā 2.5. zīmējumā, ar kopējo pieprasījuma likni. Kopējā pieprasījuma likne saistās ar mājsaimniecību, firmu, valdības un ārzemnieku kopējo pieprasījumu pēc precēm atbilstoši cenu līmenim. Līdzīgi vairumam mikroekonomikas pieprasījuma liknēm, kopējā pieprasījuma likne ir lejupslidoša. Šī likne līdzīgi kopējā piedāvājuma liknei ir uzzīmēta, pieņemot, ka algas un relatīvais cenu līmenis ir nemainīgi. Atkal uz vertikālās ass ir atļikti dažādi cenu līmeņi: kopējā pieprasījuma likne fiksē galaproduktu, kuru pieprasītu atbilstoši katram cenu līmenim. Ja cenas samazinās, mājsaimniecības var pirkt vairāk ar tām algām, kuras tās saņem; cilvēki var atļauties ne tikai vairāk preču, bet viņi arī jūtas bagātāki. 7. nodaļa dos daudz pilnīgāku izskaidrojumu par to, kā iegūta kopējā pieprasījuma likne.

Kopējais pieprasījums un piedāvājums

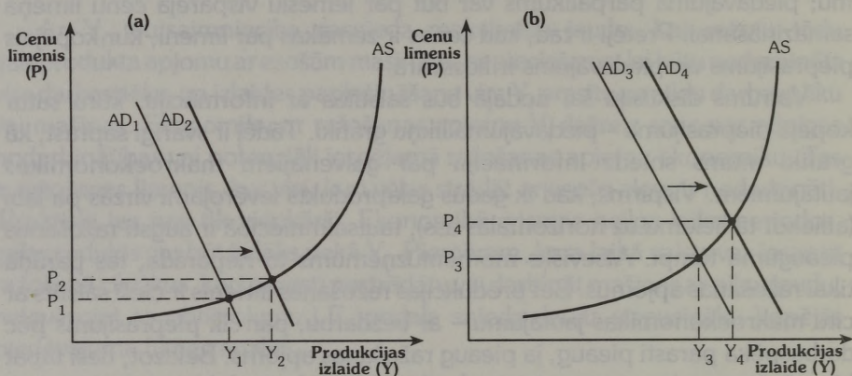
Līdzsvars preču tirgū ir kopējā pieprasījuma un piedāvājuma likņu krustpunktā E 2.6. zīmējumā. Iemesls tam, kāpēc punkts E ir līdzsvara punkts, ir tas, ka cenas ir augstākas par to līmeni, kurā kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu: firmas ir gatavas piedāvāt vairāk preču, nekā tās pieprasa; preču piedāvājums pārsniedz pieprasīju-

mu; piedāvājuma pārpalikums var būt par iemeslu vispārējā cenu līmeņa samazināšanai. Pretēji ir tad, kad cenas ir zemākas par līmeni, kur kopējais pieprasījums un piedāvājums ir līdzsvarā.

Vairums diskusiju šai nodaļā būs saistītas ar informāciju, kuru satur kopējā pieprasījuma – piedāvājuma likņu grafiki. Tādēļ ir svarīgi saprast, kā grafiki mums sniedz informāciju par galvenajiem makroekonomikas jautājumiem. Vispirms, kad ik gadus galaprodukts ievērojami virzās pa labi (atliekot tā lielumu uz horizontālās ass), tautsaimniecībā ir augsti ražošanas pieauguma tempi. Atsevišķs momentuzņēmums to neparāda, tas parāda tikai ražošanas apjomus. Bet produkcijas ražošanas līmenis ir cieši saistīts ar citu makroekonomikas jautājumu – ar bezdarbu, par cik pieprasījums pēc darbaspēka parasti pieaug, ja pieaug ražošanas apjoms. Beidzot, tieši tāpat kā ražošanas pieaugumu atspoguļo ikgadējā galaprodukta apjoma izmaiņas, inflācija arī ir saistīta ar pastāvīgu cenu līmeņa paaugstināšanos (kuru mēra vertikālā ass). Atkal kopējā pieprasījuma – kopējā piedāvājuma grafika momentuzņēmums, neatspoguļo šīs izmaiņas. Bet virzība pa vertikālo asi ir pierādījums pieaugošam spiedienam uz cenām, kas var izraisīt inflāciju. (12. nodaļā tiks izskaidrotas šīs sakarības.)

Kopējā pieprasījuma izmaiņas

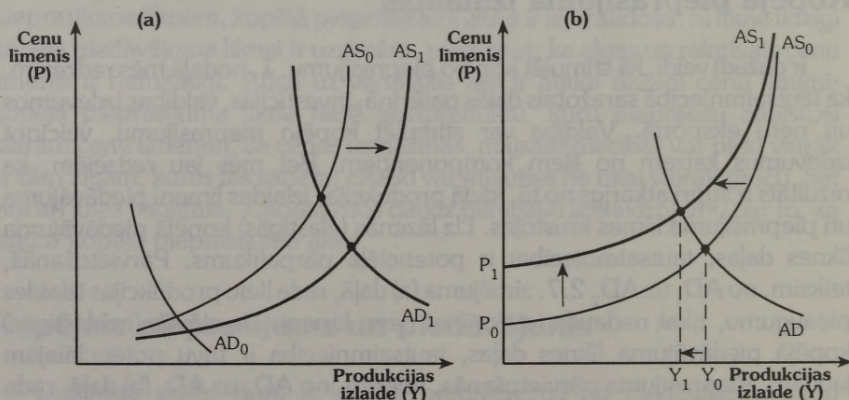
Ir dažādi veidi, kā stimulēt kopējo pieprasījumu. 1. nodaļā mēs redzējām, ka tautsaimniecībā saražotais dalās patēriņā, investīcijās, valdības izdevumos un neto eksportā. Valdība var stimulēt kopējo pieprasījumu, veicinot izdevumus katram no šiem komponentiem. Bet mēs jau redzējām, ka rezultāts ir stipri atkarīgs no tā, kādā produkcijas izlaides līmeni piedāvājuma un pieprasījuma liknes krustojas. Uz lēzenās (elastīgās) kopējā piedāvājuma liknes daļas, tautsaimniecībai ir potenciāla pārpalikums. Pārvietošanās, teiksim, no AD_1 uz AD_2 2.7. zīmējuma (a) daļā, rada lielu produkcijas izlaides pieaugumu, tikai nedaudz ietekmējot cenu līmeni. Uz stāvās (neelastīgās) kopējā piedāvājuma liknes daļas, tautsaimniecība ir tuvu potenciālajām jaudām. Pieprasījuma pārvietošanās, teiksim, no AD_3 uz AD_4 (b) daļā, rada nelielas izmaiņas galaproduktā, bet lielu cenu līmeņa pieaugumu. Šāda atkārtota kopējās pieprasījuma liknes augšupejoša pārvietošanās, kura notiek gadu no gada, rada cenu līmeņa pieaugumu un palīdz izskaidrot tautsaimniecībā piedzīvotos inflācijas uzliesmojumus.

2.7. zīmējums. Kopējā pieprasījuma pārvietošanās dažādi efekti.

Kopējā piedāvājuma izmaiņas

2.8. zīmējums ilustrē kopējā piedāvājuma līknes izmaiņas. Tās var būt divējādas. (a) daļā tiek apskatīts gadījums, kad ekonomikā pieaug investīcijas

2.8. zīmējums. Kopējā piedāvājuma izmaiņas.

rūpnīcās un iekārtās, kā rezultātā palielinās jaudas. Kopējais piedāvājums virzīsies pa labi no AS₀ uz AS₁. Ja sākotnēji ekonomika atrodas kopējās

piedāvājuma liknes stāvajā daļā un kopējais pieprasījums ir samērā neelastīgs, kā attēlo kopējā pieprasījuma likne AD_1 , tad kopējā piedāvājuma pieauguma rezultātā jaunais cenu līmeņa līdzsvars, var atrasties būtiski zem sākotnējā. No otras puses, ja sākotnēji ekonomika atrodas kopējās piedāvājuma liknes lēzenajā daļā, kā attēlo kopējā pieprasījuma likne AD_0 , tad piedāvājuma liknes izmaiņām ir neliels efekts. Tas ir tāpēc, ka kopējās piedāvājuma liknes lēzenajā daļā jaudas pilnīgi nav izmantotas. Jauns papildu ražošanas potenciāls nerada vērā ņemamas izmaiņas, ne ražošanas apjoma ne cenu līdzsvara līmeņos.

Otrs iespējama izmaiņu veids ir dažu resursu cenu pieaugums, kā, piemēram, ārvalstis pirktajai naftai. Firmām, lai tās būtu gatavas saražot to pašu produkcijas apjomu, ko iepriekš, ir jānosaka augstākas cenas. Piedāvājuma likne pārvietojas augšup, kā (b) daļā. Tagad kopējā piedāvājuma liknes izmaiņas ietekmē līdzsvara cenu līmeni, pat, ja ekonomikā ir liels ražošanas potenciāla pārpalikums, un tā atrodas kopējās piedāvājuma liknes horizontālajā daļā.

Preču tirgus makroekonomikas pamatjautājumi

1. Kāda ir kopējā pieprasījuma un piedāvājuma likņu forma?
2. Kur krustojās kopējā pieprasījuma un piedāvājuma liknes – uz kopējā piedāvājuma liknes horizontālās daļas, vertikālās daļas, vai kaut kur pa vidu?
3. Kādi cēloņi izraisa kopējā pieprasījuma un piedāvājuma likņu virzību? Vai valdība var kaut ko darīt, lai pavirzītu šīs liknes? Vai nelielas pārmaiņas ekonomikā var izraisīt lielas šo likņu izmaiņas? Īpaši, kad ekonomika funkcionē kopējās piedāvājuma liknes horizontālajā daļā, vai kopējā pieprasījuma liknes izmaiņas var radīt lielas izmaiņas līdzsvara produkcijas izlaidē?

Kopējā piedāvājuma un pieprasījuma analīzes lietošana

Kopējā pieprasījuma un piedāvājuma struktūra iepazīstina mūs ar Britu tautsaimniecības vēstures epizožu daudzveidību.

Antoni Barbera ātrā izaugsmes politika

Septiņdesmito gadu sākumā bezdarbs Lielbritānijā pieauga ātri – no 2,6 % 1970. gadā līdz 3,4 % 1971. gadā un 3,8 % 1972. gadā. Finanšu ministrs Antoni Barbers, 1972. gada martā budžetā ieviesa ļoti ekspansīvu fiskālo politiku. Nodokļi tika pazemināti un valdības izdevumi tika palielināti. Izmaiņas sekmēja kopējā pieprasījuma liknes pārbīdi pa labi. Tā kā tautsaimniecībā šai laikā bija daudz rezerves jaudas, paredzēja, ka produkcijas izlaide pieaugs bez liela cenu līmeņa pieauguma. 2.7. zīmējuma terminos tautsaimniecība atradās uz AS liknes lēzenās daļas. Kopējā pieprasījuma pārbīdei vajadzētu pārvietot līdzsvaru no Y_1 uz Y_2 .

Tomēr, par nelaimi, 1973. gadā, fiskālās politikas darbības laikā (praksē nodokļu samazināšana momentāli neietekmē patērētāju izdevumus), bija nenormāls naftas cenu pieaugums, kad OPEC pirmo reizi lietoja savu monopolvaru. Mārciņas vērtība attiecībā pret ārzemju valūtām arī strauji kritās. Abu šo momentu sekas bija AS liknes virzība uz augšu.

Bezdarba līmenis ātri kritās, atbildot uz straujo izaugsmi, bet ātri atkal pieauga, un augšupejoši auga inflācija. Bezdarbs samazinājās līdz 2,7 % 1973. gadā un līdz 2,6 % 1974. gadā, bet pieauga līdz 4,0 % 1975. gadā un 5,5 % 1976. gadā. Inflācija no 7,1 % 1972. gadā pieauga līdz 9,2 % 1973. gadā, 16,1 % 1974. gadā un 24,3 % 1975. gadā.

Kaut arī atbalsts kopējam pieprasījumam, ko sniedza 1972. gada Barbera budžets, sekmēja bezdarba islaicīgu samazināšanos, sekojošā postošā inflācija grāva pamatus fiskālās ekspansijas lietošanai nolūkā samazināt bezdarbu (primitīvi sekojot Keinsa priekšrakstiem). Tas bija pēdējais gadījums, kad iepriekš pārdomāta "kopējā pieprasījuma vadišanas" politika bija lietota Lielbritānijā. Darba ministrs Džeimss Kalagans kurš sekoja Barberam kā kanclers 1974. gadā un kļuva par Premjerministru 1976. gadā, lieliski piebilda pēc viņa sagrāves, ka "mēs nevaram ilgāk tērēt līdzekļus, lai meklētu izeju no lejupslīdes".

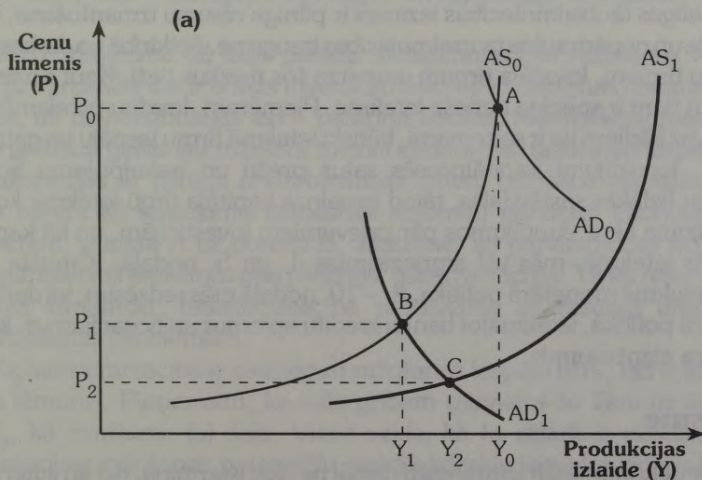
Mārgareta Tečere un piedāvājuma puses teorija

Kad Tečeres kundze ieņēma premjerministres amatu 1979. gadā, inflācija Lielbritānijā bija 13,4 % un bezdarbs ap 5 %. Jauņā konservatīvā

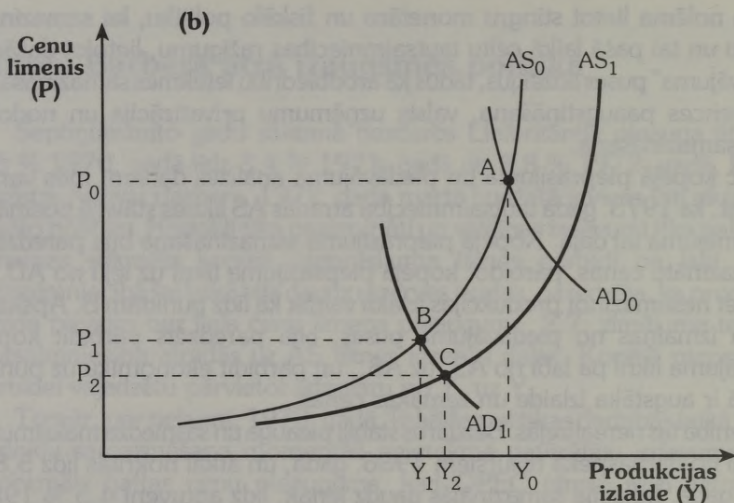
valdība nolēma lietot stingru monetāro un fiskālo politiku, lai samazinātu inflāciju un tai pašā laikā celtu tautsaimniecības ražīgumu, lietojot dažādus "piedāvājuma" puses līdzekļus, tādus kā arodbiedrību ietekmes samazināšana, konkurences paaugstināšana, valsts uzņēmumu privatizācija un nodokļu likmju samazināšana.

Pēc kopējā pieprasījuma un piedāvājuma analīzes datiem, mēs varam pieņemt, ka 1973. gadā tautsaimniecība atradās AS liknes stāvājā posmā kā 2.9. zīmējuma (a) daļā. Kopējā pieprasījuma samazināšana bija paredzēta, lai samazinātu cenas, pārbīdot kopējā pieprasījuma likni uz leju no AD_0 uz AD_1 , bet nesamazinot produkcijas izlaidi vairāk kā līdz punktam B. Apskatot lielumu izmaiņas no piedāvājuma puses, bija paredzēts pārbīdīt kopējā piedāvājuma likni pa labi no AS_0 uz AS_1 , un pārbīdīt ekonomiku uz punktu C, kurā ir augstāka izlaide un zemākas cenas.

Īstenībā tas nerealizējās. Bezdarbs stabili pieauga un sasniedza maksimumu 11,1 % no darbaspēka resursiem 1986. gadā, un atkal nokritās līdz 5,8 % 1990. gadā. Inflācija samazinājās daudz lēnāk, līdz aptuveni 4,5 % 1983. gadā un palika šajā līmenī līdz 1988. gadam. Ir maz pierādījumu, ka lietotā politika pārvietoja kopējā piedāvājuma likni tālu pa labi, inflācijas samazināšana bija galvenokārt kopējā pieprasījuma stingras samazināšanas rezultāts, ar tikai nelielu kopējā piedāvājuma pārbīdi pa labi, kā tas ir 2.9. zīmējuma (a) daļā.

2.9. (a) zīmējums. M. Tečeres valdības piedāvājuma stimulēšana.

2.9. (b) zīmējums. M. Tečeres valdīšanas gadu rezultāti.

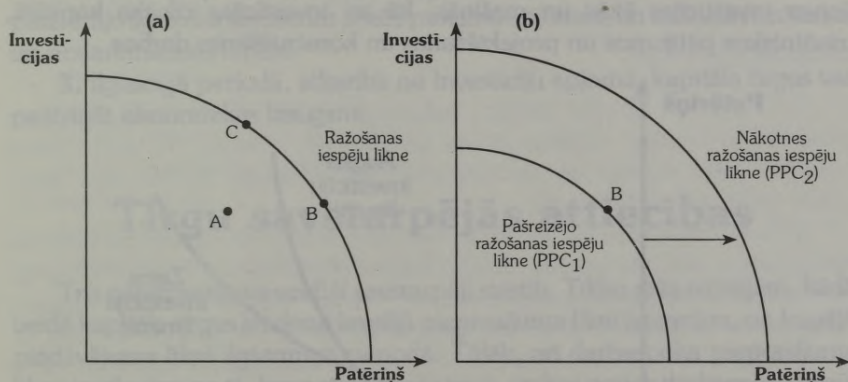
Kapitāla tirgus

Veselīgas tautsaimniecības iezīmes ir pilnīga resursu izmantošana, cenu stabilitāte un nepārtraukta tautsaimniecības izaugsme. Atšķirībā no darbaspēka un preču tirgiem, kapitāla tirgum neizvirza šos mērķus tieši. Kaut arī tirgum uz visiem tiem ir spēcīga netieša ietekme. Piemēram, kredītu pieejamība un termiņi, uz kādiem tie ir saņemami, būtiski ietekmē firmu iespēju un gatavību investēt. Ieguldījumi kapitālprecēs satur preču un pakalpojumu kopējo izdevumu lielākās sastāvdaļas, tātad izmaiņas kapitāla tirgū ietekmē kopējā pieprasījuma likni. Jautājumos par izdevumiem investīcijām, un kā kapitāla tirgus tās ietekmē, mēs vēl atgriezīsimies 4. un 5. nodaļā. Kapitāla tirgu būtiski ietekmē monetārā politika. 8. – 10. nodaļā mēs redzēsim, kā darbojas monetārā politika, ietekmējot banku kredītu apjomus un nosacījumus, kādos tās izdara aizņēmumus.

Izaugsme

Makroekonomisti ir ieinteresēti risināt ne tikai īstermiņa, bet arī ilgtermiņa inflācijas un bezdarba problēmas ekonomikā. Ilgākā laika periodā kapitāla

tirgum ir milzīga ietekme. Investīciju izlietošanas kumulatīvais efekts ir kopējās piedāvājuma liknes pārbīde ilgtermiņa periodā pa labi, tā kā jaunu investīciju rezultātā ir palielinātas tautsaimniecības ražošanas jaudas, firmas ir gatavas ražot vairāk ar doto algu un cenu līmeni. Tā kā tautsaimniecībā ceļas produktivitāte, tad pārbīdās ražošanas iespēju likne. Galvenais jautājums, kuram mēs pievērsīsim uzmanību būs – kas nosaka tās pārbīdes ātrumu. Te ir svarīgi investīciju pieauguma tempi.

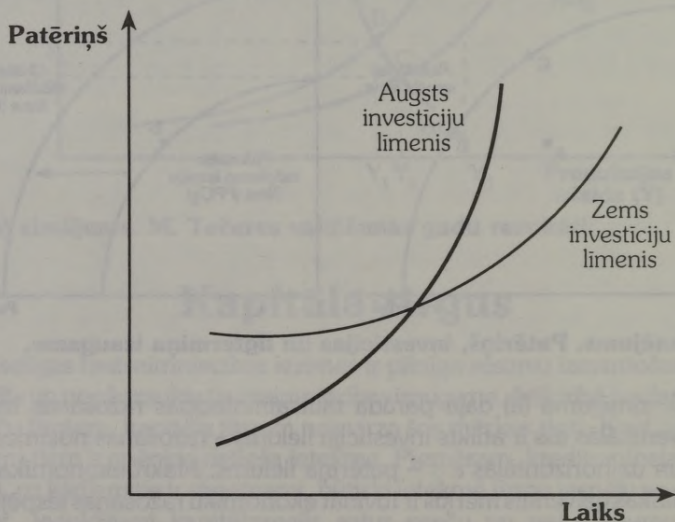
2.10. zīmējums. Patēriņš, investīcijas un ilgtermiņa izaugsme.

2.10. zīmējuma (a) daļa parāda tautsaimniecības ražošanas iespējas. Tajā uz vertikālās ass ir atlikts investīciju lielums – ražošanas nozīmes preču izlaide, un uz horizontālās ass – patēriņa lielums. Makroekonomikas īstermiņa politikas galvenais mērķis ir tuvināt ekonomiku ražošanas iespēju liknei (tā raksturojas ar pilnīgu nodarbinātības līmeni ražošanā vai tautsaimniecības potenciāli iespējamo ražošanas apjomu), pārvirzot ekonomiku no, piemēram, punkta A uz punktu B. Jāatzīmē, ka pārvietojoties no A uz B tautsaimniecībā palielinās gan patēriņš, gan investīcijas. Tā kā resursi netika efektīvi izmantoti, tautsaimniecība nesaskārās ar resursu alternatīvas izmantošanas problēmām.

Ja tautsaimniecība ir sasniegusi ražošanas iespēju likni, tad ir jāpieņem grūts lēmums. Pieņemsim, ka mēs gribam pārvietot šo likni uz ārpusi uz PPC₂, kā zīmējuma (b) daļā. Viens veids, kā to izdarīt ir palielināt tautsaimniecības ražošanas potenciālu, vairāk līdzekļu ieguldot jaunās mašīnās un rūpniecās. Ieguldījumiem jāpieaug, tautsaimniecībai jāstrādā uz pašreizējo

ražošanas iespēju liknes, kā tas ir parādīts attēla (a) daļā, jānotiek vispirms virzībai no B uz C. To darot, pašreizējā patēriņa līmenis samazināsies.

Kurā punktā uz ražošanas iespēju liknes tautsaimniecība funkcionēs, ir atkarīgs no kapitāla tirgus, no mājsaimniecību uzkrāšanas lēmumu un firmu investēšanas lēmumu (no kapitāla pieprasījuma) mijiedarbības. Lēmumiem jābūt ne tikai par to, cik uzkrāt un investēt, bet arī, kā sadalīt šos ierobežotos līdzekļus. Investīcijas, kuras nosaka tautsaimniecības ilgtermiņa izaugsmi, ietver investīcijas ēkās un mašīnās, kā arī investīcijas cilvēka kapitālā, zinātniskos pētījumos un projektēšanas un konstruēšanas darbos.

2.11. zīmējums. Investīcijas un izaugsme.

Patēriņa apjomi dažādos periodos, atkarībā no tā, cik daudz un kā tautsaimniecībā investē, ir atspoguļoti 2.11. zīmējumā. Attēls parāda divas atšķirīgas tautsaimniecības patēriņa iespējas. Pirmā līnija atspoguļo augstu patēriņa līmeni un nelielas investīcijas pašreizējā periodā. Otrā līnija parāda, ka tautsaimniecība upurē šīsdienas patēriņu – lielākā daļa pašreiz saražotās produkcijas tiek investēta, tāpēc no sākuma patēriņš ir zemāks. Bet pieņemot, ka investīcijas tiks efektīvi izlietotas, tautsaimniecība attīstīsies straujāk un galu galā patēriņš pēc tam būs lielāks.

Galvenie kapitāla tirgus makroekonomikas analīzes rezultāti

1. Tam, kas notiek kapitāla tirgū var būt nozīmīgas sekas tautsaimniecībā gan īstermiņa, gan ilgtermiņa periodā.

2. Īstermiņa periodā, kapitāla tirgus īpaši ietekmē investīciju līmeni un patērētāju ilgstošas lietošanas preču pirkumu apjomus, un tādējādi ražošanas un nodarbinātības līmeni.

3. Ilglaicīgā periodā, atkarībā no investīciju apjoma, kapitāla tirgus var paātrināt ekonomikas izaugsmi.

Tirgu savstarpējās attiecības

Trīs galvenie tirgus veidi ir savstarpēji saistīti. Tikko mēs redzējam, kādā veidā kapitāla tirgus ietekmē kopējā pieprasījuma likni īstermiņa, un kopējā piedāvājuma likni ilgtermiņa periodā. Tālāk, arī darbaspēka pieprasījuma likne ir atkarīga no tā, kas notiek preču tirgū, un kas notiek darbaspēka tirgū. Kāds ir algu līmenis un nodarbinātība, kas ietekmē pieprasījumu preču tirgū.

Vēlāko nodaļu analīzē, mēs pievērsīsim uzmanību katrreiz vienam tirgum. Bet, lai iegūtu kopainu, ir jāpatur prātā fakts, ka tas, kas notiek vienā tirgū, ietekmē citus tirgus. Tādēļ 3. nodaļā mēs apskatīsim darbaspēka tirgu; bet mēs zinām, ka pieprasījums pēc darbaspēka ir būtiski atkarīgs no preču tirgus stāvokļa. 4. – 7. nodaļā mēs pievērsīsimies preču tirgum, zinot, ka viens no iemesliem, kāpēc mēs esam ieinteresēti apskatīt preču tirgu ir tas, ka gadījumā, ja iekšzemes kopprodukts ir augsts, tad augsta ir arī nodarbinātība.

Ir svarīga ne tikai darbaspēka, kapitāla un preču tirgus mijiedarbība, bet arī ārējo un iekšējo tirgu savstarpējā saistība. Cenu pieaugums naftai, par ko maksā Lielbritānija, pārbīda kopējo piedāvājuma likni, paaugstina cenas un samazina ražošanas izlaidi. Krīze Eiropā samazina Eiropas pieprasījumu pēc Lielbritānijas precēm; rezultātā pārbīdās kopējā pieprasījuma likne un samazinās produkcijas izlaide Lielbritānijā. Cenu pazemināšanās Japānas fondu biržā ietekmē kapitāla tirgu visā pasaulē, un sekas var ietekmēt visu

tautsaimniecību. Koncentrējoties uz darbaspēka tirgu, kapitāla tirgu un preču tirgu vienas atsevišķas valsts ietvaros, mums tomēr jāpatur prātā arī kopaina: Lielbritānija ir globālās tautsaimniecības daļa, kuras visas daļas ir savstarpēji saistītas.

Pārskats un prakse

Kopsavilkums

1. Makroekonomika mēģina izskaidrot cēloņus, kuri nosaka kopējās produkcijas izlaides, nodarbinātības un inflācijas līmeņus. To dara, pētot iemeslus pieprasījuma un piedāvājuma likņu izmaiņām darbaspēka tirgū, preču tirgū un kapitāla tirgū.

2. Lai izskaidrotu bezdarbu, mums jāizskaidro, kāpēc kopējais darbaspēka tirgus nav sabalansēts. Ja reālās algas nepiemērojas atbilstoši kopējā pieprasījuma un piedāvājuma izmaiņām, vai nu darbaspēka pieprasījuma likne pārvietojas pa kreisi, vai darbaspēka piedāvājuma likne pārvietojas pa labi, piedāvātā darbaspēka daudzums pārsniegs pieprasīto ar pastāvošo algu un pastāvēs bezdarbs.

3. Darbaspēka pieprasījuma likne pārvietojas, ja firmas samazina vai palielina preču ražošanu, kad samazinās vai palielinās pieprasījums pēc to ražotās produkcijas. Darbaspēka piedāvājuma likne pārvietojas, kad daudzi strādnieki ienāk vai iziet no darbaspēka tirgus, kā tas notika, kad liels skaits sieviešu papildināja darbaspēku.

4. Preču tirgū kopējā piedāvājuma likne ir relatīvi lēzena (elastīga) kad produkcijas izlaide ir zema, un liela daļa ražošanas mašīnu netiek izmantotas. Tā ir relatīvi stāva (neelastīga), kad produkcijas izlaide ir augsta, un tautsaimniecība strādā tuvu potenciālajām iespējām.

5. Ja sākotnējais līdzsvars ir uz kopējā piedāvājuma liknes elastīgās daļas, kopējā pieprasījuma pārbīde pa labi rada būtisku produkcijas izlaides pieaugumu, un tikai nedaudz pieaugot cenām. Ja sākotnējais līdzsvars atrodas uz kopējā piedāvājuma liknes neelastīgās daļas, tad kopējā pieprasījuma pārvietošanās pa labi būtiski paaugstina cenas, bet atstāj produkcijas izlaidi relatīvi nemainīgu.

6. Kapitāla tirgum ir spēcīga netieša ietekme uz pilnīgu nodarbinātību, cenu stabilitāti un nepārtrauktu tautsaimniecības izaugsmi. Augsts investīciju

limenis rada kopējā pieprasījuma un kopējā pieprasījuma liknes pārvietošanos ilgtermiņa periodā: tā kā ražošanas jaudas jaunu investīciju rezultātā pieaug, firmas var ražot vairāk ar konkrēto algu un cenu limeni.

Atslēgas termini

klasiskie ekonomisti

fiskālā politika

monetārā politika

monetāristi

neoklasiskie ekonomisti

reālā biznesa cikla teorētiķi

jaunie izaugsmes ekonomisti

neokeinsisti

neelastīgās algas

līdzsvara un nelīdzsvara bezdarbs

kopējā piedāvājuma likne

pilnīgas nodarbinātības vai potenciālā iespējamā

produkcijas izlaide

kopējā pieprasījuma likne

Pārskata jautājumi

1. Kādi ir trīs galvenie makroekonomiskie tirgi? Kā sauc cenu katrā tirgū?
2. Ja darbaspēka tirgus vienmēr būtu sabalansēts, vai varētu būt bezdarbs? Ko nozīmē nelīdzsvarots darbaspēka tirgus?
3. Ja darbaspēka tirgus vienmēr būtu līdzsvarā, vai varētu būt svārstības nodarbinātības limenī?
4. Kādus secinājumus jūs izdarītu no šādiem diviem faktiem?
 - (a) Darbaspēka piedāvājuma likne ir relatīvi mazelastīga.
 - (b) Lielas svārstības nodarbinātībā pastāv reizē ar relatīvi mazām reālo algu svārstībām.
5. Kādi faktori var pārbidīt darbaspēka kopējo pieprasījuma likni? Kādi faktori var pārbidīt darbaspēka kopējo piedāvājuma likni?
6. Kāpēc kopējā pieprasījuma likne tiecas pa labi uz leju? Kāpēc kopējā piedāvājuma likne tiecas uz augšu? Kāds ir kopējā piedāvājuma liknes raksturīgais veids?

7. Kad kopējās pieprasījuma liknes virzība maz ietekmēs cenas un ievērojami produkcijas izlaidi? Kad tas notiks pretēji?
8. Aprakstiet kopējā piedāvājuma liknes virzības ietekmi, efektus.
9. Aprakstiet, ražošanas iespēju liknes pārvietošanos no tautsaimniecības stāvokļa, kurā resursi nav pilnīgi izmantoti, un ir augsts bezdarbs, uz stāvokli, kurā resursi ir pilnīgi izmantoti. Aprakstiet sekas investīciju pieaugumam, gadījumā, kad resursi ir pilnīgi izmantoti, izmantojot ražošanas iespēju likni. Ko dod investīciju pieaugums nākamo periodu ražošanas iespēju liknei?
10. Kāda ir investīciju pieauguma ietekme uz pašreizējo kopējo pieprasījuma likni? Uz kopējo pieprasījuma likni nākotnē?

Uzdevumi

1. Astoņdesmitajos gados, sieviešu skaits Lielbritānijas darbaspēka resursos pieauga par aptuveni 2 miljoniem, kamēr vīriešu skaits palika daudz maz nemainīgs. Ja sieviešu pieplūdums darbaspēka resursos nebūtu noticis, kāda varētu būt inflācija un bezdarbs, un kā tie atšķirtos no tā, kas faktiski bija Britu tautsaimniecībā?

2. Kāda varētu būt ienākuma nodokļa likmes samazināšanās, kas sekmētu strādniekus vairāk strādāt, tā ietekme uz cenu un produkcijas izlaides līmeni tautsaimniecībā? Kā atšķirsies atbilde gadījumā, kad tautsaimniecība strādā ar pilnīgu jaudu, no atbildes gadījumā, kad tautsaimniecībā ir bezdarbs un jaudu rezerves?

3. Kā naftas cenu krišanās varētu ietekmēt kopējo piedāvājuma likni, un rezultātā ietekmēt cenu un produkcijas izlaides līmeni?

4. Teorētiski kopējā piedāvājuma liknes pārbīde pa labi, ja nemainīga ir kopējā piedāvājuma likne, saistīta ar cenu pazemināšanos un ražošanas pieaugumu. Praksē, cenu līmenis reti samazinās: Lielbritānijā cenas ir augušas katru gadu kopš 1945. gada. Kā to var izskaidrot?

5. 80. gados ASV bija milzīgs valsts budžeta deficīts, ar kopējā pieprasījuma liknes pārvietošanos pa labi. Kā tas varētu ietekmēt cenu un produkcijas izlaides līmeni šajā valstī?

3. nodaļa

KOPĒJAIS DARBASPĒKA TIRGUS

Ekonomikas lejupslides pazīmes ir augsts un arvien pieaugošs bezdarbs, firmu paziņojumi par darbinieku atlaišanu, kā arī liels pretendentu skaits uz brīvajām darba vietām. Ekonomikā sašaurinās preču un pakalpojumu izlaide, jo pilnībā netiek izmantoti ražošanas resursi, samazinās firmu peļņa un strādnieki, kuriem nav darba, pārdzīvo ekonomiskas grūtības. Bet, lai ieteiktu tādu politiku, kas samazinātu bezdarbu, vispirms ir jāizprot bezdarba cēloņi.

Lai izskaidrotu bezdarbu, saprotams, ka ir jāaplūko darbaspēka tirgus. To mēs arī darīsim šajā nodaļā. Pēc tam nākamajās piecās nodaļās pievērsīsimies preču un pakalpojumu tirgum, kas arī palīdz izskaidrot bezdarbu, jo pieprasījums pēc darbaspēka ir atkarīgs no pieprasījuma pēc precēm un to piedāvājuma.

Pēc tam, kad aplūkoti sākotnējie pieņēmumi, šī nodaļa tiks sadalīta divās daļās. Tā kā jau mēs noskaidrojām 2. nodaļā, bezdarbs ir saistīts ar lēnākām darba algu izmaiņām, salīdzinot ar darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma izmaiņām. Sākotnēji noskaidrosim, kādēļ algas nevar ātri piemēroties darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma svārstībām. Turpmāk pievērsīsimies sociālās politikas jautājumiem, kā darbaspēka tirgu varētu piespiest darboties efektīvāk, lai tas ātrāk virzītos uz līdzsvara stāvokli un bezdarba samazināšanās virzienā.

Pamatjautājumi

1. Kā mēs izprotam piespiedu bezdarbu? Kad tas rodas?
2. Kādu iemeslu dēļ ir iespējams, ka nesamazinās algas pat tad, ja ir liels darbaspēka piedāvājums?
3. Kas notiks ar bezdarbu, ja vienlaicīgi samazināsies nominālās algas un preču cenas?

4. Kādi pasākumi varētu samazināt bezdarba līmeni un segt zaudējumus bezdarbniekiem? Ar kādām problēmām saskaras bezdarba apdrošināšanas sistēma?

Daži vārdi par pieņēmumiem

Kā jau mēs noskaidrojām 2. nodaļā, makroekonomika vairāk interesējas par ekonomiku kopumā un mazāk par ekonomikas atsevišķām sastāvdaļām, kuras tomēr nevar ignorēt. Tāpēc mēs vairāk pievērsīsim uzmanību kopējai nodarbinātībai un bezdarbam, mazāk ņemot vērā atsevišķu individu prasmī un citas atšķirības starp tiem.

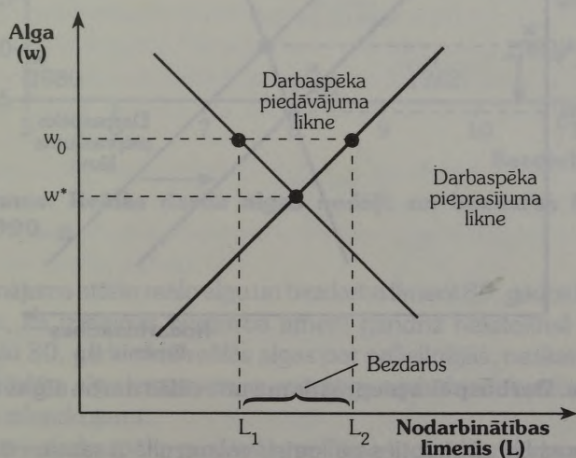
Darbaspēks ir viens no ražošanas faktoriem, bieži vien vissvarīgākais, līdz ar to pieprasījums pēc darbaspēka ir cieši saistīts ar ražošanas lēmumiem, kurus pieņem firmas. Individuāla firma iespējams pieprasīs vairāk darbaspēka, ja celsies cena produkcijai, ko tā ražo. Darbaspēka pieprasījums būs atkarīgs arī no citu ražošanas faktoru cenām. Bet ekonomikā, kurā ir tūkstošiem firmu, katra no tām iespējams ir relatīvi maza, salīdzinot ar ekonomiku kopumā, un tāpēc var uzskatīt, ka šis pieprasījuma līmenis un algu likmes, ko šīs firmas nosaka saviem darbiniekiem, neietekmēs vispārīgo cenu līmeni ekonomikā. Tāpēc, kad mēs noteiksim darbaspēka pieprasījumu individuālai firmai un kopējā pieprasījuma likni visai ekonomikai, pieņemsim, ka katras firmas ražotās produkcijas cena ir nemainīga un cenu līmenis ekonomikā kopumā arī ir nemainīgs. Šis pieņēmums ir nepieciešams vienkāršošanai. Lielākajam vairumam firmu privātajā sektorā, varbūt pat nepilnīgas konkurences apstākļos, tas ir pilnīgi atbilstošs pieņēmums. Bet tas ir mazāk pareizs attiecībā uz lielajām nacionalizētajām firmām. Piemēram, algas, kas tika maksātas Britu Pasta un Dzelzceļa dienestos, vai elektroenerģētikas nozares uzņēmumos, iespējams ietekmēja to pakalpojumu cenas, kad algas palielinājās, palielinājās arī braukšanas maksa vilcienos, tā mēģinot segt pārvadājumu izmaksas, kā arī vispārējo cenu līmeni. Tomēr mēs saglabāsim šo pieņēmumu to ērto vienkāršošanu dēļ, ko tas pieļauj, un atmetīsim to vēlākās diskusijas laikā.

Šis pieņēmums ļauj mums labāk analizēt sakarību starp algu izmaiņām un nodarbinātību, jo situācijā, kad cenas ir fiksētas, nominālo algu izmaiņas ir ekvivalentas reālās algas izmaiņām. Tieši reālā alga un darbaspēka izmaksas attiecībā pret saražoto produkciju un citu ražošanas faktoru cenām ir tas, kas interesē firmas, pieņemot lēmumus par nodarbinātību. Strādnieki arī pievērš uzmanību reālajai darba algai, tas ir nevis naudas daudzumam, kas

saņemts kā atlīdzība par darbu, bet gan vairāk preču daudzumam, ko var nopirkt par šo naudu.

Kā jau mēs noskaidrojām 1. nodaļā, cenas tomēr nav pilnīgi nemainīgas. Ja cenu līmeni diez vai ietekmēs kādas atsevišķas firmas lēmums par nodarbinātību, tad visu firmu lēmumi kopā (ar attiecīgajām izmaiņām darba algās), to iespējams ietekmēs. Lielās depresijas gados gandrīz visā pasaulē cenas pazeminājās, bet pārējā laikā tās paaugstinājās. Šīs situācijas nedaudz apgrūtina, bet būtiski nemaina mūsu istermiņa analīzi. Turpmāk šajā nodaļā mēs redzēsim – kā cenu izmaiņas iespējams iekļaut analizē.

Otrs pieņēmums – vienkāršojošs, ko mēs izmantosim gandrīz visā šajā nodaļā. Ikviens vēlas strādāt pilnu 40 stundu darba nedēļu. Izmantojot šo pieņēmumu, kā darbaspēka pieprasījumu tā piedāvājumu, mēs varēsim izteikt ar strādnieku skaitu, (piemēram, 30 miljonu strādnieku) vai arī ar darba stundu skaitu (piemēram, 30 milj. x 40 stundas = 120 milj. darba stundu). Šajā nodaļā mēs galvenokārt interesēsīsimies par bezdarbu. Kādēļ cilvēki, kas vēlas strādāt, nevar dabūt darbu? Tādēļ tas būs pilnīgi dabiski, ka mēs pievērsīsim uzmanību darbaspēka pieprasījumam un piedāvājumam. Vēlāk šajā nodaļā mēs centīsimies saprast, kādēļ, pazeminoties darbaspēka pieprasījumam, strādniekus atlaiž no darba, un nevis nodarbina saīsinātu darbadienu vai nedēļu.

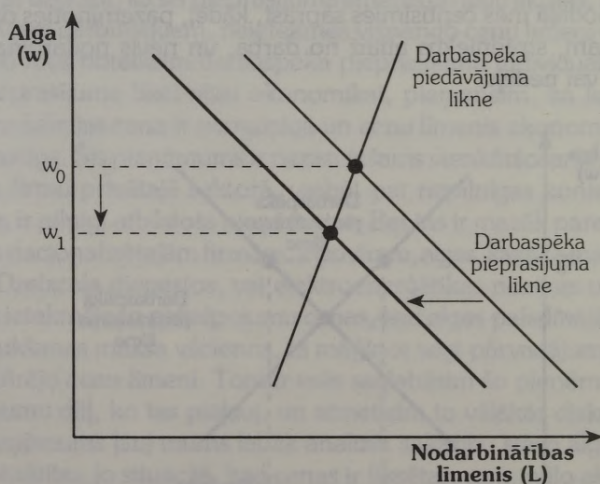

3.1. zīmējums. Piespiedu bezdarbs.

3.1. zīmējumā ir atkārtotas iepriekšējā nodaļā apskatītās darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma liknes. Līdzsvara darba alga ir w^* , ar kuru darbaspēka pieprasījums ir vienāds ar piedāvājumu. Dažkārt, vismaz uz neilgu laika brīdi, algas saglabājas līmenī, augstākā par w^* , līdz ar to firmas izmanto mazāk darbaspēka nekā strādātgribētāji ar šādu algu. Tad rodas bezdarbs. Un galvenais jautājums, ko uzdosim šajā nodaļā – kādēļ algas paliek nemainīgas?

Algu un nodarbinātības problēma

Izrādās, ka aplūkotās izmaiņas nodarbinātības (vai bezdarba) līmenī un algu līmenī ir samērā grūti saskaņot ar konkurences pamatmodeli. Ja mēs šo modeli lietotu arī darbaspēka tirgū, kā to darīja klasiskās skolas pārstāvji, mēs teiktu, ka, samazinoties darbaspēka pieprasījumam (piemēram, recesijas laikā), samazināsies arī reālā darba alga. To ilustrē 3.2. zīmējums.

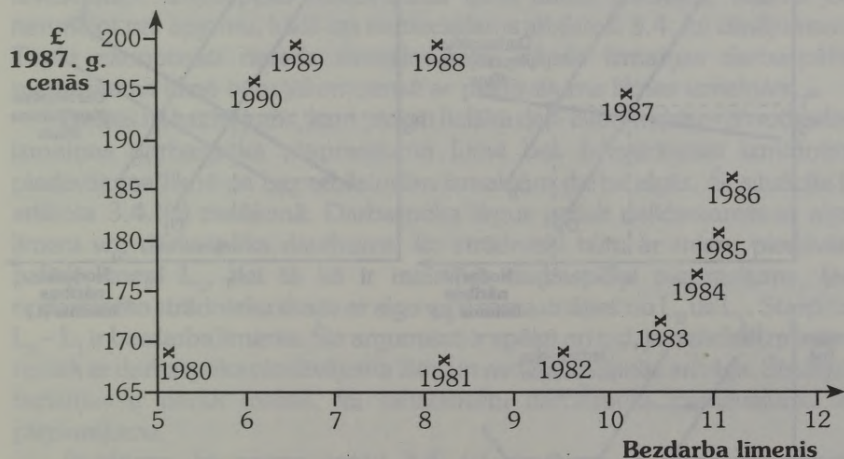

3.2. zīmējums. Darbaspēka pieprasījuma un reālās darba algas izmaiņas.

Pieprasījuma liknei virzoties pa kreisi, galarezultātā samazinās arī alga. Ja darbaspēka piedāvājumu būtiski neietekmē algu izmaiņas (neelastīgs

piedāvājums), kā to rāda piedāvājuma liknes slīpums, algu samazinājums var būt ievērojams.

Taču neliekas, ka tā tas varētu būt arī reālajā dzīvē. Šī gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados par spiti augstajam bezdarbam un cenu limeņa samazinājumam, reālās algas turpināja palielināties. Tā, piemēram, Lielbritānijā dzīves dārdzības indekss 1924. gadā, salīdzinot ar 1914. gadu bija 175 %, 1930. gadā tas bija 157 %, bet 1933. gadā tas bija nokritis līdz 140 %. Nominālās algas indekss, salīdzinot ar 1914. gadu, mainījās sekojoši: 1924. gadā – 194 %, 1930. gadā – 191 % un 1933. gadā – 183 %. Līdz ar to reālo algu indekss palielinājās no 111 % 1924. gadā līdz 122 % 1930. gadā un 131 % 1933. gadā, jeb gandrīz par 20 % 9 gadu laikā.

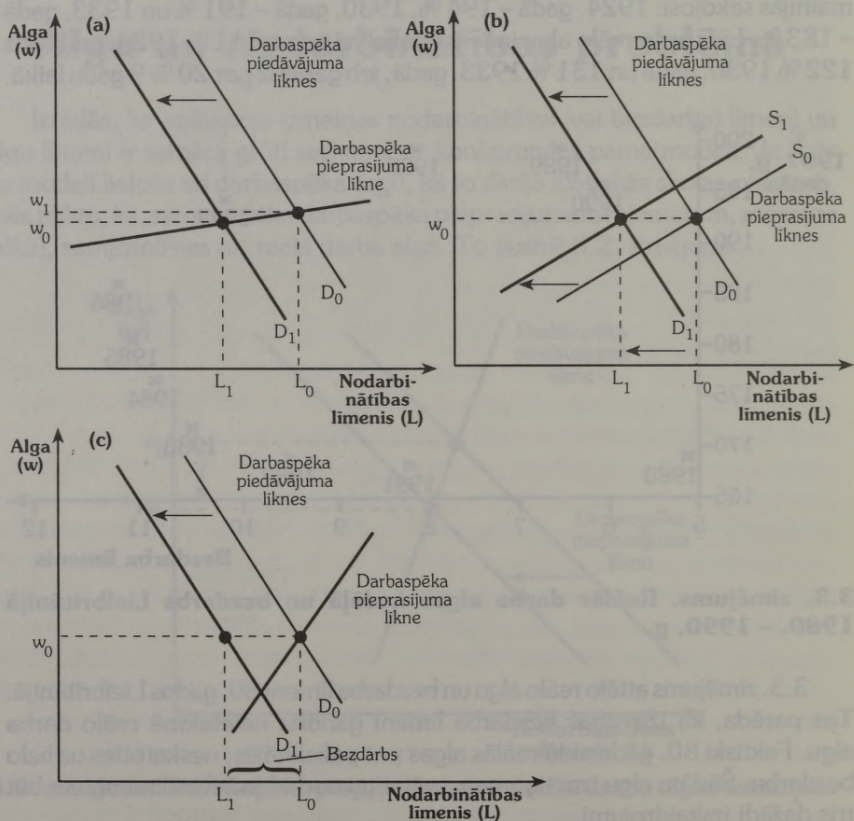

3.3. zīmējums. Reālās darba algas nedēļā un bezdarbs Lielbritānijā 1980. – 1990. g.

3.3. zīmējums attēlo reālo algu un bezdarba līmeni 80. gados Lielbritānijā. Tas parāda, ka izmaiņas bezdarba līmeni gandrīz neietekmē reālo darba algu. Faktiski 80. gadu vidū reālās algas pat palielinājās, neskatoties uz lielo bezdarbu. Šādām algu izmaiņām ar svārstīgu nodarbinātības līmeni, var būt trīs dažādi izskaidrojumi.

Pirmkārt – darbaspēka piedāvājuma likne ir gandrīz horizontāla un darbaspēka pieprasījuma likne ir mainījusies tā, kā attēlots 3.4. (a) zīmējumā.

Ja pieprasījums samazinās, tad nodarbinātības līmenis mainās, reālajai algai gandrīz nemainoties. Šajā gadījumā nodarbinātības līmeņa samazināšanās neizjauc nodarbinātības līdzsvaru atbilstoši mūsu definīcijai, jo tirgus pieprasījumu un piedāvājumu atkal līdzsvaro. Tirgus virza darbaspēka piedāvājumu pa piedāvājuma likni līdz jaunajam līdzsvara punktam. Gandrīz visi ekonomisti noraida šo izskaidrojumu, jo ir daudz pierādījumu, ka darbaspēka piedāvājuma likne ir relatīvi maz elastīga, nevis gandrīz horizontāla.

3.4. zīmējums. Kādēļ algas nesamazinās, mainoties darbaspēka pieprasījumam.

Otrs iespējamais izskaidrojums ir – pārvirzās darbaspēka piedāvājuma likne, kas kompensē darbaspēka pieprasījuma liknes izmaiņas kā attēlos 3.4. (b) zīmējumā. Līdz ar to, mainoties gan pieprasījuma, gan piedāvājuma liknēm, mainās arī nodarbinātība, bet gandrīz nemainās reālā alga. Tirgus atkal noved nodarbinātību līdzsvara punktā un, atbilstoši definīcijai, nodarbinātības līdzsvars netiek izjaukts.

Saskaņā ar šo viedokli, nodarbinātības sašaurināšanos Lielās depresijas laikā noteica darbaspēka piedāvājuma samazināšanās, jeb vēlme pēc brīva laika. Kā jau mēs noskaidrojām iepriekšējā nodaļā, tajā laikā notika ievērojamas izmaiņas darbaspēka piedāvājumā. Taču lielākā daļā ekonomistu nesaskata pietiekamus pierādījumus tam, ka, iestājoties recesijai vai ekonomikai sākot atveseļoties, darbaspēka piedāvājuma likne daudz mainītos, nemaz jau nerunājot par apjomu, kādā tas nepieciešams atbilstoši 3.4. (b) zīmējumam. Tāpat ekonomisti neredz iemeslus tam, kāpēc izmaiņas darbaspēka pieprasījuma liknē būtu jākompensē ar piedāvājuma liknes izmaiņām.

Trešais izskaidrojums, kam piekrit lielākā daļa ekonomistu – ir notikušas izmaiņas darbaspēka pieprasījuma liknē bez līdzvērtīgām izmaiņām piedāvājuma liknē un bez atbilstošām izmaiņām darba algās. Šī situācija ir attēlota 3.4. (c) zīmējumā. Darbaspēka tirgus paliek nelīdzsvarots ar algu līmeni w_0 , darbaspēka daudzums, ko strādnieki būtu ar mieru piedāvāt, paliek līmeni L_0 , bet tā kā ir mainījies darbaspēka pieprasījums, tad nodarbināto strādnieku skaits ar algu w_0 ir samazinājies no L_0 uz L_1 . Starpība $L_0 - L_1$ ir bezdarba līmenis. Šie argumenti ir spēkā arī tad, ja nelielas izmaiņas notiek ar darbaspēka piedāvājuma likni un nedaudz mainās arī alga. Šīs algas izmaiņas ir pārāk mazas, lai sabalansētu darbaspēka piedāvājumu ar pieprasījumu.

Jautājums, ko mums uzdod 3.4. (c) zīmējums, ir viens no pamatjautājumiem makroekonomikā: kā var izskaidrot faktu, ka algas nesamazinās par spīti darbaspēka pieprasījuma liknes izmaiņām? Kā mēs redzēsīm tālāk, tam ir vairāki svarīgi iemesli.

Izskaidrojums algu nemainīgumam

Kad bezdarbs ir saistīts ar algām, kuras nespēj pietiekami piemēroties darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma izmaiņām, ekonomisti saka, ka algas ir maz elastīgas. Ir trīs galvenie izskaidrojumi, kādēļ algas nevar samazināties tik strauji, lai īsā laikā novērstu bezdarbu.

Pirmkārt, firmas nevar noteikt zemākas algas valdības likumdošanas vai arodbiedrību spiediena dēļ. Otrkārt, firmas parasti nesamazina algas, ja algu pazemināšana samazina peļņu. Un, treškārt, algas var samazināties, bet tajā pašā laikā un tikpat lielā mērā var pazemināties arī cenas, un līdz ar to *reālā* darba alga nesamazinās. Kā jau mēs redzējām, tā tas notika Lielās depresijas laikā.

Šie skaidrojumi viens otru neizslēdz: cēloņi, kuri ir pamatā algu mazai elastībai, var atšķirties pa tautsaimniecības nozarēm, bet var arī daļēji sakrist.

Arodbiedrības, darba līgumi un valdības regulēšana

Viens no iemesliem, kādēļ algas nesamazinās, palielinoties bezdarbam, ir esošie līgumi un ierobežojumi, kas nepieļauj ievērojamas izmaiņas. Būtībā pastāv apakšējais algu sliekšnis līdzīgi kā apakšējais cenu sliekšnis. Vissspilgtākie piemēri šeit ir arodbiedrību darba līgumi.

Arodbiedrības

Darbaspēku Lielbritānijā ietekmē arodbiedrības. To uzplaukuma laikā šī gadsimta septiņdesmito gadu beigās vairāk nekā puse no darbaspēka (aptuveni 40 miljoni cilvēku) bija to biedri. Lai gan astoņdesmitajos gados biedru skaits samazinājās, 1993. gadā vēl joprojām arodbiedrībās bija gandrīz 10 miljoni cilvēku. Arodbiedrību ietekme auga straujāk nekā to biedru skaits, jo daudzās darba vietās, kur arodbiedrības bija atbildīgas par līgumu slēgšanu ar uzņēmējiem, arodbiedrības biedri bija lielākā daļa strādājošo. Tā rezultātā arodbiedrības bieži noteica strādājošo algas arī tiem, kuri nebija to biedri. Tā saucamā arodbiedrību "nosegtā" darbaspēka daļa, kuras atbildību un darba apstākļus noteica arodbiedrību vienošanās, Lielbritānijā ir bijusi pat līdz 80 % no strādājošo kopskaita. Citās Eiropas valstīs – īpaši Skandināvijā, Austrijā un Beneluksa valstīs arodbiedrību ietekme ir vēl lielāka nekā Lielbritānijā. Amerikas Savienotajās Valstīs tā ir ievērojami mazāka, kaut gan joprojām būtiska.

Lielbritānijā īpaši varenas arodbiedrības bija valsts sektorā un smagajā rūpniecībā. Ogrūpniecība, tērauda ražošana un dzelzceļi vienmēr ir bijuši arodbiedrību bastioni. Svarīga loma arodbiedrībām ir bijusi arī elektroenerģētikas nozarēs, kuģu būvē, mašīnbūves uzņēmumos, kā arī dokos, skolās, pasta nodaļās un veselības aizsardzībā.

Arodbiedrības vienojas ar uzņēmējiem galvenokārt par algām, bet tās skāra arī citus darba jautājumus. Lielbritānijā šīs vienošanās parasti sastādīja vienam gadam. Ir labi iezīmējies "algu raunds", kas sākas katru gadu rudenī, kad veiksmīgāko nozaru arodbiedrības parasti uzsāk sarunas par algām nākamajam gadam.

Taču arodbiedrības dažādos veidos rada neelastīgu algu politiku. Viens no veidiem – arodbiedrību vienošanās par algām ierobežo darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma izmaiņu ietekmi uz tām. Vienošanās par darba samaksu pastāv divpadsmit mēnešus pēc tam, kad tā ir panākta, un, ja šajā periodā samazinās darbaspēka pieprasījums: pirmkārt, firmas samazina vai pilnīgi pārtrauc jaunu darbinieku pieņemšanu darbā, kā arī neatjauno darbā tos, kas no firmas aizgājuši, kā rezultātā nodarbinātība samazinās "dabiskā" ceļā; otrkārt, samazinās virsstundu darbs un iespējams firmas pāriet uz saīsinātu darbadienu; un, treškārt, daļa strādnieku tiek atlaisti (motivējot, ka viņu pakalpojumi kļuvuši lieki). Ļoti bieži strādniekiem tiek piedāvāta maksa, ja tie ir ar mieru aiziet no darba "pēc pašu vēlēšanās". Kā pēdējais solis – firmas vienkārši atlaiž strādniekus no darba.

Bez tam arodbiedrībām ir iespējas cīnīties par algām, kas ir augstākas nekā algas, kas līdzsvaro darbaspēka pieprasījumu un piedāvājumu. Uzņēmēji var izlemt, ka lētāk iznāk samaksāt augstāku algu, nevis saskarties ar streikiem vai ilgstošām pārrunām, un rezultātā saspilēt attiecības starp strādājošiem un uzņēmuma vadību. Britu uzņēmējiem bieži tiek pārmesta vājā un kūtrā reaģēšana uz arodbiedrību rīcību. Mārgareta Tečere par vienu no saviem uzdevumiem izvirzīja – atjaunot vadību menedžeriem. (Un, protams, lielā mērā viņa savu mērķi sasniedza.)

Arodbiedrību sarunas par algām, kaut uz īsu laiku, tomēr pasargā firmas strādniekus no konkurences, kuru varētu radīt bezdarbnieki, kas meklē darbu un varētu piekrist strādāt par to pašu vai pat zemāku algu. Bezdarbs piespiež arodbiedrības pārskatīt savas prasības vienīgi tad, kad tas var draudēt ar lielu skaitu esošo strādnieku atlaišanu, kā tas notika 1981. un 1982. gadā Lielbritānijā. Citos gadījumos tās vairāk vai mazāk vienaldzīgi noraugās uz bezdarbnieku rindām.

Tādējādi firmās vai nozarē, kurās arodbiedrības aktīvi aizstāv augstās algas, var gaidīt pat bezdarba pieaugumu. Britu kuģubūve ir gandrīz pārstājusi eksistēt un to lielā mērā veicināja arodbiedrību noslēgtie līgumi par lielajām algām. Tāpat var pieminēt Lielbritānijas ogļrūpniecību, kas arī ir augsto algu upuris. Importa ogles, kas bija lētākas nekā britu dziļurbumos iegūtās, samazināja pieprasījumu pēc britu oglēm.

Nākamais iemesls, kādēļ arodbiedrību vienošanās palēnina algu limeņa krišanos un atbilstošu piemērošanos bezdarba limenim – arodbiedrības, šķiet, ļoti rūpējās arī par relatīvajām darba algām. Neviena arodbiedrība negribēs piekrist zemākam algu pieaugumam kā bija noteikts ar pēdējo vienošanos, jo tas nozīmē, ka samazināsies arodbiedrību biedru iemaksas. Ja "Fordā" strādnieki panāks 5% algu pielikumu, tad citu autorūpniecību strādnieki arī vēlēšies algu pielikumu vismaz par 5%. Un, ja viņi panāks 5% pielikumu, tad arī strādnieki citās mašīnbūves nozarēs un sabiedriskajā sektorā nepiekrītis zemākam algu pielikumam. Ātri nodibinās tā saucamā algu pielikuma palielināšanās "apkārtejošā likme". Šāda arodbiedrību rīcība samazina algu likmju variēšanas iespējas dažādu reģionu un nozaru darbaspēka tirgū. Šādi rīkojoties, arodbiedrības padziļina bezdarba problēmas, kuras saistītas ar darbaspēka pieprasījuma samazināšanos.

Tomēr arodbiedrības nav vienīgais iemesls tam, kāpēc pastāv neelastīgas algas un bezdarbs. Vienīgi arodbiedrību rīcības atklātums piesaista tām vairāk uzmanības nekā vajadzētu. Neskatoties uz to, tām ir bijusi nozīmīga loma. Turpmāk gan tā var samazināties sakarā ar nesen pieņemto likumu, kas ierobežo to ietekmi, un rezultātā var sekot arī to biedru skaita un "nosegtā" darbaspēka daļas samazināšanās.

Neformālie līgumi

Neelastīgas algas rada ne tikai arodbiedrības vai stingri formulētie darba līgumi. Ir arī ekonomiskie spēki, kas mazina algu elastību un var ierobežot bezdarbnieku cerības atrast darbu, pat piekritot algai, kas ir zemāka par pašreiz nodarbināto algām. Kaut arī pastāvētu iespējas tās samazināt, algas nevarētu kristies.

Attiecības starp uzņēmējiem un strādniekiem nosaka, ne tikai oficiālais līgums, bet arī neformālās attiecības, kas ilgākā laika periodā ir veidojušās starp abām pusēm. Šī netiešā saprašanās tiek saukta par neformālo līgumu.

Strādnieki lielākoties cenšas neriskēt, ja pārējie apstākļi ir nemainīgi, viņi mēģina izvairīties no ienākumu svārstībām. Daudziem strādniekiem ir noteiktas finansiālas saistības, piem., ikmēneša dzīvokļu īre, hipotēku maksājumi vai maksājumi par mašīnu pirkšanas kreditu. Tādēļ viņi nevēlas, lai algas svārstītos līdzī jebkurām izmaiņām darbaspēka pieprasījumā un piedāvājumā. Turpretī firmām šis darbaspēka tirgus svārstības ir vieglāk pārvarēt. Vispirms, īpašnieki parasti ir bagātāki, un tas nozīmē, ka viņiem ir lielākas iespējas piemēroties ienākumu svārstībām. Otrkārt, gadījumā, ja firmām ir islaicīgs un negaidīts naudas līdzekļu trūkums, tām ir vieglāk saņemt aizdevumu nekā vairumam strādnieku.

Tātad, ekonomiskās svārstības firmas ietekmē mazāk, nekā individuāli katru strādnieku, un tāpēc kompānijām atmaksājas sniegt saviem strādniekiem vismaz netiešu "apdrošināšanu". Līdz ar to strādnieki vēlēties strādāt šādā uzticamā firmā, kas maksā noteiktu algu pat tad, ja tā būs nedaudz zemāka nekā vidējā, nevis firmās, kurās alga ievērojami svārstījusies. Šādas firmas rada saviem strādniekiem apdrošināšanas veidu tieši ar šo neformālo līgumu, kā arī sapratni, ka algas nesvārstīsies katru mēnesi vai pat katru gadu, līdz svārstībām darbaspēka tirgū. Tādējādi firma rikojas tā, it kā būtu noslēgušas ar strādniekiem līgumu par garantētu algu. To sauc par neformālo līgumu, jo tā ir savstarpēja saprašanās, nevis oficiāls vai stingri formulēts līgums. Kompānijas grūtos periodos maksā algu, kas ir augstāka nekā "vajadzētu", toties labākos laikos strādnieki paliek savā firmā pat tad, ja saņem mazāku algu, nekā varētu saņemt citur.

Šādos gadījumos var uzskatīt, ka alga, ko saņem strādājošie, sastāv no divām daļām: no "tirgus" algas (alga, ko strādājošais varētu saņemt arī citur) un regulējošās netiešās apdrošināšanas daļas. Kad tirgus alga ir relatīvi zema, darba samaksa, ko saņem strādājošais, var būt augstāka par tirgus algu, būtībā strādājošie tad saņem netiešās apdrošināšanas pabalstu. Kad tirgus alga ir augsta, strādnieki var saņemt zemāku darba algu nekā tirgus alga: starpība būtībā ir netiešās apdrošināšanas iemaksa, ko maksā strādājošie, lai algas varētu saglabāt vairāk vai mazāk stabilas.

Nozarēs, kurās parasti ir ilgtermiņa darba attiecības, neformālo līgumu teorija visai pārliecinoši parāda, kādēļ algas gandrīz nesvārstās. Tomēr, neskatoties uz to, ka šī teorija labi izskaidro, kāpēc algas ir stabilas nodarbinātajiem strādniekiem, tā nevar izskaidrot plašās atlaišanas kampaņas; būtībā pēc šīs teorijas masveida atlaišanām nevajadzētu būt. Vislielākās bažas

strādniekiem sagādā iespējamā pilnīgā ienākumu zaudēšana, tas viņiem ir daudz svarīgāk, nekā neliels nedēļas algas pazeminājums. Vadoties pēc tā atbilstoši neformālo līgumu teorijai, tā vietā, lai atlaistu, firmā drīzāk būtu jānodarbina cilvēkus saīsinātu darbadienu (jāsamazina stundu skaits, ko nostrādā katrs darbinieks). Firmas izmanto saīsināto darbadienu, bet tikai nelielos apmēros. Pārsvarā regulēšana tomēr notiek, atlaižot no darba.

Neformālo līgumu teorijas aizstāvji ir mēģinājuši izskaidrot, kādēļ firmas dod priekšroku atlaišanām un nevis esošā darba dališanai, pievēršot vairāk uzmanību patstāvīgajām darbaspēka izmaksām, un bezdarbnieku pabalsta likuma zināmām niansēm. Pirmais arguments – saīsinot darba nedēļu zem normālā līmeņa, darba ražīgums kritas straujāk. Piemēram, ja strādnieks strādā 8 stundas dienā, tad pirmā stunda paiet sagatavojoties darbam, bet pēdējā, savukārt, sagatavojoties aiziešanai; strādnieks ražīgi strādā tikai 6 stundas. Ja darbadienu saīsina līdz 6 stundām, vēl joprojām viena stunda paiet sagatavojoties darbam un viena, savukārt, sagatavojoties aiziešanai, un tātad ražīgi tiek strādātas tikai 4 stundas. Rezultātā – saīsinot darbadienu par 25 %, ražīgā darba laiks samazinās par 33 %. No šejienes var secināt, ka, izmantojot darba dališanu, firmas darba ražīguma ziņā zaudē vairāk, nekā atlaižot strādniekus. Bet šis arguments vienīgi parāda, ka labāk izmantot saīsinātu 3 vai 4 dienu darba nedēļu, un nevis saīsinātu darbadienu.

Otrkārt, neformālo līgumu teorijas aizstāvji norāda, ka valdība, lai gan netieši, tomēr veicina atlaišanu. Vairumā gadījumu, indivīds nevar saņemt bezdarbnieka pabalstu, ja viņš strādā nepilnu darba laiku. Tātad, ja firma saīsina darbadienu, strādājošais un firma uzņemas visas izmaksas, bet, ja strādājošais tiek atlaists no darba, daļu izmaksu sedz valdība, maksājot bezdarbnieka pabalstu. (Dažās Eiropas valstīs ir pietiekami daudz domāts par šo problēmu, ir mainīti likumi, lai atļautu saņemt bezdarbnieka pabalstu tiem, kas strādā nepilnu darba nedēļu.) Bet šis izmaiņas vienkārši parāda, ka darba dališanai vajadzētu pieņemt rotācijas formu, t.i., viena strādnieku grupa var tikt atlaista uz 2 mēnešiem, tad uz tādu pašu laiku atlaiž citu strādnieku grupu utt. Firmas tad varētu izvairīties no problēmām, kas saistītas ar saīsinātu darba nedēļu, savukārt strādnieki varētu saņemt valdības noteikto bezdarbnieka pabalstu. Šādas darba rotācijas samazinātu ienākumu svārstību galveno risku, kas saistīts ar papildu atlaišanu, un atrisinātu arī ar saīsināto darbadienu saistītās darba ražīguma samazināšanās problēmas. Mūsu dienās darba rotācija tiek izmantota samērā reti, kaut gan ne sevišķi plaši tā arī tika izmantota, piemēram, starpkaru laikā.

Taču neformālo līgumu teorija tiek kritizēta visvairāk tāpēc, ka šī teorija īstenībā tā arī neizskaidro, kādēļ bezdarba apstākļos algas tomēr nesamazinās. Pat visdziļāko recesiju laikā virinās darbaspēka tirgus durvis, pa kurām virzās cilvēki, kuri zaudējuši darbu, un firmas, kas ligst jaunus strādniekus. Pat, ja neformālo līgumu teorija varētu izskaidrot, kādēļ daļa strādnieku tiek atlaista, tā tomēr nevarētu izskaidrot, kāpēc uzņēmēji nemaksā zemāku algu tikko pieņemtajiem strādniekiem. Ja jaunie strādnieki saņemtu ievērojami zemākas algas, tad bezdarba iespējams nebūtu. Šādu algu sistēmu, kurā jaunajiem strādniekiem maksā zemāku algu, nekā jau nodarbinātajiem, sauc par divpakāpju algu sistēmu.

Iekļauto-neiekļauto teorija

Skaidrojumu, kādēļ firmas, pasliktinoties konjunktūrai, tomēr nemaksā zemākas algas jaunpieņemtajiem strādniekiem, sniedz tā sauktā iekļauto – neiekļauto teorija. Šajā gadījumā ar iekļautiem saprot kādas atsevišķas firmas strādājošos, ar neiekļautajiem – cilvēkus, kuri vēlas strādāt šajā firmā. Šīs teorijas pamatā ir pieņēmums, ka pastāv vai nu formālie vai neformālie līgumi.

Iekļauto – neiekļauto teorija galveno uzmanību pievērš apmācības izmaksām. Katrai firmai ir nepieciešami strādnieki, kas ir speciāli sagatavoti šajā firmā veicamajām operācijām. Vairumā gadījumu šo apmācību veic pašā firmā strādājošie, iekļautie. Viņi saprot, ka, apmācot jaunus darbiniekus, neiekļautos, viņi pasliktina savas pozīcijas sarunās ar firmu. Kompānija var solīt turpināt maksāt viņiem augstākas algas nekā jaunatnācējiem, taču iekļautie zina, ka šis solījums var tikt laužts. Galu galā viņi taču gatavo savus aizstājējus. Nākamajās sarunās uzņēmējs var izmantot to, ka ir sagatavoti šie strādnieki, kurus varētu noligt par zemākām algām un izdarīt spiedienu uz esošo darbinieku algām.

Zinot to, iekļautie atsakās sadarboties ar firmu neiekļauto apmācībā, ja jauno strādnieku intereses netiek saskaņotas ar jau strādājošo interesēm. Firma var saskaņot šīs intereses, vienīgi, piedāvājot visiem līdzvērtīgu atalgojumu, bet rezultātā – neelastīgas algas; jaunajiem piedāvātās algas nevar tikt pazeminātas līdz limenim, kādā pieprasījums pēc jaunajiem strādniekiem ir līdzsvarā ar piedāvājumu. Turpinās bezdarbs.

Vēl jo vairāk, iekļauto – neiekļauto teorija atzīmē, ka pat tad, ja esošie nodarbinātie būtu tik naivi un apmācītu jaunos, zemāk apmaksātos strādniekus, firmai nevajadzētu uztvert nopietni jauno darbinieku gatavību strādāt par zemāku atalgojumu. Līdzko neiekļautais ir apmācīts, viņš kļūst iekļautais, kas var sākt prasīt no firmas augstāku algu.

Faktiski ir samērā maz izņēmumu parastajam pieņēmumam, ka firmām nepatik divpakāpju algu sistēma. Lielākā daļa šādu eksperimentu – tādi kā kontrakts starp "Fordu" un tā strādniekiem ASV, kas tika parakstīts 1982. gadā un paredzēja, ka jaunie strādnieki saņems 85 % no agrāk pieņemto darbinieku atalgojuma, – pastāvēja tikai īsu laiku. Forda eksperiments tika pārtraukts 1984. gadā.

Minimālās algas

Minimālā alga ir cenu apakšējais sliekšnis. Ja strādnieki būtu ar mieru saņemt un firmas varētu noteikt algas zemākas par minimālo (ja tām atļautu to darīt), minimālā alga līdzsvarotu darbaspēka pieprasījumu un piedāvājumu. Minimālās algas, kuras Lielbritānijā nosaka Algu Padomes, skar tikai nelielu daļu strādnieku intereses pārtikas un dažās citās rūpniecības nozarēs. Praksē tām ir maza ietekme uz nodarbinātību. Daudz lielāka loma un nozīme tām ir ASV.

Efektīvas algas teorija

Vēl viena iemesla dēļ, algas nevarētu samazināties tik daudz, lai novērstu bezdarbu. Firmas saprastu, ka tās var iegūt lielāku peļņu, ja maksātu augstāku algu par to, kādā darbaspēka tirgus ir līdzsvarā. Ja maksājot lielāku algu tiek sasniegts augstāks darba ražīgums, tad lielākas algas var palielināt firmas peļņu.

Kad 1914. gadā ASV Henrijs Fords atvēra savu autorūpnicu, viņš maksāja saviem strādniekiem nedzirdēti augstu algu – \$ 5 dienā – tā vairāk nekā divas reizes pārsniedza vidusmēra algu. Viņš vēlējās, lai strādnieki strādātu centīgi, jo zināja, ka ar savu jauno ražīgo tehniku – montāžas konveijeru – un čaklajiem strādniekiem, viņa peļņa būs augstāka. Daudzas modernas kompānijas vadījās pēc šīs pašas filozofijas.

Kādēļ algas ietekmē darba ražīgumu?

Lai izskaidrotu, kādēļ firmas var gūt labāku peļņu, maksājot augstākas algas, tiek minēti trīs galvenie iemesli: algas ietekmē darbaspēka kvalitāti, tās ietekmē darba apjomu, tās ietekmē personāla mainību. Pēdējos gados šī ietekme tiek plaši pētīta. Darba ražīgumu, savukārt, katrā gadījumā var ietekmēt ne tikai izmaksātās algas, bet arī bezdarba līmenis. Turpmākajās apakšnodaļās aplūkosim katru ietekmējošo faktoru atsevišķi.

Darbaspēka kvalitāte

Kad samazinās pieprasījums pēc strādājošajiem, firma baidās, ka gadījumā, ja tā "nogriezīs" algu, ļoti iespējams, ka vispirmas cietīs labākie strādnieki. Jo viņi būs daudz pārliecinātāki nekā viņu mazāk spējīgie kolēģi, ka atradis jaunu darbu ar tādu pašu vai pat augstāku algu. Ļoti bieži kompānija pēc algu samazināšanas atklāj, ka tā ir pazaudējusi savus labākos strādniekus. Pilnīgi saprotams, ka tas ir iemesls firmām nesamazināt algas.

Darba atdeve

Ir viegli saprast, ka strādniekam neatmaksātos papildus pūlēt, ja visas firmas maksātu tirgus līdzsvara algu. Strādnieks varētu spriest šādi: "Ja es izvairīšos no darba – pūlēšos minimāli – mani var vai nu pieķert vai nepieķert. Ja nepieķers – es saņemšu savu algu, un man nebūs nekādu apgrūtinājumu, kas saistīti ar lieku piepūli. Ja man neveiksies un mani pieķers slinkojam, es protams riskēju ar atlaišanu. Bet, saskaņā ar konkurences pamatmodeļiem, es tūlīt varēšu dabūt jaunu darbu par to pašu algu. Faktiski nepastāv nekāds sods par slinkošanu."

Firmas, kas ir palielinājušas savas algas virs tirgus līdzsvara līmeņa, būtībā ir ieviesušas sodu par slinkošanu divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, ja strādnieks ir pieķerts slinkojam un tiek atlaists, viņam nāksies pieņemt darbu ar zemāku algu kādā citā firmā. Otrkārt, ja daudzas firmas piedāvās augstākas algas par tirgus līdzsvara līmeni, tad rezultātā būs bezdarbs, jo ar augstākām algām firmas pieņems mazāk strādnieku. Šajā gadījumā strādnieks, kurš tiek atlaists, uz ilgu laiku var kļūt par bezdarbnieku.

Pieņemsim, ka firmā alga ir tieši tik augsta, lai strādājošais nebūtu ieinteresēts slinkot. Mēs jau zinām, ka šai algai ir jāpārsniedz alga, ar kuru darbspēka pieprasījums ir vienāds ar piedāvājumu. Ja kāds bezdarbnieks piedāvās kādai firmai strādāt par zemāku algu, viņu vienkārši neviens nepieņems darbā. Solījumam strādāt par mazāku algu neviens neticēs. Firmā taču zina, ka ar mazāku samaksu strādājošajam vienkārši neatmaksājas pūlēties.

Aplūkojot algas, ar kurām neslinko, prognozes ir drūmas attiecībā uz bezdarbnieku pabalstu sekām. Pieņemsim, ka valdība ir paaugstinājusi pabalstus bezdarbniekiem. Tad firmas izmaksas bezdarbniekiem ir zemākas, un tādēļ algai, ko firmai jāmaksā, lai strādnieki strādātu, bet nevis slinkotu, ir jāpaaugstinās. Rezultātā algu pieaugums izraisa nodarbinātības līmeņa samazināšanos. Bezdarbnieku pabalsta palielināšana paaugstina arī bezdarba līmeni.

Vēl cita iemesla dēļ augstākas algas var stimulēt darbiniekus: tās uzlabo morālo atmosfēru kolektīvā. Ja strādnieki uzskatītu, ka firma viņus izmanto, viņi atmaksātu ar to pašu un mēģinātu izmantot firmu. Ja strādnieki domā, ka boss izturas pret viņiem labi, ieskaitot arī labo darba samaksu, arī viņi nepaliek firmai parādā. Līdz ar to ne tikai atlaišanas draudi pamudina strādāt centīgāk.

Personāla mainība

Darba algas pazemināšana izraisa darbspēka aizplūšanu un palielina personāla mainību. Jaunu strādnieku pieņemšana darbā, strādājošo nodrošināšana ar darbu, kas visvairāk atbilst visu spējām un interesēm, kā arī viņu apmācība prasa papildu izmaksas. Tādēļ firmas cenšas samazināt savu personāla mainību, maksājot augstākas algas. Jo zemākas ir algas, jo lielāka ir iespējamība, ka darbinieks atradis citu darbu, kas tam vairāk patiks vai nu tādēļ, ka alga augstāka, vai arī citu iemeslu dēļ. Līdz ar to, kaut arī neilgā laika posmā firmas var nedaudz ietaupīt uz tiešo darbspēka izmaksu rēķina, samazinot algas recesijas laikā, šī ekonomija nekompensētu darbinieku apmācības un nolīgšanas izmaksas, ja atkal augtu pieprasījums un firmai būtu jāpieņem jauni darbinieki atlaisto vietā.

Produkciju, kuru saražo strādnieki, neņemot vērā viņu apmācības un nolīgšanas izmaksas, mēs varam attiecināt uz viņu tiro darba ražīgumu. Augstākas algas, samazinot personāla mainību, paaugstina šo tiro darba ražīgumu.

Efektīvas algas noteikšana

Ja tīrais darba ražīgums palielinās, kad firma maksā augstāku algu, kā mēs nupat noskaidrojām, tad uzņēmējam ir izdevīgi nesamazināt algu pat tad, ja ir pārmērīgs darbaspēka piedāvājums. Tas ir tādēļ, ka darba ražīgums, kā reakcija uz darba algas samazinājumu, var pazemināties tik ievērojami, ka kopējās darbaspēka izmaksas uz vienu produkcijas vienību faktiski palielinās.

Uzņēmējam visizdevīgāk ir maksāt algu, kas minimizē kopējās darbaspēka izmaksas – šī alga tiek saukta par efektīvu algu. Savukārt algu, ar kuru darbaspēka tirgū iestājas līdzsvars, kad darbaspēka piedāvājums sakrīt ar darbaspēka pieprasījumu, sauc par tirgus līdzsvara algu. Un nebūtu pareizi domāt, ka efektīvai algai un tirgus līdzsvara algai būtu jāsakrīt. Efektīvas algas teorija rekomendē minimizēt darbaspēka izmaksas, maksājot algu, kas ir augstāka par tirgus līdzsvara algu.

Ja efektīva alga būtu augstāka nekā tirgus līdzsvara alga, jebkurai firmai, kas grib maksimizēt savu peļņu, tomēr atmaksātos maksāt šo algu. Un, lai arī būs nenodarbināti strādnieki, kas būtu ar mieru strādāt par zemāku algu, firmai vienkārši nebūs izdevīgi pieņemt viņus darbā, jo tās zina, ka ar zemāku algu darba ražīgums samazinās vairāk nekā tiek ietaupītas darbaspēka izmaksas.

Dažādās firmās efektīvas algas var būt dažādas. Ja, piemēram, kādai firmai ir viegli pārraudzīt savus strādniekus, un strādnieki zina, ka slinkojot viņus ātri pieķers, un diezgan droši par to būs sods, šādai firmai nav jāmaksā pārāk augsta alga, lai panāktu, ka strādnieki neslinko. Vispār, efektīva alga katrā atsevišķā firmā ir atkarīga no diviem faktoriem: no algas, ko maksā citas firmas, un bezdarba līmeņa.

Citu firmu algas ir svarīgas tāpēc, ka gadījumā, ja tās maksā zemāku algu, firmai nav jāmaksā daudz vairāk, lai darba intensitāte būtu augsta. Strādnieki zina, ka pēc atlaišanas viņi visticamāk atradīs tikai zemāk atalgotu darbu. Tādējādi darba zaudēšana samazinās ienākumu, un tas mudina strādāt labāk.

Arī palielinoties bezdarbam, firmām nav jāmaksā pārāk liela alga, lai panāktu augstāku darba intensitāti, jo strādnieki zina, ja viņi tiks atlaisti, būs vajadzīgs ilgāks laiks, lai atrastu jaunu darbu.

Efektīvās algas teorija dod izskaidrojumu arī lēnajam algu izmaiņu procesam. Dažādu iemeslu dēļ neviena firma nevēlas būt pirmā, kas

samazina algas. Tās baidās, ka citas kompānijas mēģinās savervēt labākos darbiniekus. Darba ražīgumu negatīvi ietekmēs arī tas, ka strādnieki redzēs, ka viņu algas ir zemākas nekā citās līdzīgās firmās. Šo iemeslu dēļ neviena kompānija negrib uzsākt algu samazināšanas procesu. Līdz ar to katra kompānija samierinās ar lēnu algu samazināšanu, un nekad tās nepazemina vairāk par citām firmām. Tikai pakāpeniski, kad algas visās firmās ir samazinājušās, palielinās nodarbinātība un kritas bezdarba līmenis.

Apskatītais modelis ir pretrunā ar konkurences pamatmodeli, atbilstoši kuram relatīvi maz elastīgas darbaspēka piedāvājuma liknes gadījumā, mainoties darbaspēka pieprasījumam, jānotiek lielām un straujām darba algu izmaiņām. Tādām algu izmaiņām, kas novērš bezdarbu.

Kādēļ atlaiž no darba uz laiku?

Efektīvas algas teorija palīdz saprast, kādēļ algas nesamazinās vai samazinās ļoti maz pat tad, ja ir papildu darbaspēka piedāvājums, un kāpēc algas, ja arī samazinās, tad ļoti lēni.

Tā kā darba ražīgums vienā firmā ir daļēji atkarīgs no darba algas, kas salīdzinoši tiek maksāta citā firmā, neviena firma negrib samazināt algas daudz vairāk par pārējām.

Efektīvas algas teorija palīdz arī izskaidrot vēl vienu bezdarba jautājumu. Ja būtu nepieciešama kopējā darbaspēka piedāvājuma samazināšana par 25 %, tad kāpēc strādnieki 40 stundu vietā vienkārši nevarētu strādāt 30 stundas nedēļā, tādējādi saglabājot darbu tiem 25 % kolēģu, kas citādi tiktu uz laiku atlaisti? Viens izskaidrojums jau tika dots agrāk šajā nodaļā: tas saistīts ar darba pastāvīgajām izmaksām. Šīs pastāvīgās izmaksas nosaka, ka izdevīgāk ir nodarbināt strādnieku pilnu darbadienu, nevis 5 vai 6 stundas. Taču, kā jau mēs noskaidrojām, pat ar nemainīgām pastāvīgām izmaksām var pastāvēt darba dalīšana darba rotācijas veidā. Strādnieks var strādāt vienu nedēļu, viņa kolēģis nākamo, līdz ar to divatā daudz taisnīgāk sadalīt pēc darba pieprasījuma samazināšanās atlikušo slodzi. Tomēr liekas, ka reāli tas tā nenotiek.

Saskaņā ar efektīvās algas teoriju iemesls tam, kāpēc strādnieki nestrādā 30, bet gan 40 stundas nedēļā, ir tas, ka samazinot darba apjomu proporcionāli starp strādniekiem, firma faktiski proporcionāli samazina arī vispārējo darba samaksu. Līdz ar to firma nokļūš jau iepriekšapraktitajā situācijā. Ja firma pazeminās vispārējo darba samaksu, tā var zaudēt ievērojamu daļu no

saviem labākajiem strādniekiem. Šie strādnieki var saņemt pilna darba laika piedāvājumu un pilnu atalgojumu, un viņi var uzskatīt to par daudz pievilcīgāku piedāvājumu, nekā darbu, kurā jāstrādā 80 % no pilna darba laika un kurā samaksa ir 80 % no pilnās darba algas. Darbiniekus varētu vilināt papildu brīvais laiks, taču tas nelīdzēs viņiem segt ne hipotēku, ne citus maksājumus. Vēl jo vairāk, strādājot tāpat tikai daļu no pilnā darba laika, viņi pārlicināsies, ka stimuls strādāt ļoti kvalitatīvi samazinās, jo tas, ko viņi zaudēs, ja tiks atlaisti, nav nemaz tik daudz: zaudēt darbu ar nepilnu darba laiku nav tik nozīmīgi, kā zaudēt darbu ar pilnu darba laiku. Šī spēja, izskaidrot atlaišanu no darba uz neilgu laiku, ir viena no īpašībām, kas atšķir efektīvās algas teoriju no citiem alternatīviem viedokļiem par neelastīgām algām.

Bezdarba ietekme uz dažādām strādājošo grupām

Kā jau mēs atzīmējām 1. nodaļā, viena no pārsteidzošākajām bezdarba iezīmēm ir tā, ka tas ļoti atšķirīgi ietekmē dažādas strādājošo grupas. Konkurences apstākļos darba algas piemērojas darba ražīguma līmenim: strādājošajiem ar augstāku darba ražīgumu būs proporcionāli augstākas algas, nekā strādājošajiem ar zemāku darba ražīgumu. Taču cilvēkiem abās grupās būs darbs. Nebūtu iemesla bezdarba līmeņa atšķirībām dažādās grupās.

Efektīvas algas teorija apgalvo, ka var būt tādas strādājošo grupas, kā nepilnu darba laiku strādājošie vai neprofesionāļi, kuriem ar jebkuru algu darba ražīgums ir tik zems, ka firmai neatmaksājas tos pieņemt darbā. Salīdzinot ar šo darbinieku produktivitāti, viņu darbaspēka izmaksas ir vienkārši pārāk augstas. Viņu produktivitāte tik tikko nosedz viņu algas. Vai citiem vārdiem runājot, kamēr viņi ir ar mieru strādāt ar zemām algām, tās ir tādā līmenī, kas tikko kompensē viņu zemo darba ražīgumu. Maksājot augstākas algas, viņu produktivitāte nepalielinātos tik lielā mērā, lai atlīdzinātu algu pielikumu. Taču ar zemākām algām viņu ražīgums samazinātos vēl vairāk.

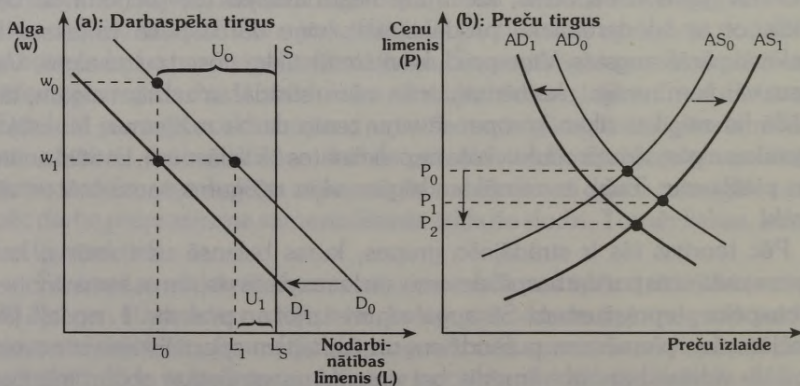
Pēc teorijas tās ir strādājošo grupas, kuras balansē uz robežas, kad izšķiras jautājums par darbaspēka nomu, un kuras cietīs vispirms, samazinoties darbaspēka pieprasījumam. Šis apgalvojums izriet no prakses. 1. nodaļā jau minējām, ka, piemēram, pusaudžiem un jaunajiem speciālistiem ir nevien augstāks vidējais bezdarba līmenis, bet viņus arī visvairāk skar nodarbinātības svārstības.

Efektīvās algas teorijas ierobežojumi

Efektīvās algas teorija gandrīz pilnīgi varētu izskaidrot algu mazo elastību virknē dažādu situāciju: kad augstas ir apmācības un ar personāla mainību saistītās izmaksas, kad grūti ir noteikt ražīguma līmeni, kad būtiskas ir individuālā darba ražīguma atšķirības, kuras praktiski nevar novērtēt pirms strādnieku pieņemšanas darbā un pirms apmācības procesa. No otras puses tādās situācijās, kad strādnieki saņem gabaldarba algu vai arī apmācības izmaksas ir zemas un ir viegli noteikt individuālo darba ražīgumu, efektīvās algas teorijas apsvērumi iespējams ir mazāk nozīmīgi. Šādās situācijās, patiešām, algas varētu būt elastīgākas, ja nebūtu arodbiedrību spiediena, neformālu līgumu vai arī iekļauto – neiekļauto attiecības.

Cenu līmeņa izmaiņas

Šajā nodaļā pārsvarā bija ērti analizēt darbaspēka tirgu, pieņemot, ka preču cenas ir nemainīgas. Tagad ir laiks atmett šo pieņēmumu un noskaidrot cenu ietekmi. Lai to izdarītu, atcerēsimies pieprasījuma un piedāvājuma pamatmodeļi, ar kuru iesākās šī nodaļa. Šajā modeli darbaspēka pieprasījums un piedāvājums mainījās atkarībā no algu lieluma, pieņemot fiksētas visu preču cenas. Tagad analizēsim, kas notiek, ja mainās ne tikai algas, bet arī cenas. Tā kā mūs interesē bezdarbs, tad aplūkosim vispirms, kas notiek, ja pazeminās algas un cenu līmeņus.

3.5. zīmējums. Cenu izmaiņas samazinoties algām.

Ja firmas strādnieki piekristu algu samazināšanai, šai firmai būtu būtiskas priekšrocības salīdzinājumā ar konkurentiem; palielinātos pārdotās produkcijas apjoms (firma varētu samazināt cenas) un paaugstinātos arī nodarbinātība. Bet, ja algas samazina visās firmās, tad sekas ir citādākas. Zemākās algas atsaucas arī uz cenām preču tirgū.

Tas ir attēlots 3.5. zīmējumā. (a) daļa parāda kopējā darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma liknes, bet (b) daļa kopējā preču pieprasījuma un piedāvājuma liknes. Jāņem vērā, ka (a) daļā liknes ir uzzīmētas, pieņemot, ka pastāv noteikts cenu līmenis, bet (b) daļā, ka pastāv noteikts algu līmenis. Sākumā, ja algas ir līmeni w_0 , piedāvājums pārsniedz pieprasījumu un rezultātā ir bezdarbs U_0 . Tagad algas samazinās līdz līmenim w_1 . Ja nenotiek nekādas citas izmaiņas, bezdarbs varētu pazemināties līdz U_1 . Taču pārmaiņas notiek arī preču tirgū. Zemākas algas novirza kopējā preču piedāvājuma likni pa labi, tad, ja algas ir samazinājušās, ar jebkuru cenu līmeni firmas var palielināt savu piedāvājumu. Arī kopējā pieprasījuma likne var novirzīties, bet pa kreisi, jo samazinoties algām, strādniekiem ir mazāk, ko tērēt. Jebkurā gadījumā gala efekts ir cenu līmeņa samazināšanās līdz P_2 , kā tas ir attēlots zīmējumā.

Cenu kritums preču tirgū pēc tam atbalsojas arī darbaspēka tirgū. Strādnieku skaits, ko firmas ir ar mieru nodarbināt ar to vai citu algu ir atkarīgs no cenām, par kādām firma var pārdot savu produkciju. Ja cenas ir zemas, tad firma nodarbina mazāk strādājošo. Tā ka darbaspēka pieprasījuma likne zīmējuma (a) daļā pārbidās uz D_1 un ar jauno cenu līmeni un algas līmeni w_1 darbaspēka pieprasījums ir būtībā tāds pats, kāds bija agrāk. Atkarībā no cenu izmaiņu ātruma salīdzinājumā ar algu izmaiņām, nodarbinātība var palielināties, vai samazināties lēnāk vai straujāk. Būtiskākais ir tas, ka algu pazemināšana bieži vien nav efektīvs bezdarba samazināšanas paņēmieni, vai labākā gadījumā iedarbojas lēni, jo cenu izmaiņas nivelē algu izmaiņas.

Daži ekonomisti uzskata, ka gadījumā, ja cenas un algas samazinātos pietiekamā mērā, varētu sasniegt pilnīgu nodarbinātību. Citiem vārdiem viņi uzskata, ka gadījumā, ja pazeminās gan cenas, gan algas, darbaspēka pieprasījuma liknes nepārvirzās uz leju proporcionāli cenu izmaiņām. Viens no iemesliem, kādēļ tas varētu būt – kad cenas ir ļoti zemas, cilvēki jūtas bagātāki, un var iegādāties vairāk preču ar to naudu, kas viņiem ir uzkrāta bankās. Cits iemesls ir saistīts ar banku procentu likmēm. Lai nodrošinātu lielāku iedzīvotāju reālo naudas piedāvājumu, procentu likmēm ir jāsamazinās,

kā rezultātā tiktu stimulētas investīcijas. Abos gadījumos augsts preču pieprasījums palielinātu arī pieprasījumu pēc darbaspēka. Taču Lielās depresijas laikā Amerikas Savienotajās valstīs algas un cenas pazeminājās par vairāk nekā trešdaļu, un tas situāciju tikai pasliktināja, nevis uzlaboja. Skaidrs, liekas, gan ir tas, ka gadījumā, ja ekonomikā patiešām varētu sasniegt pilnīgu nodarbinātību, algām un cenām samazinoties pietiekama mērā, šis process būtu tik lēns un nenoteikts, ka valdības nevarētu uz to paļauties. Valdība izjustu spiedienu risināt nodarbinātības jautājumus ilgi pirms, iekams process sāktu darboties pats par sevi.

Alternatīvi izskaidrojumi neelastīgām algām

1. Arodbiedrības ar formālajiem un neformālajiem līgumiem pasargā no algu samazināšanas. Iekļauto-neiekļauto teorija izskaidro, kāpēc firmas jaunajiem darbiniekiem nemaksā zemākas algas.

2. Efektīvās algas teorija parāda, ka firmām ir izdevīgi maksāt augstākas algas nekā tirgus līdzsvara algas tāpēc, ka darba alga ietekmē darbaspēka kvalitāti, darba apjomu un personāla mainību.

3. Algu samazināšanās lielā mērā var izraisīt cenu samazināšanos, kā rezultātā reālā darba alga maz mainās.

Ieskats politikā

Šajā nodaļā ir aplūkoti vairāki iemesli, kāpēc algas ne vienmēr pielāgojas tirgus līdzsvara līmenim, ar kuru darbaspēka pieprasījums sakrīt ar tā piedāvājumu. Visiem šiem iemesliem ir praktiska loma algu veidošanā. Nominālā darba alga dažreiz samazinās tāpat kā 20. – 30. gados, bet galveno nozīmi, pieņemot lēmumus par darbaspēka normu, firmas piešķir reālajai darba algai – nominālās darba algas un cenu attiecībai. Reālā darba alga kā periodā starp abiem pasaules kariem, tā 80. gados ir bijusi ļoti elastīga, neskatoties uz lielo darbaspēka piedāvājuma pārpalikumu.

Kad darbaspēka tirgus nevar ilgstoši līdzsvaroties un izraisa bezdarbu, valdības uzdevums ir veikt pasākumus, lai algas reaģētu jūtīgāk uz nesabalansētību darbaspēka tirgū.

Lielbritānijā kopš 1979. gada darbaspēka tirgus problēmas daļēji tiek interpretētas kā neelastīgu algu problēma, kā aprakstīts iepriekš, bet daļēji

arī kā problēma, kas saistīta ar darbaspēka tirgus līdzsvaru kā tādu: pārāk daudz cilvēku nav nodarbināti, kad darbaspēka tirgus ir līdzsvarā. Pēc šīs problēmas diagnozes pārāk liels ir strukturālais un frikcionālais bezdarbs, pat tad, ja nav cikliskā bezdarba. Politika, kas tika realizēta Lielbritānijā, kad pastāvēja darbaspēka tirgus līdzsvars, tika vērsta uz bezdarba līmeņa samazināšanu, tajā pašā laikā palielinot darba algu elastību, lai algas nenovirzītos pārāk tālu no līdzsvara punkta, ja ekonomikā būtu radušies šķēršļi darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma likņu virzībai. Šī politika ietvēra: 1) arodbiedrību darbības ierobežojumu; 2) bezdarbnieku pabalsta samazināšanu un stingrāku sociālās nodrošināšanas sistēmas administrēšanu; 3) mēģinājumus uzlabot apmācību; 4) mēģinājumus paaugstināt darbaspēka mobilitāti.

Arodbiedrības

Arodbiedrības tika uzskatītas par iemeslu, gan mazajai algu elastībai, gan augstajam bezdarba līmenim, pastāvot līdzsvaram darbaspēka tirgū. Kopš 60. gadu vidus tās sāka spēlēt arvien negatīvāku lomu ekonomikā, jo par spīti to spējai panākt arvien augstākas nominālās algas, bezdarbs acimredzami kļuva aizvien lielāks un lielāks. 80. gados ar vairākām izmaiņām likumos tika mazināta arodbiedrības ietekme algu noteikšanas sarunās. Tagad tām ar likumu tiek prasīts balotēt biedrus amatam pirms streika izsludināšanas. Bez tam ir aizliegta piketēšana, izņemot darba vietās, kuras tieši iesaistās stridā. Arodbiedrības un to vadītāji vairs nepaliek nesodīti, ja to biedri streiko vai piketē, pārkāpjot oficiāli atļautos ierobežojumus. Visas šīs pārmaiņas ir samazinājušas streikus, un arodbiedrības vairs nevar pilnīgi pasargāt savus biedrus no darbaspēka tirgus ārējiem apstākļiem. Arodbiedrību biedru skaitu un ietekmi vēl vairāk samazināja nodarbinātības pazemināšanās tajās nozarēs, kur arodbiedrības bija visvairāk koncentrējušās. Dažu nacionalizēto nozaru privatizācija un sadalīšana zināmā mērā sašķēla strādnieku intereses šajās nozarēs un vājināja viņu sarunu pozīcijas.

Bezdarbnieku pabalsti

Bezdarbnieku pabalsti ir nepieciešami, lai sniegtu kaut vai nelielu palīdzību tiem cilvēkiem, kuri nokļuvuši ekonomiskās grūtībās sakarā ar darba zaudēšanu. Tomēr tajā pašā laikā tie vājina stimulus meklēt jaunu

darbu un pagarina laiku, kurā darbu zaudējušie paliek bezdarbnieki. Tā kā pabalsts arī subsidē bezdarbnieku laikā, kad viņš meklē darbu, tie padara viņu vairāk izvēlīgu darba piedāvājumu pieņemšanā. Līdz ar to augstāki bezdarbnieku pabalsti veicina neelastīgu algu veidošanos un palielina bezdarba līmeni. Jautājums ir – kur ir robeža starp: a) iedzīvotāju apdrošināšanu sakarā ar ienākumu zaudēšanu, paliekot bez darba; b) stimuliem efektīvāk meklēt darbu, un bez pārmērīgas izvēles pieņemt piemērotu darba piedāvājumu.

1980. gados Lielbritānijā augstā bezdarba līmeņa būtiska iezīme bija bieži sastopamais ilgstošais bezdarbs: cilvēki bija bezdarbnieki ilgāk par gadu. 1986. gadā, kad bezdarba līmenis bija visaugstākais, bez darba ilgāk par gadu bija vairāk nekā 48 % no bezdarbniekiem. Gandrīz tāds pats ilgstošā bezdarba procents bija citās Eiropas valstīs, piemēram – Vācijā, bet ne ASV, ne Zviedrijā, kur bezdarbnieku pabalstu sistēmas ir pilnīgi atšķirīgas. Tiek apgalvots, ka pie tā ir vainīga pabalstu sistēmas pārvalde. Lielbritānijā pēc pusgada, kad bezdarbnieku pabalsta izmaksu termiņš beidzas, bezdarbniekam ir tiesības saņemt ģimenes ienākumu pabalstu, kā jebkuram ar zemiem ienākumiem. Nodarbinātības centri vai Pabalstu biroji 80. gadu sākumā ļoti maz vai pat nemaz nemēģināja noskaidrot, vai ilgstošie bezdarbnieki meklē darbu un interesējas par vakancēm. Faktiski izrādījās, ka daudzi ilgstošie bezdarbnieki, kaut cik enerģiski nemaz nemeklēja darbu, un visi isti pat nebija gatavi strādāt. Tādēļ arī ilgstošie bezdarbnieki skaļi neprotēdēja, pieprasot darbu, kā to darija tikko atlaistie strādnieki, radot iemeslus algu samazināšanai. Arī tas veicina to, ka ilgstoši ir augsts bezdarba līmenis.

Atbildot uz šiem rezultātiem tika īstenota politika, kas bija vērsta uz bezdarbnieku pabalstu samazināšanu un izsniegšanas ierobežošanu. 80. gados bezdarbnieku pabalsti attiecībā pret vidējo algu samazinājās, un tika izvēsta programma "Restart", lai kontrolētu, vai ilgstošos bezdarbniekus var iesaistīt darbā un vai viņi meklē darbu. Pabalstu biroja darbinieki tikās ar šiem bezdarbniekiem un palīdzēja viņiem atrast brīvās darba vietas. Tiem bezdarbniekiem, kuri neatbilda pabalsta saņemšanai izvirzītajiem stingrajiem kritērijiem, pabalsts tika atteikts. Šī bija daļa no plašākas pasākumu programmas, ko negribīgi (bet pamatoti) nosauca par "sliņķu vajāšanu".

Apmācība

Starp nekvalificētajiem strādniekiem bezdarbs vienmēr ir augstāks nekā starp kvalificētajiem strādniekiem. Pat tad, kad ir augsts bezdarba līmenis,

firmas sūdzas par kvalificētu darbinieku trūkumu. Turpretim ļoti reti dzird sūdzības, ka trūkst nekvalificēti strādnieki. Neskatoties uz to, nekas neliecina, ka pietiekami samazinātos nekvalificēto strādnieku relatīvās darba algas, lai nebūtu lieks nekvalificētā darbaspēka piedāvājums.

Augstais bezdarba līmenis tieši nekvalificēto strādnieku vidū atsedz strukturālo nesabalansētību Lielbritānijas darbaspēka tirgū, hronisks pārmērīgs nekvalificētā darbaspēka piedāvājums un ievērojams kvalificēto strādnieku pieprasījums uzrāda proporcionāli lielāku bezdarba līmeni, pat tad, ja visumā darbaspēka tirgū ir līdzsvars. Tas ir viens aspekts pretrunai starp brīvo darba vietu un bezdarbnieku skaitu, kas var veicināt augsta bezdarba līmeņa ilgstošu pastāvēšanu.

Kāda atbilde tam, ka bija kvalificēta darbaspēka deficīts un liels bezdarbnieku skaits ar vājām, bet potenciāli lietojamām iemaņām. Bija mēģinājums paplašināt apmācību. Jauniešu, arodu un citās apmācību programmās pašlaik mācās apmēram 500 tūkstošu cilvēku, galvenokārt jaunieši vecumā no 16 līdz 18 gadiem (citādi daudzi no viņiem būtu bezdarbnieki). Ja kāds no jauniešiem atsakās no apmācības programmas (ja tiek piedāvāta iespēja mācīties), viņš vairs nevar saņemt bezdarbnieka pabalstu un vairāk neskaitās "bezdarbnieks". Šīs programmas tiek kritizētas par to, ka tas tikai samazina aprēķinātos bezdarba līmeņa rādītājus, nenodrošinot nekādu reālu apmācību. Protams, tā samazināja bezdarba rādītājus, un ļoti iespējams arī paaugstina šīs bezdarbnieku grupas darba iemaņas.

Apmācību programmas paredzētas tiem, kas bez darba ir ilgāk nekā gadu un ir saistībā ar "Restart" programmu. Šīs programmas automātiski samazina ilgstošo bezdarbu, jo tad, ja šos mācību kursus beigušie, tūlīt atkal kļūst par bezdarbniekiem, viņi skaitās kā "jaunie bezdarbnieki". Šīs programmas bezdarbniekiem tādējādi ir ciklisks process. Taču ir pierādīts, ka šīs programmas arī paaugstina ilgstošo bezdarbnieku kvalifikāciju, uzlabo viņu morālo stāvokli un daudz vairāk piesaista viņus darbaspēka tirgum.

Darbaspēka mobilitāte

Viens no faktoriem, kas veicināja ilgstošu, augstu bezdarbu Lielbritānijā, bija darbaspēka starpreģionālās mobilitātes trūkums. Vienmēr ir pastāvējušas lielas reģionālā bezdarba līmeņu atšķirības, kuras nav izdevies novērst (par ko nav jābrīnās), pat ar desmitiem samērā drosmīgiem reģionālās politikas

pasākumiem. Augstāks bezdarbs vienmēr ir bijis vecajos, panīkušās industrijas rajonos: Dienvidvelsas Ziemeļaustrumos, Anglijas vidienē, Ziemeļīrijā. Bet no reģioniem ar augstu uz reģioniem ar zemu bezdarba līmeni, strādnieku tirā migrācija ir bijusi zema. Darbaspēka starpreģionālā mobilitāte varētu samazināt bezdarbu atpalikušajos reģionos, un tajā pašā laikā nosegt papildu pieprasījumu pēc darbaspēka reģionos, kuros konjunktūra ir augsta, nodrošinot zemāku kopējā bezdarba līmeni, kas saglabātos ar vispārējo līdzsvaru darbaspēka tirgū. Lielāku mobilitāti varētu sekmēt dzīvokļu un māju tirgus.

Vairums cilvēku dzīvo, vai nu personīgās, vai no pašvaldībām irētās mājās un dzīvokļos. Abos gadījumos pārceļšanās ir grūta un dārga. Personīgo māju īpašnieki mazāk attīstītajos reģionos (kur māju cenas ir zemas) saprot, ka viņu mājas tiek pirktas relatīvi lētāk, nekā vairāk attīstītajos rajonos (kuros māju cenām ir tendence pieaugt).

Ja vienkāršu māju Ziemeļu rajonos, kuras vērtība ir £30000, ir jāpārdod, tad nav nekādas iespējas nopirkt dzīvokli vai māju Londonā. Tirdzniecība ar ēkām jebkurā gadījumā ir saistīta ar izmaksām.

Iedzīvotāji, kuri nomā municipalitātes īpašumu zina, ka pārceļoties, to nevarēs nomāt citā vietā, jo uz vietējo pašvaldību ēkām parasti ir garš pretendentu saraksts un sadales kritēriji noteikti ir par labu pastāvīgajiem vietējiem iedzīvotājiem, nevis jaunatnācējiem. Mēģināt pārceļties uz privātā sektorā irētu māju, vai pirkt īpašumu, ir salīdzinoši daudz dārgāk. Pārceļšanās izmaksas likvidē priekšrocības, ko sniegtu augstāka alga vai izredzes uz labāku darbu, ja vien tās citos reģionos nebūtu būtiski lielākas.

Tika veikti pasākumi, lai veicinātu privāto māju īres tirgu. Īres kontrole, kura tika ieviesta 70. gadu sākumā, neļāva īpašniekiem noteikt īres maksu atbilstoši tirgus pieprasījumam un piedāvājumam un aizsargāja īrniekus (viņi ieguva tiesības gandrīz neierobežoti ilgi irēt īpašumu), kā rezultātā faktiski izzuda īpašuma īres privātais sektors Lielbritānijā. Un tā kā īpašnieku peļņa no īpašuma īres bija zemāka nekā tirgus peļņa, ko deva citu veidu aktīvi, īpašnieki izņēma savu īpašumu no apgrozības īres tirgū un pārdeva to, kad vien varēja. Tirgus tomēr netika pilnībā izjaukts, jo tika radītas jaunas nomas formas, kas deva lielāku brīvību īpašniekiem un samazināja, taču pilnībā neatcēla, īrnieku tiesību aizsardzību. Tas tika darīts, lai palielinātu izīrējamo māju piedāvājumu tādā tirgū, kurā nebūtu rindu un normu, kurā strādnieki, ar vēlmi pārceļties, varētu vieglāk pamest vienu reģionu un iekārtoties citā.

Pārskats un prakse

Kopsavilkums

1. Darbaspēka tirgū nepastāv līdzsvars, ja ar tirgū dominējošo algu darbaspēka piedāvājums pārsniedz tā pieprasījumu. Tas var būt tad, ja darbaspēka pieprasījums samazinās, bet algas paliek nemainīgas.

2. Cēloņi, kāpēc firmas nesamazina algas, un līdz ar to nesamazinās arī bezdarbs var būt arodbiedrību ligumi, iekļauto – neiekļauto teorija, likumi par minimālās algas lielumu. Algu samazināšanās var palielināt darbaspēka izmaksas, jo tā rezultātā: var samazināties darbaspēka vidējā kvalitāte, ja labākie darbinieki aiziet no darba; var samazināties padarītā darba apjoms; var palielināties personāla mainība.

3. Ja nominālās algas samazināšanās rezultātā samazinās arī vispārējais cenu limenis, reālā alga var samazināties lēnāk un nominālo algu ietekme uz bezdarbu var būt nenozīmīga.

4. Bezdarba apdrošināšana samazina strādnieku zaudējumus bezdarba gadījumos, bet tā samazina arī stimulu strādāt intensīvi un meklēt jaunu darbu. Firmu atsaucība šai gadījumā var drīzāk palielināt un nevis samazināt bezdarbu.

Atslēgas termini

neelastīgas algas
personāla mainība
iekļauto – neiekļauto teorija

darba dališana
neformālais ligums
efektīva alga

Pārskata jautājumi

1. Sastādiet sarakstu ar cēloņiem:
 - a) kāpēc firmas nevarētu samazināt algas;
 - b) kāpēc firmas pieņem lēmumus samazināt algas.
2. Pareizi vai nepareizi:

"Arodbiedrību aktivitāte ir galvenais iemesls algu mazajai elastībai un līdz ar to arī bezdarbam Lielbritānijā." Diskutējiet par atbildēm.

3. Ja neformālais līgums nav uzrakstīts, kādēļ firmas to ievēro? Kādēļ to ievēro strādnieki?
4. Kāpēc pēc neformālo līgumu teorijas darba dališana ir vairāk iespējama nekā atlaišana uz laiku?
5. Nosauciet trīs iemeslus, kāpēc darba ražīgums varētu būt atkarīgs no darba algas lieluma?
6. Ar ko efektīvā alga atšķiras no tirgus līdzsvara algas?
7. Kā efektīvās algas teorija palīdz izskaidrot ļoti atšķirīgo bezdarba līmeni starp dažādām iedzīvotāju grupām?
8. Uz kādu kompromisu jāiet sabiedrībai, ja tā mēģina palielināt ekonomisko nodrošinājumu strādājošiem, palielinot bezdarbnieku pabalstus vai darba garantijas?

Uzdevumi

1. Kā jūs domājat, vai neformālie līgumi ir lielākoties tajās nozarēs, kurās lielākā daļa strādnieku strādā tikai neilgu laiku, vai nozarēs, kurās daļa strādnieku ir nodarbināti ilgstoši? Izskaidrojiet.

2. Daļa uzņēmumu vadītāju piedāvā divpakāpju algu sistēmu, kurā jauno darbinieku algu līmenis būtu zemāks, nekā jau nodarbinātajiem strādniekiem. Izmantojot iekļauto – neiekļauto teorijas atzinumus, pamatojiet, kurās nozarēs jūs vairāk lietu divpakāpju algu sistēmu: nozarēs, kurās nepieciešama ilgstoša apmācība; nozarēs, kurās ilgstoša apmācība nav nepieciešama?

3. Sekojoši skaitļi raksturo sakarību starp darba ražīgumu un darba algām kompānijā "Doorware", kas ražo eņģes:

Darba alga stundā	£2.00	£2.50	£3.00	£3.50	£4.00	£4.50	£5.00
Stundā saražoto eņģu skaits	20	24	33	42	52	58	60

Attēlojiet grafiski darba ražīguma un darba algas sakarību. Kā jūs noteiksit efektīvo algu, izmantojot zīmējumu? Aprēķiniet produkcijas izlaidi uz katru darba algas sterliņu mārciņu, kas izmaksāta kompānijā "Doorware". Kāda ir efektīvā alga?

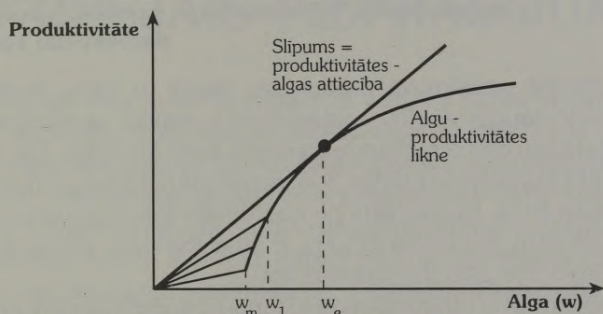
4. Kurās no nozarēm ir vieglāk aprēķināt efektīvo algu?

a) kurās apmācības un personāla maiņas izmaksas ir salīdzinoši zemas;

b) kurās ir grūti noteikt individuālo darba ražīgumu;

c) kurās ir daudz dažādi darba veidi un individuālais darba ražīgums ir ļoti atšķirīgs.

Pielikums: efektīvās algas aprēķināšana

3.6. zīmējums. Sakarība starp darba ražīgumu (produktivitāti) un darba algu.

3.6. zīmējums attēlo likni, kura parāda iespējamo sakarību starp darba algu un darba ražīgumu. Šo likni sauc par algu – produktivitātes likni. Ar produktivitāti šeit saprot "stundā saražoto nozīmīšu skaitu" vai jebkuras citas laika vienībā saražotas produkcijas daudzumu. Minimālā darba alga ir w_m , ar zemāku algu firmai būtu grūti vai pat neiespējami atrast darbaspēku. Ar ļoti zemu algu w_1 firma varēs noligt vienīgi pašus sliktākos strādniekus, kuri nevar atrast darbu nekur citur. Šo strādnieku morāle ir zema un arī atdeve ir zema. Tiklīdz būs iespējams dabūt darbu citur, šie strādnieki aizies un personāla mainība būs augsta.

Tiklīdz firma palielina algas, paaugstinās arī darba ražīgums. Firma iegūst reputāciju kā firma, kas maksā augstas algas, un tas piesaista labākos strādniekus. Uzlabojas morālais klimats, samazinās personāla mainība un darbinieki strādā intensīvāk. Bet beigās, kā daudzās citās sfērās, atdeve sāk kristies: tālāka algu palielināšana dod arvien mazāku produktivitātes pieaugumu. Firma domā par algu izmaksām uz vienu produkcijas vienību, nevis uz vienu nodarbināto, jo tā grib minimizēt nevis algas, bet gan algas attiecībā pret darba ražīgumu.

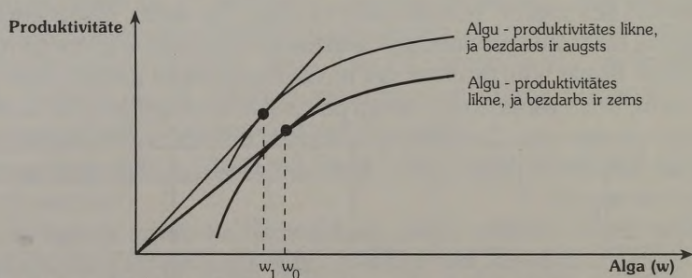
To var formulēt arī savādāk. Firma vēlas maksimizēt produkcijas izlaidi uz vienu naudas vienību, ko tā tērē darbaspēka samaksai (pieņemot, ka visas pārējās izmaksas ir nemainīgas). Tā kā darba ražīgums tiek definēts, kā

produkcijas izlaide laika vienībā (nozīmītes stundā) un darba alga ir darbaspēka izmaksas laika vienībā (naudas vienības stundā), tad, dalot darba ražīgumu (produktivitāti) ar darba algu, iegūstam šādu vienādojumu:

$$\frac{\text{produktivitāte}}{\text{alga}} = \frac{\text{produkcijas izlaide/laika vienība}}{\text{naudas vienība/laika vienība}} = \frac{\text{produkcijas izlaide}}{\text{nauda, kas iztērēta darbaspēka apmaksai}}$$

Tādējādi mērķis maksimizēt produkcijas izlaidi uz katru darbaspēka samaksai patērēto naudas vienību, matemātiski ir vienāds ar mērķi sasniegt pēc iespējas augstāku darba ražīgumu un darba algas attiecību. Lai redzētu, ar cik lielu algu tiks sasniegts šis mērķis, 3. 6. zīmējumā parādīta produktivitātes – algu attiecība kā līnija, kas novilkta no koordinātu sākumpunkta pret algu – produktivitātes likni. Šīs līnijas slīpums ir attiecība starp darba ražīgumu (vertikālā ass) un darba algu (horizontālā ass).

Ja mēs zīmējam vienu otram sekojošus statusus no koordinātu sākumpunkta pret algu – produktivitātes liknēm ar augstāku un zemāku algu, tad slīpums vispirms palielinās, tad samazinās. Vislielākais slīpums ir pieskarei, kas vilkta no koordinātu sākumpunkta pret algu – produktivitātes likni. Pieskares punkta alga minimizē darbaspēka izmaksas: tā ir efektīvā alga w_e .

3.7. zīmējums. Produktivitātes – algu attiecību izmaiņas.

Izmaiņas bezdarba līmenī var nobīdīt algu – produktivitātes likni, kā tas attēlots 3.7. zīmējumā. Ja bezdarbs ir augstāks, tad attiecīgi augstāka ir arī darbaspēka produktivitāte ar noteikto algas līmeni.

Arī efektīvā alga, ar kuru darba ražīguma un darba algas attiecība ir maksimāla, pakāpeniski samazinās no w_0 uz w_1 . Efektīvās algas izmaiņas var būt salīdzinoši mazas pat tad, ja izmaiņas algu – produktivitātes liknē ir salīdzinoši lielas.

4. nodaļa

KOPĒJAIS PIEPRASĪJUMS

3. nodaļā mēs galveno uzmanību veltījām darba tirgum. Kad darba pieprasījums samazinās, reālās algas nekrītas, kas pieļauj darba tirgus atbrīvošanu, kā rezultātā rodas augstāks bezdarbs. Nākamais jautājums ir, kādi iemesli izraisa darba pieprasījuma liknes nobīdes? Atbilde ir meklējama preču tirgū. Ja produkcijas izlaides līmenis (GDP) ir augsts, arī nodarbinātības līmenis ir augsts. Līdzīgi produkcijas izlaides samazināšanos parasti pavada bezdarba palielināšanās. Tādējādi nobīdes darba pieprasījumā ir cieši saistītas ar notikumiem preču tirgū. Tāpēc mēs uzdodam nākamo jautājumu: kas nosaka produkcijas izlaides līmeni?

Produkcija izlaides līmeni nosaka kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma likņu krustpunkts, kā mēs to redzējām 2. nodaļā. Šīnī un nākamajās divās nodaļās mūsu uzmanība būs pievērsta kopējā piedāvājuma liknes horizontālajai daļai. Tā ir daļa, kad ekonomikai ir pārmērīga kapacitāte (jaudu rezerves). Tādējādi kopējā pieprasījuma liknes nobīdes sākotnēji izraisa produkcijas izlaides palielināšanos ar mazu ietekmi uz cenu līmeni. Šīnī nodaļā mēs izdalīsim divus vienkāršotus pieņēmumus: cenu līmenis ir fiksēts un ir tik daudz liekas ekonomikas kapacitātes, ka ražotāji vēlas ražot jebkuru produkcijas daudzumu ar šo cenu. Mūsu uzdoto jautājumu par kopējo piedāvājumu un izmaiņām cenu līmenī (inflācija) atstājot malā tā, ka uzmanību varam koncentrēt uz kopējo pieprasījumu. Produkcijas izlaidi, pēc šī vienkāršā scenārija, pilnīgi nosaka kopējais pieprasījums.

Pamatjautājumi

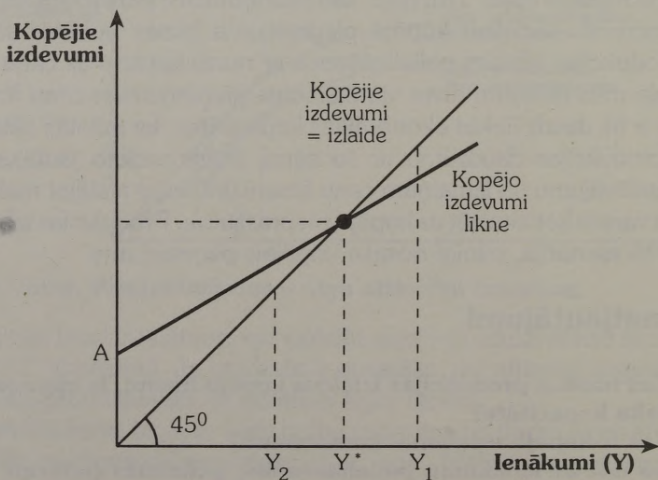
- 1. Kas nosaka produkcijas izlaides kopējo līmeni, ja ekonomikai ir lieka kapacitāte?**
- 2. Kas ir kopējo izdevumu komponenti?**
- 3. Kā līdz ar ienākumu palielināšanos, palielinās patēriņš un imports?**

4. Kā investīciju vai valdības izdevumu, vai eksporta palielināšanās par vienu mārciņu izraisa kopējās produkcijas izlaides palielināšanos vairāk nekā par vienu mārciņu. Kas nosaka šīs palielināšanās lielumu?

Ienākumu-izdevumu analīze

Kopējais pieprasījums, kā mēs to mācījāmies 2. nodaļā, ir ekonomikas ražoto preču un pakalpojumu kopējais pieprasījums. Tani mēs gūvām pirmo priekšstatu par kopējā pieprasījuma likni, kas parāda kopējā pieprasījuma līmeni jebkurā cenu līmenī.

Lai uzzinātu, kā šāda likne veidojas, mums nepieciešams saprast jaunu jēdzienu "kopējo izdevumu grafiks". Kopējos izdevumos ietver ārzemju un iekšzemes mājsaimniecību, firmu un valdības kopējos izdevumus par iekšzemes precēm. Kopējo izdevumu grafiks ar fiksētu cenu līmeni parāda attiecības starp kopējiem izdevumiem un nacionālo ienākumu. Pretstatā, kopējā pieprasījuma likne parāda produkcijas daudzumu, kāds tiek pieprasīts ar dažādiem cenu līmeņiem.

4.1. zīmējums. Kopējo izdevumu grafiks un ienākumu-izdevumu analīze.

Domājams, ka palielinoties patērētāju ienākumiem, viņi vairāk vēlēšies izdot. Tāds pats modelis rodas, ja kopējo izdevumu komponenti tiek aplūkoti kopumā. Vēlāk šajā nodaļā mēs redzēsim precizāk, kā un kāpēc ienākumu palielināšanās izraisa lielākus izdevumus. Līdz ar ienākumu pieaugumu pašreiz kopējo izdevumu palielināšanās aptuvenais modelis ir pietiekams, lai veidotu grafiku, kāds ir sniegts 4.1. zīmējumā. Uz vertikālās ass atliek kopējos izdevumus, bet uz horizontālās ass parāda nacionālo ienākumu.

Kopējo izdevumu grafiks parāda patēriņa, investīciju, valsts izdevumu un neto eksporta summu ar jebkuru nacionālā ienākuma līmeni. Kopējie izdevumi palielinās līdz ar ienākumiem. Līdzsvars veidojas punktā, kur kopējo izdevumu likne krusto 45 grādu līniju (galvenā bisektrise). Ja produkcijas izlaide ir mazāka par Y^* , piemēram, Y_2 , tad kopējie izdevumi pārsniedz produkcijas izlaidi. Preces, kas ir saražotas, netiek pārdotas, notiek krājumu uzkrāšana bez iepriekšēja nodoma. Ja produkcijas izlaide ir lielāka par Y^* , pareizs ir pretējs spriedums.

Kopējo izdevumu grafikam ir trīs kritiskas īpašības. Pirmā, tas ir augšupejošs – ja palielinās nacionālais ienākums, tas pats notiek ar kopējiem izdevumiem. Citu mainīgo (tādu kā procentu likmju, nodokļu likmju un valūtas maiņas kursu) izmaiņas ir par iemeslu kopējo izdevumu grafikam nobīdīties uz augšu vai uz leju, un dažreiz tās var mainīt līnijas slīpumu attiecībā pret abscisu.

Otrā, ja ienākumi palielinās par vienu mārciņu, tad kopējie izdevumi palielināsies mazāk nekā par vienu mārciņu. Šādas sakarības iemesls ir tas, ka patērētāji uzkrās daļu no savu ienākumu palielinājuma: tie neizlietos to visu patēriņam. 4.1. zīmējumā arī ir parādīta 45 grādu slīpa līnija, tā ir vienības līnija. Ja pa šo līniju virzās pa labi uz horizontālās ass par vienu vienību, tad arī uz vertikālās ass ir notikusi pārvietošanās par vienu vienību, tādējādi kopējo izdevumu grafiks ir slīpāks par 45 grādu slīpu līniju.

Trešā, līdzīgi, ja nacionālais ienākums bija vienāds ar nulli, cilvēkiem tāpat vajadzēja izdot naudu, lai nopirktu preces. Viņiem vajag maksāt par precēm, vai nu aizņemoties vai arī tērējot savus uzkrājumus. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc, ja nacionālais ienākums vienāds ar nulli, kopējie izdevumi ir pozitīvs lielums. 4.1. zīmējumā tas ir atspoguļots ar punktu A, kas izvietojas uz ordinātas kā pozitīvs lielums. Fakti, ka a) kopējo izdevumu grafiks ir slīpāks nekā 45 grādu slīpa līnija un b) kopējie izdevumi ir pozitīvs lielums pat ar

ienākumiem vienādiem ar nulli: nosaka, ka kopējo izdevumu grafiks krusto 45 grādu slīpu līniju, kā tas ir redzams zīmējumā.

Mūsu mērķis ir noteikt produkcijas izlaides līdzsvaru ekonomikā, kurā ir lieka kapacitāte. Bez kopējo izdevumu grafika vēl ir divi jēdzieni, kuri ir nepieciešami mūsu analīzei.

Nacionālā ienākuma un produkcijas izlaides identitāte

1. nodaļā parādīts, ka nacionālais ienākums ir vienāds ar nacionālās produkcijas izlaidi. Tas atspoguļo faktu, ka par nopirkto precī samaksātajai naudai beigās vajag nonākt kāda kabatā: algu veidā beigu preces un starppreču ražotājfirmu strādnieku kabatās, kā procentu likmju maksājumi to personu kabatās, kuras firmām aizdevušas naudu, vai arī kā peļņa firmu īpašnieku kabatās. Naudai galu galā jāparādās, kā kāda ienākumiem. Vienkāršības labad mēs pieņemsim, ka valsts pastāvīgie iedzīvotāji nesaņem nekādus ienākumus no saviem aizrobežu īpašumiem, tādējādi GDP un GNP sakrīt pēc vērtības. Ja Y izmanto nacionālā ienākuma apzīmēšanai, tad var uzrakstīt sekojošu identitāti:

$$GDP = \text{nacionālais ienākums} = Y.$$

Šī identitāte ir noderīga 4.1. zīmējuma horizontālās ass interpretēšanai divos dažādos veidos: mēs varam teikt, ka kopējo izdevumu grafiks parāda izdevumu līmeni ar jebkuru nacionālā ienākuma līmeni, vai arī tas parāda izdevumu līmeni ar jebkuru nacionālās produkcijas izlaides līmeni.

Produkcijas izlaides līdzsvars

Normālos apstākļos firmas ražos vienīgi tik daudz, cik tās cer pārdot. Tas nozīmē, ka firmu produkcijas kopējā izlaide būs vienāda ar produkcijas kopējo pieprasījumu. Tas ir mums nepieciešamais trešais jēdziens un to var izteikt citādā veidā: līdzsvara gadījumā kopējo izdevumu lielumam (ko mēs apzīmējam ar AE) ir jābūt vienādam ar kopējo produkcijas izlaidi (GDP). Tā kā kopējā izlaide ir vienāda ar nacionālo ienākumu (Y), mēs iegūstam vienkāršu vienādbu:

$$AE = GDP = Y.$$

4.1. zīmējumā, 45 grādu slīpā līnija ir arī apzīmēta kā "kopējie izdevumi = kopējā izlaide". Šī līnija iet caur visiem plaknes punktiem, kuros vertikālā ass

(kopējie izdevumi) ir vienāda ar horizontālo asi (nacionālais ienākums, kas vienāds ar kopējo izlaidi).

Līdzsvars atrodas kopējo izdevumu grafika punktā, kas arī apmierina nosacījumu: kopējie izdevumi vienādi ar kopējo izlaidi. Līdzsvars atrodas kopējo izdevumu grafika krustpunktā ar 45 grādu slīpo līniju. Atbilstošā līdzsvaram kopējās produkcijas izlaides vērtība ir apzīmēta ar Y^* .

Analīzi, kas nosaka produkcijas izlaidi un atbilstoši arī ienākumu līdzsvaru attiecībā pret kopējiem izdevumiem, sauc par ienākumu-izdevumu analīzi. Mēs varam teikt, ka Y^* ir līdzsvars divos dažādos veidos. Pirmais, tas ir vienīgais punkts, kas apmierina divus līdzsvara nosacījumus. Līdzsvarā, katrai ražotai lietai ir jābūt pārdotai. Kopējiem izdevumiem jābūt vienādiem ar nacionālo izlaidi (ienākumiem), ko ataino 45 grādu slīpā līnija. Līdzsvarā kopējo izdevumu līmenim, kurus mājsaimniecības, firmas un valdība vēlas izdot kopumā, ir jābūt nacionālā ienākuma līmenī, kā tas ir parādīts kopējo izdevumu grafikā.

Otrais, iedomāsimies, kas notiek ienākumu līmeni Y_1 , kas pārsniedz Y^* . Šajā punktā, kopējo izdevumu grafiks atrodas zem 45 grādu slīpās līnijas. Tas, ko mājsaimniecības, firmas un valdība kopumā vēlas izdot ar šādu nacionālā ienākuma līmeni un ir atspoguļots kopējo izdevumu grafikā, ir mazāk nekā nacionālais ienākums (izlaide). Tiek ražots vairāk preču nekā tās vēlas pirkt. Dažas preces, piemēram zemenes, nevar tikt uzglabātas. Tās vienkārši sabojājas. Citas preces var uzglabāt un tās iegulst krājumos.

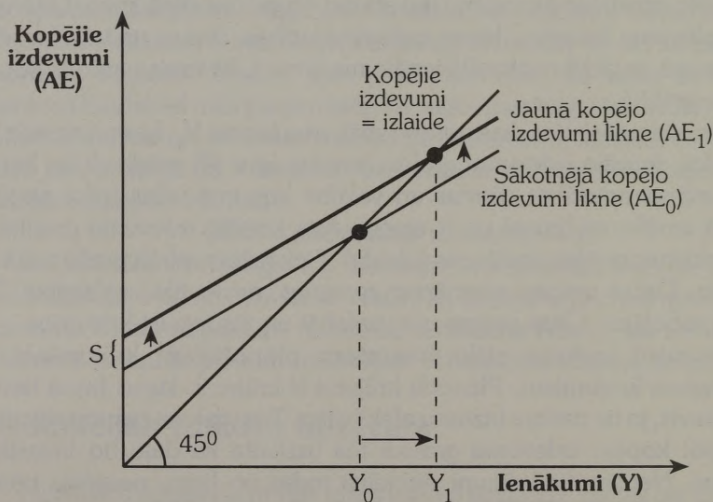
Ekonomisti saskata atšķirības starp plānotajiem krājumiem un neplānotajiem krājumiem. Plānotie krājumi ir krājumi, kurus firma izvēlas turēt pie sevis, jo tie padara biznesu efektīvāku. Tos uzskata par investīcijām, un tādējādi kopējo izdevumu grafikā tos uzskaita kā daļu no investīciju izlietojuma. Neplānotie krājumi vienkārši rodas no firmu nespējas pārdot ražoto produkciju. Punktā Y_1 firmas atklāj, ka neplānotie krājumi palielinās, t.i., tās ražoto produkciju, kuru nevar pārdot un kura, vai nu sabojājas vai palielina krājumus virs noteiktā līmeņa. Tas izsauc produkcijas ražošanas līmeņa samazināšanos līdz tas sasniedz apjomu Y^* .

Līdzīgi mēs varam iedomāties, kas notiek ar ienākumu līmeni Y_2 gadījumā, kas ir mazāks par Y^* . Šīnī punktā kopējo izdevumu grafiks atrodas virs 45 grādu slīpās līnijas. Ar šādu ienākumu līmeni mājsaimniecības, firmas un valdība izdod vairāk nekā ir nacionālais ienākums (izlaide). Citiem vārdiem sakot, izdevumu ir vairāk nekā ekonomika saražo produkciju. Tas

ir iespējams tāpēc, ka firmas var pārdot tikai daļu no saviem krājumiem. Līdz ar plānoto krājumu izsīkšanu firmas palielina ražošanu. Tā tas turpinās līdz ir atjaunots līdzsvars un produkcijas izlaide (ienākumi) ir vienādi ar Y^* .

Nobīdes kopējo izdevumu grafikā

Dažādas izmaiņas ekonomikā var likt mājāsaimniecībām, firmām un valdībai izlemt katra ienākuma līmeni tērēt vairāk vai mazāk. Šādas izmaiņas izraisa nobīdes kopējo izdevumu grafikā. 4.2. zīmējums parāda, kas notiek, ja kopējo izdevumu līmenis palielinās par kādu lielumu S katra nacionālā ienākuma līmeņa gadījumā. Jaunais kopējo izdevumu grafiks ir apzīmēts ar AE_1 .

4.2. zīmējums. Kopējo izdevumu grafika nobīdes efekts.

Kopējo izdevumu grafika nobīdes rezultātā uz augšu produkcijas izlaides līdzsvara līmenis palielinās. Izlaides līdzsvara palielināšanās uzdotā punktā ($Y_0 \rightarrow Y_1$) ir lielāka nekā kopējo izdevumu palielināšanās par S , kas radīja nobīdes grafikā.

Tas, par cik palielinājums $Y_0 \rightarrow Y_1$ ir lielāks par S ir atkarīgs no kopējo izdevumu grafika slīpuma attiecībā pret ordinātu. Ja slīpums ir mazāks, attiecīgi arī līdzsvara izmaiņas ir daudz mazākas.

Ienākumu-izdevumu analīze

1. Produkcijas izlaides līdzsvars ir punktā, kurā kopējo izdevumu grafiks ir vienāds ar produkcijas izlaidi (ienākumu).

2. Kopējo izdevumu grafika nobīdes rezultātā uz augšu, palielinās produkcijas izlaides līdzsvars. Izlaides līdzsvara palielinājums ir lielāks nekā tā iniciatora kopējo izdevumu grafika nobīde un tas palielinās, ja kopējo izdevumu grafika slīpums palielinās (paliek stāvāks).

Tikko mēs iemācījāmies divus centrālos makroekonomikas principus: to, ka nobīdes kopējo izdevumu grafikā izmaiņas nosaka ekonomikas produkcijas izlaides līdzsvarā, un, ka šo izmaiņu amplitūda ir lielāka nekā uz augšu vai leju vērstā kopējo izdevumu izmaiņu amplitūda. Šīs izmaiņas palielinās līdz ar kopējo izdevumu grafika slīpuma palielināšanos. Šīs nodaļas turpinājums, tāpat kā divas nākamās nodaļas, ir vēlīts, lai dziļāk izskaidrotu šo principu rašanos. Var izvirzīt divus jautājumus.

Pirmais, kas nosaka kopējo izdevumu grafika slīpumu, tas ir, kādā pakāpē palielinās kopējie izdevumi, ja ienākumi palielinās? Kā mēs redzējām, jo lielāks ir šis slīpums, jo lielāka produkcijas izlaides palielināšanās jebkuru augšupvērstu kopējo izdevumu grafika nobīžu rezultātā.

Otrais, kas izraisa kopējo izdevumu grafika nobīdes? Un ko, ja tas vispār ir iespējams, valdība var darīt, lai nobīdītu liknes šajā grafikā. Tas ir svarīgs jautājums. Iepriekšējā nodaļā mēs redzējām kā rodas bezdarbs, ja notiek darba pieprasījuma liknes nobīdes bez atbilstošas algu noregulēšanas. Darba pieprasījuma liknes nobīdes primārais iemesls ir izmaiņas produkcijas izlaides līdzsvarā: kad produkcijas izlaide ir zema, arī pieprasījums pēc darba ir zems. Ja valdība grib palielināt produkcijas izlaides līdzsvara līmeni, kaut kādā veidā nobīdot likni kopējo izdevumu grafikā, tad tā var palielināt nodarbinātības līmeni.

Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, mums nepieciešams tuvāk aplūkot katru no kopējo izdevumu komponentiem. Atceroties no 1. nodaļas, kopējos izdevumus mēs varam sadalīt četrās sastāvdaļās, kas atbilst ekonomikas ražoto preču četriem gala lietotājiem. Tie ir izdevumi par patēriņa precēm (pārtika, televizori, apģērbi u.c.), kuras iegādājas patērētāji; investīcijām kapitāla precēs (mašīnās vai ēkās), kuras iegādājas firmas, lai nodrošinātu preču ražošanu; valdības pirkumiem (preces un pakalpojumi kārtējam sabiedriskajam patēriņam, vai valdības ēkas un ceļi sabiedriskajām investīcijām), un neto eksports.

Eksports ir ārzemnieku iekšzemē ražoto preču pieprasījums, kas palielina kopējo iekšzemē ražotās produkcijas pieprasījumu jebkuru ienākumu līmenī. Tani pašā laikā mums jāatceras, ka zināma mājsaimniecību, firmu un valdības pieprasījuma daļa pēc precēm nav pieprasījums pēc iekšzemē ražotās produkcijas, bet gan pieprasījums pēc ārzemēs ražotajām precēm. Tā kā mēs vēlamies zināt, cik daudz vajadzētu ražot iekšzemē, mums nepieciešams atskaitīt šo lielumu. Tādējādi, aprēķinot kopējos izdevumus, mēs pieskaitām eksportu, bet atskaitām importu.

Kopējos izdevumus apzīmējot ar AE, patēriņa izdevumus ar C, investīciju izdevumus ar I un valdības ar G, un neto eksportu ar E, mēs varam izteikt kopējo izdevumu sastāvdaļas vienādības veidā:

$$AE = C + I + G + E$$

Šis vienādojums nav nekas vairāk kā definīcija. Tas parāda, ka patēriņa, investīciju un valdības izdevumu un neto eksporta summa veido kopējos izdevumus. Neto eksportu reizēm raksta, kā $X - M$, kur ar X apzīmē eksportu, bet ar M – importu.

Tālāk mēs isumā aplūkosim katru no šiem rādītājiem.

Patēriņš

Ienākumi ir patēriņa svarīgākais faktors. Vidēji ģimenes ar augstākiem ienākumiem izdod vairāk. Ienākumu daļa, ko tās nepatērē, tiek uzkrāta, un vidēji ģimenes ar augstākiem ienākumiem arī uzkrāj vairāk. Persona ar 10000 mārciņu lieliem ienākumiem uzkrāj mazāk nekā persona ar 15000 mārciņu lieliem ienākumiem. Savukārt persona ar ienākumiem mazākiem par 5000 mārciņām iespējams izmantos savus uzkrājumus vai centīsies aizņemties, ja vien tas būs iespējams. Šajā gadījumā uzkrājumi būs negatīvi.

4.1. tabulā parādīti nosacītas ģimenes ienākumu un patēriņa savstarpējās attiecības.

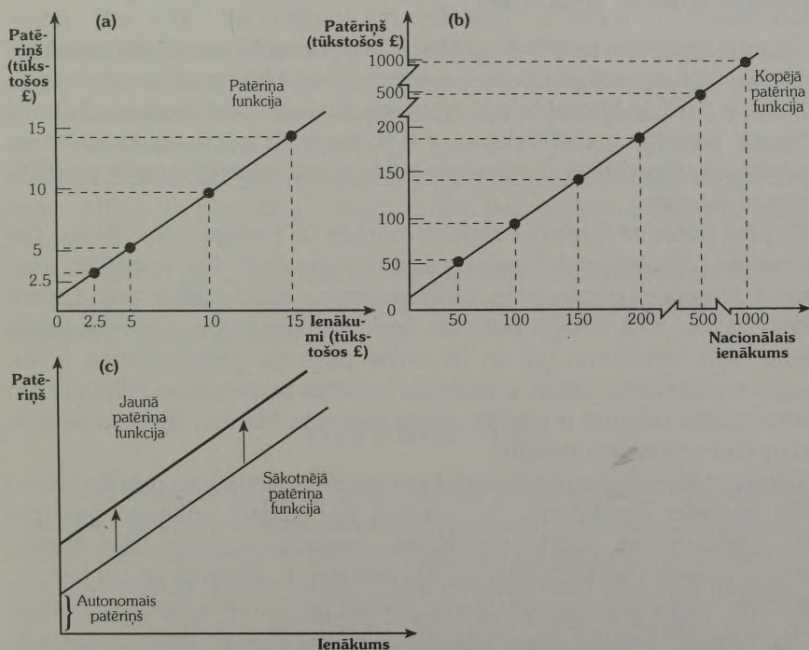
4.1. tabula.

Ienākumu un patēriņa attiecības

Ienākums (mārciņās)	Patēriņš (mārciņās)
2500	3000
5000	5250
10000	9750
15000	14250

Šo pašu informāciju var attēlot grafiski 4.3. (a) zīmējumā, kur patēriņa summa ir uz vertikālās ass. Augšupvērstā līnija parāda kā palielinās ģimenes patēriņš, pieaugot ienākumiem. Attiecības starp mājsaimniecību patēriņu un viņu ienākumiem sauc par patēriņa funkciju. Katrai ģimenei ir savas patēriņa vajadzības, jo ģimeņu apstākļi un vēlmes ir dažādas, un 4.1. tabulā sniegtie dati ir tikai ilustrācijai.

Kopējais patēriņš ir visu ekonomikā iesaistīto mājsaimniecību patēriņa summa. Tā kā tipiskas ģimenes ienākumu pieaugums izraisa tās patēriņa palielināšanos, tad, ja ekonomikas kopējais ienākums pieaug, arī kopējais patēriņš palielinās. Makroekonomikas mērķiem ļoti nozīmīga ir kopējā patēriņa funkcija, kas parāda attiecības starp kopējo patēriņu un kopējo ienākumu. Ienākumu noteikšanai svarīgs ir pēcnodokļu ienākums (izmantojamie ienākumi) jeb naudas līdzekļi, kas cilvēkiem paliek pēc nodokļu samaksas. Attiecības starp kopējo patēriņu un kopējiem ienākumiem ir parādītas 4.2. tabulā un kopējā patēriņa funkcija ir attēlota grafiski 4.3. (b) zīmējumā.

4.3. zīmējums. Patēriņa funkcija.

Kopējais patēriņš un nacionālais ienākums (miljardos mārciņu)

Pēcnodokļu ienākums	Patēriņš
50	70
100	115
150	160
200	205
250	250
300	295
500	475
750	750
1000	925

Patēriņa galējā tieksme

Summu, par kādu palielinās patēriņš, ja pēcnodokļu ienākumi palielinās par vienu vienību, sauc par patēriņa galējo tieksmi (marginal propensity to consume – MPC). Hipotētiskajā patēriņa funkcijā, kas attēlota 4.3. (b) zīmējumā, patēriņa galējā tieksme ir 0,9, tas ir, ja pēcnodokļu ienākumi palielinās par vienu miljardu mārciņu, tad kopējais patēriņš pieaug par 900 miljoniem mārciņu.

Kopējā patēriņa funkcijas slīpums norāda uz svarīgu informāciju. Tas rāda mums, cik lielā mērā pieaug kopējais patēriņš (uz vertikālās ass), pieaugot kopējiem pēcnodokļu ienākumiem (uz horizontālās ass). Citiem vārdiem sakot, tieši kopējā patēriņa funkcijas slīpums ir patēriņa galējā tieksme. 4.3. zīmējuma (a) un (b) daļās patēriņa palielināšanās faktu, pieaugot ienākumiem, attēlo ar patēriņa funkcijas augšupvērstu slīpumu, un patēriņa galējā tieksme ir vienāda ar šo slīpumu. Mazāks slīpums parādīs zemāku patēriņa galējo tieksmi.

Džons Meinards Keinss atzīmēja pēcnodokļu ienākumu primāro lomu kārtējā patēriņa noteikšanā, un attiecīgi šī nodaļā aplūkotā patēriņa funkcija reizēm tiek saukta par Keinsa patēriņa funkciju. Bet kopējo patēriņu, neskaitot kārtējos pēcnodokļu ienākumus, ietekmē arī citi faktori. Piemēram, augstākas procentu likmes var būt par iemeslu, ka cilvēki vairāk uzkrāj (un patērē mazāk). Ja paredz grūtus laikus nākotnē, tie var samazināt savu patēriņu, neraugoties uz ienākumu pieaugumu.

4.3. (c) zīmējumā ir parādīta patēriņa funkcijas nobīde. Tās krustpunkts ar vertikālo asi parāda patēriņa līmeņa palielināšanos, kāds tas varētu būt, ja pēcnodokļu ienākumi ir nulle. Šo patēriņa daļu, kas nav atkarīga no ienākumu līmeņa, reizēm sauc par autonomo patēriņu. Īstenojoties zīmējumā parādītajai nobīdei, patēriņa galējā tieksme paliek nemainīga, t.i., patēriņa funkcijas slīpums ir tāds pats. Dažreiz vienlaicīgi mainās, gan autonomais patēriņš gan arī patēriņa galējā tieksme.

Kā parasti mums jābūt uzmanīgiem, lai atšķirtu izmaiņas patēriņā, kā rezultātu kustībai pa patēriņa likni, kas norāda uz ienākumu izmaiņām, un izmaiņām patēriņā, kas notiek patēriņa funkcijas nobīdes rezultātā. 5. nodaļā tiks aplūkoti faktori, kas izraisa patēriņa funkcijas nobīdes.

Uzkrājumu galējā tieksme

Cilvēki katru papildu pēcnodokļu ienākumu vienību vai nu patērē, vai arī uzkrāj. Var teikt, ka patēriņš un uzkrājumi ir viens otra spoguļattēls. Izteiksme, $\text{ienākumi} = \text{patēriņš} + \text{uzkrājumi}$, mums norāda, ka pieaugot pēcnodokļu ienākumiem par vienu mārciņu, un apkopotajam patēriņam palielinoties par 90 pensiem, kopējie uzkrājumi palielinās par 10 pensiem. Augstākais uzkrājumu līmenis, kas rodas no katras papildu ienākumu vienības, tiek saukts par uzkrājumu galējo tieksmi (marginal propensity to save – MPS). Tā papildina patēriņa galējo tieksmi, un abu summa vienmēr ir viens.

Uzkrājumu galējā tieksme (MPS) + patēriņa galējā tieksme (MPC) = 1

Augsta patēriņa galējā tieksme nozīmē, ka tani pašā laikā ir zema uzkrājumu galējā tieksme, un otrādi.

Investīcijas

Galīgi vienkāršotā ekonomikā, kur nav valdības, ārējās tirdzniecības un investīciju, kopējo izdevumu likne sakrīt ar patēriņa funkciju. Šajā gadījumā kopējie izdevumi sastāvēs tikai no patēriņa, un pēcnodokļu ienākumi būs precīzi vienādi ar kopējo produkcijas izlaides apjomu. Patēriņa funkcija, kas bija parādīta 4.3. (b) zīmējumā sakrīt ar kopējo izdevumu likni. Šādā vienkāršā ekonomikā kopējo izdevumu liknes slīpums būs patēriņa funkcijas slīpums, t.i., patēriņa galējā tieksme.

Lai izveidotu daudz reālāku gadījumu, iekļausim kopējo izdevumu liknē kādu investīciju līmeni, un, lai jautājums būtu vienkāršāks, turpināsim ignorēt valdību un neto eksportu.

No mājsaimniecību viedokļa uzkrājumi un investīcijas ir cieši saistītas. Bet terminu "investīcijas" lieto divos dažādos veidos. Mājsaimniecības uzskata, ka viņu nopirktās akcijas un bonas ir investīcijas – finansu investīcijas. Šis finansiālās investīcijas veido līdzekļus firmām, lai tos izmantotu, pērkot kapitāla preces – mašīnas, ēkas. Jaunu mašīnu un ēku iegādes izdevumi parāda firmas investīcijas, un mēs tās attiecinām uz reālajām investīcijām.

Lai gan investīcijas gadu no gada atšķiras, mēs pieņemam, ka pašreizējā momenta investīciju līmenis neattiecas uz šī gada ienākumu līmeni. Šis pieņēmums ir izdarīts galvenokārt tāpēc, lai vienkāršotu analīzi, bet tas arī atspoguļo viedokli, ka pamatā investīcijas nosaka firmas, lai radītu ekonomikas izredzes nākotnē. Attiecīgi investīciju līmeni būtiski neietekmē notikumi šīnī gadā, it sevišķi nacionālā ienākuma līmenis.

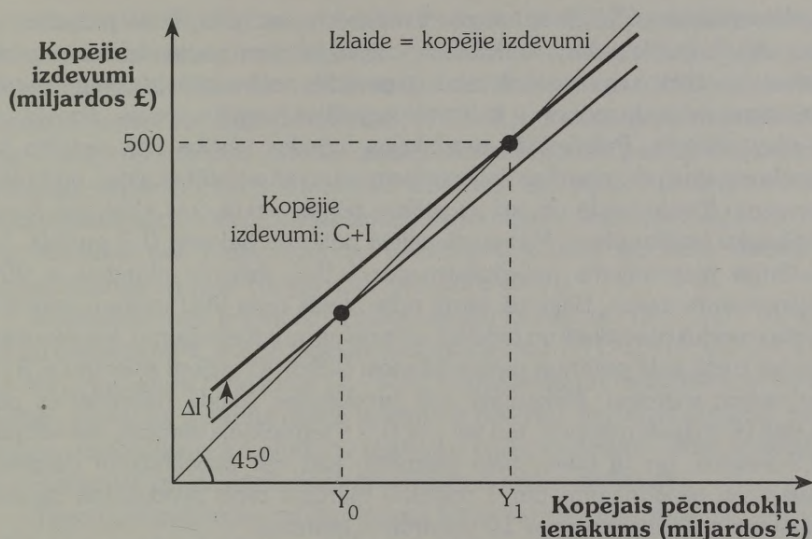
4.3. tabulā ir papildināta 4.2. tabulas informācija ar fiksēta līmeņa investīcijām 25 miljardu mārciņu apmērā.

4.3. tabula.

Kopējo izdevumu komponenti

Y_d	C	I	Kopā (C+I)
50	70	25	95
100	115	25	140
150	160	25	180
200	205	25	230
250	250	25	275
350	340	25	365
500	475	25	500
750	700	25	725
1000	925	25	950

Šīnī tabulā ir izmantota patēriņa funkcija $C = 0,9 Y_d + 25$.

4.4. zīmējums. Izlaides noteikšana: patēriņš plus investīcijas.

Tā kā mēs pieņemam, ka investīcijas nav atkarīgas no kārtējiem ienākumiem, tad augšupvērstās līnijas slīpums zīmējumā ir tieši tāds pats kā patēriņa funkcijai: ja ienākumi palielinās, par tādu pašu summu kā patēriņš, palielinās arī kopējie izdevumi, ko nosaka patēriņa galējā tieksme. Kopējo izdevumu līknes slīpums arī ir patēriņa galējā tieksme. Zīmējumā līdzsvars ir kopējo izdevumu līknes krustpunkts ar 45 grādu slīpo taisni Y_0 gadījumā ar vērtību 500.

Multiplikators

Viens no ienākumu – izdevumu analīzes izpratnes jautājumiem ir kopējo izdevumu līknes nobīdes faktoru ierobežojošais efekts uz produkcijas izlaidi. 4.4. zīmējumā parādīts investīciju palielināšanās efekts, kas nobīda uz augšu kopējo izdevumu līkni. Investīciju izmaiņas ΔI rada lielākas izmaiņas produkcijas izlaidē, ko norāda attālums no Y_0 līdz Y_1 .

Lai noskaidrotu, kāpēc produkcijas izlaides apjoma līdzsvars palielinās vairāk nekā tiešās investīciju izmaiņas, iedomāsimies ekonomiku, kurā ir

noticis investīciju palielinājums par 1 miljardu mārciņām. Tālāk pieņemsim, ka patēriņa galējā tieksme ir 0,9. Sākotnējais jeb pirmā apla efekts ir papildu investīciju izlietojums, kas 4.4. tabulā ir parādīts pašā augšā: izlaide palielinās par vienu miljardu mārciņu, jo firmas iegādājas kapitāla preces. Tomēr tas ir tikai sākums. Palielinātās produkcijas izlaides vērtība tiek sadalīta kā ienākums starp ekonomikas dalībniekiem vai nu kā augstākas algas, augstāku procentu likmju veidā vai arī augstākas peļņas veidā, kas kļūst par firmu īpašnieku ienākumiem. Pieņemtā galējā patēriņa tieksme 0,9 norāda, ka patēriņa pieprasījums palielināsies par $0,9 \times 1$ miljards mārciņu = 900 miljoniem mārciņu. Nākamā (otrā) apla efekts rada 900 miljonu mārciņu vērtas produkcijas izlaidi un tādējādi arī ienākumu palielinājumu, kas savukārt izraisa trešā apla patēriņa palielināšanos: $0,9 \times 900$ miljoni mārciņu = 810 miljoniem mārciņu. Nākamajā aplī produkcijas izlaide palielināsies par $0,9 \times 810$ miljoni mārciņu, tad vēl par $0,9 \times$ iepriekšējā summa, tad vēl par $0,9$ reizēm, un tā tālāk. Šajā piemērā, kad visi palielinājumi beigsies, investīciju palielinājums par 1 miljardu mārciņu radīs produkcijas izlaides līdzsvara palielinājumu par 10 miljardiem mārciņu.

4.4. tabula.

Investīciju palielināšanās efekts (miljonos mārciņu)

Pirmais aplis	1000
Otrais aplis	900
Trešais aplis	810
Ceturtais aplis	729
Piektais aplis	656
Sestais aplis	590
Septītais aplis	531
Astotais aplis	478
Devītais aplis	430
Desmitais aplis	387
Vienpadsmitais aplis	349
Divpadsmitā un pārējo aplu summa	3.140
Kopējais palielinājums	10000

Diemžēl multiplikatora process darbojas arī pretēji. Tāpat kā investīciju palielināšanās izsauc vairākkārtēju produkcijas izlaides palielināšanos, investīciju samazināšanās rada attiecīgu vairākkārtēju produkcijas izlaides samazināšanos. Minētajā piemērā ar $MPC = 0,9$, investīciju samazināšanās par 1 miljardu mārciņu izsauc izlaides samazināšanos par 10 miljardiem mārciņu. Attiecību starp investīciju izdevumu izmaiņām un iespējamām rezultējošām nacionālā produkta izmaiņām sauc par investīciju multiplikatoru, vai vienkārši par multiplikatoru. Valdības izdevumu vai neto eksporta palielināšanās arī rada līdzīgu multiplikatora efektu.

Multiplikatoram ir vienkārša matemātiskā izteiksme. Tā ir $1/(1 - MPC)$. Mūsu piemērā $MPC = 0,9$, tādējādi multiplikators ir $1/(1 - 0,9) = 1/0,1 = 10$. Ja MPC palielinās, izteiksme $(1 - MPC)$ samazinās un multiplikators kļūst lielāks. Zinot, ka patēriņa galējā tieksme ir patēriņa funkcijas slīpums, mēs redzam multiplikatora darbību: jo stāvāka ir kopējo izdevumu līkne, jo lielāka ir produkcijas izlaides palielināšanās līknes nobīdes gadījumā.

Tagad iedomāsimies multiplikatora formulas saucēja daļu $-(1 - MPC)$. Kā jau iepriekš mācījāmies, jebkuru ienākumu, ko indivīds nepatērē, tas uzkrāj. Jebkuru ienākumu palielinājumu, vai nu patērē vai arī uzkrāj. Tāpēc $1 - MPC = MPS$, kur MPS ir uzkrājumu galējā tieksme.

Iegūtā izteiksme ļauj savādāk uzrakstīt multiplikatora pamatformulu.

$$\text{Multiplikators} = 1/(1 - MPC) = 1/MPS.$$

Multiplikators ir uzkrājumu galējās tieksmes apgriezts lielums. Ja patēriņa galējā tieksme ir $0,9$, tad uzkrājumu galējā tieksme ir $0,1$, bet multiplikators ir 10 .

Nodokļu un tirdzniecības samazinošais efekts

Atgriezīsimies pie valdības un ārējās tirdzniecības analīzes. Pamatizpratne paliek nemainīga: valdības izdevumu un neto eksporta palielināšanās ar multiplikatora palīdzību izraisa izlaides līdzsvara lielākas izmaiņas. Bet kā mēs to redzēsim, multiplikatora vērtība kļūst mazāka, ja ņem vērā valdības un tirdzniecības darbības efektu.

Nodokļu efekts

Valdība makroekonomikā darbojas kā abpusēji ass zobens: tās izdevumi palielina kopējos izdevumus un tani pašā laikā tās noteiktie nodokļi samazina cilvēku ienākumu lielumu. Tā kā patēriņš ir atkarīgs no individuālo ienākumu summas, kuru viņi var izdot pēc nodokļu samaksāšanas, tad valdības nodokļi arī samazina patēriņu.

Kopējie ienākumi ir vienādi ar kopējo izlaidi, kuru apzīmējam ar Y . Pēcnodokļu ienākumi vienkārši ir starpība starp kopējiem ienākumiem un nodokļiem (t).

$$\text{Pēcnodokļu ienākumi} = Y - t.$$

Nodokļi veic divas funkcijas. Pirmkārt, tā kā ar jebkuru nacionālā ienākuma līmeni pēcnodokļu ienākumi ir mazāki par ienākumu lielumu, tad arī patēriņš ir zemāks: nodokļi nobīda kopējo izdevumu līkni uz leju. Otrkārt, ja nodokļi palielinās līdz ar ienākumiem, multiplikators ir mazāks (kopējo izdevumu līknes slīpums ir mazāks). Ja nodokļi pieaug līdz ar ienākumiem, tad palielinoties kopējiem ienākumiem par vienu mārciņu, patēriņš palielināsies mazāk nekā citā gadījumā tas varētu būt, jo daļa no ienākumu palielinājuma aiziet valdībai.

Bez nodokļiem, kad investīcijas palielinās par vienu mārciņu arī ienākumi palielinās par vienu mārciņu, kas rada patēriņa palielināšanos, ko nosaka patēriņa galējā tieksme. Šī patēriņa palielināšanās nākamajā aplī izraisa nacionālā ienākuma palielināšanos. Ja, pieaugot ienākumiem par vienu mārciņu, valdība nodokļu iekasēšanu palielina par 25 pensiem, tad pēcnodokļu ienākums palielināsies tikai par 75 pensiem. Tādējādi patēriņa palielināšanās kopā ar nodokļiem ir par vienu ceturto daļu mazāka nekā bez tiem. Ja patēriņa galējā tieksme ir 0,9, tad ievērojot nodokļus, ienākumiem palielinoties par vienu mārciņu, patēriņš palielināsies par $0,9 \times (1 - 0,25) = 0,9 \times 0,75 = 67,5$ pensiem.

Tā kā kopējā patēriņa funkcija ir slīpāka, tad arī kopējo izdevumu līkne ir slīpāka. Līdz ar to arī multiplikators ir mazāks. Cik lielā mērā nodokļi samazina multiplikatoru? Ar nodokļiem, palielinot pirmsnodokļu ienākumus par vienu mārciņu, pēcnodokļu ienākumu palielinājums būs viena mārciņa reizināta ar $(1 - t)$, kur t ir nodokļu likme. Pēcnodokļu ienākumu palielinājums, reizināts ar patēriņa galējo tieksmi, radīs patēriņa palielinājumu. Tādējādi

kopējā ienākuma palielinājums par vienu mārciņu izsauks izdevumu galējo tieksmi $(1 - t)MPC$, kur, ja nav nodokļu, kopējo ienākumu – izdevumu galējā tieksme ir vienāda ar MPC . Tas nozīmē, ka tagad multiplikators ir $1/[1 - (1 - t)MPC]$, savukārt bez nodokļiem, tas tāpat ir $1/(1 - MPC)$.

Tādējādi, ja $t = 0,25$ un $MPC = 0,9$, multiplikators ir $1/[1 - (0,75 \times 0,9)] = 3,08$. Turpretī multiplikators bez ienākuma nodokļa ir $1/(1 - MPC) = 1/(1 - 0,9) = 10$. Kā redzams, starpība ir ievērojama.

Kā ir ar valdības izdevumiem? Valdības līdzdalību kopējos izdevumos būtu daudz vieglāk analizēt, ja tās izdevumi vienmēr būtu vienādi ar ieņēmumiem. Mēs varam vienkārši aplūkot valdības neto līdzdalību kopējos izdevumos, tas ir starpību, par tās izdevumiem, ko tā ieņem uz mājsaimnieku patēriņa samazināšanas rēķina. Tomēr, valdība var vairāk tērēt, nekā tā iegūst no nodokļiem, izdarot aizņēmumus. Ja valdības ikgadējie izdevumi pārsniedz nodokļu ieņēmumus, veidojas deficīts. Ja valdības ikgadējie izdevumi ir mazāki par ieņēmumiem no nodokļiem, veidojas pārpalikums. Pastāv zināmas debates par deficīta ietekmi, kuras tiks aplūkotas 6. nodaļā. Pašreiz mēs izdarīsim vienkāršotu pieņēmumu, ka deficīts neatstāj tiešu ietekmi, ne uz patēriņu ne uz investīcijām.

Uzskatīsim, ka valdības izdevumi nepalielinās automātiski līdz ar ienākumu līmeni, ar to saprotot, ka tie vienkārši ir fiksēti, teiksim 135 miljardi mārciņu. Tādējādi, kamēr nodokļi nobīda kopējo izdevumu likni uz leju, un padara to slīpāku, valdības izdevumi to nobīda uz augšu par šo izdevumu summu, un nemaina tās slīpumu.

Rezumējot iepriekšminēto, multiplikatoru ar ienākumu saistītiem nodokļiem var aprēķināt šādi:

Multiplikators = $1/[1 - (1 - t) MPC]$, kur $t =$ nodokļu likme.

Starptautiskās tirdzniecības efekts

Līdz šim analizē tika ignorēta starptautiskās tirdzniecības svarīgā loma. Tas ir pieņemami slēgtai ekonomikai, kurā nav ne eksporta, ne importa, bet ne atklātai ekonomikai, kas aktīvi ir iesaistīta starptautiskajā tirdzniecībā. Lielbritānijas ekonomika un citu industriāli attīstītu zemju ekonomikas ir atklātas un pieejamas.

Starptautiskā tirdzniecība var ļoti spēcīgi ietekmēt nacionālo produktu. Eksports paplašina iekšzemes preču tirgu. Bet imports savukārt to samazina.

Kādu ietekmi uz kopējiem izdevumiem atstāj neto eksports? Imports un eksports dažādā veidā ietekmē kopējo izdevumu likni. Vispirms imports. Kad mājsaimniecību ienākumi pieaug, tās patērē vairāk ne tikai iekšzemē ražotās preces, bet pērk arī vairāk ārzemju ražojumus.

4.6. tabula.

Kopējo izdevumu saraksts (miljardos mārciņu)

Nacionālais ienākums	Patēriņš	Investīcijas	Valdība	Eksports	Imports	Apkopotie izdevumi
0	25	25	135	150	0	335
100	88	25	135	150	30	368
200	151	25	135	150	60	401
300	214	25	135	150	90	434
400	277	25	135	150	120	467
500	340	25	135	150	150	500
600	403	25	135	150	180	533
700	466	25	135	150	210	566
800	529	25	135	150	240	599
900	592	25	135	150	270	632
1000	655	25	135	150	300	665

Piezīme: Tabulā sniegti skaitļi, pieņemot, ka pēcnodokļu ienākumi ir 70 procenti no nacionālā ienākuma. Patēriņa funkcija ir $C = 25 + 0,9 Y_d$.

T.i., patēriņa galējā tieksme ir 0,9 un importa galējā tieksme ir 0,3.

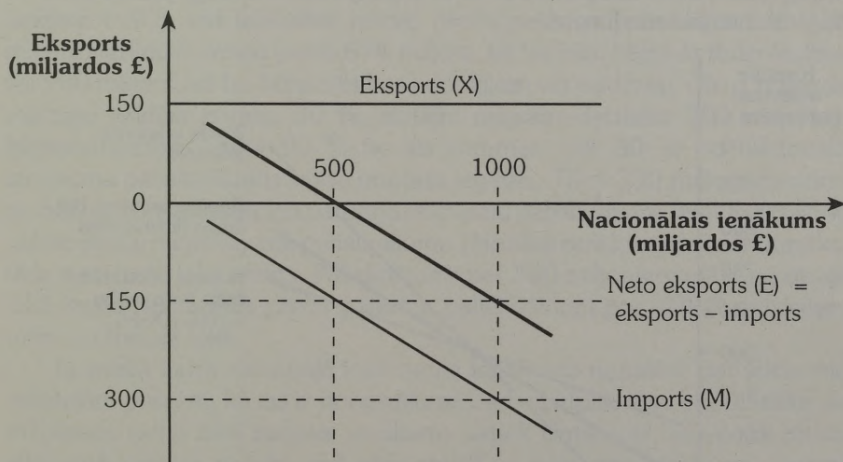
Mēs pieņemam, ka ārzemnieku ienākumi nav būtiski atkarīgi no ienākumiem Lielbritānijā. Tādējādi Lielbritānijas eksporta limenis ir fiksēts 150 miljardu mārciņu lielā apjomā, un nav atkarīgs no Lielbritānijas ienākumu līmeņa.

Tirdzniecības bilance ir starpība starp eksportu un importu. Neto eksports ir parādīts 4.7. tabulā ar nacionālā ienākuma jebkuru limeni un attēlots 4.5. zīmējumā. Ar ļoti zemu ienākumu limeni neto eksports ir pozitīvs. Var teikt, ka eksports pārsniedz importu. Palielinoties ienākumiem, palielinās imports, eksporta apjomiem paliekot nemainīgiem. Savukārt, ja imports pārsniedz eksportu, tad tirdzniecības bilance ir negatīva.

4.7. tabula.

Neto eksports (miljardos mārciņu)

Ienākumi	Eksports (X)	Imports (M)	Neto eksports (X - M)
100	150	30	120
200	150	60	90
300	150	90	60
400	150	120	30
500	150	150	0
600	150	180	-30
700	150	210	-60

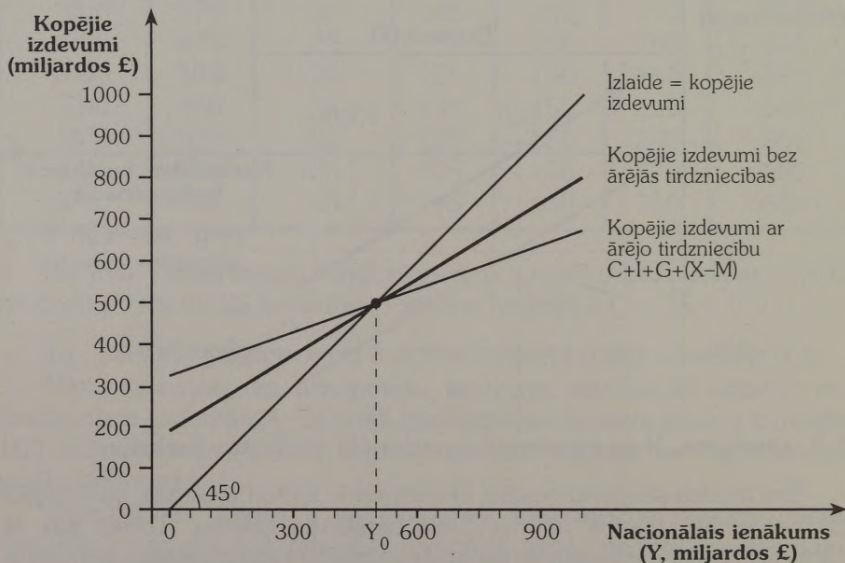
4.5. zīmējums. Neto eksports kā nacionālā ienākuma funkcija.

Šīnī modeli eksportu nosaka ekonomiskie faktori ārzemēs, un tādējādi tas nemainās atkarībā no nacionālā ienākuma lieluma. Tomēr līdz ar nacionālā ienākuma izmaiņām izmainās arī importa apjoms atbilstoši importa galējai tieksmei. Tādējādi neto eksports samazinās, palielinoties ienākumiem (un imports palielinās).

Līdzīgi nodokļiem, arī tirdzniecība iespaido kopējo izdevumu liknes slīpumu. Tas ir tāpēc, ka, palielinoties ienākumiem, daļa no tā aiziet ārzemju

preču iegādei, aizstājot ar tām iekšzemē ražotās preces. Tādējādi kopējais izdevumu – ienākumu izlietojums par savā zemē ražotajām precēm palielinās par mazāku summu. Slēgtā ekonomikā ienākumiem palielinoties par vienu vienību, kopējie izdevumi palielināsies par patēriņa galējās tieksmes daļu. Atklātā ekonomikā ienākumiem palielinoties par vienu vienību, kopējie izdevumi palielināsies par patēriņa galējās tieksmes un importa galējās tieksmes starpību. Starpību starp šiem diviem lielumiem sauc par iekšzemes preču patēriņa galējo tieksmi.

Ar augstāku ienākumu līmeni neto eksports ir negatīvs, ar zemāku – tas ir pozitīvs. Tas nozīmē, ka ar zemāku nacionālā ienākuma līmeni, tirdzniecība palielina kopējos izdevumus, bet ar augstāku nacionālā ienākuma līmeni – samazina. Ar zemu ienākuma līmeni eksporta radītā stimulācija ir lielāka par importa radītajiem kopējo izdevumu zaudējumiem. Pilnīgi pretēji tas ir ar augstāku ienākumu līmeni.

4.6. zīmējums. Ienākumu – izdevumu analīze ar ārējās tirdzniecības sektoru.

4.6. zīmējumā ienākumu – izdevumu analīzes diagrammu izmanto, lai parādītu produkcijas izlaides līmeni. Tāpat kā iepriekš līdzsvara nosacījums

ir produkcijas izlaides un kopējo izdevumu vienādība $Y = AE$, ko parāda 45 grādu slīpā līnija. Kopējo izdevumu līkne veidojas kā summa no tās komponentiem: $C + I + G + (X - M)$. Līdzsvars veidojas punktā, kur kopējo izdevumu un 45 grādu slīpās līnijas krustojas, ar produkcijas izlaides līmeni Y_0 .

Mēs zinām, ka kopējo izdevumu līknei kļūstot slīpākai, multiplikators pazeminās. Lai redzētu, kā precizāk tas darbojas tirdzniecības gadījumā, atcerēsimies kā multiplikators darbojas dažādos ekonomikas lokos. Pirmā loka efekts ir investīciju palielināšanā. Otrā loka efekts ir patēriņa pieaugums, ko izsauc augstāki ienākumi, ražojot investīciju preces. Trešā loka efekts ir patēriņa pieaugums, ko izsauc augstāki ienākumi, ražojot preces otrajā lokā, utt. Bet tagad, ja investīcijas pieaug par vienu miljardu mārciņu, otrā loka efekts ir vienīgi patēriņa palielināšanās iekšzemē ražotajām precēm.

Ja patēriņa galējā tieksme ir 0,9, nodokļu likme 0,3 un importa galējā tieksme ir 0,3, tad iekšzemē ražoto preču patēriņa palielinājums ir 330 miljoni sterliņu mārciņu (nevis 670 miljoni, kā tas būtu bijis bez tirdzniecības vai 900 miljoni, kā tas būtu bijis bez nodokļiem vai valdības). (No 1 miljarda mārciņu valdība paņem 30 %, atstājot mājsaimniecībām 700 miljonus. Mājsaimniecības iztērē 90 % no šīs summas, bet 30 % no nacionālā ienākuma palielināšanās iztērē importa iegādei. Tikai 330 miljoni mārciņu no 630 miljoniem mārciņu patēriņa izdevumu palielinājuma izsaka iekšzemē ražoto preču pieprasījuma palielinājumu.) Ne tikai otrā loka efekts ir mazāks, tāds ir arī trešā loka efekts. Palielinājums par 330 miljoniem mārciņu otrajā lokā izsauc iekšzemes preču patēriņa palielinājumu par 108,9 miljoniem mārciņu trešajā lokā.

Ja vairāk katrā nākamajā lokā radītā ienākuma nepatērē par iekšzemē ražotajām precēm, kā tas ir šini gadījumā, tad multiplikators būs mazāks. Ja ražošanas vienā lokā radītais ienākums netiek izmantots, lai vairāk pirktu iekšzemē ražotās preces, tad ekonomisti to sauc par lekāžu vai "svara" zudumu. Uzkrājumi un nodokļi ir kā lekāžs slēgtā ekonomikā. Atklātā ekonomikā ir trīs lekāži: uzkrājumi, nodokļi un imports.

Izdevumu pieejas ierobežojumi

Mūsu analizē cenu līmenis ir fiksēts. Citiem vārdiem sakot, produkcijas izlaides līmenis un kopējie izdevumi ir rēķināti pie konkrēta cenu līmeņa. Tas

ir atbilstoši mūsu pieņēmumam, ka ekonomika darbojas kopējā piedāvājuma liknes horizontālajā daļā. Kopējo izdevumu palielinājums neizsauc cenu izmaiņas. Vispārinot, bez šaubām, cenu līmenis izmainīsies kā inflācijas izpausme. Pilnīgākai preču tirgus analīzei mums nepieciešams zināt kopējo pieprasījumu ar dažādiem cenu līmeņiem. To parāda kopējā pieprasījuma likne, pie kuras mēs atgriezīsimies 7. nodaļā. Bet pirms to darām, ir nepieciešams pilnīgāk izstudēt kopējo izdevumu liknes komponentus: patēriņš, investīcijas, valdības izdevumi un neto eksports. To arī darīsim nākamajās divās nodaļās.

Pārskats un prakse

Kopsavilkums

1. Ienākumu-izdevumu analīze parāda, kā nosaka produkcijas izlaides līdzsvaru, ja ekonomikā ir pārpalikuma kapacitāte (ekonomika darbojas kopējā piedāvājuma liknes horizontālajā daļā), kad kopējais pieprasījums nosaka izlaides līmeni. Analīzes laikā cenu līmenis ir pieņemts kā nemainīgs.

2. Izlaides līdzsvars ir 45 grādu slīpās līnijas un kopējo izdevumu liknes krustpunktā. Kopējo izdevumu likne rāda izdevumu līmeni ar jebkuru nacionālā ienākuma līmeni, savukārt 45 grādu slīpā līnija satur visus tos punktus, kuros kopējie izdevumi ir vienādi ar produkcijas izlaidi (ienākumiem).

3. Kopējo izdevumu liknes nobīdes izraisa produkcijas izlaides līdzsvara līmeņa izmaiņas. Izlaides palielinājuma lielums ir atkarīgs no kopējā pieprasījuma liknes augšupvērstās nobīdes lieluma un tās slīpuma. Makroekonomiskā analīze pievērš daudz uzmanības jautājumiem, kas nosaka kopējo izdevumu liknes slīpumu, kādi iemesli izsauc liknes nobīdes un kā valdība var izraisīt tās nobīdi.

4. Kopējie izdevumi ir patēriņa, investīciju, valdības izdevumu un neto eksporta summa. Neto eksports ir starpība starp eksportu un importu.

5. Patēriņš palielinās, ja palielinās pēcnodokļu ienākumi. Saistību starp ienākumiem un patēriņu sauc par patēriņa funkciju. Summu, par kuru palielinās patēriņš, ja pēcnodokļu ienākumi palielinās par vienu vienību sauc par patēriņa galējo tieksmi (MPC). Summu, par kādu palielinās uzkrājumi,

ja pēcnodokļu ienākumi palielinās par vienu vienību sauc par uzkrājumu galējo tieksmi (MPS). Tā kā ienākumus var, vai nu uzkrāt vai nu patērēt, tad MPC un MPS summai jābūt 1.

6. Multiplikators ir faktors, ar kuru jāreizina izmaiņas vienā no kopējo izdevumu komponentiem, lai iegūtu nacionālā produkta izlaides rezultējošās izmaiņas. Vienkāršā modeli bez valdības izdevumiem, nodokļiem vai neto nodokļiem, investīciju izmaiņu multiplikators ir $1/(1 - MPC)$ vai $1/MPS$.

7. Valdības izdevumi palielina kopējos izdevumus, nodokļi samazina pēcnodokļu ienākumus un tādējādi arī patēriņu. Kad līdz ar ienākumiem palielinās arī nodokļi, patēriņš palielinās mazāk nekā citādi tas varētu būt, jo daļa no ienākumu palielinājuma aiziet valdībai. Kopējo izdevumu likne ir nobidita lejup un multiplikators ir mazāks.

8. Eksports palielina kopējo pieprasījumu, bet imports to samazina. Imports palielinās līdz ar ienākumiem, bet eksportu nosaka daudzi faktori citās zemēs. Tirdzniecība nobida lejup kopējo izdevumu likni, jo palielinoties ienākumiem, daļu no tiem izlietos importa preču iegādei. nevis iekšzemes precēm. Tā rezultātā multiplikators ir mazāks.

Atslēgas termini

kopējo izdevumu likne
patēriņa funkcija
patēriņa galējā tieksme
multiplikators
slēgta ekonomika
atklāta ekonomika

plānotie un neplānotie
krājumi
autonomais patēriņš
uzkrājumu galējā tieksme
importa galējā tieksme
importa funkcija

Pārskata jautājumi

1. Kas ir kopējo izdevumu likne? Ar ko tā atšķiras no kopējā pieprasījuma liknes? Kādi ir kopējo izdevumu komponenti?
2. Kā nosaka produkcijas izlaides līdzsvara limeni? Kāpēc punkti uz kopējo izdevumu liknes zem 45 grādu slīpās līnijas nav derīgi?
3. Kas ir patēriņa funkcija? Kas nosaka tās slīpumu? Kas ir importa funkcija? Kas nosaka tās slīpumu?

4. Kāda ir kopējo izdevumu liknes nobīdes konsekvence? Kādi procesi (piemēri) var izraisīt tās nobīdes?
5. Ilustrējiet ar doto patēriņa funkciju starpību patēriņa izmaiņās ienākumu palielināšanās rezultātā un patēriņa izmaiņas patēriņa funkcijas nobīdes rezultātā?
6. Kāpēc patēriņa galējās tieksmes un uzkrājumu galējās tieksmes summa vienmēr ir vienāda ar 1?
7. Parādiet, ka kopējo izdevumu liknes nobīdes efekta lielums uz izlaides līdzsvaru, ir atkarīgs no kopējo izdevumu liknes slīpuma! Kas nosaka kopējo izdevumu liknes slīpumu? Kā to ietekmē nodokļi un imports?
8. Kā izmaiņas investīciju limeni vai valdības izdevumos var kļūt par iemeslu produkcijas izmaiņām par lielāku summu? Kas ir multiplikators?

Uzdevumi

1. Konsumerlendas (nosacīts valsts nosaukums) ekonomikā nacionālais ienākums un patēriņš ir saistīts šādi:

Nacionālais ienākums (mārciņās)	1500	1600	1700	1800	1900
Patēriņš (mārciņās)	1510	1600	1690	1780	1870

Izrēķiniet uzkrājumus ar katru nacionālā ienākuma limeni. Kāda ir patēriņa galējā tieksme Konsumerlendā? Kāda ir uzkrājuma galējā tieksme? Ja nacionālais ienākums pieaugs līdz 2000 mārciņā, kāds būs paredzamais patēriņš un uzkrājumi?

2. Pievienojiet Konsumerlendas ekonomikai faktu, ka investīcijas būs 180 ar katru izlaides limeni. Uzņemiet patēriņa funkciju un kopējo izdevumu likni šajā vienkāršajā ekonomikā! Kas nosaka kopējo izdevumu liknes slīpumu? Kāds ir līdzsvars?

3. Izrēķiniet pirmos četrus lokus multiplikatora efektam, ja investīcijas palielinās par 10 katrā no sekojošiem gadījumiem:

(a) vienkāršā patēriņa un investīciju ekonomikā MPC ir 0,8;

(b) ekonomikā ar valdību, bet bez ārējās tirdzniecības MPC ir 0,8 un nodokļu likme ir 0,4;

(c) ekonomikā ar $MPC = 0,8$, nodokļu likmi 0,4 un importa galējo tieksmi 0,4.

4. Ar jebkuru pēcnodokļu ienākumu līmeni, uzkrājumi palielinās, ko tas nozīmē un, kas notiek ar patēriņa funkciju? Kādas būs konsekvences ar izlaides līmeņa līdzsvaru?

5. Izmantojot ienākumu – izdevumu analīzes diagrammu izskaidrojiet, kāpēc zemāks investīciju, valdības izdevumu un neto eksporta līmenis atstāj vienādu efektu uz produkcijas izlaides līdzsvara līmeni?

Pielikums: ienākumu-izdevumu modeļa algebra

Daudzas šī nodaļā sniegtās idejas var izteikt, izmantojot vienkāršu algebru. To darot, mēs soli pa solim izsekosim tekstam. Pirmais solis ir noteikt vienkāršu ienākumu līmeņa līdzsvara izteiksmi vienkāršotā ekonomikā bez valdības un tirdzniecības. To darot, vispirms iegūsim kopējo izdevumu likni. Patēriņa funkciju algebriski var izteikt:

$C = a + (MPC \times Y)$, kur MPC ir patēriņa galējā tieksme, Y ir ienākumi (bez nodokļiem "ienākumi" un "pēcnodokļu ienākumi" ir identiski); a ir patēriņš, kāds varētu būt, ja ienākumi ir nulle, tas ir, patēriņa funkcijas krustpunkts ar vertikālo asi. (Kā atzīmēts tekstā, a reizēm sauc par autonomo patēriņu). Pievienojot patēriņam fiksētu līmeņa investīcijas, mēs iegūstam apkopotos izdevumus AE:

$$AE = C + I = a + (MPC \times Y) + I.$$

Šī sakarība liecina, ka kopējie izdevumi palielināsies, ja pieaugs nacionālais ienākums. Precīzāk, tas saka, ka par katru papildu ienākumu mārciņu, kopējie izdevumi palielināsies par MPC. Ja MPC ir 0,9, tad, ja nacionālais ienākums palielināsies par 1 miljardu mārciņām, kopējie izdevumi palielināsies par 900 miljoniem.

Tagad, izmantojot nacionālā ienākuma identitāti, ka ienākumi (Y) vienādi ar izlaidi (GDP) un līdzsvara nosacījums, ka kopējiem izdevumiem jābūt vienādiem ar izlaidi ($AE = GDP$), izteiksim:

$$Y = a + (MPC \times Y) + I \quad \text{izlaide} = \text{kopējie izdevumi}$$

Atrisinot Y, iegūstam: $Y = (a + I)/(1 - MPC)$

Ievērojiet, ka ar katru kopējo investīciju vienības palielināšanu, izlaide palielināsies par $1/(1 - MPC)$. Tāpēc šo skaitli sauc par multiplikatoru.

132 • 4. nodaļa. Kopējais pieprasījums

Lai par to pārliecinātos, noteiksim Y ar divām dažādām investīciju vērtībām, piemēram, 10 un 11. Ja Y_0 izsaka pirmo situāciju un Y_1 otro, mēs iegūstam:

$$Y_1 - Y_0 = (a + 11)/(1 - MPC) - (a + 10)/(1 - MPC) = 1/1 - MPC.$$

Tālāk iekļausim ekonomikā valdību. Tas palielinās pieprasījumu par valdības izdevumu tiesu G , bet valdības nodokļi nozīmē, ka pēcnodokļu ienākumi ir mazāki par GDP. Pārrakstot patēriņa funkciju, atcerēsīties, ka patēriņš ir atkarīgs no pēcnodokļu ienākumiem (Y_d).

$$C = a + (MPC \times Y_d).$$

Vienkāršības labad pieņemsim, ka valdība iekasē fiksētu procentu t no ienākumiem kā nodokļus. Tādējādi $Y_d = (1 - t) \times Y$

Izmantojot iepriekšējos rezultātus, izteiksim

$$Y = a + [MPC \times (1 - t) \times Y] + I + G, \text{ izlaide} = \text{kopējie izdevumi};$$

$$\text{vai atrisinot } Y: Y = (a + I + G) / (1 - (1 - t) \times MPC).$$

Tagad multiplikators ir $1/[1 - (1 - t) \times MPC]$.

Visbeidzot aplūkosim starptautisko tirdzniecību, kur eksports ir fiksēts X līmenī, bet imports palielinās līdz ar ienākumiem: $M = MPI \times Y$, kur MPI (marginal propensity of import – MPI) ir importa galējā tieksme. Pievienojot to kopējiem izdevumiem, iegūstam:

$$Y = a + [MPC \times (1 - t) \times Y] + I + G + [X - (MPI \times Y)] = (a + I + G + X) / (1 - [(1 - t) \times (MPC + MPI)]).$$

Palielinot I vai G vai X , Y palielināsies par to pašu lielumu reizinātu ar multiplikatoru. Tagad multiplikators ir $1/[1 - [(1 - t) \times (MPC + MPI)]]$, mazāks nekā iepriekšējos gadījumos.

Mūsu piemērā, kad $t = 0,3$, $MPC = 0,9$ un $MPI = 0,3$, multiplikators vienāds ar

$$1/[1 - (0,7 \times 0,9) + 0,3] = 1/0,7 = 1,49.$$

Tagad multiplikators ir daudz mazāks nekā pirmajā piemērā ar slēgtu ekonomiku bez nodokļiem, kur multiplikators bija

$$1/(1 - MPC) = 1/(1 - 0,9) = 1/0,1 = 10.$$

Tas parasti ir arī daudz mazāks nekā slēgtā ekonomikā ar nodokļiem, kur multiplikators ir

$$1/[1 - (1 - t) \times MPC] = 1/[1 - (0,7 \times 0,9)] = 1/(1 - 0,63) = 1/0,37 = 2,7.$$

Ja nodokļu likme ir nulle, bet pastāv imports, tad var izmantot faktu, ka

$$1 - MPC = MPS,$$

tad multiplikators ir vienkārši $1/(MPS + MPI)$. Mūsu piemērā multiplikators ir $1/(0,1 + 0,3) = 1/0,4 = 2,5$. Multiplikators ir lielāks nekā ar nodokļiem, bet mazāks nekā slēgtā ekonomikā.

5. nodaļa

PATĒRIŅŠ UN IEGULDĪJUMI

Tagad, kad mēs esam izstrādājuši vispārēju ienākumu – izdevumu analīzes struktūru, svarīgi ir tuvāk aplūkot katru kopējo izdevumu sastāvdaļu. Tas palīdzēs saprast, kāpēc mainās ekonomiskā aktivitāte, kādai vajadzētu būt valdības politikai, lai novērstu ekonomiskās aktivitātes svārstības, vai stimulētu ekonomisko darbību. Tāpēc šajā nodaļā vispirms apskatīsim jautājumu par iedzīvotāju patēriņu un noguldījumiem; 6. nodaļā apskatīsim valdības izdevumu un tirā eksporta jautājumus.

Pamatjautājumi

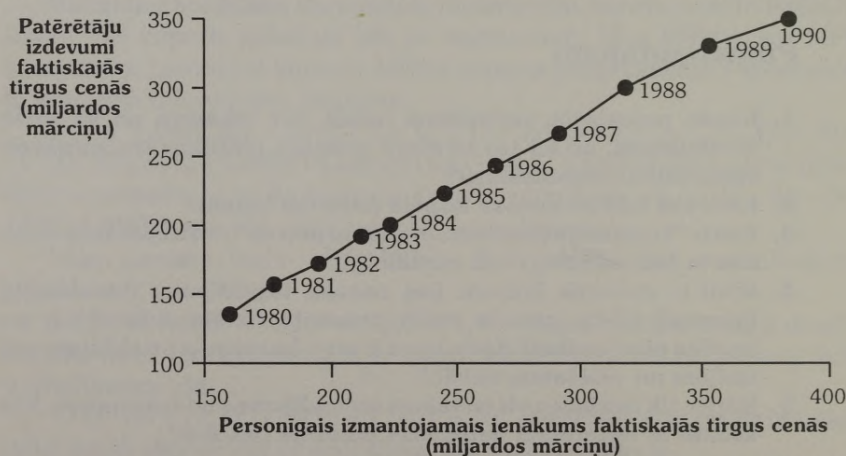
1. Kāpēc pašreizējā patērēšana nebūt nav atkarīga no šā brīža ienākumiem, un kā tas ietekmē nodokļu politikas izmantošanu ekonomikas stimulēšanai?
2. Kādi citi faktori nosaka kopējā patēriņa līmeni?
3. Kas ir "ilgtermiņa lietošanas patēriņa preces", un kāpēc izdevumi, kas ar tām saistīti, ir tik nemainīgi?
4. Kādi ir galvenie faktori, kas nosaka ieguldījumu (investīciju) lielumu? Kāda loma ir reālo procentu likmju svārstībām un kredīta pieejamībai? Kāda loma ir tam, ka mainās priekšstats par spējām un vēlēšanos riskēt?
5. Kāpēc tik nozīmīgas ir izmaiņas noguldījumos un izdevumos, kas saistīti ar ilgtermiņa lietošanas patēriņa precēm?

Patēriņš

Patēriņa funkcija, kas apskatīta 4. nodaļā, skaidro, ka mājsaimniecību pieprasījumu pēc precēm un pakalpojumiem nosaka to izmantojamo ienā-

kumu līmenis: ienākuma līmenim palielinoties, palielinās arī patēriņš. Zinot šo ienākumu līmeni, ar patēriņa funkciju var noteikt, kādi būs izdevumi patēriņam.

Apskatītā vienkāršā patēriņa funkcija ir labs starta punkts, bet tā ir nepilnīgs modelis patēriņam. 5.1. zīmējums, kas atspoguļo patēriņu un ienākumus no 1980. gada līdz 1990. gadam, parāda, ka sakarība starp patēriņu un ienākumu ir ļoti cieša. Ienākumi gadu no gada mainās, tāpat arī patēriņš. Bet, ja tie mainītos tā, kā to izsaka vienkāršā patēriņa funkcija, caur visiem punktiem zīmējumā varētu novilkt taisnu līniju. Pilnīgi skaidrs, ka tas nav iespējams; tāpēc nepieciešami tālāki paskaidrojumi. Ekonomisti izstrādājuši dažas vairāk komplikētas teorijas, lai precizāk izskaidrotu un pareizāk paredzētu patēriņa izmaiņas. Visās šajās teorijās patēriņš ir atkarīgs no ienākumiem, bet teorijas atšķiras ar precizējumiem ienākumu definīcijā, cik lielā mērā tie ir būtiski, nosakot patēriņu. Tās atšķiras arī ar to, kādi citi mainīgie bez ienākumiem tiek uzskatīti par svarīgiem, nosakot kopējo patēriņu.

5.1. zīmējums. Patēriņš un iedzīvotāju izmantojamie ienākumi 1980. gados Lielbritānijā.

Keinsa patēriņa funkcija

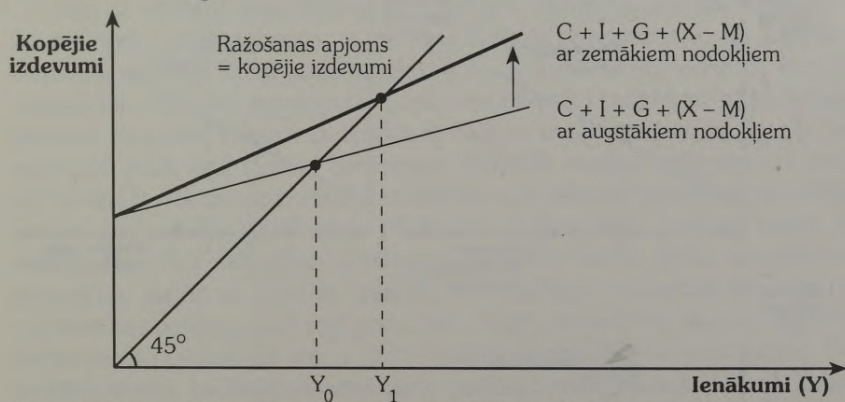
Galvenā Keinsa patēriņa funkcijas iezīme ir tā, ka tajā kārtējais patēriņš ir izteikts atkarībā no kārtējiem ienākumiem. Lai nonāktu pie šī rezultāta,

Keinsa metode bija pavisam vienkārša: jautājuma vietā, cik daudz cilvēki patērē, viņš prasīja – kādi faktori liek cilvēkiem krāt naudu. Tā kā uzkrājumi, saskaņā ar definīciju ir tas, ko cilvēki nepatērē, tad viņš sprieda, ka tas, kā tiek aprēķināti uzkrājumi, parādis arī to, kāds būs patēriņš.

Vairumā gadījumu cilvēki taupa ne jau vienkārši tāpēc, ka krāšana rada prieku. Cilvēki krāj tāpēc, ka, pēc viņu domām, nauda nākotnē būs vajadzīga kritiska stāvokļa gadījumā, aizejot pensijā, mājas izpirkšanai utt. Īsi sakot, viņi taupa, lai nākotnē būtu lielāks viņu patēriņš. Lēmums taupīt patiesībā ir lēmums par to, kad patērēt, un nevis par to, vai patērēt vai nepatērēt.

Ir vairāki faktori, kas nosaka, cik daudz katrs cilvēks ietaupa neilgā laika posmā. Mēs pieņemsim, ka tie daudz nemainās.

Tā kā galējā uzkrājuma tieksme taupīt ir pastāvīga, tas nozīmē, ka galējā tieksme tērēt arī ir pastāvīga. Lai paredzētu patēriņa izmaiņas nākamajā gadā, salīdzinot ar šo gadu, vienkārši ir nepieciešams zināt paredzamās izmaiņas izmantojamos ienākumos, un šis izmantojamo ienākumu izmaiņas mēs pareizinātu ar galējo patēriņa tieksmi patērēt. (4. nodaļas pielikumā mēs redzējām, ka Keinsa funkciju varētu uzrakstīt kā $C = b + (MPC \times Y_d)$).

5.2. zīmējums. Keinsa patēriņa funkcija ar nodokļiem.

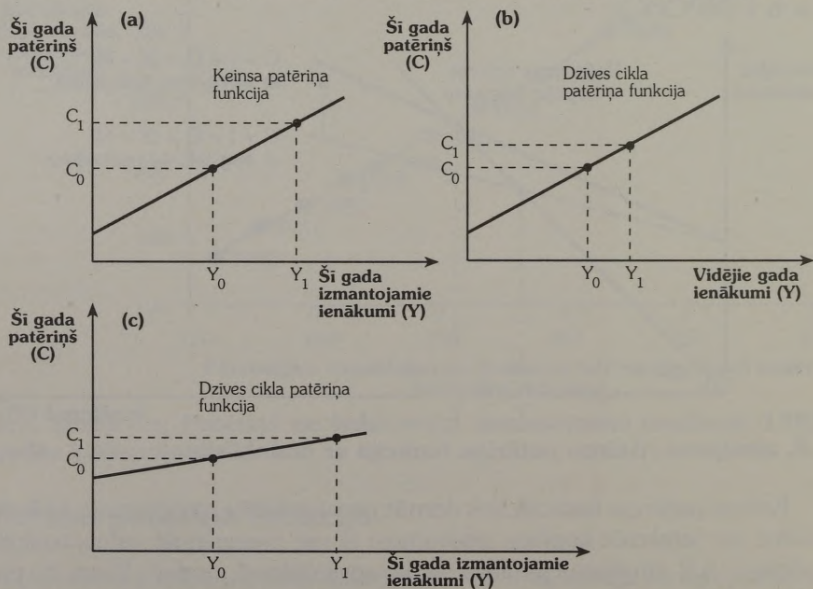
Keinsa patēriņa funkcija liek domāt par vienkāršu mehānismu, ar kuru valdība var ietekmēt kopējos izdevumus: tā var paaugstināt vai samazināt nodokļus. 5.2. zīmējumā parādīts tas, ko apskatījām 4. nodaļā. Viena no parādītām divām kopējo izdevumu taisnēm atbilst augstam nodokļu limenim.

Augstāki nodokļi nozīmē zemākus izmantojamus ienākumus, kas, savukārt, nozīmē zemāku patēriņu. Tāpēc arī kopējo izdevumu taisne ar augstākiem nodokļiem ir zemāka. Ja valdība izmanto ienākuma nodokli, lai palielinātu papildu ienākumus no nodokļiem, tam ir šāda ietekme: ar augstāku nodokļu likmi nacionālā ienākuma palielināšanās saistīta ar mazāku izmantojamā ienākumu pieaugumu, un, tādējādi, patēriņa pieauguma samazināšanos. Tādā pašā veidā kopējo izdevumu grafiks ar augstākiem nodokļiem ir daudz lēzenāks, nekā zemāku nodokļu gadījumā.

Zīmējumā ir novilkta arī galvenā bisektrise. Kopējo izdevumu taisnes krustpunkts ar bisektrisi ir produkcijas izlaides līdzsvara līmenis. Nodokļu samazināšanās izraisa ražošanas apjoma līdzsvara līmeņa palielināšanos no Y_0 līdz Y_1 .

Uz nākotni orientētās patēriņa funkcijas

Desmitiem gadu pēc Keinsa daudzi ekonomisti apšaubīja viņa uzskatu, ka pašreizējais patēriņš atkarīgs no pašreizējiem ienākumiem. Viņi apstrīdēja domu, ka indivīds, pieņemot lēmumu par patērēšanu, raugās nākotnē.

5.3. zīmējums. Pagaidu ienākumu izmaiņu ietekme uz dzīves cikla modeli.

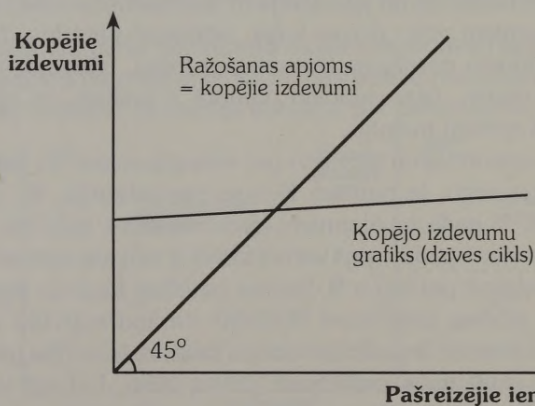
Ietaupījumi dod cilvēkam iespēju pasargāt savu patēriņu no šī gada ienākumu mainīguma un paļauties uz savu kopējo bagātību. Bagātība šajā nozīmē ietver ne tikai pamatkapitālu (preču krājumus, obligācijas, ēkas), bet arī cilvēka kapitālu, perspektīvo nākotnes algu šodien diskontētās vērtībās.

Nobeļa prēmijas laureāts Franko Modiljani, piemēram, pasvītroja, ka cilvēki taupa pensijai. Šo darbību viņš nosauca par ietaupījumiem dzīves ciklā; šim terminam vajadzēja radīt priekšstatu, ka indivīdi ietaupis savas darba dzīves laikā, lai saglabātu to pašu patēriņa stilu pensijas gados. Miltons Fridmens, tāpat pasvītroja, kā nākotne iespaido patēriņu šodien, norādot, ka cilvēki ietaupa labākajos gados, lai ietaupījumi palīdzētu izdzīvot sliktākajos gados. Šo viedokli sauc par permanentā ienākuma hipotēzi. Permanentais ienākums ir cilvēka vidējais ienākums viņa dzīves laikā. Fridmens pasvītroja, ka patēriņš nav tik ļoti atkarīgs no pašreizējiem (kārtējiem) ienākumiem, cik no kopējiem ienākumiem visas dzīves laikā, izlīdzinot patēriņu darba un pensijas gados. Fridmens pasvītroja ietaupījumu lomu, izlīdzinot patēriņu labajos un sliktajos gados. Abu viedokļu pamatā ir uzskats, ka cilvēkiem nepatīk, ka patēriņš spēcīgi mainīgs.

Šim uz nākotni orientētajām teorijām par ietaupījumiem un patēriņu ir vesela rinda atšķirīgu seku, ja ņemam Keinsa pamatteoriju, ka patēriņš vienkārši atkarīgs no šī gada ienākumiem. Iedomāsimies individu, kam ir nejauši lieli ienākumi vienā gadā – viņš varbūt laimē 1 miljonu sterliņmārciņu loterejā. Ja galējā tieksme patērēt ir 9, Keinsa patēriņa funkcija paredz, ka minētajā gadā viņš izlietos patēriņam 900000 sterliņu mārciņu no sava laimesta. Uz nākotni orientētas patēriņa teorijas saka, ka laimīgais uzvarētājs sadalīs šos papildu ienākumus patēriņam dzīves laikā. Lidzīgā veidā, ja valdība uz laiku samazina ienākuma nodokļus vienā gadā, uz nākotni orientētas patēriņa teorijas paredz, ka nodokļu maksātājs ievērojami nepalielinās patēriņu tieši šajā gadā, bet sadalīs savas dzīves laikā to papildu patēriņu, ko pieļauj šis viena gada ienākuma nodokļu samazinājums. Šīs teorijas iesaka, ka islaicīgas ienākumu nodokļu izmaiņas nebūs tik efektīvas patēriņa stimulēšanā, kā paredz Keinsa modelis.

5.3. zīmējums salīdzina uz nākotni orientētu patēriņa funkciju ar Keinsa mājsaimniecību patēriņa funkciju. Iedomāsimies mājsaimniecību, kurai varētu būt vienreizējs izmantojamā ienākuma pieaugums. Ja patēriņš reaģē saskaņā ar Keinsa patēriņa funkciju, tas palielināsies no C_0 līdz C_1 , kā parādīts (a) daļā.

Uz nākotni orientētas teorijas paredz, ka patēriņš spēcīgi neizmainīsies. To mēs varam redzēt divos atšķirīgos veidos. (b) daļa parāda patēriņu, kas atkarīgs no vidējiem izmantojamiem ienākumiem cilvēka dzīves laikā. Izmaiņa šī gada ienākumos no Y_0 uz Y_1 ļoti maz ietekmē vidējos izmantojamus ienākumus, un tādējādi maz ietekmē arī patēriņu. (c) daļā šī gada izmantojamie ienākumi novietoti uz horizontālās ass, tāpat kā (a) daļā. Starpība starp linijām (a) un (c) daļās ir starpība starp Keinsa uzskatiem un uz nākotni orientēto teoriju viedokļiem. Saskaņā ar pēdējo viedokli patēriņš nav sevišķi jūtīgs pret pašreizējo izmantojamo ienākumu, un tāpēc līnija ir tik lēzena. Ienākumu pieaugums šodien palielina visas dzīves ienākumu, un tādējādi izraisa patēriņa palielināšanos, bet šis pieaugums tiek sadalīts pa visu individa dzīves laiku. Šodienas patēriņa pieaugums ir relatīvi mazs.

5.4. zīmējums. Dzīves cikla modelis un valsts ražošanas apjoma noteikšana.

Princips, ka patēriņš ir atkarīgs ne tikai no ienākumiem šajā gadā, bet arī no ilgāka laika posma apsvērumiem, darbojas gan kopuma līmenī, gan arī katra atsevišķa individa līmenī. 5.4. zīmējums rāda uz nākotni orientēto teoriju priekšnosacījumus izdevumiem kopumā un līdzsvarota ražošanas apjoma noteikšanai. Tā kā attiecības starp izmaiņām šodienas ienākumos un izmaiņām patēriņā ir vājākas nekā Keinsa modeli, tad kopējo izdevumu grafiks ir daudz lēzenāks. Tam, savukārt, ir liela ietekme uz multiplikatoru. Teiksim, pieaugums ieguldījumos, kas virza kopējo pieprasījumu likni

augšup, palielina līdzsvaroto ražošanas apjomu par lielumu, kas mazliet pārsniedz sākotnējo ieguldījumu pieaugumu. Multiplikators ir ļoti mazs.

Bagātība un ienākumi no kapitāla pieauguma

Uz nākotni orientēta patēriņa teorijas saka, ka ne tikai pašreizējiem ienākumiem ir relatīvi maza nozīme patēriņa noteikšanā, bet arī citi mainīgie lielumi var būt svarīgi, ko ignorēja Keinss. Piemēram, bagātākie cilvēki patērē vairāk (ar katru kārtējo ienākumu līmeni). Tā kā patēriņš saistīts ar bagātību, tikai izmaiņas bagātībā var ietekmēt izmaiņas patēriņā.

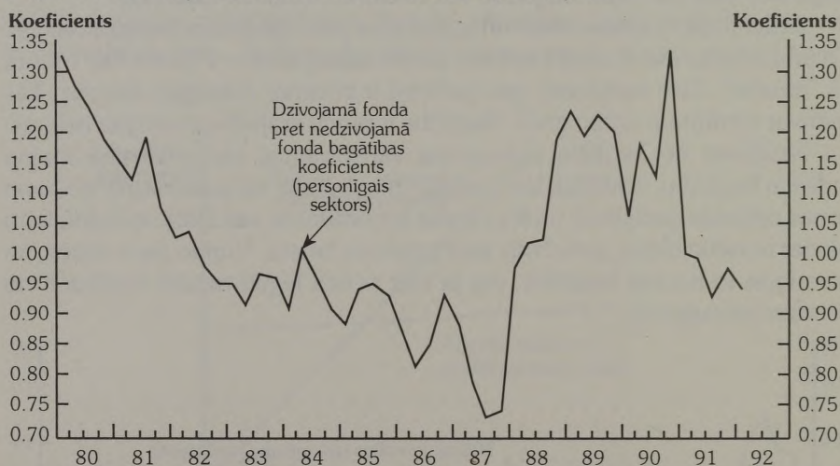
Atšķirība starp ienākumiem un bagātību kā patēriņa determinantu ir svarīga. Tā atbilst atšķirībai starp plūsmu un preču uzkrājumiem. Plūsma tiek mērīta kā "ātrums". Gan ienākumi, gan patēriņš ir plūsmas mainīgais lielums. Tās mēra ar sterliņmārciņām gadā. Bagātība ir preču krājumu mainīgais lielums.

Ienākumi no kapitāla pieauguma vai izmaiņas aktīvu vērtībā maina individa bagātību. Tādējādi šīs teorijas, akciju kursa vai nekustamā īpašuma cenas celšanās gadījumā, un šī procesa turpināšanās rezultātā, indivīdi, kam pieder minētie aktīvi, palielinās sava patēriņa līmeni. Viņi to darīs tāpēc, ka pieaugusi to kopējā bagātība, pat ja tūlīt netiek iegūti nekādi ienākumi no vērtības pieauguma.

5.5. zīmējums. Mājsaimniecības ietaupījumu koeficients no 1970.-1991. gadam Lielbritānijā.

Varam atrast zināmu apstiprinājumu minētajam gadījumam. Daudzi ekonomisti uzskata, ka Amerikas Savienotajās Valstīs akciju tirgus krahs 1929. gadā, kas notika pirms Lielās depresijas, veicināja šo depresiju, radot patēriņa funkcijas lejupslidi. No otras puses, kad akciju tirgus samazinājās pāri par 22 % vienā dienā 1987. gada oktobrī, patēriņš tik strauji nekritās, kā to paredzēja. Cilvēki samērā viegli reaģēja uz šo kapitāla zaudējumu. Viens iemesls ir tāds, ka individi lēni reaģē uz izmaiņām bagātībā, un 1987. gadā viņu patēriņš vēl pilnībā nebija reaģējis uz akciju tirgus cenu pieaugumiem, kas notika iepriekšējos gados. Lai gan ilgstoša un neatlaidīga krišanās akciju tirgū, var atstāt ļoti nospiedošu ietekmi uz patēriņu.

5.6. zīmējums. Dzīvojamā un nedzīvojamā fonda bagātības attiecības koeficients no 1980.-1992. gadam Lielbritānijā.

Lielbritānijā lielais pieaugums māju cenās 1987. un 1988. gadā bija saistīts ar strauji augošiem patērētāju izdevumiem. Izrādījās, ka patērētāji bija spiesti aizņemties, lai samaksātu māju palielināto vērtību, un zināmu daļu no ienākumiem izlietoja patēriņā. Procesu veicināja nesenā finansu tirgu liberalizācija un lielāka pieejamība fondiem, kas tika aizdoti dzīvojamo ēku tirgiem. 1989. g. un turpmākajos gados straujais procentu likmju pieaugums un ilgā recesija ļoti strauji pazemināja dzīvojamo ēku cenas. Tas bija viens no retajiem gadījumiem Lielbritānijā, kad faktiski kritās nominālā ēkas cena. Straujais un pēkšņais cilvēku tirās bagātības (aktīvu vērtības minus aizņēmumi un parādi) kritums radīja arī ievērojamu patēriņa samazināšanos.

Patēriņa teorijas salīdzināšana ar faktiem

Permanento (pastāvīgo) ienākumu un dzīves cikla hipotēzes ir pārliecinošas teorijas tam, kā mājsaimniecības "uzvedas". Tās satur daudz patiesības, cilvēki ietaupa savām pensijām, tātad dzīves cikla apsvērumi ir svarīgi, un viņi izlīdzina savu patēriņu labajos un sliktajos gados, tātad ir svarīgi arī permanento ienākumu apsvērumi. Neskatoties uz to, mājsaimniecības patēriņš daudz vairāk atkarīgs no kārtējiem ienākumiem, nekā no jeb kā cita, ko iesaka šīs teorijas. Abas teorijas tika izstrādātas, lai palīdzētu saskaņot uz nākotni orientētās hipotēzes ar faktiem. Vispirms tām jāatšķir ilglietošanas preču patēriņš no islaicīgas lietošanas preču patēriņa, un, otrkārt, jāsaduras ar iespēju, ka indivīdam nav tik vienkārši aizņemties naudu, kā to paredz uz nākotni orientētās teorijas.

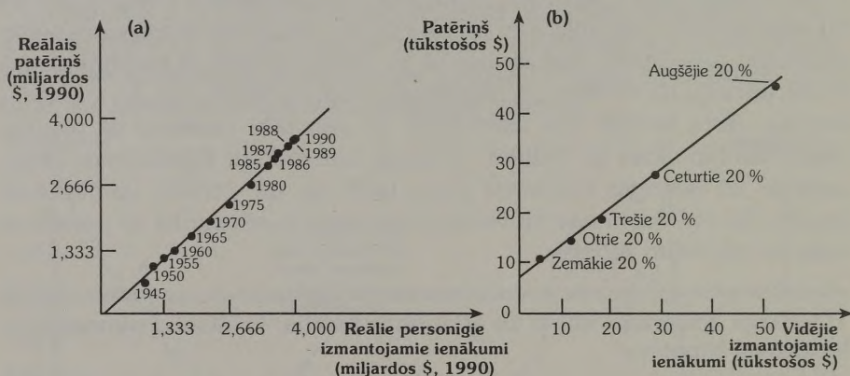
Tuvplānā: empiriskā mikla un atjautības teorija: Fridmena permanento ienākumu hipotēze

Miltona Fridmena permanento ienākumu hipotēzes ģenēze bija empiriska mikla. Stāsts par to, kā viņš to atrisināja, ir laba ilustrācija vērigai ekonomiskai analīzei un zinātnes progresam darbībā.

Kad ekonomisti ieskicēja kopējos personīgos izmantojamus ienākumus dažādos gados ar atbilstošā līmeņa kopējo patēriņu, viņi ieguva tādus pašus punktus, kā tie, kas parādīti zīmējuma (a) daļā. Šāda tipa dati ierosināja veidot patēriņa funkciju, kurā patēriņš palielinās gandrīz proporcionāli ienākumiem. No otras puses, kad ekonomisti ieskicēja dažādu ienākumu grupu patēriņu pret viņu kārtējiem ienākumiem kādā noteiktā gadā, viņi ieguva tādus pašus punktus, kā tie, kas parādīti (b) daļā. Mājsaimniecības ar zemiem ienākumiem patērē daudz lielāku daļu no saviem ienākumiem nekā mājsaimniecības ar lieliem ienākumiem. Šis apstāklis ierosina zīmēt funkciju, kurā patēriņš pieaug mazāk nekā proporcionāli ienākumiem. Tādējādi abu tipu dati piedāvā pilnīgi atšķirīgus viedokļus par attiecībām starp patēriņu un ienākumiem. Fridmens nosprauda sev mērķi atrisināt problēmu, kā saskaņot datus.

Viņa atjautīgais risinājums bija – apgalvot, ka patēriņš ir saistīts ar cilvēku ilgtermiņa vai "normāliem" ienākumiem, viņš tos sauca par permanentiem (pastāvīgiem) ienākumiem. Fridmens ievēroja, ka cilvēku grupās ar zemiem ienākumiem ietilpa neproporcionāls skaits to cilvēku, kam bija neparasti slikti gadi, un kuri patērēja ievērojami vairāk nekā varēja gaidīt no viena gada ienākumiem. Atbilstoši cilvēku grupā ar ļoti lieliem ienākumiem ietilpa arī neproporcionāls skaits

cilvēku, kuriem bija neparasti labi gadi, un kuri patērēja mazāk, nekā varēja sagaidīt. Individī, kam bija sevišķi slikti gadi, nesamazināja proporcionāli savu patēriņu; tie indivīdi, kam bija sevišķi labi gadi, proporcionāli nepalielināja savu patēriņu. Tādējādi Fridmens varēja izskaidrot, kā laika gaitā visu iedzīvotāju kopējais patēriņš varēja pieaugt proporcionāli ienākumiem, lai gan atsevišķas ģimenes patēriņa pieaugums nebija proporcionāls tās kārtējiem ienākumiem.

5.7. zīmējums. Patēriņa funkcijas.

Stenfordas universitātes ekonomists Roberts Hols norādīja uz permanentā ienākuma hipotēzes sekām. Viņš atzīmēja, ka patēriņa līmenis, ko cilvēks izvēlas, ir atkarīgs no permanentiem ienākumiem, kas ietver visu informāciju par to, kādas nākotnē paredzamās algas un pārējie ienākumi varētu būt. Izmaiņas patēriņā ir attiecīgi saistītas tikai ar negaidītām izmaiņām. Saskaņā ar definīciju, neparedzētām izmaiņām ir nejaus raksturs un tās nav prognozējamas. (Ja tās būtu prognozējamas, tās kļūtu par daļu no plānotiem ienākumiem.) Tādējādi permanento ienākumu teorija paredz, ka izmaiņas patēriņā ir nejausas un neprognozējamas; šis ziņš nav patīkamas ekonomistiem, kas cenšas izprast un paredzēt šādas izmaiņas.

Ilglietošanas preces

Līdzšinējās diskusijās nav parādīta atšķirība starp dažādām patēriņa preču kategorijām – starp ledusskapjiem un pārtikas precēm, starp vieglajām automašīnām un lidojuma reisiem, starp mēbelēm un apdrošināšanu. Ilgstošas lietošanas preču pirkšanai vairāk ir ieguldījuma lēmuma raksturs, nekā patēriņa lēmuma raksturs. Šīs preces iegādājas to pakalpojumu dēļ, ko

tās sniedz gadu gaitā. Ja jūs pērciet pārtikas preces, jūs tās apēdiet vienas nedēļas laikā. Bet ledusskapis kalpo gadiem ilgi.

To daļu no ilglietošanas preces, ko cilvēki patērē katru gadu, varētu uzskatīt par preces pakalpojumu vērtību; automobiļa transportēšanas viena gada vērtība, dzīvojamās platības viena gada vērtība, pārtikas saldēšanas viena gada vērtība, utt. Tādējādi lēmumu iegādāties ilglietošanas precī ietekmē tāda veida apsvērumi, kas ir daļa no lēmumiem, kurus pieņem attiecībā uz ieguldījumiem. Šeit būtu vērts pieminēt trīs no šiem apsvērumiem.

1. Ja palielinās reālo procentu likme, tad cilvēkiem kļūst neizdevīgi aizņemties naudu, lai nopirktu automobili (vai citu ilglietošanas precī), un tas neveicina vieglo automašīnu pirkšanu.

2. Ja kredīti ir mazāk pieejami, piemēram, bankas atsakās piešķirt aizdevumus automašīnu iegādei, bet piešķir tos aizņēmējiem ar labu kredītvēsturi, automašīnu un citu lielāku preču pirkšana uz kredīta samazināsies.

3. Ļoti svarīga ir nenoteiktība par ienākumiem nākotnē. Ja indivīds domā, ka viņš var zaudēt darbu vai viņu var atlaist, šī nedrošība diez vai ļaus viņam domāt par jauna automobiļa pirkšanu.

Lēmumiem par ilglietošanas preču pirkuma atlikšanu ir pavisam citādas sekas nekā lēmumiem nepirkt pārtikas produktus vai kādu citu īslaicīgas lietošanas precī. Ja jūs nenopērciet zemenes šodien, jums vajadzēs iztikt bez tām. Bet vairumā gadījumu ilglietošanas preču nepirkšana nenozīmē, ka jūs iztiksiet bez šīm precēm. Tas vienkārši nozīmē, ka jums vajadzēs apmierināties ar tiem pakalpojumiem, ko nodrošina vecāka ilglietošanas prece. Jaunas automašīnas pirkšanas novilcināšanas izdevumi bieži ir samērā mazi; jūs varat vēl kādu laiku iztikt ar veco automašīnu. Tomēr šāda pirkuma atlikšanas labumi var būt ievērojami.

Ņemot vērā šos apsvērumus, nebūtu nekāds brīnums, ka ilgtermiņa lietošanas preču pirkumi ļoti atšķiras, ne tikai no gada gadā, bet ir atkarīgi arī no ienākumiem. Svārstības ilglietošanas preču pirkšanā un svārstības ieguldījumos, var izskaidrot ar lielām izmaiņām ekonomiskajā darbībā biznesa cikla ietvaros. Tanī pašā laikā pārmaiņas pakalpojumos, ko sniedz ilglietošanas preces ir daudz mazākas. Tādējādi, ja mājsaimniecības ienākumi uz kādu laiku samazinās, lai saglabātu nemainīgus ilglietošanas preču pakalpojumus, mājsaimniecība vienkārši atliek jaunu ilglietošanas preču pirkšanu. Tas liek kopējiem izdevumiem būt sevišķi atkarīgiem no kārtējiem ienākumiem.

Kreditu normēšana

Empīriskie pētījumi, kas pievērsti islaicīgas lietošanas precēm, rāda, ka pat islaicīgas lietošanas preču patēriņa izdevumi vairāk atkarīgi no kārtējiem ienākumiem, nekā to pasvitro uz nākotni orientētās teorijas. Šīs teorijas, sevišķi permanento ienākumu hipotēze, pieņem, ka, gadījumā, ja individam ir bijis slikts gads, viņš savu patēriņu var saglabāt nemainīgā līmenī. Citiem vārdiem sakot, viņi apgalvo, ka, vai nu viņa mājsaimniecībai ir lieli ietaupījumu krājumi, lai izdzīvotu, kamēr tās ienākumi ir zināmu laiku zemi, vai arī šī mājsaimniecība var aizņemties.

Uz daudziem cilvēkiem var neattiekties neviens no šiem noteikumiem. Lielākai daļai indivīdu ir maz likvido aktīvu, kurus tie varētu pārvērst naudā. Viņiem var būt ievērojami ietaupījumi, kas ielikti pensijas projektā, bet viņi tos nevar saņemt līdz aiziešanai pensijā. Zināms kapitāls viņiem var piederēt savā mājā, bet, pēdējā lieta, ko viņi vēlētos darīt, būtu pārdot savu māju. Vēl vairāk, tieši šādos vajadzību laikos, kad cilvēks ir bez darba, vai biznesā neveicas, bankas ir vismazāk izšķērdīgas attiecībā uz saviem līdzekļiem (kā sakām vārdā teikts, bankas aizdod tiem, kam nauda nav vajadzīga).

Īsumā, daudziem indivīdiem kredīts tiek normēts (ierobežots), tas nozīmē, ka kredita nepieejamība ierobežo viņu izvēli.

Ja viņu ienākumi samazinās, viņiem jāsamazina patēriņš. Ja cilvēkiem nav līdzekļu un kredīts ir normēts, tad patēriņa samazināšana, ienākumiem kritoties, nav vairs viņu izvēles jautājums. Šiem indivīdiem patēriņš ļoti spēcīgi balstās uz kārtējiem ienākumiem.

Ja kredīts netiktu racionēts, tad islaicīgs bezdarbs neradītu tādas problēmas, kādas īstenībā parādās. Lai redzētu, kāpēc tas tā ir, mums vēlreiz jāapskata kopējās bagātības jēdzienu. Pieņemsim, piemēram, ka puisis vārdā Evans strādās četrdesmit gadus, ka viņa sākotnējā alga ir 15 000 sterliņu mārciņu gadā, ka viņa alga palielinās reālā izteiksmē par 5 % gadā, un ka 5 % ir reālā procentu likme. Tad pašreiz diskontētā vienas dzīves peļņas vērtība ir 600 000 sterliņu mārciņas. Tā ir viņa bagātība, pieņemot, ka viņam nav nekāda negaidīta laime, nav nekāds mantojums no vecmāmiņas māsas un nekādu citu aktīvu. Iedomāsimies, ka Evans zaudē savu darbu un pusgadu ir bezdarbnieks. Pirmajā acu uzmetienā tā varētu būt personiska traģēdija. Bet, pavērojot tuvāk, mēs redzam, ka tas ir zaudējums, kas mazliet pārsniedz 1 % no viņa dzīves laika bagātības.

Ja Evans varētu aizņemties sešu mēnešu atalgojumu, viņam nebūtu grūti samaksāt to atpakaļ un arī šis bezdarba periods nebūtu nekāda traģēdija – viņa dzīves stils būtu nebrīvāks, bet ne tik spēcīgi. Tā kā viņam vajadzēs ierobežot savus izdevumus tikai mazliet vairāk nekā par 1 %, nenoskatoties dažas kinofilmas, neapmeklējot vienu vai divas reizes restorānu, un samazinot arī citas izpriecas, ar to arī pietiktu. Tomēr vairumam cilvēku, kas uz pusgadu zaudē darbu, faktiski tā ir lielākā nelaime, ne jau tāpēc, ka samazinās kopējā dzīves laika bagātība. Būdami bez darba, viņi nevar saņemt aizdevumus, vienīgi varbūt par ļoti augstām procentu likmēm. Sakarā ar minētajiem kredīta ierobežojumiem lielākai daļai cilvēku ar minimāliem ienākumiem un daudziem ar vidējiem ienākumiem tradicionālā Keinsa patēriņa funkcija ir piemērota. Kad kārtējie ienākumi samazinās, viņu patēriņš gribot negribot, samazinās.

Patēriņa teorijas makroekonomiskā nozīme

Tām alternativajām teorijām, ko mēs līdz šim apskatījām, ir divas nozīmes makroekonomikas kontekstā. Pirmās uz nākotni orientētās patēriņa teorijas, pieņemot, ka patēriņš nav ļoti atkarīgs no kārtējiem ienākumiem, uzskata, ka izdevumu grafiks kopumā ir lēzens, un tāpēc, kā mēs redzējām 4. nodaļā, multiplikators ir zems. Tas ekonomikā ir gan labi, gan slikti. Tas ir labi, jo mazs multiplikators nozīmē, ka ieguldījumu līmeņa samazināšanās izraisa daudz mazāku nacionālā ienākuma samazināšanos nekā tad, ja multiplikators būtu lielāks. Tas ir slikti, jo tas nozīmē, ka valdība mēģinās stimulēt ekonomiku ar īslaicīgu nodokļu samazināšanu, vai "apslācīt" pārkarstēto ekonomiku ar īslaicīgu nodokļu palielināšanu, un šie valdības centieni nebūs tik efektīvi kā tad, ja multiplikators būtu lielāks.

Otrās, identificējot pārējos patēriņa determinantus, uz nākotni orientētās teorijas palīdz izskaidrot, kāpēc patēriņa koeficients pret izmantojamo ienākumu gadu no gada svārstās. To faktoru starpā, kas var radīt šādas kustības, patēriņa funkcija varētu radīt cerības uz ekonomikas apstākļu izmaiņām nākotnē, izmaiņām kredītu pieejamībā, vai izmaiņām dzīvojamo ēku vai akciju cenās. Šīs kustības savukārt rada lielākas izmaiņas valsts ražošanas apjoma līdzsvara līmenī. Un tiešām ekonomisti cenšas izskaidrot, kā mazu lejupslīdi ekonomiskajā darbībā var pārvarēt. Lejupslīdes laikā cilvēki zaudē ticību nākotnei. Viņi uztraucas par atlaišanām no darba un ierobežo ilgtermiņa izdevumus. Tani pašā laikā bankas, kuras satrauc

aizņēmēju spējas atmaksāt aizdevumus, ja lejupslide pastiprināsies, sāk ierobežot aizdevumus vēl vairāk; pat tās avantūristiskās dvēseles, kas vēlētos nopirkt jaunu automašīnu, nenoteiktas nākotnes kontekstā ar lielām grūtībām atradis kādu banku, kas aizdotu naudu. Un tā rezultāts ir patēriņa funkcijas lejupslidoša kustība, kas pastiprina nacionālā ienākuma sākotnējo krišanos.

Patēriņa alternatīvās teorijas

1. Keinsa patēriņa funkcija: pasvītro patēriņa atkarību no kārtējiem ienākumiem.

2. Uz nākotni orientētās patēriņa teorijas: pasvītro patēriņa atkarību no kopējās dzīves laika bagātības un ietaupījumu lomu patēriņa izlidzināšanā.

2.a. Dzīves cikla teorija: pasvītro ietaupījumu lomu pensijas laikam.

2.b. Permanento ienākumu teorija: pasvītro ietaupījumu lomu patēriņa izlidzināšanā labajos un sliktajos gados.

2.c. Slēdzieni:

I. Patēriņš nav tik atkarīgs no kārtējiem ienākumiem: mazi multiplikatori.

II. Patēriņš jūtīgs pret ienākumiem no kapitāla pieauguma vai zaudējumiem.

3. Izskaidrojumi, kāpēc liekas, ka patēriņš galvenokārt atkarīgs no kārtējiem ienākumiem, nekā uz nākotni orientētās teorijas prognozē.

3.a. Ilglietošanas preču nozīme.

3.b. Kredītu normēšana jeb ierobežojumi.

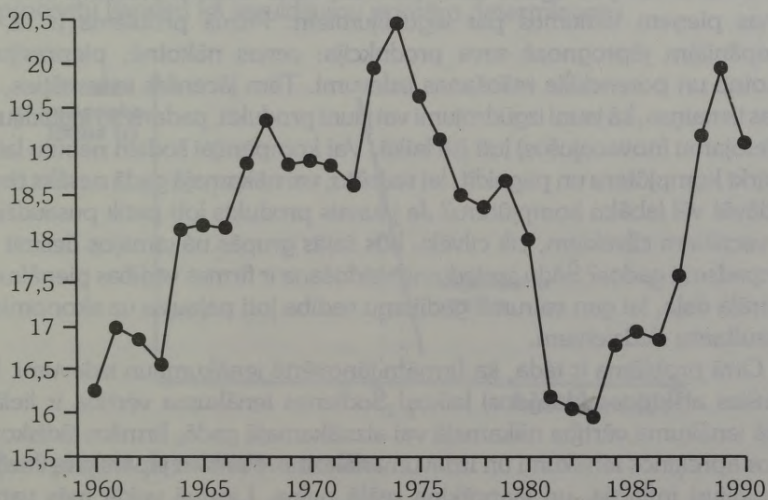
Ieguldījumi

Ieguldījumi (investīcijas) ir otrā vietā $C+I+G-(X-M)$ kopējo izdevumu grafika komponentu sarakstā, bet izmaiņas ieguldījumu limeni, acimredzot, ir galvenais vaininieks, kas rada izmaiņas izdevumos kopumā un tālāk valsts ražošanas apjomā. 5.8. zīmējumā redzam, cik nepastāvīgi ir ieguldījumi. Pēdējos gados ieguldījumi svārstījušies no 16 līdz 20.5 % iekšējā kopproduktā (GDP).

Ieguldījumu izdevumi, kas būtiski izdevumiem kopumā, ietver trīs plašas kategorijas. Pirmā ir jaunu kapitālpreču pirkumi, ko veic firmas, un kas bez

ēkām un mašīnām ietver arī automobiļus, kases aparātus un galdus, ko firmas izlieto; šīs preces sastāda kopējo ieguldījumu mašīnu un iekārtu daļu. Bez tam firmas arī iegulda preču krājumos, jo uzglabā savu produkciju, gaidot realizāciju, vai uzglabā izejmateriālus, kas būs nepieciešami, lai ražotu vairāk preces. Tā ir ieguldījumu preču krājumu daļa. Trešā kategorija ir jaunas dzīvojamās mājas, ko pērk ģimenes. Iepriekš piederošo kapitālpreču vai māju pirkumi neskaitās, jo tie nepalielina produkcijas apjomu. Mājsaimniecību finanšu investīcijas, tādas kā akcijas un obligācijas, arī ir ar to saistīts, bet tomēr atšķirīgs jēdziens. Parasti, kad indivīds iegādājas, teiksim, akciju daļu, viņš to nopērk no kāda cita. Viņš investē, bet kāds cits "dezinvestē". Šeit tikai mainās tas, kam pieder ekonomikas aktīvi. Lai gan, ir cieša saistība starp ieguldījumiem jaunās kapitālprečēs un kapitāla tirgu vispār. Kad firmas izlaiž jaunas akcijas vai aizņemas līdzekļus, izlaižot obligācijas, tās iegūst resursus, ar kuru palīdzību nopirkt jaunas kapitālpreces. Tāpēc finanšu ieguldījumi un reālie ieguldījumi ir ļoti cieši saistīti.

Procentos no GDP

5.8. zīmējums. Ieguldījumu mainīšanās Lielbritānijā.

Šajā apakšnodaļā mēs aprobežojamies ar ieguldījumu divām daļām, ko veic biznesa kompānijas. Dzīvojamās ēkas var uzskatīt par ļoti ilgstoši

lietojamu preču patēriņu. Principi, kurus apskatām šīs nodaļas sākumā un kas nosaka pieprasījumu pēc ilglietošanas precēm, vienādi attiecas pret patērētāju pieprasījumu pēc jaunas dzīvojamās mājas.

Firmu investīcijas ir ļoti mainīgas. Tā kā investīciju krišanās bieži ir ekonomiskas lejupslīdes avots, nav nekāds pārsteigums, ka, ja valdība vēlas palielināt izdevumus kopumā, lai stimulētu ekonomiku un samazinātu bezdarbu, tā bieži cenšas uzspiest firmu ieguldījumu pieaugumu. Mūs šeit interesē trīs jautājumi: kas nosaka investīciju līmeni, kāpēc tas ir tik mainīgs, kā valdība to ietekmē. Mēs virzām šos jautājumus vispirms uz firmu investīcijām iekārtās, un tikai pēc tam uz firmu investīcijām uzkrājumos.

Ieguldījumi iekārtās un tehnoloģijās

Firmas iegulda jaunās iekārtās un tehnoloģijās, jo cer, ka ražošana nākotnē, kad šie ieguldījumi dos rezultātus, dos peļņu. Fakts, ka investīcijas dod ienākumus pēc ilgāka laika perioda, rada divas problēmas tad, kad firmas pieņem lēmumus par ieguldījumiem. Pirmā problēma ir tā, ka kompānijām jāprognozē sava produkcija: cenas nākotnē, pieprasījums nākotnē un potenciālie ražošanas izdevumi. Tām jācenšas iedomāties, vai tādas izmaiņas, kā jauni izgudrojumi vai jauni produkti, padarīs šo ieguldījumu nelietojamu (novecojušos) ļoti īsā laikā. Vai kompānijai šodien nebūtu labāk nepirkt kompjūteru un pagaidīt, lai redzētu, vai nākamajā gadā nesāks tirgus piedāvāt vēl labāku kompjūteru? Ja jaunais produkts ļoti patīk pusaudžiem vai vecākiem cilvēkiem, cik cilvēku būs šajās grupās nākamajos desmit vai piecpadsmit gados? Šādu spriedumu veidošana ir firmas vadības pienākumu centrālā daļa, lai gan vairumā gadījumu vadība ļoti paļaujas uz ekonomisko konsultantu slēdzieniem.

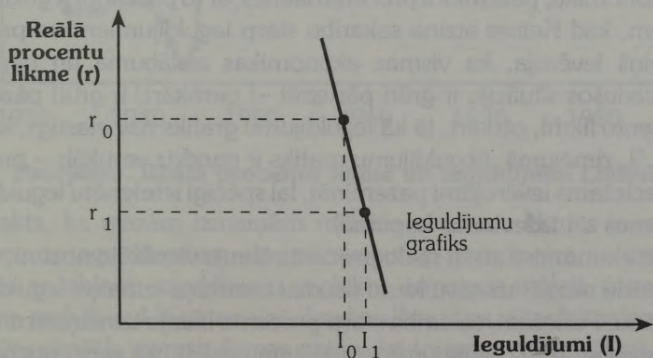
Otrā problēma ir tāda, ka firmām jānovērtē ienākumi un izdevumi, kas radušies atšķirīgos (dažādos) laikos. Šodienas ienākuma vērtība ir lielāka nekā ienākuma vērtība nākamajā vai aiznākamajā gadā; firmām jādiskontē savos aprēķinos ienākumi un izdevumi nākotnē. Firmām jāpārskata ilūzijas, ko radījis inflācija, un jāaprēķina reālā peļņa. Lidzīgā veidā mēs varam iedomāties firmas, kas iziet cauri šīm divām stadijām, novērtējot jebkura projekta vēlamību. Vispirms tās konvertē visus potenciālos naudas izdevumus un ieņēmumus ar pastāvīgu pirktspeju. Pēc tam aprēķina pašreizējo diskontēto vērtību, izmantojot reālo procentu likmi. (Reālā procentu likme

ir nominālā procentu likme minus inflācijas ātrums. Ja bankas prasa 10 % par saviem aizdevumiem un inflācijas kurss ir 4 %, tad reālā procentu likme ir 6 %.)

Mūsu analizē mēs sāksim ar pieņēmumu, ka firmai ir daži labi izstrādāti projekti. Firma zina, cik katrs no tiem maksā, un kādi būs ieņēmumi katru gadu. Kritiskais jautājums rodas, vai firma varēs iegūt līdzekļus, lai finansētu projektus, un cik daudz būs jāmaksā par šiem līdzekļiem. Pēc tam mēs pievēršamies faktoriem, kas nosaka firmas prognozes attiecībā uz ienākumiem, ko iegūs nākamajos gados.

Izmaiņas reālajā procentu likmē

Keinss bija pirmais, kurš formulēja to ienākumu-izdevumu analīzi, ko mēs apskatām, tātad nav nekāds pārsteigums, ka mēs atgriezāties atkal pie Keinsa uzskatiem. Kamēr Keinss pievērsa galveno uzmanību izmantojamam ienākumam, kā patēriņa primāram determinantam, viņš koncentrēja uzmanību uz procentu likmēm kā ieguldījumu primāro determinantu.

5.9. zīmējums. Ieguldījumu grafiks.

Ieguldījumu grafiks ietver ieguldījumu kopējo vērtību, ko firmas vēlētos investēt ar katru atsevišķu procentu likmi. Vispār reālās procentu likmes pieaugums, procentu likme, kas koriģēra atbilstoši inflācijai, samazina investīciju līmeni. Iemesls ir pašreizējā diskontētā vērtība. Firma iegulda

naudu šodien, cerot uz ienākumiem nākotnē. Reālās procentu likmes pieaugums nozīmē, ka šie ienākumi nākotnē, kas pārrēķināti šodienai, zaudē savu vērtību. Citiem vārdiem, aprēķinot projekta pašreizējo diskontēto vērtību, firmas nākotnes ienākumus jādala ar lielāku skaitli. Projekta pašreizējā diskontētā vērtība tiek samazināta.

Procentu likme ir firmas aizņēmumu (saņemto kreditu) "cena". Ja procentu likme ir augstāka, tad firmas izdevumi, kas rodas aizņemoties, ir lielāki. Alternatīvā veidā, ja procentu likme ir augstāka, tad firma ar saviem līdzekļiem var iegūt lielākus ienākumus, vienkārši nopērkot valdības obligāciju.

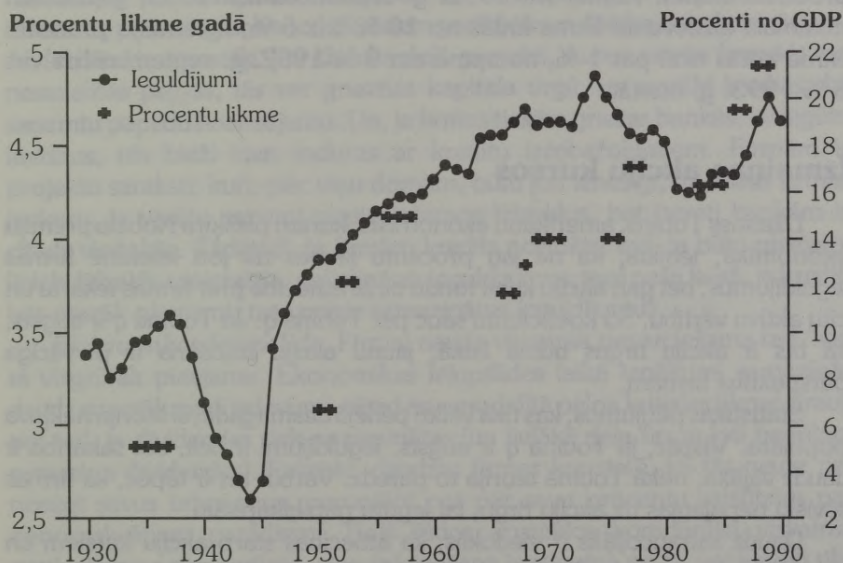
Augstāka procentu likme palielina augstāku procentu vērtību. Ja fondu vērtība ir augstāka, tad tikai labākus projektus vērts uzņemt. Citiem vārdiem, jo augstāka procentu likme, jo mazāk ir investīciju projektu, ko ir vērts uzsākt. 5.9. zīmējumā parādīts ieguldījumu grafiks. Reālajai procentu likmei kritoties no r_0 uz r_1 , ieguldījumi palielinās no I_0 uz I_1 . Ieguldījumu projektu starpība ir investīcijas projektos, kas ir ienesīgi ar zemāku procentu likmi, bet kas nav ienesīgi augstākas procentu likmes gadījumā. Pats fakts, ka ieguldījumi atkarīgi no procentu likmēm, jau liecina, par to, ka valdība var stimulēt ekonomiku, pazeminot procentu likmes, ar to palielinot ieguldījumus.

Pēc tam, kad Keinss atzina sakarību starp ieguldījumiem un procentu likmēm, viņš ievēroja, ka vismaz ekonomikas atslābuma un depresijas apstākļos radušos situāciju ir grūti pārvarēt –, pirmkārt, ir grūti pazemināt reālo procentu likmi, otrkārt, tā kā ieguldījumu grafiks nav elastīgs, kā tas ir parādīts 5.9. zīmējumā, (ieguldījumu grafiks ir gandrīz vertikāls – procentu likmi nepieciešams ievērojami pazemināt, lai spēcīgi ietekmētu ieguldījumus un no šejienes arī izdevumus kopumā).

Lai gan ekonomisti atzīst reālo procentu likmju vispārējo nozīmi, viņi samērā skeptiski raugās uz savu lomu daudzu īstermiņa izmaiņu ieguldījumos izskaidrošanu. Patiešām, sakarība starp procentu likmju izmaiņām un investīcijām ir niecīga. 5.10. zīmējumā ieguldījumi parādīti kā procents no GDP Lielbritānijā laika posmā no 1930. līdz 1990. gadam, un reālo procentu likmju veidā atsevišķos gados. Reālās procentu likmes veido, ņemot nominālos ienākumus no ilgtermiņa valdības obligācijām un atskaitot nākotnes inflācijas kursa aprēķinu, kas kādreiz tika prognozēts. Šis aprēķins saistīts ar lielu nenoteiktību un tāpēc var pastāvēt jebkurš reālo procentu likmju aprēķins.

Nav nekādu pierādījumu, ka eksistētu negatīva attiecība starp ieguldījumiem un reālo procentu likmēm. Faktiski, minētā perioda laikā

reālo procentu likmes svārstījušās nedaudz, no 2.5 % līdz 5 %. 30. gados reālo procentu likmes bija zemas un arī ieguldījumu bija maz. 80. gados, kad reālo procentu likmes bija relatīvi augstas, arī ieguldījumi nav bijuši sevišķi zemi.

5.10. zīmējums. Reālā procentu likme un ieguldījumi Lielbritānijā.

Fakts, ka mazām izmaiņām reālajās procentu likmēs ir relatīvi maza ietekme uz ieguldījumiem, nav pārsteigums; ņemot vērā nenoteiktību, kas saistīta ar jebkuru ieguldījumu projektu, izmaiņas reālajā procentu likmē, teiksim, no 5 % uz 4 % neizmainīs daudzus lēmumus attiecībā uz ieguldījumiem. Lai būtu drošāk, parasti firmas prasa, lai to aptuveni aprēķini uzrādītu no 15 līdz 25 % (reālo) ienākumu no ieguldījuma projekta, pirms firmas uzņemas šo projektu. No savas bēdīgās pieredzes firmas zina, ka, gadījumā, ja tās pastāvēs uz šo augsto ienākumu līmeni, faktiski tās samērā noteikti iegūs 8 līdz 10 % lielus ienākumus, kas ir pietiekami, lai kompensētu ieguldīto laiku, pūles un resursus. Izmaiņas reālajā procentu likmē no 5 uz 4 % maz iespaidos lēmumus turpināt projektu, kas dotu 25 %; ar abām procentu likmēm minētais projekts izskatās ļoti ienesīgs.

Parasti firmai bažas nerada reālo procentu likme aizņēmējiem uz mēnesi vai ceturksni, bet gan reālo procentu likmes visa projekta dzīves laikā. Lai gan valdība var kontrolēt istermiņa procentu likmi, manipulējot ar Anglijas bankas "minimālo aizdevumu likmi", valdība var maz kontrolēt ilgtermiņa procentu likmes. Kamēr no 1992. g. septembra līdz 1993. g. martam minimālā aizdevumu likme kritās no 10 % līdz 6 %, ilgtermiņa procentu likme kritās tikai par 1 %, no apmēram 9 % 1992. g. septembrī līdz virs 8 % 1993. g. martā.

Izmaiņas akciju kursos

Džeimss Tobins, amerikāņu ekonomists, kuram piešķīra Nobela prēmiju ekonomikā, iebilda, ka ne jau procentu likmes tik ļoti ietekmē firmas ieguldījumus, bet gan akciju kursi fondu biržā attiecībā pret firmas iekārtu un citu aktīvu vērtību. Šo koeficientu sauc par Tobina q . Ja Tobina q ir augsts, kā tas ir akciju tirgus buma laikā, jaunu akciju izdošana ir pievilcīga perspektīva firmām.

Statistikas pētījumos, kas tika veikti pēdējā desmitgadē, šī teorija neķļuva populāra. Vispār, ja Tobina q ir augsts, ieguldījumi ir lieli, bet sakarība ir daudz vājāka, nekā Tobina teorija to paredz. Varbūt tas ir tāpēc, ka firmas sevišķi nesaņemas uz akciju tirgu, lai iegūtu papildkapitālu.

Daudz satraucošāks ir viedoklis, ka attiecības starp akciju kursiem un ieguldījumiem nav cēloniskas. Mēs zinām, ka korelācija nepierāda cēloniskumu. Šeit ir labs piemērs. Ja firmas perspektīvas ir labas, ieguldītāji pacels savu akciju kursu. Un tajos pašos apstākļos ir iespējams, ka vadītāji nolems ieguldīt lielākus līdzekļus. Tādējādi tās nav Tobina q augstās vērtības, kura rezultāts parādās lielās investīcijās, bet gan firmas labās perspektīvas, kas izraisa augstu akciju tirgus kursu, gan arī augsta līmeņa investīcijas.

Kreditu pieejamība

Fakts, ka izmaiņas reālo procentu likmēs nespēlē lielu lomu ieguldījumu līmeņa noteikšanā, vēl nenozīmē, ka valdības politikai nav ietekmes. Atsevišķos periodos tā var ietekmēt ieguldījumu līmeni, variējot kreditu pieejamību. 10. nodaļā apskatīts, kā valdības monetārā politika ietekmē kreditu pieejamību.

Jo tagad mēs vienkārši redzam, ka lielākai daļai firmu kredītu pieejamība ir tikpat svarīga vai vēl svarīgāka nekā procentu likmes, kas firmām jāmaksā.

Vai nu kredītu racionēšanas dēļ, vai citu iemeslu dēļ lielākā daļa firmu cer iegūt investīciju kapitālu no nesadalītās peļņas, līdzekļiem, kas palikuši pēc realizācijas pēc tam, kad nomaksāti ar darbaspēku un ražošanu saistīti izdevumi, procenti par nenomaksātiem parādiem un dividendes akcionāriem. Ja firmām ir atsevišķi ļoti daudzsoļīgi projekti, kurus nevar finansēt no nesadalītās peļņas, tās var griezties kapitāla tirgū, un sevišķi bankās, lai saņemtu papildu finansējumu. Un, ja firmas tiešām griežas bankās, lai iegūtu kredītu, tās bieži vien saduras ar kredītu ierobežojumiem. Firmām ir projektu saraksti, kuri, pēc viņu domām, būtu ļoti ienesīgi, un kurus firmas ieviestu, ja varētu saņemt nepieciešamos līdzekļus, bet nereti bankām ir citāds viedoklis. Tādējādi, ja firmām kredīts normēts, tad, ja būtu pieejami lielāki līdzekļi, tas izraisītu palielinātus ieguldījumus; tāni pašā laikā, ja kredīti būs mazāk pieejami, tas izraisīs samazinātus ieguldījumus.

Ekonomikas lejupslīde. Firmai nauda visvairāk nepieciešama tad, kad tā visgrūtāk pieejama. Ekonomikas lejupslīdes laikā ienākumi samazinās daudz straujāk nekā izdevumi, tātad arī nesadalītā peļņa kritīsies tikpat strauji pat tad, ja dividendes tiek pazeminātas (un lielākā daļa firmu ļoti negribīgi samazina dividendes). Faktiski, daudzas firmas konstatē, ka tās nevar pat nosegt savus izdevumus, nerunājot pat par savu procentu saistībām par nenomaksātiem parādiem. Tieši šādos apstākļos kompānijai visvairāk nepieciešams aizņemties – viņu izdzīvošana ir atkarīga no tā, vai kredīti tiks iegūti – un tieši šajos apstākļos bankas aizdod ļoti negribīgi.

Ja firmas paredz iespēju, ka tuvojas kredīta nepietiekamība, tās var samazināt ieguldījumus tehnoloģijās un iekārtās, un var samazināt arī preču krājumus, jebkurai no šīm stratēģijām būs negatīva ietekme uz izdevumiem kopumā. Viņu mērķis ir iegūt fondus ikdienas izdevumu noseģšanai; ja realizācija kritas, ienākumi samazinās, un ar ierobežotu kredīta pieejamību tās nevar griezties bankās, lai pildītu savas saistības. Ja netiek veikti pasākumi, lai turētu brīvus līdzekļus, bezskaidras naudas saistību kārtošānai, firmas ir spiestas bankrotēt.

Firmu reakcija uz sagaidāmo līdzekļu trūkumu, – tas praktiski veicina vai padziļina to bankrota iespēju. Mēs redzējam jau 4. nodaļā, ka investīciju izdevumu samazināšanās, ir par cēloni multiplikatora efektam valsts ražošanas apjomā. Kad viena firma pēc otras samazina ieguldījumus un preču krājumus, prognozes izrādās tik sliktas, kā tika paredzētas, un firmas

saduras ar līdzekļu nepietiekamību, ko arī jau paredzēja. Vadītāji var sevi paslavēt par savu tālredzību, bet šajā gadījumā viņu individuāli racionālā darbība radījusi tos apstākļus, no kuriem viņi cerēja izvairīties.

Valdība var atzīt šo problēmu un mēģināt mudināt bankas padarīt kreditus firmām pieejamākus. Bet, ja bankas ir noskaņotas pesimistiski – ja viņu noraidīšanas iemesls ir bailes, ka ar ekonomisko lejupslīdi aizņēmēji nevarēs nomaksāt savus aizņēmumus – tad valdībai šajā pasākumā neveiksies, kā mēs to sīkāk redzēsim 9. nodaļā.

Ekonomikas stimulēšana. Mēs jau redzējām, ka kredītu pieejamības samazināšanās, pat ja tā tikai iepļānota, var pasliktināt ekonomisko lejupslīdi. Bet ar to viss nebeidzas. Ilgstošas ekonomiskas lejupslīdes laikā firmas ir pesimistiski noskaņotas attiecībā uz savām nākotnes perspektīvām, un negrib uzņemties daudzus investīciju projektus pat ar zemām reālo procentu likmēm. Kredīta pieejamības palielināšanās šajā gadījumā būtu neefektīva investīciju stimulēšanā. Ir vecs izteiciens: "Tu vari aizvest zirgu līdz ūdenim, bet tu nevari viņu piespiest dzert!" Ja vairāk kredītu kļūst pieejami ieguldījumiem, tas nenozīmē, ka investīciju daudzums palielinās, sevišķi tajos gadījumos, ja firmas ieguldījumus ierobežo nevis kredīta iespējas trūkums, bet gan ienesīgu investīciju projektu nepietiekamība.

Ekonomiskas augšupeja. Tieši tāpat kā kredītu pieejamības trūkums pastiprina ekonomisko lejupslīdi, arī ekonomikas uzplaukumu daļēji uztur ar peļņu plūsmu (un kopā ar to nesadalīto peļņu), ko tie ģenerē. Ir vēl viens vecs sakāmvārds: "Nekam tā neveicas, kā veiksmei.". Firmām un valstīm, kas ir finansiāli stipras (vai nu veiksmes vai tālredzības rezultātā) būs lieli ieguldījumi, kas vismaz zināmu laiku uzturēs un paplašinās augstu uzplaukuma līmeni. 70. gadu beigās, piemēram, daudzām naftas ieguves un pārstrādes kompānijām bija lieli skaidras naudas resursi. Naftas cenas bija cēlušās un tas radīja necerētu veiksmi šīm firmām. Ar savas nesadalītās peļņas augsto līmeni šīs firmas gribēja uzņemties ieguldījumus, ko tās nebūtu varējušas un gribējušas atļauties sliktākos gados.

Projektu ienesīgums

Teorijas, kas saistītas ar naudas līdzekļu izmaksām un pieejamību, apskata tikai vienu pusi firmu lēmumos par investīcijām. Otrajā pusē atrodas plānotie ienākumi no projektiem, kuriem šie līdzekļi tiks izmantoti. Tagad pievērsīsimies šai pusei, ievērojot trīs nosacījumus, saskaņā ar kuriem firmas

būs spiestas ieguldīt: ja paredz, ka pieaugs pieprasījums pēc firmas produktiem, ja investīcijas projekts samazinās firmas vispārējās ražošanas izdevumus, un, ja investīcijas projekta cena kritīsies sakarā ar labvēlīgu nodokļu režīmu.

Pieprasījumu prognozes un ieguldījumu akceleratori. Ja firmas uzskata, ka tuvākajā nākotnē pieaugs pieprasījums pēc viņu produktiem, tas pastiprinās vēlēšanos ieguldīt šodien, lai varētu apmierināt šo plānoto pieprasījuma palielināšanos. Galvenais pieprasījuma līmeņa noteicējs, ar ko saduras jebkura firma, ir vispārējais nacionālā ienākuma līmenis. Atsevišķi ekonomisti iebilst, ka šī sakarība rada ieguldījumu paātrinājumu. Tas ir, ieguldījumi daudzkārt pieaug: palielinātais ražošanas apjoms, kuru radīja ieguldījumi, rada lielākus ieguldījumus. Ja dažu iemeslu dēļ tādu, kā, piemēram, valdības izdevumu pieauguma dēļ, kopējais ražošanas apjoms palielinās, firmas palielina savas investīcijas. Tas, savukārt, ir par cēloni tālākam ražošanas apjoma palielināšanās procesam.

Tā kā koeficients: kapitāls pret gada ražošanas apjomu ekonomikā – ir samērā augsts (apmēram 2:1), ja firma uzskata, ka tuvojas tādām pieprasījuma līmenim, kas izteikts šodienas cenās, būs lielāks par 100000 sterliņu mārciņām gadā, tā gribēs ieguldīt aptuveni 200000 sterliņu mārciņu vairāk tehnoloģijās un iekārtās šodien, lai pilnīgi apmierinātu šo cerēto pieprasījumu. Ar multiplikatora palīdzību šie par 200000 sterliņu mārciņām palielinātie ieguldījumi izraisīs daudz lielāku ražošanas apjoma pieaugumu. Ja multiplikators ir 5, tad ražošanas apjoms palielināsies par 1 miljonu sterliņu mārciņām. Bet, ja firma cer, ka šis ražošanas apjoma palielinājums par 1 miljonu sterliņu mārciņām būs pastāvīgs, tā gribēs palielināt investīcijas par 2 miljoniem sterliņu mārciņām. Ar multiplikatora palīdzību tas būs par cēloni ražošanas apjoma palielināšanās par 10 miljoniem sterliņu mārciņām un tā tālāk. Tagad mēs redzam, kāpēc palielinātos ieguldījumus sauc par akceleratoru: ekonomika iet pa spirāli uz augšu un uz priekšu, līdzīgi automobilim, kas brauc ātrāk un ātrāk, līdz tas eventuāli saduras ar ierobežojumiem – ierobežojumiem, ko uzliek esošais darbaspēks un kapitāls.

Pēdējos gados ekonomisti pievērsuši maz uzmanības ieguldījumu akceleratoram. Galu galā, lēmumi par investīcijām pamatojas uz ilgiem apsvērumiem, ne jau uz negaidītiem notikumiem šajā gadā! Tikai ļoti naiva firma vienkārši iedomātos, ka izmaiņas pieprasījumā, kas bija šajā gadā, būs mūžīgas. Vēl vairāk, firmas vienkāršā akceleratora modeli, liekas, nekad nav paredzējušas ražošanas apjoma palielināšanos, jo, ja tās būtu to paredzējušas, tad ieguldījumi, kas veicinātu augstāku realizācijas līmeni, jau būtu atbilstošas ražošanas apjoma pieaugumam.

Palielināta realizācija ir par cēloni lielākiem ieguldījumiem viena iemesla dēļ, kas atšķiras no akseleratora. Realizācijai palielinoties, firmas pelna vairāk, un tāpēc var paturēt zināmu peļņas daļu investīcijām. Un, ja investīcijas ierobežo kredītu pieejamība ekonomiskā pagrimuma laikā, tad firmas strauji reaģē, palielinot savus ieguldījumus no saviem līdzekļiem, ieviešot atsevišķus projektus, kas agrāk tika atlikti. Vēl vairāk, jo labvēlīgākā finansiālā stāvoklī firmas atrodas, sakarā ar realizācijas palielināšanos, jo vairāk tās vēlas uzņemt risku, kas saistīts ar ieguldījumiem, un jo pievilcīgākas tās kļūst bankām un citiem aizdevējiem. Un beidzot, kad ekonomika atveseļojas pēc pagrimuma un ražošanas apjomi palielinās, tad nedrošība, kas saistīta ar to, cik ilgs būs pagrimums, pazūd un šī makroekonomikas nedrošības samazināšanās arī kalpo kā investīciju stimuls.

Ražošanas izdevumi. Otrs apsvēruma paredzēto ienākumu aprēķinā ir ražošanas izmaksu prognoze. Tā kā visi ražošanas izdevumi ir mainīgi, tad firmas pievērš uzmanību darbaspēkam, jo tas sastāda ievērojamu daļu kopējos izdevumos. Reālo darba algu pieaugums ietekmē ieguldījumu līmeni, lai gan šī ietekme ir neskaidra. Augstākas (reālās) darba algas liek domāt par plašāku tehnikas izmantošanu nekā strādnieku nodarbināšanu, un tādējādi rada zināmu stimulu vairāk ieguldīt iekārtās. No otras puses, lielas algas var padarīt atsevišķus ieguldījumu projektus ar pastiprinātu darbaspēka izmantošanu nerentablus, tādējādi, neveicinot investīcijas. Beidzot, augstākas reālās darba algas var samazināt nesadalītās peļņas summu, ko firmas paredzējušas ieguldījumiem.

Ieguldījumu izmaksu samazināšana: nodokļi. Pēdējos sešdesmit gados nodokļiem ir bijusi centrālā loma, nosakot firmu ieguldījumu apjomus un to sadalījumu laikā. Britu valdība izmantoja korporāciju nodokli un paātrinātu amortizāciju, lai ietekmētu lēmumus par investīcijām. Atļaujot firmām straujāk amortizēt kapitālās iekārtas (lai taupītu firmām nodokļus), samazinājās efektīvās ieguldījumu izmaksas. Paātrinātā amortizācija nozīmē to, ka firma varēja attiecināt investīciju izmaksas uz savu peļņu tānī gadā, kurā investīcijas izdarītas, un nevis iekļaut kapitālo iekārtuvērtībā istajā ekonomiskās darbības laikā. Tas samazināja vēlākās investīciju izmaksas.

Piemēram, ja mēs paņemam 1 miljonu sterliņu ieguldījumu kapitāliekārtā, kas tiek amortizēta par 10 % gadā. Teiksim, pēc viena gada tās vērtība ir 900000 sterliņu mārciņas, pēc 2 gadiem – 810000 sterliņu mārciņas, pēc 3 gadiem – 729000 sterliņu mārciņas utt. Ja firmai ierobežo amortizācijas atskaitījumus un atļauj tikai patieso ekonomisko amortizāciju

attiecināt uz bruto peļņu, tad pirmajā gadā tā varēs norakstīt amortizācijā 100000 sterliņu mārciņas, otrajā gadā – 90000 sterliņu mārciņas, trešajā gadā – 81000 sterliņu mārciņas, ceturtajā gadā 72900 sterliņu mārciņas utt. Ar korporācijas nodokļa likmi 40 % apjomā, nodokļu ietaupījumi būs 40 % no šīm summām katru gadu. Šo nodokļu ietaupījumu kapitalizētā vērtība (vai to pašreizējā diskontētā vērtība) ar procentu likmi 5 % gadā būs (tūkstošos sterliņmārciņu): $0.4 \times [100 + 90 / (1.05) + 81.0 / (1.05)^2 + \text{utt.}] = 280$. Ja firmai atļauj atskaitīt sava kapitāla investīciju pilnu vērtību pirmajā gadā, tad tā ietver pilnu miljonu sterliņmārciņas savā bruto peļņā un samazina savus tiros ienākumus par 1 miljonu mārciņām. Ietaupītie nodokļi pirmajā gadā ir 400000 sterliņmārciņas. Tas ir salīdzināms ar kapitalizēto nodokļu ietaupījumu 280000 sterliņmārciņu apmērā, ja nepieļauj paātrināto amortizāciju. Paātrinātā amortizācija ietaupa firmai 12 % no ieguldījumu vērtības šajā gadījumā.

Risks un ieguldījumi

Firmas dara visu iespējamo, lai prognozētu realizāciju un izdevumus, un tādā veidā noteiktu jaunu ieguldījumu ienesīgumu. Bet, lai kā arī censtos, nākotni nevar paredzēt pilnīgi. Pat vislabākā menedžera kristāla lodīte ir mākoņaina. Tādēļ jebkurš lēmums par ieguldījumu saistīts ar ievērojamu risku. Lielākai firmu daļai risks ir nepieņemams: ja firma domā, ka kāda ieguldījuma projekts saistīts ar risku, un tas varētu būt sevišķi liels, tās atmetīs šo projektu, ja vien cerētie ienākumi nav tik lieli, lai kompensētu riska uzņemšanos. Tādējādi, kad kompānijai sākas lejupslide, ne tikai cerētie ienākumi var pazust, bet risks, kas saistīts ar ieguldījumu, var pieaugt. Palielināts risks vēl vairāk atbaida ieguldītājus.

Ir vēl viens svarīgs veids, kādā risks saistīts ar firmas ieguldījumiem. Jautājums, ar ko bieži firmas saduras, ir ne tik daudz, vai vispār ieguldīt, bet cik un kad ieguldīt. Ieguldījuma iespēju, ja tā izmantota, nevar pilnīgi atjaunot, un ieguldīšana pat labā projektā neistā brīdī var atnest nevēlamus rezultātus. Tas ir tāpēc, ka daudzas firmas darbojas ļoti šaurās robežās – izdevumi var sastādīt 90 vai vairāk procentus no ienākumiem. Niecīga izdevumu palielināšana vainiecīga ienākumu samazināšanās var spēcīgi ietekmēt peļņu, kas ir starpība starp ienākumiem un izdevumiem. Ja izdevumi sastāda 90 % no ienākumiem, izdevumu palielināšana par 1 % var samazināt peļņu par 10 %. Ja firma ar šādiem izdevumiem uzņemtos

ieguldišanas risku un sāktos ilgstošs ekonomikas pagrimums, firmai varētu draudēt bankrots. Ja firma atliek šī lēmuma pieņemšanu, nekas tik šausmīgs nenotiks. Kompānija var zaudēt zināmu peļņu, atliekot ieguldījumu; tai, piemēram, jāsamierinās ar novecojušu iekārtu. Bet bieži šai iespējai, kad tiek zaudēta peļņa, ir maza cena, kuru jāmaksā par izvēli pagaidīt un paskatīties, kā mainās ekonomiskie apstākļi.

Tā kā firmas riska uztvere var mainīties, kad sākas ekonomikas lejupslīde, tāpat var mainīties arī firmu vēlēšanās uzņemties risku. Firmu vēlēšanās uzņemties risku daļēji ir atkarīga no finansu stāvokļa. Ja kompānijai ir laba bilance – ja firmai ir daudz skaidras naudas vai citu likvidu aktīvu ir uz rokas – tad tā labprātāk uzņemas risku. Pat ja viss neveiksies, firma nebankrotēs. Kad ekonomikā sākas lejupslīde, firmām bieži vien ir lieli zaudējumi, jo realizācija, uz kuru liktas lielas cerības, nav materializējusies. Firmu finansu stāvokli pasliktinās, un tās vairs nevēlas uzņemties riskus, kas saistīti ar ieguldījumiem.

Tādējādi riska faktors ir vēl viens izskaidrojums investīciju nenoteiktībai. Ekonomiskās lejupslīdes parasti saistītas, gan ar palielināta riska jēdzienu gan ar mazinātu vēlēšanos un spējām uzņemties risku. Abi minētie faktori veicina ieguldījumu samazināšanos, kas ar multiplikatora palīdzību izraisa tālāku nacionālā ienākuma samazināšanos un pastiprina ekonomikas lejupslīdi.

Galvenie ieguldījumu noteicošie faktori

1. Kredītu izmaksas un pieejamība. Lai gan ieguldījumus var ietekmēt (reālo) procentu likmes, tos var arī iespaidot naudas līdzekļu pieejamība, gan ar nesadalītās peļņas, gan kapitālu tirgus palīdzību, un abi avoti var būt ierobežoti.

2. Ieguldījuma projekta plānotais ienesīgums. Firmas ņem vērā cerēto pieprasījumu nākotnē pēc to produktiem; limeni, līdz kuram minētais projekts samazinās ražošanas izdevumu; projekta pēcnodokļu izmaksas.

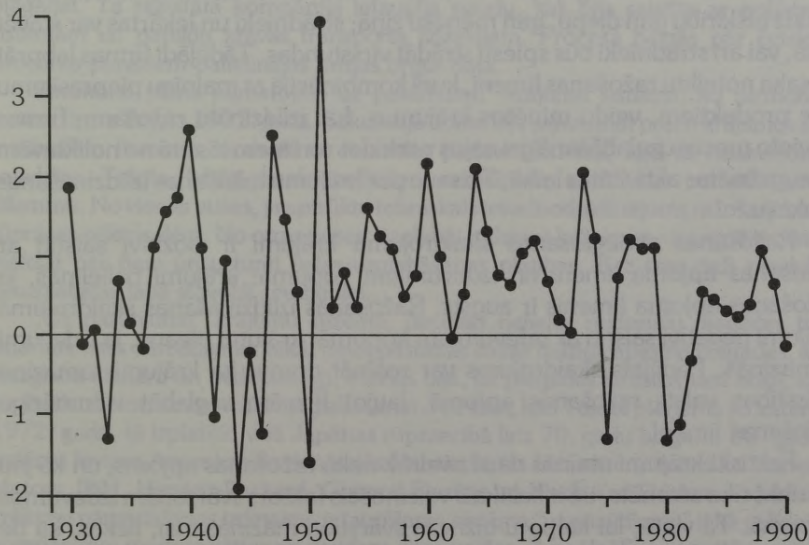
3. Firmas vēlēšanās un spēja uzņemties risku. Firmas var mazināt risku, lielā mērā neietekmējot ienesīgumu, atliekot ieguldījumu projektus. Ekonomikas lejupslīdē firmas riska izpratne mainās un to vēlēšanās riskēt samazinās, abi faktori pastiprina ieguldījumu samazināšanos.

Teorijas par ieguldījumiem krājumos

Ieguldījumi tehnoloģijās un iekārtās, kas līdz šim bija mūsu uzmanības centrā, nav vienīgās ieguldījumu kategorijas. Vēl viena kategorija – ieguldījumi krājumos – spēcīgi veicina svārstības izdevumos kopumā. Lai saprastu, ko nozīmē ieguldījumi krājumos, mums vispirms jāsaprot, kādiem nolūkiem šie krājumi kalpo. Krājumi sastāv no materiāliem, kas tiek uzglabāti, vai nu gaidot, ka tos izmantos ražošanā, vai, gaidot realizāciju vai nosūtīšanu pircējiem.

Lai gan ieguldījumi krājumos nav lieli, vidēji tā ir GDP maza daļa un tie ir ļoti mainīgi. Krājumus var ātri uzkrāt un likvidēt, un ieguldījumi krājumos var svārstīties no +1 un vairāk % no GDP vienā gadā līdz –1 un vairāk % no GDP nākamajā gadā. Minētās izmaiņas šajā pieprasījuma kopumā var ievērojami ietekmēt ekonomiku, kad tā virzās no uzplaukumiem uz pagrimumiem. 5.11. zīmējums rāda ieguldījumus preču krājumos Lielbritānijā laika periodā no 30. līdz 90. gadiem.

Procentos no GDP

5.11. zīmējums. Ieguldījumi preču uzkrājumos.

Krājumu uzturēšana prasa izdevumus. Ja firmas aizņemas līdzekļus, lai finansētu savus krājumus, plānojot samaksāt aizdevumus pēc tam, kad uzkrātie produkti tiks pārdoti, firmām jāmaksā procenti par šiem līdzekļiem, kamēr produkti paliek nepārdoti. Ja kompānija pati finansē savu krājumu iegādi, tā saduras ar papildu izdevumiem: līdzekļus, kurus jāmaksā par krājumiem, varētu izmantot citiem nolūkiem. Bez krājumu izmaksām, arī uzglabāšanas platība maksās naudu, un samērā bieži preces bojājas uzglabāšanas laikā.

Ņemot vērā izdevumus, kāpēc firmas veido krājumus? Viens iemesls ir tāds, ka krājumi atvieglo ražošanu. To sauc par krājumu ražošanas atvieglošanas funkciju. Piemēram, tas izmaksās ļoti dārgi, ja spiestuvei pēkšņi pietrūkst papīrs, un strādnieki un mašīnas stāv dikā, kamēr papīrs tiek pievests. Runājot par rezultāta pusi, klienti bieži paļaujas uz ražotāju, ka tas piegādās viņiem precī, kad tā būs vajadzīga. Lai to darītu, ražotājam jātur gatavo preču krājumi, kas pietiekami, lai apmierinātu cerēto realizāciju. Ja pasūtījumu izpildē rodas ilgi kavējumi, klients var griezties kaut kur citur.

Bez tam krājumi dod iespēju firmām ietaupīt naudu, ražojot ar noteiktu ātrumu. Ir samērā dārgi ļaut realizācijai diktēt ražošanas līmeni. Būs pārāk daudz atšķirību gan dienu, gan mēnešu ziņā; strādnieki un iekārtas var stāvēt dikā, vai arī strādnieki būs spiesti strādāt virsstundas. Tādējādi firmas labprāt nosaka noteiktu ražošanas līmeni, kurš kombinācijā ar mainīgu pieprasījumu pēc produktiem, veido minētos krājumus. Lai izlidzinātu ražošanu, firmas novieto preces uzglabāšanā gausajos periodos un izņem tās ārā no noliktavām paaugstinātas aktivitātes laikā. To sauc par krājumu ražošanas izlidzināšanas funkciju.

Ražošanas atvieglošanas skaidrojumā krājumi ir pozitīvi saistīti ar ražošanas apjoma līmeni un izdevumiem kopumā: krājumi palielinās, ja ražošanas apjoma līmenis ir augsts. Ražošanas izlidzināšanas skaidrojumā krājumi negatīvi saistīti ar izdevumiem kopumā: krājumi pieaug, ja izdevumi samazinās. Pēdējais skaidrojums var rosināt domu, ka krājumi samazina svārstības valsts ražošanas apjomā, ļaujot firmām saglabāt vienmērīgu ražošanas līmeni.

Faktiski krājumi mainās daudz vairāk nekā ražošanas apjoms, un kā jau iepriekš tika atzīmēts, tie ir lielākais veicinošais faktors svārstībām izdevumos kopumā. Tā vietā, lai kalpotu biznesa svārstību mazināšanai, liekas, ka tie pastiprina šīs svārstības. Tas attiecas pat uz plaša patēriņa preču krājumiem, kuriem vajadzētu funkcionēt savā izlidzināšanas lomā.

Viens iemesls investīciju izmaiņām krājumos atkal ir saistīts ar firmu negatīvo nostāju pret risku un kredīta pieejamību. Kad ekonomikā sākas lejupslīde, firmas bieži atrod, ka samazinājusies tās tiešā vērtība. Firmas arvien mazāk vēlas izdarīt jebkādas investīcijas, ieskaitot arī ieguldījumus uzkrājumos.

Tuvplānā: krājumu vadība saskaņā ar sistēmu "uz pasūtījumu"

Simmons ir amerikāņu firma, kas ražo labi pazīstamos matračus. 80. gados kompānija darbojās ļoti saspringti. Tai bija 19 ražotnes un 67 noliktavas, kuras apkalpoja 128 furgontraktori un 250 treileri. Krājumu izmaksas bija lielas; kompānijas kravas pārvadājumu rēķins vien sastādīja 6 % no kopējās realizācijas; un bija pēdējais laiks samazināt izdevumus. Risinājums? Ražošanas sistēma "uz pieprasījumu". Tā vietā, lai vestu produkciju no rūpniecām uz noliktavām un pēc tam no noliktavām uz maziem tirdzniecības veikalumiem, kompānija deklarēja, ka tā ražos tikai pēc pasūtījumu saņemšanas. Jautājums bija radīt tādu sistēmu, kurā klients saņemtu savu pasūtījumu četru dienu laikā.

Simmons reorganizēja kompāniju, lai likvidētu visas noliktavas un piecas rūpnīcas. Pēc ļoti rūpīgas plānošanas tagad tiek izmantoti 85 traktori pasūtījumu piegādei. Tā rezultātā kompānija ietaupīja naudu, kas bija saistīta ar noliktavu sistēmām un papildu kravas transporta līdzekļiem. Procesa beigās par četriem procenta punktiem palielinājās firmas tirgus daļa.

Simmons plāns pamatojās "uz pasūtījumu" krājumu sistēmu, ko pirmoreiz ieviesa firma Tojota 1972. gadā. Sākotnējā doma bija samazināt preču krājumus līdz minimālam līmenim, nodrošinot tehnisko padevi tikai tad, kad tā nekavējoties vajadzīga. Tojota, līdzīgi daudziem lieliem ražotājiem, sadūrās ar pamatkrājumu dilemmu. No vienas puses, ja aprūktu tehniskais ievadnodrošinājums ražošanai, tad rūpnīcas nāktos slēgt. No otras puses, uzglabāt milzīgus krājumus – nozīmē iepriekš maksāt par tiem un uzturēt lielas uzglabāšanas platības. Bez tam daži produkti neuzglabājas labā stāvoklī sevišķi ilgi.

"Uz pasūtījumu" krājumu sistēmā, daudzas nelielas materiālu piegādes tiek izdarītas visas darbadienas laikā, nevis pasūtītas dažas milzīga apjoma piegādes, kas jāuzglabā dienām un nedēļām ilgi. Mērķis bija, lai piegādes ierastos tāni brīdī, kad tās jāsāk izlietot, nevis noliktās glabāšanai. Pēc tam, kad Tojota pieņēma šo sistēmu 1972. gadā, tā izplatījās visā Japānas rūpniecībā līdz 70. gadu beigām. 80. gados sistēmu ieviesa Amerikas Savienotajās Valstīs, tādas lielās kompānijas kā General Motors, IBM, Hewlett-Packard, General Electric un Black and Decker. Papildu ar krājumu pārvadāšanas izdevumu ietaupīšanu, sistēma "uz pasūtījumu" it kā palīdzēja kompānijām modernizēties arī daudzos citos veidos. Žurnāls "Economist" apraksta to sekojoši: "Labākā analogija būtu ūdens upē: – Ja ūdens līmenis kritas, sāk parādīties akmeņi. Akmeņus vieglāk aizvākt, nekā saskaldīt". Citiem vārdiem sakot,

lielu uzkrājumu novēršana ļauj kompānijai atrisināt veselu rindu citu organizatorisku problēmu. Spēcīgs ierocis, domājot par organizācijas vispārējo efektivitāti, ir domāt par to, kā organizēt lietas tā, lai krājumi nemaisītos ceļā un nepalīelinātos.

Ja "uz pasūtījumu" sistēmas tiktu plaši izmantotas visā valsts saimniecībā, tad ekonomikas vispārējā stabilitāte būtu pastiprināta. Ja realizācija samazinās, firma ar lieliem uzkrājumiem var uz laiku pārtraukt ražošanas nodrošināšanas līdzekļu iepirkšanu, pamazām izmantojot savus uzkrājumus. Firma ar uzkrājumiem "uz pasūtījumu" maz samazinās savus iepirkumus, un sašaurinās savu ražošanu tieši par realizācijas samazināšanās apjomu.

Ja vien iespējams, tās labprātāk "dezinvestētu" vai pārvērstu savus aktīvus atpakaļ skaidrā naudā. Visvienkāršākais dezinvestēšanas veids ir izpārdot krājumus; to izdarīt vieglāk nekā pārdot rūpnicu. Vēl vairāk, ja firma saduras ar kredīta normēšanu, tā būs spiesta pārdot savus krājumus, lai iegūtu rekvizitkapitālu. Un, ja arī firma nav spiesta pārdot savus krājumus, tai jābaidās no kreditnormēšanas nākotnē, un jācenšas samazināt savus krājumus.

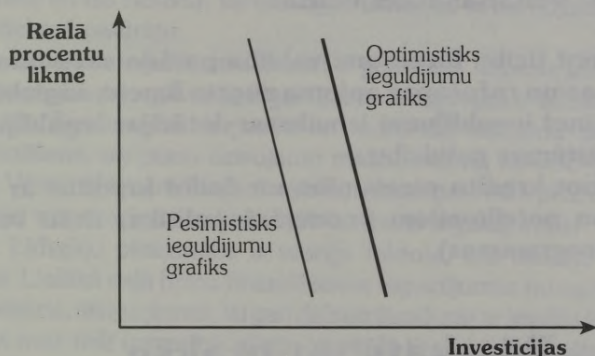
Ieguldījumu izmaiņas

Pēc tam, kad apskatījām galvenos ieguldījumu noteicošos faktoros, saprotam, kāpēc ieguldījumi ir tik nepastāvīgi. Vēl vairāk, multiplikators arī izskaidro, kāpēc ieguldījumu izmaiņas tālāk izraisa ražošanas apjomu vēl lielākas svārstības.

Firmu investīcijas lielā mērā nosaka to spējas iegūt līdzekļus, tāpat arī firmu viedoklis par jauno projektu ienesīgumu un vēlēšanos uzņemties risku. Visi šie faktori var ļoti strauji izmainīties īsā laika sprīdī. Ekonomisks pagrimums – vai baumas par ekonomisku pagrimumu – var noskaņot firmu pesimistiski attiecībā uz realizāciju un cenām, un arī uz peļņu. Zemāks noiets vai cenas rezultātā rada kompānijai zaudējumus, tādējādi, mazinot tās kapitālu un vēlēšanos uzņemties risku. Pazemināta naudas līdzekļu aprīte mazina firmas spējas finansēt ieguldījumus no nesadalītās peļņas. Pesimisms ir infekcijas slimība: tajos pašos apstākļos bankas vairs nevēlas aizdot kapitālu (vismaz uz tādiem noteikumiem, kas firmai pieņemami).

Faktori, kas nosaka investīcijas, izraisa pārbīdi ieguldījumu funkcijā. 5.12. zīmējums rāda investīciju grafikā, kas bija attēlots 5.9. zīmējumā, "pesimistisko" un "optimistisko" variantu. Tā kā reālo procentu likmes nav

daudz mainījušās, lielākā daļa svārstību ieguldījumos rodas no ieguldījumu grafika kustībām, kā parādīts 5.12. zīmējumā, un ne tik daudz no virzībām pa ieguldījumu grafiku, kā redzam 5.9. zīmējumā.

5.12. zīmējums. Kustība ieguldījumu funkcijā.

Tā kā valdība nevar kontrolēt visus šos faktorus, tās rīcībā ir vesela rinda sviru, kas var ietekmēt ieguldījumus. Ja biznesa sabiedrība jūt valdības līdzdalību ekonomiskās stabilitātes veidošanā, biznesmeņi mazāk baidās par risku un vairāk vēlas ieguldīt. Bet prognozēt, kur nu vēl kontrolēt, biznesa izpildvaras psiholoģiju vislabākā gadījumā ir šaubīga lieta.

Valdība var izmantot nodokļu stimulus, lai veicinātu ieguldījumus. Pagaidu subsīdijas ieguldījumiem varētu būt ļoti efektīvas, liekot firmām sastādīt savu investīciju plānus un sniedzot īslaicīgu atbalstu ieguldījumiem kopumā. Bet, ieguvumus makroekonomikas līmenī, ko radījusi šāda politika, jānostāda pretī mikroekonomikas izdevumiem, kas saistīti ar resursu neracionālu izmantošanu.

Tomēr vairumā gadījumu valdība izmanto monetāro politiku, kas iespaido, gan kredītu pieejamību gan noteikumus, uz kādiem firmas var aizņemties. Firmas iegūst naudas līdzekļus kapitāla tirgū. Kā un kad valdība ar savu monetāro iestāžu palīdzību ietekmē kapitāla tirgu – tie ir pietiekami svarīgi un sarežģīti jautājumi, un lielākā nākamās nodaļas daļa būs veltīta šo jautājumu apskatei. Tagad ir vienkārši vērts pavērot, ka tas, kas notiek produktu tirgū (ražošanas apjoma līdzsvara līmeņa noteikšana), ietekmē darbaspēka tirgu (bezdarba līmenis tautsaimniecībā), un tas, kas notiek

kapitāla tirgū (kreditu pieejamība) ietekmē ieguldījumus, un tādējādi arī preču tirgu.

Ieguldījumu veicināšanas veidi

1. Palielinot ticību biznesam: valdība parāda savu līdzdalību nodarbinātības un ražošanas apjoma augsta līmeņa saglabāšanā.

2. Samazinot ieguldījumu izmaksas: dotācijas ieguldījumiem ar nodokļu sistēmas palīdzību.

3. Palielinot kreditu pieejamību un dodot kreditus ar daudz pievilcīgākiem noteikumiem (monetārā politika; tiešu valdības aizdevumu programmas).

Pārskats un prakse

Kopsavilkums

1. Keinsa patēriņa funkcija pasvītro kārtējo izmantojamo ienākumu nozīmi, nosakot patēriņu. Kontrastējot ar to, dzīves cikla hipotēze saka, ka cilvēki taupa savas dzīves laikā tā, lai šos ietaupījumus varētu tērēt, aizejot pensijā. Permanento ienākumu hipotēze apgalvo, ka cilvēki iekrāj labākos gados, lai nosegtu patēriņu sliktākos gados.

2. Keinsa patēriņa funkcijā valdība var manipulēt ar šī gada patēriņu, izskaidrot šī gada nodokļu likmi. Uz nākotni orientētajās teorijās, islaicīgiem nodokļu atvieglojumiem ir ierobežota ietekme uz patēriņa pieaugumu, jo cilvēku apsvērumi attiecībā uz lēmumiem patērēt aptver daudz ilgāku periodu par gadu.

3. Gan dzīves cikla, gan permanentā ienākuma modeļi paredz, ka patēriņš būs atkarīgs no visas dzīves bagātības, un tāpēc ienākumi no kapitāla pieauguma ietekmēs patēriņu.

4. Izrādās, ka ģimenes patēriņš vairāk atkarīgs no kārtējiem ienākumiem, nekā to paredz dzīves cikla vai permanento ienākumu teorijas. Patērētāji var viegli atlikt ilglietošanas preču pirkšanu, ja kārtējie ienākumi krītas. Bez tam, cilvēku aizņemšanās iespēju ierobežošana (kredīta normēšana) notur to daudzo cilvēku patēriņu, kuru ietaupījumi mazi, ļoti tuvu kārtējo ienākumu līmenim.

5. Uz nākotni orientētas patēriņa teorijas apgalvo, ka kopējo izdevumu grafiks ir lēzens un multiplikators ir zems; tās palīdz izskaidrot, kāpēc koeficients – patēriņš pret izmantojamo ienākumu – gadu no gada var mainīties; un tās norāda, ka islaicīgas izmaiņas izmantojamā ienākumā ļoti maz ietekmē patēriņu.

6. Izmaiņas ieguldījumu limenī ir galvenais iemesls izmaiņām kopējos izdevumos. Šīs trīs galvenās ieguldījumu kategorijas ir tehnoloģiju un iekārtu iegāde firmām, firmu preču un materiālo krājumu palielināšana vai samazināšana, un jaunu dzīvojamo māju pirkumi, ko veic ģimenes.

7. Vēsturiski pierādīts, ka īstermiņa izmaiņas reālo procentu likmēs bieži ir relatīvi mazsvarīgas, izskaidrojot izmaiņas ieguldījumos.

8. Līdzekļu pieejamība ir svarīgs faktors, kas nosaka ieguldījumu izmaiņas. Lielākā daļa firmu finansē savus ieguldījumus no nesadalītās peļņas. Ja iespējams, tās aizņemas, lai gan dažreiz jāsaduras ar kredita ierobežojumiem. Relatīvi maz tiek izmantoti akciju kapitāla tirgi, lai finansētu ieguldījumus.

9. Firmas būs spiestas ieguldīt, ja tās cer, ka pieaugs pieprasījums pēc firmu produktiem, ja ieguldījumu projekts samazinās ražošanas izdevumus, vai arī, ja ieguldījumu projekta iemaksas kritas, piemēram, sakarā ar labvēlīgu nodokļu režīmu.

10. Ekonomikas lejupslīdes laikā firmas ne sevišķi vēlas uzņemt risku, un tas veicina ieguldījumu samazināšanos.

Atslēgas termini

dzīves cikla hipotēze
permanento ienākumu hipotēze
akseleratori

ilglietošanas preces
ieguldījumu grafiks

Pārskata jautājumi

1. Kāda ir starpība starp Keinsa patērēšanas modeli, dzīves cikla modeli un permanento ienākumu modeli?
2. Kāpēc dzīves cikla un permanento ienākumu hipotēzes paredz, ka islaicīgas nodokļu izmaiņas maz ietekmēs kārtējo patēriņu?
3. Kādi faktori ietekmē patērētāju izdevumus, iegādājoties ilglietošanas preces? Kāpēc šie izdevumi ir tik mainīgi?
4. Kādā veidā kredītu normēšana padarīs patēriņu vēl vairāk atkarīgu no kārtējiem ienākumiem, pretēji kā apgalvo uz nākotni orientētās teorijas?

5. Kādi ir iespējamo līdzekļu avoti firmām, kas vēlas ieguldīt? Kuri no līdzekļiem tiek izmantoti visvairāk, kuri vismazāk?
6. Kas ir ieguldījumu akselerators?
7. Kāpēc investīcijām novirzītās peļņas daļas neaplikšana ar nodokļiem veicina investīcijas?
8. Kā izmaiņas ekonomiskā riska izpratnē varētu iespaidot ieguldījumu apjomus?
9. Kāpēc ekonomikas pagrimuma apstākļos var mazināties firmas vēlēšanās uzņemties risku?
10. Kādus izdevumus un ienākumus (labumus) firmai dod preču un materiālu krājumu samazināšana? Kāpēc ieguldījumi šajos krājumos ir tik mainīgi?

Uzdevumi

1. Saskaņā ar kuru teoriju pagaidu likums varētu spēcīgi ietekmēt patēriņu? Saskaņā ar kuru teoriju pastāvīga sociālās nodrošināšanas pabalstu pielielināšana spēcīgi ietekmētu patēriņu? Saskaņā ar kuru teoriju lielāka bezdarba apdrošināšana pastāvīgi un spēcīgi ietekmētu patēriņu? Paskaidrojiet!

2. Kura patēriņa teorija paredz, ka ietaupījumi kopumā atkarīgi no pensionēto un jauno cilvēku proporcijas iedzīvotāju sastāvā? Kāda ir sakarība? Kuras teorijas paredz, ka patēriņš ļoti atšķirsies atkarībā no tā, vai tautas saimniecībā ir uzplaukums vai pagrimums? Kāpēc?

3. Ja valdība atvieglotu iedzīvotājiem iespēju aizņemties naudu varbūt, ieviešot programmu, kas palīdz saņemt aizdevumus, vai arī iedzīvotāju patēriņš reaģēs vairāk vai mazāk uz kārtējiem ienākumiem? Kāpēc?

4. Kā pēc jūsu domām krahs akciju tirgū ietekmētu attiecības starp patēriņu un ienākumiem? Kā pēc jūsu domām strauji pieaugošās cenas dzīvojamām mājām ietekmētu attiecības starp patēriņu un ienākumiem? Lai ilustrētu, parādiet patēriņa funkcijas kustību, vai jūsu prognozes atšķirtos atkarībā no tā, vai patērētājs ir Keinsa, dzīves cikla vai permanento ienākumu patērētājs?

5. Kompānija, kas plāno, ka ilgtermiņa reālo procentu likme būs 3 %, apsver veselu projektu sarakstu. Katrs projekts izmaksās 10000 sterliņu mārciņas, bet tie atšķiras laika ziņā, pēc kura minētie projekti atmaksāsies, un arī par cik atmaksāsies. Pirmais ienesīs 12000 sterliņu mārciņas pēc 2 gadiem, otrais 12500 sterliņu mārciņas pēc 3 gadiem, trešais – 13000 sterliņu mārciņas pēc 4 gadiem. Kuru no projektiem vērts izvēlēties? Ja plānotā procentu likme būtu 5 %, vai jūsu atbilde mainītos? Pieņemsim, ka cenas ir stabilas.

Pielikums: investīciju-ietaupījumu identitāte

Mēs parasti domās apvienojam investīcijas ar ietaupījumiem. Tās abas ir vērtības: "Ietaupīts penijs ir nopelnīts penijs". Lielāki ieguldījumi nostiprina tautas saimniecības nākotnes potenciālu. Bieži par to strīdas, it īpaši, Lielbritānijā, kur ekonomikas izaugsmes tempi ir bijuši gausi, un ietaupīto ienākumu daļa maza. Tā, lai paātrinātu ekonomikas izaugsmi, valstīm vajadzētu vairāk taupīt. Kategoriskais pieņēmums ir – lielāki ietaupījumi automātiski radīs lielākus ieguldījumus.

Kad ekonomika virzās pa savas ražošanas iespēju likni, un visi resursi tiek pilnībā izmantoti, pieaugoši ietaupījumi un, samazināts patēriņš nozīmē, ka tiek saražots vairāk kapitāla preču (ražošanas lizdekļu). Bet tad, kad ekonomika atrodas zem savas ražošanas iespēju liknes, pieaugoši ietaupījumi un, samazināts patēriņš var vienkārši "nogrūst" ekonomiku vēl zemāk zem šīs liknes.

Atklātajās ekonomikās ietaupījumiem un investīcijām nav jāizmainās kopā pat tad, ja ekonomika atrodas uz savas ražošanas iespēju liknes. Ekonomika var ieguldit pat tad, ja ir maz iekšējo ietaupījumu, aizņemoties ārzemēs. Šādas darbības rezultāti apskatīti tālākajās nodaļās.

4. nodaļas ienākumu – izdevumu analizē uzmanība pievērsta attiecībām starp kopējiem izdevumiem un ienākumiem. Līdzsvara stāvoklis rodas tad, kad kopējie izdevumi ir vienlīdzīgi nacionālajam ienākumam. Alternatīva metode nacionālo ražošanas apjomu noteikšanas atspoguļošanai koncentrējas uz ietaupījumiem un investīcijām. Mēs sākumā apskatīsim vienkāršu modeli, kura izmantojamie ienākumi ir vienlīdzīgi nacionālajam ienākumam. Lai tā būtu, mēs pieņemam, ka nodokļi ir nulle, un visi firmas ienākumi tiek izmaksāti dividenžu veidā. Lai vēl vairāk vienkāršotu, mēs pieņemam, ka nav nedz valdības ietaupījumu, nedz ietaupījumu vai rezervju plūsmas no ārzemēm. Vēlāk mēs atteiksimies no dažiem šiem pieņēmumiem un iegūsim pilnīgāku ainu.

Indivīdi var iztērēt savus ienākumus šodien, vai tos iekrāt, vai lai patērētu vēlāk, vai lai atstātu mantojumā bērniem. Saskaņā ar definīciju:

$$\text{ienākumi} = \text{patēriņš} + \text{ietaupījumi}. \quad (5.1)$$

Ja nav valdības iepirkuma vai tirā eksporta, mēs zinām no izdevumu kopējiem komponentiem, ka firmas var ražot tikai divu veidu preces: patēriņa preces un ieguldījumu preces. Tādējādi ražošanas apjomu Y var sadalīt tā divos komponentos:

$$Y = \text{patēriņš} + \text{investīcijas}. \quad (5.2)$$

Šīs abas identitātes var apvienot, lai veidotu jaunu identitāti. Tā kā nacionālā apjoma vērtība vienlīdzīga nacionālajam ienākumam,

$$Y = \text{ienākumi}, \quad (5.3)$$

mēs varam izmantot (5.1) un (5.2) labo pusi, lai iegūtu:

$$\text{patēriņš} + \text{ietaupījumi} = \text{patēriņš} + \text{investīcijas}. \quad (5.4)$$

Atskaitot patēriņu no vienādojuma abām pusēm, mēs iegūstam:

$$\text{ietaupījumi} = \text{investīcijas}. \quad (5.5)$$

Īsi sakot, ietaupījumiem jābūt vienādiem ar ieguldījumiem. Tā ir definīcijas vienkāršākā puse.

Viens veids, kā labāk saprast šo identitāti, ir domāt, ka firmas ražo noteiktu daudzumu preču, kuru vērtība ir vienlīdzīga indivīdu ienākumiem ekonomikā, jo visu, ko firmas saņem, tās izmaksā indivīdiem ienākumu veidā. Saskaņā ar definīciju ienākumi, kas netiek patērēti, ir ietaupīti. No ražošanas viedokļa firmas, vai nu pārdod preces, ko saražojušas, vai uzglabā preces krājumos realizācijai nākamajos gados. Zināma daļa krājumu tiek plānota, jo kompānijām nepieciešami krājumi, lai varētu ražot. Daļa no krājumiem nav plānota – firmas varbūt pārsteigusi ekonomikas lejupslīde, kas nolemj neveiksmei realizācijas prognozes. Gan paredzētie, gan neparedzētie preču uzkrājumi tiek uzskatīti par investīcijām. Preces, kas netiek patērētas, saskaņā ar definīciju tiek ieguldītas. Galu galā krājumu uzkrāšanās sastāv no precēm, kas tiek ražotas ne jau pašreizējam patēriņam, bet gan patēriņam nākotnē.

Šo (5.5) identitāti var transformēt vienādojumā, nosakot valsts ražošanas apjomu, ja reiz tiek atzīts, ka līdzsvara situācijā firmas samazina ražošanu, jo notiek neplānota krājumu uzkrāšanās. Tā kā firmas samazina ražošanu, līdzsvara situācijā summa, ko kompānijas iegulda, ir tā summa, kuru tās vēlas ieguldīt (ieskaitot krājumus) dotajos pašreizējā tirgus apstākļos. Tas ir, līdzsvara situācijā firmas necieš no nepatīkamajiem pārsteigumiem. Tad līdzsvara situācijā:

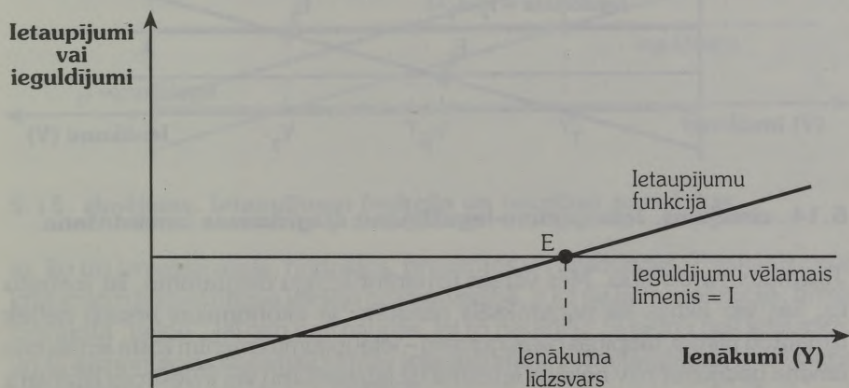
$$\text{investīcijas} = \text{vēlamās investīcijas}. \quad (5.6)$$

Tagad pārslēgsimies uz identitātes (5.5) ietaupījumu daļu. Iepriekš pārādītā patēriņa funkcija saka, cik daudz cilvēki vēlas patērēt katrā ienākumu

limeni. Bet tā kā tas, kas netiek patērēts, tiek ietaupīts, patēriņa funkciju var viegli transformēt ietaupījumu funkcijā, rādot ietaupījumu limeni ar katru ienākumu limeni. Tātad, ietaupījumi ir tikai ienākumi minus patēriņš:

$$\text{ietaupījumi} = \text{ienākumi (Y)} - \text{patēriņš} \quad (5.7)$$

5.13. zīmējumā parādīta ietaupījumu funkcija. Šis liknes slīpums, summa, par kādu ietaupījumi palielinās pieaugot ienākumiem, ir marginālā tieksme ietaupīt, kura ir 1 minus marginālā tieksme patērēt.

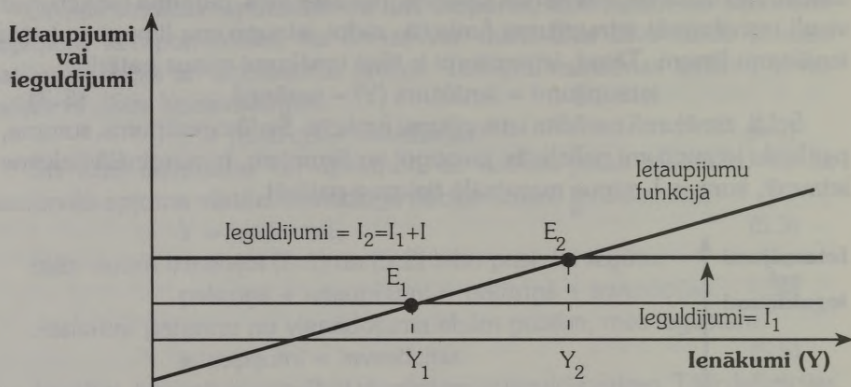
5.13. zīmējums. Ietaupījumu funkcija un nacionālais ienākums.

Tā kā ietaupījumiem jābūt vienlīdzīgiem ar ieguldījumiem un līdzsvara situācijā investīcijas vienlīdzīgas vēlamajām investīcijām, tad līdzsvara situācijā:

$$\text{ietaupījumi} = \text{vēlamās investīcijas.} \quad (5.8)$$

Zīmējumā parādīts vēlamo investīciju I noteikts līmenis. Vēlamo investīciju likne ir horizontāla, jo uzskata, ka investīcijas neietekmē ienākumu līmeni. Līdzsvars parādās, kad vēlamo investīciju likne šķērso ietaupījumu likni punktā E.

Tāpat kā ienākumu – izdevumu analīze, ietaupījumu – investīciju analīze rāda, kā investīciju pieaugums izraisa izlaidis apjoma palielināšanos, kas pats par sevi ir dalāmais. 5.14. zīmējumā parādīts, kā, investīcijām virzoties no I_1 uz I_2 , līdzsvars mainās no E_1 uz E_2 un izlaidis apjomi palielinās no Y_1 uz Y_2 . Izmaiņas investīcijās ΔI atkal ir mazākas, nekā izmaiņas izlaidis apjomos. Mūs tas nepārsteidz, jo ienākumu – izdevumu analīze un ietaupījumu – investīciju analīze ir divi veidi, kā apskatīt vienu un to pašu situāciju.

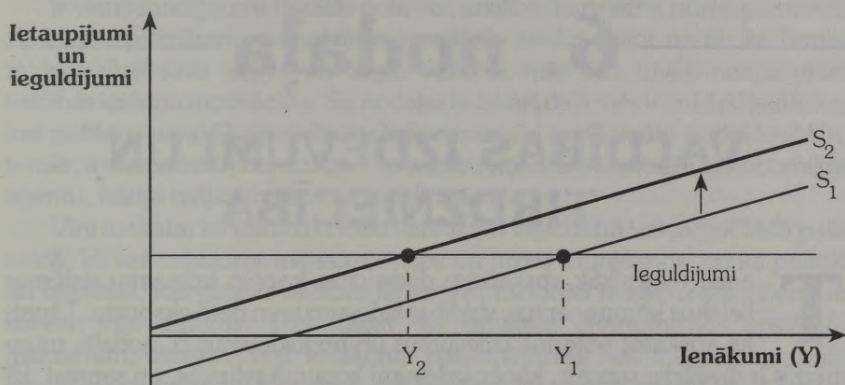
5.14. zīmējums. Ietaupījumu-ieguldījumu diagrammas izmantošana.

Taupības paradokss. Mēs varam izmantot līdzīgu diagrammu, lai ilustrētu to, kas var likties kā paradokšs rezultāts: ja ekonomikas resursi netiek izmantoti pilnīgi, taupības pieaugumam – ietaupījumu limenim katra ienākumu līmeņa gadījumā nav nekāda ietekme uz ietaupījumu vai investīciju līdzsvara līmeni. Vienīgais iespaids, ko atstāj pieaugoša taupība, ir samazināts nacionālā ienākuma apjoms. 5.15. zīmējumā parādīta taupības funkcijas augšupejošas kustības ietekme – ar katru ienākumu līmeni ietaupījumi ir lielāki. Bet līdzsvara situācijā ietaupījumi vienlīdzīgi ieguldījumiem. Ja investīcijas noteiktas, arī ietaupījumi līdzsvara situācijā būs tie paši. Un, lai iegūtu stāvokli, ka ietaupījumu līmenis vienlīdzīgs ieguldījumu līmenim, ienākumus jāsamazina no Y_1 uz Y_2 .

Valdības ietaupījumi, kompāniju ietaupījumi un aizņēmumi ārzemēs. Kas notiek tad, ja valdība iepērk, un tiek atļauti tīrie eksporti? Atkal ietaupījumi vienlīdzīgi investīcijām. Un tomēr, tagad ir papildu investīciju līdzekļu avoti, kopā ar mājsaimniecību ietaupījumiem, kurus mēs apskatījām (kurus apzīmē simbols S_p). Resursus var iegūt ārzemēs (S_x) vai no valdības (S_g).

Tāpat kā mājsaimniecību ietaupījumi ir starpība starp mājsaimniecību ienākumiem un to patēriņu, valdības ietaupījumi ir starpība starp tās ienākumiem (nodokļu ienākumi) un tās izdevumiem.

Pēdējos gados valdības ietaupījumi ir negatīvi – valdība iztērē vairāk nekā tai ir ienākumu. Beidzot arī kompānijas ietaupa, kad to ieņēmumi pārsniedz

5.15. zīmējums. Ietaupījumu funkcija un taupības paradokss.

to, ko tās izmaksā algās, nodokļos, procentos un dividendēs. Pieskaitījumus krājumiem iekļauj firmas iekšējā grāmatvedībā, it kā tie būtu realizācija: firma pieraksta "peļņu", lai gan nav naudas, lai to parādītu. Šī peļņa tiek ietaupīta, un tā atspoguļojas statistikā firmas ietaupījumos. Šie ietaupījumi ir vēl viens investīciju resursu avots S_b . Tādējādi

$$S_b + S_h + S_g + S_x = I. \quad (5.9)$$

Bieži mēs apvienojam firmu un mājsaimniecības ietaupījumus un nosaucam par privātiem ietaupījumiem (S_p).

$$S_p = S_h + S_b. \quad (5.10)$$

Jaunā ietaupījumu – investīciju identitāte ir

$$S_p + S_g + S_x = I. \quad (5.11)$$

Investīcijām jābūt vienādām ar privāto ietaupījumu, valdības ietaupījumu un ārzemju aizņēmumu summu.

70. gadu beigās un 80. gadu sākumā Britu valdības ietaupījumus palielināja nodokļu ienākumi no naftas ieguves Ziemeļjūrā. Vairākus gadus valdībai bija pārpalikums un nevis deficīts, un ministri flirtēja ar domu par valsts parāda nomaksāšanu. Valdības un privāto ietaupījumu pieaugums neizraisīja līdzīgu investīciju pieaugumu, un Lielbritānijas ekonomika aizdeva resursus ārzemēm: bija lieli kārtējo reķīnu pārpalikumi maksājumu bilances kontos.

6. nodaļa

VALDĪBAS IZDEVUMI UN TIRDZNICĪBA

Tagad mēs sikāk apskatīsim divas citas kopējo izdevumu sistēmas lielākos komponentus: valdības izdevumus un neto eksportu. Tāpat, kā apskatot patēriņa izdevumus un noguldījumus 5. nodaļā, mūsu mērķis ir divējāds: saprast, kāpēc izdevumi kopumā svārstās, un saprast, kā valdības politika var ietekmēt minētās svārstības.

Pamatjautājumi

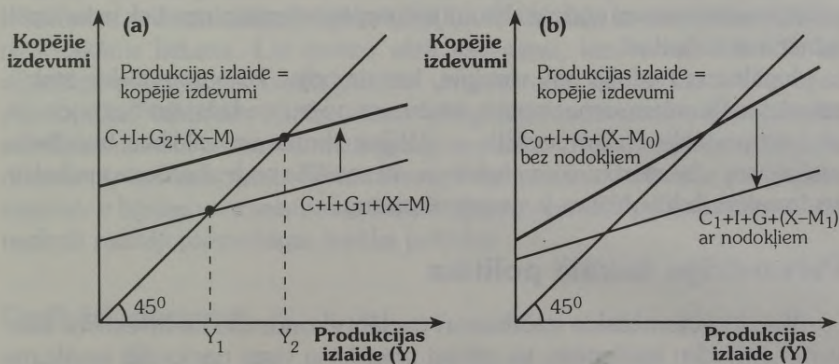
1. Kādas sekas būs valdības izdevumu pieaugumam, kopā ar nodokļu paaugstināšanu?
2. Kas ir fiskālais deficīts? Kādas ir šī deficīta sekas?
3. Kad valdības izdevumi izspiež privātos izdevumus? Kāpēc izspiešanai ir tik liela nozīme?
4. Kā pēdējos gados mainījusies ārējās tirdzniecības loma ekonomikā?
5. Kā atklāta ekonomika ietekmē makroekonomisko politiku?
6. Kāpēc protekcionisms nav labākais risinājums tirdzniecības deficīta problēmai?

Valdības izdevumi

Līdzīgi patērētājiem un biznesa firmām valdība stimulē ekonomiku, kad tērē naudu. Un tomēr, patērētāji un biznesa firmas iegūst naudu, ko iztērē, pārdodot savas preces un pakalpojumus, tani pašā laikā lielāko naudas līdzekļu daļu valdība iegūst no nodokļiem. Nodokļi dod valdībai naudas līdzekļus tērēšanai, bet tani pašā laikā tie atņem tādu pašu naudas summu privātajam sektoram.

Ir viens sarežģījums fiskālās politikas analizē, kuru vērts īsumā pieminēt. Kad mēs, piemēram, pamatojam investīciju analīzi izejot no tā, ka firmas maksimizē savu peļņu vai tirgus vērtību, mēs šeit tuvāk neapskatām valdības ierēdņu motivācijas. Šīs nodaļas lielākajā daļā mēs vienkārši jautāsim, kas notiktu, ja valdība palielinātu izdevumus vai samazinātu nodokļus? Un, tomēr, ir ekonomisti, kas uzskata, ka valdību vajadzētu analizēt kā ekonomikas aģentu, līdzīgi mājsaimniecībām un firmām.

Viņi uzskata, ka valdības rīcību varētu (un vajadzētu) izskaidrot tādā pašā veidā, kā var izskaidrot mājsaimniecību un firmu izturēšanos, un ka politiķi un birokrāti, kas gatavo valdības lēmumus, racionāli reaģē uz stimuliem, ar kuriem viņi saduras. Tieši tāpat, kā izmaiņas ekonomiskos apstākļos (piemēram, izmantojamā ienākuma palielināšanās) liek mājsaimniecībām mainīt savus patēriņa lēmumus, vai liek firmām mainīt savus ieguldījumus, arī izmaiņas ekonomiskajos un politiskajos apstākļos var, raugoties no šī viedokļa, būt prognozējami saistītas ar izmaiņām valdības rīcībā. Atsevišķos gadījumos stimuli, ar kuriem sastopas politiķi, var faktiski novest pie tā, ka valdība veicina tautsaimniecības nestabilitāti.

6.1. zīmējums. Valdības politika un kopējā produkcijas izlaide.

4. nodaļā mēs uzzinājām, ka valdības izdevumi kalpo, lai palielinātu izdevumus kopumā, kas virza kopējo izdevumu grafiku augšup, kā parādīts 6.1. zīmējuma (a) daļā. Tani pašā laikā nodokļi samazina izmantojamo ienākumu un, tādējādi, samazina izdevumus kopumā. Vēl vairāk, nodokļi, kas palielinās, pieaugot ienākumiem, padara kopējo izdevumu grafiku

lēzenāku nekā tas būtu valdības iztrūkuma gadījumā. Tādējādi, valdība samazina multiplikatoru, kā parādīts zīmējuma (b) daļā. Tagad mēs tuvāk apskatīsim sakarību starp nodokļiem, valdības izdevumiem un multiplikatoriem.

Automātiskie stabilizatori

Kā norādīts 4. nodaļā, ienākumu nodokļi izlīdzina kopējo izdevumu grafiku, tādējādi samazinot multiplikatoru. Tam ir divējāda nozīme. Tas nozīmē, ka ekonomika nav tik jūtīga pret investīciju līmeņa svārstībām, bet tas arī nozīmē to, ka ekonomika daudz mazāk reaģē uz valdības mēģinājumiem stabilizēt tautsaimniecību, palielinot vai samazinot valdības izdevumus.

Savā būtībā nodokļi iebūvē ekonomikā stabilizēšanas mehānismu. Kad tā darbība samazinās un nacionālais ienākums kritas, valdība saņem mazāk nodokļu veidā un maksā vairāk transfertos maksājumus un pabalstus. Izmantojamie ienākumi samazinās mazāk nekā nacionālais ienākums. Šos mehānismus sauc par automātiskiem stabilizatoriem, un tiem ir ļoti liela nozīme, jo tie sāk darboties, tiklīdz ekonomikā ir lejupslide. Nekādas politiskas debates vai nodokļu likumi nav nepieciešami, pirms tiek iedarbināti minētie stabilizatori.

Ienākumu nodokļi nav vienīgie, kas darbojas kā automātiskie stabilizatori. Ienākumiem samazinoties, ieņēmumi no jaunradītās vērtības nodokļa, akcīzes nodokļa un korporāciju nodokļiem kritas un valdības transfertie maksājumi – bezdarbnieku pabalsti un citi sociālās nodrošināšanas pabalsti, ko izmaksā iedzīvotājiem kopsummā pieaug.

Piesardzīga fiskālā politika

Kamēr automātiskie stabilizatori paglābj ekonomiku no investīciju izdevumu svārstību ietekmēm, tie pilnīgi neiznīcina visas nacionālā ienākuma svārstības. Lai virzītos uz pilnīgas nodarbinātības nodrošināšanu, daudzas valdības, sevišķi 50. un 60. gados, veica piesardzīgas izmaiņas fiskālajā politikā. Tās ietvēra valdības izdevumu līmeņa vai nodokļu likmju mainīšanu tā, lai tos pieskaitītu vai atņemtu no kopējā pieprasījuma. Principā investīciju pieprasījuma krišanās iespaidu uz GDP var pilnīgi neitralizēt, vai nu samazinot nodokļu likmes, palielinot valdības izdevumus vai kombinējot abus faktorus.

Investīciju pieprasījuma krišanās liek kopējo izdevumu grafikam virzīties uz leju. Līdzvērtīga valdības izdevumu palielināšana virzītu to atkal uz augšu tā, lai neiespaidotu līdzsvara līmeņa GDP. Alternatīvā veidā, nodokļu likmju samazināšana palielinātu izmantojamus ienākumus attiecībā pret GDP un veicinātu patērētāju izdevumus. Atbilstoši aprēķināts nodokļu samazinājums palielinātu kopējo izdevumu grafiku tā, ka krustošanās ar galveno bisektrisi notiktu tānī pašā GDP līmenī kā iepriekš. (Bez tam nodokļu samazināšana paceltu kopējo izdevumu grafika slīpumu, kā tas iepriekš aprakstīts.)

Šis vienkāršais princips bija daudzu valdības izdevumu un nodokļu aplikšanas izmaiņu pamatā, kas notika mūsu gadsimta 50. un 60. gados, kad Lielbritānijas valdība mēģināja saglabāt iedzīvotāju pilnīgu nodarbinātību. Šis process pazīstams ar nosaukumu pieprasījuma kontrole, jo tas bija saistīts ar kopējā pieprasījuma līmeņa sistemātisku manipulāciju ekonomikā. Neskaitāmo sīko nodokļu un izdevumu plānu regulēšanu, lai "noturētu ekonomiku uz pareiza ceļa", optimistiski sauca par "skaņošanu".

Praksē nevienai valdībai nekad nav izdevies pilnīgi izlīdzināt biznesa cikla svārstības. Sekmīga pieprasījuma kontrole praksē ir daudz grūtāk sasniedzama nekā teorijā. Lai plānotu un realizētu izmaiņas nodokļu likmēs un valdības izdevumos, ir nepieciešams ilgāks laiks, un to iespaids uz tautsaimniecību ir nenosakāms lielums. Lai ņemtu vērā kavējumu, kas rodas, secinot, ka vajadzīga piesardzīga fiskālā politika un pēc tam, kad tā jau ietekmējusi ekonomiku, valdībām nepieciešams prognozēt tautsaimniecības stāvokli vairākus mēnešus vai pat vairākus gadus uz priekšu. Neskatoties uz milzīgiem resursiem, kas tiek veltīti ekonomikas prognozēšanai, minētās prognozes vienmēr ir bijušas un ir saistītas ar lieliem kļūdu intervāliem. Tās bieži izrādījās nedroši rādītāji piesardzīgai fiskālai politikai.

Deficitizdevumi

Sekas tam, ja automātiskajiem stabilizatoriem ļauj brīvi darboties, ir tādas, ka valdībai radīsies iztrūkums ekonomikas lejupslīdes laikā un pārpalikums uzplaukuma laikā, ja budžets būtu caurmērā sabalansēts visa biznesa cikla laikā. Ja valdībai rodas iztrūkums, un izdevumi pārsniedz ienākumus, valdībai jāaizņemas starpība, pārdodot valsts kases parādzīmes un obligācijas sabiedrībai un bankām. Šo aizņēmumu summu sauc par valsts sektora aizņēmumu prasību. Jauno aizņēmumu, ko uzņēmusies valdība,

plūsmas katru gadu pievienojas tādu pašu aizņēmumu fondiem, kas jau uzkrājušies no iepriekšējiem gadiem, un kuri izveido valsts parādu.

Piesardzīga fiskālā politika – palielinot valdības izdevumus un/vai samazinot nodokļu likmes ekonomikas lejupslīdes laikā – palielinās svārstības valdības finansēs, radot arvien lielāku deficītu lejupslīdes laikā un arvien lielāku pārpalikumu uzplaukuma laikā.

Izdevumus, kas rodas sakarā ar valdības izdevumu palielināšanu vai nodokļu likmju samazināšanu lejupslīdes laikā un starpības starp lielākiem izdevumiem un samazinātiem ienākumiem no nodokļiem segšanu ar aizņēmumiem sauc par deficītizdevumiem.

Keinss ļoti aktīvi centās pierādīt, ka minētā akcija jāveic Lielās depresijas laikā 30. gados Lielbritānijā un Amerikas Savienotajās Valstīs, jo abās valstīs bija ārkārtīgi augsts bezdarbnieku skaits. Vispārējā Teorija nodrošināja zinātnisko pamatojumu šīs politikas ieteikumiem. Viņa argumentiem tajā laikā oponenta konsekvents viedoklis, ka deficīta finansēšana nedarbosies un to nedrīkst izmantot. Pēdējais viedoklis pamatojās uz ideju, ko vēlāk nosauca par "izspiešanu".

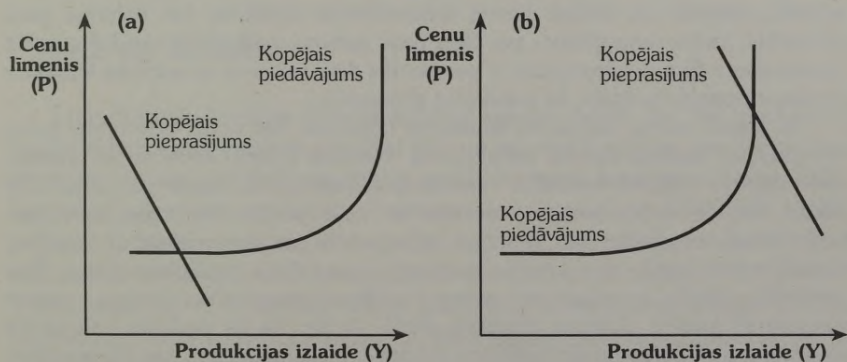
Izspiešana

Izspiešana notiek tad, ja valdības izdevumu palielināšana, ko finansē ar aizņēmumu palīdzību, liek samazināties kādai citai kopējā pieprasījuma daļai. Ir divi veidi, kā tas var norisināties.

30. gados izvirzītais arguments bija tāds, ka gadījumā, ja valdība palielinās savu aizņēmumu, mazāk naudas līdzekļu būs pieejami privāto nozaru aizņēmumiem, lai finansētu jaunu iekārtu investīcijas, un tādējādi privātie ieguldījumi samazināsies. Tika apgalvots, ka konkurence no valdības puses finansējumu tirgū palielinās procentu likmes un neveicinās privātos ieguldījumus.

Ja notiktu šāda veida izspiešana, ar investīciju izdevumu samazināšanos, kas neitralizētu valdības izdevumu iespaidu uz pieprasījumu vispār, tas nozīmētu, ka kopējā pieprasījuma likne nevirzītos pa labi un neizmainītos produkcijas izlaides apjoma līdzsvara līmenis un cenas. Daļēja valdības izdevumu palielināšanas kompensācija, samazinot investīcijas, radītu mazāku kopējā pieprasījuma liknes novirzi, un mazāku ražošanas apjoma un cenu pieaugumu, nekā tad, ja nenotiktu izspiešana.

Tomēr šis izspiešanas arguments ir principā nepareizs. Kā ienākumu-izdevumu analīze skaidri parāda, ja palielinās valdības izdevumi, ienākumiem jāpieaug, un tas rada gan noguldījumu, gan nodokļu ienākumu pieaugumu. Valdības deficīta pieaugums ir mazāks nekā valdības izdevumu pieaugums, jo nodokļiem ir tendence palielināties. Noguldījumu pieaugums ir tieši tik liels, lai finansētu pieaugušo deficītu, nesamazinot investīcijas. Nav nepieciešama procentu likmju paaugstināšana. Jautājums par to, kā tiek noteiktas procentu likmes, šeit vēl netiks sīkāk apskatīts, mēs šo jautājumu apskatīsim vēlāk. Lai gan, izrādās, ka monetārās iestādes var, ja nepieciešams, veikt pasākumus, kas procentu likmes saglabās nemainīgas. Papildus pie tā, daudzās valstīs, ieskaitot Lielbritāniju, procentu likmes ļoti spēcīgi ietekmē procentu likmes pārējās pasaules valstīs, jo lielie aizņēmēji (bankas, pārējās finansu institūcijas un lielās kompānijas) var aizņemties gan savā valstī, gan ārzemēs, atkarībā no tā, kur lētāk. Aizņēmumu pieaugums, ja trūkst naudas līdzekļu savā valstī, liek drīzāk aizņēmējiem vairāk meklēt fondus ārzemēs, nevis palielināt procentu likmes savā valstī.

6.2. zīmējums. Izspiešana.

Izspiešana var notikt arī ar vēl viena mehānisma palīdzību, ja ekonomika funkcionē kopējās piedāvājuma liknes stāvajā daļā, kad ir maz lietu jaudu. Šajā nodaļā, tāpat kā iepriekšējās divās nodaļās, mēs pievēršamies situācijai, kad ekonomika funkcionē kopējās piedāvājuma liknes horizontālajā daļā, kā parādīts 6.2. zīmējumā. Tieši šādās situācijās faktisko ražošanas apjomu, produkcijas izlaides līmeni ekonomikā, nosaka kopējais pieprasījums. Un

ekonomikā ir iespējams palielināt valdības izdevumus, nesamazinot pārējo preču izlaides apjomu. No otras puses, ja ekonomika atrodas kopējā piedāvājuma liknes vertikālajā daļā, kā parādīts (b) daļā, kad ražošanas apjomu nevar daudz palielināt, valdības izdevumu pieaugumu jākompensē ar citu produkcijas izlaides komponentu samazināšanos: jābūt zināmāi izspiešanai.

No visa tā mums jāiegūst svarīga mācība: tas fakts, ka dažreiz jābūt izspiešanai, nedrīkst mums likt domāt, ka izspiešana būs vienmēr. Situācijas, kuras mums rada bažas, kad ekonomika pilnībā neizmanto savus resursus, kad nepieciešama zināma valdības iejaukšanās, lai no jauna stimulētu tautsaimniecību, ir tieši tās situācijas, kurās vismazāk notiek izspiešana.

Tuvplānā: sabiedrības plivurs

Permanentu ienākumu un dzīves cikla teorijas pasvitro, ka kārtējais patēriņš atkarīgs ne tikai no šodienas ienākumiem, bet arī no ienākumiem, kurus plānots saņemt nākotnē. Ja šodien pieaug izmantojamie ienākumi, bet nākamā gadā paredzēts, ka tie samazināsies par tādu pašu summu, patēriņam vajadzētu palikt nemainīgam. Šim novērojumam ir perspektīvi dziļa ietekme uz valdības iespējām izmantot nodokļu politiku, lai stabilizētu ekonomiku.

Ja šogad valdība samazina ienākumu nodokļus, bet savus izdevumus patur nemainīgus, budžeta deficīts palielināsies. Minētais deficīts attiecas uz nodokļu maksātājiem; nākotnē nodokļus vajadzēs palielināt (no kurienes gan citādi viņi nāktu), lai nomaksātu parādu procentus un pašu parādu. Ja šogad indivīdiem nodokļi tiek samazināti, bet viņi zina, ka vajadzēs par to samaksāt ar lielākiem nodokļiem nākotnē, viņu kopējie ienākumi dzīves laikā paliks nemainīgi. Šajā gadījumā nodokļu samazinājums – paturot valdības izdevumus nemainīgus – nekādi neietekmēs kopējo patēriņu. Pavisam skaidrs ir tas, ka šis viedoklis nav pilnīgi savienojams ar permanentu ienākumu un dzīves cikla modeļiem, kas tika apskatīti agrāk, kas apgalvoja, ka pagaidu nodokļu samazināšana maz ietekmētu kopējo dzīves laika labklājību, un, tāpēc arī ļoti maz ietekmētu šodienas kopējo patēriņu.

Viedokli, ka, vai nu valdība finansē doto izdevumu līmeni ar nodokļiem, vai ar aizņēmumiem, patēriņam nav svarīgi (abi varianti pilnīgi ekvivalenti) dažreiz sauc par Rikardo ekvivalences viedokli, par godu Dāvidam Rikardo, 19. gadsimta angļu ekonomistam, kurš atklāja arī salīdzinošās priekšrocības principu. Rikardo aprakstīja ekvivalences teoriju, tad atmata to kā pārāk nepiemērotu reālajai dzīvei. Šis arguments dažreiz nosaukts par "parāda neitralitāti". Pēdējos gados šis viedoklis atkal tiek atjaunots un to izvirza amerikāņu ekonomists Roberts Barro.

Pēc Rikardo ekvivalences teorijas valdības aizņēmumu palielināšanai vajadzētu radīt privāto noguldījumu pieaugšanu. Galu galā, ja cilvēki zina par deficītu, viņi prognozē, ka kādā brīdī nākotnē nodokļi palielināsies, un viņi sāk atlikt naudu rēķinu nomaksāšanai. Tomēr šīs teorijas prognozes praksē nepiepildījās.

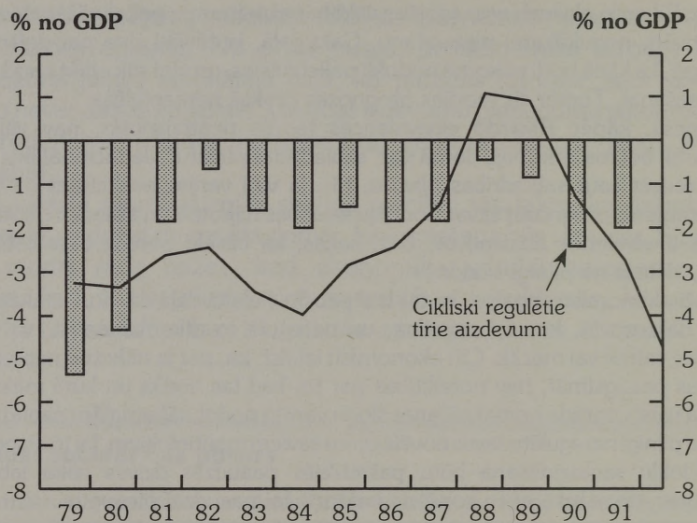
Iemesli, kāpēc Rikardo ekvivalences teorija neattaisnojās, nav vēl pilnīgi saprotami, bet tos apkopoja domā par "sabiedrības plivuru". Ja racionālākie indivīdi varētu redzēt caur sabiedrības plivuru, t.i., ja viņi varētu paskatīties uz valdības aizņēmumiem, prognozēt savas nodokļu saistības nākotnē un attiecīgi rīkoties – tad Rikarda ekvivalence attaisnotos. Bet, liekas, ka cilvēki neredz caur sabiedrības plivuru, vismaz ne pilnīgi skaidri.

Daži ekonomisti apgalvo, ka tas ir tāpēc, ka lielākā daļa cilvēku vienkārši iztērē lielāko daļu no tā, ko viņi nopelna, un neregulē to atkarībā no tā, vai valdība ekonomē vairāk vai mazāk. Citi ekonomisti iebilst, ka, pat ja nākotnē nepieciešams nodokļus paaugstināt, nav noteiktības par to, kad tas notiks un kurš maksās tāni laikā. Ja valsts parāda nomaksāšanas slogu varētu nodot nākamajām paaudzēm, un ja vecāki pilnīgi neregulētu savus novēlējumus saviem mantiniekiem, lai to atspoguļotu, tad nodokļu samazināšana būtu pašreizējās paaudzes dzīves laika labklājības pieaugums, un sakarā ar to kopējais patēriņš šai paaudzei pieaugtu.

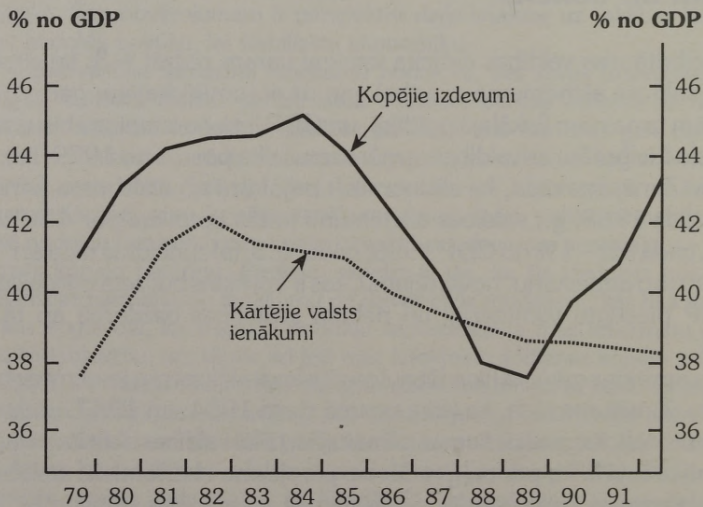
Parādi un deficīts

Lielbritānijas valdības deficīta ietekmi varam redzēt 6.3. (a) zīmējumā. (valsts sektora aizņēmuma prasība) gan uz automātiskajām, gan uz piesardzīgajām izmaiņām fiskālajā politikā, un GDP līmeņa izmaiņas biznesa ciklā. Tas rāda Lielbritānijas valdības aizņēmumu laika posmā no 1979. līdz 1991. gadam. Zīmējums rāda, ka ekonomikai izejot ārā no atslābuma perioda no 1983. līdz 1988. g., valdības aizņēmumi kritās aptuveni par 4 % no GDP 1984. gadā līdz – 1 % no GDP 1988. gadā. 6.3. (a) zīmējums rāda arī "cikliski regulēto tiro aizdevumu" novērtējumu, kas ir aprēķins budžeta pārpalikumam, ja GDP pieaugtu vienmērīgi un nebūtu svārstības bezdarbā ap tā vidējo līmeni.

Šis aprēķins mēģina likvidēt automātisko stabilizatoru ietekmi uz budžeta deficītu. Zīmējums rāda, ka laika posmā starp 1984. un 1987. gadu cikliski regulētais deficīts gandrīz nemaz nemainījās, tā kā valdības deficīta pieaugums, kas notika šajā laika periodā, radās no pārejas no ekonomiskā atslābuma uz uzplaukumu, un izmaiņām nodokļu likmēs un valdības izdevumos, kas arī norisinājās šajā periodā, un nemaz neietekmēja valdības "fiskālo stāju".

6.3. (a) zīmējums. Lielbritānijas valdības tirie aizņēmumi 1979.-1991. gadam.

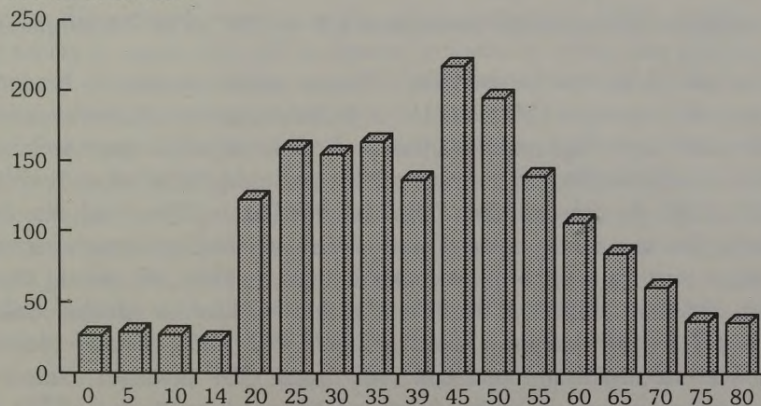

6.3. (b) zīmējums. Lielbritānijas valdības kārtējie ienākumi un izdevumi 1979.-1991. gadam.

Ja salīdzinām, no 1979. līdz 1982. g. cikliski regulētais deficīts kritās no 5 % no GDP 1979. gadā līdz mazāk nekā 1 % no GDP 1982. gadā. Tani pašā laikā budžeta deficīts (tīrie aizņēmumi) samazinājās minimāli no mazliet vairāk par 3% līdz mazliet zem 3% no GDP. Konservatīvo valdība Tečeres kundzes vadībā apņēmas nepieļaut aizņēmuma palielināšanos. Un tiešām, saskaņā ar valdības Vidējā termiņa finansu stratēģiju, procentuāli no GDP tam vajadzēja kristies. Minētās stratēģijas mērķis bija samazināt inflāciju, neņemot vērā bezdarba līmeni. Tam sekojošie budžeti, kurus pieņēma 1980., 1981. un 1982. gadā, nostiprināja fiskālo politiku, efektīvi palielinot ienākumus no nodokļiem un samazinot valdības izdevumus. Kopumā, aizņēmumi procentuāli no GDP kritās ļoti maz dziļā ekonomiskā atslābuma apstākļos. Tomēr cikliski regulētie tīrie aizņēmumi parāda, cik stingra bija fiskālā politika.

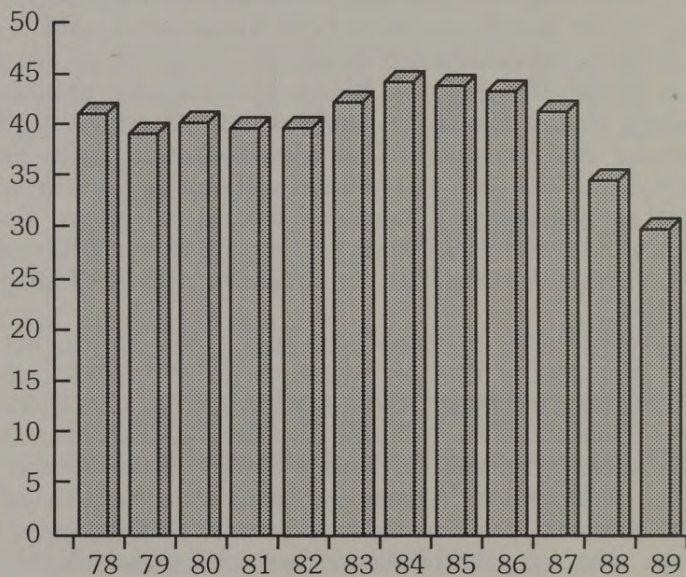
Konservatīvo valdība izmantoja piesardzīgu fiskālo politiku, bet ne tik daudz, lai kontrolētu kopējo pieprasījumu ar mērķi izlīdzināt svārstības bezdarbā. Faktiski, samazinot cikliski regulēto deficītu dziļā ekonomiskā atslābuma apstākļos, valdība, droši vien, veicināja tā padziļināšanos. Lai gan tai izdevās ierobežot GDP daļu, ko paņēma valdības izdevumi un nodokļi, kā parādīts 6.3. (b) zīmējumā. Valdības politika arī ietekmēja inflācijas samazināšanos, tā ir tēma, par kuru līdz šim esam maz runājuši, un tas notika daudz ātrāk, nekā to panāktu brīvāka vai daudz pielāgotāka fiskālā politika.

Parāds % no GDP

6.4. zīmējums. Lielbritānija: nacionālais parāds % no GDP laika posmā no 1900.-1980. gadam.

Parāds % no GDP

6.5. zīmējums. Lielbritānija: valsts parāds % no GDP 1978.-1989.gadam.

Pēdējos gados valdības budžeta deficitam atļāva pieaugt, jo bezdarbs pieauga laika posmā no 1990. līdz 1993. gadam un Lielbritānijas ekonomikā iestājās atslābums. Šajā gadījumā ļāva darboties automātiskajiem stabilizētājiem nodokļu sistēmā un tos pastiprināja piesardzīgās izmaiņas fiskālajā politikā. Nav skaidrs, vai tāds bija Lielbritānijas valdības nodoms, bet notikumi, kas tam sekoja, spēcīgi kontrastē ar politiku desmit gadus agrāk.

Sekas tam, ka valdībai ir pastāvīgs deficīts, ir tādas, ka pieaug valsts parāda lielums, jo parāds ir tikai deficītu kumulatīvā vērtība: valsts parāds 1993. gada beigās = valsts parāds 1992. gada beigās + deficīts (valsts sektora aizņēmuma prasība) 1993. gadā. GDP pieaugot, sakarā ar reālo pieaugumu un inflāciju, valsts parādam attiecībā pret GDP, ir tendence kristies, ja vien neparādās kāds aizņēmums. Parāda lielums kā

tāds mūs neinteresē. Tā lielums attiecībā pret GDP jau dod vairāk informācijas.

6.4. zīmējumā parādīts valsts parāds procentos no GDP Lielbritānijā atsevišķos gados laika posmā no 1900. līdz 1980. gadam, un 6.5. zīmējumā tas parādīts katru gadu laika posmā no 1978. līdz 1989. gadam. Pārsteidzoši, ka lielākie pieaugumi, kas radās, bija karu dēļ. Parāds pieauga no apmēram 25 % līdz apmēram 125 % no GDP no 1914. līdz 1920. gadam. Tas atkal pieauga no mazliet zem 150 % līdz virs 200 % no 1939. līdz 1945. gadam. Miera laikā parāda procents pret GDP bija pastāvīgs vai kritošs. Laika posmā, kad ļoti aktīvi tika lietota Keinsa pieprasījuma kontroles stratēģija, lai nodarbinātību noturētu augstā līmenī, no 1950. līdz 1970. gadam procents kritās no 200 % līdz virs 50 % no GDP. Daļēji tās bija negaidītas sekas apstākļiem, kas labvēlīgi ietekmēja parāda samazināšanos, daļēji tās bija sekas inflācijai šajā periodā, un daļēji tās bija sekas tam apstāklim, ka bezdarbs palika zemā līmenī un Lielbritānijas valdībai nebija vajadzīgs liels deficīts. Tas parāda, ka aktīva politika attiecībā uz pieprasījuma kontroli (fiskālā politika) nerunā pretim kritošai valsts parāda /GDP attiecībai.

Valsts parāda / GDP attiecības apzināšanos vēl pastiprināja straujš ASV parāda pieaugums 80. gados (līdz apmēram 2500 miljardiem ASV dolāru 1991. gada beigās) un valsts parādu krīze Latīņamerikā un trešās pasaules valstīs 80. gados. Eiropā atsevišķās valstīs, piemēram, Itālijā, parāda / GDP attiecība ir augsta. Māstrihtas līgums ierobežo to valstu, kas pievienojušās Eiropas naudas savienībai, parāda / GDP attiecību līdz 60 %; šo valstu fiskālais deficīts ierobežots līdz 3 % no GDP.

Bažas par valsts parāda lielumu pamatojās uz diviem faktoriem. Pirmais ir tas, ka, jo lielāka parāda / GDP attiecība, jo lielāka tā daļa GDP, kas jāiegūst no nodokļu ienākumiem, lai apmaksātu valsts parāda procentus. Augstas nodokļu likmes var radīt izkropļojumus resursu sadalīšanā un var radīt neefektīvu ekonomiku. Dažām valstīm ir neiespējami iegūt lielus ienākumus no nodokļiem, jo ar nodokli apliekams tikai ierobežots darbības diapazons, un, ja nodokļu likmes ir pārāk augstas, saimnieciskā darbība pazūd "ēnu ekonomikā", kas darbojas ārpus nodokļu kontroles. Otrs faktors ir tas, ka, jo lielāks valsts parāds, jo lielāks vilinājums valdībām, lai centrālās bankas nopirktu daļu no parāda apmaiņā pret naudas emisiju, efektīvi

"monetarizējot" deficitu; tas ir process, kas agri vai vēlu izraisa inflāciju. Ekstremālos gadījumos tas rada hiperinflāciju, kā tas notika atsevišķās Latīņamerikas valstīs, Vācijā, Austrijā, Polijā un Ungārijā 20. gadu sākumā.

Sabalansēta budžeta multiplikators

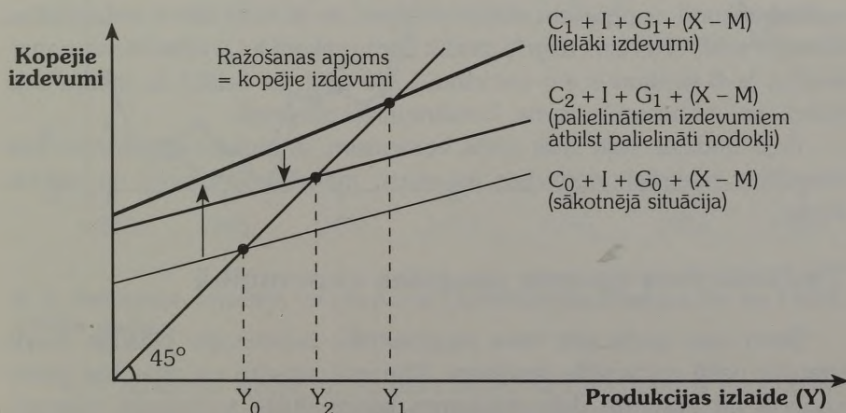
Vecmodīgais uzskats par valsts finansēm, kas saistīts ar Viljama Gledstouna, izcila Viktorijas laika Anglijas valstsvīra vārdu, un šo uzskatu pārņēma Tečeres kundze, kas savukārt izpaudās šādi: izdevumiem vienmēr vajadzētu būt vienādiem ar ienākumiem: nevajadzētu būt nedz aizdevējam, nedz aizņēmējam. 80. gados, kā mēs redzējam Lielbritānijas gadījumā, bažas, kas saistītas ar valdības aizņēmumiem, izraisīja valdības atteikšanos no kontrcīkliskas fiskālās politikas lietošanas, un izvairīgu ciņu ar deficitu. Tas izvirza jautājumu: vai valdībai ir iespējams palielināt vai samazināt kopējo pieprasījumu, ja tā saglabā sabalansētu budžetu? Atbilde ir pozitīva, lai gan nepieciešamības pēc nodokļu palielināšanas, tāpat arī valdības izdevumi, krietni samazina multiplikatoru lielumu. GDP normāli jāpieaug ne vairāk, kā pieaug valdības izdevumi.

Kā tad tas iespējams gadījumā, ja valdība samazina privātos ienākumus ar nodokļu palīdzību par to pašu summu, par kuru tā palielina sabiedriskos izdevumus, tanī pašā laikā tiek palielināti izdevumi kopumā? Pieņemsim, ka zināma daļa, teiksim, 90 procenti no visiem izmantojamiem ienākumiem, tiek patērēti. Atlikušie 10 procenti tiek uzkrāti. Ja nodokļus palielina par 1000 sterliņu mārciņām, patērētā samazināsies par 900 sterliņu mārciņām. Tanī pašā laikā valdības izdevumi būs palielinājušies par 1000 sterliņu mārciņām, tātad nodokļu palielinājuma pirmā raunda efekts ir vispārējo izdevumu (sabiedrisko un privāto) palielinājums par 100 sterliņu mārciņām. Šie palielināto izdevumu ienākumi izraisa lielāku patēriņu, un pēc tam tālāku ienākumu palielināšanos, kā parasti multiplikatora analīzes gadījumā. Tādējādi, valdība var vēl joprojām spēlēt aktīvu lomu ekonomikas stabilizēšanā, pat ja tai ir jāsniedz sabalansēti budžeti. Bet, lai stimulētu ekonomiku, būs nepieciešamas lielākas izmaiņas valdības izdevumos.

Tas parādīts 6.6. zīmējumā – standarta ienākumu – izdevumu analīzes diagrammā. Sākotnējais līdzsvars ir Y_0 . Mēs domājam par sabalansēta

budžeta izdevumu palielināšanos kā par divpakāpju procesu. Vispirms, valdības izdevumi palielinās no G_0 līdz G_1 . Tas palielina ražošanas apjomu no Y_0 uz Y_1 . Pēc tam valdība paceļ nodokļu likmes, lai samaksātu pieaugošos izdevumus. Lielākas nodokļu likmes samazina patēriņu katrā ienākumu līmenī un kopējā patēriņa funkcija ir lēzenāka. Nākamais līdzsvars Y_2 gadījumā ir daudz zemāks, nekā ražošanas apjoms būtu bijis, ja nodokļi netiktu pacelti, bet vēl joprojām augstāks, nekā sākotnējā situācijā.

Skaitlisks piemērs palīdzēs ilustrēt, kāpēc tas ir tieši tā. Pieņemsim, ka produkcijas izlaide valsti ir 600 miljardi sterliņu mārciņu, un valdība aprēķina, ka pilnīgas nodarbinātības nodrošināšanai izlaidi nepieciešams palielināt līdz 660 miljardiem sterliņu mārciņām. Tā sakot, apjomam pietrūkst 60 miljardu sterliņu mārciņu, lai būtu pilnīgas nodarbinātības līmenis. Ja multiplikators ir 5, un valdība vēlas palielināt izdevumus, nemainot nodokļus, tai jāpalielina izdevumi par 12 miljardiem sterliņu mārciņu (12 miljardiem sterliņu mārciņu $\times 5$) – tā ir ievērojama summa, bet to vieglāk sasniegt nekā 60 miljardus. Ja valdība apņēmusies rīkoties sabalansēta budžeta apstākļos, tai vajadzēs palielināt savus izdevumus par daudz lielāku nekā minēto summu, jo palielināti nodokļi līdzvērtīgi samazina paaugstinātu ienākumu radīta patēriņa iespaidu.

6.6. zīmējums. Sabalansēta budžeta multiplikators.

Būtībā multiplikators izdevumu pieaugumam, kuri līdzsvarojas ar atbilstošu nodokļu pieaugumu, būs mazs. Var gadīties, ka valdība neatradīs atbilstošu lietojumu šiem papildu līdzekļiem, un tādējādi šāds palielināts izdevumu līmenis arī politiski var būt nepieņemams.

Politiskais klimats 80. gados prasīja, lai valdības izdevumus stingri ierobežotu, un minētā nostāja kopā ar sabalansētu budžeta sastādīšanu ļoti spēcīgi ierobežoja valdības darbības sfēru, lai ekonomikas stabilizēšanai izmantotu fiskālo politiku. Tas bija izteikti pretstatā uzskatiem, kas valdīja vairākus desmitus gadu pēc Otrā pasaules kara, kad valdības iesaistījās fiskālās politikas izmantošanā, lai stabilizētu ekonomiku.

Starptautiskā tirdzniecība

Starptautiskā tirdzniecība bieži izraisa asas izjūtas, varbūt tāpēc ir vilinājums uzvelt vainu par ekonomikas nelaimēm ārzemniekiem. Parasti presē valūtas vērtību apraksta terminos, kas vairāk atbilstu nacionālajam vīrišķības simbolam. Katrs gribētu, lai mārciņa būtu stipra, franks vai marka – spēcīgi. Protams, tani pašā laikā visi gribētu, lai "mūsu" eksports spētu konkurēt ar pārējiem eksportētājiem, un lai būtu aktīvs tirdzniecības bilances saldo. Neviens negrib zaudēt darbu sakarā ar ārvalstu konkurenci, sevišķi, ja šī konkurence ir netaisna. Lieki teikt, ka lielākā šo mērķu daļa paliek, vai nu nesasniedzama, bezvērtīga vai abi kopā.

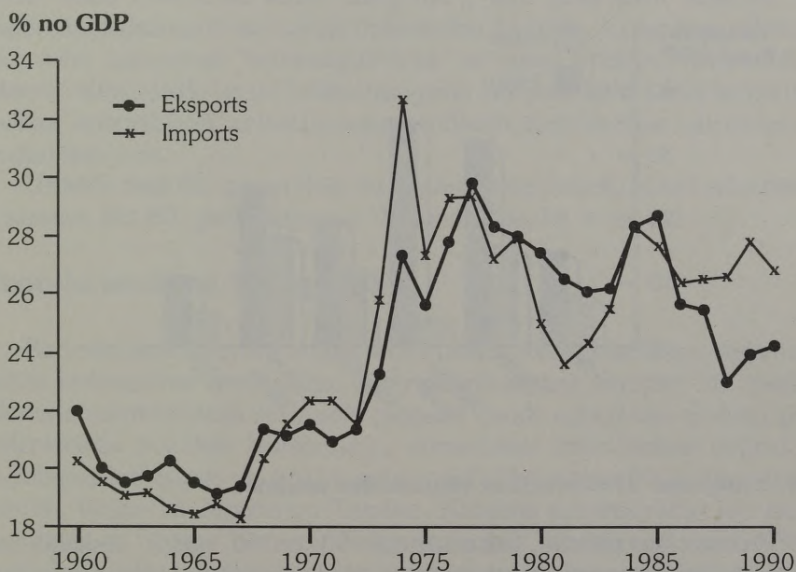
Šajā nodaļas daļā mēs sīkāk apskatīsim starptautiskās tirdzniecības atsevišķus makroekonomiskos aspektus, maksājumu bilanci un valūtas kursu.

Tirdzniecības nozīme pasaules ekonomikā

Desmitiem gadu pēc kara starptautiskā tirdzniecība pieauga daudz straujāk nekā nacionālie ienākumi. Vairumā attīstīto un attīstības valstu importa un eksporta daļa iekšzemes kopproduktā ievērojami pieauga. 6.7. zīmējumā parādīti imports un eksports attiecībā pret GDP Lielbritānijā laika posmā no 1960. līdz 1990. gadam. Imports un eksports sevišķi

palielinājās 60. gadu un 70. gadu vidū. Katrs no tiem pašreiz sastāda apmēram ceturtdaļu no GDP.

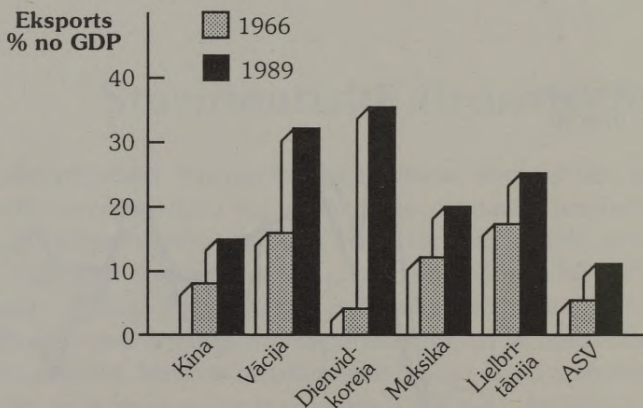
Tirdzniecības pieaugums attiecībā pret GDP ir vispārēja parādība. 6.8. zīmējumā doti citu valstu skaitļi. Vispildītākais no parādītajiem piemēriem ir Dienvidkoreja, kurā eksports palielinājās no mazāk nekā 10 % līdz gandrīz 40 % no GDP no 1966. līdz 1989. gadam. Eksportu daļa GDP dažādās valstīs ir ļoti atšķirīga. Dažām mazākām Eiropas valstīm eksporta daļas ir ļoti lielas. Beļģijas eksports 1990. gadā bija 61.5 % no GDP; ASV šis skaitlis bija 7.3%; Japānai šis skaitlis bija 9.8 %; Vācijai tas bija 27.5 %.

6.7. zīmējums. Imports un eksports Lielbritānijas ekonomikā no 1960.-1990. gadam.

6.7. zīmējums ilustrē to, ko plaši uztver kā Lielbritānijas ekonomikas problēmu: tās pastāvīgo tirdzniecības deficītu. Deficīts bija viscaur 60. gados, ieskaitot 1968. gadu. Sekojot sterliņu mārciņas devalvācijai 1967. g. novembrī (tad Harolds Vilsons, toreizējais premjerministrs, teica: "Mārciņa

jūsu kabatā nav devalvēta"), tirdzniecības bilancei bija aktīvs saldo laika posmā no 1969. līdz 1972. gadam. Tomēr ekspansionistiskā fiskālā politika, ko piekopa valdība Edvarda Hita vadībā likvidēja šo aktīvo saldo. Sākās deficīts līdz 1976. gadam (šo gadu ieskaitot). No 1977. gada līdz 1985. gadam tirdzniecības bilancei atkal bija aktīvs saldo. Šo parādību parasti saista ar stingru fiskālo un monetāro politiku, kas tika ievērota visa minētā perioda laikā, un ar Ziemeļjūras naftas ieguvu, kas šajā periodā strauji pieauga un sekmēja naftas tiro importu ievērojamu samazināšanos Lielbritānijā. Ievērojams tirdzniecības deficīts bija kopš 1986. gada.

6.8. zīmējums. Tirdzniecības vispasaules nozīme.

Tirdzniecības deficītu, kas atkārtojās 50. un 60. gados, uzskatīja par Lielbritānijas izaugsmes ierobežojumu. Kad ekonomika strauji pieauga, tirdzniecības bilance pasliktinājās (deficīts pieauga), ticība valūtai samazinājās un vairākos gadījumos valdībai vajadzēja uzspiest stingru monetāro un fiskālo politiku, lai atjaunotu uzticību un samazinātu tirdzniecības deficītu. To apraksta kā "Stop-go" ciklu: *apstāties*, kad tirdzniecības deficīts palielinājās, politika kļuva stingrāka, izaugsme samazinājās, bezdarbs pieauga; *virzīties*, kad tirdzniecības deficīts bija krities, bezdarba līmenis bija augsts, un fiskālo un monetāro politiku varēja padarīt vaļīgāku.

Visā šajā periodā cenas Lielbritānijā pieauga straujāk, nekā cenas tās tirdzniecības partneriem, un Britu eksports kļuva arvien mazāk konkurētspējīgs. Galu galā 1967. gada novembrī mārciņas vērtība samazinājās no 2.80 ASV dolāriem līdz 2.40 dolāriem, kad Lielbritānijas valdība vairs ilgāk nevarēja pildīt savas saistības nedevalvēt, saduroties ar ārzemju valūtas rezervju krišanos un pieaugošo spekulāciju pret sterliņu mārciņu. Pretstatā valstīm, kuras bija "ekonomiskās veiksmes paraugi", tādām kā Vācijai un Japānai bija nepārtraukti aktīvs tirdzniecības bilances saldo, zema inflācija un visa minētā perioda laikā šo valstu eksportu konkurētspēja nepārtraukti pieauga. Izrādījās, ka šo izaugsmi vadīja vai darbināja tirdzniecības bilances aktīvs saldo ("eksporta vadīta izaugsme"), tani pašā laikā izrādījās, ka Lielbritānijas izaugsmi ierobežoja tirdzniecība. Izrādījās, ka Japāna un Vācija iekļuvušas izaugsmes "veiksmīgajā lokā" ar zemu inflāciju, tirdzniecības bilances aktīvu saldo un vēl lielāku izaugsmi; tani pašā laikā Lielbritānija bija ievilkta "apburtā lokā" ar lēnu izaugsmi, inflāciju, tirdzniecības deficītu un vēl lēnāku izaugsmi.

Uz kādu brīdi 80. gados likās, ka nepārtraukto deficītu ķēde Lielbritānijā ir sarauta, bet 80. gadu beigās un 90. gadi rāda, ka tā tas nav.

Protekcionisms 90. gados

Kad bezdarba līmenis ir augsts un vēl pieaug, bieži palielinās spiedieni uz ārējās tirdzniecības aizsardzību. Šādu palielināšanos vērojām 90. gados. Klintonas administrācija ASV sola pieņemt daudz agresīvāku nostāju pret tirdzniecības politikas jautājumiem. Amerikāņu tirdzniecības deficīts ir saglabājies ļoti augsts un ASV ir milzīgs deficīts tirdzniecībā ar atsevišķām valstīm, tādām kā Japāna un Taivāna. Klintonas administrācija ļoti aktīvi apsprieda ar Eiropas Kopienu lauksaimniecības subsīdiu un tirdzniecības jautājumus un Eiropas noteikumus valsts iepirkumiem, kas prasa, lai kontraktos par piegādēm Eiropas Kopienas valstīm būtu vismaz noteikta minimāla Eiropas līdzdalība. Amerikāņu kompānijas paziņo, ka tā ir diskriminācija. ASV draud ar tirdzniecības sankcijām (saskaņā ar likumu ar nosaukumu "Super 301") tām valstīm, kuras pēc viņu domām iesaistās sevišķi negodīgās tirdzniecības lietās, tādām kā Taivāna.

Konservatīvo valdība Francijā, ko ievēlēja 1993. gada aprīlī, plāno darboties daudz agresīvāk, aizsargājot Francijas tirdzniecības intereses.

Daudzās valstis turpina uzskatīt, ka Japāna aizsargā savus iekšējos tirgus no ārējās tirdzniecības ar virkni metodēm, kuras pārkāpj nediskriminācijas garu tirdzniecībā, ja ne pašu likuma burtu. Piemērs ir jaunas zemas akcizes nodokļa likmes ieviešana uz alkoholiskajiem dzērieniem, kas tiek pārdoti atšķaidīti (piemēram, ar minerālūdeni) līdz zemam alkohola saturam. Japāņu viskija un citi spirta dzērienu ražotāji pārdod savu produkciju šādā veidā; Skotijas viskija ražotāji tā nedara un negrib ražot spēcīgi atšķaidītu skotu viskiju japāņu tirgum. Viņi uzskata, ka minētā Japānas likumdošana ir skotu viskija diskriminācija. Vieglo automašīnu importu no Japānas Eiropā vēl joprojām ierobežo kvotas, par kurām vienojās Japānas un Eiropas varas iestādes.

Tani pašā laikā, pieaugot protekcionismam, vērojama vietēja rakstura pretēja virzība, piemēram, virzība uz brīvo tirdzniecību, piemēram, uz ZABTZ (Ziemeļamerikas Brīvās Tirdzniecības Zona) veidošanu, kas likvidēs tirdzniecības barjeras starp Kanādu, ASV un Meksiku. Eiropā 1993. gada 1. janvāris bija datums, kad bija paredzēts pabeigt Vienota Eiropas tirgus veidošanu, kad Eiropas Kopienā tiks pilnīgi likvidētas tirdzniecības barjeras un robežu kontroles. Minētās kustības sadala attīstīto pasauli tirdzniecības blokos ar pastiprinātu brīvo tirdzniecību bloka ietvaros, bet tirdzniecības barjeras tiek samazinātas vai uzceltas šo bloku starpā. 1993. gadā Eiropas Kopiena uzspieda kvotas un tarifu banāniem, kas importēti EK no Latīņamerikas valstīm, tani pašā laikā atļaujot ievest banānus no bijušajām kolonijām Karību rajonā un Āfrikā brīvi bez jebkādiem tarifiem. Tani pašā laikā vispasaules VVTT (GATT) daudzpusējo tarifu samazināšanas process bija aizkavēts ar veselu rindu iebildumu, kurus izraisa nesaskaņas starp valstīm un blokiem.

Protekcionisma spiediens rodas no bažām par nodarbinātību un tirdzniecības deficīta. Tomēr, diez vai tas būs apmierinošs risinājums jebkurai no problēmām. Vispār, ir alternatīva politika, kas labāk sasniedz mērķus.

Tuvplānā: pasaules ekonomika un VVTT

Vispārējā Vienošanās par Tarifiem un Tirdzniecību (VVTT), pasaules galvenais instruments brīvās tirdzniecības veicināšanai, 90. gadu sākumā tika apšaudīts no

visām pusēm. Pēdējais sarunu raunds, lai uzlabotu vienošanos, tā saucamais Urugvajas raunds, nosaukts valsts vārdā, kur šīs sarunas norisinājās. Tas sākās 1986. gadā, bet turpinājās ļoti lēni. Paredzētā rezolūcija bija piedāvāta izskatīšanai 1990. g., reāli tika pieņemta 1993. g. decembrī.

VVTT radās kā Otrā pasaules kara sekas, kā daļa no mēģinājumiem pārbūvēt pasaules ekonomiku. Pārštāvji no daudzām valstīm vēl skaidri atcerējās 1930. gadu graužošās tirdzniecību kaujas, kad valstis ierobežoja importus, cenšoties pasargāt savas ekonomikas, tikai atklājās, ka gadījumā, ja visas valstis ierobežo importu, cieš arī to eksports. Pasaules tirdzniecības žņaugšana bija viens no faktoriem, kas pastiprināja Lielo depresiju.

VVTT radās, kad divdesmit trīs valstis kļuva par tās locekļiem, un tika izstrādāti trīs vadošie principi tirdzniecības barjeru samazināšanai. Viens princips bija atgriezeniskums: ja viena valsts samazināja savus tarifus, tā varēja cerēt, ka pārējās VVTT valstis arī tos samazinās. Otrs princips bija nediskriminēšana: neviena no VVTT valstīm nedrīkstēja piedāvāt speciālu tirdzniecības darījumu, kas būtu izdevīgs tikai vienai vai dažām citām valstīm. Trešais princips bija transparence: doma, ka importa kvotas un pārējās netarifu barjeras tirdzniecībā varētu pārvērst tarifos, un tad pakāpeniski samazināt.

Pēdējo četrdesmit gadu laikā šie principi izrādījās diezgan efektīvi. Vidējais tarifs rūpniecības precēm 1947. gadā bija 40 procenti; šodien tas ir mazāk nekā 5 procenti. Pasaules tirdzniecības apjomi pieauguši divreiz ātrāk nekā pati pasaules ekonomika, nostabilizējot nacionālās ekonomikas un padarot tās savstarpēji atkarīgas. Šodien, apmēram, simt valstis ir VVTT locekles.

Bet, neskatoties uz šiem sasniegumiem, lielākā daļā materiālu, kas apraksta VVTT, pēdējos gados parādās zināma vilšanās, pat baļu sajūta. Urugvajas sarunu galvenais mērķis bija pagarināt tirdzniecības vienošanos tā, lai industrializētās valstis varētu samazināt protekcionismu attiecībā pret saviem fermeriem un tekstilrūpniecību, tādējādi piedāvājot jaunas iespējas importam no pasaules nabadzīgākajām valstīm. Lai gan jaunie tirdzniecības noteikumi varētu arī atļaut industrializētajām valstīm eksportēt savas pakalpojumus, tādus kā finanšu pakalpojumus, nabadzīgākajām valstīm, un aizsargāt savus izgudrotājus no patentu pārkāpējiem "trešajā pasaulē". Lai gan darījums paredzēja piedāvāt kaut ko katrai valstij, Eiropas spēcīgi aizsargātie fermeri aģitēja pret to.

Bet VVTT problēmas izgāja ārpus Urugvajas sarunu speciālajiem jautājumiem. Lai gan VVTT sekmīgi samazināja tarifus, tā nav gatava risināt daudzas no pārējām brīvās tirdzniecības barjerām.

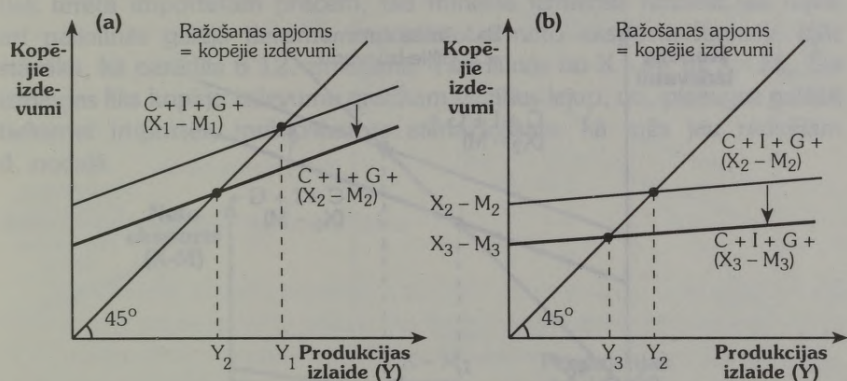
Milzīgas izmaiņas valūtu kursos 80. gados lika daudzām valstīm baidīties, ka to ekonomiku ietekmēs lielas ārējās tirdzniecības svārstības, ne jau tāpēc, ka būtu notikušas fundamentālas izmaiņas viņu ražoto preču tirgos, bet vienkārši tās baidīja notikumi finanšu tirgos. Šīs bailes noveda daudzas valstis pie tā, ka tās uzlika importa

kvotas un visādi citādi ierobežoja importa apjomu. Pilnīgi skaidri, ka tas darbojās pret VVTT transparences principu. Vēl vairāk, gan Eiropas, gan Ziemeļamerikas valstis veda pārrunas par brīvās tirdzniecības zonu veidošanu, kurās pret valstīm minēto zonu ietvaros izturēsies citādi, nekā pret valstīm, kas atrodas ārpus šīm zonām; šādi līgumi apdraud VVTT atgriezeniskuma un nediskriminēšanas principus.

Līdzīgi citām līgumu struktūrām, VVTT veic ļoti maz, lai apmierinātu atsevišķas puses. Bet tās sekmēm vajadzētu atgādināt, ka tas vēl joprojām ir noderīgs instruments, lai pasargātu no tirdzniecības ierobežojumu cikla, kas varētu samazināt visu valstu bagātību.

Tirdzniecības deficīta pieaugumam var būt divi cēloņi. Pirmkārt, ar doto eksporta un importa funkciju nacionālā ienākuma pieaugums (kuru, piem., izraisīja valdības izdevumu vai noguldījumu palielināšanās) rezultātā rada lielāku tirdzniecības deficītu. Tas vienkārši ir tāpēc, ka ienākumiem palielinoties, palielinās imports, taņī pašā laikā eksports paliek nemainīgs. Otrkārt, importa funkcijas varētu pārvirzīties uz augšu tā, ka ar jebkuru doto ienākuma līmeni valsts importētu vairāk. Abos gadījumos neto eksports ar jebkuru doto ienākumu līmeni būs zemāks. Šādas kustības rada lielus šķēršļus ekonomikai, kā tas parādīts 6.9. zīmējuma (a) daļā, ienākumu – izdevumu analīzes diagrammā, sākotnējais līdzsvars atrodas tajā vietā, kur kopējo izdevumu grafiks šķērso galveno bisektrisi. Ja neto eksports kritas līdz $X_2 - M_2$, nacionālais ienākums nokritīsies līdz Y_2 un arī nodarbinātība samazināsies.

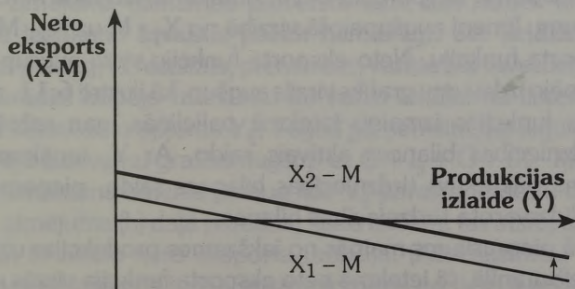
Ir vairāki iemesli tam, ka protekcionisms nerada nodarbinātību. Viens no iespējamiem protekcionisma rezultātiem ir tāds, ka ārzemnieki nostājas pret to. Ja tas notiek, tad gadījumā, ja protekcionisms samazinās importu, tas samazinās arī eksportu: neto eksports tādējādi var vēl vairāk samazināties, un arī produkcijas izlaide valstī. Tādējādi 6.9. zīmējuma (b) daļā neto eksporta samazināšanās no $X_2 - M_2$ uz $X_3 - M_3$ pazemina līdzsvara apjomu no Y_2 uz Y_3 , tam seko atbilstoša nodarbinātības krišanās. Kā jau agrāk norādīts, politika, kas cenšas palielināt nacionālo ienākumu, samazinot importu, tiek saukta par «padari savu kaimiņu par nabagu» politiku, jo viena valsts savu ekonomiku izvelk uz pārējo valstu rēķina. Lielās depresijas laikā daudzas valstis piekopa šo protekcionisma politiku, un rezultātā cieta visas valstis.

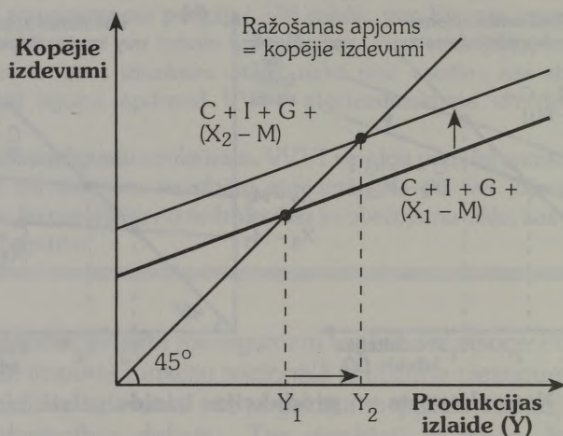
6.9. zīmējums. Neto eksports un produkcijas izlaide valstī.

Neto eksporta noteicošie faktori

Lai saprastu minētās izmaiņas, kas notikušas neto eksportā, mums nepieciešams daudz rūpīgāk pētīt neto eksporta noteicošos faktorus. Eksportu nosaka to preču cenas, ko saražojušas citas valstis, attiecībā pret iekšzēmē ražoto preču cenām, tāpat arī ienākumu līmeņi ārzemēs un ārzemnieku gaume attiecībā uz vietējām precēm. Importus nosaka arī relatīvās cenas, tāpat arī ienākumu līmenis iekšzemes ekonomikā un gaume attiecībā uz ārzemnieku precēm. Pirmajā apakšnodaļā turpmāk apskatītas izmaiņas gaumē, otrajā – izmaiņas relatīvajos ienākumos, un trešajā – izmaiņas relatīvajās cenās.

6.10. zīmējums. Kā gaumes izmaiņas var izmainīt neto eksporta funkciju.

6.11. zīmējums. Kā izmaiņas gaumē ietekmē produkcijas izlaidi valstī.

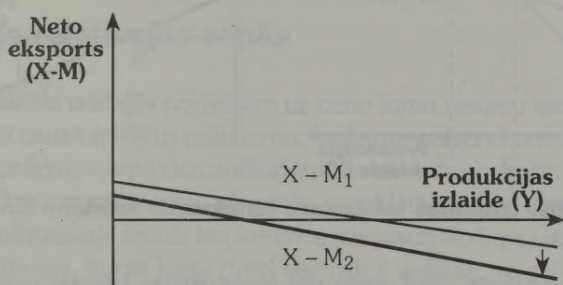
Izmaiņas gaumē

Bieži saka, ka cilvēki Lielbritānijā labprātāk pērk ārzemju nekā britu preces – tās esot modernākas, labāk izstrādātas un drošākas, tām lielāks prestižs. Ir bijušas daudzas neefektīvas un aizmirstas «Pērciet britu ražojumu» kampaņas.

Tajās valstīs, pēc kuru eksporta ir lielāks pieprasījums, izmainās patērētāju gaume citās valstīs uz viņu produkciju, ar katru ražošanas līmeni palielinās šo valstu neto eksports. Tas parādīts 6.10. zīmējumā, kas rāda neto eksportu ar katru ienākumu līmeni augšupejošā virzībā no $X_1 - M$ uz $X_2 - M$. To sauc par neto eksporta funkciju. Neto eksporta funkciju virza augšup izmaiņas gaumē. Arī kopējo izdevumu grafiks virzās augšup, kā ilustrē 6.11. zīmējums. Neto eksporta funkcijas izmaiņu ietekmē palielinās, gan ražošanas apjoms gan tirdzniecības bilances aktīvais saldo. Ar Y_2 ienākumu līmeni 6.11. zīmējumā būs aktīvs tirdzniecības bilances saldo, pieņemot, ka Y_1 gadījumā bija līdzsvarota tirdzniecības bilance.

Valstī, kurā pieprasījums mainās no iekšzemes produkcijas uz importu, piemēram, Lielbritānijā, tā ietekmē neto eksporta funkcija virzās uz leju. Ja izmaiņas gaumē nozīmē, ka no katras ienākumu palielināšanas lielākā daļa

tiek tērēta importētām precēm, tad minētās izmaiņas nozīmē, ka tāpat arī palielinās galējā tieksme importēt, un neto eksporta funkcija kļūs stāvāka, kā parādīts 6.12. zīmējumā. Tā mainās no $X - M_1$ uz $X - M_2$. Šīs izmaiņas tiks kopējo izdevumu grafikam virzīties leju, un, pieaugot galējai tieksmei importēt, multiplikators samazināsies, kā mēs jau redzējām 4. nodaļā.

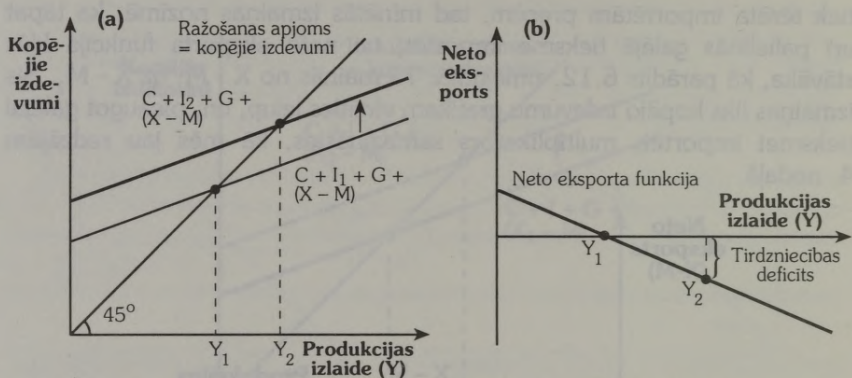
6.12. zīmējums. Kā gaume attiecībā uz importu maina neto eksporta funkciju.

Izmaiņas relatīvos ienākumos

4. nodaļā parādīts, kā iekšzemes ienākumu pieaugums palielinātu importu. Tādā pašā veidā augstāki ienākumi ārvalstīs palielina šo valstu importu. Ja ienākumi pieaug, gan iekšzemes ekonomikā gan ārzemēs, tad imports palielinās kopā ar eksportu, un tirdzniecība paliek līdzsvarota.

6.13. zīmējumā uzmanība pievērsta tam, kas notiek ar tirdzniecības deficītu, ja ienākumi ārvalstīs paliek nemainīgi, bet ienākumi iekšzemes ekonomikā pieaug; tā rezultāts, piemēram, varētu būt investīciju pieaugums. (a) daļā parādīts kopējo izdevumu (ar katru ienākumu līmeni) sākotnējais līmenis, ar līdzsvaroto apjomu Y_1 . Tagad pieņemsim, ka ieguldījumi pieaug, virzot kopējo izdevumu grafiku augšup uz $C + I_2 + G + (X - M)$. Tā rezultātā nacionālā ienākuma līmenis pieaug līdz Y_2 parasto iemeslu dēļ.

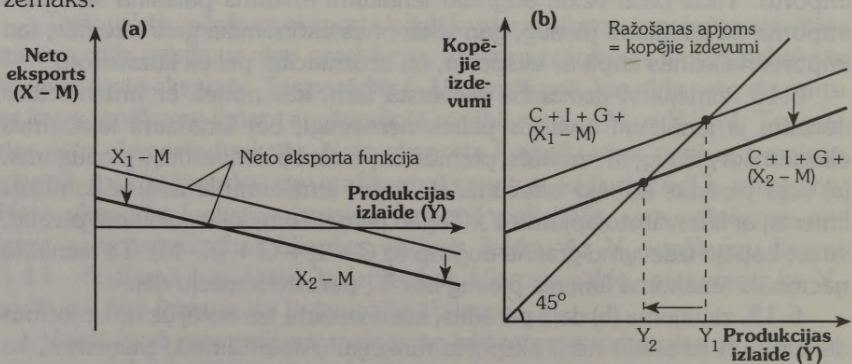
6.13. zīmējuma (b) daļā parādīts, kādu ietekmi tas atstāj uz tirdzniecības deficītu, un to attēlo neto eksporta funkcija. (Atcerēsimies, pieņemot, ka eksports nav atkarīgs no ienākumiem, imports no tiem ir atkarīgs, un tāpēc neto eksports samazinās, importam pieaugot.)

6.13. zīmējums. Izmaiņas iekšzemes ienākumos ietekmē tirdzniecības bilanci.

Sākotnējā situācija, kad ienākumi (produkcijas izlaide) vienlīdzīgi Y_1 , eksports līdzsvarojas ar importu: neto eksports ir nulles līmenī. Tad augstāks ienākumu līmenis palielina importu. Imports ārzemēs paliek nemainīgs, lai gan arī eksports paliek nemainīgs. Tādējādi, lielāki ienākumi rada tirdzniecības deficītu apjoma Y_2 gadījumā.

Efektu ienākumu samazinājumam ārzemēs var redzēt 6.14. (a) zīmējumā, kurš parāda, ka neto eksporta funkcija virzās lejup no $X_1 - M$ uz $X_2 - M$: ar katru ienākumu līmeni iekšzemes ekonomikā neto eksporta līmenis tagad ir zemāks.

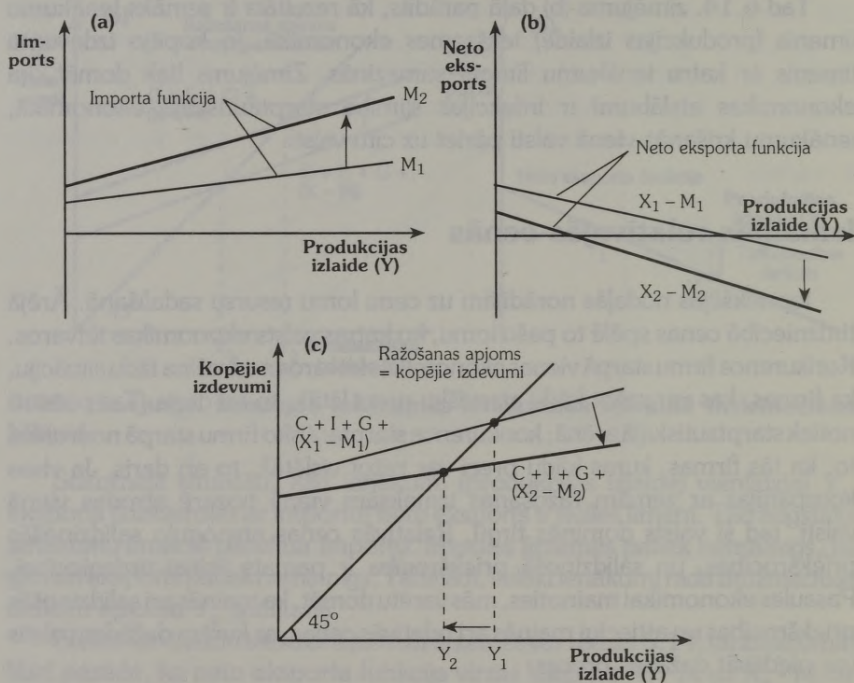
6.14. zīmējums. Izmaiņas ārzemju ienākumos ietekmē iekšzemes ražošanas apjomu.

Tad 6.14. zīmējuma (b) daļā parādīts, kā rezultāts ir zemāks ienākumu līmenis (produkcijas izlaide) iekšzemes ekonomikā, jo kopējo izdevumu līmenis ar katru ienākumu līmeni samazinās. Zīmējums liek domāt, ka ekonomikas atslābumi ir infekcijas slimība starptautiskajā ekonomikā, ienākumu krišanās vienā valstī pāriet uz citu valsti.

Izmaiņas relatīvajās cenās

Iepriekšējās nodaļās norādījām uz cenu lomu resursu sadalīšanā. Ārējā tirdzniecībā cenas spēlē to pašu lomu, ko katras valsts ekonomikas ietvaros. Konkurence firmu starpā vienas ekonomikas ietvaros nodrošina tādu situāciju, ka firmas, kas var ražot kādu atsevišķu preci lētāk, to arī darīs. Tas pats arī notiek starptautiskajā arēnā: konkurence starptautisko firmu starpā nodrošina to, ka tās firmas, kuras kādu preci var ražot vislētāk, to arī darīs. Ja visas kompānijas ar zemām ražošanas izmaksām vienā nozarē atrodas vienā valstī, tad šī valsts dominēs tirgū. Relatīvās cenas atspoguļo salīdzinošās priekšrocības, un salīdzinošā priekšrocība ir pamats ārējai tirdzniecībai. Pasaules ekonomikai mainoties, mēs varētu domāt, ka mainās arī salīdzinošās priekšrocības un attiecīgi mainās arī relatīvās cenas, ar kurām dažādas valstis var piedāvāt dažādas preces.

Ja ārzemju preces kļūst relatīvi lētākas, tad arvien vairāk šo preču tiks importētas ar katru ienākumu līmeni, tāpat kā mainīgā gaume deva priekšroku ārzemju precēm; un galējā tieksme importēt arī pieaugs. Importa funkcija, kas parāda importa līmeni ar katru ienākumu līmeni, virzīsies augšup, kā parādīts 6.15. (a) zīmējumā un galējā tieksme importēt palielināsies. Tani pašā laikā iekšzemes firmām būs arvien grūtāk pārdot savas preces ārzemēs. Tā rezultātā eksports samazināsies. Neto eksports virzīsies uz leju no $X_1 - M_1$ uz $X_2 - M_2$, kā parādīts (b) daļā. Tas savukārt nozīmē, ka kritis kopējo izdevumu grafiks. (c) daļā redzams neto eksporta funkcijas kustības iespajds uz kopējo izdevumu līmeni – tā virzās lejup – un no šejienes uz līdzsvara apjoma līmeni, kas kritas no Y_1 uz Y_2 . Un tas, ka kopējo izdevumu grafiks ir lēzenāks nozīmē, ka multiplikators arī samazinās.

6.15. zīmējums. Izmaiņas relatīvajās cenās ietekmē pieprasījumu kopumā.

Iekšzemes preču cenas, attiecība pret ārzemēs ražoto preču cenām, ir atkarīgas no valūtas kursa. Valūtas kurss mēra vienas valūtas vērtību, otrā valūta, piem., tas ir kurss, pēc kura sterliņu mārciņu var mainīt pret japāņu jēnu, vācu marku, ASV dolāru un citām valūtām. Ja laba franču vina pudele maksā 50 frankus Parīzē un, ja valūtas kurss ir 10 franki pret 1 sterliņu mārciņu, Lielbritānijā to var nopirkt par 5 sterliņu mārciņām. Bet, ja valūtas kurss mainītos tā, ka 8 franki ir 1 mārciņa, Lielbritānijā varēs nopirkt to pašu pudeli par 6,25 mārciņām. Ja japāņu jēna kļūst dārgāka attiecībā pret dolāru, tad, japāņu preces vienlaicīgi kļūst dārgākas, ja to cenas izteiks dolāros.

Izteicienu «Katrai monētai ir divas puses» var sevišķi labi lietot starptautiskajā maiņā. Izmaiņas valūtas kursā, teiksim, no 5 frankiem par dolāru uz 10 frankiem par dolāru, kas padara ārzemju preces lētākas

amerikāņiem, liek amerikāņu precēm izskatīties daudz dārgākām ārzemnieku acīs. Šāda veida maiņu sauc par franka vērtības krišanos (franks ir mazvērtīgāks dolāru izteiksmē) vai dolāra vērtības palielināšanos (dolārs kļuvis vērtīgāks franku izteiksmē). Kad franks kritas attiecībā pret dolāru, mēs sakām, ka dolārs ir stiprāks un franks ir vājāks un pretēji, ja franks ceļas attiecībā pret dolāru, mēs sakām, ka dolārs ir vājāks un franks ir stiprāks.

Izmaiņas valūtas kursos, līdzīgi izmaiņām jebkurās citās relatīvās cenās, nav obligāti uzskatāmas par sliktām vai labām. Nav obligāti «labi», ja mārciņa kļūst spēcīgāka vai "slikti", ja tā kļūst vājāka, lai gan dažas valstis skatās uz savu valūtu stiprumu kā nacionālā lepnuma avotu. Ar jebkurām izmaiņām relativajās cenās, daži cilvēki iegūst, daži zaudē. Spēcīga mārciņa ir laba britu patērētājiem, kas konstatē, ka viņi var nopirkt franču preces daudz lētāk, un labi franču eksportētājiem, kuri konstatē, ka viņi var daudz vieglāk pārdot savas preces. Tas ir slikti britu eksportētājiem, kuri konstatē, ka pazūd viņu preču tirgi ārzemēs, un slikti franču patērētājiem, kuri konstatē, ka viņi vairs nevar atļauties iegādāties britu preces. Tādējādi, ja mārciņas vērtība ceļas, britu imports palielinās un eksports samazinās; ja mārciņas vērtība kritas, britu imports samazinās un eksports palielinās.

Bez tam relatīvās cenas atkarīgas no relatīvā inflācijas tempa. Ja Lielbritānijā inflācija ir 10 procenti, kamēr Amerikas Savienotajās Valstīs tā ir 5 procenti, tad valūtas kursam nemainoties, britu preču relatīvā cena pieaugs par 5 procentiem. Līdzīgā veidā kritas starptautiskais pieprasījums pēc ASV precēm, ja (ar doto valūtas kursu) inflācija Amerikas Savienotajās Valstīs pārsniedza inflāciju citās valstīs.

Izmaiņas iekšzemes preču cenās attiecībā pret precēm, kas ražotas ārzemēs, ir atkarīgas no trim faktoriem: izmaiņām valūtas kursā, izmaiņām iekšzemes preču cenās izteiktās iekšzemes valūtā (tas ir no iekšzemes inflācijas tempa) un izmaiņām to preču cenās, kas ražotas ārzemēs (šo valstu valūtu izteiksmē), t. i., inflācijas tempiem katrā no šīm valstīm. Valūtu kursi, kas pielāgoti cenu līmeņu izmaiņām katrā valstī, sauc par reāliem valūtu kursiem. Diskusiju par attiecībām starp inflāciju un valūtu kursiem atliksim līdz 9. nodaļai. Šis nodaļas atlikušajā daļā pieņemsim, ka cenas katrā valstī ir noteiktas (vai pieaug vienādi un tātad starpība ir nulle) un pievērsisim uzmanību izmaiņām valūtas kursos. (Saskaņā ar šo pieņēmumu izmaiņas valūtas kursā un izmaiņas reālajā valūtas kursā ir ekvivalentas.)

Jautājums, kas nosaka valūtas kursu, ir sarežģīts, un mēs to apskatīsim 9. nodaļā. Tagad vienkārši jautāsim, kādas sekas ir izmaiņām valūtas kursā?

Kā izmainās imports un eksports, ja mainās valūtas kurss, tas atkarīgs no pieprasījuma cenas elastības, procentuālām izmaiņām pieprasījumā pēc importētām precēm, ja cena mainās par 1 procentu. Iedomājieties situāciju, kurā mārciņas vērtība samazinās par 10 procentiem attiecībā pret pārējām valūtām; rezultātā cilvēki Lielbritānijā konstatē, ka ārzemju preces ir par 10 procentiem dārgākas nekā iepriekš; ārzemnieki redz, ka britu preces par 10 procentiem lētākas nekā iepriekš. Pieņemsim, ka eksporta cenu elastības koeficients ir 1,5 un importa cenu elastība līdzīgā veidā ir 1,5, t.i., cenas palielinājums par 1 procentu samazina pieprasījumu par 1,5 procentiem. Lai atvieglotu aprēķinus, pieņemsim, ka sākotnēji bija 150 miljardu mārciņu imports un 150 miljardu mārciņu eksports. Sakarā ar mārciņas vērtības krišanos par 10 procentiem un reizē eksporta cenu krišanos, kuras izteiktas ārvalstu valūtā, Lielbritānijas eksporta piedāvājums ārvalstīs palielinās par 15 % vai par 22,5 miljardiem mārciņu. Tani pašā laikā Lielbritānijas imports (izteikts mārciņās) pieaug par 10 % un Lielbritānijas iedzīvotāji samazina nopirkto importa daudzumu par 15 %. Izdevumi importam samazinās par nopirkta importa vērtības samazināšanās apjomu (15 % no 150 miljardiem mārciņu = 22,5 miljardi mārciņu), bet palielinās par 10 % no importa cenu palielinājuma (10 % no 150 miljardiem mārciņu = 15 miljardi mārciņu). Rezultātā izdevumi importam samazinās par 7,5 miljoniem.

Nemot importu un eksportu kopā, tirdzniecības bilance ir uzlabojusies par 15 miljardiem. No tā izriet, ka mārciņas vērtības krišanās šajā piemērā virza neto importa funkciju – neto eksporta vērtību ar katru dotā ienākuma limeni – augšup. Šī virzība, ja netiek neitralizēta, radīs līdzsvara apjoma palielināšanos.

Ievērojot, ka gadījumā, ja iekšzemes pieprasījums pēc ārzemju precēm ir relatīvi neelastīgs – teiksim, cenu elastība ir 0,2 – tad mārciņas vērtības krišanās var faktiski palielināt summas (sterliņmārciņās), kas tiek tērētas importam. 10 % mārciņas vērtības krišanās un ar to saistītais 10 % importa cenu pieaugums samazina nopirkta importa apjomu un samazina izdevumus importam par $0,2 \times 0,10 \times 150$ miljardi mārciņu = 3,00 miljardi sterliņu mārciņu, bet cenu pieaugums palielina izdevumus par $0,10 \times 150$ miljardi mārciņu = 15 miljardi mārciņu.

Tirdzniecības bilance faktiski, pasliktinās par 9 miljardiem mārciņu. Sterliņu mārciņas vērtības krišanās virza neto eksporta funkciju lejup, nevis augšup. Lai gan laiku pa laikam parādās elastības pesimisma uzplūdi, liekas, ka tas nav normāli. Par normālu uzskata to, ka valūtas vērtības krišanās virza

tirā eksporta funkciju augšup, nevis lejup. *Maršala - Lerner* noteikums paredz, ka vērtības krišanās uzlabo tirdzniecības bilanci, ja pieprasījuma importa elastības un pieprasījuma eksporta elastības koeficientu summa pārsniedz vienu.

Neto eksporta funkcijas lejupslīdes cēloņi

1. **Izmaiņas gaumē pēc importētām precēm.**
2. **Ienākumu pieaugums iekšzemes ekonomikā attiecībā pret ienākumiem ārzemēs.**
3. **Iekšzemes preču cenu pieaugums attiecībā pret to ārzemnieku preču cenu pieaugumu, ko rada vai nu valūtas vērtības palielināšanās vai augstāki inflācijas tempi iekšzemes ekonomikā salīdzinājumā ar ārzemēm.**

Izmaiņas valūtas kursā un inflācijā

Runājot par valūtas kursu izmaiņu ietekmi uz importu un eksportu, pieņem, ka iekšzemes cenas nepieaug, līdz ar valūtas vērtības krišanos. Ja tā vietā, līdz ar valūtas vērtības krišanos, iekšzemes cenas un algas pieaugtu par to pašu procentu, par kuru samazinās valūtas vērtība, tad vispār vērtības izmaiņām nebūtu nekādas ietekmes. Vienīgais, kas notiktu, būtu cenu un algu pieaugums, bet reālās algas (nominālā alga dalīta ar cenu līmeni) un relatīvās cenas paliktu nemainīgas. Nemainīgs arī paliktu pieprasījums pēc importa un eksporta (ar dotajiem reālo ienākumu līmeņiem), un nemainīga būtu arī neto eksporta funkcija. Tirdzniecības bilance neuzlabotos.

Acīmredzot, ir svarīgi, lai alga un cenas valstī nepieaugtu par to pašu procentu, par kuru samazinās valūtas vērtība, ja valūtas vērtības samazināšanai vajadzētu reāli ietekmēt ekonomiku. Jautājums, ko vienmēr uzstāda, ir: par cik valūtas vērtības samazināšanās radīs papildus algu un cenu palielināšanos? Cik ilgs laiks paies, kamēr šis algu un cenu pieaugums kompensēs valūtas vērtības krišanos? Šo jautājumu uzstādīja pēc sterliņmārciņas devalvācijas no 2,80 ASV dolāriem uz 2,40 ASV dolāriem 1967. gada novembrī, un vēlreiz 1992. gada septembrī, kad sterliņmārciņa aizgāja no valūtas kursa mehānisma Eiropas monetārajā sistēmā un nokritās no apm. 2,78 vācu markām līdz apm. 2,40 un 2,50 vācu markām. Šis jautājums rodas, tikko ir panākamas lielas izmaiņas valūtu kursos. Lai atbildētu uz šo jautājumu,

jāizskaidro algu un cenu pieaugums, šo tēmu vēl līdz šim šajā grāmatā neesam apskatījuši. Mēs nonāksim pie tās vēlāk.

Viens no aspektiem, kas saistīts ar valūtas vērtības samazināšanos, kuru svarīgi atzīmēt šajā analīzes etapā, ir tas, ka gadījumā, ja vērtības samazināšana atstātu reālu iespaidu, tad reālo algu likmēm un/vai peļņas apmēriem iekšzemes ekonomikā vajadzētu kristies. Kad patērētāji iegādājās, gan iekšzemē ražotās gan importētās preces, iztikas izdevumi (ko mēra mazumtirdzniecības cenu indekss) palielināsies, ja importēto preču cenas pieaugs. Ar dotajām algu likmēm, reālo algu likmes (nominālā alga, dalīta ar mazumtirdzniecības preču indeksu) kritīsies. Importēto patēriņa preču cenas nedrīkst palielināties par valūtas vērtības samazināšanās pilnu apjomu, ja šo preču dileri un vairumtirgotāji paši ņem vērā šīs vērtības samazināšanās ietekmi, un nepalielina cenas, par kurām viņi pārdod, par tik, par cik palielinās cenas, par kurām viņi paši pērk. Tas samazina viņu peļņas apmērus.

Eksporta nozarēs ražotāji saprot, ka var, vai nu vairāk eksportēt par savu produktu sākotnējām (sterliņmārciņās) cenām vai viņi var paaugstināt cenu sterliņu mārciņās, samazinot kritumu ārzemju cenās, un ievērojami nepalielināt realizāciju. Šajā brīdī iespējams, ka vienai grupai – eksportēto preču ražotājiem – var būt augstāka peļņa. Bet, jo vairāk viņi palielinās savas peļņas robežas apjomu, jo mazākas būs izmaiņas relativajās cenās un jo mazāks būs reālais valūtas vērtības samazināšanās efekts.

No šejienes mācība ir tāda, ka valūtas vērtības samazināšanās atstāj reālu ietekmi, ja tā saistīta ar izmaiņām relativajās cenās – vai nu iekšzemē ražotu preču cenās attiecībā pret ārzemēs ražotām precēm (visas izteiktas vienā valūtā), vai iekšzemes algu likmē, kas dalīta ar mazumtirdzniecības preču indeksu. "Efektīva" valūtas vērtības samazināšanās gandrīz neizbēgami saistīta ar reālo algu likmju krišanos.

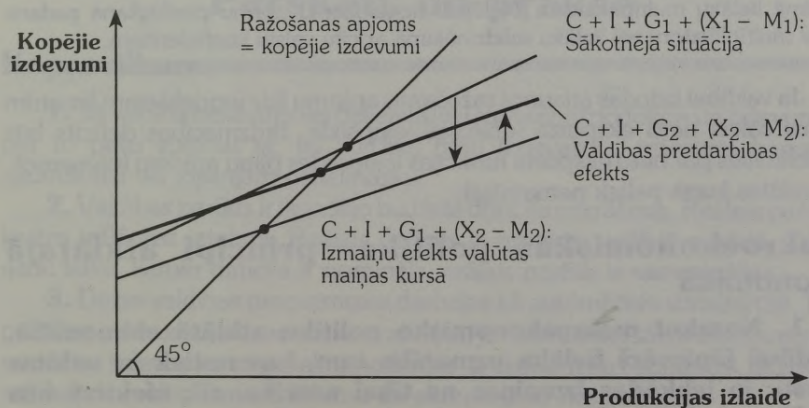
Makroekonomiskā politika un ārējā tirdzniecība

Neto eksporta funkcijas lejupslidošā kustība, ko rada vai nu izmaiņas gaumē, izmaiņas relativajos ienākumos vai izmaiņas relativajās cenās, var ļoti spēcīgi ietekmēt ražošanas apjomu sakarā ar multiplikatora darbību.

6.16. zīmējumā parādīts, kā valdība varētu reaģēt uz valūtas vērtības celšanos: valdība var stimulēt ekonomiku, palielinot savus izdevumus, tādējādi vismaz daļēji kompensējot sākotnējo krišanos kopējos izdevumos.

Bet, lai gan ietekme uz kopējo izdevumu grafiku – un, tādējādi, arī uz kopējo pieprasījumu un līdzsvara apjomu – var tikt kompensēta, neto eksporta liknes izmaiņas tomēr ietekmē produkcijas izlaides sastāvu. Firmām, kas pārdod preces valdībai, veiksies samērā labi, bet firmām, kas nodarbojas ar eksportu, vēl joprojām neveiksies, tāpat arī firmām, kas nodarbojas ar tādu preču ražošanu, kas tieši konkurē ar ārzemnieku ražotajām precēm, tādām, kā automobiļu ražotājiem. Bezdarbs tajās nozarēs, kas saduras ar importa konkurenci, ir liels. Fakts, ka vēl kaut kur tautas saimniecībā kādam klājas labi, ir mazs mierinājums, sevišķi tiem, kam grūti mainīt darbu. No otras puses gados jaunākiem strādniekiem un tiem, kas tikko ieiet darba tirgū, fakts, ka vispārējā ekonomika ir stipra (jo valdība veikusi pasākumus, lai pretdarbotos valūtas vērtības palielināšanās ietekmei), ir ļoti svarīgs. Viņu stāvoklis ir labs un viņi meklē jaunas darbavietas, kas radušās.

Valdības mēģinājumiem atjaunot produkcijas izlaidi ekonomikā ir vēl vienas sekas: palielinās tirdzniecības deficīts. Atcerēsimies, kādas problēmas radija izmaiņas neto eksporta funkcijā, tā, lai ar katru ienākumu līmeni, neto eksports būtu zemāks.

6.16. zīmējums. Makroekonomikas politika, lai kompensētu valūtas kursu izmaiņas.

Tuvplānā: multiplikatora svārstības atklātā ekonomikā

Katrai valstij ir savi nodokļi un imports, tā rezultātā katrai valstij ir savs multiplikators. Kā piemēru salīdzināsim Savienotās Valstis ar Vāciju un Zviedriju. Multiplikatora formula atklātā ekonomikā ar valdības sektoru ir (4. nodaļa):

$$\text{multiplikators} = 1 / (1 - [(1 - t) (MPC - MPI)])$$

Amerikas Savienotajās Valstīs 30 procentus no GDP sastāda nodokļi, tātad pieņemsim, ka t ir 0,3. Vācijā atbilstošais skaitlis ir 0,37; Zviedrijā tas ir 0,55. Amerikas Savienotajās Valstīs imports vienlīdzīgs apm. 5 procentiem no GDP. Vācijā imports ir 20 procenti no GDP, Zviedrijā tas ir 26 procenti. Tā kā šī nodaļa apskata valdības politikas un tirdzniecības ietekmi, uz brīdi iedomāsimies, ka MPC visās trīs valstīs ir vienāds, un tas ir 0,9.

Pat neuzsākot aprēķinus, ir skaidrs, kurai valstij būs vislielākais koeficients un kurai vismazākais. Mēs varam iedomāties, ka tirdzniecība un nodokļi Zviedrijas ekonomikā centīsies to stabilizēt, bet kombinācijā tie padarīs valdības makroekonomisko politiku mazāk spēcīgu. Amerikas Savienotajām Valstīm būs relatīvi svārstīga ekonomika, kamēr Vācijas ekonomika atradīsies starp abām iepriekšējām. Patiešām, aprēķini apstiprina šo situāciju. ASV koeficients ir 2,47, Vācijas koeficients ir 1,79, bet Zviedrijas koeficients ir tikai 1,40.

Vai atšķirīgu noguldījumu norma dažādās valstīs tiks ASV ekonomikā izskatīties stabilākai? Amerikas Savienotajās Valstīs ir zemākas noguldījumu normas nekā Vācijā vai Zviedrijā, tas nozīmē augstāku galējo tieksmi patērēt. Augstāks MPC nozīmē lielāku multiplikatoru. Tādējādi noguldījumu normu pieslēgšana padarīs ASV multiplikatoru vēl lielāku salīdzinājumā ar citu valstu koeficientiem.

Ja valdībai izdodas atjaunot ražošanas apjomu līdz iepriekšējam līmenim pirms sākas neto eksporta funkcijas lejupslide, tirdzniecības deficīts būs palielinājies par neto eksporta funkcijas lejupslides pilnu apjomu (pieņemot, ka valūtas kurss paliek nemainīgs).

Makroekonomiskās politikas principi atklātajā ekonomikā

1. Nosakot makroekonomisko politiku atklātā ekonomikā, valdībai jāpievērš lielāka uzmanība tam, kas notiek ar valūtas kursu, jo jebkādas izmaiņas ne tikai noteiks, cik efektīva būs valdības politika, tās arī noteiks, kā politika iespaido dažādus individuālos ekonomikas ietvaros.

2. Savstarpēji saistītā pasaules ekonomikā bezdarbs un ekonomikas lejupslide ir līdzīgi infekcijas slimībām. Lejupslide vienā valstī var pāriet uz pārējām.

3. Neto eksporta funkcijas augšupejoša virzība var stimulēt ekonomiku, tāpat kā neto eksporta funkcijas lejupslidoša kustība var samazināt tās aktivitāti.

4. Izmaiņas valūtas kursā, iespaidojot importus, var iespaidot ne tikai nacionālā ienākuma līmeni, bet arī multiplikatora lielumus. Tas ir tāpēc, ka tērēšana importam ir noplūde. Izmaiņas valūtas kursā iespaido katra papildu ienākuma līdzekļu daļu, kas tērēta ārzemēs.

5. Protekcionisms nav labs risinājums makroekonomiskajām problēmām, pat ja bezdarbs radies no neto eksporta funkcijas izmaiņām. "Pataisi kaimiņu par nabagu" politikai var neizdoties atjaunot neto eksportu, jo importa samazināšanos ārzemēs uztver naidīgi, tas savukārt samazina eksportu; un izmaiņas valūtas kursos var vienkārši neitralizēt jebkurus ieguvumus no protekcionisma politikas. Vissvarīgākais ir tas, ka protekcionisms maksā dārgi, jo tas neļauj valstij izmantot savas salīdzināšanās priekšrocības.

Pārskats un prakse

Kopsavilkums

1. Ja valdība nekavējoties palielina (vai samazina) nodokļus un izdevumus par to pašu summu tā, lai budžets būtu līdzsvarots, izdevumi kopumā ekonomikā vēl joprojām palielināsies.

2. Valdības parāds ir ikgadējo budžeta deficītu uzkrāšana. Reālais parāds ievēro inflācijas ietekmi. Reālais deficīts ir izmaiņas reālajā parādā. Dažu gadu laikā, kamēr deficīts ir nomināls, reālais parāds ir samazinājies.

3. Dažas valdības programmas darbojas kā automātiski stabilizētāji. Tās palielina izdevumus un samazina nodokļus, ja ekonomikā sākas atslābums un samazina izdevumus un palielina nodokļus, ja ekonomika paplašinās, tādējādi, samazinot multiplikatora lielumu un ekonomikas nestabilitāti.

4. Izmaiņas neto eksporta funkcijā, kas atspoguļo neto eksporta līmeni ar katru ienākumu līmeni, rada izmaiņas kopējo izdevumu grafikā un no šejienes svārstības ražošanas apjoma līdzsvara līmeni. Iespējamie cēloņi minētajām izmaiņām ir izmaiņas patērētāju gaumē attiecībā uz importētām precēm, izmaiņas ienākumos un izmaiņas relativajās cenās.

5. Tāda makroekonomiskā politika, kā valdības izdevumu palielināšana, var neitralizēt neto eksporta funkcijas izmaiņu ietekmi. Tomēr nav apstiprinājuma, ka valdības stimuli ekonomikai palīdzēs tiem, kuri cieta no samazināta eksporta un pieaugoša importa.

Atslēgas termini

deficitizdevumi

izspiešana

neto eksporta funkcija

galējā tieksme importēt

valūtas kurss

valūtas kursa vērtības samazināšanās

valūtas kursa vērtības palielināšanās

Pārskata jautājumi

1. Vai valdībai iespējams stimulēt ekonomiku, nemainot budžeta deficīta lielumu? Paskaidrojiet.
2. Kā tiek aprēķināts cikliski regulēts budžets? Vai tas būs augstāks vai zemāks nekā faktiskais deficīts? Kāpēc?
3. Kāda ir atšķirība starp deficītu un nacionālo parādu?
4. Ja notiek pilnīga izspiešana, kā ekonomiku stimulēs liels budžeta deficīts? Paskaidrojiet. Kas ir tie faktori, kas padara izspiešanu iespējamu? Kas ir tie faktori, kas padara izspiešanu neiespējamu?
5. Nosauciet vismaz divus automātiskos stabilizētājus un aprakstiet, kā tie darbojas.
6. Kā valdība var veicināt ekonomisko nestabilitāti?
7. Kādi ir galvenie neto eksporta funkcijas izmaiņu noteicošie faktori? Paskaidrojiet kā katrs no tiem darbojas.
8. Kā var ekonomiskā lejupslīde inficēt pasaules ekonomiku?
9. Ja valūtas kursi nemainās, kāpēc valdības stimuli ekonomikai var izraisīt tirdzniecības deficītu?

Uzdevumi

1. Iedomājieties, ka japāņu produkti iziet no modes Savienotajās Valstīs. Kā tas varētu ietekmēt Japānas neto eksporta funkciju un kopējo izdevumu grafiku? Uzzīmējiet divas diagrammas, lai to ilustrētu.

2. Iedomājieties, ka britu patērētāji sāk uzskatīt, ka importētie produkti bieži vien ir labākas kvalitātes nekā britu ražotie produkti. Kā tas ietekmēs

Lielbritānijas neto eksporta funkciju un kopējo izdevumu grafiku? Uzzīmējiet divas diagrammas, lai to ilustrētu.

3. Pieņemiet, ka eksports vienlidzīgs importam un abi vienlidzīgi 1 miljardam mārciņu. Ienākumu elastība ārzemju importam ir 1,5, kamēr ārzemnieku ienākumu elastība Lielbritānijas importam arī ir 1,5. Ja valūtu kursi nemainās, kas notiek ar Lielbritānijas importu, ja ienākumi Lielbritānijā palielinās par 10 procentiem? Kas notiek ar Lielbritānijas eksportu, ja ārzemnieku ienākumi palielinās par 10 procentiem? Ja abu ienākumi palielinās, vai ir tirdzniecības deficīts? Ja ārzemnieku ienākumi būtu palielinājušies par 5 procentiem (viss pārējais nemainās), kāds būtu tirdzniecības deficīts? Ja ienākumu elastība britu preču pieprasījumam būtu tikai 1 (viss pārējais nemainās), kāds būtu tirdzniecības deficīts?

4. Paskaidrojiet, vai katrs no zemāk minētajiem gribētu redzēt dolāra vērtību pieaugam vai samazināties:

- a) ASV tūrists ārzemēs;
- b) ASV patērētājs, kas pērk automobili;
- c) Eiropas patērētājs, kas pērk automobili;
- d) japāņu patērētāju elektronikas firma;
- e) ASV tēraudlietuve;
- f) ārzemju tūrists, kas apmeklē ASV.

5. Pieņemiet sākotnēji, ka eksports vienlidzīgs importam, un abi vienlidzīgi 100 miljardiem dolāru. Iedomājieties, ka Amerika eksportē preces (tādas, kā labība), kurām cenu elastība ir zema, teiksim 0,5, un importa preces (tādas, kā luksa automobiļi), kurām cenu elastība ir augsta, teiksim 2. Pieņemot, ka ienākumi Savienotajās Valstīs un ārzemēs nemainās, kādas sekas varētu būt, ja dolāra vērtība palielinās par 10 procentiem?

6. Atkal sāksim ar pieņēmumu, ka eksports vienlidzīgs importam un abi vienlidzīgi 150 miljardiem mārciņu. Cenas Lielbritānijā palielinās par 10 procentiem, kamēr ārzemēs cenas pieaug tikai par 5 procentiem. Ja cenu elastība gan Lielbritānijas, gan ārzemju patērētājiem ir 2, un valūtas kurss nemainās, kā atšķirības inflāciju tempos ietekmē eksportu, importu un tirdzniecības deficītu? Cik liela valūtas devalvācija būtu nepieciešama, lai atjaunotu tirdzniecības bilanci?

7. Ja ārzemnieku pieprasījums pēc Lielbritānijas eksporta ir neelastīgs un britu pieprasījums pēc ārzemnieku precēm arī ir neelastīgs, izskaidrojiet, kā tas iespējams, ka tirdzniecības deficītu devalvācija varētu faktiski palielināt?

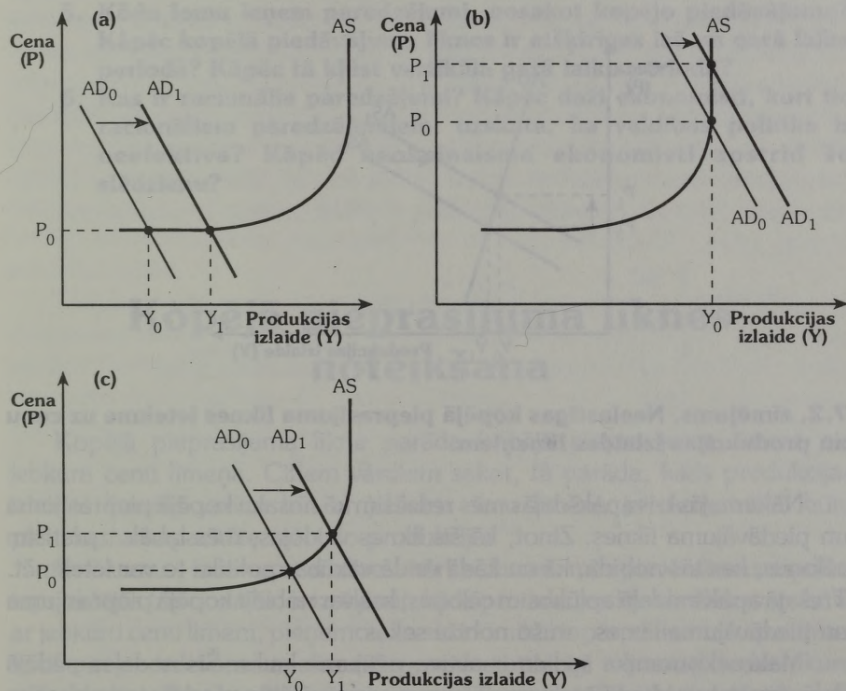
7. nodaļa

KOPĒJAIS PIEPRASĪJUMS UN PIEDĀVĀJUMS

Mēs redzējam kā ienākumu-izdevumu analīzi var izmantot, lai noteiktu produkcijas izlaides līmeņa līdzsvaru, kad ir pārpalikuma kapacitāte, t.i., ekonomika darbojas kopējā piedāvājuma liknes horizontālajā daļā. Šādā situācijā kopējo izdevumu liknes nobīdes izsauc produkcijas izlaides līmeņa palielināšanos nevis cenu paaugstināšanos. Kara laikā un ekonomiskā buma laikā, ekonomika atrodas kopējā piedāvājuma liknes vertikālajā daļā. Šīni gadījumā izlaidi ierobežo nevis pieprasījums, bet gan piedāvājums. Palielinoties kopējam pieprasījumam, ekonomika vienkārši tiks pabidīta pa kopējā piedāvājuma likni augšup. Cenu līmenis celsies, bet izlaide daudz nemainīsies. Lai palielinātu izlaidi, kopējā piedāvājuma likne jānobīda, ekonomikas produktīvajai kapacitātei jāpalielinās.

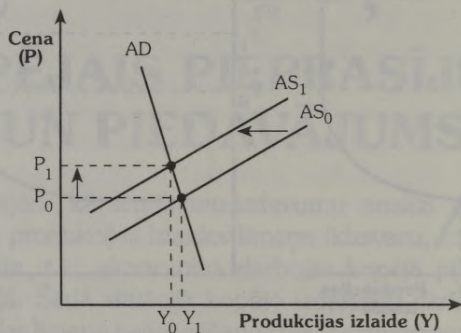
Kad ekonomika darbojas starp horizontālo un vertikālo kopējā piedāvājuma liknes daļu, kopējā pieprasījuma liknes nobīdes izsauc divējādu efektu uz izlaides (nodarbinātības) un cenu līmeņiem. Šīni sektorā mērķi par cenu stabilitāti un izlaidi (nodarbinātību) var konfliktēt: ja valdība var nobīdīt kopējā pieprasījuma likni augšup, tas var palielināt produkcijas izlaidi un nodarbinātību, bet tikai ar augstāku cenu līmeni.

Šos gadījumus var ilustrēt ar mums pazīstamajām pieprasījuma un piedāvājuma diagramām. 7.1. (a) zīmējumā parādīta situācija, kuru mēs aplūkojam 4. – 6. nodaļā, kad krustpunkts atrodas kopējā piedāvājuma liknes horizontālajā daļā. Kopējā pieprasījuma liknes nobīdes pa labi vienkārši izraisa izlaides līmeņa izmaiņas. Zīmējuma (b) daļā, krustpunkts ir kopējā piedāvājuma liknes vertikālajā daļā. Šīni gadījumā kopējā pieprasījuma liknes nobīdes neatstāj nekādu efektu uz produkcijas izlaides apjomu. Zīmējuma (c) daļā, kur krustpunkts atrodas starp liknes horizontālo un vertikālo daļu, kopējā pieprasījuma liknes nobīde pa labi izsauks gan augstākus izlaides, gan cenu līmeņus.

7.1. zīmējums. Līdzsvara veidi.

Neapšaubāmi pilnīgāka ekonomikas analīze prasa aplūkot abas kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma līknes. Nepieciešams zināt katras šīs līknes formu un faktorus, kas izraisa to nobīdi. Ko, piemēram, valdība var darīt, lai tās nobīdītu? Vai relatīvi stāvāka kopējā pieprasījuma līkne vienmēr izraisa lielākas izmaiņas cenu līmenī, atstājot mazu efektu uz kopējā piedāvājuma izmaiņām? 7.2. zīmējumā parādīts, ka ar neelastīgu kopējo pieprasījumu nedaudz pa kreisi vērstas kopējā piedāvājuma līknes nobīdes rezultātā notiek liela cenu līmeņa līdzsvara palielināšanās.

7.2. zīmējums. Neelastīgas kopējā pieprasījuma liknes ietekme uz cenu un produkcijas izlaides līmeņiem.

Nākamajās trīs apakšdaļās mēs redzēsīm kā nosaka kopējā pieprasījuma un piedāvājuma liknes. Zinot, kā šīs liknes veidojas, mēs labāk izpratisim cēloņus, kas tās nobīda, kā un kādā veidā valdības politika to var ietekmēt. Trešajā apakšnodaļā aplūkosim cēloņus, kas var nobīdīt kopējā pieprasījuma un piedāvājuma liknes, un šo nobīžu sekas.

Makroekonomika šodien ir aktīvu pētījumu lauks. Šīs nodaļas pēdējā daļā, izmantojot kopējā pieprasījuma un piedāvājuma modeli, izskaidrosim neoklasiķu un neokeinsistu skolas uzskatus, kas atklās divas atšķirīgas vadošās interpretācijas par makroekonomikas modeli.

Pamatjautājumi

1. Kā mēs izmantojam ienākumu-izdevumu analīzi (4. – 6. nodaļā), lai noteiktu kopējā pieprasījuma likni. Kāpēc kopējā pieprasījuma likne var būt neelastīga?
2. Kā mēs nosakām kopējā piedāvājuma likni un tās formu?
3. Kas nosaka kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma likņu nobīdes un kā tas var ietekmēt recesiju?
4. Kāda ir savstarpēja iedarbība ilgākā laika periodā starp preču tirgu (kopējais pieprasījums un piedāvājums) un darba tirgu?

(darba pieprasījums un piedāvājums)? Kāpēc šī savstarpējā iedarbība palēnina ekonomikas koriģēšanu?

5. Kādu lomu ieņem paredzējumi, nosakot kopējo piedāvājumu? Kāpēc kopējā piedāvājuma liknes ir atšķirīgas isā un garā laika periodā? Kāpēc tā kļūst vertikāla garā laika periodā?
6. Kas ir racionālie paredzējumi? Kāpēc daži ekonomisti, kuri tic racionāliem paredzējumiem, uzskata, ka valdības politika ir neefektīva? Kāpēc neokeinsisma ekonomisti apstrīd šo slēdzienu?

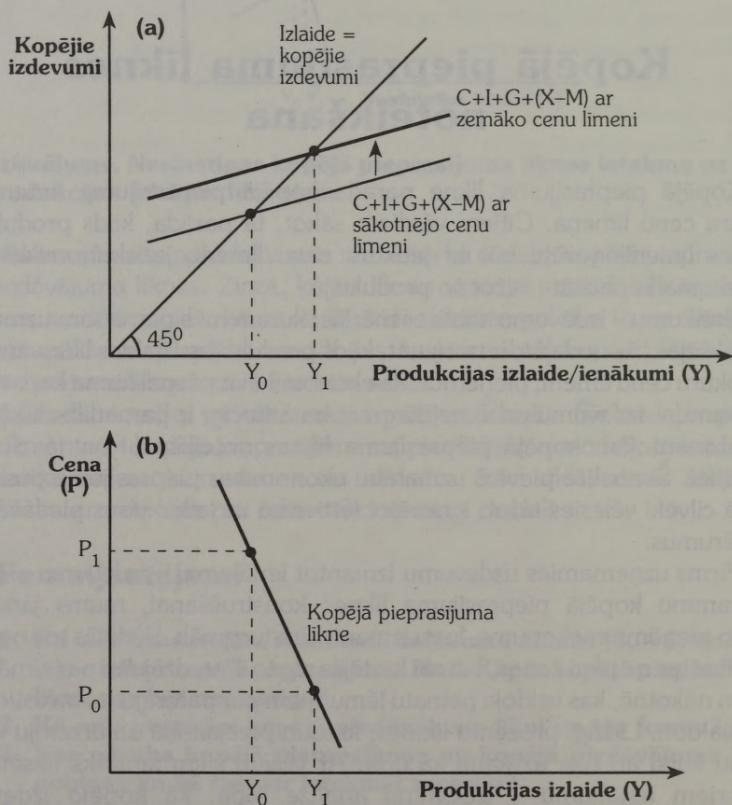
Kopējā pieprasījuma liknes noteikšana

Kopējā pieprasījuma likne parāda kopējā pieprasījuma līmeni pie jebkura cenu līmeņa. Citiem vārdiem sakot, tā parāda, kāds produkcijas izlaidis līmenis varētu būt ar jebkuru cenu līmeni, ja ekonomikai būtu pietiekama kapacitāte ražot šo produkciju.

Ienākumu – izdevumu analīzes mērķis, kuram mēs pievērsām uzmanību iepriekšējās trīs nodaļās, ir izrēķināt, kāds produkcijas izlaidis līdzsvars būtu ar jebkuru cenu līmeni, pieņemot, ka ekonomikai ir pārpalikuma kapacitāte. Ienākumu – izdevumu analīzes diagramma attiecīgi ir pamatlīdzeklis, kuru mēs izmantojām kopējā pieprasījuma liknes noteikšanai un tās formas izpratnei. Šī analīze pievērš uzmanību ekonomikas pieprasījuma pusei, ko un kā cilvēki vēlēties izdot, ignorējot (attiecībā uz laiku) visus piedāvājuma apsvērumus.

Pirms uzņemamies uzdevumu izmantot ienākumu – izdevumu analīzes diagrammu kopējā pieprasījuma liknes konstruēšanai, mums jānosaka tālāko pieņēmumu kopums, kuru izmantosim turpmāk. Pēdējās trīs nodaļās bija fiksētas ne tikai cenas, bet arī kārtējās algas. Paredzējumi par cenām un algām nākotnē, kas veidoja pamatu lēmumiem par patēriņu un investīcijām, arī bija doti. Līdzīgi procentu likmes, kredītu pieejamība un ārzemju valūtu maiņu kursi arī tika uzskatīti kā doti. Ar visiem šiem iepriekš fiksētajiem faktoriem ienākumu – izdevumu analīze rāda, kā kopējo izdevumu komponentes darbojas, ietekmējot vienu mainīgo: nacionālo ienākumu.

Lai noteiktu kopējā pieprasījuma likni īsā laika periodā, kas parāda kopējā pieprasījuma līmeni katrā cenu līmeņa gadījumā, mēs atteiksimies no viena ierobežojuma: atļausim cenām būt mainīgām šīnā laika periodā. Mēs turpināsim ar pieņēmumu, ka visi pārējie noteicošie faktori (nākotnes cenas, procentu likmes, kredītu pieejamība un maiņas kurss) paliek nemainīgi. (Šie pieņēmumi arī tiks noņemti nākamajās nodaļās, kad noteiksim kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma liknes ilgā laika periodā, tādējādi paredzējumi par nākotnes cenām un algām arī būs mainīgi, līdz ar kārtējām cenām un algām. Bet pašreiz mūsu uzmanība ir pievērsta īsajam laika periodam.)

7.3. zīmējums. Kopējā pieprasījuma liknes lejupvērstā slīpuma noteikšana.

Ar katru cenu limeni, produkcijas izlaides limeni var aprēķināt, izmantojot 4. nodaļā norādītos paņēmienus. Tas ir, mēs izmantojam ienākumu – izdevumu analīzes diagrammu, lai noteiktu punktus uz kopējo izdevumu liknes, kuros kopējie izdevumi vienādi ar preču ražošanas aktuālo limeni, t.i., kopējo izdevumu liknes krustpunktu ar 45 grādu slīpu līniju. Šāds aprēķins ir parādīts 7.3. (a) zīmējumā. Ja cenu limenis samazinās, kopējo izdevumu likne nobidās augšup. To izsauc cēloņi, kurus īsumā izskaidrosim. 4. nodaļa parādīja, ka vienmēr, kad kopējo izdevumu likne nobidās augšup, produkcijas izlaides līdzsvara limenis palielinās. Šis apgalvojums ir patiess tāpēc, ka kopējo izdevumu liknes augšupvērstās nobīdes cēlonis bija cenu līmeņa samazināšanās.

Tādējādi mēs varam zīmēt diagrammu, līdzīgi tai, kāda ir 7.3. (b) zīmējumā, kurā uz vertikālās ass norādīts cenu limenis un attiecīgais produkcijas izlaides limenis uz horizontālās ass. Produkcijas izlaides limenis, kuru mēs identificējam, kā izlaides līdzsvara limeni, mūsu ienākumu – izdevumu analīzē (uzzīmēts katram konkrētam cenu līmenim), ir saistīts ar kopējā pieprasījuma likni, kas korespondē ar konkrēto cenu limeni. Izmantojot ienākumu – izdevumu analīzes diagrammu, cenu līmeņu secībā nosakām korespondējošo izlaidi, kas parādās saistībā ar kopējā pieprasījuma likni, kā tas parādīts zīmējuma b daļā. Tā ir tā pati kopējā pieprasījuma likne, par kuru runājām 2. nodaļā.

Kopējā pieprasījuma likne zīmējumā parādīta kā lejupvēsta slīpa taisne. Kāpēc tas ir tā, kļūst skaidrs, apskatot, kas notiek ar patēriņa pieprasījumu, investīcijām un neto eksportu, mainoties cenu līmenim. Ekonomisti ir identificējuši daudzus veidus, kā cenu līmeņa izmaiņas izraisa izmaiņas kopējo izdevumu komponentos. Mēs pievērsīsim uzmanību tikai visplašāk apspriestajiem. Citas cenu izmaiņu ietekmes uz patēriņu un investīcijām ir sniegtas nodaļas pielikumā.

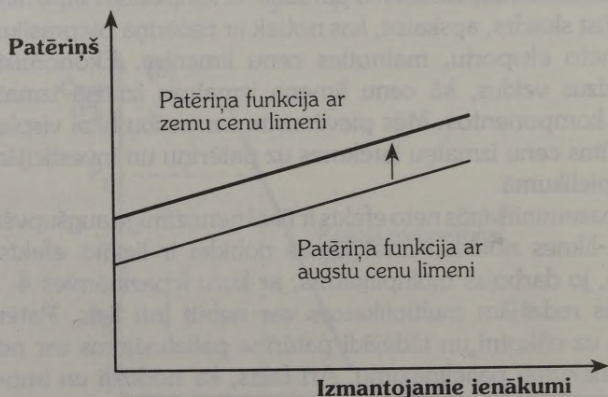
Cenu līmeņa pazemināšanās neto efekts ir tikai nenozīmīga augšupvēsta kopējo izdevumu liknes nobīde. Katrai liknes nobīdei ir lielāks efekts uz izlaides izmaiņām, jo darbojas multiplikators, ar kuru iepazināmies 4. nodaļā. Bet, kā mēs redzējam, multiplikators var nebūt ļoti liels. Patēriņa līmeņi ir orientēti uz nākotni un tādējādi patēriņa palielinājums var nebūt vienlīdz liels ar ienākumu palielinājumu. Arī fakts, ka nodokļi un imports palielinās līdz ar ienākumiem ir nākamais cēlonis, kāpēc kopējo izdevumu likne ir relatīvi saspīsta, līdz ar to multiplikators ir relatīvi neliels. Tā kā

multiplikators ir mazs un cenu līmeņa pazemināšanās atstāj efektu uz kopējo izdevumu likni, izlaides palielinājums (kopējo izdevumu liknes krustpunkts ar 45 grādu slīpu līniju) ir mazs. Tāpēc arī kopējā pieprasījuma likne liekas relatīvi neelastīga.

Mēs turpinām savu pieņēmumu, ka reālie valdības izdevumi ir fiksēti. Viens no mūsu pētījumu mērķiem ir izprast valdības lomu ekonomikas stabilizācijā, tas ir, kas notiek ar nacionālo ienākumu ar katru valdības reālo izdevumu līmeni.

Patēriņš

Mēs sākam ar kopējo izdevumu pirmo komponentu – patēriņu. 4. nodaļa iepazīstināja ar patēriņa funkciju, kas parāda patēriņa palielinājumu līdz ar ienākumiem. 5. nodaļa rūpīgi izstrādāja patēriņa funkciju, izskaidrojot dažādus faktorus, kas nosaka patēriņa līmeni ar katru pēcnodokļu (izmantojamu) ienākuma līmeni un kā mainās patēriņš, mainoties pēcnodokļu ienākumiem. Mēs redzējām, ka starp individa patēriņa noteicošajiem faktoriem ir viņa labklājība. Noteikta vecuma bagāta persona ar noteiktām ienākumu vajadzībām, piemēram, uzkrās mazāk savai pensijai. Atbilstoši viņa patēriņš būs bijis lielāks.

7.4. zīmējums. Reālais bilances efekts.

Vispārinot, ar jebkuru ienākumu līmeni, jo augstāks bagātības līmenis (nevis bagātība izteikta dolāros, bet reāla bagātība par savām akcijām un citiem vērtspapīriem), jo augstāks patēriņa funkcijas līmenis. Cenām pazeminoties, naudas uzkrājumu (un citu aktīvu) reālā vērtība palielinās. Cilvēki kļūst bagātāki. Šo efektu sauc par reālo bilances efektu, jo cilvēku finansiālās bilances reālā izteiksmē ir palielinājušās, un to pieaugošā labklājība ļaus tiem vairāk patērēt. 7.4. zīmējums parāda reālo bilances efektu darbībā. Cenu līmeņa samazināšanās nobīda kopējo patēriņa funkciju augšup. Tās augšupvērstā nobīde izsauc arī kopējo izdevumu liknes nobīdi uz augšu 7.3. (a) zīmējumā un izraisa produkcijas izlaides līdzsvara līmeņa palielināšanos.

Reālo bilances efektu atzīmēja Kembridžas universitātes ekonomists A. C. Pigou un tālāk akcentēja Donalds Patikkins no Hebrevas universitātes. Šodien daudzi ekonomisti tic, ka, ja vispār tas eksistē, šis efekts labākajā gadījumā ir mazs. Daudzi uzskata, ka 10 procentu vispārējās reālās labklājības palielināšanās izsauc apmēram 0,6 procentus patēriņa pieaugumu. Tomēr vienīgi nauda, valdības obligācijas vai citi līdzīgi aktīvi ietekmē cenu līmeņa izmaiņas. Šādi aktīvi sastāda mazāk par ceturto daļu (25 procentiem) no vispārējās bagātības. Tādējādi cenu līmeņa pazeminājums par 10 procentiem, kas nozīmē tādu pašu naudas un valdības obligāciju vērtības palielinājumu, pārstāv mazāk par 2,5 procentiem kopējās bagātības vērtības palielinājuma un izraisa patēriņa palielinājumu mazāk par 0,15 (0,6x2,5 procenti). Lielās depresijas laikā, kad cenas kritās visātrāk, tās pazeminājās par vienu trešdaļu, radot patēriņa palielinājumu visaugstākais par 0,5 procentiem – daudz par maz, lai ekonomiku izvestu no grūtībām.

Pastāv daži citi cenu līmeņa izmaiņu efekti, ieskaitot ienākumu un bagātības pārdali un izmaiņas individu dzīves patēriņa modeli. Tie īsumā tiks izklāstīti nodaļas pielikumā. Vienprātīgs viedoklis vairākiem ekonomistu tomēr ir, ka šie efekti, kas viens otru daļēji kompensē, kopumā ir mazi.

Investīcijas

Zemākas cenas var izraisīt augstākas investīcijas kapitāla precēs, galvenokārt izmainot procentu likmes. Ja zemākas cenas izraisa procentu likmju samazināšanos, tad rezultātā paaugstinās kopējais pieprasījums, jo ar zemākām procentu likmēm firmas ir vairāk ieinteresētas investēt. Vienkāršības labad, uz to atsauksimies kā uz procentu likmes efektu.

Šī efekta nozīmīgumam ir vairāki iemesli. Pirmais, kas attiecas uz investīcijām, ir reālā procentu likme (nominālā procentu likme minus inflācijas līmenis), nevis nominālā procentu likme. Daudzi ekonomisti uzdod jautājumu, kāpēc zemākas cenas izraisa reālo procentu likmju pazemināšanos. Bet, ja viņi to dara, paliek jautājumi par dažādu reālo interešu likmju nozīmīgumu, izskaidrojot investīciju dažādību. Recesiju laikā, konkrēti, investīcijas var būt relatīvi nejūtīgas uz reālo procentu likmju izmaiņām.

Ir arī citi iemesli, kad zemāks cenu līmenis, kas izraisa reālo procentu likmju pazemināšanos, rezultātā var nedot ievērojamu investīciju palielināšanos. Firmas var būt nespējīgas palielināt savas investīcijas pat, ja tās to vēlētos. 5. nodaļā mēs redzējam, ka daudzas firmas saskaras ar kredītu ierobežojumiem. Tādējādi investīciju finansēšanā šīm firmām jābalstās uz pašu akumulētajiem ienākumiem. Kad cenas pazeminās, īpaši, kad tas notiek neparedzēti, firmu ienākumi samazinās, kamēr dažas to izmaksas, tādas kā iepriekšsaņemtās naudas parādi paliek nemainīgi. Rezultātā firmu līdzekļi investīcijām samazinās un investīcijas kritas. Tas sasauca ar kredītu ierobežojuma efektu.

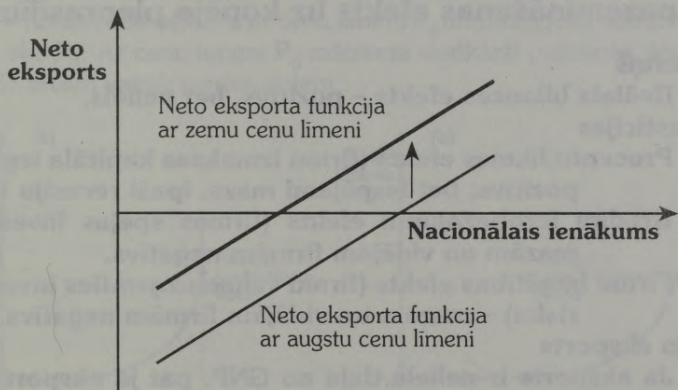
Otrais, pat arī, ja firmām nav ierobežojumu spējā palielināt investīcijas, tās var nevēlēties to darīt. Zemāka cenu līmeņa gadījumā, ko kompānijas saņem par savām precēm, katras firmas peļņa un neto vērtība kritīsies, īpaši, ja zemākas cenas nebija paredzētas. Ja firmas ir riskantākas, tās būs mazākspējīgas pielāgoties ekonomikas lejupslidei, un attiecīgi mazāk vēlēties uzņemties ar investīcijām saistītu risku. Šo efektu mēs sauksim par firmu bagātības efektu.

Rezultātā investīcijas netiek daudz stimulētas, kad cenu līmenis pazeminās. Mazām un vidējām firmām kredītu ierobežojumi un firmu bagātības efekts ir īpaši svarīgs. Šīs firmas var sekmīgi samazināt savas investīcijas. Lielākām kompānijām ne firmu bagātības efekts, ne kredītu ierobežojumu efekts nav tik svarīgs, un procentu likmes efekts var būt dominējošais.

Neto eksports

Mēs esam nonākuši pie kopējo izdevumu pēdējā komponenta. Zemākas cenas Savienotajās Valstīs (ar fiksētu valūtas maiņas kursu) amerikāņu preces padara vairāk pieprasītas, gan no amerikāņu gan ārzemju patērētāju puses. Tādējādi eksports palielinās, bet imports samazinās. Neto eksporta izlietojums palielinās.

Neto eksporta funkcija, kas parāda doto neto eksporta līmeni ar jebkuru nacionālā ienākuma līmeni, nobīdās augšup pa kreisi, kā tas redzams 7.5 zīmējumā. Neto eksporta nobīdes nobīda augšup arī kopējo izdevumu likni, kā tas ir 7.3. (a) zīmējumā, izraisot augstāku produkcijas izlaides līdzsvara līmeni. Tādējādi zemāku cenu gadījumā kopējais pieprasījums ir augstāks.

7.5. zīmējums .Cenu pazemināšanās ietekme uz eksportu.

Kamēr cenu līmeņa pazemināšanās nobīda neto eksporta funkciju uz augšu, neto eksports ir neliela daļa no Savienoto Valstu kopējiem izdevumiem. (Mēs pieņemam, ka valūtas maiņas kurss paliek nemainīgs. Daudz reālāk būtu pieņemt, ka tā izmaiņas daļēji kompensē cenu pazemināšanās efektu.) Attiecīgi, procentuālas neto eksporta izmaiņas vienmēr izpaužas arī relatīvi nelielā kopējo izdevumu liknes augšupvērstā nobīdē.

Apkopojums

Cenu līmeņa pazemināšanās ir iemesls nelielai kopējo izdevumu liknes augšupvērstai nobīdei, kā tas ir parādīts 7.3. (a) zīmējumā, bet tikai nelielai. Attiecīgi, ņemot vērā multiplikatora efektu, izlaides līdzsvara līmenis arī palielināsies tikai nedaudz. Tādējādi, kopējā pieprasījuma likne parasti ir relatīvi neelastīga, vai gluži stāva.

Ekonomikā ar pārpalikuma kapacitāti fakts, ka kopējā pieprasījuma likne ir relatīvi neelastīga, nozīmē, ka cenu līmeņa izmaiņas atstāj relatīvi mazu efektu uz izlaides līdzsvara līmeni. Mūsu analīze 4. – 6. nodaļās, nosakot izlaides līdzsvara līmeni, bija vērsta uz jebkuru konkrētu cenu līmeni. Līdzsvara līmenis nebūs arī daudz savādāks, ja aprēķinos ievēro nelielu cenu līmeņa palielināšanos vai samazināšanos.

Cenu pazemināšanas efekts uz kopējo pieprasījumu

Patēriņš

Reālais bilances efekts – pozitīvs, bet neliels.

Investīcijas

Procentu likmes efekts (firmu izmaksas kapitāla iegādē) – pozitīvs, bet iespējami mazs, īpaši recesiju laikā.

Kreditu ierobežojumu efekts (firmas spējas investēt) – mazām un vidējām firmām negatīvs.

Firmu bagātības efekts (firmu vēlme uzņemties investīciju risku) – mazām un vidējām firmām negatīvs.

Neto eksports

Ja eksports ir neliela daļa no GNP, pat ja eksports procentuāli ievērojami palielinās, kopējā pieprasījuma procentuālās izmaiņas var būt mazas.

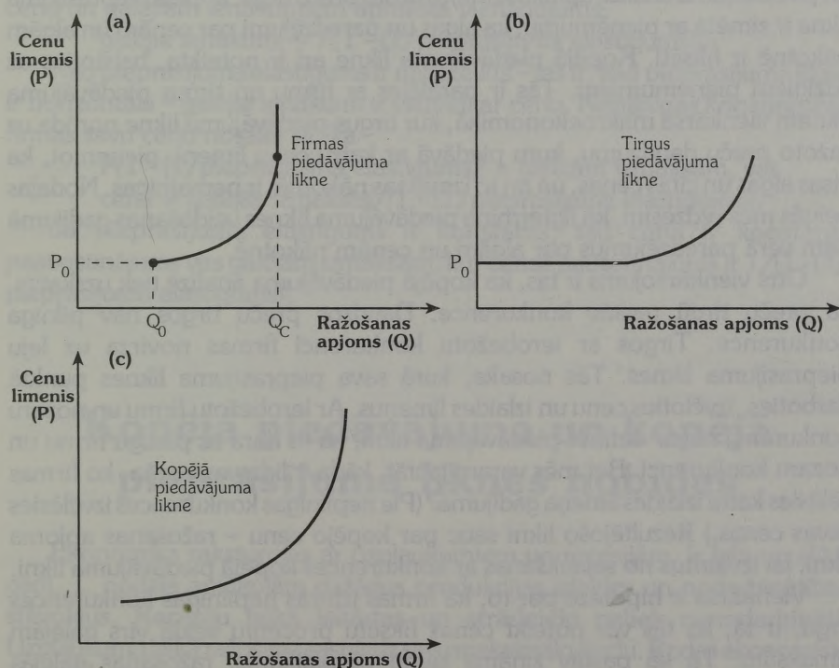
Vispārējais efekts: pozitīvs, bet neliels.

Kopējā piedāvājuma liknes noteikšana

Ja kopējā pieprasījuma liknes konstrukcija bija diezgan sarežģīta, tad kopējā piedāvājuma liknes noteikšana ir vairāk tieša mikroekonomikas analīzes izpausme. Tirgus piedāvājuma likne veidojas kā atsevišķu ražošanas firmu piedāvājuma likņu summa. Tipiskas firmas piedāvājuma likne sastāv no divām daļām: (1) ja cena ir par zemu, tad vienkārši neatmaksājas ražot, un labāk to ir pārtraukt. 7.6. (a) zīmējumā to norāda cena P_0 . (2) Ar cenu līmeni virs P_0 , jo augstāka ir cena, jo vairāk kompānijas ražos līdz sasniegs noteiktu kapacitātes līmeni (zīmējumā Q_c). Tālāk, neatkarīgi no cenu līmeņa,

firmas nevar ražot vairāk nekā ir šīs kapacitātes līmenis. Tā kā lielāko tiesu uzņēmumi ir izveidoti ar konkrētām jaudām (kapacitāti), tad firmu piedāvājuma likne ar cenu virs P_0 ir relatīvi neelastīga, kā tas parādīts zīmējumā.

Tirgus piedāvājuma likne veidojas, summējot preču daudzumus, ko katra firma vēlas piedāvāt ar katru cenu līmeni (skat. 7.6. (b) zīmējumu). Ja visām firmām ir līdzīgas piedāvājuma liknes (kas var notikt, ja tām ir līdzīgas tehnoloģijas un izmaksas), tad tirgus piedāvājuma likne sastāv no divām daļām – horizontālā sektora ar cenu līmeni P_0 un pieaugošā sektora ar cenu līmeni virs P_0 . Ar cenu līmeni P_0 ražošana vienkārši palielinās, iesaistoties piegādē arvien vairāk uzņēmumiem.

7.6. zīmējums. Kopējā piedāvājuma liknes noteikšana.

Kopējā piedāvājuma likni var noteikt līdzīgi, kā tas ir parādīts zīmējumā 7.6. (c). Ekonomikas izlaide nav nekas cits, kā dažādu nozaru produkcijas

izlaides kopsomma. Un attiecīgi kopējā piedāvājuma liknes forma ir tāda pati kā mēs to iepriekš redzējām: ar zemu produkcijas izlaides limeni tā ir gandrīz horizontāla, ar augstāku izlaides limeni tā kļūst relatīvi stāva.

Fakts, ka visas firmas nav identiskas, nozīmē, ka tās nepārtrauks ražošanu precīzi ar vienu un to pašu cenu limeni. Tāpēc arī piedāvājuma likne nav pilnīgi horizontāla. Ja ekonomika darbojas ar noteiktu jaudu rezervi, neliels cenu pieaugums vairāk ticami izsauks noteiktu ražošanas palielinājumu, nekā tad, ja ekonomika pilnīgi izmanto savas jaudas.

Mums nepieciešams atzīmēt divus savas analīzes vienkāršojumus. Vispirms uzskatām, ka pastāv nemainīgi apstākļi (vide). Kopš mūsu kopējā pieprasījuma un piedāvājuma analīzē aplūko kārtējo ražoto preču tirgu, kopējā pieprasījuma likne ir zīmēta ar pieņēmumu, ka algas un paredzējumi par cenām un algām nākotnē ir fiksēti. Kopējā piedāvājuma likne arī ir noteikta, balstoties uz līdzīgiem pieņēmumiem. Tās ir paralēles ar firmu un tirgus piedāvājuma liknēm vienkāršā makroekonomikā, kur tirgus piedāvājuma likne norāda uz ražoto preču daudzumu, kuru piedāvā ar katru cenu limeni, pieņemot, ka visas algas un citas cenas, un arī to izmaiņas nākotnē, ir nemainīgas. Nodaļas beigās mēs redzēsīm, kā ilgtermiņa piedāvājuma liknes veidošanas gadījumā ņem vērā paredzējumus par algām un cenām nākotnē.

Otrs vienkāršojums ir tas, ka kopējā piedāvājuma analīzē tiek uzskatīts, ka preču tirgū pastāv konkurence. Daudzos preču tirgos nav pilnīga konkurence. Tirgos ar ierobežotu konkurenci firmas novirza uz leju pieprasījuma liknes. Tās nosaka, kurā sava pieprasījuma liknes punktā darboties, izvēloties cenu un izlaides līmeņus. Ar ierobežotu firmu un nozaru konkurenci nevar definēt piedāvājuma likni, kā to dara ar pilnīgu firmu un nozaru konkurenci. Bet mēs varam jautāt, kāda ir līdzsvara cena, ko firmas vēlēšies katra izlaides līmeņa gadījumā? (Pie nepilnīgas konkurences izvēlēšies savas cenas.) Rezultējošo likni sauc par kopējo cenu – ražošanas apjoma likni, lai izvairītos no sajaukšanas ar konkurences kopējā piedāvājuma likni.

Vienkārša ir hipotēze par to, kā firmas izturas nepilnīgas konkurences tirgū, ir tā, ka tās var noteikt cenas fiksētu procentu veidā virs galējām izmaksām. Tā kā pastāv zināms jaudu pārpalikums, ražošanas galējās izmaksas ir relatīvi konstantas un firmu izvēlēta cena būs pastāvīgāka jaudu pārpalikuma ietvaros.

No otras puses, ja firmas sasniedz savu jaudu ierobežojumus, ražošanas galējās izmaksas ievērojami palielināsies, tā ka strauji pieaugs firmu izvēlēta

cena. Šīni gadījumā apkopotā cenu – ražošanas apjoma likne attiecīgi būs ļoti stāva. Tādējādi kopējā cenu – ražošanas apjoma liknei ar nepilnīgu konkurenci ir mums zināmā forma: lēzena vai horizontāla ar lielu jaudu pārpalikumu un vertikāla, kad ekonomikā jaudas ir pilnīgi izmantotas. Rezultāti būs gluži līdzīgi pat, ja attiecība starp cenu un galējām izmaksām nav konstanta, tik ilgi līdz tā krasi neatšķirsies. Šo sakarību izsaka ar tā saucamo cenu paaugstināšanās modeli, kuru aplūkosim tuvāk. Cenas paaugstināšanas modeli var parādīt, izmantojot nepilnīgas konkurences peļņu maksimizējošas firmas pieprasījuma likni ar konstantu elastīgumu. Nepilnīgas konkurences apstākļos firmas nosaka galējos ienākumus vienādus ar galējām izmaksām. Attiecību starp cenu un galējiem ienākumiem apraksta vienādojums:

$$\text{galējie ienākumi} = P[1 - (1/\text{pieprasījuma elastīgums})]$$

Kad pieprasījuma elastīgums ir nenoteikts – tas ir, kad pieprasījuma likne ir horizontāla – galējie ienākumi ir vienādi ar cenu. Nepilnīgas konkurences firmas savu cenu nosaka tā, ka

$$P[1 - (1/\text{pieprasījuma elastīgums})] = \text{galējām izmaksām, vai} \\ \text{cena} = \text{galējās izmaksas}/[1 - (1/\text{pieprasījuma elastīgums})].$$

Ja pieprasījuma elastīgums ir konstants, tad cena ir konstants paaugstinājums virs galējām izmaksām, kur cenas paaugstinājums ir $1/[1 - (1/\text{pieprasījuma elastīgums})]$.

Kopējā piedāvājuma un kopējā pieprasījuma līknes nobīdes

Ekonomika raksturojas ar uzplaukumiem un recesijām. Ir labi un slikti gadi. 1. nodaļā aplūkojām dažādus produkcijas izlaides un nodarbinātības stāvokļus. Recesiju laikā iekārtas un strādnieki paliek nenodarbināti. Uzplaukumu laikā ražošana sasniedz savu maksimālo jaudu. Rodas ekonomiski zaudējumi, atstājot neizmantotus resursus ilgstošu recesiju laikā. Vai ir kāds ekonomikas attīstības ceļš, lai resursi periodiski nepaliktu neizmantoti? Lai sāktu atbildēt uz šo jautājumu, mums jāsaprot, kā nobīdās kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma līknes.

Kopējā pieprasījuma liknes nobīdes

Mēs jau zinām, kā kopējā pieprasījuma liknes var nobīdīties. To iemesli aplūkoti 4. – 6. nodaļā. Viss, kas izraisa kopējo izdevumu liknes nobīdes uz augšu vai uz leju ar doto cenu limeni, izraisa arī kopējā pieprasījuma liknes attiecīgas nobīdes. Galvenie iemesli, kas izraisa pieprasījuma nepastāvīgumu ir patērētāju izdevumi par ilgtermiņa lietošanas precēm, investīciju pieprasījums (konkrēti materiāli un celtniecība), neto eksports (kā rezultāts maiņas kursa izmaiņām) un valdības izdevumi. Parasti valdības izdevumi uzņemas saistības stabilizēt ekonomiku. Tomēr ne vienmēr tiem ir stabilizējošs efekts; izdevumu palielināšana, kad valsts gatavojas karam (ko nenosedz nodokļu palielināšana) un izdevumu samazināšana, kad karš beidzas (ko nenosedz nodokļu samazināšana), rada ekonomikas mainīgumu.

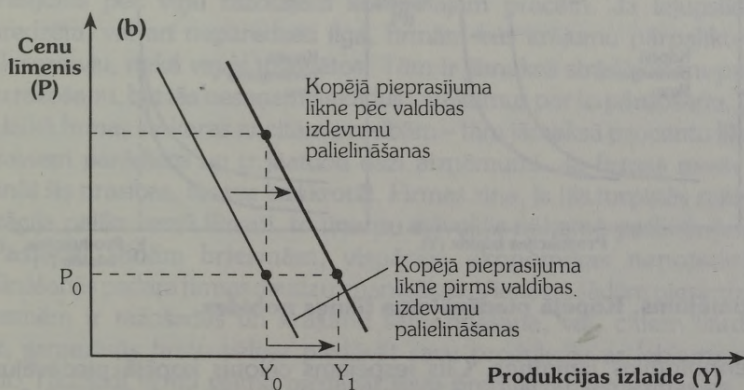
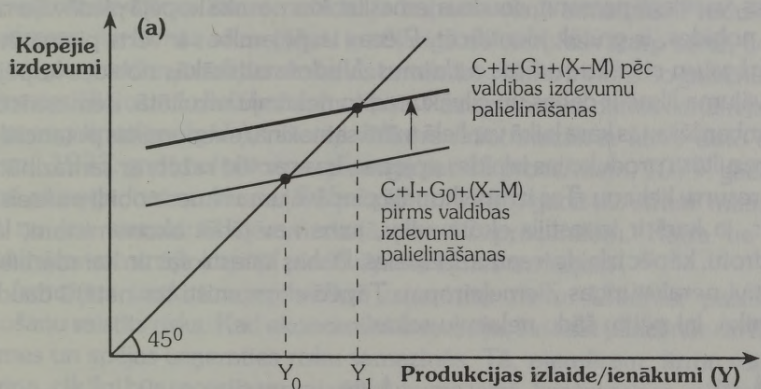
Jauno kopējā pieprasījuma likni, reālo valdības izdevumu palielināšanās rezultātā, konstruē tāpat kā veco; katra cenu līmeņa gadījumā mēs nosakām kopējo izdevumu likni, un tad, skatāmies, kur tā krusto 45 grādu slīpu līniju ienākumu – izdevumu analīzes diagrammā. 7.7. zīmējums parāda augšupvērstu kopējā izdevumu liknes nobīdi. Nobīde nozīmē, ka ar katru cenu līmeni kopējā pieprasījuma līmenis ir augstāks. Tā kā pastāv multiplikatora efekts, tad palielinājuma lielums ir vienāds ar sākotnējā reālo valdības izdevumu palielinājuma reizinājumu ar multiplikatoru. Tādējādi zīmējuma 7.7. (b) daļā punkts uz kopējā pieprasījuma liknes ir atbilstošs sākotnējam cenu līmenim P_0 un tiek nobīdīts pa labi.

Patērētāji, investīcijas vai neto eksports, kā kopējā pieprasījuma komponenti var mainīties ikviena no 4. – 6. nodaļā aplūkotā iemesla rezultātā, jo procentu likmju vai kredītu iespēju izmaiņas un attiecīgās konsekvences var tikt izskatītas tādā pašā veidā, kā valdības izdevumu izmaiņas.

Kopējā piedāvājuma liknes nobīdes

Kopējā piedāvājuma liknes nobīdes izskaidrojumu sāksim ar tā veidojošo firmu piedāvājuma likņu apskati. Ar katru doto cenu līmeni firmas vēlēšies piedāvāt dažādu produkcijas daudzumu. Kopējā piedāvājuma liknes nobīdes

būs ekonomikas jaudu palielināšanas vai samazināšanas rezultāts, kas atrodas liknes vertikālajā, tā sauktajā jaudu pilnīgas izmantošanas, daļā. Piemēram, papildu kapitāla ieplūšana ekonomikā var nobidit kopējā piedāvājuma liknes vertikālo daļu pa labi, kā tas parādīts 7.8. zīmējumā.

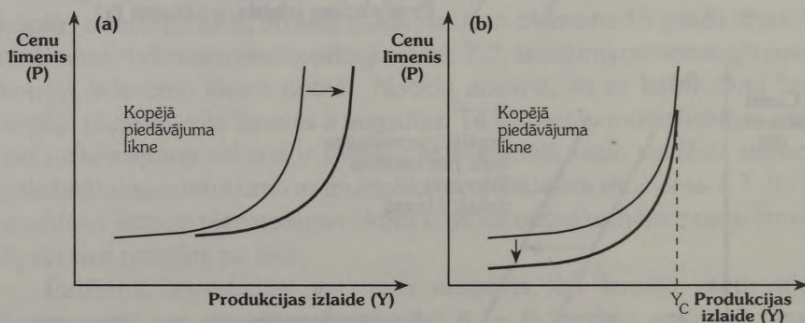
7.7. zīmējums. Kopējā pieprasījuma liknes nobīdes.

Pastāv arī daži apstākļi, kādos var nobidit arī kopējā piedāvājuma liknes horizontālo daļu. Ja strādnieku izmantošana pēkšņi paliek daudz efektīvā-

ka, firmas var vēlēties pārdot savas preces par zemākām cenām, algām paliekot nemainīgām. Šādā situācijā kopējā piedāvājuma liknes horizontālā daļa nobīdisies uz leju, kā tas ir parādīts 7.8. (b) zīmējuma daļā.

Kamēr daudzus no iemesliem, tādus kā valūtas maiņas kursa samazināšana vai valdības izdevumu palielināšana, kas nosaka kopējā pieprasījuma liknes nobīdes, var viegli pamanīt, daudzus iemeslus, kas nosaka kopējā piedāvājuma liknes nobīdes, ir grūtāk identificēt. Piecas iespējamības ir vērts pieminēt.

Dabas un cilvēku radītas nelaimes. Visdramatiskākās nobīdes kopējā piedāvājuma liknē ir dabas un cilvēku radīto nelaimju rezultātā. Zemestrīces vai bombardēšanas kara laikā var lielā mērā samazināt ekonomikas potenciālu un tā rezultātā produkcijas izlaides apjomu, kas var tikt ražots ar samazinātu darba resursu lielumu. Tas izraisa kopējā piedāvājuma liknes nobīdi pa kreisi. Tomēr, ja karš ir izpostījis ekonomiku, jums nav jābūt ekonomistam, lai izskaidrotu, kāpēc izlaide ir samazinājusies. Dabas katastrofas un karadarbība ir relatīvi neraksturīgas Ziemeļeiropai. Tāpēc ekonomisti tur netērē daudz sava laika, lai pētītu šādu nelaimju sekas.

7.8. zīmējums. Kopējā piedāvājuma liknes nobīdes.

Tehnoloģijas izmaiņas. Cits iespējams cēlonis kopējā piedāvājuma liknes nobīdei ir izmaiņas tehnoloģijā, kas izraisa iespēju palielināt ražošanas izlaides apjomu ar jebkuru doto ražošanas resursu kombināciju. Lai gan tehnoloģijas izmaiņas notiek bieži, reti tās notiek pēkšņi un prasa daudzus gadus, lai izplatītos visā ekonomikā. Nepieciešams dot ne tikai zināšanas, bet arī jārada in jāuzstāda jaunas mašīnas, kuras izmanto jaunā tehnoloģija. Tas viss prasa vairāk laika un to ir grūti iekļaut viena gada recesijas vai

uzplaukuma izskaidrojumā. Vēl vairāk, tā kā tehnoloģiju gandrīz vienmēr uzlabo, tehnoloģisko uzlabojumu efekts nobīda kopējā piedāvājuma likni pa labi. Pētot ekonomisko lejupslidi, ekonomisti interesējas par kopējā piedāvājuma liknes nobīdi pa kreisi.

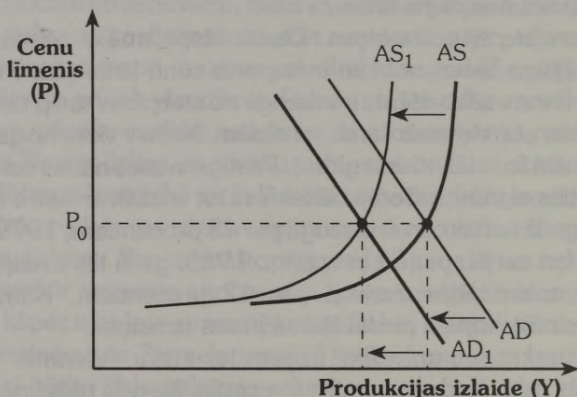
Importa preču cenu izmaiņas. Daudz iespējamāks cēlonis pēkšņai kopējā piedāvājuma liknes nobīdei ir importa cenu izmaiņas. Produkcijas daudzums, ko firmas vēlas ražot, ir atkarīgs no starpības starp cenu, ko tās saņem par precēm, un viņu ražošanas izmaksām. Nafta ir viens no galvenajiem izejmateriāliem un to lielākoties importē. Paaugstinoties naftas cenām (tāpat kā paaugstinoties algām), ražotāji vēlēšies ražot mazāk ar katru doto cenu limeni. 1973. gadā naftas cenas pieauga par 45 procentiem, 1979. gadā tās atkal pieauga, bet nu jau par 51 procentu. 1985. gadā tās strauji mainījās, bet nu jau samazināšanās virzienā par 47 procentiem. Katra no šīm izmaiņām ierosināja kopējā piedāvājuma liknes izmaiņas.

Izmaiņas uzskatos par vēlmi uzņemties risku. Vienmēr pastāv ar ražošanu saistīts risks. Kad ekonomikā ir recesija, šie riski palielinās un firmu vēlmes un spējas uzņemties risku samazinās. Tā, piemēram, firmu vadītāji nezina, cik ilgi būs recesija un vai uzplaukuma laikā, kas tai sekos, atjaunosies pieprasījums pēc viņu ražotajām konkrētajām precēm. Ja lejupslide ir neparedzēta, vai arī neparedzēti ilga, firmām būs krājumu pārpalikumi – vairāk rezervju, nekā viņas to vēlētos. Tām ir jāmaksā strādājošiem par šo preču ražošanu, bet tās nesaņem nekādus ienākumus par to pārdošanu. Tani pašā laikā firmas saskaras ar citām prasībām – tām jāmaksā procentu likmes par saviem parādiem un ir jāatdod daži aizņēmumi. Ja firmas nevar apmierināt šīs prasības, tās var bankrotēt. Firmas zina, ja tās turpinās ražot un realizācija paliks zemā līmenī, to finansu stāvoklis nākotnē pasliktināsies.

Pastāvot šādām briesmām, vispārēja ekonomikas nenoteiktības palielināšanās padara firmas daudz uzmanīgākas. Viena no šādām piesardzības izpausmēm ir ražošanas un krājumu samazināšana, vai, citiem vārdiem sakot, samazinās firmu vēlme piedāvāt savu produkciju ar jebkuru cenu limeni. Tādējādi firmu vēlme piedāvāt savu produkciju samazināsies, kad ekonomikā iestāsies recesija.

Šis svarīgais norādījums ir ilustrēts 7.9. zīmējumā. Ekonomikas lejupslide, ko izraisa kopējā pieprasījuma nobīde pa kreisi (nobīde no AD uz AD_1), var izraisīt kopējā piedāvājuma nobīdi pa kreisi (no AS uz AS_1), tā, ka būs tikai relatīvi mazs cenu samazinājums. Patiešām, kā to redzam zīmējumā, jaunais

kopējais pieprasījums vienāds ar jauno kopējo piedāvājumu ar iepriekšējo cenu līmeni, bet produkcijas izlaide ir ievērojami samazinājusies.

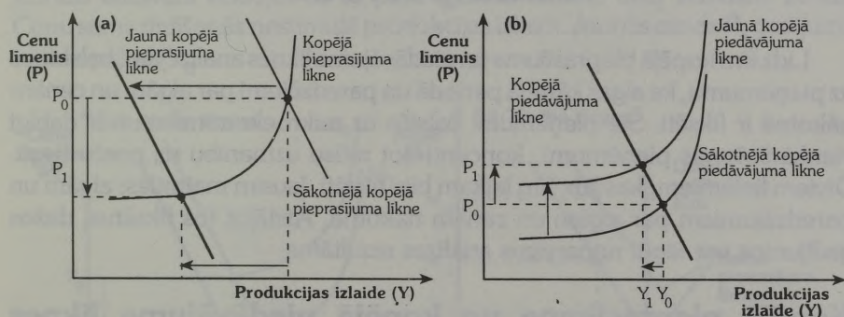
7.9. zīmējums. Riska saistība starp kopējo pieprasījumu un kopējo piedāvājumu.

Algu likmju un darba tirgus struktūras izmaiņas. Kopējā piedāvājuma likne, tāpat kā kopējā pieprasījuma likne, ir uzzīmēta, pastāvot pieņēmumam, ka algas ir dotas. Izmaiņas algu likmēs var attiecīgi nobīdīt kopējā piedāvājuma likni. Piemēram, firmas ar zemākām algām vēlēšies piedāvāt vairāk savu produkciju ar ikvienu doto cenu līmeni; algu pazemināšanās rezultātā kopējā piedāvājuma likne nobīdīsies pa labi. Tas iespējams ir pats nozīmīgākais kopējā piedāvājuma liknes nobīdes cēlonis.

Konsekvences no kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma likņu nobīdēm

Kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma likņu nobīdes saistās ar izmaiņām produkcijas izlaidē. 7. 10. zīmējumā parādīti divi šādu nobīžu veidi, kas izraisa izlaides līmeņa samazināšanos. (a) un (b) diagrammās ekonomika sākotnēji darbojas kopējā piedāvājuma liknes stāvajā daļā. Diagrammā (a),

pa kreisi vērstās kopējā pieprasījuma liknes nobīdes rezultātā veidojas jauns līdzsvars kopējā piedāvājuma liknes horizontālajā daļā. Diagrammā (b), liela augšupvērsta kopējā piedāvājuma liknes nobīde arī dod jaunu līdzsvaru relatīvi lēzenajā kopējā piedāvājuma liknes daļā. Tomēr, lai gan vairāk nekā pusgadsimta laikā ekonomikā bijušas daudzas lejupslīdes, kopējā piedāvājuma liknes nobīdes ir bijušas pamatā tikai divām: recesijas, kas radās naftas cenu šoka rezultātā 1973. un 1979. gadā. Daudz vairāk iespējams, ka kopējā piedāvājuma liknes nobīdes stimulē jau sākušās recesijas turpinājumu.

7.10. zīmējums. Ekonomikas lejupslīde un kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma liknes nobīdes.

Kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma likņu nobīdes iemesli

Kopējā pieprasījuma liknes nobīdes galvenie iemesli

- * Izmaiņas ilgtermiņa preču iegādē.
- * Izmaiņas investīciju pieprasījumā (īpaši krājumos un celtniecībā).
- * Izmaiņas neto eksportā.
- * Izmaiņas valdības izdevumos.

Kopējā piedāvājuma liknes nobīdes galvenie iemesli

- * Izmaiņas tehnoloģijā.
- * Importēto preču cenu izmaiņas.
- * Izmaiņas vēlmē uzņemt risku.

- * Izmaiņas algu likmēs.
- * Izmaiņas darba tirgus struktūrā.

Kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma liknes isā un garā laika periodā

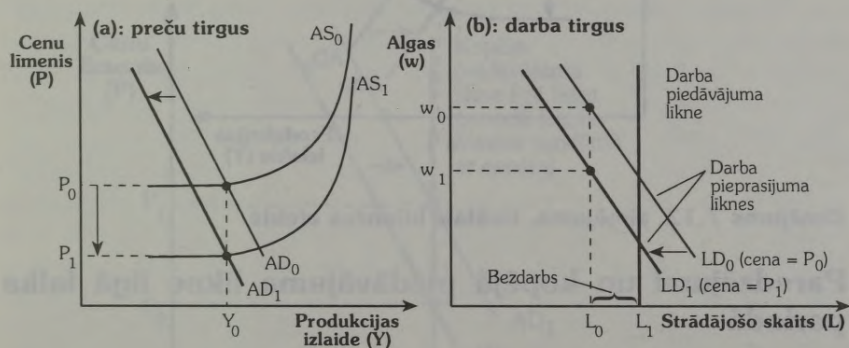
Līdz šim kopējā pieprasījuma un piedāvājuma liknes analizējam, balstoties uz pieņēmumu, ka algas kārtējā periodā un paredzējumi par algām un cenām nākotnē ir fiksēti. Šie pieņēmumi balstās uz mikroekonomiku un ir dabīgi vienkāršošanas pieņēmumi, koncentrējot mūsu uzmanību uz preču tirgu. Diviem lielumiem, kas līdz šim laikam bija fiksēti, ļausim mainīties: algām un paredzējumiem par algām un cenām nākotnē. Atstājot tos fiksētus, dažos gadījumos var iegūt nepareizus analīzes rezultātus.

Kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma liknes nobīdes

Iedomāsimies situāciju, kas varētu aprakstīt Lielo depresiju: sākotnēji ekonomika ir punktā, kur kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu. Šis punkts raksturojas ar jaudu pārpalikuma ekonomikā, kā tas parādīts 7.11. (a) zīmējumā. Sākotnējais cenu līmenis ir P_0 un sākotnējā izlaide ir Y_0 . Tani pašā laikā diagrammā (b) algu likme w_0 ir tāda, ka darba pieprasījums ar šo algu ir L_0 , kas ir mazāks par darba piedāvājumu L_1 . Šī situācija raksturo 3. nodaļā aprakstīto darba tirgu. Vienkāršības labad darba piedāvājums ir attēlots kā vertikāla līnija; pieņemot, ka tas nereaģē uz reālās algas izmaiņām. Rezultāts tomēr paliek nemainīgs pat, ja reālo algu izmaiņas ietekmēs darba piedāvājumu.

Pārpalikuma darba piedāvājums nozīmē, ka algas samazināsies. Samazinoties algām, samazinās ienākumi, un savukārt kopējais pieprasījums katru līmeņa gadījumā. Tas ir tāpēc, ka patērētāji var atļauties iegādāties mazāk preču. (Ar katru reālo ienākumu līmeni, algu samazināšanās izraisa peļņas palielināšanos. Tas var radīt vairāk izdevumu, bet tie būs mazāki par samazināto patēriņu algu krišanās rezultātā, it īpaši recesiju

laikā.) Jaunā kopējā pieprasījuma likne ir pa kreisi no vecās un diagrammā (a) ir apzīmēta ar AD_1 . Pa to laiku kopējā piedāvājuma likne nobidās, jo firmām samazinās ražošanas izmaksas. Firmu skaits, kas vēlas piedāvāt savu produkciju, ir atkarīgs no tā, ko tās saņems par savu produkciju, t.i., cenas minus produkcijas pašizmaksa. Ražošanas izmaksu pamatā ir algas un ražošanai nepieciešamo materiālu un izejvielu cenas. Jaunā kopējā piedāvājuma likne ir apzīmēta ar AS_1 . Diagramma (a) parāda, ka kopējā pieprasījuma un piedāvājuma likņu nobīdes rezultātā cenas samazinās un jaunais līdzsvars veidojas ar to pašu izlaides līmeni, tikai zemākas cenas. Cenu samazināšanās nestimulē produkcijas izlaidi. Jaunās cenas P_1 gadījumā izlaide paliek Y_0 .

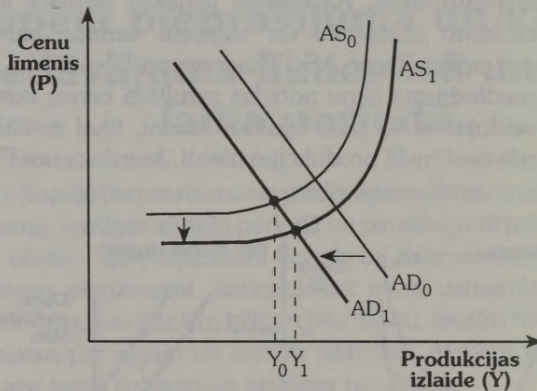

7.11. zīmējums. Cenu un algu izmaiņu efekta kompensācija.

Paskatīsimies vēlreiz uz darba piedāvājumu un pieprasījumu diagrammā (b). Darba pieprasījums nav saņēmis nekādus stimulus, lai paplašinātu izlaidi. Tā kā cenas ir kritušās ar katru algas lielumu darba pieprasījums ir zemāks, un līdz ar to darba pieprasījuma līkne nobidās no LD_0 uz LD_1 . Darba piedāvājums paliek nemainīgs tāni pašā vertikālajā līnijā. Tā kā algas ir pazeminājušās no w_0 uz w_1 , starpība starp darba piedāvājumu ar L_1 un darba pieprasījumu ar L_0 paliek nemainīga. Nodarbinātības līmenis paliek nemainīgs. Šīni piemērā savstarpēja iedarbība starp preču tirgus kopējo pieprasījumu un piedāvājumu un darba tirgu ir tāda, ka algas un cenas kritas, bet izlaide un nodarbinātība paliek relatīvi neietekmēta.

Vēsturiski nominālās algas un cenas ir orientētas mainīties tandēmā. Kā mēs redzam 7.12. zīmējumā algu samazināšanās nobīda gan kopējo

pieprasījumu, gan kopējo piedāvājumu, izraisot cenu līmeņa pazemināšanos. Zemāks cenu līmenis nobīda darba pieprasījuma likni pa labi, tādējādi kompensējot ieguvumu no sākotnēji zemākām algām. Šādos gadījumos algu un cenu pazemināšanās ļoti maz sekmē pilnīgu nodarbinātību ekonomikā.

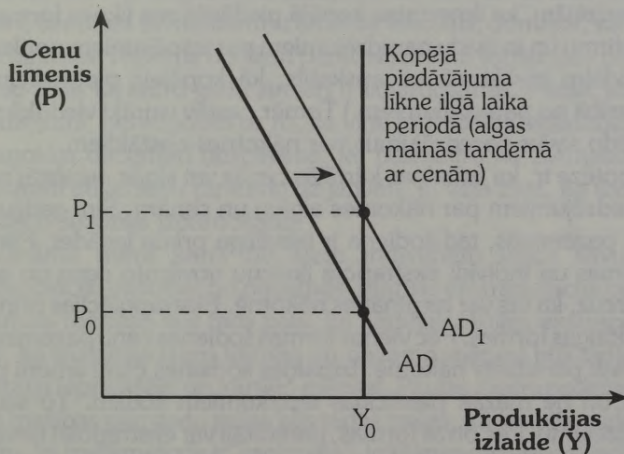
Zīmējums 7.12. zīmējums. Reālais bilances efekts.

Paredzējumi un kopējā piedāvājuma likne ilgā laika periodā

Līdz šim mēs redzējām, kas notiek ar kopējā pieprasījuma un piedāvājuma liknēm, kad algas kritas. Algu izmaiņas izraisa cenu izmaiņas. Gluži dabiski, ja šāds modelis pastāv, individi un firmas sāks paredzēt kārtējo algu un cenu izmaiņas nākotnē. Šādi paredzējumi var iespaidot viņu vēlmi tērēt, vai arī vēlmi piedāvāt produkciju ar doto kārtējo cenu līmeni. Īpaši mēs pievērsisim uzmanību, kā šie paredzējumi ietekmē kopējā piedāvājuma likni.

Kad firmas paredz kopējas algu un cenu izmaiņas, produkcijas izlaide nebūs daudz atkarīga no izmaiņām cenu līmenī. Un, ja strādnieki var pareizi paredzēt nākotnes cenas, tad ir prātīgi pieņemt, ka algas patiešām mainīsies līdz ar cenām. Ja viņi uzskata, ka cenas nākamajā gadā pieaugs par 10 procentiem, tad viņu algu prasības nākamajam gadam to atspoguļos. Mēs to attiecinām uz kopējā piedāvājuma likni ar šodienas algām tāpat arī uz kopējā piedāvājuma likni ar nākotnes algām un cenu izmaiņām ilgā laika periodā.

Ja nominālās algas mainās tandēmā ar cenām, tad ar reālām algām, ko nosaka firmas, būs līdzīgi. Ja cenas, par kurām tās var pārdot savu produkciju un produkcijas ražošanas izmaksas pieaug vienlaicīgi, firmām nav iemesla izmainīt savu ražošanas līmeni. Tikai, ja cenu izmaiņas pārsniegs izmaksu izmaiņas, tās vēlēsies savu piedāvājumu palielināt. Tādējādi, ja ikvienu cenu līmeņa izmaiņu pavada tieši kompensējoša algu līmeņa izmaiņa, produkcijas izlaide ar katru cenu līmeni paliks nemainīga. (Atcerieties, algas izmainās tāpēc, ka cenu izmaiņas tika paredzētas.) Ievērojot mūsu jaunus pieņēmumus attiecībā uz algu un cenu paredzējumiem, kopējā piedāvājuma likne ilgā laika periodā būs vertikāla, kā tas ir parādīts 7.13. zīmējumā.

7.13. zīmējums. Vertikālais kopējais piedāvājums.

Zīmējums ilustrē vertikālās kopējā piedāvājuma liknes vienu spēcīgu īpašību ilgā laika periodā. Agrāk mēs mācījāmies, ka, ja kopējā pieprasījuma likne krusto kopējā piedāvājuma likni tās vertikālajā daļā, tad kopējā pieprasījuma liknes nobīdes var ietekmēt tikai cenu līmeni. Ilgā laika periodā kopējā piedāvājuma vertikālā likne nozīmē, ka ilgā periodā kopējā pieprasījuma samazināšanās no AD uz AD_1 dod tādu pašu efektu. Tā neatstāj efektu uz kopējo izlaidi, kas paliek Y_0 (un līdzīgi neietekmē kopējo nodarbinātību). Tā ietekmē tikai cenu līmeni.

Ir svarīgi atcerēties, ka kopējā pieprasījuma un piedāvājuma liknes, kas parādītas 7.13. zīmējumā ir atšķirīgas no parādītajām iepriekšējās nodaļās. Agrākās liknes zīmējām, ievērojot pieņēmumu, ka kārtējās algas un paredzamās cenas un algas, ir fiksētas. 7.13. zīmējumā parādītās liknes balstījās uz pieņēmumu, ka visas algas un cenas (kārtējās un nākotnē paredzētās) mainās kopā. Jāievēro šī svarīgā atšķirība – kopējā piedāvājuma likne, ievērojot paredzējumus, vienmēr tiks izskaidrota kā kopējā piedāvājuma likne ilgā laika periodā.

Racionāli paredzējumi

Mēs jau redzējām, ka ilgtermiņa kopējā piedāvājuma liknes forma daļēji ir atkarīga no firmu un indivīdu paredzējumiem par iespējamiem notikumiem nākotnē. (Nodaļas pielikumā arī apskatīts, kā kopējais pieprasījums var mainīties atkarībā no paredzējumiem.) Tomēr pastāv vairāki viedokļi par to, kā indivīdi veido savus paredzējumus par nākotnes apstākļiem.

Viena hipotēze ir, ka izmaiņas kārtējās cenās vai algās, neatstāj nekādu efektu uz paredzējumiem par nākotnes algām un cenām. Šīni gadījumā, ja šodien cenas pazeminās, tad šodienas ir labvēlīga preču iegādei. Pēc otras hipotēzes, firmas un indivīdi ekstrapolē ikvienu novēroto cenu un algu izmaiņu, un paredz, ka tas var turpināties nākotnē. Ekstrapolācijas principam ir vairākas atšķirīgas formas. Pēc vienas formas šodienas cenu pazeminājuma turpinājums tiek paredzēts nākotnē. Izmaiņas šodienas cenu līmeni padara tās ne vairāk un ne mazāk pievilcīgas iepirkumiem šodien. To sauc par statistisko paredzējumu. Pēc otras formas, patērētāji var ekstrapolēt nevis cenu līmeni, bet gan cenu izmaiņu lielumu. Patērētāji var ticēt, ka, ja cenas ir pazeminātas šodien, tās tiks pazeminātas arī nākotnē. Viņi paredz, ka šī tendence turpināsies un attiecīgi var izlemt veidot savu patēriņu. To sauc par pielāgoto paredzējumu. Starpība patērētāju reakcijā ar statistisku un pielāgotu paredzējumu parāda, cik svarīgu lomu paredzējumi ieņem kopējā pieprasījuma izmaiņu un cenu līmeņa izmaiņu analizē. Vienlīdz nozīmīga vieta tiem ir piedāvājuma reakcijas analizē.

Daži ekonomisti, tādi kā Džons Mus no Indīānas universitātes un Roberts Lukass no Čikāgas universitātes aizstāv citu paredzējumu formu. Pēc viņu viedokļa statistiskie un pielāgotie paredzējumi ir naivi. Lukass un Mus

uzskata, ka, gadījumā, ja cilvēki ir saprātīgi savos spriedumos attiecībā uz kādas preces pirkšanu, viņi ir racionāli, formulējot paredzējumus. Viņi izmanto visu pieejamo informāciju, lai veidotu savus paredzējumus attiecībā uz nākotnes notikumiem. Šādā veidā formulētus paredzējumus sauc par racionāliem spriedumiem.

Mazumtirdzniecībā katru gadu tieši pēc Jaunā gada tiek pazeminātas preču cenas. Iedomāsimies, kā trīs dažādi patērētāji, katrs vēloties iegādāties jaunu kompaktdisku atskaņotāju, attiecas pret šo brīvdienu diskontu. Marijai, kurai ir statistiskie paredzējumi, ir pilnīgi vienalga, iegādāties to decembrī vai janvārī. Pēc viņas uzskata cenas janvārī būs tādas pašas kā bija decembrī. Villijs, kuram ir pielāgotie paredzējumi, un kurš savus izdevumus ir atlicis uz janvārī, centīsies savu patēriņu atlikt uz februāri, domājot, ka cenas turpinās pazemināties. Nevieni no šiem paredzējumiem tomēr nav pilnībā racionāls. Cilvēki zina, ka katru gadu janvārī ir izpārdošanas. Paula, kurai ir racionāli paredzējumi, neraugoties uz to, ka viņa ļoti vēlējas iegādāties kompaktdisku atskaņotāju decembrī (iespējams, lai pasniegtu kā Ziemassvētku dāvanu), pārdomāti atliks savu pirkumu uz janvārī, jo viņa zina, ka katru gadu notiek brīvdienu sezonas izpārdošana.

Zināmā mērā katrs no šiem individiem veica savu paredzējumu ekstrapolāciju vadoties no pagātnes. Marijas ekstrapolācija balstījās uz to, ka nākamais mēnesis būs tāds pats, kā kārtējais. Villija ekstrapolācija balstījās uz to, ka izmaiņas starp kārtējo un nākamo mēnesi būs tādas pašas, kā tas bija starp iepriekšējo un kārtējo mēnesi. Paulas ekstrapolācija balstījās uz to, cenu īpašības pēc gadu mijas būs tādas pašas, kā tas bija gadu iepriekš. Mēs sakām, ka trešā metode ir "racionāla", jo tā izmanto visu attiecīgo informāciju, kamēr iepriekšējās divas ignorē daļu no tās.

Šinī piemērā formulēt racionālus paredzējumus bija vienkārši. Bet bieži vien ir ārkārtīgi grūti zināt, kas ir atbilstīgs, veidojot prognozi nākotnei. Notikumi līdzīgi Lielajai depresijai par laimi nenotiek katru gadu vai desmitgadi. Tie gadās vienu vai divas reizes cilvēka dzīves laikā. Ja cenas sāk pazemināties, vai cilvēki to ekstrapolēs, ticot, ka tās turpinās pazemināties? Vai viņiem ir kādi labāki principi, uz kuriem balstīt savus paredzējumus? Par šiem jautājumiem arvien notiek ekonomistu diskusijas. Un, kā mēs to redzēsīm, alternatīviem paredzējumiem ir ļoti nozīmīgas konsekvences.

Racionālu spriedumu principam ir dažas nozīmīgas iezīmes, kas jāiegaumē. Ja valdība izziņo, ka, lai samazinātu automašīnu pieprasījumu, tā paaugstinās automobiļu nodokli, sākot ar nākamo janvāri, indivīdi "racionāli" zina, ka automobiļu pirkumu izmaksas palielināsies janvāra mēnesī. Attiecīgi personas, kuras plānoja iegādāties auto janvārī vai februārī, to izdarīs decembrī. Valdībai, veidojot savu ienākumu projektu, jāņem vērā šī iespējamība.

Automobiļu pirkumu nobīde laikā no janvāra uz decembri ir bez iepriekšēja nodoma, bet perfekta valdības politiku apsteidzoša konsekvence. Daži ekonomisti tomēr uzskata, ka racionāli paredzējumi attiecībā uz valdības politiku reizēm to grauj, padarot to gandrīz pilnīgi neefektīvu.

Neoklasiku un neokeinsistu makroekonomikas skolas

Katrs avīzes lasītājs ir ievērojis, ka ekonomisti ne vienmēr piekrit valdības pieejai ekonomikas makroekonomisko problēmu risinājumā. Daži ekonomisti uzskata, ja ekonomikā ir bezdarbs, valdībai vairāk jāstimulē ekonomika, un kopējā pieprasījuma palielināšanās iespējama, samazinot nodokļus vai palielinot valdības izdevumus. Citi vairāk uztraucas par ilgtermiņa konsekvencēm attiecībā uz iespējamo efektu, kā palielinātais kopējais pieprasījums ietekmēs cenu līmeni. Pastāv domstarpības par nepieciešamo valdības iejaukšanās apjomu, vai tās ricībā esošās efektīvās sviras un iejaukšanās ekonomiskajos procesos, vairumā gadījumu padara esošo stāvokli labāku vai sliktāku.

Līdz ar atšķirībām viedokļos par valdības politiku ir atšķirības viedokļos par ekonomiku. Vadoties pēc šī apgalvojuma, ir lietderīgi aplūkot kā mūsu kopējā pieprasījuma un piedāvājuma analīze palīdz izgaismot dažas no svarīgākajām atšķirībām.

Racionāli paredzējumi un neefektīva politika

Lielais vairums ekonomistu, kuri pēta makroekonomiku, strādā vai nu pēc klasiskām, vai keinsianisma tradīcijām. Neoklasiku un neokeinsisma

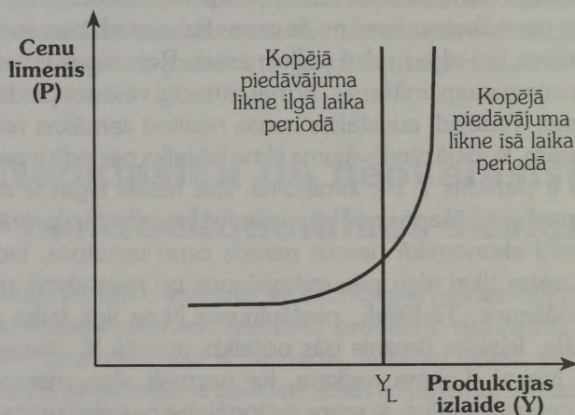
ekonomistu atšķirība no priekštečiem ir viņu kopējā interesē meklēt makroekonomikas fenomena pēdas mikroekonomikas bāzē, un viņu skaidri izteiktā attieksme pret veidu, kādā paredzējumi tiek formēti.

Viņu uzskatos ir atšķirīgi daži viedokļi. Bet viena no svarīgām atšķirībām ir pakāpe, kādā viņi vēlas balstīties uz racionālu spriedumu argumentiem. Roberts Lukass, viens no neoklasiķu skolas ekonomistu lideriem, pasvitro kopējā piedāvājuma liknes nozīmīgo atkarību no attiecībām starp paredzamo un aktuālo cenu, kāda būs tirgū nākotnē. Pieņemsim, piemēram, ka strādnieki veido algu vienošanos ar darba devējiem, balstoties uz konkrētiem paredzējumiem par nākotnes cenām. Ja cenas tiek paredzētas augstākas par desmit procentiem, arī algas reizē palielināsies. Reiz algas ir noteiktas un notiek cenu līmeņa paaugstināšanās, firmas attiecīgi vēlēšies piedāvāt lielāku preču daudzumu. Tādējādi augstākas cenas nozīmē zemākas reālās algas. Atbilstoši Lukassam, kopējā piedāvājuma likne isā laika periodā ir augšupvērsti izliekta, kā tas ir parādīts 7.14. zīmējumā. Bet reālās algas ir zemas tikai tādēļ, ka cenu paaugstināšanās nav bijusi pilnībā paredzēta. Ja strādājošie un viņu darba devēji ekonomikā pareizi paredz cenu izmaiņas, tad augstāks cenu līmenis izraisa tikai algu paaugstināšanos un neietekmē produkcijas izlaides palielināšanos. Tādējādi, piedāvājuma likne ilgā laika periodā ir gandrīz vertikāla. Izlaides līmenis būs noteikts punktā Y_L , neraugoties uz faktisko cenu līmeni. Lukass uzskata, ka normāli algu paaugstināšanās notiek reizē ar cenu izmaiņām, ja savos racionālajos paredzējumos strādnieki nojautis šādus cenu paaugstinājumus. Tādējādi piedāvājuma likne pārsvarā ir vertikāla līnija.

7.14. zīmējumā parādītas kopējā piedāvājuma liknes isā un ilgā laika periodā. Isā laika periodā kopējā piedāvājuma liknes vertikālā daļa atrodas pa labi no vertikālās kopējā piedāvājuma liknes ilgā laika periodā. Pēc Lukasa uzskatiem, iemesls, kāpēc kopējā piedāvājuma likne isā laika periodā ir augšupvērsti izliekta, ir tas, ka cilvēki pilnībā nevar paredzēt cenu izmaiņas. Jau agrāk mēs redzējām (1. un 2. nodaļā), ka isā laika periodā, tādā kā kara laikā, cilvēki ir iesaistīti darbā un firmas ražo vairāk, nekā tās vēlētos citos apstākļos. Tādējādi izlaide var pārsniegt ekonomikas "normālu" jaudu. Līdzīgi, nepilnīgi paredzot cenu izmaiņas, strādājošos var "apmuļķot" liekot ražot vairāk nekā viņi vēlētos, ja šīs izmaiņas pilnībā būtu paredzētas.

Neoklasiķu ekonomisti izdara ļoti stingrus slēdzienus par kopējā piedāvājuma liknes vertikālo daļu. Tā kā ekonomikas izlaides līmeni ilgā laika

periodā nosaka kopējais piedāvājums, kurš nav elastīgs, ar cenu līmeņa izmaiņām notiek attiecīgas izmaiņas kopējā pieprasījumā, kā tas bija parādīts 7.13. zīmējumā. Šo slēdzienu, kas ir pazīstams kā politikas neefektivitātes teorēma, kritizē neokeinsisma skolas ekonomisti. Viņi norāda, ka slēdzieni par politikas neefektivitāti ir konsekvence no vertikālās piedāvājuma liknes saistības ar pieņēmumu, ka ekonomika darbojas kopējā pieprasījuma un piedāvājuma likņu krustpunktā.

7.14. zīmējums. Kopējā piedāvājuma liknes īsā un ilgā laika periodā.

Tirgus līdzsvarošana

Otrā galvenā atšķirība starp divām ekonomistu grupām ir neoklasiķu ekonomistu pieņēmums, ka visi tirgi ir līdzsvaroti. Attiecībā uz darba tirgu šis pieņēmums nepieļauj nelīdzsvarota bezdarba iespējamību. Izmaiņas ekonomikā var izraisīt reālo algu izmaiņas, kas ietekmēs bezdarba līmeni (kā mēs to redzējam 2. un 3. nodaļā). No neoklasiķu viedokļa nelīdzsvarots bezdarbs vienkārši nav problēma. Vēl vairāk, pieņēmums, ka preču tirgus vienmēr izlidzinās, nozīmē, ka visas firmas var pārdot preces par esošajām cenām, cik vien vēlas, pat arī akūtas recesijas laikā. Neokeinsisti domā, ka algas var būt neelastīgas, līdz ar to darba tirgus ne vienmēr var līdzsvaroties. Tādos periodos kā Lielā depresija pastāv reāla bezdarba

problēma. Un, kā mēs to redzēsim nākamajās nodaļās, daudzi neokeinsisti domā, ka cenas arī var būt neelastīgas, tā kā arī preču tirgus var būt nelīdzsvarots.

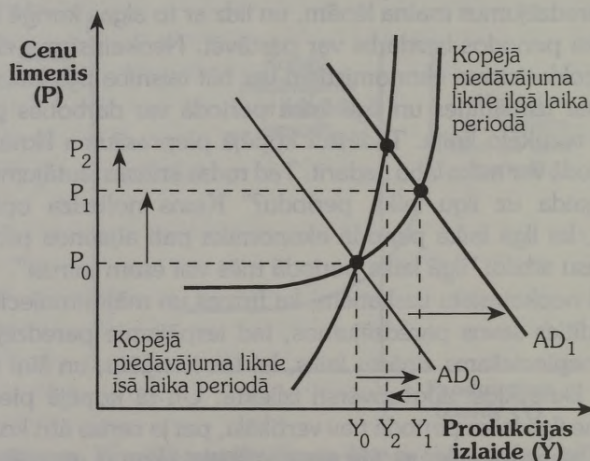
Starpību starp neoklasiķu un neokeinsisma ekonomistiem var arī redzēt viņu atšķirīgos pieņēmumos attiecībā uz korekciju ātrumu. Neoklasiķu ekonomisti uzskata, ka paredzējumus maina ātri pēc attiecīgās informācijas izmantošanas, un arī tirgus reaģē ātri. Pēc viņu uzskatiem darba tirgus gandrīz vienmēr ir līdzsvarots. Neokeinsisma ekonomisti tic, ka noteiktos apstākļos, paredzējumus maina lēnām, un līdz ar to algas koriģē lēni, tā ka noteiktos laika periodos bezdarbs var pastāvēt. Neokeinsisma ekonomisti pieļauj, ka neoklasicisma ekonomistiem var būt taisnība ilgā laika periodā: ekonomika var izmainīties un ilgā laika periodā var darboties pa kopējā piedāvājuma vertikālo līniju. Tādējādi kopējā pieprasījuma liknes nobīdes ilgā laika periodā var neko labu nedarīt. Tad rodas kritisks jautājums: "Cik ilgi mums ir jāgaida uz ilgu laika periodu?" Keins noliedza optimistisko apgalvojumu, ka ilgā laika periodā ekonomika pati atjaunos pilnu nodarbinātību, ar asu atbildi "ilgā laika periodā mēs visi esam miruši".

Atbilstoši neokeinsistu uzskatiem, ka firmas un mājsaimniecības nevar pastāvīgi kļūdoties savos paredzējumos, tad iespējamie paredzējumi kļūst saprātīgi. Ir nepieciešams zināms laiks, lai tos koriģētu, un šini starplaikā piedāvājuma līkne kļūst augšupvērsti izliekta. Un tā kopējā piedāvājuma līkne ne isā, ne ilgā laika periodā nav vertikāla, pat ja cenas ātri koriģējas tā, ka kopējais pieprasījums un kopējais piedāvājums ir vienādi. Kopējā pieprasījuma līknes nobīdes izraisīs produkcijas izlaides līdzsvara līmeņa palielināšanos, kā tas ir parādīts 7.15. zīmējumā. Kopējā piedāvājuma līkne isā laika periodā nav vertikāla, nepastāv pieņēmums, ka algas mainīsies pilnīgi proporcionāli cenu izmaiņām. Līkņu krustpunkts ir ar izlaides līmeni Y_0 un cenu līmeni P_0 .

Fakts, ka kopējā piedāvājuma līkne ilgā laika periodā ir mazāk elastīga nekā isā laika periodā, nozīmē, ka ieguvumi produkcijas izlaidē un nodarbinātībā ir mazāki ilgā periodā nekā tas ir isā periodā. To arī parāda 7.15. zīmējums. Produkcijas izlaides palielināšanās ilgā periodā $Y_2 - Y_0$ ir mazāka nekā isā periodā $Y_1 - Y_0$. Atbilstošās izmaiņas nodarbinātībā arī ir mazākas ilgā laika periodā.

Neefektīvas politikas teorēma var būt par iemeslu darboties ikvienam, kurš jūt, ka tirgus var nepareizi uzturēt ekonomikas efektivitāti un kapacitāti.

Bet, neoklasiķu ekonomistiem, kuri uzskata, ka izlaidi nosaka kopējais piedāvājums, neefektīvas politikas mēģinājumi stimulēt izlaidi, palielinot kopējo pieprasījumu, nav uztraukumu vērti. Viņi tic, ka ekonomika gandrīz vienmēr darbojas efektīvi līdz ar darba tirgus līdzsvarošānu tā, ka nelīdzsvarots bezdarbs nepastāv. Var būt neliels ieguvums, no kopējā pieprasījuma kontroles politikas, uzturot pilnīgas nodarbinātības ekonomiku. Un daudz ko var zaudēt, mēģinot stimulēt pieprasījumu. Šāda politika vienkārši ierosinās augstākas cenas.

7.15. zīmējums. Kopējā pieprasījuma liknes nobīdes efekts ar nevertikālu īstermiņa kopējo piedāvājuma likni.

Neoklasicisma un neokeinsisma ekonomistu uzskatu salīdzinājums

Neoklasicisma uzskati

- Ilgā laika periodā, pateicoties saprātīgiem paredzējumiem, kopējā piedāvājuma likne ir vertikāla, tā ka kopējā pieprasījuma liknes nobīdes

Neokeinsisma uzskati

- Ilgā laika periodā mēs visi esam miruši. Ja ilgam laika periodam pastāv racionāli spriedumi, tad tādu nav īsam laika periodam. Zināmos

var vienīgi ietekmēt cenu limeni (politika ir neefektīva).

• Īsā laika periodā, nevertikāla piedāvājuma likne, ja tāda vispār pastāv, tad tikai uz ļoti īsu laika periodu.

• Līdzsvars, kas koriģē algas, lai līdzsvarotu darba tirgu, un nepastāv negribēts vai nelīdzsvarots bezdarbs, kas ir sasniedzams ļoti ātri.

laika periodos kopējā piedāvājuma likne var nebūt vertikāla un kopējā pieprasījuma liknes nobīdes var izraisīt nozīmīgas produkcijas izlaides izmaiņas.

• Var būt noteikti laika periodi, kuros algas nepareizi veic darba tirgus līdzsvarošanu, un bezdarbs var pastāvēt.

Pārskats un prakse

Kopsavilkums

1. Kopējā pieprasījuma likni konstruē izmantojot ienākumu – izdevumu analīzi. Kopējo izdevumu liknes krustpunkts ar 45 grādu slīpo līniju ar konkrētu cenu limeni nosaka punktu uz kopējā pieprasījuma liknes, kas korespondē ar šo cenu limeni.

2. Cenu līmeņa pazemināšanās nobīda kopējo izdevumu likni uz augšu un palielina produkcijas izlaides līdzsvara līmeni. Tādējādi kopējā pieprasījuma likne ir lejupejoši slīpa.

3. Zemākas cenas var izraisīt nelielas kopējo izdevumu liknes nobīdes uz augšu, jo patēriņš palielinās (reālais bilances efekts), palielinās investīcijas (procentu likmes efekts), vai arī palielinās eksports. Tā kā šī nobīde ir neliela, kopējā pieprasījuma likne ir relatīvi stāva, kas nozīmē, ja ekonomikā ir jaudu pārpalikums (kurā faktisko produkcijas izlaides apjomu nosaka kopējais pieprasījums), cenu izmaiņām ir relatīvi maza ietekme uz produkcijas izlaides līdzsvaru.

4. Kopējo piedāvājuma likni nosaka kā ražošanas piedāvājuma likņu summu. Ar zemākiem izlaides līmeņiem, kad pastāv jaudu pārpalikums, tā ir relatīvi lēzena; ar augstākiem izlaides līmeņiem tā ir relatīvi stāva. Par kopējā piedāvājuma liknes nobīdes cēloņiem var būt dabas un cilvēku izraisītās nelaiemes, tehnoloģijas izmaiņas, importa cenu izmaiņas un riska uztveres izmaiņas.

5. Cenu samazināšanās nobīda darba pieprasījuma likni pa kreisi, izraisot algu pazemināšanos. Zemākas algas var nobīdīt kopējā piedāvājuma likni pa labi un uz leju, bet kopējā pieprasījuma likni pa kreisi, kā rezultātā veidojas jauns produkcijas izlaides līdzsvars ar zemākām cenām, bet relatīvi nemainīgu izlaides līmeni. Ja algas un cenas pazeminās vienlaicīgi, tad reālās algas nepazemināsies un būs nelielas izmaiņas, vai nu darba pieprasījumā vai arī piedāvājumā.

6. Ilgā laika periodā, ja racionāli paredzējumi gaida cenu paaugstināšanos līdz ar augstākām algām kārtējā periodā, tad arī nākotnē būs paredzējumi par cenu un algu paaugstināšanos. Cenu paaugstināšanās neietekmē kopējo piedāvājumu, ja firmas paredz, ka viņām nepieciešamo resursu, ieskaitot darbaspēku, cenas palielināsies par tādu pašu summu. Tāpēc kopējā piedāvājuma likne ir vertikāla.

7. Ja kopējā piedāvājuma likne ir vertikāla un līdzsvars ir kopējā pieprasījuma un piedāvājuma likņu krustpunktā, tad kopējais pieprasījums nevar ietekmēt produkcijas izlaides līmeni; kopējā pieprasījuma liknes nobīdes pa labi vienīgi var izraisīt cenu līmeņa paaugstināšanos.

8. Neoklasiķu ekonomisti tic, ka paredzējumi ir racionāli un tāpēc kopējā piedāvājuma likne ir vertikāla. Viņi uzskata, ka darba tirgus ātri noregulējas un ekonomikā normāli ir pilnīga nodarbinātība, bet politika ir neefektīva. Neokeinsisma ekonomisti uzskata, ka kopējā piedāvājuma likne nav vertikāla un darba tirgus ātri nenoregulējas. Tātad var būt noteikti bezdarba periodi. Kopējā pieprasījuma liknes nobīdes var reāli ietekmēt produkcijas izlaidi un nodarbinātību.

Uzdevumi

1. Tabulā ir doti kopējā pieprasījuma un piedāvājuma likņu dati. Cenu līmenis ir kā indekss un kopējais pieprasījums un piedāvājums izteikts triljonos dolāru.

Cenu līmenis	100	105	110	115	120	125	130
Kopējais pieprasījums	6,4	6,2	6,0	5,8	5,6	5,4	5,2
Kopējais piedāvājums	3,0	4,0	5,0	5,4	5,6	5,8	5,8

Uzzīmējiet kopējā pieprasījuma un piedāvājuma liknes, reālo produkcijas izlaidi atliekot uz horizontālās ass!

2. Iedomājieties firmas, kas tikko ievērojušas tās ražotās produkcijas cenu pieaugumu problēmu. Firma var pieļaut, ka tās ražošanas plāns balstās uz vienu no šādiem paredzējumiem:

(a) algas, ko tā maksā, un izmantojamo resursu cenas nepalielināsies;

(b) algas, ko tā maksā, un izmantojamo resursu cenas palielināsies tādā pašā līmenī, kāds būs cenu palielinājums, bet tas notiks vairāku gadu laikā.

(c) algas, ko tā maksā, un izmantojamo resursu cenas ātri palielināsies tādā pat līmenī, kāds būs cenu palielinājums.

Pēc kura no šiem paredzējumiem firma nedaudz izmainīs piedāvājuma apjomu? Izmainīs piedāvājumu lielā mērā? Kad šis izmaiņas būs pārejošas? Izskaidrojiet!

3. Izmantojiet kopējā pieprasījuma un piedāvājuma diagrammas, kāpēc sešdesmito gadu beigās Džonsona administrācijas stimulējošā fiskālā politika, kad ekonomikā bija gandrīz pilna nodarbinātība, nedeva tādu pašu efektu, kā Kenedija administrācijas stimulējošā fiskālā politika sešdesmito gadu sākumā, kad ekonomikā bija jaudu pārpalikums.

4. Astoņdesmito gadu sākumā importētās naftas cena strauji nokritās no 24 \$ par barelu 1985. gadā uz 12 \$ par barelu 1986. gadā. Izmantojot kopējā pieprasījuma un piedāvājuma diagrammu, parādiet, kā tas varēja ietekmēt kopējo produkcijas izlaidi un cenu līmeni. Vai šis cenu pazemināšanās efekts ir simetrisks ar naftas cenu pieaugumu 1973. un 1979. gadā? (Katrā gadījumā pieņemiet, ka sākotnēji ekonomika bija līdzsvarā – kopējā pieprasījuma un piedāvājuma likņu krustpunktā. Kā jūsu atbilde mainīsies, ja ekonomika funkcionēs vispirms uz horizontālās vai vertikālās kopējā piedāvājuma liknes daļas?)

Pielikums: patēriņa un investīciju atkarības no cenas, alternatīvi izskaidrojumi

Vairākus iemeslus, kāpēc izmaiņas cenu līmeni var ietekmēt patēriņu vai investīcijas apskatījām iepriekš. Tālāk aplūkosim dažus citus ekonomistu noteiktos iemeslus.

Kārtējo cenu izmaiņu ietekme uz kopējo pieprasījumu

Ko jūs darāt, redzot, ka šodien cenas ir ļoti zemas, bet paredzat, ka nākotnē tās būs daudz augstākas? Tā tas varētu būt, ja ekonomikā notiek plaša izpārdošana. Jūs izmantosiet iespēju iegādāties vairāk patēriņa preču par zemām cenām šodien. Tas ir tā saucamais starpperiodu substitūcijas efekts. "Starpperiodu" nozīmē patēriņa periodu pārbidi. Starpperiodu substitūcijas efekts ir patēriņa substitūcija no viena laika momenta uz citu. Šīni gadījumā cilvēki aizstāj patēriņu, kad cenas ir augstas, ar patēriņu, kad cenas ir zemas.

Pastāv arī cits iemesls, kāpēc cenu līmeņa pazemināšanās var ietekmēt patēriņa līmeni. Jebkurā momentā daži cilvēki ir parādā naudu citiem. Daži cilvēki aizņemas naudu, lai nopirktu dažādas patēriņa preces, citi – lai nopirktu mājas. Kad cenas krītas, reālā vērtība, ko debitori (tie, kas ir aizņēmušies naudu) ir parādā kreditoriem (tiem, kas ir aizdevuši naudu) palielinās. Debitoru stāvoklis pasliktinās, kreditoru – uzlabojas. Debitori attiecīgi samazinās savu patēriņa preču pieprasījumu, savukārt, kreditori savu pieprasījumu palielinās. Ja debitori vidēji izlems samazināt savu patēriņu vairāk, nekā kreditori savu palielinās, tad kopējais patēriņš samazināsies. Tā kā debitori ir daudz nabagāki nekā kreditori, tad var paredzēt, ka tas patiešām notiks. To sauc par bagātības pārdales efektu. Cenu līmeņa samazināšanās pārvieto bagātību starp iedzīvotājiem, kā gala rezultātā, kopējais patēriņš samazinās. Tādējādi bagātības pārdales efekts var daļēji kompensēt reālo bilances un starpperiodu substitūcijas efektus, kuri abi veicina augstāku patēriņu ar zemākām cenām.

Cits ienākumu pārdales efekts arī veicina nelielu patēriņa palielināšanos, kad cenas krītas (ar nemainīgām algām). Reālo algu palielināšanās pazemina peļņu, tajā pašā laikā palielinot strādājošo reālos ienākumus. Tie, kuri ir atkarīgi no peļņas, samazina savu patēriņu, kamēr strādājošie savējo palielina. Pēdējā konsekvence iespējams ir reālāka nekā iepriekšējā.

Cik nozīmīgi ir šie efekti? Daudzi ekonomisti uzskata, ka tiem ir relatīvi maza nozīme. Pastāv daži pieņēmumi, ka to neto efekts, saistībā ar reālo bilances efektu, cenām pazeminoties, palielina patēriņu, bet ne lielā mērā.

Arī uz firmām attiecas starpperiodu substitūcijas efekts. Kad kapitāla preču izmaksas pazeminās attiecībā pret to preču cenām, par kurām šis mašīnas nākotnē ražos, firmas vēlēšies palielināt savas investīcijas.

Paredzamā cenu izmaiņu ietekme uz kopējo pieprasījumu

Cenu un algu strauja samazināšanās atkarīga no māsaimniecību un firmu paredzējumiem par šādu izmaiņu turpināšanos. Viņu paredzējumi ir nozīmīgi, jo tie ietekmē starpperiodu substitūcijas efekta lielumu un, iespējams, arī virzienu. Ja paredzējumi nosaka nemainīgas cenas nākotnē, tad, ja šodien cenas ir pazeminātas, ir lētāk preces nopirkt šodien nekā gaidīt līdz rītam. Šīni gadījumā starpperiodu substitūcijas efekts izraisa patēriņa un investīciju palielināšanos šodien. Bet ja šodien pazeminātās cenas rada patērētāju un firmu paredzējumus, ka cenas būs vēl zemākas rīt, tad viņi atliks savus pirkumus. Zemākas cenas var izraisīt zemāku pārdošanas apjomu.

Tādējādi, kad cenas pazeminās, ja samazinās algas, un ir paredzējumi, ka nākotnē arī cenas pazemināsies, kopējais pieprasījums nepalielināsies tik daudz, kā tas būtu, ja algas un paredzamās nākotnes cenas nemainītos. Ja starpperiodu substitūcijas efekts ir vājš, tad tas ir viens no iemesliem, kāpēc pazeminājumiem ir maza efektivitāte. Otrs iemesls ir, ka ar nemainīgām algām cenu pazemināšanās nozīmē reālo algu palielināšanos, un kā konsekvence ienākumu pārdale var nedaudz palielināt patēriņu. Trešais, ja valūtas kursa izmaiņas kompensē cenu izmaiņas, tad tas nekādi neietekmē neto eksportu.

Ceturtais, ja ir paredzams, ka firmas nākotnē savas preces varēs pārdot par zemākām cenām, tad zemākas cenas investīciju precēm šodien nestimulēs investīciju pieaugumu. Ja ir paredzams, ka nākotnē cenas pazemināsies vēl vairāk, investīcijas netiks ieguldītas. Visbeidzot, bagātības pārdales efekts – fakts, ka zemākas cenas uzlabo kreditoru situāciju (kopš viņiem atmaksā dolārus, kas ir vērtīgāki) un pasliktina debitoru stāvokli, vairāk nepastāv kopš cenu izmaiņas ir ievērotas un aizdevumu kontraktos šīs cenu izmaiņas ņem vērā. Šis vienkāršais arguments rada tā saucamo firmu bagātības efektu. Abi šie efekti atkarīgi no cenu izmaiņu uztveres (neparedzot to izmaiņas).

Īsumā, galvenais noteicošais efekts uz kopējo pieprasījumu, cenām pazeminoties, ir reālais bilances efekts, kas labākajā gadījumā ir relatīvi neliels. Kopējā pieprasījuma likne ir relatīvi neelastīga. Kad cenu līmeņa pazemināšanos pavada attiecīga algu pazemināšanās un paredzamā cenu pazemināšanās nākotnē, tad kopējā pieprasījuma likne ir vēl vairāk neelastīga. Izmaiņas cenu līmenī maz var darīt, lai ekonomikā atjaunotu pilnīgu nodarbinātību ekonomiku. Lai palielinātu produkcijas izlaidi (un nodarbinātību) kopējā pieprasījuma likne ir jānobīda.

8. nodaļa

NEMAINĪGĀS JEB SASTINGUŠĀS CENAS

7. nodaļā, apskatot kopējo pieprasījumu un kopējo piedāvājumu, pieņēmām, ka cenas ir elastīgas. Tādā gadījumā ekonomikas galaprodukta apjomu nosaka kopējā pieprasījuma un piedāvājuma likņu krustpunktā. 3. nodaļā noskaidrojām, kādēļ algas var palikt nemainīgas. Šādu algu rezultātā darbaspēka pieprasījums var neatbilst darbaspēka piedāvājumam – tā var rasties piespiedu bezdarbs. Izrādās, ka gluži pamatoti jādodomā, ka arī cenas nevar piemēroties tādā ātrumā, kā paredzēts konkurences pamatmodelī. Ja cenas nepiemērojas, ekonomika var būt tālu no kopējā pieprasījuma un piedāvājuma līdzsvara. Tas ir potenciāli nozīmīgi, gan nosakot ekonomikas tālākos procesus, gan valdības lomu, iejaucoties šajos procesos. Šis nodaļas mērķis ir izpētīt nemainīgo cenu cēloņus un sekas.

Pamatjautājumi

1. Kas nosaka produkcijas izlaidi, ja cenas ir nemainīgas un nepielāgojas līmenim, kurā kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu?
2. Kādēļ nemainīgās cenas varētu noturēt zemu produktivitātes līmeni, neskatoties uz to, vai cenas ir pārāk augstas vai pārāk zemas?
3. Kā līmenis, kādā cenas ir noteiktas, ietekmē atbilstošo rīcību, lai atkal palielinātu produktivitāti?
4. Kā atšķiras neoklasisko un neokeinsisma skolas ekonomistu uzskati par nemainīgo cenu nozīmīgumu, un kā šis uzskatu atšķirības izpaužas ekonomiskajā politikā?
5. Kādu galveno iemeslu dēļ cenas varētu palikt nemainīgas?

Nemainīgas cenas: pieprasījuma un piedāvājuma svārstības

Mikroekonomikā pēta cenu sliekšņa (piemēram, minimālās algas noteikšana ar likumu) un cenu griestu (noma, ires kontrole) līmeņu ietekmi. Tā kā nevienu uzņēmumu nevar piespiest ražot vairāk nekā tas vēlas, faktiski saražotais un patērētais produkcijas apjoms cenu griestu apstākļos, kad cenas tiek turētas zem tirgus līdzsvara līmeņa, ir tieši tāds, kādu firmas vēlas piegādāt. Tā kā cenu griestu gadījumā pieprasījums pārsniedz piedāvājumu, daļa pieprasījuma paliks neapmierināta pēc tam, kad firmas saražos tādu produkcijas daudzumu, kādu tās vēlas piegādāt. Līdzīgi notiek arī cenu sliekšņa gadījumos: tā kā nevienu patērētāju nevar piespiest patērēt vairāk nekā tas vēlas, praktiski patērētais produkcijas daudzums, cenām atrodoties virs tirgus līdzsvara līmeņa, ir tāds, kā vēlas iegādāties pircēji un mazāks par to produkcijas daudzumu, kādu vēlētos ražot firmas. Firmas rikojas racionāli. Zinot, ka pieprasījums tiks mākslīgi samazināts, nosakot cenu sliekšni, firmas samazina ražošanu. Tad saražotais reālais produkcijas apjoms būs mazāks, nekā tās vēlētos ražot ar doto cenu (un algām), ja vien viņu precēm būtu pieprasījums.

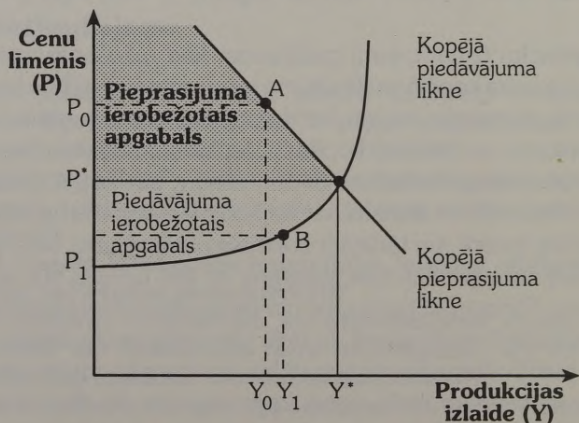
Šie paši principi izmantojami gadījumos, kad ražošanas apjoms ir atšķirīgs no tā, ko nosaka kopējā piedāvājuma un pieprasījuma līkņu krustpunkts. Ja cenu līmenis pārsniedz līmeni, kur kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu, un tādējādi kopējais pieprasījums ir mazāks par kopējo piedāvājumu, produkcijas ražošana ar šīm cenām būs kopējā pieprasījuma līmenī. Ja cenu līmenis būs zemāks par kopējā piedāvājuma un pieprasījuma līkņu krustpunkta līmeni, un tādējādi kopējais piedāvājums būs mazāks par kopējo pieprasījumu, produkcijas ražošana ar šīm cenām būs kopējā piedāvājuma līmenī. Pirmo gadījumu sauc par pieprasījuma ierobežoto līdzsvaru (*demand-constrained equilibrium*), jo tieši pieprasījums ierobežo ražošanu; otro sauc par piedāvājuma ierobežoto līdzsvaru (*supply-constrained equilibrium*), jo šeit ražošanu ierobežo produkcijas apjoms, ko firmas ir ar mieru piegādāt par doto cenu. Aplūkosim abus līdzsvara gadījumus detalizētāk.

Pieprasījuma ierobežotais līdzsvars un Keinsa viedoklis par bezdarbu

8.1. zīmējumā kopējais pieprasījums un piedāvājums krustojas cenu līmenī P^* . Produkcijas izlaide šajā cenu līmenī ir Y^* . Diagrammā šo rādītāju krustpunkts atrodas kopējā piedāvājuma liknes augšējā daļā. Ja cenas būtu elastīgas un ekonomika darbotos šajā krustpunktā, tā darbotos pilnā apjomā un pilnībā izmantotu visus savus resursus. Būtu pilnīga nodarbinātība.

Ja kāda iemesla dēļ cenas sastingtu augstākā līmenī, piemēram P_0 , produkcijas izlaides līmenis būtu tikai Y_0 , tas ir līmenis gar kopējā pieprasījuma likni atbilstoši šim cenu līmenim. Firmām neatmaksājas ražot, ja to produkcijai nav pircēju pat, neskatoties uz to, ka tās varētu gūt peļņu, arī ar esošajām tirgus cenām. Firmas ražo tikai tad, ja var produkciju pārdot.

Tāpat, ja ar doto fiksēto cenu līmeni pieprasījums ir mazāks par apjomu, ko firmas grib piegādāt, produkcijas izlaides līmenis nosaka punkts uz pieprasījuma liknes. Ja šis produkcijas līmenis ir zemāks par to, kāds parasti atbilst pilnīgas nodarbinātības līmenim, radušos bezdarbu sauc par Keinsa bezdarbu. Tieši Keinss pirmais formulēja ideju, ka tas, kas bieži ierobežo ražošanu – un tādējādi nodarbinātību – ir ražojumu pieprasījums, t.i., atsevišķu cilvēku, biznesa firmu un valdības vēlme pirkt preces.

8.1. zīmējums. Pieprasījuma un piedāvājuma ierobežotais līdzsvars.

Piedāvājuma ierobežotais līdzsvars un klasiskais bezdarbs

Tāpat kā cenas var būt noteiktas virs punkta, kur kopējais pieprasījums atbilst kopējam piedāvājumam, tās var atrasties arī zem šī punkta. Gadījumā, kad cenas ir noteiktas punktā zem kopējā pieprasījuma un piedāvājuma krustpunkta, firmas ražo tikai tik daudz produkcijas, cik tās vēlas; daļa patērētāju pieprasījuma paliek neapmierināta. Firmas nevēlas ražot vairāk tādēļ, ka cenas ir zemas, salīdzinot ar algām, un, redzot šīs zemās cenas, firmas nevēlas nodarbināt papildu strādniekus.

8. 1. zīmējumā arī parādīts piedāvājuma ierobežotais līdzsvars. Kad cenu līmenis ir palicis punktā P_1 zem līdzsvara cenu līmeņa P^* , produkcijas izlaides līmenis būs Y_1 , kas ir zemāks par pilnīgas nodarbinātības līmeni Y^* .

19. gs. un 20. gs. pirmajos gados daudzi ekonomisti domāja, ka pārsvarā ekonomika strādā pilnīgas nodarbinātības režīmā. Viņi centās pierādīt, ka eksistē spēcīgi ekonomiski faktori, kas parādās katrā bezdarba gadījumā un kas nodrošina, lai bezdarbs būtu tikai pārejošs. Šos ekonomistus, kā jau iepriekš atzīmēts, nosauca par klasiskajiem ekonomistiem. Viņi uzskatīja, ka bezdarba galvenais cēlonis ir augstas reālās algas (zemas cenas attiecībā pret doto minimālo algu līmeni) – kā tikko apskatītajā gadījumā. Tādēļ šāda tipa bezdarbu dēvē par klasisko bezdarbu.

Septiņdesmitajos gados šāds domāšanas veids piedzīvoja spēcīgu renesansi. Neoklasiskie ekonomisti, ar kuriem sastapāties 7. nodaļā, piekritot senākajiem klasiskajiem ekonomistiem, ka lielāko laika daļu ekonomikā bija pilna nodarbinātība, tomēr meklēja izskaidrojumu, kādēļ reālās algas islaicīgi var būt pārāk augstas. Piemēram, ja strādnieki un darba devēji ir pārvērtējuši cenu pieaugumu un strādniekiem ir izdevies panākt algu paaugstinājumu, pamatojoties uz paredzētajām augstākajām cenām, reālās algas būs (pārejoši) augstas.

8. 1. zīmējums raksturo pieprasījuma un piedāvājuma ierobežotā līdzsvara gadījumus. Te eksistē divi apgabali: ar cenām zem punkta P^* , produkcijas izlaidi nosaka kopējais piedāvājums (piedāvājuma ierobežotais apgabals); ar cenām virs P^* , izlaidi nosaka kopējais pieprasījums (pieprasījuma ierobežotais apgabals).

Pieprasījuma un piedāvājuma ierobežoto līdzsvara situāciju kontrastējošie viedokļi

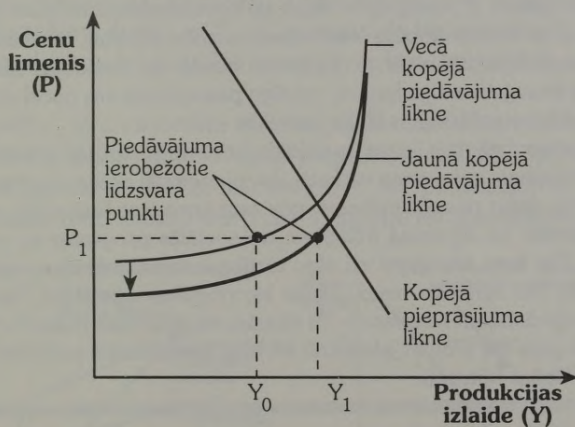
Atšķirībai starp situācijām, kad ražošanu ierobežo pieprasījums vai piedāvājums, ir svarīga nozīme ekonomiskajā politikā.

Cenu izmaiņas. Vispirms apskatīsim cenu pieauguma rezultātus (noteiktu, fiksētu algu gadījumā). Ja ir pieprasījuma ierobežotais līdzsvars (punktā P_0 8.1. zīmējumā), pieaugot cenām, kritas produkcijas izlaides apjoms un nodarbinātība, jo kritas pieprasījums. Tas notiek neskatoties uz to, ka reālās algas (algas dalītas ar cenām) ir kritušās. Ar zemākām reālajām algām – par augstākām cenām – firmas vēlas piegādāt vairāk produkcijas. Tādēļ arī kopējā piedāvājuma likne virzās augšup. Bet ražošanu ierobežo tieši pieprasījums nevis piedāvājums, un ar augstākām cenām pieprasījums ir zemāks.

Glūži pretēji, piedāvājuma ierobežotā līdzsvara gadījumā (zīmējumā P_1), pieaugot cenām, pieaug ražošana un nodarbinātība (atkal pieņemot, ka algas ir nemainīgas). Cēlonis tam, ka augsts cenu līmenis izraisa lielāku nodarbinātību, ir firmu vēlme nemainīgāku algu un augstāku cenu gadījumā ražot vairāk produkcijas. Lai ražotu vairāk, tām jāpalielina strādnieku skaits. Piedāvājuma ierobežotajā līdzsvarā firmas vienmēr var pārdot saražoto; ražošanu neierobežo vis pārdošana, bet gan tālākas ražošanas izdevīgums. *Algu izmaiņas.* Klasiskie ekonomisti uzskatīja par galveno bezdarba cēloni augstas reālās algas. Viņi gribēja pierādīt, ka, šādi pazeminot algas, palielināsies produkcijas apjoms, ko firmas vēlēšies ražot katrā cenu līmeni – kopējā piedāvājuma likne izmainīsies, kā redzams 8.2. zīmējumā. Ja ekonomika ir piedāvājuma ierobežotā līdzsvara punktā ar cenu līmeni P_1 , zemāk nekā pieprasījuma un piedāvājuma līdzsvara punktā – tam var būt liela ietekme uz ražošanas apjomu, palielinot ražošanu no Y_0 uz Y_1 .

Klasiskajiem ekonomistiem uzskatot, ka pietiek tikai samazināt (reālās) algas pilnas nodarbinātības atjaunošanai, Keiness, pievērsdams galveno uzmanību pieprasījuma ierobežotajam līdzsvaram, nevis piedāvājuma ierobežotajam līdzsvaram, apgalvoja, ka īstenībā algu samazināšana var būt kaitīga. Ja strādnieki saņem zemākas algas, samazināsies produkcijas pieprasījums, novirzot kopējā pieprasījuma likni pa kreisi, kā parādīts 8.3. zīmējumā. Keiness ignorēja algu izmaiņas ietekmi uz kopējo piedāvājumu, jo

viņš domāja, ka ražošanu ierobežo tieši kopējais pieprasījums. Viņš uzskatīja, ka bezdarba gadījumā ir tipiski augsts cenu līmenis, kā P_0 zīmējumā, augstāks par līmeni, kur kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu. Zemākas algas pārbīda kopējo pieprasījumu pa kreisi, tā samazinot ražošanu un nodarbinātības līmeni. Keinss apgalvoja, ka klasisko ekonomistu aizstāvētais līdzeklis zema ražošanas un augsta bezdarba līmeņa likvidēšanai, faktiski ekonomikas problēmas saasinās, nevis atvieglots.

8.2. zīmējums. Algu pazeminājuma nozīme: piedāvājuma ierobežotais līdzsvars.

Tuvplānā: piedāvājuma ierobežojumi Austrumeiropā

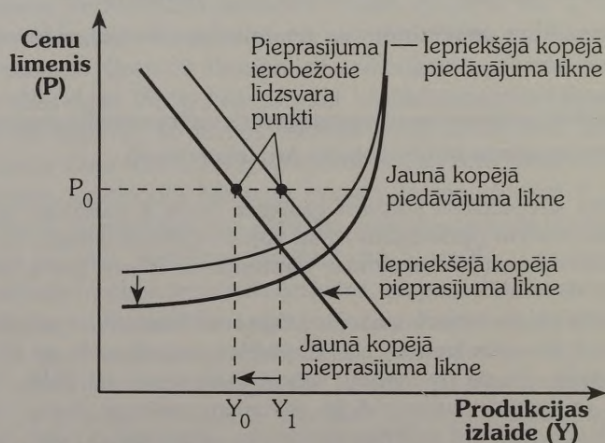
Piedāvājuma ierobežojoša līdzsvara gadījumā cenas ir palikušas nemainīgas zem līmeņa, kur kopējais piedāvājums atbilst kopējam pieprasījumam. Zemo cenu rezultātā piegādātāji nevēlas apmierināt pieprasījumu. Ir liels preču deficīts un rindas.

Šāda situācija bija Austrumeiropas valstu ekonomikā desmitiem gadu komunistu varas laikā pēc II Pasaules kara un pat vēl pārejas periodā uz tirgus ekonomiku deviņdesmito gadu sākumā. Komunistu režīmā tādās valstīs kā Polija, Ungārija, Čehoslovākija un agrākā Austrumvācija vairumam patēriņa preču cenas bija noteiktas ar likumu. Iegūstot politisko neatkarību, astoņdesmito gadu beigās un deviņdesmito gadu sākumā, daudzas no šīm valstīm nolēma padarīt savus ražotājus neatkarīgus un atļaut viņiem konkurēt. Tomēr saglabājās vēl stipra cenu kontrole.

Ja šis valstis neļaus cenām svārstīties, piegādātāji nepalielinās ražošanu. Saglabāsies rindas un preču deficīts. Ja atļaus cenām pieaugt, paredzams spēcīgs inflācijas lēciens, kas radīs vairākas problēmas. Ja cenu līmenis pieaug par, teiksim, 30 vai 40 procentiem, vai vēl vairāk, tad ikviena ietaupījuma vērtība ekonomikā kopumā samazināsies tādā pašā mērā. Daudzu iedzīvotāju grupu pensijas un algas netiek indeksētas pret inflāciju un tāpat ir zemas, tādēļ daudzi cilvēki cietīs no cenu līmeņa celšanās.

Valdību dabīga, instinktīva rīcība, kad tās kritizē vēlētāji, kuru materiālais stāvoklis ir pasliktinājies, ir paaugstināt algas, lai kompensētu cenu pieaugumu. Bet augstākas algas atkal izraisīs kopējā piedāvājuma virzību atpakaļ, rezultātā radot no biznesa puses papildspiedienu vēl vairāk pacelt cenas. Ja izveidojas situācija, kur cenu pieaugums paaugstina algu līmeni, bet algu paaugstinājums paceļ cenu līmeni, var sākties destruktīvs paātrinātas inflācijas cikls.

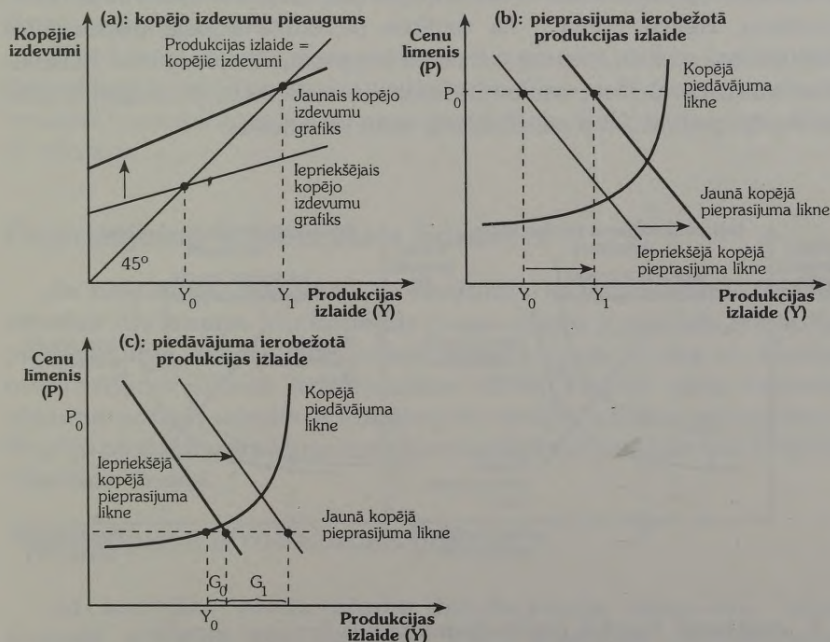
Piedāvājuma ierobežotais līdzsvars nekādu izeju no šīs grūtās situācijas nepiedāvā. Viens iespējams risinājuma variants, ko pieņēmuši Polija un citas valstis, ir pieļaut vienreizēju cenu paaugstināšanu, pēc tam izmantot finansiālo un naudas politiku, lai izvairītos no ilgstošas inflācijas, un sociālās programmas nabadzības samazināšanai. Tie, kuru iekrājumi vai algu vērtība ir samazinājusies, varēs vismaz iegādāties preces par atlikušo naudu tādas ekonomikas apstākļos, kas izbēgusi piedāvājuma ierobežotajam līdzsvaram. Šī risinājuma galvenais trūkums ir augstais bezdarba līmenis, kas var (Polijas gadījumā arī bija) rasties tādas politikas rezultātā, kas virzīta uz inflācijas kontroli.

8.3. zīmējums. Algu pazemināšanas rezultāti: pieprasījuma ierobežotais līdzsvars.

Izmaiņas kopējā pieprasījuma liknē. Keins domāja, ka valdībai jāreaģē uz ekonomikas lejupslīdi, kaut kā stimulējot kopējos izdevumus. 8.4. zīmējumā parādīts, kā to dara, sākot ar jau pazīstamo ienākumu – izdevumu analīzes diagrammu. Pazeminot nodokļus, palielinot izdevumus vai stimulējot investīcijas vai eksportu, valdība virza kopējo izdevumu grafiku augšup (attēls (a)) tā, lai katrā ienākumu līmenī kopējie izdevumi būtu augstāki. Tā kopējo izdevumu shēmas virzība augšup nozīmē, ka dotajā cenu līmenī līdzsvara produkcija (ražošana) ir augstāka. Rezultātā radušos izmaiņu pa labi kopējā pieprasījuma liknē ilustrē attēls (b), kas parāda tādu pieprasījuma kontrolēta līdzsvara gadījumu, kā rezultātā pieaug ražošana (noteiktajā cenu līmenī) no Y_0 uz Y_1 .

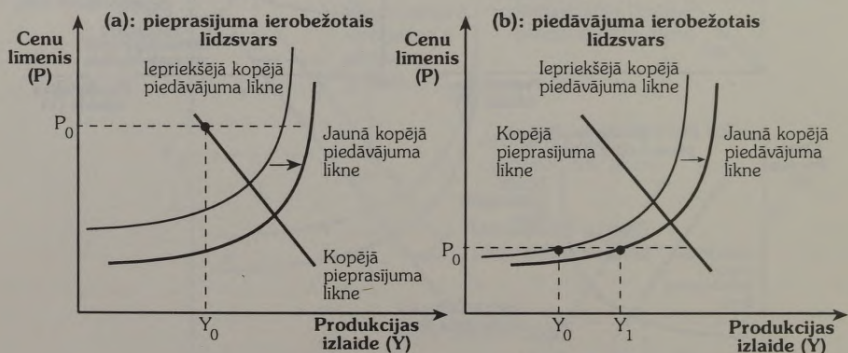
Turpretim, ja ekonomika atrodas piedāvājuma kontrolētā līdzsvarā, kā redzams attēlā (c), izmaiņas kopējā pieprasījuma liknē ir pilnīgi nebūtiskas. Ražošanu patiesi ierobežo piedāvājums, un pieprasījuma izmaiņas tikai palielina atstatumu (plaisu) starp pieprasījumu un piedāvājumu no G_0 uz G_1 .

8.4. zīmējums. Kopējā pieprasījuma izmaiņu rezultāti.

Izmaiņas kopējā piedāvājuma liknē. Pilnīgi simetrisks arguments attiecas uz izmaiņām kopējā piedāvājuma liknē. Pieņemsim, ka kaut kādā veidā valdībai izdotos, piemēram, samazinot nodokļu likmes, radīt piedāvājuma liknes virzību pa labi, kā parādīts 8.5. zīmējumā. Attēlā (a) parādītajā pieprasījuma ierobežotā līdzsvara gadījumā, izmaiņai kopējā piedāvājuma liknē nav nekādas nozīmes. Attēlā (b) parādītajā piedāvājuma ierobežotā līdzsvara gadījumā izmaiņas palielina produkcijas izlaides apjomu.

Ekonomiskā politika. Faktiski Keinss un klasiskie ekonomisti vērsa uzmanību uz divām atšķirīgām piedāvājuma un pieprasījuma šķēru pusēm. Klasiskie ekonomisti ignorēja algu izmaiņu ietekmi uz kopējo pieprasījumu, jo domāja, ka ražošanu ierobežo kopējais piedāvājums. Pēc viņu domām algu izmaiņas bija vēlamas, jo tās izmainīja kopējā piedāvājuma likni un paaugstināja ražošanas un nodarbinātības līmeni. Keinss teica, ka algu pazemināšana nav racionāla, jo tā samazina kopējo pieprasījumu, kas tieši ierobežo produkcijas izlaidi. Tā kā kopējais pieprasījums nosaka un ierobežo ražošanu, Keinss domāja, ka valdības pasākumi kopējā pieprasījuma stimulēšanai pozitīvi ietekmē nacionālā kopprodukta pieaugumu. Klasiskie ekonomisti, pievēršot uzmanību piedāvājuma ierobežotām situācijām, iebilda, ka kopējā pieprasījuma palielināšana neko labu nedos.

8.5. zīmējums. Kopējā piedāvājuma liknes izmaiņu rezultāti.

Kas ir noteicošais: pieprasījums vai piedāvājums?

Ja apvienojam iepriekšējās un šajā nodaļā veikto analīzi, redzam, ka ir divas situācijas, kad pieprasījums ir noteicošais:

1) kad cenas ir elastīgas, un ekonomika atrodas horizontālajā, rezerves jaudu daļā uz kopējā piedāvājuma liknes;

2) kad cenas ir nemainīgas (sastingušas) un augstākas par līmeni, kurā kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu.

Šajos abos variantos pieprasījuma izmaiņas tieši transformējas ražošanas apjoma izmaiņās.

Tāpat eksistē divas situācijas, kad noteicošais ir piedāvājums:

1) kad cenas ir elastīgas, un ekonomika atrodas kopējā piedāvājuma liknes vertikālajā apgabalā;

2) kad cenas ir nemainīgas un atrodas līmenī zem punkta, kur kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu. Abos gadījumos pieprasījuma izmaiņas ir nenozīmīgas, bet izmaiņas piedāvājuma liknē nosaka, kas notiek ar ražošanu.

Pieprasījuma ierobežotais līdzsvars

Ja pastāv pieprasījuma ierobežotais līdzsvars, cenu līmenis atrodas virs līmeņa, kur kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu. Produkcijas izlaidi nosaka cenu līmeņa un kopējā pieprasījuma liknes krustpunkts; tādēļ kopējā pieprasījuma pieaugums tieši saistīts ar kopējo produkcijas izlaides pieaugumu. Kopējā piedāvājuma likņu izmaiņas neietekmē produkcijas izlaides līdzsvara līmeni.

Piedāvājuma ierobežotais līdzsvars

Ja iestāties piedāvājuma ierobežotais līdzsvars, cenu līmenis atrodas zem līmeņa, kurā kopējais pieprasījums vienāds ar kopējo piedāvājumu. Produkcijas izlaidi nosaka cenu

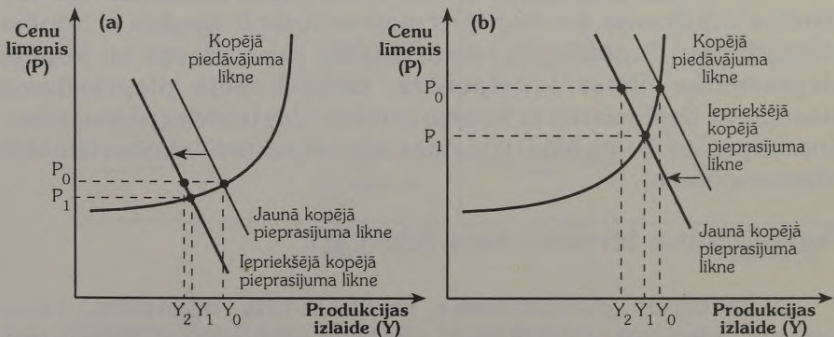
limeņa un kopējā piedāvājuma liknes krustpunkts; tādēļ kopējā piedāvājuma pieaugums tieši saistīts ar kopējo produkcijas izlaides pieaugumu. Kopējā pieprasījuma liknes izmaiņas neiespaido produkcijas izlaides līdzsvara limeni.

Likņu formas un nemainīgu cenu nozīme

7. nodaļā redzējām, ka kopējā pieprasījuma likne parasti ir maz elastīga, bet kopējā piedāvājuma liknei ir divas daļas – nosacīti lēzena sākuma daļa un nosacīti stāva daļa, kad ekonomika sasniedz savu iespēju limeni. Šo likņu formas dod zināmus interesantus rezultātus.

Ar vienu no tām mēs jau esam iepazinušies: kad sākotnējais līdzsvars atrodas kopējā piedāvājuma liknes gandrīz horizontālajā daļā, tad tikai kopējā pieprasījuma liknes izmaiņas ietekmē produkcijas izlaidi. 8.6. (a) zīmējumā parādīts, kāda nozīme šajā situācijā ir novirzei pa kreisi. Ja cenas ir elastīgas, tās nokrītas no P_0 uz P_1 , bet produkcijas izlaide no Y_0 uz Y_1 . Ja cenas ir nemainīgas un paliek punktā P_0 , tad ražošana kritīs tikai nedaudz vairāk – līdz Y_2 . Cenu elastība ļoti maz ko izmaina.

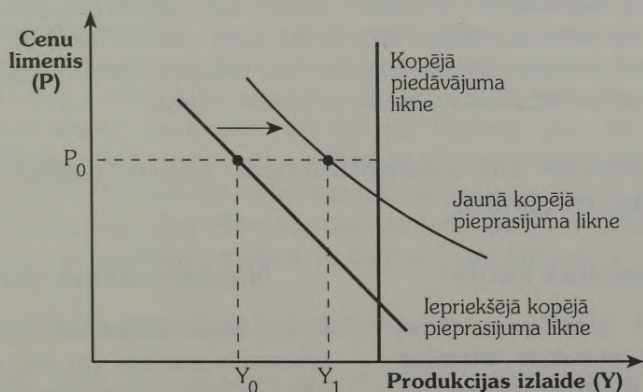
Tagad paraudzīsimies, kas notiek, ja sākuma līdzsvars ir kopējā piedāvājuma liknes stāvākajā nogrieznī, kā redzams attēlā (b). Kopējā pieprasījuma liknes izmaiņas stiprāk pazemina cenu limeni. Lielās cenu izmaiņas dēļ tagad cenu neelastība ievērojami ietekmē ražošanu. Atšķirība starp ražošanu ar elastīgām cenām Y_1 un ražošanu, nemainīgu cenu apstākļos Y_2 ir daudz lielāka; šeit cenu neelastība ir cēlonis vairumam ražošanas samazināšanas gadījumu.

8.6. zīmējums. Kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma likņu formas un nemainīgu cenu nozīme.

Neelastīgas cenas un neoklasisko un neokeinsisma skolu uzskati

7. nodaļā redzējām, ka neokeinsisma skolas ekonomisti uzskata, ka cenas parasti maz mainās, un tādēļ darba tirgus bieži nav līdzsvarā. Turpreti neoklasiskās skolas ekonomisti domā, ka algas ātri piemērojas, un tādēļ visbiežāk darbaspēka pieprasījums ir vienāds ar piedāvājumu; darbaspēka tirgus līdzsvarojas. Tāpat neoklasiskie ekonomisti centās pierādīt, ka cilvēki savas individuālās iespējas izmanto racionāli, un šādas racionālas rīcības gadījumā kopējā piedāvājuma likne – vismaz kādā ilgākā laika posmā – ir vertikāla. Neokeinsisma skolas ekonomisti, turpreti uzskata, ka paies zināms laiks līdz sāks praktiski darboties racionāla iespēju izmantošana; īstermiņa periodā – un tas var būt ilgs laiks – kopējā piedāvājuma likne nav vertikāla.

8.7. zīmējums. Kopējais piedāvājums un kopējais pieprasījums vertikāla piedāvājuma liknes gadījumā.

Neokeinsisma skolas un neoklasisko ekonomistu uzskati atšķiras arī jautājumā par cenu izmaiņu ātrumu. Atkal neokeinsisti pārstāv uzskatu par nemainīgām cenām, bet neoklasiskie ekonomisti uzskata, ka cenas ātri piemērojas. Ja cenas ir nemainīgas, pat vertikālās kopējā piedāvājuma liknes gadījumā (kā domā neoklasiskie ekonomisti), ražošanu var ierobežot kopējais pieprasījums. Ja kādu iemeslu dēļ cenas ir tik ļoti augstas, ka kopējais pieprasījums ir

zemāks par kopējo piedāvājumu, tad pat vertikālas piedāvājuma liknes gadījumā izmaiņas kopējā pieprasījumā var efektīvi palielināt ražošanu un nodarbinātību, kā redzams 8.7. zīmējumā. Ja cenu limenis ir P_0 , kopējā pieprasījuma liknes virzība pa labi palielina produkcijas izlaidi no Y_0 uz Y_1 .

Mūsu iepriekšējā tirgus līdzsvara analīze vedināja domāt, ka gadījumā, ja ar pastāvošām tirgus cenām piedāvājums pārsniedz pieprasījumu, darbojas faktori, kas samazina cenas. Firms, kas vēlētos piegādāt vairāk produkcijas, bet nevar pārdot savas preces, mēģina pārdot tās lētāk nekā konkurējošās firmas. Šis pats princips attiecas arī uz kopējo cenu limeni. Ja cenas atrodas pieprasījuma ierobežotajā rajonā, kur piedāvājums pārsniedz pieprasījumu, darbojas faktori cenu samazināšanai. Daži no cēloņiem, kādēļ cenas nevar ātri vai vispār nevar piemēroties, tiks apskatīti turpmāk.

Keinsistu secinājums par to, ka kopējā pieprasījuma liknes izmaiņas varētu būt efektīvs ekonomikas stimulēšanas virziens, ir pareizs, ja cenas nepiemērojas uzreiz. Ja cenas piemērojas lēni, valdība var paspēt novirzīt kopējā pieprasījuma likni, ievērojami palielinot kopējo produkcijas izlaides limeni pirms vertikālā piedāvājuma spaidi kļūst saistoši. Te ir vēl papildu efekti, nevis tikai cenu līmeņa ietekme, pat, ja kopējā piedāvājuma likne ir vertikāla: var palielināties ražošana un nodarbinātība.

Neoklasiskās un neokeinsisma skolu uzskati par nemainīgām cenām

Neoklasiskās skola

Cenas ir elastīgas, tādēļ līdzsvars vienmēr atrodas kopējā pieprasījuma un piedāvājuma likņu krustpunktā. Ja kopējā piedāvājuma likne ir vertikāla, ražošanu būtībā nosaka kopējais piedāvājums; izmaiņas kopējā pieprasījumā ietekmē tikai cenu limeni

Neokeinsisma skola

Cenas ir gandrīz nemainīgas tādēļ līdzsvara punkts var būt kopējā pieprasījuma likņu krustpunktā. Ja cenu limenis atrodas virs līmeņa, kurā kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu, produkcijas izlaidi nosaka kopējais pieprasījums. Kopējā pieprasījuma pieaugums palielina produkcijas izlaides apjomu, pat ja kopējā piedāvājuma likne ir vertikāla.

Neelastīgu cenu cēloņi

Kā redzējām, neokeinsisma skolas ekonomisti vairākos jautājumos nepiekrīt neoklasiskajiem ekonomistiem. Keinsisti uzskata, ka, pat gadījumā, ja cenas ir elastīgas un ātri izmainās līdz limenim, kad kopējais pieprasījums sakrīt ar kopējo piedāvājumu, kopējā piedāvājuma likne attiecīgajā periodā var arī nebūt vertikāla, un produkcijas izlaides līdzsvara limenis var būt mazāks, nekā pilnīgas nodarbinātības produkcijas izlaides limenis.

Cenu elastīgums – cenu spēja piemēroties limenim, kur kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu – pats par sevi nenodrošina pilnīgu nodarbinātību. Vēl tālāk neokeinsisma skolas ekonomisti redz nozīmīgu cenu un algu nemainīguma esamību, kas, kā mēs jau redzējām, var noturēt ražošanu zemā limenī un ekonomikā nodrošina tikai daļēju nodarbinātību.

3. nodaļā izskaidrojām, kādēļ algas var būt nemainīgas. Bet kādēļ cenas ātri nenokrīt līdz limenim, kur kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu? Neokeinsisma skolas ekonomisti piedāvā tam trīs izskaidrojumu grupas. Visu to pamatā ir hipotēze, ka vismaz īsā laika periodā nepilnīgās konkurences likumi – kur firmas daļēji pašas arī uzrauga cenas, ko tās prasa par produkciju – vada ekonomiku. Tātad, ja firmas nedaudz paaugstinās cenas, tās nezaudēs visus savus klientus, bet, nedaudz samazinot cenas, tās nepārņems visu tirgu. Atsevišķas teorijas viena otru papildina, tās akcentē dažādus cenu noteikšanas aspektus, ar ko jāsaskaras firmām.

Cenu rādītāja izmaiņu izmaksas

Pirmajā cenu nemainīguma izskaidrojuma variantā uzsvertas cenu mainīguma reālās izmaksas. Ja firmas maina cenas, tām jādrūkā jauni cenu saraksti un vēl citādi jādara zināmas patērētājiem (klientiem) cenu izmaiņas. Cenu izmaiņas maksā naudu, un tās ir nosauktas par "ēdienkaršu izmaksām" (menu costs). Tās var būt lielas, bet šī ēdienkaršu izmaksu izskaidrojuma cenu nemainīgumam aizstāvji, to skaitā ir Gregorijs Menkivs no Hārvardas universitātes, kā arī Džordžs Akerlofs un Džanete Jelena no Kalifornijas universitātes Berklijā, norāda, ka pat mazām izmaksām var būt liela ietekme.

Izmantosim analogiju no fizikas. Ja lode ripo pa pilnīgi gludu virsmu bez berzes, tā ripo mūžīgi. Pat neliela berze stipri ietekmēs lodes kustību – tā

pakāpeniski apstāsies – tāpat, ja ekonomikā katra atsevišķa firma vilcinās regulēt savas cenas "ēdienkaršu" izmaksu dēļ, pat ja tās ir mazas, kopējā ietekme tomēr var būt nozīmīga. Var būt spēcīgs kopējais cenu nemainīgums.

Risks un nepilnīga informācija

Otrs izskaidrojuma variants saistīts ar risku. Kad ekonomikā sākas lejupslīde, firmas saskaras ar izmaiņām savas produkcijas pieprasījuma līknē. Tām jāsamazina vai nu cenas, vai produkcijas izlaide. Biznesmeņiem jāizlemj, cik daudz katru no tiem samazināt. Daudzās rūpniecības nozarēs ražotāji pievērš galveno uzmanību produkcijas izlaides regulēšanai, nevis cenu regulēšanai, jo nenoteiktība cenās var būt daudz lielāka nekā ražošanā.

Tam ir vairāki cēloņi. Kad firma pazemina cenu, tās pārdošanas apjoma pieaugums atkarīgs no citu attiecīgās nozares firmu un tās klientu reakcijas. Klienti var domāt, ka šis ir tikai pirmais no paredzamajiem cenu samazinājumiem, un atlikt pirkšanu, līdz cenas būs vēl zemākas. (7. nodaļā mēs redzējām, kā cenu iespējamā perspektīva ietekmē mājsaimniecību lēmumu par to, kad tieši pirkt preces.) Pircēji var vienkārši nolemt pagaidīt, lai redzētu, kā izturas citas firmas. No otras puses, kad firma samazina produkcijas ražošanu – ja tā nesamazina to pārāk lielā apmērā – tā riskē vienīgi samazināt rezerves zem parastā līmeņa un ar to, ka nākamajā periodā tai vajadzēs palielināt ražošanas apjomu, lai atjaunotu rezerves. Bet, ja ražošanas izmaksas abos periodos ir paredzamas aptuveni vienādas, šādai stratēģijai ir nelieli papildizdevumi un arī neliels papildu risks.

Izliktās pieprasījuma liknes

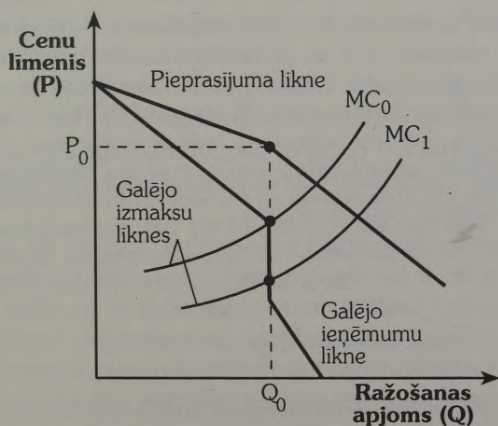
Trešā izskaidrojumu grupa cenu nemainīgumu attiecina uz pieprasījuma likņu veidiem, ar kādiem sastopas firmas daļējas konkurences apstākļos. Pilnīgas konkurences apstākļos firmai ir horizontāla pieprasījuma likne. Nepilnīgas konkurences gadījumā firmai ir lejupejoša pieprasījuma likne, raksturīgi, ka pieprasījuma liknei var būt pat laužums, kā parādīts 8.8. zīmējumā. Šis laužums nozīmē, ka firmu pārdotais produkcijas apjoms samazinās daudz vairāk, paceļot cenas virs punkta P_0 , nevis tā iegūst, samazinot cenas zem P_0 .

Pieprasījuma likne var būt ar lūzuma punktu divu iemeslu dēļ. Kāpēc reakcija uz cenu paaugstināšanu un pazemināšanu ir tik ļoti dažāda.

Viens iemesls ir šāds: kompānijas uzskata, ka, paceļot cenas, viņu klienti tūlīt par to uzzinās un sāks meklēt veikalus, kur preces pārdod par zemākām cenām. Turpretī, ja viņi pazeminās cenas, netērējot daudz līdzekļu reklāmai, citu veikalu klienti var neuzzināt par viņu cenu pazeminājumu, un viņi neiegūs daudz jaunu klientu.

Otrs iemesls ir – firmas baidās, ka, paceļot cenas, konkurējošās firmas var tās nepacelt, un tas radītu zaudējumus no šīm relatīvi konkurēt nespējīgām cenām. Bet gadījumā, ja firma cenas pazemina, konkurenti var to uzskatīt par draudu un līdzīgi pazemināt savas cenas, un firma maz iegūs no šī mēģinājuma palielināt noietu tirgu.

Izliktās pieprasījuma liknes sniedz vēl kādu bridinošu norādījumu: nelielas izmaiņas galējās izmaksās, var neietekmēt cenu, ko nosaka firmas. Pat, ja kompānijas izmaksas samazinās, tā turpinās pieprasīt cenu, kāda ir liknes lūzuma vietā – P_0 8.8. zīmējumā. Firmas, piemēram, uztraucas, ka, samazinot cenas atbilstoši zemākām galējām izmaksām tās neko neiegūs, jo citas firmas savas cenas arī atbilstoši izmainīs. Tā izliktās pieprasījuma liknes palielina cenu nemainīgumu: nelielas izmaiņas, kas, iespējams, saistītas ar algu samazināšanu, absolūti neietekmē ne ražošanas apjomu, ne firmas lēmumus par cenām.

8.8. zīmējums. Izliktie pieprasījuma grafiki un neelastīgas cenas.

Pārskats un prakse

Kopsavilkums

1. Ja cenu līmenis ir nostājies nemainīgi virs līmeņa, kur kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu, tad pieprasījums ir mazāks par piedāvājumu, produkcijas izlaide ir vienāda ar kopējo pieprasījumu, un ekonomika atrodas pieprasījuma ierobežotā līdzsvarā. Ja cenu līmenis atrodas nemainīgi zem līmeņa, kur kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu, tad piedāvājums ir mazāks par pieprasījumu, produkcijas izlaide ir vienāda ar kopējo piedāvājumu, un ekonomika atrodas piedāvājuma ierobežotā līdzsvarā.

2. Bezdarbs pieprasījuma ierobežotā līdzsvara apstākļos, ko apzīmē ar Keinsa bezdarbu, samazinās, kad kopējā pieprasījuma likne novirzās pa labi. Novirzes piedāvājuma liknē neietekmē ražošanas apjomu. Bezdarbs piedāvājuma ierobežotā līdzsvara apstākļos, ko sauc par klasisko bezdarbu, samazinās, kad kopējā piedāvājuma likne novirzās pa labi. Novirzes kopējā pieprasījuma liknē nekādi neietekmē ražošanu.

3. Ja ekonomika darbojas kopējā piedāvājuma liknes lēzenajā daļā, tad izmaiņas kopējā pieprasījumā un piedāvājumā apmēram vienādi ietekmēs nacionālo produkcijas izlaides līmeni, neskatoties uz to, vai cenas ir vai nav elastīgas. Ja ekonomika darbojas kopējā piedāvājuma liknes vertikālajā daļā, tad cenu nemainīgumam ir nozīme: piemēram, kopējā pieprasījuma liknes novirzei pa kreisi ir daudz lielāka ietekme uz produkcijas izlaidi ar elastīgām cenām nekā nemainīgu cenu gadījumā.

4. Keinsa skolas ekonomisti jeb keinsisti uzskata, ka cenas ir gandrīz nemainīgas un, ja tās ir sastingušas virs līmeņa, kurā kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu, noteicošais ir kopējais pieprasījums. Neoklasiskie ekonomisti uzskata, ka cenas ir elastīgas, kopējā piedāvājuma likne ir vertikāla, un tādējādi produkcijas izlaidi nosaka kopējais piedāvājums.

5. Neokeinsisti nosauc trīs cēloņus tam, kas izskaidro, kādēļ cenas lēni piemērojas līmenim, kur kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu. Firmām jāsasopas ar "ēdienkaršu" izmaksām; iespējams, ka

firmām drīzāk jāregulē ražošanas apjoms, nekā cenas ekonomikas lejupslīdes posmā, jo ar cenu izmaiņām saistītā nenoteiktība var būt lielāka; firmām var būt situācijas, kad pieprasījuma liknes ir izliektas, šādā gadījumā tās nevar mainīt cenas, pat mainoties galējām izmaksām.

Atslēgas termini

pieprasījuma ierobežotais līdzsvars
piedāvājuma ierobežotais līdzsvars
Keinsa bezdarbs
klasiskais bezdarbs
"ēdienkaršu" izmaksas

Pārskata jautājumi

1. Kas ir pieprasījuma ierobežotais līdzsvars; piedāvājuma ierobežotais līdzsvars? Kas ir Keinsa tipa bezdarbs, neoklasiskais bezdarbs?
2. Kā atšķiras neokeinsistu skolas un neoklasisko ekonomistu uzskati jautājumā par sekām, ko izraisa cenu un algu izmaiņas un novirzes kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma liknē? Kā atšķiras viņu uzskati par ieteicamo rīcību, lai palīdzētu samazināt bezdarbu?
3. Kādas ir divas situācijas, kad noteicošais ir pieprasījums? Kad noteicošais ir piedāvājums?
4. Kādos apstākļos ir nozīme faktam, ka kopējā pieprasījuma likne ir neelastīga? Vai mazelastīgām cenām ir dažāda nozīme atkarībā no tā, vai ekonomika darbojas kopējā piedāvājuma liknes horizontālajā vai vertikālajā daļā? Paskaidrojiet!
5. Kā atšķiras neoklasisko un Keinsa skolas ekonomistu uzskati par neelastīgām cenām? Uz ko norāda šis uzskatu atšķirības?
6. Nosauciet un paskaidrojiet trīs cēloņus, kādēļ cenas kopējā preču un pakalpojumu tirgū mainās lēni?

Uzdevumi

1. Pieņemsim, ka ekonomika sākumā ir kopējā pieprasījuma un piedāvājuma līdzsvarā, bet cenu līmenis nemainās. Ilustrējiet faktu, ka kopējā

pieprasījuma izmaiņām (novirzēm) pa labi un pa kreisi nav simetriskas ietekmes. Vai novirzēm pa labi un pa kreisi kopējā piedāvājumā būs simetriska ietekme (nozīme)? Kādēļ jā vai kādēļ nē?

2. Kopējā piedāvājuma likne var novirzīties divos veidos: palielināta papildjauda var izraisīt novirzes pa labi, samazinātas algas var radīt novirzes lejup. Kādos apstākļos tās būs atšķirīgas?

3. Iedomājieties, ka kopējais preču un pakalpojumu tirgus sākas pieprasījuma ierobežota līdzsvara apstākļos, bet cenu līmenis sāk regulēties un virza ekonomiku uz līdzsvaru. Pieņemiet, ka darbaspēka piedāvājuma likne ir neelastīga. Uzzīmējiet diagrammu, lai parādītu, kā cenu līmeņa pazemināšanās ietekmē darbaspēka pieprasījuma likni. Kādēļ cenu pazemināšanās algu līmeni virzīs lejup?

Pieņemiet, ka šīs izmaiņas cenu līmeni izmaina algas tādā pašā apjomā. Paskaidrojiet, kā šīs radušās algu izmaiņas ietekmēs kopējo piedāvājumu un pieprasījumu, un kā tas ir iespējams, ka ekonomika var atkal nonākt tādā pašā ražošanas līmenī, kā sākumā.

4. Kādos apstākļos jūs rekomendētu algu pazemināšanu bezdarba samazināšanai? Kad šāda algu pazemināšana būtu neproduktīva (ar pretēju efektu)? Kad tai varētu būt kaut neliela pozitīva nozīme, ja tāda vispār ir iespējama?

5. Salīdziniet šajā nodaļā doto nemainīgo sastingušo cenu apskatu ar algu nemainīguma analīzi 7. nodaļā. Kad algas atrodas virs līdzsvara līmeņa, kurā pieprasījums ir vienāds ar piedāvājumu, kas nosaka nodarbinātības līmeni? Kad cenas ir virs līdzsvara līmeņa, kas nosaka ražošanu (apjomu)? Kad algas atrodas virs līdzsvara līmeņa, kādas sekas ir – darbaspēka pieprasījuma liknes izmaiņām (novirzei); darbaspēka piedāvājuma liknes izmaiņām? Kad cenas ir virs līdzsvara līmeņa, kādas sekas ir – kopējā pieprasījuma liknes novirzei; kopējā piedāvājuma liknes novirzei?

9. nodaļa

NAUDA, BANKAS UN KREDĪTI

Daži saka, ka nauda ir visa ļaunuma sakne. Citi saka, ka nauda liek zemei griezties. Faktiski, no zināma viedokļa raugoties, nauda nedara neko. Nauda nav ne fabrika, ne jauns atklājums, nedz apgūstama prasme. Salīdzinot ar tautsaimniecību, ko veido reāli cilvēki, kas strādā ar reālām mašīnām, lai ražotu preces, kas tieši apmierina kāda vajadzības, nauda galvenokārt ir tikai papīrs, vai ieraksts bankas kompjuērā, kas netieši apmierina vajadzības tad, kad to tērē. Un tomēr, naudas piedāvājuma kontroli uzskata par katras industrializētas valsts valdības svarīgu funkciju, un, ja šī kontrole netiek nodrošināta, valdību apvairo inflācijas un depresijas radīšanā. Kāpēc naudai ir tik liela nozīme? Šajā un nākamajās divās nodaļās apskatīsim, kas ir nauda, raugoties no ekonomista viedokļa, kāpēc nauda ir tik svarīga, un kāpēc naudai piešķir pārāk lielu lomu vai apsūdz to par notiekošo ekonomikā un cilvēku dzīvē.

Pamatjautājumi

1. Kas ir nauda? Kādas ekonomiskās funkcijas tā veic?
2. Ko nozīmē naudas piedāvājums, un kā to mēra?
3. Kādas institūcijas mūsu ekonomikā ir atbildīgas par naudas piedāvājuma kontroli un monetāro politiku?
4. Kā modernās ekonomikas "rada naudu" ar bankas sistēmas palīdzību? Kā monetārās iestādes ietekmē naudas daudzumu apgrozībā un kredītu pieejamību? Citiem vārdiem sakot, kā tas iespaido naudas piedāvājumu un kredītus?

Naudas daudzveidība

Terminu «nauda» lieto dažādā nozīmē, un nevis tikai, lai apzīmētu papīra naudaszīmes un monētas. Kad kāds jums vaicā, cik naudas jūs nopelniet, viņš

domā, kādi ir jūsu ienākumi. Ja kāds saka «viņam ir daudz naudas», tad domā ka viņš ir bagāts, un nevis to, ka viņš noglabājis lielas summas skaidrā naudā. Ja kāds apsūdz firmas par to, ka tās interesē tikai naudas pelnīšana, viņš domā, ka firmas interesē tikai peļņas iegūšana.

Ekonomisti izmanto terminu «nauda» daudz šaurākā nozīmē. Ekonomistu definīcijas sākas ar papīru un metālu, ar papīra naudas zīmēm un monētām, kuras cilvēki apmaina pret precēm un pakalpojumiem. Bet tās ir tikai neliela daļa no tā, ko ekonomisti sauc par naudu. Viņi definē naudu saskaņā ar funkciju, kurai tā kalpo, un tāpēc vispirms nepieciešams apskatīt šīs funkcijas, pirms iemācāties naudas formālo definīciju.

Nauda kā maiņas līdzeklis

Tirdzniecību, kas norisinās bez naudas, sauc par barteru. Barters ietver vienkāršu vienas preces vai pakalpojuma apmaiņu pret otru preci vai pakalpojumu. Lielākā daļa bartera piemēru ir ļoti vienkārši: divas ģimenes vienojas pēc kārtas pieskatīt viena otras bērņus, ārsts un jurists vienojas sniegt konsultācijas viens otram. Arī valstis dažreiz paraksta līgumus, kas izteikti bartera veidā: noteikts daudzums naftas, piemēram, tiks tirgoti pret noteiktu mašīnu skaitu vai pret ieročiem.

Barters vislabāk darbojas primitīvās ekonomikās: iedomāsimies vecā stila zemnieku, kas veic barteru ar kalēju, drēbnieku, pārtikas veikala ipašnieku un ārstu savā mazpilsētā. Lai vienkāršais barters darbotos, nepieciešama abpusēja vēlmju sakritība. Tas ir, vienam individam ir tas, ko grib otrs indivīds, un otrādi. Henrijam ir kartupeļi, un viņam vajag kurpes, Džošuā ir kurpju pāris, un viņam nepieciešami kartupeļi, ar bartera palīdzību viņi abi būs apmierināti. Bet, ja Henrijam ir malka, un Džošuā nav vajadzīga malka, tad viņa kurpju barters ir apgrūtināošs, ja vien Henrijs un Džošuā nemeklēs citus cilvēkus cerībā, ka viņi spēs izdarīt daudzpusēju maiņu. Nauda dod iespēju padarīt daudzpusējo maiņu vienkāršāku; Henrijs pārdod savu malku kādam citam par naudu, un izmanto šo naudu, lai nopirktu Džošuā kurpes. Naudas izmantošanas priekšrocība kļūst vēl skaidrāka, ja iedomājamies miljardiem maiņu, kas norisinās modernā tautsaimniecībā. Naudas izmantošana maiņas atvieglošanai nozīmē, ka nauda veic maiņas līdzekļa funkciju.

Dažādas lietas ir veikušas maiņas līdzekļa funkciju. Patiešām, daudzējādā ziņā, lietu, kas izvēlēta par «naudu», var uzskatīt par sabiedrības vienošanos:

iemesls tam, ka jūs pieņemat naudu kā samaksu par to, ko pārdodiet, ir tāds, ka pārējie pieņems to kā samaksu par lietām, ko jūs vēlaties pirkt. Dažādas kultūras dažādos laikos lietojušas visādus priekšmetus kā naudu. Amerikas indiāņi izmantoja gliemežvāku krelles, tanī pašā laikā Dienvidjūru salās par maiņas līdzekļiem kalpoja tropiskie maluski ar spožu čaulu. Otrā pasaules kara laikā karagūstekņu nometnēs un arī daudzos mūsdienu cietumos, kā maiņas līdzeklis tiek izmantotas cigaretes.

Principā katru viegli transportējamu un uzglabājamu preci var izmantot par maiņas līdzekli. Ļoti ilgi zelts bija galvenais maiņas līdzeklis. Un tomēr zelts rada savas problēmas. Zelta monētas vērtība atkarīga no tās svara un tirības, tāpat arī no zelta piedāvājuma un pieprasījuma zelta tirgū. Tas maksātu dārgi, ja katru reizi, veicot maiņas operāciju, vajadzētu nosvērt zeltu un pārbaudīt tā kvalitāti. Tādējādi viena no agrinajām valdību funkcijām līdz divdesmitajam gadsimtam bija kalt zelta monētas, galvojot par to svaru un kvalitāti. Bet, tā kā zelts ir miksts metāls, tas nodilst lietošanas laikā. Noziedznieki arī ieguva zināmu peļņu, novilējot zelta monētu malas. Lai nodrošinātos pret to, monētu malās izveidoja rievojumu.

Mūsdienās visās attīstītās valstīs pasaulē lieto papīra naudu. Valdība to iespējā speciāli tikai šim nolūkam. Un tomēr vairumā darījuma operāciju netiek izmantotas naudas zīmes, bet banku čeki, kredītkartes, kuru saldo tiek apmaksāti ar čekiem, vai naudas līdzekļi, kurus elektroniski pārskaita no vienas bankas uz citu banku. Ekonomisti uzskata, ka arī kārtējo kontu saldo ir nauda, tāda pati kā naudas zīmes, jo to pieņem norēķiniem gandrīz visur, un tādējādi tā pilda savu maiņas līdzekļa funkciju. Tā kā lielākai cilvēku daļai daudz vairāk naudas ir kārtējā kontā nekā naudas makā, tad ir pilnīgi skaidrs, ka ekonomistu novērtējums ir tāds, ka naudas apjoms apgrozībā ir daudz lielāks nekā naudas zīmju un monētu summa, kas atrodas apgrozībā.

Nauda kā uzkrāšanas līdzeklis

Cilvēki tikai tad gribēs mainīt to, ko viņiem jāpārdod par naudu, ja būs pārliecināti, ka vēlāk varēs apmainīt naudu pret tādām precēm un pakalpojumiem, ko viņi gribētu pirkt. Tādējādi, lai nauda pildītu savu maiņas līdzekļa funkciju, tai vismaz īslaicīgi jāsauglabā sava vērtība. Šī funkcija pazīstama ar nosaukumu naudas kā uzkrāšanas līdzekļa funkcija. Bija laiks, kad valdības baidījās, ka papīrnauda pati par sevi kādu brīdi pēkšņi vairs

netiks pieņemta, un tāpēc papirnauda nav tik labs uzkrāšanas līdzeklis kā zelts. Cilvēki ticēja papīra naudai tikai tāpēc, ka tai bija zelta segums (ja gribējāt, tad varējāt apmainīt savu papīra naudu pret zeltu).

Mūsdienās valstis ar stipru ekonomiku apgrozībā tiek laista pret zeltu neapmaināma papirnauda – deklarēta (fiat) nauda, t.i., nauda, kurai ir vērtība tāpēc, ka valdība paziņojusi, ka tai ir vērtība un tāpēc, ka cilvēki ir ar mieru to pieņemt apmaiņā pret precēm. Anglijas banka cenšas savu banknošu īpašniekus, ja ir runa par piecu mārciņu banknoti, iedrošināt ar vārdiem: "Es apņemos maksāt tās turētājam pēc pieprasījuma piecas sterliņmārciņas". (Faktiski, šādam paziņojumam nav seguma! Reiz vecos laikos, kad sterliņmārciņai bija zelta segums, Anglijas bankai bija pienākums apmainīt naudas zīmes pret zeltu. Bet mūsdienās, vienīgais, ko Anglijas banka piedāvās apmaiņai pret vienu piecu sterliņmārciņu banknoti, būs cita piecu sterliņmārciņu banknote.) Šī papirnauda ir likumīgs maksāšanas līdzeklis, kas nozīmē to, ka gadījumā, ja jūs esiet kādam parādā 50 sterliņmārciņas, jūs pilnīgi nomaksāsit parādu, ja jūs šai personai atdosiet piecdesmit mārciņu naudas zīmi. Viedoklis, ka viss, pat nauda saglabās savu vērtību, ja valdība to tā paziņos, ir pretrunā ar ekonomisko teoriju par pieprasījumu un piedāvājumu. Kā mēs redzēsīm 10. nodaļā, viena no svarīgākajām monetārās politikas funkcijām ir saglabāt neapmaināmās papirnaudas vērtību.

Ir daudz dažādu uzkrāšanas līdzekļu. Zelts, kas vairs nav «nauda», jo tas vairs nekalpo kā maiņas līdzeklis, tomēr turpina kalpot kā uzkrāšanas līdzeklis. Piemēram, Indijā cilvēki tur lielu daļu no saviem ietaupījumiem zelta veidā. Zelts vēl joprojām atrodas Fort Noksā un tā vērtība sniedz miljardos dolāru. Zeme, uzņēmumu akcijas un obligācijas, nafta un derīgie izrakteņi – tie visi ir uzkrāšanas līdzekļi. Protams, neviens no viņiem nav pilnīgi drošs, jo jūs nevarat būt pilnīgi pārliecināti, pret ko tos varētu mainīt nākotnē. Bet valūta, kārtējo kontu saldo un citas naudas formas arī nav pilnīgi droši uzkrāšanas līdzekļi. Ar sterliņmārciņām savā kabatā vai bankas kontā jūs varēsiet, vai nu nopirkt vairāk vai mazāk atkarībā no tā, kā mainīsies cenas.

Nauda kā vērtības mērs

Veicot savas maiņas līdzekļa un vērtības uzkrāšanas līdzekļa funkcijas, nauda kalpo vēl trešam nolūkam: tā ir līdzeklis, lai izmēritu dažādu preču relatīvās vērtības. Tādējādi tā veic naudas, kā vērtības mēra, funkciju. Ja

banāns maksā 10 penijus un persiks 20 penijus, tad persika vērtība ir divreiz lielāka nekā banāna vērtība. Cilvēks, kas grib mainīt banānus pret persikiem, var to veikt attiecībā divi banāni pret vienu persiku. Tātad, nauda ir vienkāršs un parocīgs līdzeklis, lai noteiktu relatīvās tirgus vērtības.

Iedomājieties, cik grūti firmām būtu novērtēt savu darbību bez šāda vērtības mēra. Grāmatvedības reģistrs parādītu, cik katra veida precī firma nopirka vai pārdeva. Bet tas fakts, ka firma kādu precī pārdeva vairāk, nekā nopirka, mums neko neizteiktu. Mums nepieciešams zināt visa tā vērtību, ko firma pārdod, attiecībā pret visa tā vērtību, ko firma nopērk; nauda dod vērtības mēru, ar kuru firmas un visi pārējie izdara šos novērtējumus.

Tagad mēs varam dot naudas ekonomisko definīciju. Nauda ir viss, kas vispārāzīts kā maiņas līdzeklis, uzkrāšanas līdzeklis un vērtības mērs. Citiem vārdiem sakot, nauda ir viss, ko tā dara.

Naudas piedāvājuma mērišana

Naudas apjomu sauc par naudas piedāvājumu un tas ir rādītājs, kas raksturo naudas krājumu apjomu, līdzīgi kapitāla masas apjomam. Pārējie mainīgie lielumi, kas apskatīti šajā nodaļā arī raksturo krājumu apjomus, bet tie ievērojami ietekmē tādu plūsmu rādītājus, piemēram, kā ekonomiskās darbības līmenis, ko izsaka naudas izteiksmē.

Mēs jau redzējām, ka naudas piedāvājuma mērišana nav vienkārša apgrozībā esošo naudas zīmju un monētu vērtības saskaitīšana. Jautājums ir, ko vajadzētu ietvert naudas piedāvājumā? Veselai rindai lietu, bet ne visām, piemīt dažas naudas funkcijas. Piemēram, žetoni, kurus izdod kazino kāršu spēlē, kalpo kā maiņas līdzeklis tikai kazino un varbūt kādā tuvākajā veikalā un restorānos, bet nekur citur ārpus kazino tos nepieņems; tie nav nedz vispārpieņemti maiņas līdzekļi, nedz uzskaites vienības.

Ekonomisti sāk naudas mērijumus ar banknotēm un monētām, kuras mēs nēsājam līdz. Pēc tam ekonomisti paplašina naudas mērijumus, ietverot visu citu, kas tāpat pilda visas trīs naudas funkcijas. Kārtējie konti vai noguldījumi uz pieprasījumu arī tiek iekļauti naudas masā, jo tie ir bankas rēķinu citas formas. Bet, ja viss, kas pilda minētās trīs naudas funkcijas, tiek ietverts naudas piedāvājumā, tad kur gan ir robeža? Tā tas var turpināties, sākot no lietām, kuras visi piekritis saukt par naudu, līdz lietām, kas var būt kā nauda tikai ar zināmiem nosacījumiem, līdz lietām, kas tikai retumis darbojas kā nauda, un lietām, ar kurām nekad nerēķināties, kā ar naudu.

Anglijas banka publicē rādītājus dažādiem naudas elementu kopumiem. Visšaurākā nozīmē M0 ir – "plašā naudas bāze" – kas sastāv no naudas zīmēm un monētām, kas atrodas apgrozībā ārpus Anglijas bankas, plus baņķieru darījumu noguldījumi Anglijas bankā.

Jau plašāk ir definēts kopums M2: tas sastāv no naudas zīmēm un monētām, «klientūras» noguldījumiem sterliņmārčiņās, ko tur Lielbritānijas bankās iedzīvotāji vai rezidenti («rezidents» šeit nozīmē jebkuru, atskaitot bankas). Banku klientūras noguldījumus var definēt kā visus bezprocentu noguldījumus, plus noguldījumus, kurus izsniedz pret čekiem, vai termiņnoguldījumus, vienalga ar kādu termiņu, plus pārējos noguldījumus līdz 100 000 sterliņmārčiņām, kam termiņš ir mazāks par vienu mēnesi.

Vēl plašāka definīcija ir M4: tā ietver naudas zimes un monētas un visus noguldījumus sterliņmārčiņās Lielbritānijas bankās, un turklāt vēl "Lielbritānijas nebanku sektoru"; tā ietver visus jebkura lieluma pieprasījuma un termiņnoguldījumus.

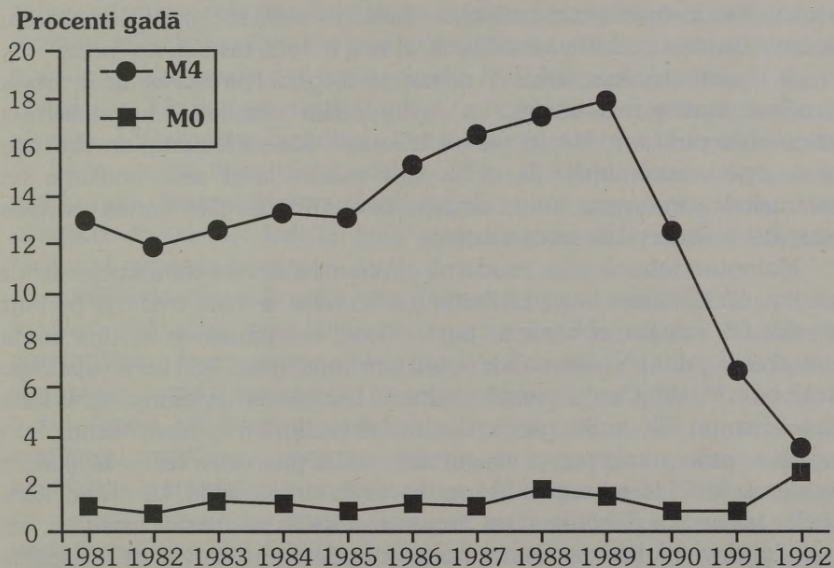
Bez tam Anglijas banka publicē rādītājus, kas apzīmēti ar M3H. Tas domāts salīdzināšanai ar plašiem naudas elementu kopumiem, ko publicē pārējās Eiropas Kopienas valstīs ("H" – no vārda harmonizēt). M3H ietver M4, kam vēl pieskaitīti Lielbritānijas rezidentu ārzemju valūtas noguldījumi Lielbritānijas bankās, un atvērto korporāciju noguldījumi sterliņmārčiņās un ārzemju valūtā, kādi tām ir Lielbritānijas bankās. M3H ir mazliet lielāks nekā M4 – par apmēram 5%.

Gadu gaitā tika izmantota vesela rinda atšķirīgu naudas masas definīciju. M1, M3 un £M3 (sterliņmārčiņas M3) tika izmantota nesenā pagātnē. £M3 kontrole bija galvenais elements Tečeres valdības "vidēja laika perioda" finansu stratēģijā Lielbritānijā, sākot no 1980. gada. Laika gaitā definīcijas mainījušās, jo mainījušies likumi un noteikumi par bankām un būvbiedrībām (celtniecības kreditsabiedrībām); bankas un būvbiedrības izstrādājušas un ieviesušas jaunus finansu rādītājus, un izmaiņas notikušas arī dažāda veida finansu instrumentu lietošanā un nozīmīgumā.

Piemēram, naudas piedāvājuma lielums M1 netika izmantots vairāk tāpēc, ka tas neieslēdza kārtējos kontus ar augošiem procentiem.

Viena no grūtībām naudas krājumu mērīšanas lielumu izmantošanā ir tā, ka tie visi nepieaug vienādi. Tas izraisīja apjukuma jautājumā par monetāro politiku un radīja grūtības izdarīt secinājumus par to, kas notiek ekonomikā. 9.1. zīmējumā parādīti lielumu M0 un M4 auguma tempi 80. gados. M4

samērā strauji pieauga līdz 1990. gadam, turpreti M0 pieauga daudz lēnāk.

9.1. zīm. Naudas krājumu pieauguma tempi.

Nauda un kredīts

Viena no naudas pamatīpašībām ir tā, ka tā ir maiņas līdzeklis. Un tomēr daudzās operācijās nav nepieciešams izmantot kādu no līdz šim apskatītiem mērijumiem: M0, M2 vai M4. Tie ietver kreditus, nevis naudu. Pārdodot uzvalku, mēbeles vai automobili, veikali bieži vien nesaņem naudu, bet gan solījumu no jums, ka jūs maksāsi naudu, kaut kad nākotnē. Skaidrs, ka kredīts ir saistīts ar naudu: tas, ko jūs esiet veikalam parādā, tiek mērīts naudā. Jūs kaut ko gribat šodien, bet nauda tam jums būs tikai rit. Veikals grib, lai jūs nopērciet šodien, un ir ar mieru gaidīt naudu līdz rītdienai vai nākamajai nedēļai. Tā ir savstarpēji izdevīga tirdzniecība. Bet tā kā maiņa nav vienlaicīga, veikalam jāpaļaujas uz jūsu solījumu.

Kā teikts sakāmvārdā, solīts makā nekrit. Bet, ja tos solījumus lauž pārāk bieži, veikali vairs nevarēs uzticēties pircējiem un maiņas ar kredītu palīdzību nenotiks. Tāpēc tas varētu būt zināms stimuls attīstīt institūcijas, tādas kā bankas, kas novērtētu, kurš turēs ekonomiska rakstura solījumus, un palīdzētu nodrošināt tādu stāvokli, lai solījums, ja reiz ir dots, tas tiek arī turēts.

Ja iesaistās bankas, veikalam nemaz nevajag ticēt pircēja vārdiem; drīzāk pircējam jāpārlicina banka, ka viņš noteikti samaksās. Iedomāsimies automobiļa pirkšanu. Banka piekrit Lūkasam dot aizdevumu, un viņš pēc tam nopērk automobili. Ja vēlāk viņš nolemj lauzt savu solījumu un neatmaksāt aizņēmumu, automobiļa pārdevējs ir aizsargāts. Banka centīsies piespiest Lūkasu pildīt savas saistības.

Mainoties tehnoloģijai, modernā ekonomika arvien vairāk paļaujas uz kredītu, kā darījumu bāzi. Lielbritānijas bankām ir sena tradīcija piešķirt firmām un indivīdiem summas par čekiem, kas pārsniedz kārtējā konta atlikumu. Kredits ir pieejams līdz noteiktam limitam tad, kad tas ir vajadzīgs. Ar Visa un Master Card un veselu rindu citu kreditkaršu ieviešanu, kuras sāka plaši izmantot 70. un 80. gados, kredīti tiek piešķirti miljoniem klientu, kuri tagad var pirkt preces pat, ja viņiem nav naudas pie rokas, vai nu kā skaidra nauda vai kā kārtējo kontu atlikums. Ir vesela virkne veidu, kā cilvēki, kam pieder mājas, var dabūt kredītu, izmantojot savas tiesības uz īpašumu, vai nu kā aizdevuma ķīlu vai vismaz norādot aizdevējam, ka viņam ir iespējas nomaksāt aizdevumu.

Šie jauninājumi atvieglo kredītu iegūšanu. Bet tie ir izmainījuši arī ekonomistu uzskatus par naudas lomu ekonomikā, padarot nesaprotamas tās definīcijas, kas reiz likās pavisam skaidras.

Moderno ekonomiku finansu sistēma

Vispārīgi runājot, valsts finansu sistēma aptver visas institūcijas, kas iesaistītas ietaupījumu virziņā no mājsaimniecībām un firmām, kuru ienākumi pārsniedz izdevumus, uz citām mājsaimniecībām un firmām, kur gribētu tērēt vairāk, nekā atļauj to ienākumi un likvidie aktīvi. Šeit mēs tuvāk apskatīsim vissvarīgākās no šīm institūcijām.

Finansu sistēma ne tikai ļauj patērētājam pirkt automobiļus, televizorus un videosistēmas, pat tad, ja viņiem nav skaidras naudas. Tā dod iespēju firmām investēt naudu fabrikās un jaunās mašīnās, lai palielinātu darba ražīgumu un nodrošinātu darbavietas papildu darbaspēkam. Dažreiz nauda virzās no mājsaimniecības, kas kaut ko ietaupījusi, uz firmu, kam nepieciešama papildu skaidra nauda. Lai iegūtu naudu, ASV korporācijas dažreiz pārdod obligācijas. Tās līdzīgas aizņēmumiem uz noteiktu laiku, piemēram, uz 90 dienām, 180 dienām, 5 gadiem, – ar iepriekšnoteiktām procentu likmēm. Ja Bens nopērk tikko izlaistu obligāciju no General Motors, viņš aizdod naudu tieši General Motors. Lielbritānijā mazāk populārs ir korporāciju obligāciju tirgus. Bet indivīdi bieži aizdod naudu tieši mazākām firmām, tādām kā ģimenes firmām.

Lielākā līdzekļu daļa plūst caur finansu starpniekiem. Tās ir firmas, kas atrodas vidū starp noguldītājiem, kam ir papildu naudas līdzekļi, un aizņēmējiem, kam nepieciešami papildu līdzekļi. Vissvarīgākā finansu starpnieku grupa ir bankas, bet no iepriekšapskatītā tuvplānā ir skaidrs, ka ir arī daudzi citi finansu starpnieki. Tie visi nodarbojas ar potenciālu aizņēmēju meklēšanu, cenšoties noteikt, ar kuriem būtu vērts riskēt, un kontrolējot viņu investīcijas un aizdevumus. Minētie starpnieki ņem «depozītus» no patērētājiem un tos investē. Ieguldot naudas līdzekļus daudzās dažāda veida investīcijās, viņi dažādo, un tādējādi samazina risku. Viens ieguldījums var izrādīties sliktāks, bet dažādība dod starpniekam zināmu drošību, kuru tas neiegūtu, ja liktu visu uz vienas kārts. Dažādas finansu institūcijas atšķiras viena no otras, gan savu klientu ziņā gan pēc tā, kur tās investē līdzekļus, un kam pieder institūcija.

Tuvplānā: finansu starpnieki Lielbritānijā

Daži finansu starpnieki aizņemas naudu no iedzīvotājiem un aizdod to kredītaņēmējiem, vai izmanto investīcijām. Pastāv juridiska un regulējoša rakstura starpnieku institūciju atšķirības, bet galvenā no tām saistīta ar aizdevumu vai investīciju veidu.

Bankas. Anglijas banka klasificē kā bankas vairākas institūciju grupas Lielbritānijā un regulē to darbību. Tās pieņem noguldījumus, izsniedz aizdevumus un iegulda līdzekļus investīcijās.

Dzīvības apdrošināšanas kompānijas. Tās iekasē maksu par apdrošināšanu, un no šīm iemaksām tās kārto citas saistības. Tās arvien ciešāk saistās ar bankām

un hipotēku biedrībām, kas arvien vairāk cenšas pārdot saviem klientiem citus pakalpojumus, bez banku lietu kārtošanas. Dzīvības apdrošināšanas polises ļoti daudz izmanto hipotēku kontraktos – tā saucamajās "noguldījumu hipotēkās", kurām zināmu laiku bija nelieli nodokļu atvieglojumi, kurus piešķīra aizņēmējiem, un kuras vēl joprojām dod lielas priekšrocības (komisijas naudu formā) apdrošinājuma tirgotājiem un "finansu konsultantiem".

Hipotēkas biedrības. Sākotnēji tās nodarbojās ar noguldījumu pieņemšanu un to izmantošanu, izsniedzot aizdevumus dzīvojamo māju iegādei. Pēdējā laikā tās arvien vairāk līdzinās bankām, un piedāvā plaša mēroga pakalpojumus, tādus, kā skaidras naudas automātus, čeku grāmatīņas un kredītkartes. Tām ir atļauts arī veidot fondus, aizņemoties naudu «vairumtirgos», un nevis tikai pieņemt noguldījumus no fiziskām personām (norobežojoties no t.s. "mazumtirgus" jeb klientu tirgus naudas).

Kopējo investīciju trasta fondi. Individī var nopirkt "daļas" šajos trasta fondos. Ienākumus iegulda dažāda veida akcijās un obligācijās. Dažādi fondi investē dažāda veida aktīvos. Daži pērk akcijas, kas dod mazu dividendi, bet lielu kapitāla pieaugumu. Citi cenšas iegūt augstas dividendes, bet ar mazu kapitāla pieaugumu. Citi cenšas piedāvāt drošu, bet relatīvi mazu ienākumu, citus piesaista augsti vidējie ienākumi, bet saistīti ar lielāku risku.

Pensiju fondi. Tie ievāc pensiju iemaksas no saviem biedriem un tās investē dažādās akcijās un obligācijās, pērk zemi, īpašumus vai mākslas darbus (slavenais gadījums ar Valsts Akmeņogļu pārvaldes pensiju fondu). To nolūks ir nodrošināt pensijas saviem locekļiem, pēc tam, kad viņi aiziet pelnītā atpūtā. Dažreiz šos fondus nelikumīgi piesavinās personas vai kompānijas, kas izveido fondu (kā tas bija Roberta Maksvela un Mirror Group Newspapers gadījumā) vai likumīgi revidē firmas, kas šos pensiju fondus veido, lai nodrošinātu sevi ar papildu finansēm, ja var izvirzīt prasību, ka pensiju fondam ir vairāk resursu nekā nepieciešams, lai nokārtotu tā perspektīvās saistības.

Banku sistēma

Vairumā attīstīto ekonomiku finansu sistēmas bāze ir papirnauda, kas iespiesta praktiski bez jebkādam izmaksām, un iegūst vērtību no tā, ka tās piedāvājums ir ierobežots. Tai nav savas iekšējās vērtības (piem., pretstatā zeltam). Galveno lomu šādu ekonomiku finansu sistēmā spēlē papīra naudas piegādātājs, centrālā banka. Lielbritānijā centrālā banka ir Anglijas banka, Vācijā – Bundesbanka, Francijā – Francijas banka (Banque de France), Amerikas Savienotajās Valstīs – Federālo Rezervju sistēma un Japānā – Japānas banka.

Centrālās bankas finansu sistēmā pilda vairākas funkcijas. Viena no tām – baņķiera loma attiecībā pret pārējām bankām, un "pēdējās instances aizdevēja" loma. Šajā kvalitātē centrālā banka uztur depozītus, kurus pārējās bankas ieguldījušas tautsaimniecībā. Šos ieguldījumus bankas izmanto kā rezerves aktīvus, kurus tās var likvidēt, ja nepieciešams izmaksāt skaidru naudu noguldītājiem, un tos var arī izmantot, lai kārtotu operācijas banku starpā. Kā pēdējās instances aizdevēja centrālā banka, ja nepieciešams, naudu aizdod pārējām bankām, lai noguldītāji bankās varētu būt droši, ka vienmēr varēs saņemt savus noguldījumus skaidrā naudā, un lai nodrošinātu ticību banku darbībai.

Vēl viena ar to saistīta funkcija, kuru bieži, bet ne vienmēr, centrālās bankas pilda, ir banku sistēmas regulējošā funkcija. Šajā kvalitātē centrālā banka uzspiež savus noteikumus personām vai firmām, kas grib darboties kā bankas, un kontrolē to darbību, lai samazinātu briesmas, ka bankas kļūtu maksāt nespējīgas, un līdz ar to mazinātu iespēju, ka centrālajai bankai vajadzētu darboties kā pēdējās instances aizdevējai.

Trešā loma, kuru spēlē daudzas, bet ne visas centrālās bankas, ir valdības baņķiera loma. Šajā kvalitātē banka, vai nu tieši aizdod naudu valdībai vai kārtō aizdevumu valdībai ar finansu tirgu starpniecību, un pārvalda valsts parāda finansēšanu. Dažās valstīs prasa, lai centrālā banka tieši aizdotu valdībai, lai nodrošinātu tās vajadzības pēc skaidras naudas. Atsevišķos gadījumos tas būs par cēloni vienkāršai naudas drukāšanai, lai valdība tērētu, un tas savukārt radīs inflāciju un hiperinflāciju. Citās valstīs, lai daļēji izvairītos no hiperinflācijas briesmām, centrālajai bankai aizliegts tieši aizdot naudu valdībai.

Lielbritānijā Anglijas banka pilda parāda saistību kontroles un regulēšanas lomu – iesakot valdībai, kā finansēt savu deficitu, un kontrolējot valsts parādu. Šo lomu vienmēr uzskatīja par šīs bankas vienu no galvenajām lomām. Viens no svarīgākajiem Anglijas bankas izveidošanas iemesliem bija naudas līdzekļu nodrošināšana Lielbritānijas valdībai.

Dabīgs rezultāts tam, ka centrālā banka ieņem galveno vietu finansu sistēmā, ir centrālās bankas vislielākā ietekme uz visu finansu tirgu ekonomikā. Tā var noteikt tādu procentu likmi, lai manipulētu ar procentu likmēm, kādā tā vēlas, aizdodot naudu pārējām finansu institūcijām. Centrālā banka var izmantot savas iespējas pirkt un pārdot valsts un pārējos vērtspapirus finansu tirgos, lai ietekmētu procentu likmes – šo vērtspapīru

ienesīgumu, – un tā var regulēt naudas daudzumu, kas ir apgrozībā ekonomikā.

"Naudas radišana" modernā ekonomikā

Banku sistēma modernā ekonomikā

Lai redzētu, kā centrālā banka var ietekmēt naudas krājumus un procentu likmes, mums jāapskata veids, kādā bankas veic savus darījumus, sniedzot aizdevumus un investējot. Lielākā naudas daļa ekonomikā nesastāv no naudas zīmēm un monētām, bet no banku noguldījumiem, un banku noguldījumi tiek izmantoti, galvenokārt, kā banku aizdevumi saviem klientiem. Saka, ka bankas «rada» naudu ar savu aizdevējdarbību. Daudziem par pārsteigumu mūsdienu naudas piedāvājumu nerada naudas kaltuve vai spiestuve, bet, galvenokārt, banku sistēma. Kad jūs ielieciet naudu bankā, banka vienkārši nenoliek valūtu savā krātuvē, neieliek to mazā ailē, kas apzīmēta ar jūsu uzvārdu, un netur to līdz tam brīdim, kad jūs esiet gatavi to izņemt. Jebkura banka, kas tā darītu, rīkotos muļķīgi. Tā vietā bankas saprot, ka ne visi no tūkstošiem noguldītāju, izņems savu naudu kādā noteiktā dienā. Daži ieradīsies nākamajā nedēļā, daži pēc pāris nedēļām, daži neieradīsies pat visa gada laikā. Jo vairāk bankai izdodas pierunāt klientus noguldīt naudu, jo vairāk tā var izsniegt naudu aizdevumos, un tādējādi banka varēs vairāk nopelnīt. Lai piesaistītu noguldītājus, banka varētu maksāt procentus saviem noguldītājiem, efektīvi atdodot (pēc tam, kad paņēmusi savu daļu) atlikušo daļu no procentiem, kas nopelnīti par aizdevumiem.

Jautājums rodas, cik daudz var droši aizdot? Naudu, ko banka patur gadījumā, ja tie, kas noguldījuši naudu, grib to saņemt atpakaļ, sauc par rezervi. Cik lielas rezerves jātur? Vai bankai vajadzētu turēt rezervē 5 procentus no noguldījumiem? Vai 20 procentus no noguldījumiem? Jo mazāk tā tur rezervē, jo vairāk naudas banka var nopelnīt, bet lielāka ir iespēja, ka bankai nebūs pietiekamu naudas līdzekļu uz rokas, ja gadījuma dēļ liels skaits noguldītāju gribētu izņemt savus noguldījumus vienā laikā. Lai saprastu, kā minētās rezerves darbojas, un kā tās ietekmē naudas pieprasi-

jumu un piedāvājamus kreditus ekonomikā, mums nepieciešams sikāk apskatīt bankas bilanci.

Bankas bilance

Baņķieri skatās uz pasauli atpakaļejoši. Kur gan vēl citur aizdevumus sauktu par «aktīviem» un noguldījumus par "pasīviem". Tā ir perspektīva, kas parādīta bankas bilancē. Lidzīgi jebkuras firmas bilancei, tā apraksta bankas aktīvus un pasīvus. Aktīvi ir tas, kas pieder firmai, ieskaitot arī to, ko citi firmai palikuši parādā. Tāpēc bankas aizdevumi parādās bilancē aktīvos. Pasīvi ir tas, ko firma parādā citiem. Šeit mēs bankas noguldītājus uzskatām par tādiem, kas aizdevuši naudu bankai; viņi var dabūt savu naudu atpakaļ, ja grib. Tāpēc noguldījumus uzskata par bankas pasīviem.

9.1 tabulā parādīta Mid-Lloyd bankas bilance. Tās aktīvi iedalīti četrās kategorijās: aizdevumi, valdības obligācijas, likvidie aktīvi un skaidras naudas rezerves Anglijas bankā. Skaidrās naudas rezerves un likvidos aktīvus tur, lai apmierinātu klientus, kas iespējams vēlētos izņemt savus noguldījumus. Skaidrās naudas rezervēm Anglijas bankā jābūt vismaz 0,5 % apmērā no bankas noguldījumiem. Papildu šim likumīgi prasītām rezervēm Anglijas bankā, bankas tur papildu rezerves (arī Anglijas bankā), tā saucamos «baņķieru darījumu depozītus», lai apmierinātu savas ikdienas vajadzības, kārtējot operācijas starp bankām, kā arī lai apmierinātu savu klientu prasības pēc skaidras naudas. Prasītā rezerve 0,5 % apmērā darbojas kā nodoklis bankām par tiem pakalpojumiem, ko sniedz Anglijas banka.

Likvidie aktīvi ietver tikai istermiņa Valsts kases vekselus, un citus valdības vekselus, pašvaldību vekselus un privātā sektora vekselus («komercvekselus»). Šie aktīvi nav skaidrā naudā, bet tos var nekavējoši pārvērst skaidrā naudā, pārdodot par gandrīz zināmu cenu, un tad izmantot, lai apmierinātu to klientu vajadzības, kas izņem noguldījumus. Anglijas banka parasti ir gatava nopirkt šos aktīvus no citām bankām, kad tām ir nepieciešama papildu skaidra nauda.

Bankām, kas pārvalda minētos aktīvus, ir zināmas priekšrocības, jo šie aktīvi dod lielākus ienākumus bankām nekā rezerves Anglijas bankā; bankas nedaudz upurē likvidu iespējas, lai iegūtu lielākus ienākumus.

Likvido aktīvu proporcija pret noguldījumiem bankās ir Anglijas bankas "piesardzīgās regulēšanas" objekts. Lai gan likvidajiem aktīviem nevajag

uzrādīt kādu noteiktu minimālu procentu pret noguldījumiem, no bankām prasa, lai tās turētu tādu summu, kuru var uzskatīt par «piesardzīgu», ņemot vērā banku noguldījumu veidus. Piemēram, noguldījumi, kas tiek turēti kārtējo kontu formā, kuros apgrozība ir ātra, ar daudziem ienākošiem un izejošiem maksājumiem, un kuru vidējās bilances ir relatīvi mazas, prasa, lai būtu lieli likvidie aktīvi, jo jebkura no šādām bilancēm var ātri samazināties līdz nullei. Kontrastā ar to, noguldījumiem, kas tiek turēti kontos ar augstiem procentiem, kuriem 3 mēnešus pirms noņemšanas nepieciešams iesniegt pieprasījumu (vai paredzēta soda nauda trīs mēnešu procentu apmērā), un, kur čekiem jābūt vismaz par 500 sterliņmārciņām, ir nepieciešamas relatīvi mazas likvido aktīvu rezerves. Varbūtība, ka bankai var pietrūkt skaidra nauda, ja pēkšņi no šādiem kontiem tiek noņemtas lielas summas, ir niecīga.

Valdības obligācijām, kas pieder bankām, parasti ir garāki termiņi nekā Valsts kases vekseljiem, kas ietverti likvidos aktīvos. Tās ir banku investīcijas. Tās dod mazu, bet drošu ienākumu: netiek pieļauta varbūtība, ka Lielbritānijas valdība varētu nenomaksāt savus parādus. Tie nav likvidi aktīvi. Lai gan šīs investīcijas var jebkurā laikā pārdot par skaidru naudu valdības obligāciju tirgū – tirgū «ar zeltītu maliņu» – to kapitāla vērtība ir samērā nenoteikta. Vismazāk likvidā aktīvu kategorija, ko tur bankas, ir aizdevumi klientiem. Tie arī sastāda bankas aktīvu lielāko masu. Lielākā daļa aizdevumu piešķirta uz noteiktu, vismaz minimālu, laiku, un banka nevar saņemt savu naudu atpakaļ pirms nav pienācis aizdevuma nomaksāšanas termiņš.

Mid-Lloyd bankas pasīvi iedalīti divās kategorijās. Lielākā ir klientu noguldījumi, un tie var ietvert kārtējos kontus un dažāda veida depozīta vai noguldījuma kontus. Otrais postenis ir pašu vai bankas kapitāls. Tā ir starpība starp bankas aktīviem un tās pārējiem pasīviem (praksē, galvenokārt, noguldījumiem; ilustrācijā, tikai noguldījumiem). Bankas kapitāls var darboties kā zināma veida buferis, lai pasargātu noguldītājus no bankas aktīvu vērtības svārstībām. Piemēram, ja bankas aktīvi ietver 1 miljardu sterliņmārciņu aizdevumu kādai attīstības valstij, kuru tā nenomaksā, bankai jānoņem šā «aktīva» vērtība no savas bilances. Ja banka "noraksta" savu aktīvu vērtību 1 miljardu sterliņmārciņu apmērā bilances kreisajā pusē, bankai vienlaicīgi jāsamazina postenis labajā pusē par tādu pašu summu. Tā ir parādā saviem noguldītājiem to pašu summu, ko iepriekš, pasīvs, kas tiek samazināts, ir bankas kapitāls. Kad bankas veido rezerves sliktajiem parādiem, tās pieskaita pie sava kapitāla un investīcijām rezerves summu, lai palielinātu šī bufera lielumu, un samazinātu risku, ka gadījumā, ja šie parādi kļūst slikti un

jānoraksta, bet atlikušie bankas aktīvi nav pietiekami lieli, lai nosegtu klientu noguldījumus.

Pēdējos gados ar banku regulatoru palīdzību pievērs arvien lielāku uzmanību nepieciešamībai nodrošināt tādu stāvokli, ka bankām, lai apmierinātu kontu slēgšanas vajadzības, ir pietiekams kapitāls, lai aizsargātu savus noguldītājus. Ir par maz nodrošināt, ka bankām ir tikai pietiekami daudz skaidras naudas un likvidie aktīvi. 1988. gadā regulatori, pārstāvji no visas pasaules, kas nodarbojas ar banku regulēšanas jautājumiem, satikās Bāzelē un vienojās uzlikt bankām vienotu minimālo kapitāla atbilstības prasību – no 1992. gada šī vienošanās prasa, lai bankas saglabātu kapitālu, kas sastāda vismaz 8 % no aktīviem.

9.1. tabula.

Mid-Lloyd bankas bilance

AKTĪVI		PASĪVI	
Aizdevumi	50 miljardi £	Noguldījumi	55 miljardi £
Valdības obligācijas	5 miljardi £	Pašu kapitāls	6,3 miljardi £
Likvidie aktīvi	6 miljardi £		
Skaidras naudas rezerves Anglijas Bankā	0.3 miljardi £		
Kopā	61.3 miljoni £	Kopā	61,3 miljardi £

Kā bankas "rada naudu"

Lai redzētu, kā bankas "rada" naudu, uzskatīsim, ka visas bankas valsti ir viena liela banka. Tagad iedomāsimies, ka kāds bagāts indivīds nogulda 1 miljonu sterliņmārciņu skaidrā naudā (kas pirms tam bija paslēpta zeķē) bankas kontā. Banka zina, ka 0,5 % no noguldījumiem jātur skaidras naudas rezervē Anglijas bankā, un vēl banka varētu turēt 0,5 % no saviem noguldījumiem skaidras naudas rezerves formā pati savā seifā, lai nodrošinātu iespējamo klientu noguldījumu izņemšanu. Atlikušos (99 %) noguldījumus banka var izmantot, dodot aizdevumus, pērkot likvidus aktīvus, vai izdarot citas investīcijas. Banka varētu turēt vēl 9 % no noguldījumiem citu likvidu aktīvu veidā, lai sevi aizsargātu, ja pēkšņi rodas vajadzība pēc skaidras

naudas. Ja banka vispirms nogulda pusi no 1 miljona sterliņmārciņu Anglijas bankā, un otru pusi patur savā seifā, tad 1 miljona sterliņmārciņu noguldījuma sākotnējais efekts bankas bilancē ir pasīvu (noguldījumu) palielināšanās par 1 miljonu sterliņmārciņu, un aktīvu palielināšanās par 1 miljonu sterliņmārciņu (skaidras naudas rezerves Anglijas bankā par 0,5 miljoniem sterliņmārciņu un skaidras naudas rezerves, kā daļa no bankas likvidiem aktīviem, savā seifā par 0,5 miljoniem sterliņmārciņu).

Kad banka piešķir klientam aizdevumu, tā kredītē aizdevuma summu savas bankas kontā. Ja minētais klients izmanto aizdevumu, lai samaksātu saviem darbiniekiem, viņš izraksta čekus, kas pārved naudu uz darbinieku bankas kontiem. Tādējādi nauda (bankas noguldījums), ko radīja aizdevums, paliek banku sistēmā. Bankas bilance aktīvu pusē palielinās par aizdevumu summu, ko banka izsniedz, un pasīvu pusē par to papildu bankas noguldījumu summu, ko radījis aizdevums. Ja banka piešķir 1 miljonu sterliņmārciņu aizdevumu klientiem, gan bankas aizdevumi, gan noguldījumi pieaug par 1 miljonu sterliņmārciņu. Banku sistēmai kopumā aizdevumu piešķiršana nerada skaidras naudas zaudējumus, ja vien klienti, kas ņem aizdevumus, tur tos vairāk bankas depozīta kontā, no kurienes pēc tam tiek pārvesti citām personām, izdarot norēķinus, nevis skaidrā naudā.

Tas pats attiecas uz gadījumiem, ja banka pērk likvidus aktīvus, tādus kā valsts kases vērtspapirus vai komercvekselus no pārējiem sabiedrības locekļiem vai no kompānijām. Ja banka nopērk Valsts kases vekseli, tā samaksā par to, palielinot tās personas vai kompānijas bankas noguldījumu, no kuras minētais vekselis nopirkts. Ja banka nopērk 1 miljona sterliņmārciņu komercvekseli no firmas ICI, tā pieskaita komercvekseli saviem aktīviem un pieskaita 1 miljonu sterliņmārciņas noguldījumam, kas pieder ICI, savos pasīvos.

Visa tā rezultātā banka zina, ka, saņemot 1 miljonu sterliņmārciņu noguldījumu skaidrā naudā, kas palielina rezerves Anglijas bankā un skaidro naudu seifā, tā var izsniegt papildu aizdevumus 90 miljonu sterliņmārciņu apjomā un nopirkt likvidos aktīvus par, teiksim, 9 miljoniem sterliņmārciņu (mēs balstāmies uz pieņēmumu, ka bankai ir klienti, kas vēlas saņemt papildu aizņēmumus, vismaz par šo summu). Abas minētās operācijas pievienos 99 miljonus sterliņmārciņu bankas aktīviem un pasīviem. Ņemot šo kopā ar sākotnējo 1 miljonu sterliņmārciņu noguldījumu, mēs konstatējam, ka bankas noguldījumi palielinājušies kopā par 100 miljoniem sterliņmārciņu,

un tā pat arī bankas aktīvi. Palielinājumu aktīvos veido 0,5 miljoni sterliņmārciņu Anglijas bankas rezervēs, 0,5 miljoni sterliņmārciņu skaidrā naudā bankas seifā, 9 miljoni sterliņmārciņu papildu likvidos aktīvos un 90 miljoni sterliņmārciņu aizdevumos.

Šajā piemērā parādīts, kā noguldot 1 miljonu sterliņmārciņu skaidrā naudā banku sistēmā, tā var palielināt noguldījumus par 100 miljoniem sterliņmārciņu. Šeit ir koeficients 1 : 100 (skaidra nauda pret noguldījumiem), jo bankas grib turēt rezervē tikai 1 sterliņmārciņu (pusi – seifā un pusi Anglijas bankā) uz katrām 100 sterliņmārciņām noguldījumos. Šo koeficientu sauc par naudas multiplikatoru. Sniedzot aizdevumus un investējot, bankas ir spējīgas pārvērst 1 mārciņu skaidras naudas 100 sterliņmārciņās noguldījumos. Šis ir tas veids kā banku sistēma «rada» naudu.

Ar piemēru varētu parādīt, ka izmaiņas naudas piedāvājumā rada cilvēki, kas nogulda naudu banku sistēmā, vai izņem savu naudu. Mazs noguldījums skaidrā naudā var radīt lielu pieaugumu naudas piedāvājumā, un mazas naudas summas izņemšana var radīt lielu naudas piedāvājuma sarukumu, ja iepriekšminēto procesu apgriežam otrādi. Tas var radīt priekšstatu, ka naudas krājumi ir ļoti mainīgi.

Praksē izmaiņas naudas piedāvājumā notiek citu iemeslu dēļ. Cēloņu un seku sakarība praksē nav tik vienkārša, kā to parāda piemērs. Piemērs rāda, ka skaidras naudas pieejamība bankās nosaka vai ierobežo naudas krājumus. Principā, lai ierobežotu naudas piedāvājumu, centrālai bankai ir iespējams ierobežot un kontrolēt banku rezerves.

Lielbritānijā naudas piedāvājumu nekontrolē šādā veidā. Anglijas banka dod iespējas bankām iegūt skaidras naudas rezerves, kad tās nepieciešamas. Tādējādi Lielbritānijas gadījumā pieprasījums pēc banku noguldījumiem un banku aizdevumiem nosaka skaidras naudas rezervju summas, un ne otrādi.

Piemēram, iedomāsimies, ka iepriekšminētā banka vēlējas papildus izsniegt 90 miljonus sterliņmārciņu aizdevumos, bet bankai pietrūka liekas skaidras naudas rezerves. Banka varētu izsniegt 90 miljonus sterliņmārciņu aizdevumos, un tā varētu arī pirkt no firmām vai iedzīvotājiem Valsts kases vekselus un komercvekselus 10 miljonu sterliņmārciņu vērtībā. Minētā operācijā palielinātos bankas aktīvi un pasīvi līdz 100 miljoniem sterliņmārciņu, bet banka paliktu bez skaidras naudas rezervēm. Bankai papildus jātur 0,5 miljoni sterliņmārciņu Anglijas bankā, un tā var papildus turēt 0,5 miljonus sterliņmārciņu savā seifā. Kā lai viņa tiek pie šīm rezervēm?

Banka var piedāvāt pārdot Anglijas bankai Valsts kases un komercvekseļus 1 miljonu sterliņmārciņu vērtībā, un paņemt pusi no ienākumiem skaidrā naudā, lai turētu savā seifā, un otru pusi atstāt noguldījumos Anglijas bankā. Ja bankai tā vajadzētu darīt, tā varētu konvertēt daļu no saviem likvidiem aktīviem skaidrās naudas rezervēs, un apmierināt savas likumīgās un piesardzīgās prasības attiecībā uz rezervēm un likviditāti.

Anglijas banka parasti labprāt apmierina banku vajadzības pēc skaidras naudas rezervēm, un labprāt pērk vekseļus. Tani pašā laikā Anglijas banka var ietekmēt bankas, nosakot cenu, par kuru tā pērk vekseļus. Tas iespaido procentu likmi, kuru bankas maksā par savām rezervēm. Jo mazāku cenu Anglijas banka maksā par vekseļiem, jo augstāka procentu likme.

9.2. tabulā turpmāk parādīts, kādu ietekmi uz banku sistēmu atstāj Valsts kases vekseļu pārdošana Anglijas bankai, un tās ietekme arī uz Anglijas bankas bilanci. Banku sistēma – komercbankas – samazina savus vekseļu uzkrājumus (likvidos aktīvus) un palielina savas skaidras naudas rezerves. Abi ir to aktīvi. Pasīvos nav izmaiņu. Anglijas banka palielina savus aktīvus (savus vekseļu krājumus) un savus pasīvus (noguldījumus, kurus komercbankas glabā Anglijas bankā). Anglijas bankas pasīvi sastāv no naudas zīmēm un monētām, kas tiek turētas ārpus bankas un baņķieru depozītiem. Šis daudzums ir plašā naudas bāze, M0, dažreiz to sauc par "paaugstinātas efektivitātes" naudas krājumiem, tā kā tie veido noguldījumu vairākkārtīgas palielināšanas bāzi banku sistēmā.

9.2. tabula atklāj svarīgu momentu: "paaugstinātas efektivitātes" naudas krājumi sastāv no Anglijas bankas pasīviem. Principā, banka var kontrolēt savus pasīvus un savus aktīvus. Iegūstot vairāk aktīvu, tā rada lielākus pasīvus, pērkot vērtspapirus – vekseļus un obligācijas – no bankām un privātpersonām ārpus Anglijas bankas, un maksājot viņiem skaidrā naudā (naudas zīmes un monētas), vai arī atverot viņiem banku depozītus Anglijas bankā. Bez tam banka var kontrolēt naudas bāzi, izmantojot to kā līdzekli, lai kontrolētu naudas piedāvājumu. Tomēr Lielbritānijā to plaši neizmanto.

Pārējās valstis, piemēram, Vācija un Amerikas Savienotās Valstis, vairāk izmanto naudas bāzes kontroli naudas piedāvājuma regulēšanai.

Izmaiņas bankas bilancē

(a) 1 miljonu sterliņmārciņu noguldījuma sākotnējā ietekme, viena puse noguldīta Anglijas bankā, otra puse tiek turēta skaidrā naudā bankas seifā.

AKTĪVI		PASĪVI	
Skaidras naudas rezerves Anglijas bankā	0,5 milj. £	Noguldījumi	1 milj. £
Skaidra nauda krātuvē	0,5 milj. £		

(b) Kādu ietekmi atstāj tas, ka banka piešķir 1 miljona sterliņu mārciņu aizdevumus, un nopērk komercvekseli no ICI par 1 miljonu sterliņu mārciņu.

AKTĪVI		PASĪVI	
Aizdevumi	1 milj. £	Noguldījumi	2 milj. £
Likvidie aktīvi	1 milj. £		

(c) 1 miljona sterliņu mārciņu noguldījuma kopējais efekts, no kura 0,5 miljonus sterliņu mārciņu noguldīts Anglijas bankā, 0,5 miljoni sterliņu mārciņu paturēts skaidrā naudā seifā, nopirkti likvidi aktīvi 9 miljoni sterliņu mārciņu vērtībā un piešķirti 90 miljoni sterliņu mārciņu aizdevumi.

AKTĪVI		PASĪVI	
Skaidras naudas rezerves Anglijas bankā	0,5 milj. £	Noguldījumi	100 milj. £
Skaidra nauda krātuvē	0,5 milj. £		
Likvidie aktīvi	9 milj. £		
Aizdevumi	90 milj. £		

Iespaids, kādu uz bilancēm atstāj Valsts kases
vekseļa pārdošana Anglijas bankai

Mid-Lloyd banka

AKTĪVI		PASĪVI	
Skaidras naudas rezerves Anglijas bankā	+ 1 milj. £	Noguldījumi	nav izmaiņu
Likvidie aktivi	- 1 milj. £	Pašu kapitāls	nav izmaiņu
Aizdevumi	nav izmaiņu		

Anglijas banka

AKTĪVI		PASĪVI	
Valsts kases un komercveksēji	+1 milj. £	Naudas zīmes un monētas, kas tiek glabātas ārpus Anglijas bankas	nav izmaiņu
Citi valdības vērtspapīri	nav izmaiņu	Komercbanku noguldījumi	+1 milj. £

Tuvplānā: Lielbritānijas banku bilance 1992. g. decembra beigās

AKTĪVI £		PASĪVI £	
Naudas zīmes un monētas	4317	Nenomaksātie vekseli	2084
Noguldījumi Anglijas bankā:		Noguldījumi uz pieprasījumu	179947
Skaidras naudas noguldījumu koeficients	1402	Termiņnoguldījumi	298722
Pārējie	- 42	Depozītu sertifikāti	50812
Aizdevumi finansu tirgiem	155253	Noguldījumi kopā	529481
Vekseli	11022	Pozīcijas noskaidrošanai un pārvešanai	10324
Avansu maksājumi	380911	Kapitāls	68920
Investīcijas	33925		
Pārējie	29311		
Aktīvi sterliņmārciņās kopā	617378	Pasīvi sterliņmārciņās kopā	610809

Pārējie apgrozāmie līdzekļi		Pārējās īstermiņa saistības	
Tirgus aizdevumi un avansmaksājumi	675233	Noguldījumi	756055
Vekseli	11675	Pozīcijas noskaidrošanai un pārvešanai	11702
Investīcijas	82980	Kapitāls	20800
Pārējie aktīvi	12100	Pārējās īstermiņa saistības kopā	788557
Pārējie apgrozāmie līdzekļi kopā	781988		
<u>Aktīvi kopā</u>	<u>139936</u>	<u>Pasīvi kopā</u> (Akceptējamās saistības)	<u>1399366</u> 406697

Tabulā parādīta banku bilance Lielbritānijā 1992. gada decembra beigās. Šie skaitļi parāda dažas nozīmīgas iezīmes banku sistēmā. Vispirms ievērojiet, ka banku aktīvos un pasīvos kopā vairāk nekā puse nav sterliņmārciņās, bet gan ārzemju valūtās. Tas norāda uz to, ka Londona ir svarīgs starptautisko finanšu centrs, un cik svarīga Lielbritānijas bankām ir pārējā pasaule. Banku aktīvi un pasīvi sterliņmārciņās ir aptuveni vienādi. Kopumā tām nav milzīgi nozīmīga vieta valūtu tirgos; tās nav arī sterliņmārciņas sīkie pārdevēji vai pircēji.

Vieni no banku aktīviem sterliņmārciņās, kas ir vislielākā kategorija, ir "avansmaksājumi", tie, galvenokārt, ir aizdevumi Lielbritānijas privātā sektora klientiem. Otra lielākā pozīcija ir aizdevumi finanšu tirgiem, galvenokārt, noguldījumi, kas tiek turēti citās bankās. Tikai maza aktīvu summa – mazāk nekā 2 % – ir Valsts kases vekseli un citi vērtspapīri, un ļoti maza daļa tiek turēta Anglijas bankā – 1,4 miljardi sterliņmārciņas no 617 miljardiem sterliņmārciņu aktīviem un attiecībā uz akceptējamām saistībām 406 miljardi sterliņmārciņu apjomā – tikai 3 % no akceptējamām saistībām. Bankas glabā samērā daudz skaidras naudas savos seifos – 4,3 miljardi sterliņmārciņu, salīdzinājumā ar noguldījumiem Anglijas bankā. Šie skaitļi pasvītro to, ka bankas, galvenokārt, izsniedz aizdevumus un avansmaksājumus klientiem. Valdības akciju un Valsts kases vekselu pirkšana ir maza daļa banku biznesā.

Banku pamatkapitāls – 69 miljardi sterliņmārciņas un 20 miljardi pārējās valūtās – ir banku aktīvi, kas nav izlīdzināti ar pārējiem pasīviem, un kuri nodrošina zināmu amortizāciju, piemēram, pret sliktiem parādiem, vai tām atsevišķām banku investīcijām, kas dod zemu peļņas normu.

Bilances pasīvu pusē parādās termiņnoguldījumi, kas ir noguldījumi, kurus nevar izņemt bez iepriekšējas pieteikšanas. Parasti tie ir lielāki, nekā noguldījumi uz pieprasījuma. Skotijas bankās ir 2 miljardi apgrozībā esošo banknošu. Depozītu sertifikāti ir tirgojami banku noguldījumi ar procentu, ar noteiktu datumu, kurā var izņemt naudu no noguldījuma. Lielas firmas var pirkt un pārdot minētos banku depozītus bez tiešas depozītu pārdošanas.

Monetārās politikas instrumenti

Īstermiņa procentu likmes

Galvenais instruments, ko Lielbritānijā izmanto Anglijas banka, lai kontrolētu naudas masu un kredītnoteikumus vispār, ir īstermiņa procentu likmju kontrole. Banka to veic, nosakot procentu likmes, kas maksājamas par Valsts kases vekseliem un citiem vērtspapīriem tā saucamajos «naudas tirgos». Anglijas banka, darbojoties valdības uzdevumā, katru nedēļu pārdod zināmu skaitu jaunu Valsts kases vekselu bankām un citām finansu institūcijām. Bankas tos tur kā daļu likvido aktīvu rezerves un notiek aktīva tirdzniecība starp «jaunajiem» un iepriekšējiem Valsts kases vekseliem. Šī nepārtrauktā tirdzniecība, protams, padara šos veksēļus likvidus. Jebkurā laikā katrs, kam pieder Valsts kases vekseli, var tos pārdot finansu tirgos par cenu, kas atspoguļo prevalējošo procentu likmi. Tāpēc cenas svārstās, bet pircēja atrašana nerada nekādas grūtības.

Anglijas banka piedalās Valsts kases vekselu tirgū katru dienu – dažreiz pat divreiz dienā. Tā aicina bankas piedāvāt pārdot veksēļus, kuriem tuvojas dzēšanas termiņš un pati paņem dažus no piedāvājumiem, protams, visizdevīgākos, un tik daudz, cik uzskata par nepieciešamu. To darot, Anglijas banka dod citām bankām naudu (depozītu veidā, kas tiek turēti Anglijas bankā), un kurus tās var izmantot, lai segtu nepieciešamību pēc vispārējām un darījumu rezervēm. Bankas var arī izmantot šo naudu banknošu un monētu pirkšanai, lai nodrošinātu savu klientu vēlmes.

Anglijas banka dažādos veidos ietekmē procentu likmes, ar kurām bankas un citas institūcijas tirgo veksēļus. Viens no veidiem ir samērā atklāti norādījumi par to, kādu procentu Anglijas banka uzskata par atbilstošu, lai ietekmētu komercbanku piedāvātās likmes. Otrs veids ir liela skaita vekselu uzpirkšana, tādējādi nodrošinot bankas ar naudu, atkarībā no banku vajadzībām, ja Anglijas banka vēlas, lai procentu likmes kristos. Pretējā gadījumā tā var uzpirkt tikai ierobežotu vekselu daudzumu, tādējādi atstājot bankas attiecīgi bez naudas, piedāvājot augstas procentu likmes, lai pārdotu veksēļus savās interesēs. Šīs operācijas – Valsts kases vekselu pirkšana un

pārdošana – ietekmē banku naudu un likviditāti, un iespaido procentu likmes, ar kurām minētās finansu institūcijas aizdod vai aizņemas naudu viena no otras uz īsu laiku – nakti, vienu dienu, septiņām dienām, vienu mēnesi un tā tālāk. Šo naudas tirgu procentu likmes iespaido tās procentu likmes, kuras bankas piedāvā saviem parastajiem klientiem – privātpersonām un firmām – par noguldījumiem un aizdevumiem. Bankas piekopj praksi, nosakot «bāzes likmi» un attiecībā pret to, nosakot pārējās procentu likmes. «Bāzes likmes» piesaista plašu masu informācijas līdzekļu uzmanību. Izmaiņas bāzes likmēs tiek apspriestas pirmajās lappusēs. Bieži vien tiek radīts iespaids, ka Valdība tās tieši kontrolē ar Anglijas bankas palīdzību. Anglijas banka cenšas distancēties no faktisko likmju noteikšanas un ieblīst, ka «iespaido» tikai naudas tirgus apstākļus un procentu likmes.

Prasības pēc rezervēm

Principā Anglijas banka varētu izmantot izmaiņas rezervju prasībās, lai kontrolētu naudas piedāvājumu. Mēs jau redzējām, ka «naudas multiplikators», kas ir to banku rezervju summās, ko bankas glabā, attiecībā pret banku noguldījumiem, atkarīgs no rezervju koeficienta: to noguldījumu daļas, ko bankas glabā kā naudas rezervi, vai nu savos seifos vai Anglijas bankā. Ja banka glabā 1 % no saviem ieguldījumiem naudas rezerves formā, tad noguldījumi nevar būt vairāk kā 100 reizes lielāki par rezervju lielumu. Palielinot to noguldījumu daļu, kuras bankā jāglabā rezervju formā, Anglijas banka var samazināt noguldījumu maksimālo lielumu jebkurai dotai rezervju summai. Ja banka pieprasītu, lai bankas turētu rezervēs Anglijas bankā summu, kas vienlīdzīga 10 % no saviem noguldījumiem, tad noguldījumiem nevarētu būt vairāk nekā 10 reizes lielāki par bankas rezervēm Anglijas bankā. Ja Anglijas banka ierobežotu rezervju pieejamību, ierobežojot savus Valsts kases vekseļu un citu vekseļu pirkumus, tā varētu kontrolēt naudas maksimālo lielumu. Ja banka vēlētos samazināt naudas piedāvājumu, tā var paaugstināt obligāto rezervju procentu.

Kopš 1980. gada izmaiņas obligātajās rezervēs netiek Lielbritānijā izmantotas kā līdzeklis naudas masas kontrolēšanai. Daļēji tas ir tāpēc, ka pieejamības rezervēm neizmanto naudas krājuma kontrolēšanai. Bankas var saņemt rezerves tad, kad tas ir nepieciešams. Tad, kad pieejamību rezervēm

neizmanto naudas ierobežošanai, nav vajadzības izmainīt rezervju procentus. Pirms 1980. gada izmaiņas rezervju procentos izmantoja. No bankām prasīja, lai izveidotu papildu noguldījumus Anglijas bankā, kurus sauca par "speciāliem depozītiem", kas ļoti efektīvi paaugstināja rezervju procentus, atsevišķos periodos no 60. līdz 70. gadiem bija pat mēģinājumi ieviest stingrākus monetāros noteikumus. 70. gadu beigās tika izmantota programma ar nosaukumu "papildu speciālie noguldījumi", lai ierobežotu naudas masas pieaugumu. Šī bija programma, lai bankas izveidotu papildu depozītus Anglijas bankā, ja noguldījumi pārsniedza noteiktu līmeni. Tā darbojās kā soda nauda, ko bankas maksāja, ja tās ļāva naudas piedāvājumam pieaugt pārāk strauji. Tā ļoti efektīvi ierobežoja acimredzamo naudas piedāvājuma pieaugumu, bet radīja arī neparedzētus un nevēlamus rezultātus.

Vispār mobilo rezervju prasību izmantošana, lai manipulētu ar naudas piedāvājumu mazinājusies, jo tās iedarbojās uz bankām kā nodoklis, un, līdzīgi visiem pārējiem nodokļiem, tās traucēja resursu izvietojumu un mazināja to efektivitāti. Piemērs tam būtu rezervju prasību piemērošana Lielbritānijā 70. gados, kas izraisīja "fridža" banku veidošanos, kurām nevajadzēja ievērot rezervju prasības, un kuras tādējādi izvairījās no paredzētā nodokļa maksāšanas. Tās bija spējīgas konkurēt ar jau esošajām bankām. Minētās bankas piešķīra lielus aizdevumus īpašumu palielināšanai. Daudzas no tām kļuva maksāt nespējīgas, kad īpašuma cenas 1974. gadā sāka samazināties un tās glāba Anglijas Bankas palīdzība.

Neskatoties uz to, obligāto rezervju procentus izmanto kā vienu no naudas piedāvājuma kontrolēšanas metodēm ASV un Vācijā. Abās minētajās valstīs no bankām prasa, lai tās turētu lielu noguldījumu daļu rezervēs centrālajās bankās, t.i., Federālo Rezervju bankā un Bundesbankā, un vairāk nekā Lielbritānijā tiek izmantota pieejamība rezervēm, lai kontrolētu naudas piedāvājumu. Eiropā sakarā ar finansu pakalpojumu vienota tirgus izveidošanu arvien pieaug prasības pēc banku noteikumu normalizācijas. Vācijas bankas uzskata, ka tās pakļautas netaisnai konkurencei no pārējo valstu banku puses, piemēram, no britu bankām, kurām nevajag turēt tādu lielu noguldījumu daļu rezervēs, un kuras tādējādi maksā daudz mazāku aplēpto nodokli.

Banku darbības sistēmas stabilitāte

Banku daļējo rezervju sistēma – sistēma, saskaņā ar kuru bankas rezervju veidā patur daļu no noguldījumiem, izskaidro, kā bankas rada naudu; tani pašā laikā tā parāda, kā bankas var iekļūt nepatīkšanās. Pat tad, ja bankas patur daļu no noguldījumiem skaidras naudas rezervju veidā, lai apmierinātu ieplānotās ikdienas vajadzības, tām var rasties grūtības, ja kādu dienu to vajadzības pārsniedz rezerves.

Ja kaut kādu iemeslu dēļ liels skaits noguldītāju zaudētu ticību kādai bankai, viņi visi uzreiz steigtos izņemt savus ieguldījumus. Bankai var pietrūkt naudas rezervju, lai viņiem izmaksātu, jo lielākā daļa noguldījumu ir iesaistīti aizdevumos, kurus nav iespējams uzreiz atsaukt. Šai situācijai ir nosaukums – banku drudzis (bank runs). XIX gs. pirms banku sistēmas neregulēšanas, pirms nepastāvēja aizdevējs pēdējā instancē (bieži centrālā banka) un pirms noguldītāju apdrošināšanas pret savu noguldījumu zaudēšanu, banku drudži bija parasta lieta. Pat ja banka bija veselīga tajā ziņā, ka tās aktīvi bija daudz lielāki par pasīviem, šie banku drudži varēja izraisīt bankas sabrukumu. Ja izplatījās baumas, ka daži noguldītāji gatavojas izņemt savus noguldījumus, pārējie noguldītāji uzskatīja, ka arī viņiem jārikojas līdzīgi, jo bankai varēja pietrūkt naudas, to nāktos slēgt un noguldītāji zaudētu savu naudu. Šāda veida baumas radīja paniku: jau pati doma, ka banka var sabrukt, varēja radīt tās sabrukumu. Tani pašā laikā, ja visi uzskatīja, ka viņu banka ir droša, tā varēja darboties netraucēti. Problēma, kas saistīta ar banku drudzi ir tā, ka vienas bankas sabrukums var vājināt pārējo banku pozīcijas, un krīze var pārņemt visu banku sistēmu.

Banku drudža iespējamības samazināšana

Parasti izmanto dažādus pasākumus, lai izvairītos no banku drudža. Daudzās valstīs centrālā banka darbojas kā aizdevējs pēdējā instancē, aizdodot naudu pārējām bankām savā valstī. Ja kādai bankai tuvojās neveiksme un draud nespēja izmaksāt naudu saviem noguldītājiem, centrālā banka ir gatava nopirkt aktīvus no apdraudētās bankas apmaiņā pret naudu.

Cena, ko bankas maksā par šo iespēju, ir tā, ka bankām ir jātur zināmu daļu no saviem aktīviem noguldījumu veidā centrālajā bankā, un daļu tādā likvidā formā, kā istermiņa valdības vērspapīri, kas dod procentus, bet kurus var viegli pārdot par naudu, un kuriem ir noteikta kapitāla vērtība. Atsevišķās valstīs, tādās kā ASV un Vācija, ir fiksētas obligāto rezervju likmes. Bankām prasa, lai tās turētu daļu no aktīviem (piem., 10 %) kā noguldījumu centrālajā bankā.

Citās valstīs, tādā kā Lielbritānija, bankām izvirza prasības, lai tās turētu tikai mazu daļu no saviem aktīviem noguldījumā centrālajā bankā (Lielbritānijā mazāk nekā 0,5 %). Bankām tiek prasīts, lai tās turētu daļu no saviem aktīviem likvidā formā, piem., valsts kases vekselos. Krīzes gadījumos bankas pārdod likvidos aktīvus Anglijas bankai, lai iegūtu naudu. Anglijas banka tieši aizdod kādai bankai, tikai izņēmuma gadījumā. Likvido aktīvu limeni, kuru bankām prasa turēt, nosaka piesardzības apsvērumi.

Otru banku aizsargāšanas veidu nosaka paši banku īpašnieki. Lielāko daļu bankas nodibinājuši investori, kas bankām dod zināmu naudas summu pret noteiktu īpašuma tiesību daļu. Bankas pašas kapitāls – starpība starp bankas aktīviem un pasīviem – ir šī sākotnējā investīcija, kuru bankas ienākumi vai zaudējumi laika gaitā palielina vai samazina. Ja bankas lēmumi par aizdevumiem ir neveiksmīgi, tad akcionāri uzņemas daļu no zaudējumiem, un nevis noguldītāji. Šis vairogs, kuru veido akcionāri, ne tikai aizsargā noguldītājus, bet tas liek bankai būt ļoti piesardzīgai attiecībā uz saviem aizdevumiem. Ja riskantas investīcijas izrādās veiksmīgas, papildu ienākumi (peļņa) uzkrājas bankai; bet, ja šīs investīcijas izrādās neveiksmīgas, banka bankrotē. Tā kā īpašnieki maz riskē, viņi maz arī zaudē. Tādējādi bankām ir noteiktas kapitāla atbildības prasības. Tā kā banku lietu kārtošana ir starptautisks bizness, kam robežu šķērsošana ir viegla, šīs prasības tiek saskaņotas starptautiskā līmenī. Tās prasa, lai pastāvētu noteikta proporcija starp banku pašu kapitālu un noguldījumu kopsummu. Pašu banku kapitāls pasargā pret maksātnespēju. Savā būtībā tā ir starpība starp bankas aktīviem un tās noguldītāju depozītiem. Ja bankas aizdevumi ir neveiksmīgi un tās aktīvu vērtība krītas, bankai vēl varētu būt pietiekami daudz aktīvu, lai samaksātu visiem noguldītājiem. Zaudētāji ir bankas akcionāri, tās īpašnieki, jo summa, kas viņiem paliek pāri, kad samaksāts noguldītājiem, ir krietni sarakusi.

Tādējādi banku pašu kapitāls zināmā mērā novērš banku maksātspējas iespējamību. Pretstatā aizdevēja pēdējā instancē iespējas pasargāt pret zemu likviditāti (situāciju, kad ir pārāk maz likvidu aktīvu).

Trešais līdzeklis banku darbības stabilitātes saglabāšanā ir noguldījumu apdrošināšana. Daudzās valstīs centrālā banka vai valdības aģentūra apdrošina fizisko personu noguldījumus banku sabrukuma gadījumā. Individīdiem garantē, ka viņi saņems savus noguldījumus, ja tie nepārsniedz noteiktu maksimālu summu. ASV šādu apdrošinājumu piedāvā Federālā noguldījumu apdrošināšanas korporācija. Lielbritānijā šo apdrošinājumu nodrošina Anglijas banka, bet tā ir diezgan ierobežota aizsardzība. Piem., daudzi noguldītāji pazaudēja savu naudu, kad Starptautiskā kredītu un komercijas banka (BCCI) sabruka 1990. gadā.

Noguldījumu apdrošināšanas kritiķi norāda uz ievērojamu trūkumu: noguldītājiem vairs nav stimula kontrolēt bankas, lai pārbaudītu vai bankas iegulda finanses drošos projektos. Vienalga, ko banka dara ar finansēm, viņi ir aizsargāti. Daudzi ekonomisti nav pārliecināti, ka noguldītāji paši varētu efektīvi kontrolēt bankas. Noguldījumu apdrošināšanas sistēma rada dažādus savdabīgus stimulus. Noguldītāji ir ieinteresēti, noguldit savu naudu par iespējami lielākiem procentiem, ko banka piedāvā. Lai nopelnītu lielus ienākumus, bankai nepieciešams uzņemt lielāku risku. Fakts, ka noguldītāji ir aizsargāti pret bankrota iespēju, pastiprina varbūtību, ka bankrots notiks.

Tā kā noguldītājiem trūkst stimula, lai kontrolētu bankas, un jebkurā gadījumā viņi nevarētu veikt šo kontroli efektīvi, tad tas ir darbs, kurš jāveic centrālajai bankai vai kādai valdības aģentūrai. Banku pārraudzībai ir jānodrošina tāds stāvoklis, lai bankas turētu savas obligātās rezerves centrālajā bankā, un tām būtu likvidi aktīvi, kas atbilst bankas aizdevumu portfeļa riska līmenim un tās noguldījumu apgrozījumam, un bankām būtu atbilstošas kapitāla rezerves. Centrālajai bankai reizēm vajadzētu aizkavēt bankas veikt pārāk riskantus aizdevumus.

Banku finansiālais stāvoklis – to aizdevumu portfeļa un noguldījumu kvalitāte un kapitāla summas, kas tām pieder – iespaido banku vēlēšanos aizdot personām un firmām. Pēc tam, kad ekonomikas lejupslīdes laikā daļa aizdotās naudas (un pašu kapitāla) ir zaudēta slikto parādu dēļ, bankas kļūst ļoti piesardzīgas kredītu izsniegšanā. Ierobežotie aizdevumi var samazināt investīcijas un attālināt ekonomikas atveseļošanu. Liekas, ka tā bija 1989. -

1991. gadā Lielbritānijā ekonomikas lejupslides laikā. 10. nodaļā tuvāk apskatīsim attiecības starp monetāro politiku, banku finansiālo stāvokli, naudu, kredītu un ekonomiskās aktivitātes līmeni.

Pārskats un prakse

Kopsavilkums

1. Nauda ir tas, kas dotajā sabiedrībā vispārēji pieņemts kā maiņas līdzeklis, uzkrāšanas līdzeklis un vērtības mērs.

2. Ir daudzi veidi, kā izmērit naudas masu, ar tādiem nosaukumiem kā M0, M1, M2, M3 un M4. Visi ietver gan valūtas, gan kārtējos rēķinus. Tie atšķiras ar to, ko tie ietver kā aktīvus, tuvos aizvietotājus valūtas un kārtējiem kontiem.

3. Pircējam nav vajadzīga nauda, lai nopirktu precī, vismaz tā nav vajadzīga tūlīt, ja tirgotājs vai kāda finansu institūcija vēlas piešķirt kredītu.

4. Finanšu starpniekiem, kas ietver bankas, iekrājumus un aizdevumus, kopējo investīciju fondus, apdrošināšanas kompānijas, un pārējos. Visiem ir kopīgs tas, ka tie veido saikni starp krājējiem, kuriem ir papildu līdzekļi, un aizņēmējiem, kas vēlas iegūt papildu līdzekļus.

5. Valdība ir saistīta kopā ar banku industriju divu iemeslu dēļ. Vispirms regulējot darbību, bankas var uzņemties un nodrošināt finanšu sistēmas stabilitāti un, piedāvājot noguldījumu apdrošināšanu, valdība šādā veidā cenšas aizsargāt noguldītājus. Otrkārt, ietekmējot banku vēlēšanos sniegt aizdevumus, valdība mēģina ietekmēt investīciju līmeni un vispārējo ekonomisko aktivitāti.

6. Piešķirot aizdevumus, bankas var radīt naudas masas palielināšanos, kas ir daudzkārt lielāka par sākotnējo pieaugumu banku noguldījumos. Ja katra banka aizdod visu naudu, ko tā var aizdot, un katra aizdotā naudas vienība tiek tērēta, lai pirktu preces, kas nopirkas no citām firmām, kuras nogulda čeku savā kontā, naudas reizinātājs ir 1/rezerves prasības, ko uzliek centrālā banka. Praksē naudas reizinātājs (multiplikators) ir ievērojami mazāks.

7. Centrālā banka var iespaidot naudas masu, mainot rezerves prasības, mainot procentu likmi, vai arī ar atklātā tirgus operāciju palīdzību.

8. Rezervju prasības, prasības pēc kapitāla, centrālai bankai darbojoties, kā pēdējās instances aizdevējam, un noguldījumu apdrošināšana, samazināja banku drudža rašanās iespējas. Un tomēr ASV 80. gadu beigās daudzu banku finansu stāvoklis bija nestabils.

Atslēgas termini

maiņas līdzeklis

rezerve

finansu starpnieki

vērtības mērs

rezerves prasības

procenta likme

operācijas

M0, M1, M2, M3, M4

uzkrāšanas līdzeklis

naudas multiplikators

centrālā banka

atklātais tirgus

noguldījums uz pieprasījumu

Pārskata jautājumi

1. Kādas ir naudas definīcijas trīs raksturīgākās īpašības?
2. Ar ko atšķiras M0, M1, M2, M3 un M4?
3. Kad patērētāji vai kompānijas vēlas izdarīt lielu pirkumu, vai viņi ir ierobežoti un var iztērēt tikai M1 naudas daudzumu, kas viņiem ir uz rokas? Paskaidrojiet?
4. Kādi ir divi galvenie iemesli valdības iesaistei banku darbības sistēmā?
5. Kādi ir trīs iespējamie veidi, kā centrālai bankai samazināt naudas masu?
6. Ko valdība dara, lai samazinātu banku neveiksmju iespējamību?

Uzdevumi

1. Identificējiet, kuras no naudas trīs īpašībām piemīt katram no sekojošiem aktīviem, un kuras īpašības tiem nepiemīt:

(a) māja;

(b) dienas caurlaide izpriecu parkā;

(c) vācu markas, kuras pieder Dallasas rezidentam Teksasas štatā;

(d) glezna;

(e) zelts.

2. Kā tiktu aizsargāti noguldītāji bankās – likumīgi aizliedzot bankām uzsākt apdrošināšanu, vai aizliedzot pārdot vai ieguldīt līdzekļus akcijās vai riska kapitālā? Kādi būtu iespējamie izdevumi un ienākumi (labumi) no tādiem aizliegumiem noguldītājiem un valdībai?

3. Down Home Savings ir sekoši aktīvi un pasīvi: 6 miljoni dolāru valdības obligācijās un rezervēs; 40 miljoni dolāru noguldījumos; 36 miljoni dolāru nenomaksātos aizdevumos. Sastādiet bankas bilanci. Kāds ir pašu kapitāls?

4. Kādi faktori varētu ietekmēt bankas aizdevumu portfeļa vērtību? Ja šie faktori mainās, paskaidrojiet, kā tas sarežģītu bankas pārbaudītāja darbu, kas cenšas novērtēt bankas pašas kapitāla lielumu? Kāpēc bankas pašas kapitāla vērtība radītu bažas bankas pārbaudītājam?

5. Nodarbojoties ar dārzniecības darbiem savā sakņu dārzā Veiksmīgais Bobs atrod māla podu ar 100 000 dolāriem. Pēc tam, kad viņš nogulda naudu savā veiksmes bankā, kur rezerves prasība ir 0,05, par cik eventuāli palielināsies naudas masa?

6. Kāpēc ir tā, ka, gadījumā, ja centrālā banka pārdod valsts kases obligācijas, naudas masa mainās, bet, ja liela kompānija pārdod valsts kasu obligācijas (jebkuram citam, izņemot centrālajai bankai), naudas masa nemainās?

7. Tikmēr, kamēr centrālā banka ir gatava aizdot jebkurai bankai ar pozitīvu pašu kapitālu, rezerves prasības nav vajadzīgas. Banku darbības sistēmas pamatā ir centrālās bankas kā pēdējās instances aizdevēja loma, apvienojot ar politiku, kuras mērķis ir nodrošināt banku finansu stabilitāti, piem., prasības attiecībā uz pašu kapitālu. Komentējiet.

10. nodaļa

MONETĀRĀ TEORIJA UN POLITIKA

9. nodaļā mēs redzējam, ka pastāv cieša sakarība starp naudas "radišanu" un aizdotajiem kredītiem. Šajā nodaļā noskaidrosim, kāpēc naudas piedāvājums un kredīta pieejamība ekonomikai ir tik nozīmīgi. Rezultātā varēsim definēt monetāro politiku, kā pasākumu kopumu, kuru mērķis ir ietekmēt naudas piedāvājumu un kredītu pieejamību. Kā bija norādīts 2. nodaļā, monetārā un fiskālā politika ir divi svarīgi instrumenti, kurus lieto valdība, lai sasniegtu savus mērķus tādus, kā ekonomikas izaugsmes stimulēšana, cenu stabilitāte un pilnīga nodarbinātība.

9. nodaļā mēs redzējam, ka centrālā banka ar obligātajām rezervēm, izmaiņām procenta likmēs un atklātā tirgus operācijām var ietekmēt gan naudas piedāvājumu, gan to kredītu apjomus, kurus banka var izsniegt aizņēmējiem.

Nodaļā mēģināts atbildēt arī uz jautājumiem – kā un kad centrālās bankas operācijas būtiski ietekmē uzkrājumus un investīcijas.

Izmaiņas naudas piedāvājumā un izmaiņas kredītu pieejamībā ir vienas medaļas divas puses. Ekonomisti pievērsuši uzmanību katrai no tām. Mēs sāksim izklāstu, vispirms apskatot centrālās bankas tiešo ietekmi uz naudas piedāvājumu, vēlāk uzināsim, kā tā ietekmē kredītu pieejamību.

Pamatjautājumi

1. Kas nosaka naudas pieprasījumu? Cik un kāpēc tas ir atkarīgs no procentu likmes un ienākumu līmeņa?
2. Kā naudas pieprasījums līdzsvaro naudas piedāvājumu?
3. Kādas sekas ir naudas piedāvājuma izmaiņām? Ar kādiem nosacījumiem izmaiņas naudas piedāvājumā izraisīs tikai izmaiņas cenu līmeni? Ar kādiem nosacījumiem – izmaiņas reālajā ražošanas apjomā? Kad naudas piedāvājuma izmaiņas izraisīs izmaiņas naudas daudzumā, ko indivīdi vēlēšies ietaupīt?

4. Kādā veidā monetārā politika ietekmē ekonomiku? Kāda loma ir izmaiņām reālajās procentu likmēs? Kāda loma ir kredita pieejamībai?
5. Kādas pastāv atšķirīgas uzskatu skolas par monetārās politikas lomu ekonomikā? Kādas ir to pamatatšķirības? Kādas ir svarīgākās atšķirības to ekonomiskās politikas rekomendācijās?

Naudas piedāvājums un ekonomiskā aktivitāte

Ja centrālā banka atļautu palielināt naudas daudzumu apgrozībā, tad ir iespējami trīs seku varianti. Pirmkārt, cilvēki, kuri saņemtu papildu naudu varētu uzreiz to uzkrāt. Šai gadījumā nekas neietekmētu ekonomiku kopumā, tikai šo cilvēku banku konti palielinātos. Šāds iznākums ir visvairāk iespējams, ja ekonomika ir dziļas depresijas stāvoklī, kā, piemēram, Lielās depresijas laikā, kad monetārā politika ir relatīvi neefektīva.

Otrkārt, tie, kas saņemtu papildu naudu, varētu to mēģināt tērēt. Iepludinot šo papildu naudu tirgū, varētu palielināt kopējos izdevumus, pārvietojot kopējo pieprasījuma likni pa labi līdz krustpunktam ar kopējā piedāvājuma likni, ar lielāku ražošanas apjoma līmeni, kā redzams 10.1. (a) zīmējumā. Visvairāk iespējams tas notiktu, ja sākumā būtu ievērojamas ražošanas jaudu rezerves.

Treškārt, tie, kas saņemtu papildu naudu to arī tērētu, bet pieņemsim, ka šoreiz ekonomikā nav jaudu rezerves, kā 10.1. (b) zīmējumā. Kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma likņu sākotnējās krustšanās punkts tad pārvietojas pa kopējā piedāvājuma likni vertikālo daļu. Ražošanas apjoma vietā palielinās vienīgi cenas.

Kas īstenībā notiek, kad naudas piedāvājums palielinās – tā ir triju iespēju kombinācija – naudas uzkrājumu izmaiņas, izmaiņas ražošanas apjomā un cenu izmaiņas. Kura no minētajām iespējām būs pārsvarā, tas ir atkarīgs no ekonomiskajiem apstākļiem.

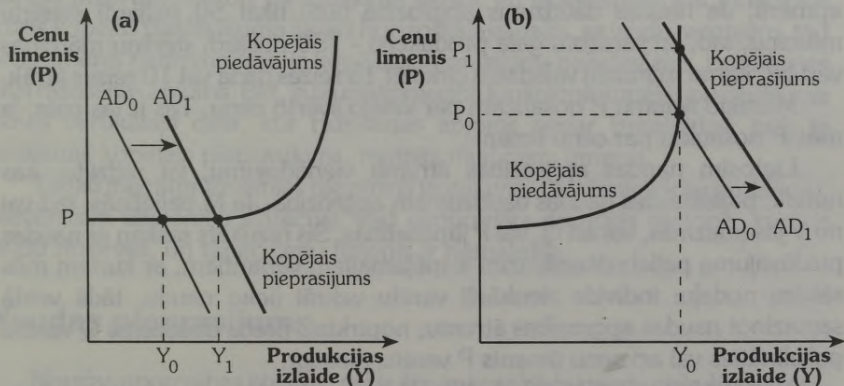
Kādu politiku valdība vēlas realizēt, arī būs atkarīgs no ekonomiskajiem apstākļiem. Kad ekonomikā ir depresija un ražošanas jaudu pārpalikums, valdība vēlas stimulēt ekonomisko aktivitāti. Šajā gadījumā jautājums ir, vai

un ar kādiem nosacījumiem un kādos apstākļos monetārā politika var tikt izmantota ekonomiskās aktivitātes stimulēšanai.

No otras puses, kad visi ekonomiskie resursi ir pilnībā izmantoti, priekšplānā izvirzās inflācijas problēma un jautājums par monetārās politikas lomu kopējā pieprasījuma samazināšanā un tādējādi arī inflācijas draudu samazināšanā.

9. nodaļā mēs uzzinājām par vairākām atšķirīgām metodēm naudas masas - M_0 , M_2 un M_4 - novērtēšanai. Lielākoties mūsu izklāstā nav nepieciešama pārāk liela precizitāte, un tāpēc nav tik svarīgi, kuru no naudas piedāvājuma lielumiem mēs izmantosim.

Daudzās teorijās pieņem, ka "nauda" ir skaidrā nauda plus bezprocentu pieprasījuma depozīti, kas ir vecā naudas definīcija, kuru pieņemts saukt par "M1". Tomēr, tā kā vērojama nepārtraukta pāreja no kontiem, kas nemaksā procentus uz kontiem, kas maksā procentus, un no kontiem, par kuriem netiek iekasēta soda nauda uz kontiem ar tūlītēju naudas izņemšanu, šai definīcijai nav liela praktiska nozīme. Tāpēc vairākums turpmāko secinājumu attieksies uz plašās naudas definīciju, tādu kā pašreiz Lielbritānijā lietoto lielumu "M4", kurš ietver sevi visu Lielbritānijas rezidentu kontus bankās un būvbiedrībās, kā arī banknotes un monētas.

10.1. zīmējums. Naudas piedāvājuma palielināšanās sekas.

Naudas apgrozības ātrums

Monetārajā politikā tikpat nozīmīgs kā naudas piedāvājums ir arī tās apgrozības ātrums, t.i., ātrums, ar kādu nauda cirkulē ekonomikā. Pilsētā,

kurā norit rosīga darbība, nauda ātri pāriet no rokas rokā un tādā veidā dotais naudas daudzums apkalpo daudz vairāk darījumus nekā tas būtu panīkušā pilsētā, kurā cilvēki neveic maiņas operācijas tik bieži. Ja cilvēki visu naudu turētu zeķē nedēļām ilgi, nauda cirkulētu ļoti lēni. Naudas apgrozības ātrumu formāli definē kā iekšzemes kopprodukta (GDP) vai nacionālā ienākuma (GNP) un naudas piedāvājuma attiecību. (Šajā nodaļā nozīme ir GDP un GNP atšķirībā). Ja ar Q apzīmē saražotās produkcijas daudzumu tautsaimniecībā, un ar P – to cenu vidējo svērto lielumu, tad PxQ ir iekšzemes kopprodukta lielums (kuru, atcerieties, pielīdzina arī ienākumiem), attēlojot ar simbolu Y . Apzīmējot ar simbolu V naudas apgrozības ātrumu un ar M naudas daudzumu apgrozībā, iegūstam

$$V = PxQ / M = Y / M.$$

Lai redzētu, kādā veidā naudas apgrozības ātrums tiek aprēķināts, izmantojot šo vienādojumu, pieņemsim, ka Y ir - gadā saražotais kopprodukts 750 miljardu sterliņu mārciņu apmērā, un naudas daudzums apgrozībā ir 500 miljardi sterliņu mārciņas; naudas apgrozības ātrumam tad jābūt 1,5 reizēm gadā. Vidēji katrai sterliņu mārciņai vajadzētu cirkulēt 1,5 reizes gadā, lai saražotu produkciju 750 miljardi sterliņu mārciņu apmērā. Ja naudas daudzums apgrozībā būtu tikai 50 miljardi sterliņu mārciņu, tad, lai saražotu gala produkciju - 750 miljardi sterliņu mārciņas vērtībā, katrai mārciņai vajadzētu cirkulēt 15 reizes gadā vai 10 reizes ātrāk.

Mainīgo lielumu P nosaucām par vidējo svērto cenu. Tas ir tas pats, ja mēs P nosauktu par cenu limeni.

Lietosim naudas apgrozības ātruma vienādojumu, lai redzētu, kas notiek, palielinoties naudas daudzumam apgrozībā. Ja M palielinās, tad vai nu V jāsamazinās, vai arī Q , vai P jāpalielinās. Šis rezultāts saskan ar naudas piedāvājuma palielināšanās trim iespējamajiem variantiem, ar kuriem mēs sākam nodaļu: indivīds vienkārši varētu uzkrāt lieko naudu, tādā veidā samazinot naudas apgrozības ātrumu; nopirktais preču daudzums Q varētu palielināties vai arī cenu limenis P varētu pieaugt.

Monetārās teorijas būtiskākā problēma ir noskaidrot, kad katrs no šiem variantiem darbotos. Lai gan ekstremālie gadījumi, kad darbojas tikai viens no trim iespējamajiem variantiem, ir pamācoši, lai saprastu, kas notiek. Tie var būt maldinoši, kad vienīgais rezultāts ir cenu vai naudas uzkrājumu izmaiņas. Monetārās politikas lietošana, lai stimulētu kopējo produkcijas izlaidi un nodarbinātību, ir pilnīgi neefektīva. Bet, ja tā ietekmē arī ražošanas apjomu,

tad monetārā politika var būt noderīgs līdzeklis, lai stimulētu ekonomiku. Un tad var būt nepieciešama lielāka zāļu deva, citiem vārdiem, ievērojamāks apgrozībā esošās naudas daudzuma pieaugums, lai sasniegtu vēlamo rezultātu.

Palielinātā naudas piedāvājuma iespējamās sekas

Palielinās naudas uzkrājumi (samazinās naudas apgrozības ātrums).

Izmaiņas saražotās un pārdotās produkcijas apjomā.

Izmaiņas cenās.

Lai atrisinātu šo problēmu, mums jāapskata divi jautājumi. Pirmkārt, kādā mērā naudas piedāvājuma izmaiņas izraisa izmaiņas naudas apgrozības ātrumā vai izmaiņas ienākumos, $P \times Q$? Un otrkārt, kā jebkuras izmaiņas $P \times Q$ lielumā ietekmē cenu līmeņa P izmaiņas un ražošanas apjoma Q izmaiņas?

Uz otro jautājumu atbildēt ir viegli, pieņemot, ka mēs jau esam apskatījuši kopējā pieprasījuma un piedāvājuma liknes. Ja tautsaimniecība funkcionē līdzās kopējās piedāvājuma liknes horizontālajai daļai, ar jaudu rezervēm, tad cenu līmenis neizmainīsies, ja kopējais pieprasījums palielināsies, izmainīsies tikai ražošanas apjoms. Bet, ja tautsaimniecība funkcionē kopējās piedāvājuma liknes vertikālajā daļā, kur ražošanas apjoms nevar izmainīties, tad, ja palielinās kopējais pieprasījums, mainās tikai cenu līmenis.

Tagad mēs atgriezīsimies pie pirmā jautājuma. Lai vienkāršotu problēmu, pievērsīsim uzmanību situācijai, kad ekonomika darbojas reģionā, kurā ir jaudu rezerves, un tāpēc cenu līmenis ir nemainīgs.

Naudas pieprasījums

Naudas apgrozības ātrums, tas ir ātrums, ar kādu nauda cirkulē sistēmā, un tas ir atkarīgs no tā, cik labprātīgi cilvēki taupa vai glabā naudu. Jūs varat atcerēties «karsto kartupeļu spēli», kurā karstu kartupeli ātri nodod cilvēku grupā. Dažos gadījumos nauda ir līdzīga karstam kartupelim. Skaidrā nauda ir aktīvs, kas nedod procentus. Kopš cilvēki sāka dot priekšroku procentu nopelņīšanai, viņiem radās stimuls viņu skaidro naudu nodot no rokas rokā, samainot to pret precī, vai procentus nesošu aktīvu, piemēram, valdības

vekseli. Kāpēc viņi vispār uzglabā naudu? Tāpēc, ka tas ir ērti. Jūs varat nopirkt pārtikas preces par naudu. Jūs varat nopirkt pārtikas preces par valdības vekseli; tad jums jākonvertē jūsu valdības vekselis pret naudu un tādējādi rodas darījumu izmaksas.

Tātad, cilvēku vēlēšanās uzkrāt naudu rodas, izsverot, kura iespēja ir labāka, t.i., iegūt ērtības, paturot naudu un atsakoties no procentiem, vai arī rēķināties ar iespējamām izmaksām. Naudas uzkrāšanas priekšrocība saistās ar naudas lietošanu kā maiņas līdzekli. Jo vairākos darījumos cilvēki piedalās, jo vairāk naudas viņiem vajadzēs uzkrāt. Naudas pieprasījums, kas rodas izmantojot naudu darījumos, tiek saukts par darījumu pieprasījumu pēc naudas. Pieprasījums pēc naudas palielinās kopā ar nominālo ienākumu: augstāki ienākumi nozīmē, ka nopirkto preču vērtība būs lielāka, kas savukārt nozīmē, ka arī darījumu vērtība būs lielāka. Faktiski, naudas pieprasījums palielinās proporcionāli ražošanas apjoma nominālai vērtībai $P \times Q$, ja cenas dubultojas, pārējiem apstākļiem paliekot nemainīgiem, tad cilvēkiem būs nepieciešams divreiz lielāks naudas daudzums, lai piedalītos darījumos.

Vairums ekonomistu ir vienojušies par to, ka monetārās teorijas pamatelementi, kurus mēs esam apskatījuši: valdības kontrole (vai vismaz ietekme) pār naudas piedāvājumu - ar atklātā tirgus operācijām, obligātajām rezervēm un izmaiņām procenta liknēs - un naudas pieprasījuma palielināšanās reizē ar nominālā ienākuma limeni. Bet ir dažas nesaskaņas jautājumā par to, vai naudas pieprasījuma attiecība pret ienākumu - naudas cirkulācijas ātrums - ir konstants (nemainīgs) vai vismaz prognozējams lielums: un kādā apjomā naudas pieprasījums, jebkurā ienākumu limenī, ir atkarīgs no procentu likmes. Mums tagad jāizpēta šo atšķirīgo viedokļu cēloņi un sekas.

Monetārās teorijas vispārpieņemtie elementi

1. Valdības kontrole (vai ietekme) pār naudas piedāvājumu ar atklātā tirgus operācijām, obligātajām rezervēm un izmaiņām procenta liknēs.

2. Naudas pieprasījums ir atkarīgs no nominālā ienākuma.

Keinsa monetārā teorija

Keinsa teorijas piekritēji tradicionāli ir uzsvēruši, ka naudas pieprasījums var būt atkarīgs no procentu likmes. Naudas uzkrāšanas vērtība ir procents, kuru varētu nopelnīt, ja nauda, kas atrodas jūsu bankas kontā (vai jūsu makā) tiktu ieguldīta kādā citā aktivā. Ja bankas depozīti dod 0 % lielu ienākumu un īstermiņa valdības obligācijas (valdības vekseli) maksā 4 procentus, tad naudas uzkrāšanas cena ir 4 procenti gadā. Mūsdienās banku konti maksā procentus, tāpēc naudas līdzekļu glabāšanas izvēles vērtība ir zemāka nekā tā kādreiz mēdza būt. Neskatoties uz to, atšķirība starp procentiem no banku kontiem un peļņu no citiem aktīviem attur cilvēkus no naudas uzkrāšanas. Mēs pievēršam uzmanību procentu likmei, kas tiek izmaksāta par valdības vekseliem, vienkārša iemesla dēļ: tie ir tikpat droši kā nauda. Ir tikai viena atšķirība - valdības vekseli ir ar augstāku procentu likmi, bet nauda ir labāka kā maiņas līdzeklis.

Naudas pieprasījums lielā mērā lidzinās pieprasījumam pēc jebkuras citas preces, tas ir atkarīgs no cenas un cilvēku ienākumiem. Preču cena mums norāda, no kādas preču vērtības ir jāatsakās, lai iegādātos vienu citas preces papildu vienību. Cena arī parāda preces papildu vienības patēriņa izvēles vērtību. Procentu likme (r), kuru indivīds varētu nopelnīt par kādu valdības obligāciju, varētu tikt uzskatīta par naudas cenu, jo tā nosaka naudas uzkrāšanas izvēles vērtību. Ja procentu likme ceļas, pieprasītais naudas daudzums krītas.

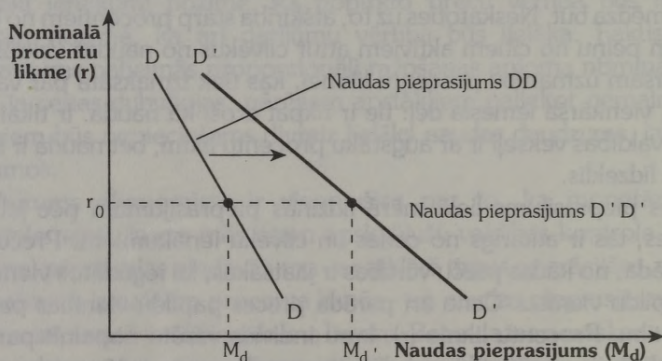
Ir otrs veids, kā šo jautājumu apskatīt. Ir jāatceras, ka naudas apgrozības ātrums nosaka, cik ātri nauda apgrozās ekonomikā, t. i., cik bieži dotā sterliņu mārciņas banknote cirkulē apgrozības procesā. Jo zemāka procentu likme, jo zemāks ir šis cirkulācijas ātrums. Tas ir dārgi, uzglabāt naudu - cilvēkiem jāatsakās no procentiem, kurus viņi citādi varētu iegūt. Un, jo augstāka procentu likme, jo dārgāk, un tāpēc cilvēki pēc iespējas ātrāk cenšas atbrīvoties no skaidrās naudas, nopērkot preces vai ieguldot to aktīvos, kas dod pēc iespējas augstāku peļņu.

Kā naudas pieprasījums ir atkarīgs no iedzīvotāju ienākumiem, ir redzams 10.1. tabulā, kurā apskatīts hipotētisks piemērs. Šie skaitļi parādīti 10.2. zīmējumā.

10.1. tabula.

Naudas pieprasījums

Nominālā procentu likme	Ienākumi (500 miljardi)	Naudas pieprasījums (1000 miljardi)
2%	412	824
4%	404	808
6%	386	722
8%	388	776
10%	380	761

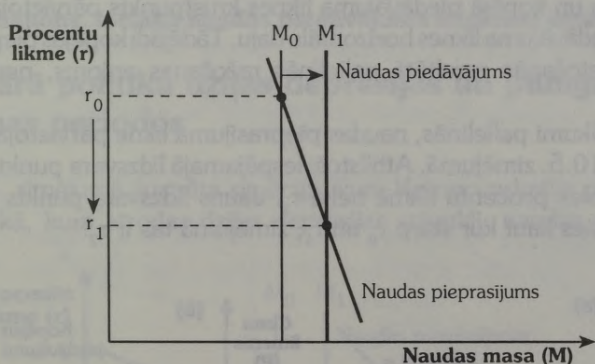
10.2. zīmējums. Naudas pieprasījuma likne.

Ar ienākuma līmeni 500 miljardi, naudas pieprasījuma likne attēlota kreisajā pusē (DD). Tabula un zīmējums ilustrē divas naudas pieprasījuma pamatīpašības: tas samazinās, kad procentu likme ceļas, un palielinās, ja procentu likme ir nemainīga, attiecībā pret ienākuma līmeni. Dubultojot ienākuma līmeni līdz 1000 miljardiem, jebkuras fiksētas procentu likmes gadījumā, naudas pieprasījuma likne pārvietojas (D'D').

Procentu likme piemērojas un līdzsvaro naudas pieprasījumu un piedāvājumu. 10.3. zīmējums parāda naudas piedāvājuma liknes, kā arī naudas pieprasījuma likni. Naudas piedāvājumu kontrolē valdība vai centrālā banka, lietojot instrumentus, kuri aprakstīti 9. nodaļā. Naudas apjoms, ko

izdala valdība vispārīgā gadījumā nav atkarīgi no procentu likmes. Tāpēc naudas piedāvājuma liknes ir vertikālas. Līdzsvara procentu likme ar naudas piedāvājumu M_0 ir r_0 .

Šajā nodaļā apskatītos principus - nominālā procentu likme ir naudas uzkrājumu izvēles cena, naudas pieprasījums samazinās līdz ar procentu likmes palielināšanos, un procentu likmi nosaka naudas pieprasījuma un piedāvājuma līdzsvars - kopumā sauc par Keinsa monetāro teoriju. Keinss lietoja šo teoriju, lai izskaidrotu, kā monetārā politika darbojas un kad tā darbojas, un kāpēc dažreiz nedarbojas. Šai nolūkā viņš izpētīja, kā naudas piedāvājuma izmaiņas ietekmē procentu likmi, kā izmaiņas procentu likmē ietekmē investīcijas, un kā investīciju izmaiņas ietekmē nacionālā ienākuma līmeni. Tagad apskatīsim tuvāk katru no Keinsa analīzes elementiem.

10.3. zīmējums. Līdzsvara procentu likmes.

Kā monetārā politika, izmainot procentu likmes, var ietekmēt ekonomiku

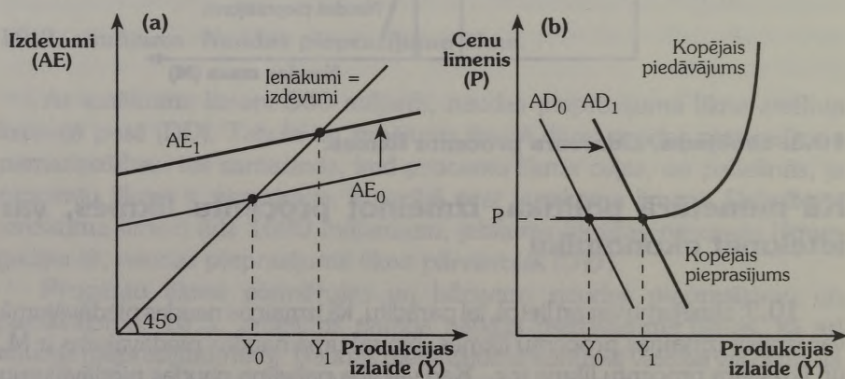
10.3. zīmējumu var arī lietot, lai parādītu, kā izmaiņas naudas piedāvājumā var izraisīt izmaiņas procentu likmēs. No sākuma naudas piedāvājums ir M_0 un līdzsvara procentu likme ir r_0 . Kad valdība palielina naudas piedāvājumu līdz M_1 , procentu likme kritīs līdz r_1 . Zīmējumā naudas pieprasījums ir relatīvi

neelastīgs, tā ka naudas piedāvājuma palielināšanās, saglabājoties dotajam ienākumu līmenim, izraisa lielu procenta likmes samazināšanos. Ja paredzams, ka inflācija paliks nemainīga, tad izmaiņas nominālajā procentu likmē parādīsies kā izmaiņas reālajā procentu likmē (nominālās procentu likmes izmaiņas minus inflācijas līmenis). Kad procentu likmes kritas, investīciju apjomi pieaug. Kad investīciju izdevumi palielinās, ienākumi (kas ir tas pats, kas ražošanas apjoms) aug atbilstoši multiplikatora lielumam.

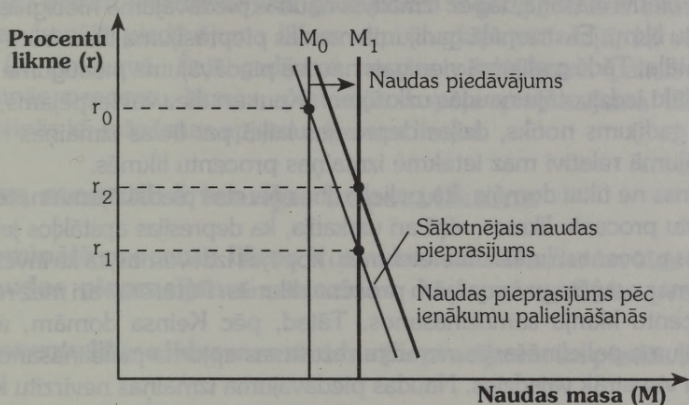
Investīciju palielināšanās pārvirza kopējo izdevumu grafiku augšup un rezultātā ir augstāks līdzsvara ražošanas apjoma līmenis. Ražošanas apjoms palielinās no Y_0 uz Y_1 , kā parādīts 10.4. (a) zīmējumā.

Kopējo izdevumu grafikā ir pieņemts, ka ir noteikts cenu līmenis. Līdzīgs rezultāts ir jebkurā cenu līmenī. Tādējādi, kopējā pieprasījuma likne pārvietojas pa labi, kā parādīts 10.4. (b) zīmējumā. Šeit mēs pievēršam uzmanību situācijai, kurā sākotnējā līdzsvara punktā ir jaudu rezerves, t.i., kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma liknes krustpunkts pārvietojas pa labi pa kopējā piedāvājuma liknes horizontālo daļu. Tādējādi kopējās pieprasījuma liknes pārvietošanās rezultātā palielinās ražošanas apjoms, nemainoties cenām.

Kad ienākumi palielinās, naudas pieprasījuma likne pārvietojas pa labi, kā redzams 10.5. zīmējumā. Atbilstoši iespējamajā līdzsvara punktā mazāks kritums radīsies procentu likmē nekā r_1 . Jauns līdzsvara punkts procentu likmē atradīsies kaut kur starp r_0 un r_1 ; zīmējumā tas ir r_2 .

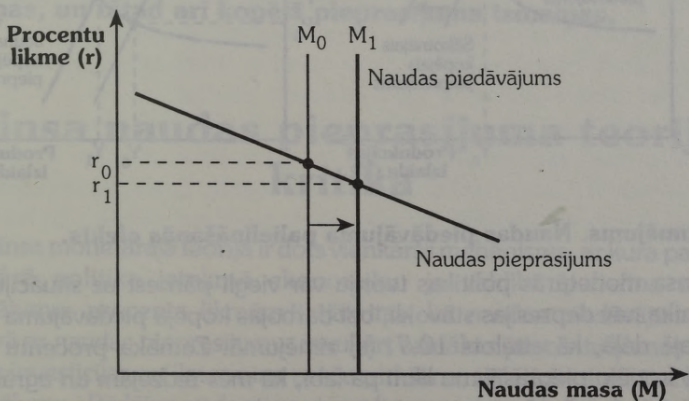
10.4. zīmējums. Monetārās politikas stimuli.

10.5. zīmējums. Lielāka naudas piedāvājuma ietekmes otrais gadījums.

Monetārā politikā dziļas depresijas un pilnīgas nodarbinātības periodos

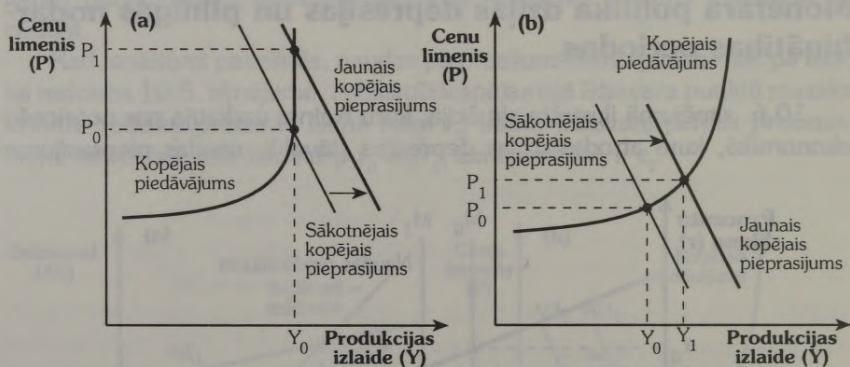
10.6. zīmējumā ilustrēta situācija, kuru Keins uzskatīja par noteicošo ekonomikā, kura atrodas dziļas depresijas stāvoklī: naudas pieprasījuma

10.6. zīmējums. Elastīgs naudas pieprasījums.

likne ir relatīvi elastīga, tāpēc izmaiņas naudas piedāvājumā niecīgi ietekmē procentu likmi. Ekstremālā gadījumā naudas pieprasījuma likne būtu pilnīgi horizontāla. Tādā gadījumā vienīgais naudas piedāvājuma pieauguma efekts būtu lielāki iedzīvotāju naudas uzkrājumi. Kaut arī diez vai iespējams, ka šis īpašais gadījums notiks, dziļas depresijas laikā pat lielas izmaiņas naudas piedāvājumā relatīvi maz ietekmē izmaiņas procentu likmēs.

Keinss ne tikai domāja, ka palielinoties naudas piedāvājumam, tas maz ietekmētu procentu likmes, viņš arī uzskatīja, ka depresijas apstākļos jebkuras izmaiņas procentu likmēs maz ietekmētu kopējos izdevumus, tā ka investīcijas relatīvi maz reaģētu uz izmaiņām procentu likmēs. Patērētāji arī maz reaģētu uz procentu likmju samazināšanos. Tātad, pēc Keinsa domām, naudas piedāvājuma palielināšanās neradītu ražošanas apjoma palielināšanos, kad tas būtu visvairāk vajadzīgs. Naudas piedāvājuma izmaiņas nevirzītu kopējo izdevuma likni daudz uz augšu, un rezultātā neradītu lielas izmaiņas kopējā pieprasījuma liknē. Tās galvenokārt izmainītu naudas apgrozības ātrumu.

10.7. zīmējums. Naudas piedāvājuma palielināšanās efekts.

Keinsa monetārās politikas teoriju var viegli pārnest uz situāciju, kad ekonomika nav depresijas stāvoklī, bet darbojas kopējā piedāvājuma liknes vertikālajā daļā, kā attēlots 10.7. (a) zīmējumā. Zemāka procentu likme pārvieto kopējo pieprasījumu likni pa labi, kā mēs redzējam arī agrāk. Bet tagad šī pārvietošanās izraisa vienīgi cenu līmeņa paaugstināšanos. Tā neietekmēs ražošanas apjomu.

Starp diviem ekstremālajiem gadījumiem ir gadījumi, kad ekonomika darbojas kopējā piedāvājuma liknes slipi augšupejošā daļā, kā redzams 10.7. (b) zīmējumā. Šajā gadījumā naudas piedāvājuma palielināšanās pazeminās procentu likmes, pārvietos kopējo pieprasījuma likni, un paaugstinās kā ražošanas apjomu, tā cenu limeni.

Keinsa monetārā teorijas kopsavilkums

Nominālā procentu likme ir naudas uzkrāšanas izvēles cena. Naudas pieprasījums samazinās, kad paaugstinās procentu likme.

Procentu likme līdzsvaro naudas pieprasījumu un piedāvājumu.

Keinsa monetārās politikas teorija

Monetārā politika ir efektīva ražošanas apjoma palielināšanā, ja monetārā politika samazina procentu likmi.

Monetārā politika ir neefektīva dziļas depresijas apstākļos, tāpēc ka:

1. naudas pieprasījuma likne ir elastīga, tāpēc izmaiņas naudas piedāvājumā rada nelielas izmaiņas procentu likmēs;
2. pat lielas izmaiņas procentu likmēs rada nelielas investīciju izmaiņas, un tātad arī kopējā pieprasījuma izmaiņas.

Keinsa naudas pieprasījuma teorijas kritika

Keinsa monetārajā teorijā ir dots vienkāršs mehānisms, ar kura palīdzību monetārā politika ietekmē ekonomiku: ja valdība palielina naudas piedāvājumu, procenta likmēm ir jākrītas, lai naudas piedāvājums būtu līdzsvarā ar naudas pieprasījumu, savukārt zemākas procentu likmes sekmē lielākas investīcijas un ilgtermiņa preču pirkšanu, tādējādi stimulējot kopējo pieprasījumu. Pēdējos gados izmaiņas finansu sistēmā ir veicinājušas šīs teorijas pārvērtēšanu. Tiek apspriesti jautājumi par to, kādi ir monetārās

politikas mehānisma pieņēmumi un secinājumi, ar kuru tā ietekmē ekonomikas attīstību.

Sakarība starp naudu un ienākumu

Ekonomisti ir uzdevuši dažādus jautājumus, kas attiecas uz naudas pieprasījuma funkciju, kuru pamato teorija. Daži jautājumi skar sakarību starp naudas pieprasījumu un ienākumu, citi izvirzīti, lai noskaidrotu, kā procentu likme ietekmē naudas pieprasījumu.

Jau iepriekš mēs apskatījām, ka naudas spēja būt par maiņas līdzekli, kas atvieglo saimnieciskās operācijas, ir pazīme, kas atšķir naudu no citiem aktīviem, piemēram, tādiem kā valdības vekseli. Keinsa monetārā teorija izvirza domu, atbilstoši kurai, jo lielāks ienākums, jo vairāk naudas cilvēki grib uzkrāt. Šajā gadījumā redzama vienkārša sakarība starp darījumu apjomu un ienākumu līmeni. Tas būtu pareizi, ja lielākā daļa darījumu būtu tieši saistīti ar ražošanas apjomu - darba devēji izmaksātu algas un pirktu preces no piegādātājiem, klienti pirktu no firmām utt.

Tomēr reālajā dzīvē vairums darījumu skar finansu aktīvu izmaiņu, nevis preču un pakalpojumu pirkšanu. Ja investētājs uzskata, ka firmas ICI akciju vērtība kritas, viņš pārdod šīs akcijas. Un otrādi, ja cits investētājs uzskata, ka akciju vērtība ceļas, viņš pērk šīs akcijas. Faktiski šie finansu darījumi tieši neietekmē ražošanas apjomu un ienākumus. Patiešām, finansu darījumu attiecība pret nacionālo ienākumu var izmainīties atkarībā no ekonomiskajiem apstākļiem. Ekonomiskās nestabilitātes periodos tiek veikti vairāk finansiālu darījumu, tā kā cilvēkiem ir dažādi uzskati par to, kāda ir viņu ieguldījumu drošība, kā arī individuālie apstākļi izmainās ļoti ātri.

Galū galā, ir liels skaits citu faktoru, kas ietekmē naudas un ienākumu sakarību. Piemēram, ne visi darījumi tiek apmaksāti skaidrā naudā vai ar čeku; šodien lielu lomu maksājumos spēlē kredīti. Lai nopirktu mašīnu vai bankaditu brīvdienas Karību jūras krastos, jums nav nepieciešama nauda bankas kontā vai skaidra nauda kabatā, kamēr vien ir iespējams iegūt kredītu. Jūs varat maksāt ar kredītkarti vai izmantot bankas aizdevumu. Protams, daži darījumu veidi nevar tikt apmaksāti ar kredītu. Gandrīz visās pilsētās jums ir jāmaksā par taksometru pakalpojumiem skaidrā naudā. Bet Austrālijā, šie taksometru pakalpojumi var tikt apmaksāti ar Visa, Master Card un American Express. Mūsdienu modernajā ekonomikā darījumi, kas kārtojami skaidrā naudā, sastāda relatīvi nelielu daļu, un tie pastāvīgi samazinās.

Tāpat arī tehnoloģija ir pilnīgi izmainījusi visus uzskatus par naudas apgrozības ātrumu. Izmantojot elektroniskos norēķinus, kuros kompjūteri var pārskaitīt naudu no bankas uz banku, kā arī no konta uz kontu gandrīz vienā acumirkli, naudas apgrozības ātrums ir ļoti liels.

Kāds varētu domāt, ka kredīta un jauno tehnoloģiju izmantošana, palielinot naudas apgrozības ātrumu, samazina naudas daļu ienākumos. Faktiski, augšupejoša naudas apgrozības ātruma likne iepriekšējos četrdesmit gados, kopš 1980. gada ir pagriezusies pretējā virzienā. Nav vispārēji pieņemta šo izmaiņu izskaidrojuma, un liekas, ka šī tendence ir maz ietekmējusi ekonomiku. Tomēr, tā kā šīs izmaiņas norāda uz to, ka naudas pieprasījuma liknes virziens nav paredzams, tiek apšaubītas iespējas pilnībā uzticēties monetārajai politikai.

Sakarība starp procentu likmēm un naudas pieprasījumu

Citi Keinsa monetārās teorijas kritikas punkti attiecas uz sakarību starp procentu likmēm un naudas pieprasījumu. Šodien daudzas bankas maksā procentus par konta atlikumiem (kaut gan piedāvātā procentu likme var būt mikroskopiski maza). Tādējādi naudas noguldījumu izvēles vērtība, piemēram, ir starpība starp ienākumu, ko dod valdības obligācijas un ienākumu, no naudas turēšanas bankas kontā; un šo starpību galvenokārt sastāda banku kontu izmaksas. Keinsa naudas pieprasījuma teorijas rašanās laikā mūsu gadsimta pirmajā pusē, procentus nesošie kārtējie konti vēl nebija pieejami. Šo kontu izmantošana mūsdienās izvirza jautājumu par to, kādā apjomā naudas pieprasījums palielinās vai samazinās procentu likmju izmaiņu rezultātā.

Tomēr Keinsa monetārās teorijas versija tiek kritizēta ne tikai par to, ka pieņēmumi, kas attiecas uz naudas pieprasījumu izklausās nepārliciecināmi. Tāpat svarīgs un diskutējams ir secinājums, ka monetārā politika operē ar procentu likmju palīdzību. Firmām ir svarīgas reālās procentu likmes, bet tajā pašā laikā centrālā banka kontrolē praktiski tikai nominālās procentu likmes. Saistības starp nominālajām un reālajām procentu likmēm var būt ļoti sarežģītas. Izmaiņas nominālajās procentu likmēs tieši izraisa izmaiņas reālajās procentu likmēs, tikai ja tās neietekmēs paredzamais inflācijas līmenis. Diemžēl tā notiek ļoti reti. Lielākoties augstākas nominālās procentu likmes ir saistītas ar augstākiem inflācijas tempiem. Faktiski ilgākā laika posmā nominālās procentu likmes izmainās relatīvi maz.

Tiek apšaubīta ne tikai saistība starp monetāro politiku un reālajām procentu likmēm, bet arī sakarība starp reālajām procentu likmēm un investīcijām. 4. nodaļā apspriestie dati parāda visai minimālu sakarību starp izmaiņām reālajās procentu likmēs un investīcijās. Tādējādi var izvirzīt pieņēmumu, ka bieži procentu likmes nav vienīgais vai primārais mehānisms, ar kura palīdzību tiek realizēta monetārā politika.

Nauda un Keinsa monetārā teorija: dažas problēmas

• **Nepastāv vienkārša sakarība starp naudas pieprasījumu un ienākumiem.**

Lielais vairums darījumu nav saistīti ar precēm un pakalpojumiem, bet ar finansu aktīvu izmaiņu. Sakarība starp ražošanas un finansu darījumiem var būt nepastāvīga. Darījumi tiek atmaksāti ne tikai ar naudu, bet arī ar kreditu.

Izmaiņas tehnoloģijā ir devušas iespēju plašāk izmantot kreditu un ievērojami paaugstināt naudas apgrozības ātrumu.

Monetārā politika var arī tieši neietekmēt reālās procentu likmes. Mūsdienās lielākā naudas daļa darbojas bankas depozītu formā un nes procentus. Tādējādi naudas uzkrāšanas izvēles cena ir zema, un tā nav tieši saistīta ar nominālajām procentu likmēm.

Centrālā banka var ietekmēt vienīgi nominālo procentu likmi; investīcijas atrodas reālo procentu likmju ietekmju sfērā. Izmaiņas investīcijās nav tieši saistītas ar izmaiņām reālajās procentu likmēs.

Monetārās politikas alternatīvie darbības veidi

Ekonomisti, kuri nav apmierināti ar pieņēmumu, ka naudas piedāvājums un ražošanas apjoms atrodas ciešā saistībā ar procentu likmes palīdzību, bet neskatoties uz to, ir pārliecināti, ka eksistē saistība starp naudu un produkcijas izlaidi, ir meklējuši alternatīvus monetārās politikas izpaušmes veidus. Viens svarīgs jautājumu loks, kas saistīts ar eksporta – importa operācijām tiks apskatīts 11. nodaļā. Šeit mēs apskatīsim trīs citas teorijas.

Pirmā teorija izvirza pieņēmumu, ka investīcijas ne tik daudz ietekmē monetārās politikas realizētās procentu likmju izmaiņas, bet gan tas, ka monetārā politika izmaina akciju vērtību. Otrā teorija papildina šo pieņēmumu un aizstāv viedokli, ka monetārā politika palielina akciju, ilgtermiņa obligāciju u.c. aktīvu cenu; cilvēki jūtas bagātāki un tiek radīti stimuli patēriņa pieaugumam. Trešā teorija izvirza alternatīvu izskaidrojumu tam, kāpēc procentu likmes var kristies, valdībai veicot atklātā tirgus operācijas. Tā pievērš uzmanību nevis mājsaimniecību naudas pieprasījumam, bet gan banku darbībai.

Investīcijas un akciju portfeļu teorija

Akciju portfeļu teorija, apskatot vērtspapīru tirgus cenas, pievērš uzmanību naudai kā uzkrāšanas līdzeklim. Investētāji, izvēloties noguldījuma portfeli, apskata dažādu aktīvu (valdības vekseļu, ilgtermiņa valdības un firmu obligāciju un akciju) iespējamo ienākumu. Nauda ir aktīvs, kurš ir līdzīgs valdības vekseliem, izņemot to, ka tā ir arī maiņas līdzeklis un dod mazāku ienākumu.

Nobela prēmijas laureāts Džeims Tobiks no Jēlas universitātes norāda uz to, ka pazeminoties procentu likmēm, investētāji pārorientējas uz akcijām. Tas liek akciju kursiem celties. Palielinoties akciju kursam, firmām būs iespējas izdarīt lielākas investīcijas. Bet, iespējams, ka šī teorija pārāk augstu novērtē akciju kursu lomu firmu investīciju lēmumu pieņemšanā, galvenokārt tāpēc, ka pat vislabākajos laikos jauns akciju laidieni finansē samērā mazu daļu no visām investīcijām.

Patēriņa un bagātības ietekme

Cita teorija norāda, ka augstāks akciju un ilgtermiņa obligāciju kurss zemāku procentu likmju rezultātā, ļauj cilvēkiem justies bagātākiem. Un jūtoties bagātāki, viņi patērē vairāk.

Ir izrādījies, ka Lielbritānijā saistība starp procentu likmēm, māju cenām un patēriņu ir ļoti cieša pēdējos gados. Zemākas procentu likmes samazina mājas vai dzīvokļa pirkšanas izmaksas. Citiem vārdiem sakot, it kā dzīvokļu fonda īres izmaksas samazinās. Ar zemākām procentu likmēm, citiem apstākļiem nemainoties, īres izmaksas ir zemākas. Tas palielina pieprasījumu pēc dzīvojamajiem namiem un, ja dzīvojamo namu piedāvājums ir fiksēts, tad

tas izraisa nekustamā īpašuma cenu celšanos. Savukārt, augstāka procentu likme darbojas otrādi, samazina pieprasījumu pēc īpašuma un pazemina tā cenu.

Izrādās, ka svārstībām nekustamā īpašuma vērtībai ir liela nozīme patēriņā. Īpašuma cenu celšanās palielina cilvēku bagātību, kuriem pieder nami, un var pamudināt viņus palielināt viņu patēriņu normu (izdodot vairāk naudas līdzekļu). Izrādās, ka šis faktors ir darbojies Lielbritānijā 1989. - 1992. g., kad strauja istermiņa procentu likmju palielināšanās radīja īpašuma cenu krišanos par 20 - 30 %. Tas strauji samazināja Lielbritānijas privātā sektora tiro bagātību un izraisīja strauju patērētāju izdevumu krišanos, kā arī personisko ietaupījumu daļas pieaugumu, par ko runājam jau iepriekš 5. nodaļā.

Nobeigumā vajadzīgi daži paskaidrojumi. Izmaiņas patēriņā var būt izraisījuši pa daļai citi cēloņi, kas norisinās tajā pašā laikā. Lielbritānijas ekonomikā 1989. g. iestājās krīze, un patēriņš varbūt kritās attiecībā pret ienākumiem, tāpēc ka cilvēki baidījās kļūt par bezdarbniekiem, vai sagaidīja kārtējo ienākumu samazināšanos. Procentu likmju un māju cenu ietekme uz patēriņu var darboties arī sakarā ar kredītu normēšanu, kuru realizācija tiks apspriesta plašāk šajā nodaļā tālāk. Augstākas procentu likmes var samazināt pieprasījumu pēc dzīvojamo ēku celtniecības, tāpēc ka iedzīvotāji nevar iegūt tik daudz kredītu, kad ceļas procentu likmes. Aizdevēji var atteikties atļaut cilvēkiem iztērēt vairāk par kādu daļu - teiksim 1/3 - no procentu maksājumu ienākumiem. Kad ceļas procentu likmes, maksimālā kapitālu summa, kuru iedzīvotāji var aizņemt, kritas. Tas samazina pieprasījumu pēc mājām. Otra ietekme ir, kad procentu likme ceļas, cilvēki, kuriem ir hipotēku zīmes, konstatē, ka viņu procentu maksājumi ir cēlušies un viņu ienākumi, no kuriem tiek atskaitīti procenti, samazinās.

Vēl dažās teorijās vairāk uzmanības pievērš bankām nekā privātpersonām un firmām. Atklātā tirgus operācijas veicina banku rezervju palielināšanos. Jau iepriekš mēs apskatījām, ka nauda, kas nenes procentus, līdzinās "karstam kartupelim": tā nedod ienākumus, tātad neskatoties uz ērtībām, ko tā rada, apkalpojot darījumus, jums būs vēlēšanās atbrīvoties no tās, cik ātri iespējams, lai iegādātos aktīvus, kas dod ienākumus. Tā kā mūsdienās nauda dod ienākumu (peļņu), tā mazāk līdzinās "karstam kartupelim". Bet no banku viedokļa raugoties rezerves patiešām līdzinās "karstam kartupelim", jo tās parasti nedod ienākumu. Bankas uzglabā rezerves tikai tāpēc, ka tās ir

spiestas to darīt. Rezerves netiek uzkrātas drošības dēļ, jo valdības vekseļu turēšana ir tikpat droša kā rezerves.

Iedomājieties, kas notiktu, ja centrālā banka radītu rezerves ar atklātā tirgus operācijām. Iedomājieties, ka Anglijas banka pērk valdības vekseļus £10000 vērtībā no "Rosa Diaz", kas savukārt saņem čekus, izrakstītu uz Anglijas bankas vārda, inkasē tos vietējā bankā un iegūto naudu deponē. Anglijas banka kreditē vietējo banku ar papildu rezervēm. Rezerves palielinās par £10000 un tāpat palielinās arī depozīti. Bankā tagad ir papildu rezerves, kuras iespējams papildus investēt. Tā pazemina procentu likmes, lai piesaistītu vairāk klientu, vai arī pērk valdības vekseļus. Tā kā tā pērk valdības vekseļus, to vērtība paaugstinās, un tādējādi procentu likmes kritās. Un tā kā procentu likmes kritas, akciju un obligāciju kursi ceļas, un investīciju apjoms var palielināties, zemāku procentu likmju vai augstākas akcijas tirgus kursu rezultātā. Bet kā mēs jau redzējām, daudzi ekonomisti izturas skeptiski pret šo sakarību nozīmību, un viņi pievērš uzmanību alternatīvam mehānismam, t.i., kredīta pieejamībai.

Alternatīvie mehānismi, ar kuriem var operēt monetārā politika

1. Lielāks naudas piedāvājums izraisa pazeminātas procentu likmes un var arī radīt paaugstinātus akciju kursus, kas stimulē lielākas investīcijas.

2. Lielāka akciju, māju un ilgtermiņa obligāciju vērtība var palielināt patēriņu.

3. Atklātā tirgus operācijas var izraisīt pazeminātas procentu likmes un paaugstinātus obligāciju un akciju kursus, tā iemesla dēļ, kādā veidā bankas atbild par palielinātām rezervēm.

Monetāristi

Viena ekonomistu grupa, kuri bija īpaši ietekmīgi 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā, ir monetāristi, kurus mēs pirmo reizi apskatījām 2. nodaļā. Iespējams, ka no viņiem vispazīstamākais ir Miltons Fridmens. Monetāristi

uzsver, ka svarīgi ir nevis tas, kā monetārā politika sasniedz savu mērķi, bet tas vienkāršais fakts, ka tā pamato nepieciešamo ietekmi, t.i., ka eksistē pastāvīga un prognozējama sakarība starp naudas piedāvājumu un nacionālā ienākuma limeni vai ražošanas apjomu.

Vienkāršākā šīs teorijas versija dod šādu naudas apgrozības ātruma definīciju:

$$V = PxQ/M.$$

Tagad pieņemsim, ka apgrozības ātrums ir pastāvīgs lielums un to apzīmēsim ar V^* . Tad mēs varam uzrakstīt šo vienādojumu šādi:

$$MxV^* = PxQ.$$

Ja V^* ir konstants lielums un M palielinās divas reizes, tad PxQ , t.i., nacionālajam ienākumam arī vajag palielināties divas reizes. Teorija, kas uzskata, ka naudas apgrozības ātrums ir konstants lielums, un jebkuras izmaiņas naudas piedāvājumā izraisa proporcionālu nacionālā ienākuma pieaugumu, tiek saukta par kvantitatīvo naudas teoriju.

Ne vienreiz vien mēs esam apskatījuši, ka P vai Q , vai arī to abu neliels pieaugums ir atkarīgs no tā, vai ekonomika sākuma stāvokli funkcionē kopējā piedāvājuma liknes horizontālajā, vertikālajā, vai arī augšupejošajā daļā. Iedomājieties, kas notiks, ja ekonomika darbosies vertikālajā daļā, kad ražošanas apjoms nevar mainīties. Tad palielinoties M , proporcionāli paaugstināsies cenu limenis. Iedomājieties, kas notiktu, ja vienu nakti "burves" divkāršotu naudas daudzumu katrā makā. Veikali attiecīgi reaģētu, zinot, ka preču piedāvājums ir nemainīgs, un zinot, ka naudas piedāvājums ir divkāršojies, cenas arī tūlīt divkāršosies. Citi uzskata, ka šis process ir nedaudz sarežģītāks, bet vienā jautājumā monetāristu viedokļi sakrīt: ja naudas piedāvājums palielinās, un ekonomikā jaudas ir pilnīgi izmantotas, cenām ir proporcionāli jāpieaug.

Tuvplānā: monetāristi un Miltons Fridmens

Miltons Fridmens neizgudroja monetārisumu; pamatidejas eksistēja jau ilgi pirms tam. Bet viņš piešķīra šīm idejām intelektuālo bāzi. Aprakstot Fridmena ieguldījumu ekonomikā, Alens Valters, kas bija galvenais padomdevējs ekonomikas jautājumos Lielbritānijas premjerministrei Mārgaretei Tečerei 1987. gadā NPDE (New Palgrave Dictionary of Economics), rakstīja: 1950. gadu beigās jebkuram anglo - sakšu ekonomiskās teorijas piekritējam pēdējo divu desmitgadu laikā jebkurš mēģinājums atdzīvināt monetāro ekonomiku bija neiedomājami pārdrošs, tāpat kā savaldīt

neiejātu zirgu. Radklija komisija, kurā bija pārstāvēti pazīstamākie ekonomisti, 1959. gadā sniedza ziņojumu, ka naudas daudzums ir mazsvarīga kategorija, jo tā aprites ātrums nav ierobežojams. Kvantitatīvā naudas teorija tika īpaši izsmieta, kā ideja bez satura. Kā norādīja Fridmens, visa teorija sastāv no faktoloģijas, viss, ko teorija ir veikusi, ir eksistējošo aksiomu lietojuma pārkārtošana, lai radītu interesantus, pat pārsteidzošus secinājumus.

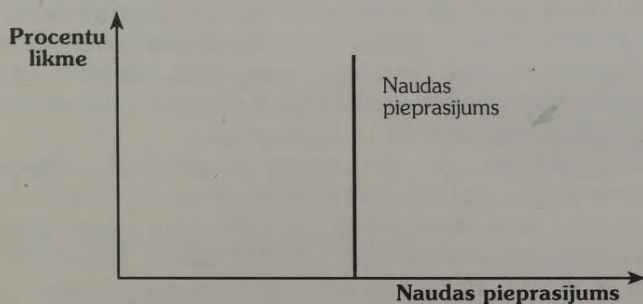
Rezumējot to divos vārdos, var teikt, ka Fridmens pārliecināja, ka naudai ir svarīga loma. Viņa mācība ietver domu, ka īsā laika posmā naudas piedāvājuma izmaiņas var ietekmēt reālo ekonomikas izaugsmi un nodarbinātību. Tomēr ilgākā laika periodā nauda spēj ietekmēt vienīgi cenu līmeni. 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā, pirms viņš un viņa Čikāgas universitātes kolēģi izvirzīja šīs idejas, daudzi, bet, iespējams, lielākā daļa ekonomistu nepiekrita atziņai, ka nauda ir svarīga. 60. gadu beigās un 70. gados monetārisms bija politisko diskusiju centrā. Daudzu valstu centālās bankas paziņoja, ka sekos monetārisma filozofijai.

Bet 80. gados, tā kā naudas apgrozības ātrums mainījās neparedzētos apmēros, un finansu sistēmas raksturs izmainījās banku un finansu sfēras satricinājumu rezultātā, daudzu ekonomistu uzticība monetārisma samazinājās. Lai gan lielākā daļa monetāristu vēl joprojām uzskata, ka naudai ir svarīga nozīme, viņi vairāk nav pārliecināti par to, kā un kāpēc tas tā ir. Faktiski, ekonomisti, kuri pievienojušies reālā biznesa cikla teorijas uzskatiem, domāja, ka naudas piedāvājuma izmaiņas ietekmē vienīgi inflāciju, un neko vairāk reālajā ekonomikā.

Naudas piedāvājuma liknes interpretācija

Ja naudas apgrozības ātrums būtu konstants lielums, tad katra indivīda vēlēšanās paturēt naudu nebūtu atkarīga no procentu likmēm. Tas ir, naudas

10.8. zīmējums. Neelastīga naudas piedāvājuma likne.

piedāvājuma likne būtu pilnīgi neelastīga, kā tas attēlots 10.8. zīmējumā. Naudas pieprasījums M_d tad ir tieši proporcionāls nacionālajam ienākumam:

$M_d = k(P \times Q)$, kur k ir proporcionalitātes koeficients. Šajā vienādojumā naudas pieprasījumam jābūt vienādam ar naudas piedāvājumu M_s :

$$M_s = M_d = k(P \times Q).$$

Ja naudas apgrozības ātrums ir pastāvīgs lielums, izmaiņas procentu likmēs nevar sabalansēt naudas piedāvājumu un pieprasījumu. Vienīgais veids, kā līdzsvarot naudas pieprasījumu un piedāvājumu, var būt izmaiņas ienākumu līmenī. Naudas pieprasījums ir tieši proporcionāls ienākumam, ja naudas piedāvājums palielinās par 10 %, lai naudas pieprasījums būtu līdzsvarā ar naudas piedāvājumu, nacionālajam ienākumam ir jāpalielinās par 10 %. Un otrādi, ja naudas piedāvājums samazinās par 10 %, par tikpat daudz procentiem jākrītas nacionālajam ienākumam.

Monetārisms un monetārā politika

Monetāristi uzskata, ka ekonomiskās politikas nozīme ir skaidri redzama: ļaut naudas piedāvājumam pieaugt tādos pat tempos, kā pilnīgas nodarbinātības apstākļos pieaug ražošanas apjoms. Gadījumā, ja ekonomika funkcionē kopējās piedāvājuma liknes vertikālajā daļā (t.i., nav jaudu rezerves), tad šāda politika nodrošina cenu stabilitāti. Ja ražošanas apjoms palielinās par 3 % un centrālā banka palielina naudas piedāvājumu par 3 %, cenu līmenis paliks nemainīgs. Ja naudas piedāvājums pieaug ātrākos tempos, cenu līmenim ir jāpaaugstinās.

Ja ekonomika funkcionē kopējā piedāvājuma liknes horizontālajā daļā, naudas piedāvājuma samazināšanās var negatīvi ietekmēt nacionālā ienākuma līmeni. Gadījumos, ja eksistē jaudu rezerves, mēs varam pieņemt, ka cenu līmenis ir fiksēts. Tādējādi izmaiņas naudas piedāvājumā proporcionāli izmaina ražošanas apjomu. Piemēram, monetāristi, tāpat kā M. Fridmens, uzskata, ka naudas piedāvājuma svārstības ir cēlonis daudziem ekonomikas lejupslīdes gadījumiem, ieskaitot Lielo depresiju.

Ja Keins pievērsa uzmanību vienam ekstremālam gadījumam, kad naudas pieprasījums ir ļoti jūtīgs pret izmaiņām procentu likmēs, monetāristi pievērs uzmanību citam ekstremālam gadījumam, kur naudas pieprasījums vispār nav atkarīgs no procentu likmēm. Kopā ņemot, monetārās politikas efektivitāte ir atkarīga no diviem lielumiem: naudas pieprasījuma liknes elastības (cik lielā mērā naudas pieprasījums ir atkarīgs no procentu likmēm)

un investīciju procentu elastības (cik lielā mērā ir jūtīgas investīcijas pret izmaiņām procentu likmēs). Abas šīs sakarības var izmainīties, mainoties ekonomiskajiem apstākļiem, izņemot ekstremālos gadījumus, kuriem galvenokārt pievērta uzmanību Keins, mēs redzam sakarību starp naudas piedāvājumu un ekonomikas aktivitātes līmeni.

Nauda un kredīta pieejamība

Ekonomisti, meklējot izskaidrojumus monetārās politikas nespējai pienācīgi funkcionēt krīzes periodos, pievērta uzmanību kredīta pieejamībai. 9. nodaļā mēs redzējam, ka palielinoties naudas piedāvājumam (depozīti parādās banku bilanču labajā pusē), palielinās rezerves un banku aktīvi, t.i., palielinās banku ieguldījumi valdības vekselos un kredītos. Tādējādi nauda un kredīts ir vienas medaļas jeb vienas bilances divas puses. Bet naudai un kredītam nav jādabojas tandēmā, jo bankas var izlemt palielināt savus ieguldījumus valdības vekselos un obligācijās un citos valdības vērtspapīros, kā arī investīcijās, nevis izsniegt papildus aizdevumus.

Kredīta pieejamības teorija apskata to, kā centrālās bankas darbība var ietekmēt banku lēmumus izsniegt vairāk vai mazāk aizdevumus, vai arī izsniegt kredītus uz vienkāršākiem vai sarežģītākiem noteikumiem. Šīs izmaiņas kredīta pieejamībā var tieši ietekmēt ekonomikas aktivitāti: ja kredīts ir vairāk pieejams jeb pieejams uz izdevīgākiem noteikumiem, firmas vairāk investē, patērētāji vairāk pirks preces, it īpaši ilgtermiņa preces.

Jau iepriekš mēs redzējam, ka izmaiņas procentu likmēs var arī stimulēt papildu investīcijas. Pat, ja bankas paziņotu, ka tās būtu ar mieru izsniegt kredītus ar 0 % likmi, katram projektam, kurš pārliecinātu kredīta devējus, ka tam ir 95 % atmaksas garantijas, tiktu izdalīti ļoti maz papildu aizdevumu, ja cenas kritas par 10 % gadā (kā tas notika ASV Lielās depresijas laikā), reālā likme būtu 10 %, un, ņemot vērā grūtos ekonomiskos apstākļus, firmām būtu neizdevīgi ņemt kredītus ar tik augstu reālo procentu likmi.

Stimuls bankām aizdot vairāk

Pirmais jautājums monetārajai politikai attiecībā uz kredīta pieejamību ir: kādā veidā centrālā banka varētu stimulēt citas bankas izsniegt vairāk

aizdevumus. Viens veids ir izmantot atklātā tirgus operācijas, t.i., Anglijas banka pārk valdības vekselus. 9. nodaļā mēs redzējam, ka gadījumā, ja Anglijas bankas čeki, par kuriem pārk valdības vekselus, tiek deponēti bankā, depozīti banku sistēmā pieaug, kā arī pieaug rezerves banku sistēmā. Šajā gadījumā bankas vēlas vairāk ieguldīt naudu vai nu valdības vekselos, vai arī aizdevumos. Ja ir labas iespējas dot kredītu, bankas to darīs.

Bankām nav iespējams kredītu izdot uzreiz. Starplaikā bankas varētu investēt brīvos līdzekļus valdības vekselos. Tādējādi īsā laika posmā, pieprasījums pēc valdības vekseliem palielinātos, paaugstinot to cenas un pazeminot procentu likmes.

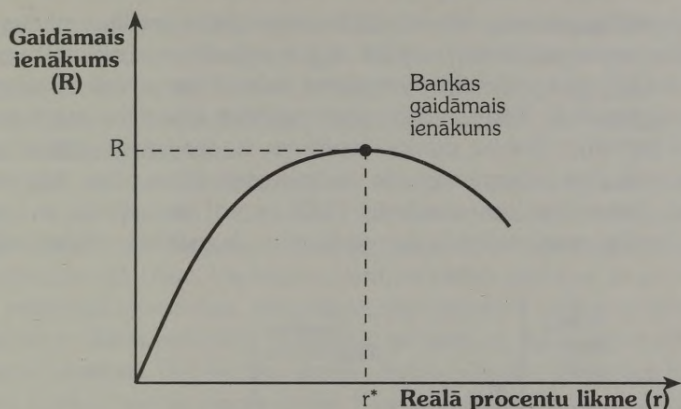
Turpmāk procentu likmju ietekme uz valdības vekseliem samazināsies, tā kā bankas atradis labvēlīgākus aizdevuma nosacījumus un tos pirks mazāk. Tomēr bankas var joprojām nolemt paturēt dažus no viņu palielinātajiem aktīviem valdības vekselu veidā, ja arī ilgā laika periodā vekselu procentu likmes nedaudz samazināsies.

Centrālās bankas politika var ietekmēt banku aizdevumu iespējas. Tomēr tas ir tāpat kā sakāmvārdā: "Tu vari aizvest zirgu līdz ūdenim, bet tu nevari viņu piespiest dzert!" Tas pats ir arī ar bankām, centrālā banka nevar piespiest mazās bankas dot aizdevumus. Bankas pašas nolemj, vai tām vairāk dot aizdevumus vai arī pirkt valdības vekselus. Līdz ar aizdevumiem bankām var rasties problēmas. Katrai bankai ir speciāla informācija par firmām, kurām tās aizdod naudu. Tāpat tās ir informētas par firmu attīstības perspektīvu, un tās zina, cik droši var šo firmu kreditēt. Ja kādai no bankām neveicas, citas bankas informācijas trūkuma dēļ var nevēlēties turpināt kredītišanu.

Visas šīs problēmas bija aktuālas ASV Lielās depresijas laikā: augstais neatmaksāto kredītu procents padarīja kredītišanu par īpaši riskantu pasākumu; lielie banku zaudējumi nozīmēja, ka daudzām no tām nav iespējams uzņemt vēl lielākus zaudējumus; un daudzi bankrotu gadījumi samazina banku sistēmas spēju kopumā izsniegt kredītu.

Aizdevuma likmes un kredītu normēšana

Kaut arī valdības vekselu likme ir svarīga bankām un tā var būt svarīgs faktors naudas pieprasījuma noteikšanā, firmas ir vairāk norūpējušās par procentu likmēm, kas tām ir jāmaksā, lai aizņemtos. 1991. gadā aizdevumu procenti daudz neizmainījās, lai gan valdības vekselu likme pazeminājās.

10.9. zīmējums. Procentu likmes un gaidāmais ienākums.

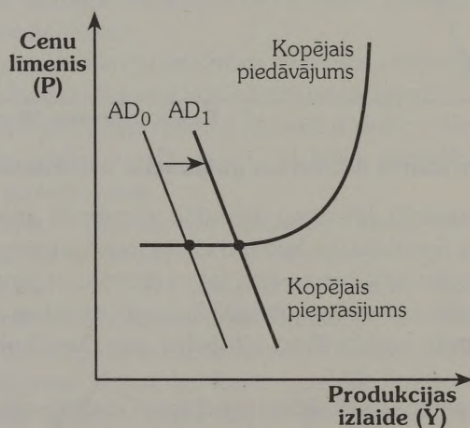
Palielinoties procentu likmēm, drošākie aizņēmēji pieņem lēmumu neaizņemt naudu. Savukārt tie, kuri aizņemas, cenšas kompensēt augstos kredīta procentus, palielinot peļņu, bet, lai to izdarītu, ir jāuzņemas lielāks risks. Rezultātā ir lielākas iespējas, neizpildīt savas saistības. Paaugstinātās procentu likmes rada nelabvēlīgu situāciju gan kredītņēmējiem, gan kredītdevējiem.

10.9. zīmējums parāda šīs situācijas rezultātus. Gaidāmais banku ienākums (ņemot vērā lielāko neatmaksāto kredītu skaitu) faktiski var samazināties, ja banku pieprasītie procenti ir lielāki par r^* . Tāpēc bankas praktiski neprasa kredītprocentus, kas pārsniedz r^* , pat ja ir ievērojams pieprasījums pēc aizdevumiem. Tās vienkārši normē aizdevumus, un izmaiņām valdības vekseļu likmēs un noguldījumu likmēs var būt niecīga ietekme uz banku kredītprocentu likmēm.

Kredītu normēšanas plašais lietojums rada nopietnas izmaiņas monetārās politikas īstenošanā. Iedomājieties situāciju, kad procentu likmes r^* gadījumā ir papildu pieprasījums pēc aizdevumiem. Bet šajā gadījumā bankas nereaģē uz papildu pieprasījumu, paceļot likmes, jo, to darot, tās samazinās gaidāmo ienākumu līmeni. Tagad pieņemsim, ka centrālā banka veic atklātā tirgus operācijas, dodot bankām iespējas palielināt aizdevumus. Rezultātā lielāks kredītu daudzums tiek izsniegts ar to pašu procentu likmi.

Monetārā politika ir efektīva ne tāpēc, ka tā rada lielas izmaiņas reālajās kredītprocentu likmēs, bet gan tāpēc, ka tā izmaina kredīta pieejamību.

Notiek arī pretējs process. Ja centrālā banka ierobežo kreditus, paaugstinot obligātās rezerves vai veicot atklātā tirgus operācijas, bankas samazina kredītēšanas apjomus, un ir pilnīgi iespējams, ka kredītlīkme netiek paaugstināta vai pieaug minimāli. Kad bankas ierobežo vai stimulē kreditus ar minimālām izmaiņām procentu likmēs, pilnīgi iespējams, ka tās izmaina citus kredīta līguma noteikumus. Piemēram, tās var paaugstināt prasības pēc kredīta nodrošinājuma aktīva, kuru aizņēmēji ieķīlā, ņemot aizdevumu, un kuru var realizēt kredīta neatmaksāšanas gadījumā. Augstākas nodrošinājuma

10.10. zīmējums. Monetārās politikas ietekme uz kredītu normēšanu.

prasības attur potenciālos kredītņēmējus no kredītu izmantošanas un padara aizņēmumus mazāk pievilcīgus citiem kredītņēmējiem, kuriem tādā gadījumā ir vairāk, ko zaudēt. 10.10. zīmējums parāda monetārās politikas ietekmi, ja bankas palielina kredītu pieejamību, investīcijas palielinās, kopējā pieprasījuma likne nobīdās pa labi un ražošanas apjoms palielinās.

Citi kredītu pieejamības aspekti

Kredīta pieejamības teorijai ir vairāki atšķirīgi no kredītu normēšanas mehānisma izskaidrojumi tam, kāpēc monetārā politika ne vienmēr ir efektīva. Monetārā politika var nebūt efektīva divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, pat tad, ja bankas vēlas (ar sākotnējo procentu likmi) aizdot vairāk, var būt grūti

ieinteresēt firmas aizņemties vairāk. Kompānijām var būt neelastīga investīciju likne, kā tika atzīmēts 5. nodaļā; bankām, konkurējot par aizņēmēju piesaistišanu, procentu likmes kritas, bet investīciju apjoms rezultātā palielinās tikai nedaudz. Otrkārt, centrālajai bankai var rasties grūtības papildu kredītu izsniegšanā.

Tādējādi visi kredīta pieejamības teorijas aizstāvji izdara tādu pašu secinājumu kā Keinss: dziļu križu periodos monetārā politika var būt mazefektīva. Tomēr Keinss un kredīta pieejamības teorētiķi ir tikai daļēji vienojušies par cēloņiem. Viņi visi uzskata, ka var būt grūtības, lai ieinteresētu firmas palielināt investīcijas, vai patērētājus palielināt pirkumu apjomus ar monetārās politikas palīdzību. Viņi tāpat arī uzskata, ka procentu likmē var būt mazas izmaiņas. Bet Keinsa teorijā cēlonis nelielām izmaiņām procentu likmēs ir elastīgs naudas pieprasījums. Kredīta pieejamības teorijā, savukārt, nelielu izmaiņu cēlonis procentu likmēs ir tas, ka bankām neatmaksājas mainīt aizdevuma procentus.

Gan Keinss, gan kredīta pieejamības teorijas aizstāvji piekrit uzskatam, ka mazas izmaiņas procentu likmēs un depresijas periodos pat lielas izmaiņas, var radīt niecīgu efektu. Ilgstošā depresija, kura sākās 1989. gadā, liecināja par šī uzskata pareizību. Lai gan Anglijas bankai izdevās pazemināt procentu likmes uz valdības vekseljiem, to radītais efekts uz banku aizdevumu likmēm un kredītu pieejamību bija nemanāms un šīs izmaiņas procentu likmēs nevarēja pienācīgi stimulēt ievērojamu ieguldījumu pieaugumu.

Tajā pašā laikā kredīta pieejamības teorētiķi domā, ka nelielos krīzes periodos monetārā politika var stimulēt ekonomisko aktivitāti, palielinot kredītu pieejamību. Un pretēji, kas ir daudz svarīgāk - monetārā politika var izraisīt ekonomikas lejupslīdi, pazeminot kredītu pieejamību. Šī aktivitāte vai lejupslīde var būt saistīta, vai arī var neiet kopsoli ar izmaiņām procentu likmēs. Izmaiņas valdības vekseļu likmēs var būt krietni lielākas nekā izmaiņas aizdevumu likmēs. Kredīta pieejamības teorija uzsver, ka neskatoties uz to, ka procentu likmju izmaiņas bieži vien ir svarīga monetārās politikas sastāvdaļa, tomēr monetārās politikas efekts galvenokārt ir saistīts ar kredītu pieejamību.

Kredīta pieejamības teorijas izstrādātāji bridina, ka centrālās bankas spēja, ierobežot kredītu ilgākā laika posmā, var būt limitēta: lai gan tā var samazināt kredītu resursu daudzumu, kas ir banku rīcībā, bet aizņēmēji var atrast citus kredīta resursu avotus. Dažas lielas kompānijas, piemēram, "British Telecom", var aizņemties, emitējot savus vērtspapīrus. Tām nav

nepieciešamības izmantot banku un citu finansu institūciju palīdzību. Citi aizņēmēji pārslēdzas no bankām uz kādu citu finansu institūciju, kā tas tika apskatīts 9. nodaļā. Ilgākā laika posmā neto kredīta samazināšanās var būt mazāka nekā banku kredītu samazināšanās. Tomēr isākā laika posmā kredītņēmēji nespēj ātri atrast alternatīvus finansēšanas avotus, un tad kredītu ierobežojumiem ir nozīme.

Kredītu pieejamības teorijas

1. Uzmanības centrā jābūt kredītu pieejamībai, bet nevis naudas piedāvājumam vai procentu likmēm.

2. Naudas piedāvājuma palielināšanās nevar izraisīt kredīta apjoma palielināšanos, it īpaši dziļu križu laikā, ja bankas nolemj ieguldīt līdzekļus valdības obligācijās. Banku kredītu palielināšanās var būt ierobežota, ja:

a) bankas ir noskaņotas pesimistiski par gaidāmo peļņu no aizdevumiem un uzskata tos par īpaši riskantiem;

b) bankas zaudē ievērojamu daļu no saviem aktīviem neatmaksāto kredītu dēļ, un tāpēc nevēlas vai arī nav spējīgas uzņemties augstu risku;

c) daudzas bankas ir bankrotējušas.

3. Procentu likmes fiksētiem aizņēmējiem var daudz nemainīties līdz ar kredītu pieejamību; var izveidot citus kredīta nosacījumus.

Nauda un kredīts: konkurējošas vai viena otru papildinošas teorijas?

Nauda ietekmē ekonomiku dažādu iemeslu dēļ un dažādos veidos. Dažādu monetāro teoriju pārstāvji strīdas nevis par to, ka viņu pieeja ir vienīgā pareizā, bet gan pievērš uzmanību tam, ka viņu pieeja dod vislabāko priekšstatu par to, kas notiek ekonomikā. Kā mēs jau redzējām, nauda un kredīts ir vienas medaļas vai arī vienas bankas bilances divas puses.

Dažādas teorijas dod vienkāršu un intuitīvu skaidrojumu ne tikai tam, kāpēc jābūt sakarībai starp kredītu vai naudu un produkcijas izlaidi, bet arī

tam, ka naudas un kredita palielināšanās ir vērojama pirms ražošanas palielināšanās. Kad firmas plāno palielināt ražošanas vai pārdošanas apjomus, tās ņem aizdevumus, kas savukārt palielina kredita un naudas apjomus. Tāpēc kredita apjoms palielinās pirms Ziemassvētkiem, tāpat kā naudas piedāvājums.

Šis piemērs ilustrē atšķirību starp vienkāršu korelāciju un cēloņiem. Fakts, ka naudas piedāvājums vai kredīts palielinās pirms ievērojama tirdzniecības pieauguma Ziemassvētkos, daudzus cilvēkus nepārlicina, ka naudas piedāvājums ir cēlonis tirdzniecības pieaugumam šajā laikā. Gluži otrādi, tieši gaidāmais Ziemssvētku tirdzniecības pieaugums ir tas, kas liek tirgotājiem ņemt aizņēmumus, gādāt preces un papildināt krājumus. Bet pagaidām palielinātie krediti neizraisa tirdzniecības pacēlumu, jo centrālajai bankai bija jāmēģina ierobežot kreditu pirms decembra, un tas varēja atstāt graužošu iespaidu uz Ziemassvētku tirdzniecību.

Daudzu iemeslu dēļ, precīzs mehānisms, ar kuru monetārā politika ietekmē ekonomiku, nav īpaši nozīmīgs. Faktiski kopš pieaugumi naudas piedāvājumā un banku aizdevumos ir cieši saistīti, izmaiņas naudas piedāvājumā var tikt uzskatītas par labu kreditu ierobežošanas mēru. Šis izmaiņas dod labāku priekšstatu nekā banku aizdevumu likmju pētišana. Procentu likmes, kā uzsver kreditu pieejamības teorija, var maz mainīties, pat, ja kredīts ir būtiski ierobežots.

Ir situācijas, kurās dažādām teorijām ir dažādas norādes: kreditu pieejamības teorija norāda, ka izmaiņas kreditēšanas jautājumos var izmainīt agrākās pastāvīgās saites starp ieņēmumu un kreditu, un var pat ietekmēt monetārās politikas iedarbību. Ja daudzi vai vismaz lielākā daļa aizņēmēju, var viegli atrast banku aizvietotājus kapitāla piesaistišanai, centrālās bankas mēģinājumiem ierobežot kreditu būs mazs efekts. No otras puses, teorijas, kas pievērš uzmanību naudas lomai darījumu apkalpošanā, pieņem, ka izmaiņām institūcijās, caur kurām darījumi tiek veikti (piemēram, kredītkartes), var būt ievērojama ietekme uz naudas un ienākumu saistību.

Dažādi uzskati par monetārās politikas lomu un darbības mehānismiem

Šajā nodaļā mēs jau apskatījām iespējamus monetārās politikas efektus un dažādus līdzekļus, ar kuriem tā operē. Neskatoties uz lielo uzskatu

dažādību, mūsdienās lielākā daļa ekonomistu ir izraisījuši šādus secinājumus:

1. Kad ekonomika darbojas uz pilnīgas jaudu izmantošanas robežas, monetārās politikas lietošana izraisa cenu paaugstināšanos.

2. Naudas un kredītu ievērojama ierobežošana var tik lielā mērā samazināt kopējo pieprasījumu, ka ekonomika no gandrīz pilnīgas nodarbinātības stāvokļa var nonākt situācijā, kad ir ievērojams bezdarbs. Tā ir visizplatītākā interpretācija tam, kas notika astoņdesmito gadu sākumā (skat. 2.nodaļā).

3. Kad ekonomikai ir brīvas jaudu rezerves, kredītu pieejamība var pārvietot kopējā pieprasījuma likni pa labi, kas izraisa ražošanas apjoma palielināšanos, bet ne cenu celšanos.

4. Kad ekonomika atrodas krīzes stāvoklī, monetārā politika var būt relatīvi neefektīva. Nepieciešami īpaši līdzekļi, lai stimulētu ekonomikas attīstību (ekonomistu domas atšķiras vai šādā gadījumā monetārā politika būs efektīva).

Pienācis laiks aplūkot to, kā dažādi teorētiskie novirzieni, kurus mēs apskatījām šajā grāmatā - reālā biznesa cikla ekonomisti, neoklasīki, neokeinsisti un monetāristi - apskata monetārās politikas lomu.

Visvienkāršāko atbildi var dot, apskatot reālā biznesa cikla teorētiķu domas. Viņi uzskata, ka monetārā politika neietekmē ekonomiskās aktivitātes līmeni. Reālos mainīgos lielumus, tādus kā faktiskais ražošanas apjoms un reālās algas, pēc viņu domām nosaka faktiskās iespējas, piemēram, izmaiņas tehnoloģijā, nevis nauda. Monetārā politika spēj ietekmēt vienīgi cenu līmeni un vairāk neko. Īstenībā vertikālas kopējā pieauguma liknes gadījumā, vienīgais, ko monetārā politika var izdarīt, ir izmainīt cenu vai inflācijas līmeni. Tajā pašā laikā monetārā politika nav vainojama par krīžu rašanos. Reālā biznesa cikla teorētiķi īpaši neuztraucas par monetārās politikas efektivitātes trūkumu. Viņi uzskata, ka šāds konkurējošs modelis dod labu priekšstatu par ekonomiku. Atbilstoši viņi uzskata, ka tirgus spēj funkcionēt bez valdības iejaukšanās. Bezdarbu viņi neuzskata par nopietnu ekonomisku problēmu.

Monetāristi gandrīz piekrīt reālā biznesa cikla teorētiķiem, ka ilgstošā laika periodā monetārā politika ietekmē galvenokārt cenu līmeni. Tomēr pēc monetāristu domām isā laika periodā monetārā politika var ievērojami ietekmēt ražošanas apjomu. Viņi uzskata, ka izmaiņas procentu likmēs maz

atkarīgas no naudas apgrozības ātruma, tādējādi naudas piedāvājuma izmaiņas atspoguļojas nominālā nacionālā ienākuma izmaiņās. Atcerēsimies kvantitatīvās naudas teorijas pamatvienādojumu: $M \times V = P \times Q$. Vienādojuma labā puse $P \times Q$ ir nacionālā ienākuma nominālā vērtība. Ja V ir fiksēts, M samazināšanās nekavējoties rada attiecīgi $P \times Q$ samazināšanos. Atšķirībā no reālā biznesa cikla teorētiķiem monetāristi uzskata, ka samazinoties naudas piedāvājumam, cenu limenim nevajadzētu nekavējoties kristies. Ja tas nekavējoties nekritas, vienīgais veids, kā nacionālais ienākums var samazināties, ir ražošanas apjoma samazināšanās. Monetāristi nenorāda mehānismu, ar kura palīdzību izmaiņas naudas piedāvājumā izraisa nominālā nacionālā ienākuma izmaiņas, tāpat arī viņi nepaskaidro, kāpēc cenas nekavējoties nepielāgojas.

Arī neoklasiķi uzskata, ka ilgstošā laika posmā, monetārā politika var ietekmēt tikai cenu limeni. Viņu galvenais ieguldījums ir šīs teorijas praktiskās puses attīstība: ilgstošā laika posmā kompānijas un patērētāji skaidri saprot, kādā veidā valdība regulē naudas piedāvājumu, un tāpēc nekavējoties "pārvērš" naudas piedāvājuma izmaiņas cenu izmaiņās. Dažos gadījumos firmas un patērētāji, izmainoties monetārai politikai, nekavējoties pielāgo cenas. Tomēr atsevišķos gadījumos kompānijām un patērētājiem var būt grūtības reālo un nominālo atšķirību novērtēšanā, un tāpēc isā laika periodā cenas var arī pilnīgi nepielāgoties naudas piedāvājuma izmaiņām.

Lai gan monetāristi un neoklasiķi uzskata, ka monetārā politika var ietekmēt ekonomisko attīstību isākā laika periodā, viņi neatbalsta valdības iejaukšanos divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, isā laika periodā ražošanas apjoma pieaugums, ekspansionistiskās monetārās politikas rezultātā nekavējoties izraisa cenu izmaiņas. Šīs politikas radītā bezdarba samazināšanās pēc viņu domām ir islaicīga, bet cenu paaugstināšanās var būt pastāvīga. Otrkārt, abas skolas uzsver, ka slikta valdības politika var izraisīt krīzi. Faktiski visas ievērojamās ekonomiskās svārstības viņi izskaidro ar sliktu jeb nepilnīgu monetāro politiku. Rezultātā viņi iesaka valdībai sekot vienkāršiem likumiem, piemēram, paaugstināt naudas piedāvājumu par vienu un to pašu pieauguma tempu. Lai gan šie likumi neļauj valdībai aktīvi iejaukties ekonomikas stabilizēšanā, to galvenā funkcija ir atturēt valdību no lielāka sajukuma. Visbeidzot, neokeinsistiem ir eklektiski uzskati. Arī viņi uzskata, ka naudai var būt svarīga loma kā faktoram, kas nosaka nacionālā ienākuma dinamiku.

Viņi piekrit Keinsam, ka ekonomika pielāgojas lēnām, un tāpēc ilgstoši bezdarba periodi ir normāla parādība. Lielākā daļa neokeinsistu piekrit Keinsa secinājumam, ka monetārā politika nav efektīva dziļu ekonomisko krīžu periodos, vai nu tāpēc, ka ir grūti pārliecināt bankas palielināt kredītu apjomus, vai arī tāpēc, ka ir grūti pārliecināt firmas palielināt investīcijas. Bet viņu uzskati atšķiras jautājumā par to, kādā veidā monetārā politika var būt efektīva ražošanas apjomu stimulēšanai citos ekonomisko ciklu periodos. Daži domā, ka galvenais ir procentu likmju mehānisms, citi uzsver kredītu pieejamību nozīmi. Patiešām, nav iemesla, lai monetārā politika darbotos vienvēidīgi: tā var tikt realizēta ar dažādu mehānismu palīdzību. Ja monetārā politika kļūst neefektīva, tas nozīmē, ka visi mehānismi ir nepilnīgi.

Monetārā politika ir tikai viens no līdzekļiem, kas var būt valdības rīcībā, un tāpēc, lai pilnīgi novērtētu monetārās politikas lomu, mums tā ir jāapskata kopā ar citiem centrālās bankas un valdības lietotiem līdzekļiem, piemēram, fiskālo politiku.

Tuvplānā: kam būtu jākontrolē monetārā politika?

Uz šo jautājumu ir iespējamas dažādas atbildes. Vienā no ekstremālajiem gadījumiem monetārajām institūcijām varētu tikt izvirzīts kāds noteikts mērķis, piemēram, inflācijas kontrole, un tiktu dotas pilnvaras virzīties uz šo mērķi ar minimālu politisko spēku iejaukšanos. Citā ekstremālā gadījumā, monetārie orgāni varētu tikt pakļauti ievērojamai politiskai kontrolei un būtu spiesti veikt pasākumus, kas stimulētu ekonomisko aktivitāti, pat tad, ja tas būtu saistīts ar lielāku inflācijas pieaugumu.

Vācijā un Šveicē centrālās bankas ir gandrīz pilnīgi neatkarīgas. Vācijā likums skaidri nosaka, ka centrālās bankas galvenais uzdevums ir naudas stabilitātes saglabāšana, un tā ir pilnīgi neatkarīga no jebkurām valdības institūcijām. Iespējams tāpēc nav pārsteigums, ka abām valstīm ir relatīvi zemi inflācijas pieauguma tempi - apmēram 3,5 % kopš 1975. gada. Trūkums ir tas, ka monetārā politika bieži vien netiek izmantota, lai stimulētu ekonomiku, kad tā atrodas pirmskrīzes stāvoklī.

Lielbritānijā un Itālijā monetārās iestādes ir relatīvi maz atkarīgas no politisko spēku kontroles. Piemēram, Lielbritānijā Anglijas banka ir ar likumu pakļauta Finanšu ministrijai, un tai ir jārealizē valdības instrukcijas monetārās politikas īstenošanā. Tā rezultātā banka ir bieži vien spiesta palielināt naudas piedāvājumu, lai stimulētu ekonomiku, un rezultātā vidējais inflācijas pieauguma temps Lielbritānijā kopš 1975. gada ir 12,4 % gadā.

ASV un Japāna ir valstis, kurās centrālās bankas ir samērā neatkarīgas, bet atrodas zināmā politisko spēku ietekmē. Plaši pazīstams ir strīds, kas notika 50. gadu beigās starp Federālo Rezervju priekšsēdētāju Viljamu Makesniju un prezidentu Eizenhaueru; karstās vārdu apmaiņas rezultātā Eizenhauers sāka draudēt ar centrālās bankas autonomijas atcelšanu. 90. gados, kad ASV sākās krīze, Buša administrācija mudināja Federālās Rezerves samazināt procentu likmes straujāk, nekā tas tika darīts.

Jautājums, vai centrālajai bankai jāpakļaujas kontrolei ir ļoti aktuāls. Daudzi novērotāji uzskata, ka labāk ir izslēgt monetārās politikas problēmas no politiskajiem procesiem. Viņi norāda, ka zināma Federālo Rezervju un politiķu domu apmaiņa varēja būt tikai formāla. Piemēram, prezidents varēja atzīt par labu Federālās Rezerves stingro monetāro politiku, bet būtu bijis labāk aizrādīt Federālajām Rezervēm par bezdarbu, nekā rīkoties pašiem. Tādās valstīs kā Jaunzēlandē un Čīlē neseno pieņēma likumus, kuru rezultātā centrālās bankas politiskā ziņā ieguva lielāku neatkarību.

Citi uzskata, ka demokrātijas apstākļos tik svarīgi jautājumi kā ekonomiskie procesi jākontrolē ievēlētiem pārstāvjiem. Viņi baidās, ka centrālā banka var pārlieku ievērot baņķieru un biznesmeņu nostāju, un nevis ekonomikas attīstības perspektīvas kopumā. Protams, ievēlētie pārstāvji savukārt pakļauti citām īpašām interesēm.

Eiropā centrālās bankas neatkarības problēma tika atspoguļota Māstrihtas līgumā un Ekonomikas un Monetārās Savienības priekšlikumos. Māstrihtas līgums paredz neatkarīgas Eiropas centrālās bankas izveidošanu, kuras galvenais uzdevums būtu cenu stabilitātes nodrošināšana, neatkarīgi no Eiropas politiķu iejaukšanās, līgums tāpat arī paredz, ka Eiropas Savienības dalībvalstīs nodibina savas no politiķiem neatkarīgas centrālās bankas, līdzīgi Vācijas Federālajai bankai mūsdienās. Lielbritānijas Anglijas bankas neatkarība ir strīdus jautājums. Anglijas banka protams vēlētos iegūt lielāku neatkarību, bet daudzi politiķi mēģina radīt pārliecību, ka monetārā politika nedrīkst tikt atstāta, «neapbrēķināmo baņķieru» rokās. Tomēr pieredze rāda, ka «neapbrēķināmie baņķieri» daudz labāk nodrošina cenu stabilitāti nekā vēlētie politiķi.

1992. gadā kļuva skaidrs, ka pārāk viennozīmīgai vienkāršībai preču cenu stabilizācijas politikā var būt nevēlamas sekas. Vācijas Federālās bankas atteikšanās pazemināt procentu likmes, ievērojot Vācijas cenu stabilitātes intereses, izraisīja valūtas kursu svārstības Eirovalūtas sistēmā, un izraisīja bezdarba pieaugumu tādās valstīs, kā Francija un Dānija, kuru valūtu kursi palika piesaistīti vācu markai.

Alternatīvi uzskati par monetāro politiku

Skola	Monetārās politikas ietekme	Monetārās politikas vēlamais efekts
Reālais biznesa cikls	Bezdarbs nav nopietna ekonomiska problēma. Nauda var ietekmēt vienīgi cenu limeni, bet ne ražošanas apjomu.	Monetārā politika nosaka tikai cenu limeni. Tā nav atbildīga par krīzēm.
Monetāristi	Nauda ir galvenais faktors, kas nosaka nacionālo ienākumu. Īsā laika periodā nauda var ietekmēt produkcijas izlaides limeni. Ilgākā laika posmā nauda galvenokārt ietekmē cenu limeni.	Nepareiza monetārā politika ir krīžu rašanās cēlonis. Tai vajag būt realizētai pēc vienkāršiem likumiem, piemēram, pastāvīgi naudas piedāvājuma tempi.
Neoklasiķi	Firmas un patērētāji ar savu racionālo rīcību, ņemot vērā monetāro politiku, vismaz ilgākā laika periodā, naudas piedāvājuma izmaiņas "pārvērš" cenu līmeņa izmaiņās.	Tāpat kā monetāristi.
Neokeinisti	Nauda ir galvenais faktors, kas nosaka nacionālo ienākumu. Ilgstoši nelieli bezdarba periodi ir normāla parādība.	Monetārā politika var tikt realizēta ar dažādu mehānismu palīdzību: procentu likmēm, kredīta pieejamību un vērtspapīru portfeļa formēšanu. Kad ekonomikā ir dziļa krīze, monetārā politika nav efektīva, vai nu tāpēc, ka ir grūti stimulēt bankas palielināt kreditēšanu, vai arī tāpēc, ka ir grūti pārliecināt firmas palielināt investīcijas.

Pārskats un prakse

Kopsavilkums

1. Teorijas, kuras pēta monetārās politikas ietekmi uz ekonomiku, pievērš uzmanību divām banku darbības pusēm – naudai un kredītam.

2. Izmaiņas naudas piedāvājumā var izraisīt trīs dažādu seku kombinācijas – naudas uzkrājumu izmaiņu, ražošanas apjoma izmaiņu un cenu izmaiņu. Kad ekonomika strādā ar pilnu jaudu, naudas piedāvājuma pieaugums galvenokārt ietekmē cenu līmeni. Kad ekonomikā ir ievērojamas jaudu rezerves, parastos stabilos apstākļos ražošanas apjoms palielināsies, bet dziļas krīzes periodos ietekme uz ražošanas apjomu būs minimāla.

3. Keinsa naudas pieprasījuma teorija vērs uzmanību uz naudas pieprasījuma atkarību no (nominālās) procentu likmes un ienākuma līmeņa. Līdzsvara punktā naudas pieprasījumam jābūt vienādam ar naudas piedāvājumu. Izmaiņas naudas piedāvājumā rada izmaiņas procenta likmē un caur tām – izmaiņas kopējos izdevumos un izmaiņas produkcijas izlaides līdzsvara līmenī.

4. Keinss uzskatīja, ka dziļas krīzes periodos procenta likmju elastība attiecībā pret naudas pieprasījumu ir augsta, bet attiecībā pret investīcijām – zema, un tāpēc monetārā politika nav efektīva.

5. Kvantitatīvā naudas teorija pauž uzskatu, ka naudas pieprasījums nav atkarīgs no procentu likmes, un līdz ar to naudas apgrozības ātrums ir pastāvīgs lielums. Naudas piedāvājuma pieaugums izraisa proporcionālu nacionālā ienākuma pieaugumu.

6. Tradicionālajai monetārajai teorijai ir daudz trūkumu. Nauda netiek lietota daudzos darījumos un daudzi darījumi ir tikai aktīvu maiņa, kuriem ir maz sakara ar nacionālā ienākuma pieaugumu. Izmaiņas tehnoloģijā un ekonomikas struktūrā var izmainīt naudas – ienākuma attiecības. Lielākā naudas daļa nes procentus un izvēles cena ir starpība starp procentu likmi un valdības vekseļu likmi. Visbeidzot, saistība starp izmaiņām nominālajās un reālajās procentu likmēs ir niecīga, un ir atkarīga no sagaidāmās inflācijas līmeņa; savukārt sakarība starp reālo procentu likmi un investīcijām ir ļoti nenoteikta. Pēdējos gados naudas apgrozības ātrumā ir notikušas neparedzētas izmaiņas.

7. Investīciju portfeļa teorijas uzsver monetārās politikas ietekmi uz dažādu vērtspapīru pieprasījumu un piedāvājumu, un attiecīgi to kursu svārstībām.

8. Kredītu pieejamības teorija uzsver monetārās politikas ietekmi uz banku kredītu pieejamību, centrālajai bankai var būt grūtības, it īpaši krīzes periodos, stimulēt banku sistēmu paplašināt kredītēšanu, ja bankas uzskata komerc kredītus par ļoti riskantiem, un ja kredītu neatmaksāšana izraisa aktīvu samazināšanos un tādējādi to spēju uzņemt risku, vai arī, ja liels daudzums banku ir bankrotējušas.

Atslēgas termini

naudas apgrozības ātrums
darijumu pieprasījums pēc naudas
vērtspapīru portfeļa teorijas
kvantitatīvā naudas teorija

Pārskata jautājumi

1. Kādas trīs sekas var būt naudas piedāvājuma izmaiņām?
2. Vai ir iespējams, ka izmaiņas naudas piedāvājumā neietekmē ne cenu limeni, ne arī ražošanas apjomu? Paskaidrojiet.
3. Kāds ir visvairāk iespējamais naudas piedāvājuma palielināšanas efekts apstākļos, kad ekonomikā jaudas ir pilnībā izmantotas?
4. Kāpēc ceļoties procentu likmēm, pieprasījums pēc naudas kritas? Kādas ir procentu nesošās naudas uzkrāšanas, piemēram, pieprasījuma depozīta izvēles vērtība?
5. Kas vēl, izņemot izmaiņas procentu likmēs, var izmainīt sakarību starp naudas pieprasījumu un ienākumu limeni?
6. Kāpēc izmaiņas naudas piedāvājumā dziļas krīzes periodos var arī neizraisīt investīciju apjoma palielināšanos?
7. Kādi pieņēmumi ir kvantitatīvās naudas teorijas pamatā? Kādus var izdarīt secinājumus ar šiem pieņēmumiem? Kādi ir fakti, kas liek domāt, ka naudas apgrozības ātrums ir konstants lielums?
8. Kādi ir tie mehānismi, ar kuriem pēc vērtspapīru portfeļa teorijas uzskatiem monetārā politika ietekmē ekonomiku?
9. Pastāstiet, kā monetārā politika var ietekmēt investīciju vai patēriņa apjomu, pat tādā gadījumā, ja monetārā politika nemaz nevar ietekmēt procentu likmes.

10. Kāpēc bankas atsakās noteikt procentu likmi, kuru nosaka kredīta pieprasījuma un piedāvājuma līdzsvars, un tā vietā aktīvi iestājas par kredīta izsniegšanu ar zemākām procentu likmēm?

11. Kāpēc centrālai bankai var rasties grūtības paplašināt kredītu piešķiršanu?

Uzdevumi

1. Ja iekšzemes kopprodukts ir – 100 miljardi un naudas piedāvājums ir – 250 miljardi, kāds ir naudas apgrozības ātrums? Kāda būtu jūsu atbilde, ja iekšzemes kopprodukts pieaugtu līdz 1500 miljardiem, bet naudas piedāvājums paliktu nemainīgs? Kā izmainītos naudas apgrozības ātrums, ja iekšzemes kopprodukts būtu 1000 miljardi, bet naudas piedāvājums pieaugtu līdz 500 miljardiem?

2. Uzzīmējiet naudas pieprasījuma likni, izmantojot šādus datus (naudas daudzums dots miljardos sterliņu mārciņu).

Procentu likme	Naudas pieprasījums
7 %	340
8 %	320
9 %	300
10 %	280
11 %	260
12 %	250

Kā izmaiņas nacionālajā ienākumā ietekmē pieprasījuma likni?

3. Izmantojot naudas pieprasījuma un piedāvājuma diagrammas, paskaidrojiet, kā naudas pieprasījuma elastības likne nosaka, vai monetārā politika var jūtami ietekmēt procentu likmi.

4. Paskaidrojiet, kā investīciju elastība pret procentu likmēm nosaka, vai monetārājam politikai ir ievērojams efekts uz kopējo pieprasījumu.

5. Paskaidrojiet, kā katrs no šādiem apgalvojumiem var ietekmēt naudas pieprasījumu:

- procenti tiek maksāti par banku depozītiem;
- plašāk pieejamas kredītkartes;
- vairāk izplatīti elektroniskie norēķini.

Vai izmaiņas naudas pieprasījumā noteikti samazina centrālās bankas peļņu, ko izmanto monetārajā politikā, lai ietekmētu ekonomiku?

6. Kā centrālā banka var samazināt kredītapjomu ekonomikā, kurā plaši tiek izmantota kredītu normēšana, neietekmējot procentu likmi.

Pielikums: līdzsvara matemātiskais atrisinājums naudas tirgū

Naudas pieprasījuma vienādojums var tikt uzskatīts

$$M_d = M_d(r, Y),$$

kur M_d ir naudas pieprasījums un $Y = PxQ$ – nacionālā ienākuma vērtība. Ja M_s ir naudas piedāvājums, tad līdzsvara nosacījums, ka naudas pieprasījums līdzinās naudas piedāvājumam var tikt uzrakstīts šādā veidā

$$M_s = M_d(r, Y). \quad (10.1)$$

No 4. nodaļas mēs zinām, ka

$$Y = C + I + G,$$

kur I (investīcijas) ir fiksēts lielums. Ja patēriņš ir $(1 - S)$ un Y reizinājums, tad

$$Y = (1 - S) Y + I(r) + G,$$

vai

$$Y = [I(r) + G] / S. \quad (10.2)$$

Vienādojumi (10.1) un (10.2) ir vienādojumi ar diviem nezināmiem lielumiem, r un Y . Atbilde mums dod līdzsvara ienākumu un procentu likmi. Naudas piedāvājuma palielināšanās dod jaunu atrisinājumu ar zemāku procentu likmi un augstāku nacionālā ienākuma līmeni.

11. nodaļa

MONETĀRĀ POLITIKA: STARPTAUTISKĀ PUSE

Ekonomikā ar brīvu starptautisko tirdzniecību monetārā politika ierosina izmaiņas valūtas maiņas kursā un kapitāla plūsmā no ārzemēm. Tādējādi, kanāli, pa kuriem monetārā politika ietekmē ekonomiku starptautiskā skatījumā, ir pilnīgi atšķirīgi no tiem, kas ir ekonomikā ar slēgtu starptautisko tirdzniecību un kapitāla kustību. Šī nodaļa iztirzā šos kanālus, pa kuriem monetārā politika ietekmē maiņas kursu, kapitāla plūsmas, un gala rezultātā atklātās ekonomikas ekonomiskās aktivitātes līmeni.

Pamatjautājumi

1. Mēs dzīvojam pasaulē, kurā aizvien vairāk visas ekonomikas ir saistītas. Kā šis fakts ietekmē monetārās politikas darbību?
2. Kas nosaka valūtas maiņas kursu? Un kā monetārā politika ietekmē tā maiņu?

Nedaudz terminoloģijas

Bieži liekas, ka finansisti starptautiskā mērogā runā svešvalodā vai žargonā un lieto grūti saprotamus tehniskus terminus. Neraugoties uz to, ārpus šī vārdu krājuma ir nedaudz atslēgas terminu, kurus mums vajadzēs, ja vēlēsimies saprast, kā strādā monetārā politika atklātā ekonomikā.

Vispirms mēs jau esam sastapušies ar "valūtas maiņas kursu", tā ir attiecība, pēc kuras dolāru samaina jēnās, markās vai mārciņās. Ārzemju valūtas maiņas tirgus ir tirgus, kurā pērk un pārdod dažādu valūtu. Kad japāņu jēna kļūst vērtīgāka attiecībā pret dolāru, mēs sakām, ka jēnai ir vērtības pieaugums, bet dolāram – tās samazināšanās. Ja agrāk izdeva 300

jēnas par vienu dolāru, bet tagad tikai 150 jēnas par dolāru, tadā veidā jēna ir kļuvusi vērtīgāka, un jums tagad tās vajag mazāk, lai iegūtu dolāru, nekā tas bija agrāk.

Sistēmas, pēc kurām pieprasījuma un piedāvājuma likums nosaka valūtas maiņas kursu bez valdības iejaukšanās, sauc par mainīgām vai plūstošām maiņas kursa sistēmām. Valdības bieži iejaucas ārzemju valūtas maiņas tirgū, un tālāk nodaļā mēs aplūkosim dažādas valdības iejaukšanās formas. Bet vispirms nepieciešams iemācīties, kas nosaka valūtas maiņas kursu mainīgā maiņas kursa sistēmā.

Maiņas kursa noteikšana

Iedomāsimies hipotētisku pasauli sastāvošu tikai no divām valstīm: Amerikas un Eiropas, kuru valūtas ir Amerikas dolārs un Eiropas ekjū. Pastāv trīs iemesli, kāpēc eiropieši varētu vēlēties dolārus un tāpēc varētu piedāvāt ekjū valūtas maiņas tirgum. Šie iemesli ir sekojoši – lai nopirktu amerikāņu preces (Amerikas eksports vai imports Eiropā), izdarītu investīcijas Amerikā, vai arī spekulatīvos nolūkos. Pēdējais nozīmē, ka eiropieši domā, ka dolārs kļūst vērtīgāks attiecībā pret ekjū, un var vēlēties turēt vairāk dolāru, nolūkā iegūt šo vērtības palielinājumu, sauktu par kapitāla pieaugumu. Lidzīgi ir trīs iemesli, kāpēc amerikāņi varētu vēlēties ekjū, un attiecīgi piegādās dolārus valūtas maiņas tirgū, lai nopirktu Eiropas preces, izdarītu investīcijas Eiropā, kā arī spekulatīvos nolūkos, ja viņi domā, ka ekjū kļūs vērtīgāks attiecībā pret dolāru.

Jautājums ir: cik daudz ekjū amerikāņi saņems maiņā pret dolāru, vai arī otrādi, cik daudz dolārus saņems eiropieši pret ekjū? Maiņas kursu var uzskatīt par neko vairāk, kā dolāru un ekjū relatīvo cenu.

Brīvas konkurences tirgū pieprasījums un piedāvājums nosaka cenas. Pēc šo divu zemju piemēra mēs varam ievērot, ka maiņas kursu nosaka perspektīvais dolāru pieprasījums un piedāvājums, vai arī ekjū pieprasījums un piedāvājums. Abi ir ekvivalenti. Eiropas ekjū piedāvājums ārzemju valūtas maiņas tirgū ir ekvivalents eiropiešu dolāru vajadzībām. ASV dolāru piedāvājums ir ekvivalents amerikāņu ekjū vajadzībām.

Šie trīs cēloņi, kāpēc eiropieši varētu vēlēties dolārus un amerikāņi ekjū, ir galvenie faktori, kas nosaka maiņas kursu. Pirmais faktors ir eksporta un importa piedāvājums, kuram tagad arī pievērsīsimies.

Maiņas kurss neaizņemoties

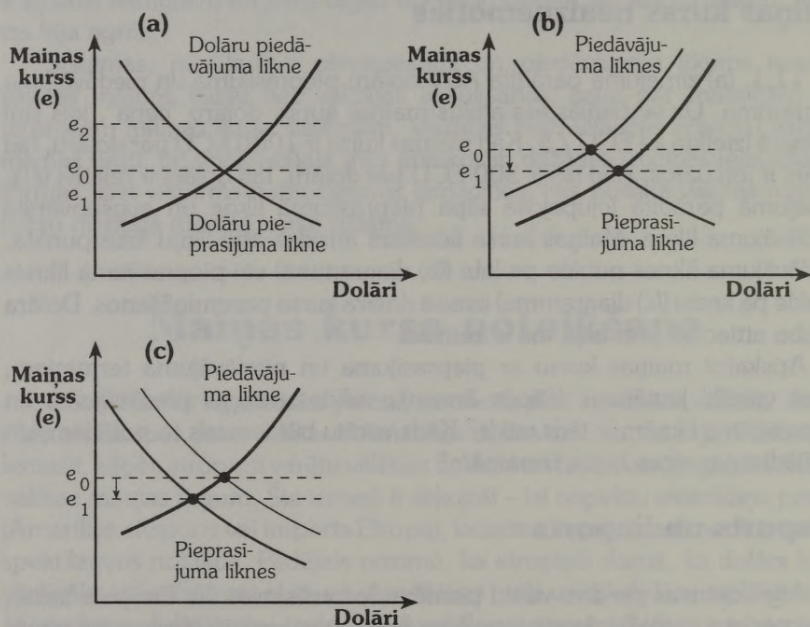
11.1. (a) zīmējumā parādīta ASV dolāru pieprasījuma un piedāvājuma diagramma. Uz vertikālās ass atlikts maiņas kurss, dolāru "cena", kas šīnī piemērā izteikta kā ECU / \$. Kad maiņas kurss ir 1000 ECU par dolāru, tad dolārs ir ļoti dārgs. Kad tas ir 300 ECU par dolāru, tad dolārs ir relatīvi lēts. Zīmējumā parādīta lejupejoša slīpa pieprasījuma likne un augšupvērsta piedāvājuma likne. Maiņas kursa līdzsvars atrodas abu likņu krustpunktā. Piedāvājuma liknes nobīde pa labi ((b) diagramma) vai pieprasījuma liknes nobīde pa kreisi ((c) diagramma) izraisa dolāra kursa pazemināšanos. Dolāra vērtība attiecībā pret ekjū tad ir zemāka.

Apskatot maiņas kursu ar pieprasījuma un piedāvājuma terminiem, rodas vairāki jautājumi. Kāpēc ārzemju valūtas maiņas piedāvājuma un pieprasījuma liknēm ir tāds veids? Kāds varētu būt iemesls to nobīdēm, un tādējādi arī maiņas kursa izmaiņām?

Eksports un imports

Atgriezīsimies pie divu valstu piemēra. Iedomāsimies, ka Eiropa ir zeme, kurai neviens nepiešķir kreditus un kura nevienu nekreditē. Neviens šīs zemes pārstāvis nevar aizņemties ārzemēs, jo potenciālie aizdevēji baidīsies, ka aizņēmums varētu tikt neatmaksāts. Līdzīgi valsti var būt aizliegums aizdot naudu ārzemniekiem. Eiropas eksportam ir jābūt precīzi vienādam ar tās importu.

Kad ASV ražotāji pārdod produkciju Eiropai, viņi saņem ECU un vēlas nekavējoši tos konvertēt dolāros. Pēc tam, ja viņi konvertē ECU dolāros, viņi vēlēšies tos noguldīt bankā vai investēt Eiropā, t.i., viņi vēlēšies aizdot ECU Eiropai, un tani pašā laikā viņi nezticēsies Eiropai pietiekami, lai to varētu izdarīt. Līdzīgi, kad Eiropas ražotāji pārdod preces ASV, viņi saņem ASV dolārus, kurus vēlas nekavējoši samainīt pret ECU. Īsumā, šāda situācija ir tām pušēm, kuras vēlas tirgot ECU dolāros, un otrādi. Skaidrs, ka pastāv iespējas savstarpēji izdevīgai maiņai. Zemas maiņas likmes e_1 gadījumā, 11.1. (a) zīmējumā, pieprasījums pēc dolāriem pārsniedz to piedāvājumu. Augsta maiņas kursa e_2 gadījumā, dolāru piedāvājums pārsniedz to pieprasījumu. Punkts, kurā dolāru pieprasījums ir vienāds ar to piedāvājumu ir maiņas kursa līdzsvars. Zīmējumā tas ir punkts e_0 .

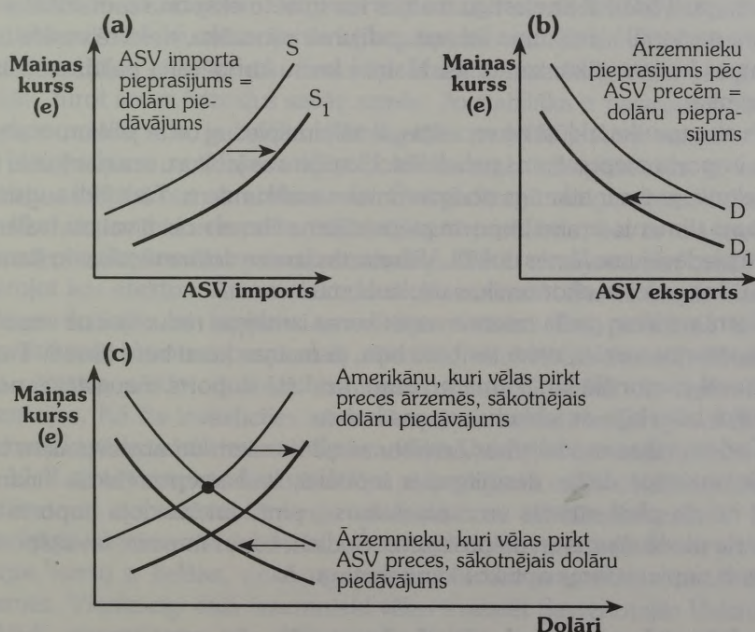
11.1. zīmējums. Maiņas kurss.

Mēs varam arī redzēt, kā eksports un imports tieši nosaka maiņas kursu. Ja nepastāv aizņemšanās un aizdošana, eksporta vērtībai jābūt vienādei ar importa vērtību. Amerikāņi var vēlēties vairāk importēt no Eiropas nekā viņi eksportē, viņiem nebūs naudas (ECU), par kuru nopirkt Eiropas preces. Un tā kā eiropieši ir skeptiski noskaņoti par amerikāņu vēlmi atmaksāt aizdevumus, viņi nepiegādās preces, pirms nebūs saņemta nauda. Šādā situācijā nepastāv tirdzniecība uz kredīta.

Augsta dolāra vērtības gadījumā ASV eksports būs zems. Eiropiešiem nepieciešams liels daudzums viņu naudas, lai nopirktu amerikāņu preces. Eiropiešu importa pieprasījums tieši pārvērtīsies dolāru piedāvājumā. Augsta dolāra vērtība ir ekvivalenta ar zemu ārzemju valūtas (ECU) vērtību. No amerikāņu viedokļa ārzemju preces ir lētas un viņi vēlēsies tās pirkt. Viņu

importa pieprasījums būs augsts. Lai nopirktu šīs preces, viņi eiropiešiem maksās viņu valūtā ECU. Tā amerikāņu importieri piedāvās dolārus, lai tos samainītu ECU ārzemju valūtas tirgū.

11.2 zīmējuma (a) un (b) diagrammas rāda kā imports paplašinās un eksports sašaurinās, kad maiņas kurss palielinās (dolārs kļūst "dārgāks"). Maiņas kurss, kurā eksports ir vienāds ar importu, ir līdzsvara maiņas kurss. Aplūkotajā ASV – Eiropas piemērā maiņas kursa pazemināšanās var notikt vienā no diviem veidiem: vai nu samazinās pieprasījums pēc ASV eksporta ar jebkuru maiņas kursu, kas izpaudīsies, kā dolāru pieprasījuma liknes lejupvērsta nobīde, vai arī palielinās ASV importa pieprasījums ar jebkuru maiņas kursu, kas izpaudīsies, kā dolāru piedāvājuma liknes nobīde pa labi. Tas ir parādīts 11.2. (c) zīmējuma diagrammā.

11.2. zīmējums Maiņas kursa līdzsvars nepastāv aizdevumiem un aizņēmumiem.

Šini vienkāršajā modeli, izmaiņas maiņas kursā var saistīt ar ASV importa pieprasījuma (jebkura maiņas kursa gadījumā) vai ārzemnieku ASV preču pieprasījuma nobidēm. Tā, piemēram, importa pieprasījuma liknes nobides spēlēja zināmu lomu astoņdesmito gadu sākuma recesijā. Pirmkārt, izmaiņas amerikāņu vēlmēs iegādāties mazākus, ārzemēs ražotus automobiļus izraisīja importa pieprasījuma palielināšanos (nobidot pa labi dolāru piedāvājuma likni) jebkurā nacionālā ienākuma limenī. 11.2. (a) zīmējuma diagramma ilustrē importa pieprasījuma liknes nobides. Diagramma (c) parāda, kā šīs nobides pārveidojas dolāru piedāvājuma liknes nobidē. Dolāru piedāvājuma palielināšanās, ja nekas cits neatgadās, rada dolāra vērtības pazemināšanos, tas ir, zemāka maiņas kursa gadījumā, kā tas ir parādīts zīmējumā. Dolāra vērtības pazemināšanās nozīmē, ka ārzemju imports būs mazāks un eksports lielāks, nekā tas būtu bijis, ja maiņas kurss paliktu nemainīga. Tādējādi ar elastīgu maiņas kursu neto eksporta samazināšanās jebkura nacionālā ienākuma līmeņa gadījumā ir mazāka, nekā tā varētu būt, ja maiņas kurss netiktu izmainīts. Maiņas kursu koriģēšana palīdz stabilizēt ekonomiku.

Ja ekonomika izkļūst no recesijas, ienākumi pieaug un ar jebkuru maiņas kursu importa pieprasījums palielinās. Eksportu ar jebkuru maiņas kursu tas neietekmē, jo tas ir atkarīgs no ārzemnieku ienākumiem. Tādējādi augstāks ienākumu līmenis izraisa importa pieprasījuma liknes nobīdi vai ekvivalentu dolāru piedāvājuma liknes nobīdi. Vēlreiz, tas izraisa dolāra vērtības krišanos, efektu, kas veicina ekonomikas uzplaukumu.

Katrā no šiem gadījumiem maiņas kursu izmaiņas reducējas uz importa palielināšanos vairāk, nekā tas būtu bijis, ja maiņas kursi būtu fiksēti. Tas ir vēlmju vai nacionālā ienākuma izmaiņu rezultātā imports ir augstāks, nekā tas citādi būtu bijis ar jebkuru maiņas kursu.

Tirdzniecības modelis bez ārvalstu aizņēmumiem un aizdevumiem bija vairāk nozīmīgs dažas desmitgades iepriekš, kad starptautiskais finansu tirgus nebija plaši attīstīts un maiņas kurss, pirmkārt, veidoja importa un eksporta piedāvājums un pieprasījums. Šodien, līdz ar importu un eksportu, mums ir nepieciešams aplūkot kapitāla tirgu.

Ārvalstu aizņēmumi un aizdevumi

Iepriekšaprakstītajā nosacītajā divvalstu pasaulē nekad nepastāvēja tirdzniecības deficīts. Eksporta un importa vērtības, izteiktas ar maiņas kursu

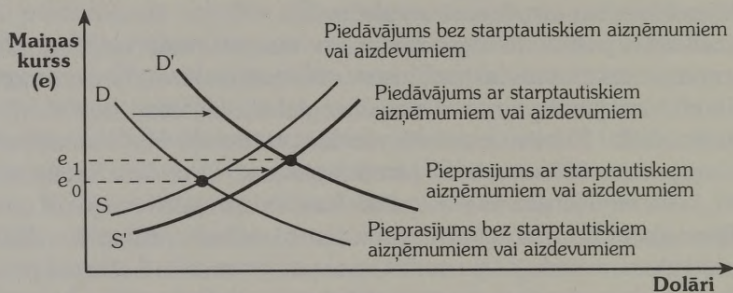
starpniecību, vienmēr bija vienādas. Tas nozīmē, ka nekad neradās tirdzniecības deficīta problēma. Tirdzniecības deficīts var rasties tikai tad, ja ir iespējami ārvalstu aizņēmumi un aizdevumi.

Mūsdienās pastāv milzīgs daudzums starptautisko aizņēmumu un aizdevumu, un tas ir otrais faktors, kas nosaka maiņas kursu. Šodien kapitāla tirgus, kurā līdzekļus aizņemas un aizdod, ir globāls. Investori Japānā, Eiropā un Savienotajās Valstīs, pastāvīgi meklējot iespēju maksimizēt savus ienākumus, var novirzīt savus līdzekļus no Japānas vai Eiropas uz Savienotajām Valstīm, ja tur viņu ienākumi ir augstāki. Kad investori ātri reaģē un novirza savus līdzekļus, atbildot uz nelielām paredzamo ienākumu atšķirībām dažādās vietās, tad ekonomisti kapitālu uzskata par pilnīgi mobilu. Šodienas pasaulē kapitāls ir mobils augstā pakāpē, bet tas nav pilnīgi mobils. Amerikāņu investori var justies nedaudz drošāk, turot savu naudu Savienotajās Valstīs nekā sūtot to uz ārzemēm. Viņi var būt relatīvi mazāk informēti par ekonomisko vai nodokļu nosacījumu izmaiņām, kas var ātri un būtiski ietekmēt viņu investīcijas citās valstīs. Savukārt ārzemju investori, tāpat var justies drošāk, turot savus līdzekļus savās zemēs. Jo stabilāka ir pasaules politiskā un ekonomiskā vide, jo lielāka kļūst kapitāla mobilitāte starp valstīm.

Maiņas kursa noteikšana kļūst noteikti daudz komplicētāka, ja ievēro ārvalstu aizņēmumus un aizdevumus. Šīni gadījumā maiņas kursa līdzsvars nav tikai importa un eksporta izlīdzināšanas problēma, bet to arī ietekmē lēmumi par aizņēmumiem un aizdevumiem. 11.1. zīmējumu var modificēt, ievērojot šos efektus. Ārzemnieki, kuri vēlas investēt Savienotajās Valstīs, vēlēšies dolārus, lai iepirktu amerikāņu aktīvus. Tas palielinās dolāru pieprasījumu. No otras puses, daži amerikāņi var vēlēties investēt ārzemēs. Viņi vēlēšies pārdot dolārus, lai iegūtu ārzemju valūtu un izdarītu šīs investīcijas. Kā šīs investīcijas ietekmē maiņas kursu ir atkarīgs no tā, vai ārzemnieki vēlas vairāk investēt Savienotajās Valstīs, vai amerikāņi ārzemēs.

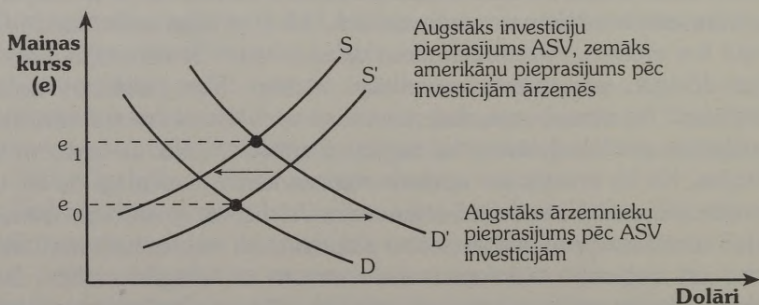
11.3. zīmējums parāda abas dolāru pieprasījuma un piedāvājuma līknes, pastāvot un nepastāvot ārzemju aizdevumiem un aizņēmumiem. Daži amerikāņi vēlas investēt ārzemēs, un tādējādi dolāru piedāvājums ar jebkuru maiņas kursu ir lielāks, nekā tas varētu būt bez amerikāņu investīcijām ārzemēs. Vienlaicīgi daži ārzemnieki vēlas investēt Savienotajās Valstīs un tādējādi pieprasījums pēc dolāriem ir lielāks nekā tas varētu būt bez ārzemnieku investīcijām Savienotajās Valstīs. Šīni piemērā tomēr ārzemnieku investīciju summa, ko viņi vēlas ieguldīt Savienotajās Valstīs ir daudz lielāka par amerikāņu investīcijām ārzemēs. Tāpēc dolāru pieprasījuma līkne

novirzās vairāk pa labi nekā to dara dolāru piedāvājuma likne. Tā rezultātā maiņas kurss palielinās.

11.3. zīmējums Maiņas kursa līdzsvars pastāvot ārvalstu aizņēmumiem un aizdevumiem.

Normāli, ja investīcijas Savienotajās Valstīs kļūst vairāk perspektīvas, amerikāņi var izlemēt atstāt vairāk savas bagātības pašu zemē, nekā to investēt ārzemēs. Tad dolāru piedāvājuma likne nobīdīsies pa kreisi, kā tas ir parādīts 11.4. zīmējumā. Tani pašā laikā ārzemnieki izlems vairāk investēt Savienotajās Valstīs, nobīdot dolāru pieprasījuma likni vēl vairāk pa labi. Abi šie efekti palielinās dolāra vērtību attiecībā pret citām valūtām.

11.4. zīmējums. Investīciju perspektīvu palielināšanās ASV.

Spekulācija

Trešais faktors, kas šodien ir svarīgs, nosakot maiņas kursu, ir spekulācija. Jēbkuru aktīvu pieprasījums ir atkarīgs no pārliecības, kā to varēs pārdot

nākotnē, tas ir atkarīgs no paredzējumiem. Kā mēs redzējam 10. nodaļā, nauda ikvienā valstī ir aktīvs. Ja amerikāņi tic, ka japāņu jēnas vērtība palielināsies attiecībā pret dolāru, viņi var vēlēties iegūt japāņu jēnas. Tā, piemēram, iedomāsimies, kas varētu notikt, ja kārtējais maiņas kurss ir 200 jēnas par vienu dolāru, un investori tic, ka jēna kļūs vērtīgāka, tā ka mēneša beigās, vienu dolāru varēs iegūt par 100 jēnām. Citiem vārdiem sakot, viņi tic, ka, gadījumā, ja viņi par 1000 dolāriem nopirks 200000 jēnu (katru dolāru izmainot pret 200 jēnām), mēneša beigās viņi varēs samainīt atpakaļ šīs jēnas jau par 2000 dolāru. Paturot jēnas vienu mēnesi, viņi varētu iegūt fenomenālus 100 procentu ienākumus. Amerikāņu investori ar šādu pārliecību vēlēties turēt vairāk jēnu šodien. Tas parāda, kā paredzējumi par maiņas kursa izmaiņām nākotnē, ietekmē nekavējošu maiņas kursa paaugstinājumu šodien.

Valūtas pieprasījumu sakarā ar iespējamo ieguvumu no tās vērtības palielināšanās sauc par valūtas maiņas spekulāciju. Pastāvot spekulācijai, maiņas kurss tirgū ir atkarīgs ne tikai no šodienas eksporta un importa pieprasījuma un piedāvājuma un investīcijām, bet arī no paredzējumiem, kas saistās ar šiem faktoriem nākotnē.

Paredzējumi

Paredzējumi par maiņas kursa izmaiņām būtiski ietekmē visas ārvalstu investīcijas. Iedomāsimies japāņu investoru, kurš plāno konvertēt savas jēnas dolāros un investēt tos Savienotajās Valstīs. Viņš vēlēties savu peļņu atgādāt atpakaļ Japānā, un viņš var arī izlemt pārdot savas investīcijas un atgādāt savu naudu mājās. Citā gadījumā viņš var vēlēties konvertēt savus dolārus atpakaļ jēnās, kaut kad vēlāk. Jautājums ir, cik daudz jēnu viņš saņems par saviem dolāriem? Ja viņš tic, ka dolārs kļūst vājāks, tad viņš tic, ka viņš saņems mazāk jēnu, kad viņš samainīs savus dolārus ārzemju valūtas maiņas tirgū. Ja viņš tic, ka nākotnē dolārs kļūs spēcīgāks, tad investīcijas Savienotajās Valstīs liksies perspektīvākas.

Tagad iedomāsimies, ka mūsu japāņu investors domā par ASV valsts vērtspapīru pirkšanu. Viņš nevēlēties ieguldīt savu naudu šajos vērtspapīros, kas sola 10 procentu ienākumu, pat ja Japānas valdības izdotie vērtspapīri sola tikai 5 procentus lielus ienākumus, ja viņš tic, ka dolāra vērtība kritīsies vairāk nekā par 15 procentiem gada laikā. Lai pārliecinātos, kāpēc tas ir tā, pieņemsim, ka viņam investīcijām ir 300000 jēnu un kārtējais maiņas kurss ir 300 jēnas par vienu dolāru. Ja viņš iegulda 300000 jēnu Japānas valdības vērtspapīros, gada beigās viņš saņems 315000 jēnu. Bet, ja 300000 jēnas

bankā maina pret dolāriem, viņš saņems 1000 dolārus, par kuriem iegādājas ASV valsts vērtspapirus. Gada beigās viņam būs 1100 dolāru. Ja viņš tad šos 1100 dolārus vēlēties mainīt pret jēnām, bet dolāra vērtība būs kritusies, teiksim, katrs dolārs ir 250 jēnu vērts, tad viņš saņems 275000 jēnu, tas ir mazāk nekā viņam bija gada sākumā. Japāņu investora paredzamos ienākumus var izteikt ar formulu:

ienākumu likme jēnās = dolāru procentu likme – paredzamā maiņas kursa izmaiņu likme.

Inflācija

Ja divās zemēs ir dažāds inflācijas pieauguma temps, tad var paredzēt, ka ilgā laika periodā maiņas kurss starp šīm divām valūtām noregulēsies tā, ka šīs atšķirības kompensēsies. Tomēr tendence, lai tā tas notiktu, ir ļoti vāja un tas prasa ilgu laiku. Ja, piemēram, Vācijā ir 5% inflācija, bet Lielbritānijā inflācijas nav, tad pastāvot nemainīgam maiņas kursam starp sterliņu mārciņu un vācu marku, Lielbritānijā pārdotās vācu preces kļūs gada laikā par 5 procentiem dārgākas. Vācu eksports kļūs arvien mazāk konkurētspējīgs ar britu precēm. Ja vācu marka attiecībā pret sterliņu mārciņu zaudē savu vērtību par pieciem procentiem gadā, t.i., tādā pašā lielumā, kā inflācija Vācijā pārsniedz Lielbritānijas inflāciju, tad vācu preču cenas izteiktas sterliņu mārciņās Lielbritānijas veikalos paliks nemainīgas, un līdz ar to arī vācu eksporta konkurētspēja paliek nemainīga.

Reālā maiņas kursa jēdzienu izmanto, lai mēritu dažādu valstu preču maiņas kursu izteiktu kopīgā valūtā. Tā, piemēram, ja dotais preču grozs Lielbritānijā maksā 50 mārciņas, bet Vācijā 150 vācu markas, un maiņas kurss ir 1 mārciņa = 2,50 vācu markas, tad vācu preces izteiktas mārciņās maksā $150 / 2,50 = 60$ un reālais maiņas kurss ir $5/6$. Vispārinot, ja prece vai preču grozs maksā P mārciņas Lielbritānijā un P^* vācu markas Vācijā, un maiņas kurss ir 1 mārciņa = S vācu markas, tad reālais maiņas kurss ir: PxS/P^* .

Ja maiņas kurss izmainās tā, ka izlīdzina divu zemju inflācijas pieauguma tempu atšķirības, tādējādi uzturot reālo maiņas kursu nemainīgu, tad var runāt par saglabātu pirkjspējas paritāti. Pirkjspējas paritāte ir ekonomikas aizvēsturiska doktrīna. Tā prasa maiņas kursu attiecīgas korekcijas, lai saglabātu pirkjspējas paritāti. Lielāka inflācija vienā zemē nekā citur, izsauks maiņas kursa samazināšanos. Šādas korekcijas var notikt, ja nepastāv kapitāla plūsmas vai spekulācija ārzemju valūtas maiņas tirgū. Tad importēto un eksportēto preču pieprasījums un piedāvājums noteiks maiņas kursu.

Tā kā šodien vairums maiņas kursu ir spekulāciju, nevis tirdzniecības rezultāts, tad spekulācija arī nosaka maiņas kursu. Te var būt un arī ir bijušas ļoti lielas un ilgstošas reālo maiņas kursu svārstības. ASV dolārs, piemēram, pārāk augstu bija novērtēts astoņdesmitajos gados, un tāds arī saglabājās gadiem ilgi, neraugoties uz ļoti lielo ASV tirdzniecības deficītu.

Dolāra pārvērtēšana laika posmā no 1981. līdz 1985. gadam ir destabilizējošas spekulācijas piemērs. Nākotnes paredzējumi noturēja augstu dolāra vērtību. Pamatelementi – ASV cenu limenis attiecībā pret pārējo pasauli un ASV tirdzniecības pārpalikums (istenībā ASV bija milzīgs deficīts) neietekmēja šādu novērtējumu. Vienīgais fundamentālais aspekts šīs situācijas pamatā, kas varēja būt par iemeslu dolāra vērtības pieaugumam, bija augstās procentu likmes ASV, kas saistījās ar valdības lielo deficītu un izpaudās, kā ierobežojoša monetārā politika.

Ja maiņas kursi korigējas tā, ka nodrošina pirktspējas paritāti, tad iepriekšējā piemērā vācu markas maiņas kurss attiecībā pret sterliņu mārciņu samazināsies par 5 procentiem gadā. Šīnī gadījumā vācu procentu likmes būs par 5 procentiem augstākas nekā Lielbritānijā ar nolūku, lai radītu vienādi pievilcīgus apstākļus investoriem, turēt savus aktīvus gan Vācijā, gan Lielbritānijā. Atzīmēsim, ka procentu likmju un inflācijas pieauguma tempu starpība, ko sauc par reālo procentu likmi, ir vienāda abās zemēs.

Kad 50. gadu sākumā tika izteikti argumenti par elastīgu maiņas kursu, pasaulē darbojās Bretonvudas maiņas kursu noteicošā sistēma. Šajā situācijā tika radīti elastīgi maiņas kursi, kas varētu nogludināt starpību inflācijas pieauguma tempos dažādās valstīs, uzturēt pirktspējas paritāti un noturēt sabalansētas starpvalstu tirdzniecības plūsmas. Miltons Fridmens bija viens no iespaidīgākajiem šī viedokļa ierosinātājiem.

Maiņas kursi eventuāli reaģē uz cenu relatīvo limeni, bet efekts ir ļoti lēns un nenoteikts darbībā, maiņas kurss var novirzīties tālu prom no pirktspējas paritātes uz ilgu laiku.

Kas nosaka maiņas kursu?

Maiņas kursu šodien nosaka valūtas piedāvājums un pieprasījums ārzemju valūtas maiņas tirgū. Ārzemnieku sterliņu mārciņu pieprasījumu un Lielbritānijas iedzīvotāju mārciņu piedāvājumu nosaka:

1. Tirdzniecības pamatfaktori: britu preču pieprasījums (Lielbritānijas eksports) un britu ārzemju preču pieprasījums (imports);

2. Investīciju pamatfaktori: investīciju ienākumi Lielbritānijā un ārzemēs;

3. Spekulācija, kas balstās uz maiņas kursu nākotnes izmaiņu paredzējumiem.

Novirzes vēlmēs pēc ārzemju precēm vai ienākumu palielināšanās Lielbritānijā rada mārciņas vērtības samazināšanos. Investīciju ienesīguma uzlabošanās Lielbritānijā arī izraisa mārciņas vērtības krišanos.

Monetārā politika atklātā ekonomikā

Atklātas ekonomikas monetārās politikas galvenais efekts neveidojas no tās tiešas ietekmes uz patēriņa un investīciju izdevumiem, bet no tās ietekmes uz maiņas kursu, kapitāla plūsmām un tirdzniecību. Kad maiņas kursam ļauj brīvi svārstīties, "stingra" monetārā politika, piemēram, palielinot procentu likmes vai, piespiežot centrālo banku, samazināt naudas piedāvājumu, centīsies maiņas kursu paaugstināt. Tas parasti izraisa eksporta samazināšanos un importa palielināšanos, kas pasliktina tirdzniecības bilanci un samazina preču kopējo pieprasījumu. Tas arī pazemina importa preču cenas, un tādējādi izdara zināmu spiedienu uz cenu limeni tā pazemināšanas virzienā.

Kad maiņas kurss ir piesaistīts, valdība daļēji vai arī pilnīgi zaudē tās brīvību izmantot monetāro politiku. Tā vietā centrālā banka iejaucas valūtas maiņas tirgū, lai saglabātu valūtas vērtību un neļautu tās vērtības celšanos. Centrālajai bankai vajag uzsūkt ārzemju valūtu pārmērīgu piedāvājumu un apmierināt pārmērīgu nacionālās valūtas pieprasījumu ārzemju valūtas tirgos. Ja monetārā politika ir pārāk stingra, centrālā banka var kļūt nespējīga novērst ārzemju finansu kapitāla ieplūšanu, izraisot nacionālās valūtas piedāvājuma palielināšanos.

Ja monetārā politika ir pārāk brīva, centrālā banka var būt nespējīga aizsargāt nacionālās valūtas vērtību, jo tai var pietrūkt ārzemju valūtas rezervju. Ar pilnīgu vai gandrīz pilnīgu kapitāla mobilitāti centrālā banka var konstatēt, ka ir šaura, ierobežota manevra iespēja starp pārāk stingru un pārāk vāju naudas politiku. Rezultātā, kad maiņas kurss ir piesaistīts, valdība var konstatēt, ka tā nav spējīga izmantot monetāro politiku kādam citam nolūkam, kā tikai, lai saglabātu maiņas kursu tās piesaistes limenī. Tā zaudē iespēju naudas politiku izmantot iekšzemes investīciju, kopējā pieprasījuma

un nodarbinātības ietekmēšanai. Tādējādi pastāv karstas debates par Eiropas naudas sistēmas maiņas kursu mehānismu un suverenitātes zaudēšanu starptautiskās dalībniekiem.

Nākamajās apakšnodaļās mēs aplūkosim detalizētāk šeit izteiktos argumentus, izmantojot ārvalūtu piedāvājuma un pieprasījuma kursu ārvalūtu maiņas tirgos.

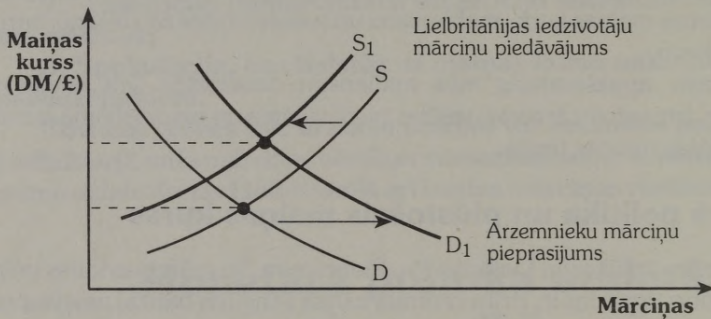
Monetārā politika un plūstošais maiņas kurss

Kā piemēru aplūkosim Lielbritāniju. Pieņemsim, ka mārciņas kurss brīvi svārstās valūtas tirgū, tas ir, Britu centrālā banka (Anglijas banka) neiejaucas ārvalūtu tirgū, ne lai pirktu ne lai pārdotu mārciņas, vai kādu citu valūtu. Ja Anglijas banka paaugstina procentu likmi Lielbritānijā, un citas zemes neizmaina savas procentu likmi, tad ienākumu augstākās likmes par finansu aktīviem Lielbritānijā ierosinās dažus investorus novirzīt savus finansu aktīvus (piem., akcijas un obligācijas) no citām zemēm uz Lielbritāniju. Tas radīs ārvalūtu pieprasījuma pieaugumu, lai iegādātos mārciņas valūtas maiņas tirgū, jo investori pārdos savus aktīvus ārvalstīs, lai iepirktu mārciņas Lielbritānijas finansu aktīvu iegādei.

Šis efekts ir parādīts 11.5. zīmējumā Lielbritānijas iedzīvotāju mārciņu piedāvājums pazeminās: piedāvājuma likne nobidās pa kreisi. Savukārt citu valstu iedzīvotāju pieprasījums pēc sterliņu mārciņām pieaug, un pieprasījuma likne nobidās pa labi. Līdzsvara stāvoklis izveidojas abu likņu krustpunktā. Attiecībā pret citām valūtām sterliņu mārciņas līdzsvara vērtība ir pieaugusi un notikusi mārciņas vērtības palielināšanās.

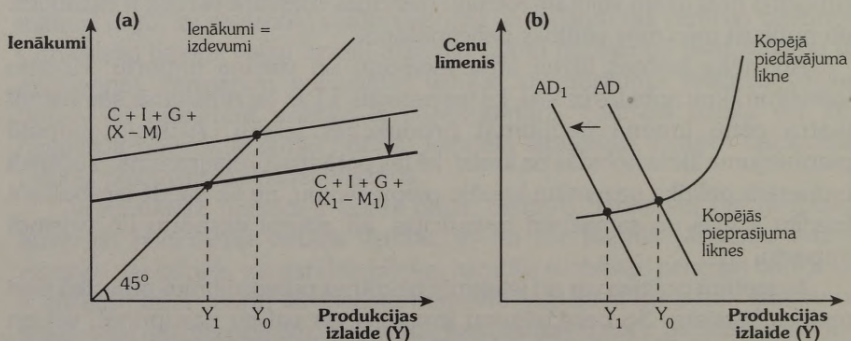
Augstāka maiņas likme attur eksportu un veicina importu. Kopējo izdevumu likne nobidās uz leju, kā tas parādīts 11.6. (a) zīmējumā, samazinot (katra cenu līmeņa gadījumā) produkcijas izlaidi. Attiecīgi kopējā pieprasījuma likne nobidās pa kreisi, kā tas parādīts (b) diagrammā. Tādējādi monetārā politika pazemina kopējo pieprasījumu, ne tik daudz ierobežojot kredītu spējas un samazinot investīcijas, kā atturot eksportu un veicinot importu.

Monetārā politika var arī ietekmēt nākotnes paredzējumus attiecībā pret maiņas kursiem. Šo paredzējumu izmaiņas var vai nu pastiprināt, vai arī pavājināt iepriekšaprakstīto efektu. Paredzējumu veidošanās un monetārās politikas ietekme uz tiem ir sarežģīti procesi un tādējādi ir grūti noteikt monetārās politikas precīzu efektu.

11.5. zīmējums. Monetārā politika atklātā ekonomikā.

Agrāk mēs jau redzējām, ka viena no sastāvdaļām, kas nosaka paredzējumus par maiņas kursu izmaiņām, ir paredzējumi, kas attiecas uz inflāciju. Ja stingrāka monetārā politika rada investoru ticību inflācijas samazinājumam (tas ir, ja investori tic, ka monetārā politika strādā, lai nobiditu kopējā pieprasījuma likni pa kreisi), tad viņi var ticēt, ka mārciņa kļūs vērtīgāka (augstāks maiņas kurss), nekā tas būtu bijis citādi. Šajā gadījumā pievilcīgāk kļūst investēt Lielbritānijā, mārciņa kļūst vairāk vērtīga, eksports sašaurinās un imports palielinās vairāk, nekā tas būtu bijis bez šādi izmainītiem paredzējumiem.

11.6. zīmējums. Ekonomiskās aktivitātes izraisītais mārciņas vērtības palielināšanās efekts.

Kad M. Tečeres valdība 1980. gadā Lielbritānijā ieviesa savu "Finansiālo stratēģiju", sterliņu mārciņa ātri kļuva vērtīgāka ārzemju valūtu tirgos, sasniedzot maiņas kursu no 1,70 dolāriem 1977. gada beigās līdz 2,40 dolāriem 1980. gada beigās. Tā daļēji bija tieša atbilde uz esošajām augstajām procentu likmēm Lielbritānijā, kā arī atbilde uz paredzējumiem, ka būs stingra naudas politika, augstas procentu likmes un inflācijas samazināšanās nākamajos gados.

1981. gadā, kad Ronalds Reigans kļuva par ASV prezidentu, Pauls Volkers, Federālo rezervju padomes prezidents, noteica stingru monetāro politiku orientētu uz cenu stabilitātes atjaunošanu Savienotajās Valstīs. Dolārs kļuva vērtīgāks ārzemju valūtas maiņas tirgos. Tā vērtība (dolāra vērtību izmanto kā vidējo tirdzniecības svaru citām valūtām) sasniedza savu virsotni 1985. gada martā, kad tā bija par 45 procentiem augstāka, nekā vidējā vērtība 1980. gadā. Savukārt 1987. gada februārī tā atkal noslidēja atpakaļ uz savu 1980. gada vidējo līmeni.

Šis ļoti lielās valūtu vērtību svārstības gandrīz pilnīgi izsauca paredzējumi un finansu kapitāla spekulatīvā kustība. Tās neizsauca tirdzniecības plūsmas vai inflācijas pieaugums. Pamatā ASV dolārs nebija "fundamentāli" stiprāks laika periodā starp 1981. un 1985. gadu.

Tā mēs redzam, ka maiņas kursa lielums šodien lielā mērā ir atkarīga no paredzējumiem, kāds tas varētu būt nākamajos gados. Tādējādi maiņas kursa stabilitāte ir atkarīga no investoru paredzējumu stabilitātes. Piemēram, kad mārciņas vērtība ir zemāka, ārzemju investori var paredzēt, ka tā atkal palielināsies. Šīni gadījumā, kad mārciņas vērtība pazeminās, paredzami ienākumi no to turēšanas palielinās, jo investori tic, ka tā kļūs vērtīgāka un viņi pelnīs ar kapitāla palīdzību, ka tas tiešām tā arī notiks. Šajā gadījumā paredzējumi palīdz stabilizēt tirgu, tā kā ārzemju investori tās uzpērkot, var palīdzēt ierobežot jebkuru mārciņas kursa samazināšanos.

Bet, ja mārciņas vērtībai kritoties, ārzemju investori paredz tās vērtības tālāku samazināšanos, tad viņu vēlme investēt Lielbritānijā var ievērojami samazināties, un mārciņa turpinās kristies. Šīni gadījumā sākotnējā vērtības krišanās ietekmēja mārciņas pieprasījuma liknes nobīdi uz leju, izraisot tās vērtības tālāku krišanos.

Pieredze rāda, ka aktīvu cenas bieži mainās līdzīgi, kā nejaušā pastaigā. Ja eksistētu kāds paredzams modelis, investori to varētu atklāt un noteiktu darbību rezultātā šis izmaiņas izslēgt. Dolāri, mārciņas, jēnas, franki, markas - visi ir aktīvi. Parasti, dolāra vērtībai pazeminoties attiecībā pret jēnu, ar laiku

tas atviesēlojas un investori zina, ka šādos apstākļos to ir izdevīgi pirkt. Viņi meklēs dolārus, pavirzot uz augšu maiņas kursu. Līdzsvara gadījumā investoriem ir jātic, ka šodienas maiņas kursam ir vienādas iespējas izmainīties uz augšu vai uz leju. Maiņas kursi, kas nemainās šādā veidā nevar savienot ar racionāliem paredzējumiem. Kamēr empīriski pierādījumi izraisa zināmas šaubas vai valūtas maiņas tirgu var aprakstīt kā "nejaušu pastaigu", nešaubīgi ir skaidrs, ka praksē ir ārkārtīgi grūti paredzēt, kā mainīsies maiņas kursi.

Lielas maiņas kursu svārstības, neatkarīgi no to cēloņiem un paredzējumu dabas, par to svārstībām nākotnē, palielina biznesa risku pasaules tirgū un tādējādi attur biznesu un valstis no savu priekšrocību izmantošanas. Ja maiņas kurss kļūst augsts, eksportētāji pēkšņi konstatē, ka tirgus viņu precēm sašaurinās, neraugoties uz ievērojamu cenu pazemināšanu, kā rezultātā peļņa katastrofāli kritas. Ja firmas ražo tikai iekšējam tirgum, arī tad tās saskaras ar milzīgu risku maiņas kursu svārstību rezultātā. Piemēram, kurpju ražotāji savā zemē pēkšņi var konstatēt, ka vietējais tirgus ir pārpludināts ar lētām Brazīlijas kurpēm, jo vietējā valūta ir kļuvusi vērtīgāka attiecībā pret Brazīlijas kruzēiro. Tādā gadījumā viņi vai nu zaudē realizācijas apjomu, vai arī ir jāpazemina savu ražojumu cenas, un jebkurā gadījumā viņu peļņa kritas.

Pastāv iespējas eksporta un importa firmām mīkstināt valūtas kuras maiņas riska efektu īsā laika periodā, teiksim, nākamajos trijos/sešos mēnešos. Iedomāsimies firmu, kas eksportē uz ārzemēm. Tai ir kontrakts piegādāt noteiktu daudzumu lodišu gultņu uz Franciju un attiecīgi saņemt par to samaksu frankos. Bet saviem strādniekiem firma maksā sterliņu mārciņās, nevis frankos. Ja franka vērtība samazinās, firmas, saņemot atlīdzību par piegādēm frankos, un tos konvertējot mārciņās, īsā laika periodā saņems mazākus ienākumus, salīdzinot ar strādniekiem izmaksātajām algām mārciņās. Firma var pati sevi nodrošināt pret šādu situāciju, sagatavojot kontraktu par nākotnes piegādēm vai realizāciju ar stingri noteiktu franka kursu. Tādējādi ir iespējams samazināt valūtas maiņas risku. Tomēr firmas nevar viegli pirkt vai pārdot ārzemju valūtu pēc šāda kursa divus vai trīs gadus uz priekšu. Tā kā daudzi investīciju projekti tiek plānoti uz vairākiem gadiem vai pat desmitgadēm, investoriem ir jāsaaskaras ar valūtas maiņas risku, pret kuru viņi nevar nodrošināties. Pat, ja firmas neko nepērk, vai nepārdod ārzemju tirgū, tās ir saistītas ar ārzemju valūtas kursu svārstībām. Tās nevar nodrošināties uz ilgu laiku pret risku, ka tirgus netiks pārpludināts ar lētu importa produkciju nacionālās valūtas vērtības palielināšanās rezultātā.

Maiņas kursa stabilizēšana

Sedzot maiņas kursa nestabilitātes radītās izmaksas, pastāv prasības valdībai aktīvāk stabilizēt maiņas kursus. Ražotāji konkrēti ir ieinteresēti reālā maiņas kursa stabilizācijā. Ja inflācija Lielbritānijā, piemēram, ir augstāka nekā ārvalstīs, eksportētāji var pirkt savas preces ārzemēs.

Katras valdības reālā maiņas kursa stabilizācijas programma saskaras ar trīs prasībām. Pirmais, nepieciešams izvēlēties, kādam maiņas kursam ir jābūt. Otrais, ir nepieciešams mehānisms, kas notur reālos maiņas kursus noteiktā līmenī. Piemēram, ja liekas, ka ASV dolārs ir uzkāpis pārāk augstu attiecībā pret jēnu, programma varētu paredzēt, ka ASV Federālo rezervju banka pārdos dolārus un uzpirks jēnas, tādējādi izraisot jēnu pieprasījumu un palielinot dolāru piedāvājumu. ASV ražotāji būs iepriecināti par šādu kustību: palielināsies eksporta pieprasījums, kā arī pieprasījums pēc precēm, kas konkurē ar importu. Turpretī Japānas ražotāji jutīsies gluži pretēji. Ja Japānas valdība, atbildot uz šiem pasākumiem, sāks pārdot jēnas un iepirkt dolārus, tad divi pasākumi kompensēs viens otru. Gala rezultātā ASV valdība pārdos dolārus, mainot tos pret jēnām, tieši Japānas valdībai, neietekmējot pivāto tirgu.

Tas izraisa trešo prasību maiņas kursa stabilizācijas priekšlikumiem: ir nepieciešama zināma kooperācija starp valstīm. Īpaši nozīmīgi tas ir pasaules ekonomikā pašreiz, kad neviena valsts nav dominējoša. Ir trīs lielas valstis – Japāna, Vācija un ASV, kuru valdības, strādājot kopā, nosaka maiņas kursus.

Valdības iejaukšanās elastīgās maiņas kursu sistēmās

Praksē tikai dažu zemju valdības ļauj valūtas maiņas kursam brīvi slidēt valūtas maiņas tirgū. Parasti tās iejaucas maiņas tirgū tieši, pērkot vai pārdodot valūtu vai arī, izmantojot monetāro politiku, cenšas regulētmaiņas kursus. Vairums maiņas kursu tiek regulēti dažādās pakāpēs.

Trīs lielās valūtas – ASV dolāru, Japānas jēnu un Vācijas marku ierobežoti regulē attiecīgo valstu valdības. Tās cenšas sasniegt vienošanos par maiņas kursu lielumu. Katra no tām izmanto monetāro politiku (procentu likmes un naudas piedāvājumu) un laiku pa laikam iejaucas ārzemju valūtas tirgū, lai izmainītu maiņas kursus. 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā

pastāvīga tēma bija nepieciešamība samazināt ASV tirdzniecības deficītu un Japānas tirdzniecības pārpalikumu, izraisot jēnas vērtības palielināšanos un dolāra vērtības krišanos. Valdību mēģinājumi sadarboties šīnī jautājumā bija ierobežoti, jo pastāvēja domstarpības kādiem ir jābūt pareiziem maiņas kursiem.

Eiropas monetārās sistēmas valūtas maiņas mehānisms prasa tās locekļiem ierobežot maiņas kursu svārstības $\pm 2,5$ procentu apjomā no maiņas kursa centrālās paritātes (Spānijai un Portugālei ir atļautas svārstības 6 procentu apjomā no centrālās paritātes uz abām pusēm). Tā tas bija arī Lielbritānijai, līdz tās aiziešanai no ERM (Exchange Rate Mechanism – ERM) 1992. gada septembrī. Lai to nodrošinātu, valdība var izmantot gan monetāro politiku, gan iejaukšanos valūtas tirgū. Holande pastāvīgi uztur savu maiņas kursu 1 procenta svārstību robežās attiecībā pret vācu markas centrālo kursu. Šī politika ir tuva savas valūtas piesaistīšanai kādas citas valūtas vērtībai.

Pašreiz pasaulē nav tādas maiņas kursu sistēmas, kas būtu valdošā. Pastāv vesela virkne dažādu darbojošos maiņas kursu politiku, sākot no pilnīgi elastīgas maiņas kursa (tā sauktā "tirā elastība"), cauri dažādu pakāpju maiņas kursu regulēšanai (tā sauktā "netirā elastība") līdz piesaistītiem maiņas kursiem.

Kā valstis regulē maiņas kursus

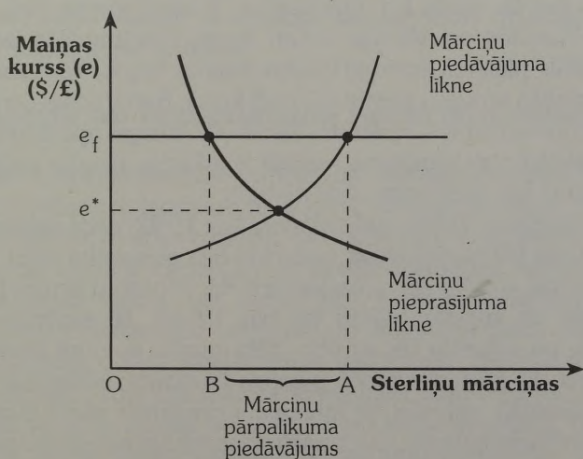
Pastāv divi noteikti rīcības veidi, ar kuru palīdzību valstis notur maiņas kursus piesaistītas iepriekšnoteiktajam līmenim. Viens ietver tiešu iejaukšanos ārzemju valūtas maiņas tirgos, pērkot un pārdodot valūtas, lai novērstu to kursu svārstības. Otrs ietver sevi monetārās politikas izmantošanu.

Iejaukšanos jeb intervenci var ilustrēt šādi. Pieņemsim, ka piesaistīta maiņas kursa gadījumā pastāv valūtas piedāvājuma pārpalikums. 11.8. zīmējumā ar piesaistīto maiņas kursu e_1 naudas piedāvājums mārčiņās ir OA, kamēr pieprasījums pēc tās ir OB. Starpība (BA) ir mārčiņu piedāvājuma pārpalikums. Bez iejaukšanās maiņas tirgū, mārčiņas vērtības līdzsvars būs tās zemākās vērtības e^* punktā. Valdība var iejaukties tirgū, uzpērkot mārčiņu pārpalikuma piedāvājumu (BA) ārzemju valūtu maiņas tirgos.

Ja valūtas brīvā tirgus vērtības līdzsvars ir virs piesaistītā kursa, valdība var iejaukties, pārdodot to valūtu maiņas tirgū atbilstoši piesaistītajam kursam un uzpērkot citu valūtu pārpalikuma piedāvājumu.

Šādu valdību iejaukšanās iespēju valūtu tirgū ietekmē to ricībā esošie ārzemju valūtu krājumi (rezerves). To var ietekmēt arī nacionālās valūtas piedāvājums un procentu likmes. Lielbritānijas gadījumā Anglijas banka glabā ārzemju valūtu krājumus valūtas maiņas nolīdzināšanai kontā, ar kuru palīdzību ietekmē mārciņas vērtību. Iejaukšanās gadījumā tomēr jāsaprot, lai vērtību zaudējošā valūta neiztukšotu rezerves. Tā saucamajā "Bretton Woods" periodā Anglijas bankās esošās valūtas rezerves bija nepietiekamas, lai aizsargātu mārciņu pret spekulācijām un ar gadiem šīs problēmas kļuva arvien asākas.

Valstu iejaukšanās valūtas tirgū ietekmē arī nacionālās valūtas piedāvājuma lielumu. Kad centrālā banka izšķiras iepirkt nacionālās valūtas piedāvājuma pārpalikumu, tas nozīmē, ka tās piedāvājums samazināsies. Kad Anglijas banka, aizsargājot mārciņu, tās uzpērk, daļa Lielbritānijas iedzīvotāju tieši vai netieši tās pārdod Anglijas bankai, ieņēmumus saņemot, teiksim, markās, kuras viņi var ieguldīt aktīvos Vācijā. Citu valūtu pārdošana ir par iemeslu šo valūtu piedāvājuma palielināšanai attiecīgajās valstīs (Vācijā). Tādējādi iejaukšanās valūtas tirgos nav pilnīgi neatkarīga no monetārās politikas izmantošanas maiņas kursu vadīšanā.

11.7. zīmējums. Valdības iejaukšanās ārzemju valūtas maiņas tirgū.

Politikas alternatīva ieviešanās ārzemju valūtas maiņas tirgos ir monetārās politikas izmantošana. Pieņemsim, ka 11.7. zīmējumā attēlotā situācija ir reāla. Tiešas ieviešanās vietā valūtas tirgū Anglijas banka var paaugstināt procentu likmes Lielbritānijā, piesaistot investīcijas un spekulatīvo kapitālu valstī, palielinot sterliņu mārciņu pieprasījumu valūtas tirgos un samazinot to piedāvājumu. Pieprasījuma likne 11.7. zīmējumā novirzīsies pa labi un piedāvājuma likne – pa kreisi, tādējādi paaugstinot brīvo tirgus maiņas kursu e , līdz piesaistītajam kursam e^* . Kad maiņas kursu pieprasījuma un piedāvājuma likņu stāvoklis ir ļoti jūtīgs uz iekšzemes monetāro politiku, tad centrālā banka ļoti ierobežoti to var izmantot, lai ietekmētu iekšzemes reālos investīciju izdevumus, produkcijas izlaidi un nodarbinātību. Tādā gadījumā monetārā politika galvenokārt tiek izmantota, lai noturētu nacionālās valūtas maiņas kursu tās iepriekšnoteiktajā, piesaistītajā līmenī.

Spekulācija situācijās ar maiņas kursu regulēšanu

Kad finansu tirgus paļaujas, ka centrālā banka noturēs maiņas kursu tā piesaistītajā līmenī, finansu investori un spekulanti novirzīs naudu no vienas valūtas uz citu, reaģējot uz nelielām atšķirībām maiņas kursos. Tā kā ir pārliecība, ka maiņas kurss starp Holandes guldeni un Vācijas marku nemainīsies vairāk nekā 1,1 guldenis = 1 vācu marka ($\pm 1\%$), mazas atšķirības Holandes un Vācijas valūtu kursu procentuālās izmaiņās būs iemesls kapitāla plūsmi ārzemju valūtas maiņas tirgos. Tā rezultātā valūtas maiņas kursi abās zemēs ir saistīti ļoti cieši kopā. Kad Vācijas centrālā banka pazemina procentu likmes, Holandes banka veic līdzīgas operācijas. Holandes centrālajai bankai nav iespējams realizēt neatkarīgu naudas politiku tik ilgi, kamēr guldenis būs piesaistīts vācu markai.

Laika periodā no 1990. gada oktobra līdz 1992. gada septembrim, kad Lielbritānija bija ERM dalībvalsts, mārciņa bija piesaistīta vācu markai pēc kursa: 1 mārciņa = 2,95 vācu markas ($\pm 6\%$). Procentu likmes Lielbritānijā tika uzturētas tik augstas, kādas tās bija Vācijā, lai saglabātu mārciņas pieprasījumu un uzturētu tās vērtību 2,95 marku apjomā ārvalstu valūtas maiņas tirgos. Tā kā Lielbritānijā pieauga bezdarbs, inflācija samazinājās. Daudzi komentētāji uzskatīja, ka mārciņa ir novērtēta pārāk augstu un ka ir nepieciešama tās devalvācija, lai stimulētu eksportu un palielinātu pieprasījumu Lielbritānijas ekonomikā. Viņi arī apgalvoja, ka ar procentu likmi 9% 1992. gadā un inflāciju 1–2 procenti gadā reālā procentu likme apmēram 7% attur

reālos investīciju izdevumus. Tādējādi pievienošanās politika ERM un zaudētā iespēja izmantot neatkarīgu monetāro politiku bija nepiemērota Lielbritānijai. Monetārās suverenitātes zaudēšana ir viens no argumentiem, ko izmanto pret Eiropas Monetārās Savienības izveidošanas priekšlikumiem. Šini gadījumā finansu tirgus nepaļāvās Lielbritānijas valdības pūlēm noturēt maiņas kursu 1 mārciņa = 2,95 vācu markas. Spekulatīvais uzbrukums angļu mārciņai 1992. gada septembrī, kura laikā mārciņu piedāvājums maiņas tirgū ārkārtīgi pieauga, nebija un iespējams arī nevarēja būt, kā pretošanās valdības iejaukšanās politikai. Mārciņa tika izdalīta no ERM sistēmas un tās maiņas kursu atkal kļuva elastīgs.

Kooperācijas atbalsta problēmas

1992. gada rudenī un 1993. gada pirmajā pusē Vācijas centrālā banka uzturēja procentu likmes līmeni, kas bija augstāks nekā daudzas Eiropas valstis vēlējās, jo valsti bija zema inflācija un augsts, pieaugošs bezdarbs. Šīs valstis bija ERM locekles un nevēlējās pieļaut savu valūtu devalvāciju attiecībā pret vācu marku. Vācijas centrālā banka, kad tā pieņēma lēmumus par procentu likmēm, interesējās tikai par Vācijas ekonomikas stāvokli un polemizēja, ka citas valstis var vēlēties piekrist savu valūtu devalvācijai attiecībā pret vācu marku. Šī epizode ilustrē dažas grūtības, kas rodas piesaistīto maiņas kursu sistēmā.

Pārāk augsta un nepietiekami novērtēta valūta

Kad valdība nolūkā stimulēt eksportu un palīdzēt ražošanai, kas saskaras ar importa konkurenci, fiksēta maiņas kursa sistēmas ietvaros pasludina par jauniem, zemākiem maiņas kursiem, tad saka, ka valūta tiek devalvēta. Kad investori domā, ka dolāru devalvēs, viņi nevēlēsies turēt šo naudu. Amerikāņi, kuriem ir ārzemju valūta, var ievākt lielu kapitāla pieaugumu. Viņi var konvertēt savus dolārus ārzemju valūtā un nākamajā dienā rekonvertēt to dolāros. Rezultātā dolāru piedāvājums ievērojami palielināsies. Valdības uzdevums atbalstīt, stiprināt maiņas kursu kļūst neiespējams.

Daudzas valdības cenšas noturēt maiņas kursu augstāku, nekā tā valda brīvajā tirgū. Šādos gadījumos saka, ka valūta ir pārvērtēta. Valdība šādu darbību var veikt vairāku iemeslu dēļ. Dažos gadījumos maiņas kurss ir pielūgsmes objekts. Valūtas vērtības samazināšanās tiek uztverta negatīvi, kā

valsts valdības nespēja vadīt tās ekonomiskās aktivitātes. Dažreiz valdība mēģina noturēt augstus maiņas kursus, dodot iespēju iegādāties dārgas importa preces valdošajai elitei, vai arī dārgas iekārtas jaunām rūpniecām par zemākām cenām, izsakot tās nacionālajā valūtā.

Tuvplānā: maiņas kursu paredzēšana

Investori, formējot savus paredzējumus par iespējamiem maiņas kursiem nākotnē, saskaras ar divām pamatproblēmām. Viena problēma ir, pat ja investors var izdarīt pamatotu paredzējumu par maiņas kursu izmaiņām, viņš nevar būt pārliecināts, cik ilgā laikā tirgus sasniegs šo konkrēto līmeni. Tā, investors 1982. gadā varēja teikt: "Dolārs ir palielinājis savu vērtību par vienu trešdaļu pēdējos divos gados, un tā tagad ir augstāka nekā jebkurā laikā 70. gados. Es esmu pārliecināts, tā kritīsies."

Patiešām, 1987. gadā šis paredzējums kļuva īstenība; dolāra vērtība bija zemāka nekā 1982. gadā. Bet šīni laika posmā tā bija palielinājusies vēl par vienu trešdaļu virs 1982. gada vērtības pirms sāka pazemināties. Un investors, kurš bija nopircis citas valūtas, plānojot tās pārvērst atpakaļ dolāros, kad dolāra kurss samazināsies, viegli šajā laika periodā varēja izputēt. Investori nevar vienmēr gaidīt ilgu laiku, viņiem ir jāuztraucas arī par naudas iespējamo zaudēšanu īsā laika periodā.

Otrā problēma, ar ko investors saskaras, ir daudz būtiskāka. Ikviena valdība, kura nolemj, ka tās valūtas kurss ir vai nu par augstu, vai nu par zemu, un vēlas mainīt tās vērtību, saskarsies ar līdzīgu problēmu – kādai tad ir jābūt pareizajai vērtībai?

Pirkjspējas paritātes teorēma piedāvā ceļu, kā atrisināt šo jautājumu. Teorēma saka, ka dažādu valūtu vērtībām līdzsvara punktā ir jābūt tādām, lai ekvivalentu preču grozu varētu iegādāties dažādās zemēs par vienu un to pašu naudas daudzumu. Piemēram iedomāsimies, ka preču grozs sastāv no kviešiem, eļļas, tērauda, automašīnām, datoriem un citām starptautiski tirgojamām precēm. Ja tā iegādes izdevumi sastāda 1 miljonu dolāru Savienotajās Valstīs, tad pirkjspējas paritātes maiņas kursu noteiks, ņemot vērā cik daudz jēnu vai marķu, vai mārciņu, vai franku ir jāizdod, lai nopirktu tās pašas preces citās valstīs.

Teorēma nosaka, ka atsevišķu, individuālu preču cenām dažādās valstīs ir jābūt tādām pašām. Vienīgi starptautiski tirgojamu preču grupu cenu līmenim ir jābūt vienādam. Visbeidzot, ja visas tirgojamās preces vienā zemē vidēji ir daudz dārgākas nekā citā, tad šai zemei vispār ir ļoti grūti eksportēt. Pirkjspējas paritātes teorēma tādējādi ir balstīta uz pieņēmumu, ka ilgā laika periodā valstis ilgstoši nevar būt aizņēmējas vai aizdevējas.

Tūristi, ceļojot pa citām zemēm, var atklāt, ka pirkjspējas paritāte nav pareiza, jo hoteli, maltītes un ceļojumi ir vai nu lētāki, vai daudz dārgāki citās valstīs. Bet

lielākoties tūristi, apmeklējot citas zemes, iegādājas preces un pakalpojumus, kuras netiek starptautiski tirgotas, piemēram istabas hoteļos. Pirkjspējas paritātes teorēma neko nenosaka par šādām precēm. Biznesmeņi un investori, kas ir ieinteresēti valūtas tirgū, parasti tur savā redzeslokā pirkjspējas paritātes maiņas kursu Bet viņi zina, ka ekonomikai var būt vajadzīgi gadi, lai to mainītu. Tas nozīmē, ka viņi pievērš uzmanību, cenšoties saprast un paredzēt istermiņa izmaiņas maiņas kursos, līdzīgi arī valdības rīcībā, inflācijas limeni un citu investoru paredzējumos.

Fiksētu maiņas kursu režīms

Pēc Otrā pasaules kara vairākums valstu, ieskaitot Lielbritāniju, Franciju un Savienotās Valstis ieskaitot, atklāja savu ekonomiku savstarpējo atkarību un sakārtota ārzemju valūtas maiņas tirgus svarīgumu starptautiskās tirdzniecības regulēšanā. Ievērojamās 1944. gada tikšanās laikā Bretonvudā (Bretton Woods), Ņūhempšīrā, kuras vadītājs bija Dž. M. Keinss, tika parakstīta vienošanās par fiksētiem valūtas maiņas kursiem starp valstīm, un nodibināts Starptautiskais valūtas fonds (SVF). Līdzīgi kā Federālo rezervju banka bija izveidota par centrālo vai baņķieru banku ASV, radot avotu, no kura ASV bankas var aizņemties vajadzības gadījumā, SVF apkalpoja dažādu pasaules valstu centrālās bankas. Savienotajās Valstīs banka varēja aizņemties Federālajā rezervju bankā banku drudža laikā. Šāda apziņa mazināja banku drudža rašanās iespējamību. Līdzīgi, kādas valsts centrālā banka var aizņemties no SVF, un tas aizsargā valsts nacionālo valūtu no izsīkšanas un palīdz noturēt saskaņoto maiņas kursu.

Pēckara gados pasaules valstis centās uzturēt maiņas kursu vidēji šaurās robežās. Lai to panāktu, valdībām tika pieprasīts pirkt un pārdot naudu un zeltu no rezervēm. Lai uzturētu dolāru noteiktajā līmenī, Savienotajām Valstīm vajadzēja uzpirkt dolārus un pārdot Vācijas markas, Japānas jēnas un citas valūtas, kas kļuva stiprākas attiecībā pret dolāru. Pirmajās divās pēckara dekādēs ASV ekonomika dominēja uz pasaules skatuves un Savienotajām Valstīm bija viegli uzņemt atbildību par maiņas kursu stabilizāciju, uzpērkot un pārdodot dolārus, ārzemju valūtas un arī zeltu. Ikvienš vēlējās pirkt amerikāņu preces un ASV eksportēja daudz vairāk nekā importēja. Federālo rezervju banka uzkrāja milzīgas ārzemju valūtas summas. Tādējādi, ja likās, ka pieprasījums pēc vācu markām ar fiksētu maiņas kursu pārsniedz piedāvājumu, Federālo rezervju banka vienkārši varēja pārdot

noteiktu daudzumu marku no tās rīcībā esošajiem krājumiem. Bet kas notiek, ja Federālo rezervju bankai izsīkst tās rezerves, kad tai vairs nav vairāk marku un jēnu pārdošanai?

Ja dolāru pieprasījums ir vājš, dolāru maiņas kursu nevarēs uzturēt tā noteiktajā līmenī. Ārzemju centrālās bankas var iejaukties. Vācu Bundesbanka, piemēram, uzpirks dolārus un pārdos markas, un dolāru pieprasījuma palielinājums atļaus maiņas kursam palikt noteiktajā līmenī. Bet vācu banka var arī nevēlēties to darīt. Ja tā uzskata, ka dolāru nevar uzturēt pie tā piesaistītās vērtības, tad vācieši pārtrauks turēt vērtību zaudējošos dolārus. Tas izskatās pēc slihta biznesa. Kāpēc viņiem jāmaksā par amerikāņu problēmām?

Lai gan Federālo rezervju banka var aizņemties SVF, tas var tikai atlikt iespējamo atmaksas dienu. Lai arī kā censtos, valdības nevar uzturēt uz visiem laikiem maiņas kursu, kas atšķiras no tā, kas radies tirgū bez valdību iejaukšanās. Saskaņā ar Bretonvudas sistēmas noteikumiem Lielbritānija, Francija un citas valstis atklāja, ka laiku pa laikam tām ir nepieciešams devalvēt nacionālās valūtas.

Fiksētu maiņas kursu sistēmas beigas, iespējams, var datēt ar 1971. gadu, kad Savienotās Valstis, kas bija šīs sistēmas pilārs, atklāja, ka arvien grūtāk ir uzturēt dolāra vērtību. Savienotās Valstis (un pārējās valstis ātri sekoja) pārgāja uz elastīgu maiņas kursu sistēmu. Elastīga maiņas kursa sistēmas aizstāvji pamato, ka labāk ir biežas nelielas maiņas kursu izmaiņas atbilstoši tirgus prasībām, nekā lielas, graužošas izmaiņas, ar ko bija raksturīgs Bretonvudas fiksēto maiņas kursu režīms. Tomēr pastāvot arī elastīgiem maiņas kursiem, notiek valdību iejaukšanās maiņas tirgū, prasot turpināt pasaules valstu kooperāciju šini jomā. Katru gadu notiek attīstītāko pasaules zemju ekonomikas vadītāju saieti un viens no visbiežāk diskutējamiem jautājumiem ir maiņas kursu vadība.

Vai valdības var stabilizēt maiņas kursu?

Daži ekonomisti skeptiski vērtē valdības spējas stabilizēt maiņas kursus pat isā laika periodā. Ja kārtējais maiņas kurss starp franku un dolāru ir 6 franki par dolāru, tad, ja tirgū zina, ka maiņas kursam tuvākā nākotnē jābūt 6,6 franki par dolāru, veltīgi būs valdībai isā laika periodā censties noturēt kārtējo maiņas kursu. Franču investori, ticot ka notiks franka devalvācija, zina, ka turot savus aktīvus dolāros, iegūs ievērojamus ienākumus. Konvertējot

savus frankus dolāros un isu laiku tos paturot, līdz notiks franka devalvācija, viņi iegūs lielus ienākumus.

Izveidosies tā saucamā "bēgšana" no franka, aktīvus, kas būs frankos, centīsies pārdot. Tas notiks tik lielos apjomos, kamēr Francijas valdība pārtrauks uzpirkt frankus un pārdot dolārus. Būs daudz individu, kas vēlēsies pārdot frankus un pirkt dolārus, līdz Francijas valdībai būs maiņas resursi. Valdības var sekmīgi atlikt franka vērtības krišanos un dažām dienām, bet, lai to darītu, ir jāmaksā augstā cena. Tā var iegūt kapitāla ienākumus no dolāriem, ja tos nepārdod par frankiem, pretējā gadījumā šos ienākumus saņems privātie dolāru uzpircēji. Ja valdība izdod 1 miljardu dolāru cenšoties atbalstīt franku, un franka vērtība pazeminās par 10 procentiem (kā mūsu piemērā), tad šāda atbalsta izmaksas ir vairāk nekā 100 miljoni dolāru.

Valdības stabilizācijas programmu kritiķi izvirza arī dažus citus jautājumus. Vispirms viņi pasvītro maiņas kursa līdzsvara, kura stabilizāciju ir paredzēts atbalstīt, noteikšanas grūtības. Viņi jautā, vai pastāv kāds iemesls ticēt, ka valdības pārstāvji ir labākā pozīcijā, lai spriestu par maiņas kursa līdzsvaru, nekā tūkstošiem investoru, kas pērk un pārdod ārzemju valūtu katru dienu? Ja valdība pieļauj kļūdas un tā ir gandrīz gatava to darīt, tad tas izsauks maiņas kursa destabilizāciju, nevis tā stabilizāciju.

Maiņas kursu bieži nepieciešams mainīt. Piemēram, ja viena ekonomika attīstās ātrāk nekā cita, vai arī tajā ir augstāka inflācija nekā citā, tad maiņas kursam tas ir jākompensē. Kā maiņas kursa stabilizācijas shēma ļauj viņiem to piemērot un tani pašā laikā kontrolēt?

Otrais, valdības stabilizācijas programmu kritiķiem jautājums vai starptautiskā ekonomiskā kooperācija ir sasniedzama. Jau mainīgā iekšzemes ekonomikā politika ir pietiekami grūta. Piemēram, vai valdībai ir jāveic pasākumi maiņas kursa paaugstināšanai, tādējādi apgrūtinot savus eksportētājus uzturēt vienošanās ar ārvalstīm?

Tie ir jautājumi par valūtas stabilizācijas programmu ekonomisko vai politisko iespējamību.

Pārskats un prakse

Kopsavilkums

1. Maiņas kursu nosaka pieprasījuma un piedāvājuma spēki. Valūtas pieprasījumu un piedāvājumu nosaka eksports un imports, ārzemnieku

pieprasījums pēc investīcijām aplūkojamā zemē un šīs zemes iedzīvotāju pieprasījums pēc investīcijām ārzemēs, spekulantu pieprasījums, kuru vajadzības pēc dažādām valūtām balstās uz paredzējumiem par gaidāmajām maiņas kursu izmaiņām.

2. Atklātā ekonomikā valdības monetārajai politikai ir mazāka ietekme uz procentu likmēm un kredītēšanas spējām nekā tas būtu slēgtā ekonomikā. Ja centrālā banka izšķiras samazināt kredītus vai paaugstināt procentu likmes, kapitāls var ieplūst no ārzemēm.

3. Tādā apjomā, kādā monetārā politika ļauj ieplūst kapitālam valsti, tā arī rada nacionālās valūtas vērtības palielināšanos, eksporta samazināšanos un importa palielināšanos.

4. Valdībai ir grūti efektīvi stabilizēt maiņas kursu. Ir grūti noteikt līdzsvara maiņas kursu lielumu, kurš būtu jāatbalsta ar stabilizācijas programmu, un starptautiskā ekonomikas kooperācija var būt nesasniedzama.

Atslēgas termini

elastīga vai plūstoša maiņas kursa sistēma
pilnīgi mobils kapitāls
fiksēta maiņas kursa sistēma
reālais maiņas kurss
devalvācija

Pārskata jautājumi

1. Kāpēc stingra vai vāja monetārā politika atstāj mazāku ietekmi uz procentu likmēm vai uz kredīta piedāvājumu atklātā ekonomikā?
2. Nosauciet trīs faktoros, kas izsauc maiņas kursa nobīdes?
3. Kā monetārā politika ietekmē produkcijas izlaidi atklātā ekonomikā?
4. Kāpēc paredzējumi ar maiņas kursu izmaiņām ir tik svarīgi. Kā inflācijas relatīvie līmeņi ietekmē šos paredzējumus?
5. Kāda ir maksa par maiņas kursu stabilitāti? Kā valdība var mēģināt samazināt maiņas kursu nestabilitāti? Kādos apstākļos to var darīt? Kāpēc ir svarīga starptautiskā koordinācija? Kādas problēmas var rasties valdībai, mēģinot stabilizēt maiņas kursu nelīdzsvarotā līmenī?

6. Kāpēc jūs būsiet pārsteigts, uzzinot par ārzemju valūtu maiņas kursu skaidriem, nepārprotamiem modeļiem? (Netiešs norādījums: diskusija par gadījuma pastaigu.)

Uzdevumi

1. Izskaidrojiet kāpēc katrs zemāk nosauktais ekonomikas dalībnieks var būt mārčiņu pieprasītājs vai piedāvātājs ārvalstu valūtas maiņas tirgū:

- (a) angļu tūrists Amerikas Savienotajās Valstīs;
- (b) japāņu firma, kas eksportē uz Lielbritāniju;
- (c) britu investors, kurš vēlas iegādāties ASV akcijas;
- (d) Brazīlijas tūrists Lielbritānijā;
- (e) vācu firma, kas importē preces no Lielbritānijas;
- (f) britu investors, kurš vēlas pirkt reālu īpašumu Austrālijā.

2. Izskaidrojiet, kāpēc katra no sekojošām izmaiņām ir orientēta uz mārčiņas vērtības palielināšanu vai samazināšanu. Izmantojot ārzemju valūtas maiņas kursu tirgus pieprasījuma un piedāvājuma liknes, ilustrējiet savas atbildes:

- (a) augstākas procentu likmes Japānā;
- (b) straujāka ekonomiskā attīstība Vācijā;
- (c) augstāka inflācijas likme Lielbritānijā;
- (d) stingra monetārā politika Lielbritānijā;
- (e) stimulējoša fiskālā politika Lielbritānijā.

3. Iedomājieties, ka 1991. gada sākumā ASV investors ieguldīja 10000 dolāru Vācijas viena gada investīcijās. Ja maiņas kurss bija 1,5 markas par dolāru, cik daudz tas bija markās? Gada beigās Vācijas investīcijas deva 10 procentus peļņas. Bet, kad investors gada beigās to pārvērta dolāros, maiņas kurss bija 2 markas par dolāru. Vai izmaiņas maiņas kursos deva investoram vairāk vai mazāk naudas? Cik daudz? Kā mainītos jūsu analīze, ja markas kurss būtu viena marka pret vienu dolāru?

4. Ja valdība vēlas samazināt tirdzniecības deficītu ar maiņas kursa palīdzību, kāds monetārās politikas veids ir jālieto? Izskaidrojiet!

5. Ja valdība izšķiras par maiņas kursa paaugstināšanu, kas ir ieguvējs un kas ir zaudētājs?

12. nodaļa

CENU STABILITĀTE

No politiskās retorikas viedokļa tā ir aksioma, ka inflācija ir slikta. Populārs ir viedoklis, ka – pats par sevi saprotams – valdībai kaut kas ar inflāciju noteikti jādara. Īpaši tad, kad, piemēram, cenu līmenis dubultojas katru mēnesi – neviens vairs neapstrīdēs viedokli, ka ekonomika savā veidā ir slima. Šādi sevišķi augsti inflācijas pieauguma tempi, saukti par hiperinflāciju, pēdējos gados ir nomocījuši daudzas valstis, ieskaitot Brazīliju, Bolīviju un Izraēlu. Ar tādiem inflācijas tempiem nauda vairs sekmīgi nepilda savas sākotnējās funkcijas, tā vairs nav labs uzkrāšanas līdzeklis vai vērtības mērs, un to vairs nevar plaši lietot kā maiņas līdzekli. Vairākās Latīņamerikas valstis inflācijas līmenis dažkārt ir bijis tik augsts, ka cilvēki pat nav devuši priekšroku viņu pašu nacionālajai valūtai. Tās vietā pārsvarā lietoti ASV dolāri, kuru vērtība ir relatīvi stabila.

Lai gan inflācija Lielbritānijā pēckara periodā ir bijusi mērena – tās maksimums bija aptuveni 25 % 1975. gadā – tā lēni pieauga 50. un 60. gados, sasniedzot maksimumu un izvirzoties par politiskās dzīves dienas kārtības jautājumu 80. gados.

Inflācijas apkarošana ir bijusi valdību galvenais mērķis visā Eiropā un visā attīstītā pasaulē. 1993. gadā daudzi komentētāji rakstīja, ka pārsvarā cīņa pret inflāciju ir pabeigta. Tās samazināšanas izmaksas atspoguļojas augstajos bezdarba procentos. Bet kāds ir labums no zemas inflācijas. Un pretēji, kādas ir "izmaksas" mēreni augstai inflācijai (10 vai 20 % gadā)? Vai ir izdevīgi "maksāt" par inflācijas samazināšanu līdz nullei?

Pamatjautājumi

1. Kādas ir inflācijas "izmaksas"? Kā modernās valstis ir spējušas samazināt šīs izmaksas? Kāpēc tās uzskata, ka ir svarīgi, vai inflācija ir paredzēta, vai nē? Ko šodien inflācija ietekmē visvairāk?

2. Kādi ir inflācijas cēloņi? Kāpēc tie pastāv?
3. Cik "jāmaksā" par inflācijas samazināšanu? Vai var būt kompromiss starp inflāciju un bezdarbu, ja inflācijai samazinoties, bezdarbs pieaug? Kādi faktori var ietekmēt sakarību starp inflāciju un bezdarbu? Kāpēc ir tik svarīgi paredzēt inflāciju?
4. Kādas ir metodes, ko valdības izmantojušas inflācijas apkarošanai?

Dzīvot ar mērenu inflāciju

Inflācija ir daudzkārt nopelta, bet lielāko daļu no inflācijas radītajiem ekonomiskajiem zaudējumiem var novērst, ja tā tiek paredzēta. Strādnieki, kas zina, ka patēriņa preču indekss šajā gadā pieaugs par 10 %, var vienoties par algām, lai tās pieaugtu pietiekami strauji un kompensētu inflāciju. Ja inflācijas tempi pietuvosies ražošanas izmaksu pieauguma tempiem, bet ražotāja pārdoto preču cenas paaugstināsies tikpat lielā mērā – tad ražotājam nebūs, ne sliktāk ne arī labāk no inflācijas.

Katra maksājuma formālu piesaisti noteiktai inflācijas lieluma izmaiņai sauc par indeksēšanu.

Apskatisim indeksētu parādzimi. Pieņemsim, ka parādzīmes vērtība ir 100 sterliņu mārciņas, un atmaksas laiks ir viens gads. Garantēta reālā procentu likme piecu procentu līmeni. Ja inflācijas nav, tad parādzīme atmaksas brīdī maksās 105 sterliņu mārciņas. Ja cenu līmenis gada laikā ir dubultojies, tad parādzīme atmaksas brīdī maksās 210 sterliņu mārciņas. Ja cenu līmenis pieaugs par 50 %, tad tā atmaksas brīdī maksās 157,5 sterliņu mārciņas. Lai kā mainītos cenu līmenis, parādzīme atdošanas brīdī atpirks to pašu preču daudzumu, un vēl tas būs par 5 % lielāks nekā preču daudzums, kas būtu nopirkts, kad parādzīme bija izdota. Iepriekšējos gados Britu valdība izdeva ar indeksēšanu saistītas parādzīmes (obligācijas), kas darbojas pēc šiem principiem. Tās tagad ir nozīmīga daļa no nacionālā parāda. Lidzīgā veidā ir indeksētas valsts pensijas. Katru gadu naudas daudzums pensijām pieaug proporcionāli iepriekšējā gada preču cenu indeksam. Tas dod zināmu aizsardzību pensionāriem pret pensiju pirktspējas samazināšanos negaidīta cenu pieauguma dēļ.

Kas zaudē un kas iegūst no inflācijas?

Lai gan indeksēšana savā ziņā mīkstina inflācijas sekas, tā ir tālu no pilnības. Kas šodien cieš no inflācijas? Daudzi cieš nedaudz, ja indeksācija viņus nespēj pilnībā aizsargāt, bet daļa cieš vairāk. Starp vismazāk aizsargātajām grupām ir naudas aizdevēji, nodokļu maksātāji un naudas glabātāji.

Naudas aizdevēji. Tā kā vairums aizdevumu nav pilnībā indeksēti, tad inflācijas pieaugums nozīmē, ka aizdevējs no aizņēmēja saņems atpakaļ naudu, kuras reālais lielums ir mazāks, kā tas bija sākumā. 70. gados, kad inflācija Eiropā bija visaugstākā, nominālais atmaksas līmenis, ko cilvēki nopelnīja par viņu investīcijām būvniecību kontos, valdības aizņēmumu obligācijās un akcijās, bija parasti zemāks nekā inflācijas līmenis – reālā atmaksa bija negatīva. Ja inflācija būtu paredzēta, tad nominālais (un reālais) aizdevuma procents varēja būt augstāks.

Bankas parasti tiek uzskatītas par lielākajiem aizdevējiem ekonomikā, un tāpēc varētu likties, ka septiņdesmitajos gados tās bija vislielākās zaudētājas augstās inflācijas dēļ. Bet faktiski taču nebija, kaut arī reālie bankas procenti varēja būt negatīvi, starpība starp aizdevumu procentiem, ko bankas maksāja par depozītiem, un aizdevumu procentiem, ko tās savāca no kredītiem, 70. gados faktiski pat palielinājās: bankas vispār šajā laikā nemaksāja par kārtējo rēķinu depozītiem, kamēr aizdevumu maksa par kredītiem paaugstinājās. Tātad 70. gados bankas tikai ieguva.

Nodokļu maksātāji. Nodokļu sistēma ir tikai daļēji indeksēta, un inflācija bieži ļoti dara pāri investoriem. Visa peļņa no investīcijām tiek aplikta ar nodokļiem, ieskaitot to peļņas daļu, kas tikai kompensē inflāciju. Tātad, reālā peļņa pēc nodokļu samaksas parasti ir negatīva. Pieņemsim, ka inflācijas līmenis ir 10 %, un par aktīviem jāatdod 12 % pirms nodokļu samaksas. Ja individuālam ir jāsamaksā 33 % par peļņu, tad viņa ieguvums pēc nodokļu samaksas ir 9 % – nepietiekami, lai tiktu kompensēta inflācija. Tātad viņa reālā peļņa pēc nodokļa samaksas ir – 1 %.

Naudas glabātāji. Inflācija ļoti sadārdzina naudas glabāšanu un, ja cilvēki to tomēr dara, tā zaudē daļu no savas vērtības. Nauda atvieglo daudzas saimnieciskās operācijas, taču inflācija ietekmē ekonomikas efektivitāti, atņemot drosmi glabāt naudu. Fakts, ka inflācija samazina naudas vērtību,

nozīmē, ka inflācija ir kā naudas glabāšanas nodoklis. Ekonomisti šo izkropļojošo efektu sauc par inflācijas nodokli.

Sis izkropļojums nav īpaši nozīmīgs modernās ekonomikās, kur pat darījumi, kuros parasti izmanto naudu, ir saistīti ar banku kontu izmantošanu, un par tiem parasti tiek maksāti procenti. Tā kā inflācijas līmenis pieaug, procentu likme, ko maksā par tiem, parasti palielinās. Pat Argentīnā 70. gados, kad preču cenas pieauga par 800 % mēnesī, banku kontu pieaugums bija vairāk nekā 800 % mēnesī. Tomēr nabadzīgākie cilvēki, kam nav rēķīni bankās, un kas glabā pie sevis savas mazās bagātības, kas viņiem ir naudas veidā, cieš daudz vairāk.

Tuvplānā: hiperinflācija Vācijā 20. gados

Pēc Pirmā pasaules kara – Sabiedrotās Nācijas – prasīja Vācijai maksāt lielas "reparācijas", bet absolūtais reparāciju lielums, ņemot vērā Vācijas rūpniecības postījumus kara laikā, padarīja maksājumus praktiski neiespējamus. Džons Meinards Keins – toreizējais Britu valdības ekonomikas padomnieks – bija to starpā, kas brīdināja, ka reparācijas ir pārāk lielas. Lai finansētu daļu no Vācijas finansu saistībām, vācu valdība sāka vienkārši drukāt naudu.

Astronomiski pieauga, gan apgrozībā esošās naudas daudzums gan cenu līmenis. No 1920. gada janvāra līdz 1923. gada novembrim vidējais cenu līmenis bija gandrīz 20 miljardu reižu lielāks.

Cilvēki izmisīgi mēģināja iztērēt savu naudu, tiklīdz to saņēma, jo naudas vērtība samazinājās ārkārtīgi strauji. Keins pēc tam bieži stāstīja, kā vāciešiem vajadzējis pirkt reizē divus alus, ja pat viens tūlīt pat ātri sasiltu, bailēs, ka neiznāk tā, ja sagribētos nopirkt otru alus kausu, tā cena jau būtu cēlusies.

Pie 100 % ikgadēja inflācijas līmeņa nauda katru gadu zaudē pusi no savas vērtības. Ja šodien jūs ietaupisiet \$ 100, tad pēc 5 gadiem to pirktspēja būs tikai 3 pašlaik apgrozībā esošie dolāri. Nominālajām procentu likmēm ir iespējams pieskaņoties pat ļoti augstiem inflācijas tempiem. Taču, ja šādas ievērojamas inflācijas līmeņa svārstības parādās negaidīti, tad to sekas var būt postošas.

Hiperinflācija izraisa milzīgas bagātību pārdales. Ja indivīds ir pietiekami veikls vai veiksmīgs, un turēs savus aktīvus ārvalstu valūtā, vai arī pirsks zemi, tad hiperinflācija maz ietekmēs viņa faktisko bagātību. Tie, kuri neizturēs šajā "inflācijas pārbaudē", pamanīs, ka viņu bagātība sarūk.

Ekonomika. Ekonomika kā vienots veselums cieš no inflācijas divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, kaut kas ir jādara ar relatīvajām cenām. Parasti

inflācijas pieaugums rada lielākas relatīvo cenu atšķirības. Ja apavu rūpnīca pierēgulē cenas tikai katru trešo mēnesi, tad trešajā mēnesī tieši pirms apavu cenu palielināšanas, kurpes var būt relatīvi lētas, bet tieši pēc cenu celšanās – jau relatīvi dārgas. No otras puses, pārtikas preču cenu līmenis attiecībā pret kurpju cenu līmeni nepārtraukti mainīsies. Cenu pieaugumi nekad nav pilnīgi saskaņoti. Kad vidējais inflācijas līmenis ir tikai 2-3 % gadā, tas nerada īpašas problēmas. Bet, ja vidējais inflācijas līmenis ir 10 % mēnesī, tad tas jau var būt nopietni. Augsti inflācijas tempi rada reālus izkropļojumus sabiedrības resursu sadalē. Otrkārt, ekonomikā inflācijas cena rodas riska un nenoteiktības dēļ, ko izraisa pati inflācija. Ja būtu laba indeksēšanas sistēma, tad nenoteiktībai par inflācijas tempiem nebūtu liela nozīme, bet, kā jau iepriekš tika atzīmēts, indeksācijas sistēma ir tālu no pilnības, un rezultātā nenoteiktība padara grūtāku inflācijas tempu paredzēšanu. Naudas aizdevēji nevar prasīt aizdevuma procentus, pilnībā ņemot vērā faktu, ka atpakaļ atmaksātā nauda būs ar zemāku vērtību, nekā aizdotā nauda. Cilvēki, krājot pensijas, nevar zināt, cik liela naudas summa viņiem jāuzkrāj. Biznesa firmas, kas aizņēmušās naudu ražošanai, ir neziņā par cenu, ko saņems par saražotajām precēm. Firms savos ilgtermiņa kontraktos paredz algu paaugstinājumus plānotās inflācijas apmērā, taču, ja saražoto preču cenas pieaug lēnāk, nekā tas tika paredzēts kontraktu slēdzot, tad darba devējs cieš zaudējumus.

Kamēr daudzi cilvēki zaudē inflācijas dēļ, dažas grupas te saskata iespēju nopelnīt. Lielbritānijā ir zināma cilvēku grupa, kas Otrā pasaules kara beigās aizņēmas, lai nopirktu īpašumus (tikai tie cilvēki, kas nopirka īpašumu pēc 1989. g., ir zaudējuši savu investēto naudu). Viņu nopirktā īpašuma vērtība pieauga tāpat kā vispārējais preču cenu un algu līmenis atbilstoši inflācijai. Viņi pirkumus finansēja, saņemot hipotēkas. Samaksājamais aizdevuma procents mainījās līdz ar inflāciju, bet nodokļu sistēma lielā mērā subsidēja šos kredītu inflācijas laikā, pēc tam nodokļu atvieglojumi hipotēku procentiem tika limitēti.

Pieņemsim, ka hipotēku procenti ir ar nodokļu atvieglojumiem. Tad ar 10 % inflāciju un ar 15 % aizdevuma procenta hipotēku likmi (tā ka reālais aizdevuma procents pirms nodokļu atvilkšanas ir 5 %) un nodokļu likme ir 33 % no ienākumiem, tad kopīgā aizdevuma procenta likme (pēc nodokļu atvilkšanas) ir 10 % (67 % no 15 %) un reālais aizdevuma procents pēc

nodokļu samaksas ir 0 %. Salīdzināsim šo situāciju, kad nav inflācijas un hipotēku aizdevuma procents ir 5 % (tātad, atkal pirms nodokļu atvilkšanas reālais aizdevuma procents ir 5 %). Pēc nodokļu atvilkšanas aizdevuma procents ir 67 % no 5 % vai 3,33 %, un tas ir reālais aizdevuma procents pēc nodokļu atvilkumiem, kā arī nominālais aizdevuma procents pēc nodokļu samaksas. 10 % inflācija samazina reālo aizdevuma procentu pēc nodokļu samaksas no aizdevuma procenta no 3,33 % līdz 0 %, padarot efektīvu aizņemšanos mājas pirkšanai. Subsīdijas māju pirkšanai, kas ir dotas ar nodokļu atvieglojumiem hipotēku procentiem, sakarā ar inflāciju ir pieaugušas. Tas ir iedrošinājis cilvēkus Lielbritānijā mājās investēt daudz vairāk nekā citos aktīvos, un ir padarījis ekonomiku pārmērīgi jūtīgu attiecībā pret māju tirgu. Tas iespējams, ka varētu samazināt aizdevumu plūsmu rūpniecības investīciju finansēšanai Lielbritānijā.

Kādēļ mainās cenu līmenis?

Preču tirgus analīze pievēršas situācijām, kad ir ražošanas papildjaudas, un kopējā pieprasījuma un piedāvājuma likņu krustpunkts atrodas kopējā piedāvājuma liknes horizontālajā daļā.

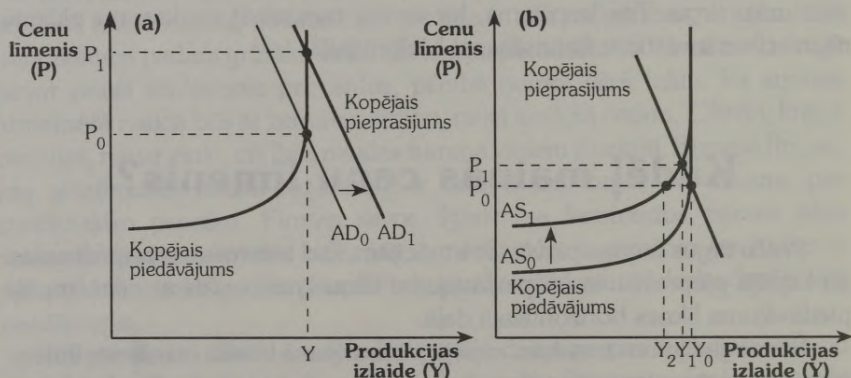
Šādos gadījumos izmaiņas kopējā pieprasījumā izraisa ražošanas līmeņu izmaiņas, neizmainot cenu līmeni. Šeit mēs galveno uzmanību pievēršam situācijām, kad nav ražošanas papildjaudu, bet kopējā pieprasījuma un piedāvājuma likņu krustpunkts atrodas kopējā piedāvājuma liknes vertikālajā daļā – tieši šādos apstākļos visbiežāk rodas inflācija. Tā kā inflācija ir cenu celšanās process ilgstošā laika periodā, nevis vienreizēja cenu līmeņa izmaiņa, mēs inflācijas analīzi sadalīsim divās daļās: kas izsauc inflāciju un kas to turpina.

Šajā nodaļā apskatīsim pirmo inflācijas analīzes daļu.

12.1. zīmējumā ekonomika parādīta sākumā līdzsvara stāvoklī, kur kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu, punktā, kur ekonomika strādā ar pilnu jaudu. Mašīnas darbojas maksimālā ātrumā, un visi strādnieki ir nodarbināti. Attēlā (a) parādīts inflācijas cēlonis, ko sauc par pieprasījuma šoku. Kad ekonomikā nav jaudu rezerves, gadījumā, ja kopējā

pieprasījuma likne novirzās pa labi no AD_0 uz AD_1 , tad sākumā ar cenu limeni P_0 ir pārāk liels pieprasījums. Mēs sakām, ka eksistē "inflācijas spiediens". Tā kā preču pieprasījums pārsniedz piedāvājumu, cenām ir tendence celties, šajā gadījumā līdz P_1 .

12.1. zīmējuma (b) daļā parādīts cits inflācijas cēlonis, ko sauc par piedāvājuma šoku. Šajā gadījumā novirzās kopējā piedāvājuma likne. Šī novirze augšup nemaina iespējamo maksimālās jaudas lielumu – tādēļ abu līmeņu vertikālās daļas sakrīt. Bet firmas pieprasa augstākas cenas, lai tās būtu ieinteresētas piegādāt produkciju ikvienā dotā ražošanas līmenī. Atkal ir pārāk liels pieprasījums ar cenu sākotnējo līmeni P_0 . Tāpat kā pieprasījuma šoks, arī piedāvājuma šoks rada inflācijas spiedienu.

12.1. zīmējums. Kā izmaiņas kopējā pieprasījumā un piedāvājumā var izraisīt inflāciju.

Tuvplānā: hiperinflācija Argentīnā 80. gados

Argentīna gandrīz visus astoņdesmitos gadus bija spīlts inflācijas piemērs ar 450 % vidējo gada inflācijas līmeni līdz, sasniedzot kulmināciju 20 000 % inflāciju divpadsmit mēnešos, kas beidzās 1990. sākumā. Šādā situācijā galvenais ekonomiskās darbības mērķis bija noturēties, lai inflācija visu neapritu. Rakstnieks V. S. Nepols nesen apmeklēja Argentīnu, kur sarunājās ar kādu Argentīnas biznesmeni Jorgi, kurš "no iekšpuses" bija izdzīvojis inflācijas laiku. Jorge stāstīja Napolam:

"Inflācija liek visu laiku atrasties sasprindzinājumā. Mūsu kompānija pārstāv tādu ražošanas nozari, kurā var pieļaut tikai četrus – piecus dienu kreditu. Citādi ar mūsu inflācijas tempiem, var pilnīgi iznīcināt "strādājošo" kapitālu..."

Vēl viena negatīva inflācijas iezīme ir tā, ka cilvēki pilnīgi pārtrauc uztraukties par darba ražīgumu un pat par ražošanas tehnoloģiju. Bet visa progresa noslēpuma pamatā ir tieši produktivitāte. Faktiski nekur pasaulē jau nav iespējams panākt ikgadēju produktivitātes pieaugumu vairāk par 3 vai 4 procentiem. Bet ar tādu inflāciju kā pie mums var iegūt 10 procentu produktivitātes pieaugumu vienā dienā, ja zina, kad un kur ieguldīt līdzekļus (protams, nominālā peļņa!)

Daudz svarīgāk ir aizsargāt savu ražīgo kapitālu, nekā domāt par tādām ilglaicīgām lietām kā tehnoloģija un produktivitāte – tomēr mēģina jau darīt abas lietas vienlaikus.

Tas ir inflācijas neizbēgamais rezultāts, tā ir naudas slimība. Nauda it kā izjūk rokās; tas atgādina vēzi.

Cilvēks dzīvo vienai dienai. Tas ir vienīgais ceļš, ja inflācija ir vairāk par 1 procentu dienā. Cilvēks pārstāj plānot. Esi laimīgs, ja vari iztikt līdz nedēļas beigām. Tad es visu dienu pavadu savā dzīvokli Belgrano un lasu par senām kriketa sacīkstēm.

Pašlaik, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, mēs esam par 25 procentiem nabagāki nekā bijām 1975. gadā.

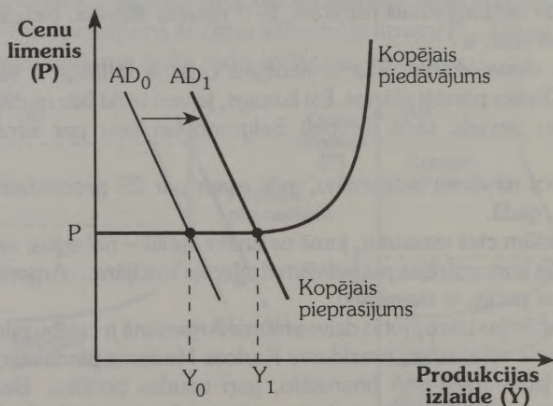
Tos, kas patiešām cieš visvairāk, jums neiznāks satikt – nabagus, vecos ļaudis, jauniešus. Šie ļaudis koncentrējas pie lielajām dzelzceļa stacijām... Argentīnas dzīves izstumtie – kā jūras putās, ir šie cilvēki.

Pēc augstās inflācijas izkropļotās dzīves mums Argentīnā ir cerību pilna šodiena. Drīz pēc 1989. gada vēlēšanām prezidents Karloss Menems piedāvāja plānus, kā uzvarēt inflāciju, izmantojot gan finansiālo, gan naudas politiku. Bez tam viņš atbalstīja daudzas uz tirgu orientētas ekonomiskās reformas, tajā skaitā par savu ekonomikas ministru 1991. gadā nozīmējot Harvardas universitāti beigušo ekonomistu Domingo Kavallo. Inflācija ir kritusies uz tikai apmēram 30 % gadā deviņdesmito gadu sākumā (1990.), un reālais GDP pieaug ātrāk, nekā Jorge būtu varējis noticēt – par 5 procentiem gadā."

Kopējā pieprasījuma šoks

Kas var izsaukt kopējā pieprasījuma liknes novirzi? Mēs zinām, ka kopējo pieprasījumu sastāda šādu faktoru summa: patēriņš, ieguldījumi, valdības izdevumi un eksports minus imports; tātad kopējais pieprasījums var izmainīties, palielinoties ikvienam no šiem četriem komponentiem. Piemēram, inflācijas pieaugumu, kas sākās Amerikas Savienotajās Valstīs 1966. gadā, parasti attiecina uz palielinātiem valdības izdevumiem Vjetnamas karam.

Kopējā pieprasījuma pieaugums ne vienmēr izraisa inflāciju. Kad ekonomika darbojas kopējā piedāvājuma liknes horizontālajā daļā, kā redzams 12.2. zīmējumā, kopējā pieprasījuma pieaugums var būt labs paņēmieni ekonomikas stimulēšanai – ražošanas palielinās, vienlaicīgi nepalielinoties cenām. Tomēr, ja ekonomika strādā tuvu maksimālās jaudas limenim tās kopējā piedāvājuma liknes vertikālajā daļā, pieprasījuma pieaugums vienkārši palielinās cenas, ražošanas apjomam paliekot nemainīgam.

12.2. zīmējums. Kad pieprasījuma izmaiņas neizsauc inflāciju.

Kā noteikt monetāro politiku pēc kopējā pieprasījuma liknes. Bieži naudu un nepareizi izprastu monetāro politiku vaino inflācijas izraisīšanā. Monetāristi, ar kuriem mēs saskārāmies 10. nodaļā, ir pilnīgi pārliecināti, ka pārāk ātrs naudas pieaugums ir galvenais inflācijas vaininieks. "Pārāk daudz naudas un pārāk maz preču", tāds ir viens no izplatītiem izteicieniem par inflāciju. Ir dabīgi, ka naudai jāatrodas uzmanības centrā: galu galā cenas mums vienkārši saka, cik daudz naudas ir jāizdod par katru preci. Kad ir inflācija, jāizdod vairāk naudas, lai nopirktu gāzēto ūdeni. No pārdevēja viedokļa inflācija nozīmē pārdot mazāk gāzētā ūdens pudeļu, lai saņemtu dolāru, marku vai mārciņu.

Tāpat kā augļu sulu piegādes pieaugums attiecībā pret gāzētā ūdens piegādēm izraisīs gāzētā ūdens cenas pieauguma attiecīgi pret augļu sulām, tāpat apgrozībā esošā naudas daudzuma pieaugums attiecībā pret gāzēto ūdeni rezultātā paaugstinās gāzētā ūdens cenu; gāzētais ūdens kļūst dārgāks.

Nesim senāku piemēru: zelta ievēšana no Jaunās Pasaules sešpadsmitajā gadsimtā palielināja Eiropā naudas apjomu un radīja inflācijas situāciju. Tie, kas atveda zeltu uz Eiropu, gribēja to iemainīt pret precēm. Tā kā bija tikai noteikts preču apjoms, zelta daudzums, ko vajadzēja, lai iegādātos kādu atsevišķu preci, jeb preču cenas zelta izteiksmē, pieauga. Kopējā pieprasījuma pieaugums naudas apjoma pieauguma rezultātā ir raksturīgs pieprasījuma šoka piemērs, to arī apzīmē kā naudas šoku.

Līdzīgi notiek kara laikā, kad valdības bieži vienkārši drukā naudu, lai aizpildītu trūkstošo daļu starp to naudas daudzumu, ko tās grib izlietot un ko dod nodokļi! Lai gan mēs varam aplūkot radušos inflāciju kā gadījumu, kad pārāk daudz naudas atbilst pārāk mazam preču daudzumam, varētu teikt, ka inflāciju bija izsaucis monetārais šoks. Mēs varam inflāciju aplūkot arī vienkārši kā problēmu, kad pastāv pārmērīgs kopējais pieprasījums: kombinācija, ko veido māsaimniecību pieprasījums pēc plaša patēriņa precēm, firmu nepieciešamie ieguldījumi, valdībai nepieciešamās preces un pakalpojumi (to skaitā arī tie, kas nepieciešami karam), kā arī ārzemnieku pieprasījums pēc tirā eksporta. Viss šis pieprasījums kopā vienkārši pārsniedz pieejamo preču krājumus.

Modernās ekonomikas gadījumā valdības parasti nepraktizē vienkārši papildu naudas iespiešanu. Bet tās var analogiski ietekmēt kopējo pieprasījumu ar savu monetāro politiku. Ja valdības finansiālās iestādes pieļauj ne pārāk stingru monetāro politiku un pazemina procentu likmes, tad bankām vieglāk un daudz izdevīgāk saņem aizņēmumus, krediti kļūst daudz pieejamāki un ar atvieglotiem noteikumiem, tādā veidā tiek stimulēti ieguldījumi un pircēji iegādājas ilglietojamās preces. Zemākas procentu likmes rada arī naudas noplūdes uz ārzemēm, kā rezultātā valūtas vērtība pazeminās, eksports pieaug un imports samazinās. Kopējai pieprasījuma liknei būs nosliece uz labo pusi un, ja ekonomika darbojas kopējā piedāvājuma liknes vertikālajā daļā tuvu pilnam jaudu izmantošanas apjomam, tad cenu limenis pieaugs, kā tas jau agrāk bija parādīts 12.1. (a) zīmējumā.

Paaugstināti ieguldījumi galu galā var noslāpēt cenu līmeņa pieaugumu ar savu iedarbību uz kopējā piedāvājuma likni, pieaugot ekonomiskās ražošanas potenciālam. Taču vispirms vērojama ietekme uz kopējo pieprasījumu.

Monetāristi īpaši uzsver monetāro varas orgānu lomu inflācijas izsaukšanā. Kā jūs atceraties, monetāristi parasti uzskata, ka ekonomika ir tuvu pilnīgai

nodarbinātībai – tā darbojas kopējās piedāvājuma liknes vertikālajā posmā – un, ka naudas apgrozības ātrums ir tuvs pastāvīgam, tādējādi naudas piedāvājuma pieaugums, kas pārspēj produkcijas izlaides pieaugumu, obligāti izpaužas augstākās cenās.

No otras puses, lielākā daļa monetāristu uzskata, ka ievērojamas negatīvas naudas piedāvājuma izmaiņas var novirzīt kopējā pieprasījuma likni lejup tādā mērā, ka var izsaukt isā laikā ievērojamu bezdarbu.

Pēc viņu uzskatiem precīzais kanāls, ar kura palīdzību paaugstināts naudas piedāvājums, paaugstina cenas, vai novirzi kopējā pieprasījumā izsac palielināti ieguldījumi, paaugstināts eksports, vai patēriņa pieaugums, nav tik svarīgs kā tas fakts, ka cenām neizbēgami jāpaaugstinās.

Kopējā piedāvājuma šoks

Citi epizodiski inflācijas gadījumi tiek izskaidroti ar piedāvājuma liknes izmaiņām, vai piedāvājuma šoku. 1973. gada arābu naftas embargo rezultātā naftas cena pieauga par 35 %. Jebkuras ievērojamas izejvielas cenas pieaugums izsauks piedāvājuma liknes noslieci augšup, kā tas jau agrāk tika parādīts 12.1. (b) zīmējumā. Tas izskaidrojams ar tās cenas pieaugumu, kura firmām jāsaņem, lai tās būtu ar mieru piegādāt jebkuru doto preču daudzumu. Ar iepriekšējo cenu līmeni P_0 pastāv starpība starp kopējo pieprasījumu Y_0 , un jauno kopējā piedāvājuma līmeni Y_2 ; kopējā pieprasījuma pārsvars pār kopējo piedāvājumu izsac inflācijas spiedienu. Cenu līmenis, ar kuru kopējais pieprasījums līdzinās kopējam piedāvājumam, P_1 ir augstāks nekā sākotnējais līmenis P_0 .

Kādēļ pastāv inflācija?

Līdz šim dotajā analitiskajā apskatā vispārējos vilcienos parādīts, kā satricinājumi ekonomikā var novirzīt kopējā pieprasījuma, vai piedāvājuma likni, izraisot jaunu, augstāku līdzsvarotu cenu līmeni. Bet inflācija nav vienreizēja cenu līmeņa izmaiņa, tā ir nepārtraukts cenu līmeņa pieaugums ik mēnesi. Lielākoties modernajās industriālajās ekonomikās inflācijai ir tendence palikt inerta. Lidzīgi slidotājam, kurš turpinās slidēt pa ledu pēc

sākotnējā atspēriena, arī ekonomika, kurai inflācijas ātrums ir bijis 5 %, turpinās izjust 5 % inflācijas pieaugumu, ja vien nenotiks kaut kas ārkārtējs.

Tas izskaidrojams ar to, ka, gadījumā, ja lielākā daļa ekonomikā iesaistīto cilvēku sagaida to pašu inflācijas tempu, tad šis inflācijas paredzēšana tiks ieprogrammēta ekonomikas institūciju praktiskā rīcībā. Tas ir, kā mēdz teikt, ekonomika ir iegājusi inflācijas spirālē. Strādnieki, kas tirgojas par algām ar menedžeriem, panāks, ka viņu algas ies kopsoli ar cenu pieaugumu tā, lai viņu reālā alga nepamazinātos. Baņķieri, izsniedzot aizdevumus, gribēs garantēt sev noteiktu reālu samaksu un attiecīgi pieprasīs sev procentu likmes, kurās ņemts vērā tas fakts, ka tā nauda, kuru viņi saņems gada beigās būs mazvērtīgāka, nekā tā, kuru viņi aizdeva gada sākumā. Šis bažas rod piepildījumu. Un tā kā tās piepildās, tad nevienam nav nekādu iemeslu izdarīt tajās kādu korekciju.

Inflācijas spirāles būtiska īpašība ir tās spēja pašai sevi noturēt pastāvīgā virzībā uz augšu. Mazāk svarīgi ir pašas inflācijas cēloņi. To varētu izraisīt kopējā pieprasījuma pieaugums. Piemēram, varētu būt valdības izdevumu palielināšanās kara vajadzībai, kad ekonomikā jau ir pilnīga nodarbinātība. Tā rezultātā cenu līmenis pieaug, un tas savukārt spiež strādniekus runāt par algu paaugstināšanu, lai vienkārši neatpaliktu no cenu līmeņa izmaiņām. Šāda veida inflāciju raksturo, kā pieprasījuma izsauktu inflāciju.

No otras puses pastāv situācijas, kurās par inflācijas iemeslu var uzskatīt algu paaugstināšanos un citu ražošanas izmaksu paaugstināšanos. Tā, piemēram, ietekmīgas arodbiedrības dažreiz pieprasa algu paaugstināšanu, kas tālu pārsniedz darba ražīguma vai cenu līmeņa pieaugumu. Šis paaugstinātās darba algas izsauc kopējā piedāvājuma liknes nobīdi augšup. Automobiļu firmas būs ar mieru piegādāt noteikto daudzumu automobiļu tikai tādā gadījumā, ja tās saņems augstākas cenas.

Tā nav tikai sakritība, ka daudzas rūpniecības nozares, kuras nolemj izdarīt lielus darba algas pielikumu, nav īpaši konkurētspējīgas. Tās ir cenu veidotājas, ne cenu izmantotājas. Kad tās noteic savas cenas, lai iegūtu maksimālo peļņu, tās paaugstinās cenas, lai dzēstu izmaksu paaugstināšanos, tādā veidā novirzot daļu no algas paaugstināšanās uz savu pircēju rēķina.

Šis piedāvājuma liknes novirzes efekts ir tieši tāds pats kā piedāvājuma liknes izmaiņām, ko izsaukusi jebkura cita izmaksu paaugstināšanās. Ja ekonomika sākotnēji ir līdzsvara stāvoklī, tad pēc piedāvājuma novirzes ar veco cenu līmeni, radīsies pārlieku liels pieprasījums pēc precēm. Tas izraisīs

augstākas cenas, kas savukārt var izsaukt jaunu pieprasījumu pēc darba algas palielināšanas un kopējā piedāvājuma liknes noslieci uz augšu, kā rezultātā inflācijas spirāle tiek uzturēta bez izmaiņām. Kad par inflācijas sākotnējiem iemesliem kalpo algu paaugstināšana vai citas ražošanas izmaksas, tādas kā naftas cenas, tad šādu inflāciju sauc par izmaksu virzītu inflāciju, kas attiecas uz paaugstinātām ražošanas izmaksām, kuras saskrūvē augšup cenas.

Diemžēl daudzos gadījumos grūti pateikt, vai inflācija ir pieprasījuma izsaukta vai izmaksu rezultāts. Tas būtu tas pats kā jautāt, kas bija pirmais – vista vai ola. Cenu līmeņa paaugstināšanās notiek algu pieauguma dēļ, un algas paaugstinās tāpēc, ka aug cenu līmenis.

Kad inflācija ir sākusies, abi šie procesi (pieprasījuma izsauktais un izmaksu izraisītais) izskatās vienādi. Pie tam inflācija var turpināties pat tad, kad inflācijas sākotnējais iemesls, vai tas būtu pieprasījums vai izmaksas, ir izzudis. Kad strādnieki sagaida, ka cenas pieaugs, viņi pieprasis augstāku algu, kas savukārt palielinās firmas izmaksas, un tas faktiski izsauc augstākas cenas.

Piemērošanās inflācijas apstākļiem

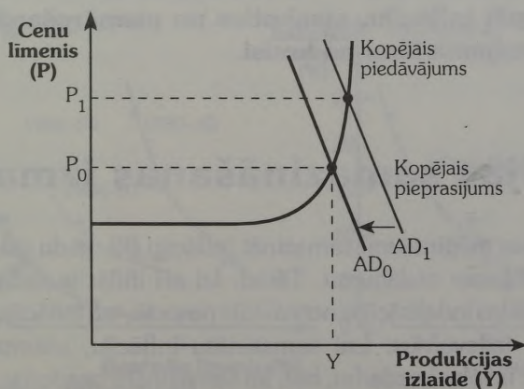
Cenu līmenim pieaugot, firmām būs nepieciešami lielāki kredīti, lai finansētu to pašu reālo ieguldījumu līmeni. Kā iedzīvotāju, tā firmu pieprasījums pēc naudas un kredītiem nominālā izteiksmē pieaugs reizē ar cenu līmeni. Šajā gadījumā centrālai bankai jāizlemj, vai ļaut naudas un kredītu ekspansijai "pielāgoties" inflācijas apstākļiem. Ja tas tā nenotiek, tad kredīti reālā izteiksmē kļūs grūtāk iegūstami, reālā procentu likme var pieaugt, ieguldījumi netiks stimulēti un kopējais pieprasījums pazemināsies. Kopējā pieprasījuma pazemināšanās samazinās inflācijas spiedienu. Bet vienlaicīgi kopējā pieprasījuma pazemināšanās var samazināt reālo ražošanas un nodarbinātības līmeni, ja tā ir tik ievērojama, lai novirzītu kopējā pieprasījuma likni pietiekami tālu pa kreisi tā, ka kopējā pieprasījuma un piedāvājuma liknes jaunais krustpunkts nav kopējā piedāvājuma liknes vertikālajā daļā.

Centrālās bankas bieži vaino inflācijas radīšanā. Bet tikpat sarežģīti kā atšķirt pieprasījuma izsaukto inflāciju no izmaksu izraisītās inflācijas, ir atšķirt situācijas, kad pārmērīgi kreditēšanas atvieglojumi izsauc epizodisku inflāciju, un, kad monetārā politika vienkārši piemērojas inflācijas apstākļiem. Pēdējā gadījumā, kad inflācija rodas, piemēram, no pieprasījuma šoka valdības pa-

pildu izdevumu gadījumā, vai piedāvājuma šoka naftas cenu rezultātā, centrālā banka vienkārši ļauj naudai un kredītiem pieaugt vienlaicīgi ar cenu līmeni.

Ar inflāciju var cīnīties, noskaidrojot un apkarojot tās cēloņus; bieži vien jebkura cēloņa izsauktu inflāciju var pakļaut kontrolei ar pietiekami plaša kopējā pieprasījuma samazināšanu, neatkarīgi no tā, vai tas notiek samazinot valdības izdevumus, palielinot nodokļus vai lietojot stingrāku monetāro politiku. Kaut arī 70. gadu augstos inflācijas tempus varēja izsaukt vairāki faktori (naftas cenu pieaugums, valdības izdevumi, pārmērīga arodbiedrību pieprasītā algu palielināšana), ārkārtīgi stingrā monetārā politika, kuru piekopa Lielbritānijā, vadoties pēc "vidējā termiņa finansiālās stratēģijas", radīja to, ka 80. gadu sākumā inflācija bija sekmīgi ierobežota.

Šis process parādīts 12.3. zīmējumā. Sākotnēji ekonomika atrodas līdzsvara stāvoklī ar cenu līmeni P_0 un ražošanas līmeni Y . Tad notiek kopējā pieprasījuma nōvirze, ko piemēram, izsauc valdības izdevumu pieaugums kara vajadzībām, bez atbilstoša nodokļu ienākuma pieauguma. Tas atspoguļojas kopējā pieprasījuma novirzē pa labi uz AD_1 . Sākotnējā cenu līmeni pastāv pārmērīgs pieprasījums, novērojams inflācijas spiediens, lai paceltu cenu līmeni līdz P_1 . Tad iejaucas centrālā banka, padarot stingrāku monetāro politiku. Tas pazemina investīcijas un ilglietošanas preču iegādi, un kopējais pieprasījums novirzās atpakaļ uz AD_0 . Inflācijas spiediens ir ticis novērsts. Sākotnējais inflācijas spiediena cēlonis nav novērsts, bet augstāku valdības izdevumu līmeni līdzsvaro zemāks investīciju līmenis un samazinātā ilglietojamo preču iegāde.

12.3. zīmējums. Monetārā politika cīņai ar inflāciju.

Inflācijas rašanās un pastāvēšana

Inflācijas rašanās

Izmaiņas kopējā pieprasījumā (uz augšu un pa labi), kad ekonomikā resursi ir pilnībā izmantoti, rodas pieaugot patēriņam, investīcijām, valdības izdevumiem, vai tīram eksportam: to izraisa pieprasījums.

To var izsaukt monetārā politika.

Novirze uz augšu kopējā piedāvājumā algu paaugstināšanas dēļ, vai importa cenu pieauguma dēļ (piemēram, naftas cenu dēļ): cenu izraisītā inflācija.

Inflācijas pastāvēšana

Cenu paaugstināšana izsauc algu paaugstināšanu, kas izraisa tālāku cenu paaugstināšanos: inflācijas spirāle.

Monetārās politikas loma

Var izsaukt inflāciju, radot kopējā pieprasījuma liknes izmaiņu pa labi.

Var turpināt inflāciju, palielinot naudas un kreditu piedāvājumu, – piemērošanās inflācijai.

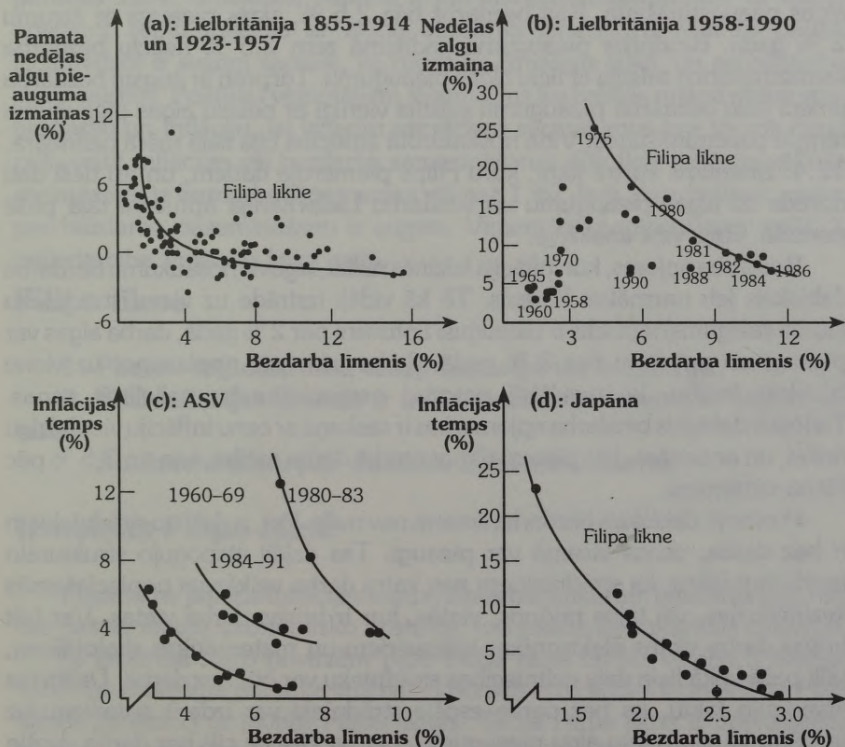
Var apslāpēt inflāciju, atsakoties no piemērošanās, novirzot kopējā pieprasījuma likni pa kreisi.

Inflācijas samazināšanas izmaksas

Britu valdības mēģinājumi samazināt inflāciju 80. gadu sākumā izraisīja ievērojamu ražošanas atslābumu. Tātad, lai arī inflācija radīja problēmas nedrošības un sliktas indeksācijas nomāktajā pasaulē, tad inflācijas apkarošana bieži prasa arī izdevumus. Lai samazinātu inflāciju, ekonomikai nākas samierināties ar lielāku bezdarbu, bet, lai samazinātu bezdarbu, ekonomikai jāreķinās ar lielāku inflāciju.

Filipa likne un bezdarba-inflācijas līdzsvarošana

Lai novērstu bezdarbu, valdība bieži mēģina stimulēt ekonomisko attīstību. Kad valdība samazina bezdarbu, tuvojoties pilnīgas nodarbinātības līmenim, darba tirgus stāvoklis kļūst saspringts. Aizvien vairāk firmu sastopas ar grūtībām saligt nepieciešamo darbaspēku, un, tām konkurējot darbaspēka tirgū, tiek piedāvātas augstākas darba algas. (Pretēji tam, kad bezdarba līmenis ir ļoti augsts, un kad ir daudz vairāk darba meklētāju nekā darba, un nav vērojams spiediens algu paaugstināšanas virzienā.) Tādējādi mazāks bezdarbs izsauc ātrāku algu pieaugumu, kas savukārt ar inflācijas spirāles starpniecību izsauc straujāku cenu pieaugumu.

12.4. zīmējums. Filipa likne.

Filipa likne parāda, ka, pazeminoties bezdarba līmenim, pieaug inflācijas tempi. Nogrieznis starp likni un horizontālo asi attēlo bezdarba tempu, kur inflācija līdzinās nullei, ko sauc par dabīgo līmeni. 12.4. (a) zīmējumā parādīta likne, kuru Filips 1958. gadā uzzīmēja britu ekonomikā. 12.4. (c) zīmējumā parādīta Filipa liknes sakarība, izmantojot ASV datus 60. gados, 80. gadu sākumā un 80. gadu beigās. 12.4. (d) zīmējumā dota Filipa likne Japānai laikā no 1974.-1990. gadam.

Uzskata, ka pastāv mijiedarbība starp bezdarbu un inflāciju: zemāki inflācijas līmeņi saistīti ar augstākiem bezdarba līmeņiem. Šo mijiedarbību pirmais atklāja A. Filips Londonas ekonomikas skolā 50. gados. Viņš izpētīja bezdarba un algu pieaugumu Lielbritānijā 100 gadu laikā, un atklāja kaut ko līdzīgu stabilai sakarībai. Kad bezdarbs bija 5,5 %, nebija novērojama algas paaugstināšana. Kad bezdarbs bija 2,5 %, algas pieauga ar ātrumu 2 % gadā. Bezdarba pieauguma gadījumā zem 2,5 % nelielu bezdarba samazināšanos saistīja ar lielu algas pieaugumu. Turpreti ar augstu bezdarba līmeni lielu bezdarba pieaugumu saistīja vienīgi ar nelielu algas pieauguma tempu pazemināšanos. Viņa noskaidrotā attiecība bija lielā mērā nelineāra. 12.4. zīmējums ilustrē likni, kuru Filips piemēroja datiem, un arī tieši dati norāda uz algas pieaugumu un bezdarbu Lielbritānijā aptuveni tajā pašā periodā, kuru viņš analizēja.

Bezdarba apjoms, kur inflācija līdzinās nullei, ieguvis nosaukumu bezdarba dabiskais jeb normālais līmenis. Tā kā vidēji izstrāde uz vienu strādnieku (darba ražīgums) iepriekš ir pieaugusi aptuveni par 2 % gadā, darba algas var pieaugt arī aptuveni par 2 % gadā, darba izmaksai nepieaugot uz vienu izlaides vienību, kā rezultātā nerodas nepieciešamība palielināt cenas. Tādējādi dabīgais bezdarba apjoms, kas ir saskaņā ar cenu inflāciju vienlīdzīgu nullei, un ar cenām, kas pieaug tikpat ātri kā darba ražība, bija ap 2,5 % pēc Filipa vērtējuma.

Protams, dabiskais bezdarba līmenis nav nulle. Pat, ja daži no strādniekiem ir bez darba, cenas visumā var pieaugt. Tas daļēji atspoguļo strukturālo bezdarbu: faktu, ka strādniekiem nav katra darba veikšanai nepieciešamās kvalifikācijas, vai tajos rajonos, vietās, kur ir brīvas darba vietas. Var būt brīvas darba vietas elektronikas inženieriem un matemātikas skolotājiem, tajā pašā laikā liela daļa celtniecības strādnieku var būt bez darba. Daļēji tas atspoguļo faktu, ka bez darba esošie strādnieki var izdarīt spiedienu uz firmām, lai garantētu algu pieaugumu, pat, ja eksistē citi bez darba esošie strādnieki, kas vēlas un spēj veikt šo darbu.

Lielbritānijā Filipa likne, šķiet, sairusi 50. gadu beigās. Tai vietā, lai bezdarbs kristos, inflācijai pieaugot, arī bezdarbs pieauga. Mijiedarbība starp bezdarbu un inflāciju ir kļuvusi daudz sliktāka nekā tas bija periodā, kuru izvērtēja Filips. Tas ir parādīts 12.4. zīmējuma (b) daļā. No 50. gadu beigām līdz 70. gadu vidum, kā inflācija tā arī bezdarbs, šķiet pieauga kopā, un varētu likties, it kā Filipa liknes attiecība ir pilnīgi izirusi. Taču, šķiet, ka kaut kas līdzīgs Filipa liknei ir atjaunojies, bet jau ar augstākiem bezdarba un inflācijas līmeņiem. Pastāv daži pierādījumi, ka 90. gadu sākumā šī likne ir pārvietojusies atpakaļ lejup.

Vērojamas ne tikai Filipa liknes pozīcijas izmaiņas, pārejot no viena perioda otrā vienas valsts ietvaros, bet tā ir arī atšķirīga dažādās valstīs, kā parādīts 12.4. zīmējumā. Japānā ir ļoti labvēlīga mijiedarbība: tā spējīga apvienot zemu inflāciju ar zemu bezdarba līmeni. Kā viņi to panāk? Acimredzot ir svarīgi saprast, kā rodas šīs izmaiņas laikā, un arī atšķirības starp valstīm. Politikas veidotājiem jāizprot, uz ko balstās mijiedarbība starp bezdarbu un inflāciju, lai izdarītu saprātīgus secinājumus par to, cik daudz pūļu veltīt inflācijas vai bezdarba samazināšanai. Cik liela inflācija vēl būtu pieļaujama, ja bezdarbu jāpamazina vēl par 1 %? Ja šī likne ir stāva, maksa par bezdarba pazemināšanu ir augsta. Viņiem arī nepieciešams zināt, kā mijiedarbība izmainās laika gaitā.

Filipa likne

1. Pastāv mijiedarbība starp inflāciju un bezdarbu.

2. Kad inflācijas līmenis ir nulle, bezdarba līmenis ir lielāks par nulli.

Šo līmeni sauc par dabisko bezdarba līmeni.

Izmaiņas Filipa liknē

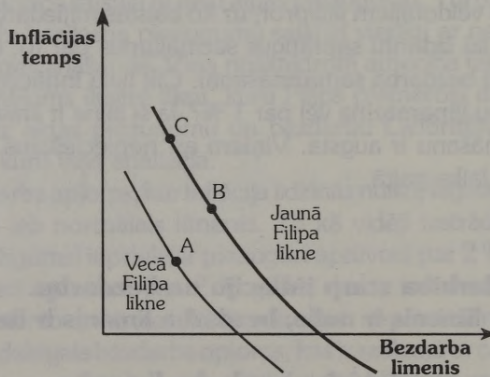
Filipa likne parāda inflācijas tempu atbilstoši jebkuram bezdarba līmenim, bet pastāv virkne ekonomisko apstākļu, kas izsauc šīs sakarības izmaiņas.

Šī atšķirība starp novirzēm pašā Filipa liknē un tās virzība ir svarīga. 12.5. (a) zīmējumā parādīta virzība no punkta A uz kādas iepriekšējās Filipa liknes punktu B uz jaunās Filipa liknes. Tā kā Filipa likne ir pārvirzījiesies augšup, B punktā ir lielāks bezdarbs un inflācija nekā A punktā. Šķiet, ka

pastāv sagrozīta mijiedarbība. Bet tas ir nepareizi. Ja kādreiz vēlāk bezdarbs tiktu samazināts līdz limenim, kāds tam bija punktā A (līdz punktam C), inflācija būtu pat augstāka.

Starp 1960. un 1975. gadu Filipa likne ievērojami izmainījās. 12.4. zīmējuma (b) daļa satur datus par šo periodu, kuri paši par sevi neuzrāda sistemātisku mijiedarbību. Bija vērojama lielāka inflācija kopā ar lielāku bezdarbu – situācija, kura ieguva nosaukumu stagflācija (no vārdiem stagnācija + inflācija). 1980. gadu vidū un beigās, šķiet, radās stabilāka attiecība, kā tas tika parādīts 12.4. zīmējuma (b) daļā.

Kas izsauca Filipa liknes izmaiņas? Un kas, it īpaši, notika 70. gados, izsaucot šādas radikālas novirzes? Divi vissvarīgākie iemesli ir darba tirgus struktūras izmaiņas, kuras nosauc par reāliem faktoriem, un inflācijas paredzēšana.

12.5. zīmējums. Filipa liknes novirze.

Reālie faktori

Filipa liknes sairšanu vai izmaiņu Lielbritānijā lielā mērā mēdz izskaidrot ar arodbiedrību lomu, kā arī ar bezdarba pabalstu lomu un sociālās nodrošināšanas izmaksu ietekmi uz to laika periodu, kurā bez darba esošie strādnieki atrod un iestājas jaunā darbā.

Tiek aizstāvēts viedoklis par to, ka arodbiedrības kļuva spēcīgākas 60. un 70. gados, un to locekļi sastādīja potenciāli lielāku darbaspēka daļu; un viņi kļuva daudz aktīvāki, pieprasot algu paaugstināšanu pat tad, ja kopumā ekonomikā bija vērojams augsts bezdarba līmenis. Tām nebija jābaidās no tiesas lietu ierosināšanas par daudziem lietotajiem paņēmieniem; viņas varēja aktīvāk izmantot piketēšanu, lai radītu streiku ārpus pašu darbavietām, kur tika izteikts darba algas paaugstināšanas pieprasījums. Nacionālā raktuvju strādnieku apvienība sekmīgi organizēja divus streikus 1971. un 1973./74. gadā; un pastāv uzskats, ka tā izraisīja Edvarda Hita (1970.-1974.) valdības krišanu.

Kāds cits svarīgs varbūtējs iemesls Filipa liknes iziršanai varētu būt bezdarba un sociālās nodrošināšanas pabalsti. Augstāka bezdarba pabalstu summa attiecībā pret algu padara mazāk svarīgu nepieciešamību bez darba esošai personai meklēt darbu, vai pieņemt darba piedāvājumus, kuri tiem ne sevišķi patik, tādējādi ļauj ilgāk meklēt pieņemamu darbu. Tā rezultātā rodas tendence bezdarba apjomam pieaugt dotajā inflācijas līmenī. Tas nozīmē, ka bez darba esošie nerada tik lielu spiedienu uz algām to pazemināšanās virzienā, kā tas notiktu gadījumā, ja viņi izmisīgi meklētu darbu.

60. gadu beigās uz izpeļņu attiecinātie bezdarba pabalsti tika pievienoti minimāliem pabalstiem, un tas paaugstināja vidējo pabalstu attiecību – pabalstu attiecību pret samaksu par darbu, neņemot vērā nodokļus utt. – apm. no 40 % uz apm. 70 %. Šī iedarbība nevilcās ilgi. Kopš tā laika pabalstu lielums Lielbritānijā ir atkal nokritis zem 40 %. Pabalsti kļuva brīvāk pieejami. Sociālās nodrošināšanas iestāžu darbinieki pārtrauca dot norādījumus bezdarbniekiem par brīvo darba vietu aizņemšanu, piedraudot neizsniegt pabalstus: tos, kas nevēlējās strādāt, mazāk mudināja meklēt darbu.

Šī politika kopš 60. gadu beigām ir mainījusies uz pretējo. Tagad tos, kas negrib strādāt, un bezdarbniekus mudina uz darbu daudz efektīvāk.

Ja būs likumi, kas traucē vai sadārdzina strādnieku pieņemšanu vai atlaišanu, firmas negribēs algot jaunus darbiniekus.

Tā ietekmē palēnināsies strādnieku pārvietošanās process no rajoniem ar palielinātu darbaspēka piedāvājumu uz rajoniem, kur vērojams pārmērīgs pieprasījums un notiks dabiskā bezdarba apjoma izmaiņas. Beigās, kā vēl vienu faktoru, var minēt faktu, ka prasmei kļūstot daudz specializētākai tehnoloģijas progresa dēļ, būs aizvien grūtāk aizvietot tos strādniekus, kuri piedāvā darbaspēku, ar tādiem, ko pastiprināti pieprasa, un dabiskā bezdara apjoms atkal pieaugs.

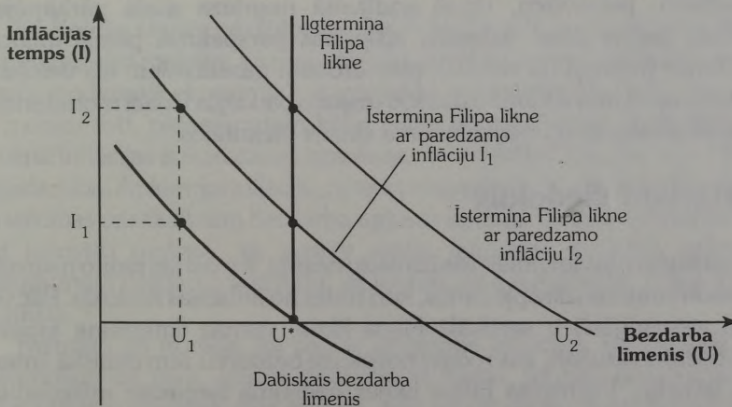
Arodbiedrību politikas izmaiņas, bezdarba un sociālās nodrošināšanas pabalstu sistēma, kā arī tehnoloģijas izmaiņas var daļēji izskaidrot šo Filipa liknes izmaiņu 60. un 70. gados. Taču šie iemesli nepārlicina pilnīgi. Nav vispār atzīts, ka pastāv noteikta mijiedarība starp inflāciju un bezdarbu Lielbritānijā. Citās zemēs šī attiecība ir bijusi stabilāka. Piemēram, lai gan ASV bija šis liknes novirze 70. gados, šķiet, ka tā ir atgriezusies iepriekšējās pozīcijās. Eiropā bija ļoti plaši izplatīta bezdarba – inflācijas mijiedarbības padziļināšanās, kā tas bija Lielbritānijā.

Inflācijas paredzēšana. Lielākā daļa ekonomistu tic, ka sakarība starp inflāciju un bezdarbu vismaz daļēji atkarīga no paredzamās inflācijas, un šī paredzēšana atkarīga no pieredzes ekonomikā. Ja ekonomikā bezdarba līmenis ir zem dabiskā bezdarba līmeņa, tad tiek izraisīta inflācija. Nav racionāli ignorēt šo inflāciju. Drīzāk jāsaka, ka visiem ir racionāli ņemt vērā gaidāmo inflāciju savā darbībā. Un šī paredzēšana pati nobīda Filipa likni. Inflācijas un bezdarba kombinācijas, kuras vērojamas ekonomikā ilgākā laika periodā, atšķiras no tām, kādas vērojamas īsā laika posmā, ja pieņem, ka paredzētās inflācijas temps ir fiksēts. Tāpēc lietderīgi atšķirt ilgtermiņa un īstermiņa Filipa liknes. Visdramatiskākā ilgtermiņa Filipa liknes interpretācija ir tad, kad pilnībā racionālā paredzēšana padara to vertikālu, kā redzams 12.6. zīmējumā. Kad ekonomisti zīmē šo likni kā vertikālu līniju, viņi uzskata, ka neeksistē mijiedarbība, kura pazeminās bezdarbu zem tā dabiskā līmeņa. Tā saucamā dabīgā līmeņa pamatotāji apgalvo, ka gadījumā, ja valdība mēģina samazināt bezdarbu zem tā dabiskā līmeņa, tas vienkārši izsauc inflācijas pieauguma tempa palielināšanos. Vislabākajā gadījumā ieguvums bezdarba samazināšanās dēļ ir tikai īslaicīgs.

Lai redzētu, kā paredzēšanas izmaiņas var izraisīt vertikālas ilgtermiņa Filipa liknes, apskatīsim, kas notiek, ja valdība mēģina samazināt bezdarbu zem tā dabiskā apjoma – no U^* uz U_1 šajā zīmējumā. Inflācijas apjoms palielinās līdz I_1 . Bet, ja strādnieki sāks domāt, ka šis jaunais inflācijas līmenis pastāvēs, tad Filipa likne novirzīsies augšup. Tas izskaidrojams ar to, ka visi strādnieki prasa algas palielināšanu, lai vienkārši novērstu inflācijas sekas, jo inflācijas līmenis U^* gadījumā nav nulle, bet gan tas apjoms, kas ekonomikā bija ielānots – tas ir I_1 . U_1 atbilstošais inflācijas līmenis I_2 tagad ir pat augstāks. Bet, ja valdība noteikti ir par zema inflācijas līmeņa uzturēšanu, un strādnieki tic, ka šis jaunais inflācijas līmenis pastāvēs, tad Filipa likne novirzīsies uz augšu pat vēl vairāk.

Valdību sagaida grūta ciņa. Tā var islaicīgi panākt, ka bezdarbs ekonomikā ir zem dabiskā līmeņa, bet ilgstošā laika posmā valdība to var veikt tikai pieaugoša un vēl augstāka inflācijas līmeņa gadījumā. Un ekonomikai var nākties maksāt ļoti augstu cenu pat par islaicīgu bezdarba samazināšanos. To var izskaidrot ar to, ka paredzamā inflācija var nemainīties pat tad, ja valdība nolemj atteikties no sava mēģinājuma samazināt bezdarbu zem tā dabiskā līmeņa. Šādi ekonomika būs nodrošinājusi zemu bezdarba līmeni uz noteiktu laiku, samaksājot par to ar pastāvīgi pieaugošu inflāciju. Ja valdība tad vēlas atjaunot cenu stabilitāti, tai par to atkal jāsamaksā augsta cena: tai jāpalielina bezdarbs līdz pietiekami augstam līmenim, lai samazinātu inflāciju un tādējādi samazinātu atkal paredzēšanu. Ja paredzamā inflācija ir I_2 , tad bezdarbam jāpieaug līdz U_2 . Ar doto Filipa likni bezdarba pieaugums, kas nepieciešams, lai likvidētu perspektīvā gaidāmo inflāciju, var būt daudz lielāks par sākotnējo bezdarba pazemināšanos.

1970. gada beigās daudzi ekonomisti pārliecinājās, ka, pat tad, ja ilgtermiņa Filipa likne nebija pilnīgi vertikāla, tad jebkurā gadījumā tā bija gandrīz stāva. Taču 80. gadi pierādīja kaut ko citu. Augstāki bezdarba pieauguma tempi sakrita ar zemiem inflācijas tempiem. Tas atjaunoja daudzu ekonomistu ticību, ka pastāv ne tikai mijiedarbība starp bezdarbu un inflāciju, bet pat to abu stabili attiecību gadījumā ekonomikā, var būt zemāki bezdarba pieauguma tempi uz augstāku inflācijas tempu rēķina. Ilgstošā perspektīvā Filipa likne var būt vertikāla. Taču, neskatoties uz to, var pastāvēt ilgstošs inflācijas un bezdarba mijiedarbības periods.

12.6. zīmējums. Vertikāla ilgtermiņa Filipa likne.

Nobīdes Filipa liknē

Cēloņi

Reālie faktori: arodbiedrības; laiks, kurā strādnieki pārvietojas no vienas darba vietas uz otru; izmaiņas tehnoloģijā.

Paredzamā inflācija.

Sekas

Var būt stagflācija ar augstāku bezdarbu un inflāciju.

Ilgtermiņa Filipa likne var būt galvenokārt vertikāla, var nebūt mijiedarbības starp inflāciju un bezdarbu ilgstošā laika posmā.

Joprojām var būt īstermiņa mijiedarbība.

Valdības politika attiecībā uz inflāciju

Valdības ir ilgstoši mēģinājušas kontrolēt inflācijas līmeni. Vēlīnos viduslaikos Eiropā bija kāds epizodisks gadījums, kad vairākas valdības mēģināja ierobežot inflāciju, veicot cenu un algu kontroli: to piespieda darīt ar draudiem, piemēram, vienā gadījumā nogrieza ausis pārkāpējam. Mūsdienās pastāv divas galvenās atšķirības perspektīvā pieejā inflācijas apkarošanas nozīmei un vislabāk piemērotiem pasākumiem tās veikšanai. Vienkāršības dēļ mēs varam šo dažādo uzskatu paudējus iedalīt monetāristos, kā arī Keinsa skolas un neokeinsisma skolas piekritējos.

Monetāristu viedoklis

Monetāristi pasvītro inflācijas izmaksu nozīmi, it īpaši tās radīto nedrošību un tos ekonomiskos izkropļojumus, kuri rodas no inflācijas nodokļa. Pēc viņu domām vissvarīgākā ir vertikālā Filipa likne, vismaz ilgtermiņa aspektā; jebkuri pozitīvi rezultāti, kas rodas, nospiežot bezdarbu zem dabiskā līmeņa, ir tikai īslaicīgi. Vertikālas Filipa liknes gadījumā nepastāv mijiedarbība, nevar nodrošināt zemāku bezdarbu ar augstākiem inflācijas tempiem. Šādi,

lai gan pastāv centieni pazemināt bezdarba līmeni zem dabiskā, iegūtās priekšrocības, ja tādas vispār ir, var būt tikai islaicīgas.

Lai apkarotu inflāciju, monetāristiem ir ļoti vienkāršs ieteikums – Centrālajai bankai vienkārši jāpaaugstina naudas piedāvājums pastāvīgā tempā. Šim izvēlētajam tempam jānodrošina ilgstošā perspektīvā stabilas cenas. Ja reālā produkcijas izlaide pieaug par 3 % gadā, un ja naudas piedāvājums pastāvīgi pieaug par 3 % un naudas apgrozības ātrums ir pastāvīgs, tad cenas būs stabilas. Ja reālā produkcijas izlaide pieaug par 3 % gadā un izmaiņas tehnoloģijā pieļauj naudas apgrozības ātruma pieaugumu par 1 % gadā, tad par naudu atbildīgām varas iestādēm vajadzētu nodrošināt naudas piedāvājuma pieaugumu stabili par 2 % gadā.

Monetāristi uzskata, ka šis noteikums nodrošinās, lai monetārais šoks neizsauktu epizodisku inflāciju un, ka monetārā politika nepielāgosies epizodiskai inflācijai. Lai kāds arī būtu inflācijas iemesls, tāda politika noslāpēs inflācijas spiedienu.

Monetāristu viedokļa rezumējums:

- 1. Inflācija izmaksā dārgi.**
- 2. Filipa likne ir vertikāla.**
- 3. Labākais veids, kā apkarot inflāciju, ir kontrolēt naudas piedāvājumu.**

Kā Keinsa skolas pārstāvji kritizē monetāristu perspektīvas. Keinsisti un neokeinsisti uzskata, ka monetāristi pārlietu pārspilē inflācijas izmaksas, it īpaši modernajā ekonomikā ar intensīvu indeksāciju. Bez tam viņi uzskata, ka monetāristi, pieņemot vertikālas Filipa liknes eksistenci, pārlietu zemu novērtē inflācijas apkarošanas izmaksas. Ar vertikālu Filipa likni nav vērojama mijiedarbība. Apkarojot inflāciju, netiek paaugstināts bezdarbs, tā kā neatkarīgi no valdības pasākumiem bezdarba apjoms iestrēgs dabiskā bezdarba līmenī. Bet keinsisti uzskata, ka pastāv reālas izmaksas inflācijas apkarošanā paaugstināta bezdarba veidā un, ka vismaz īsā laika posmā, Filipa likne nav vertikāla.

Keinsisti arī norāda, ka nastas smagums inflācijas apkarošanā gulstas galvenokārt uz tiem, kuri ir pazaudējuši darbu, un nav sadalīts uz visiem iedzīvotājiem kopumā. Bez tam tie, kuri zaudē darbu ir galvenokārt cilvēki bez kvalifikācijas, kuru ienākumi jebkurā gadījumā ir zemi, un kuru spējas

izturēt pat neilga bezdarba nastu ir ierobežotas. Salīdzinot inflācija galvenokārt skar aizdevējus, kuriem parādu atmaksā mazāk vērtīgā naudā. Tādējādi inflācijas apkarošana nesamērīgi lielā apjomā nes labumu bagātājiem.

Kas attiecas uz monetāristu viedokli attiecībā uz inflācijas apkarošanu, tad keinsistiem ir trīs iebildumi. Pirmais no tiem skar monetāro politiku. Keinsisti tic, ka valdībai nepieciešams izmantot visu tās rīcībā esošo arsenālu, ne tikai monetāro politiku. Otrais iebildums ir tāds, ka paļaušanās uz kādu likumu, piemēram, uz naudas piedāvājuma palielināšanu noteiktā tempā, izsauc atteikšanos no piesardzīgas politikas ievērošanas, iespējas izmantot monetāro politiku atbilstoši ekonomiskiem apstākļiem.

Trešais diskutējamais jautājums ir īpašais likums par konstantu naudas piedāvājumu, kuru monetārieši cenšas propagandēt. Šādu politiku, ko sauc par naudas mērķprogrammu, plaši piekopa 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā. Šāda politika izraisīja ārkārtīgi nepastāvīgas un dažreiz pat ļoti augstas procentu likmes. Daļa no šādas politikas radītām grūtībām ir nestabilitāte naudas apgrozības ātrumā pēdējā desmitgadē. Nestabila naudas apgrozības ātruma gadījumā naudas piedāvājuma pastāvīgo izmaiņu iedarbība uz inflāciju ir nedroša. Tādējādi naudas mērķprogrammu politika var drīzāk veicināt nedrošību nekā to samazināt. Tādējādi gandrīz visas valdības, kuras izmantoja šo vienkāršo politiku, ir no tās atteikušās. Taču monetārās valsts iestādes turpina cieši vērot naudas un kredītu pieauguma tempus, un tās ir sākušas precīzāk apzināties savu lomu inflācijas uzturēšanā, tai piemērojoties.

Keinsa politikas priekšlikums – virzīties pa Filipa likni

Keinsa politikas pasākumus inflācijas apkarošanai var sadalīt divās kategorijās: viena domāta, lai virzītu ekonomiku pa Filipa likni, bet otra, lai pavirzītu Filipa likni sāņus.

Lai novirzītu ekonomiku lejup pa Filipa likni, nepieciešams samazināt kopējo pieprasījumu tā, lai kopējā pieprasījuma likne novirzītos pa kreisi. Valdība var to veikt ar stingru monetāro politiku, samazinot savus izdevumus, vai ar nodokļu paaugstināšanu, kas samazina patērētāju pirkjspēju. Viena no iespējām ir saprast, ka inflācija rodas, ja pieprasītā nacionālā kopprodukta summa, jeb summa, kuru pieprasa patērētāji, firmas un valdība, pārsniedz pieejamo kopproduktu. Īstenībā šīs trīs metodes mēģina pazemināt vienu vai vairāku pretendentu pretenzijas uz kopproduktu. Valdībai ir grūti izlemt, kurš

saņems mazāk – tie, kuri gūst labumu no valdības izdevumiem (samazinot valdības izdevumus), patērētāji (paaugstinot nodokļus, samazinot tos ienākumus, kuri paliek pēc nodokļu atvilkšanas), vai nākamās paaudzes (kuru ienākumi būs zemāki samazinātu investīciju rezultātā).

Kopējā pieprasījuma samazināšana izsauc inflācijas spiediena pazemināšanos, jo tā samazina starpību starp preču piedāvājumu un pieprasījumu. Bet tā izraisa darbaspēka pieprasījuma pazemināšanos, un tādējādi izsauc lielāku bezdarbu. Un pieaugot bezdarba līmenim, samazinās pieprasījumi pēc algas paaugstināšanās. Tādā veidā neatkarīgi no tā, vai saglabā uzskatu par pieprasījuma vadītu vai izmaksu virzītu inflāciju, kopējā pieprasījuma samazināšana var būt efektīvs līdzeklis inflācijas apkarošanai.

Keinsa politikas priekšlikums – Filipa liknes izmaiņa

Kad ekonomika cīnās ar inflāciju, virzoties pa Filipa likni, tā maksā dārgi, resp., ar bezdarba pieaugumu. Bet, ja valdības politika var izmainīt Filipa likni, tad tā var panākt zemāku inflāciju, nepaaugstinot bezdarba līmeni. Valdība var mēģināt to panākt, iedarbojoties uz reāliem faktoriem, izmantojot algu un cenu kontroli, jeb izmainot inflācijas paredzēšanu.

Reālie faktori. Vārds Eiroskleroze ir radīts, lai aprakstītu darba tirgus nespēju Rietumeiropas valstu tirgos, to starpā ekonomikas lielvalstis, kā Lielbritānijā, Vācijā, Francijā un Itālijā, apvienot zemu inflāciju ar zemu bezdarba līmeni. Šajos darba tirgos augsts bezdarba līmenis dažās sociālās grupās ir kļuvis pastāvīgs, un grūtības joprojām sagādā ilgtermiņa bezdarbs. Lielbritānijā bieži tiek teikts, ka viens no ekonomiskas dabas grūtībām ir fakts, ka sākoties ekonomikas pieaugumam, algu inflācija sāk augt jau tad, kad bezdarbs ir vēl augsts. Tā rezultātā liela daļa valdības politikas pasākumu virzīti, lai panāktu elastīgāku darba tirgus situāciju, lai tās varētu uzturēt zemu bezdarbu bez algu inflācijas. Tas izpaužas pūlēs novirzīt Filipa likni lejup, vai pa kreisi. Reālie faktori, ko var uzskatīt par svarīgiem, ietver: arodbiedrības, bezdarba un sociālās nodrošināšanas pabalstus, izglītību un apmācību, dzīvokļu tirgu, nodarbinātību aizsargājošo likumdošanu.

Arodbiedrības. 80. gados ir bijusi vesela virkne likumdošanas aktu ar mērķi samazināt arodbiedrību spēju izvirzīt savus noteikumus. Tika ierobežota viņu piketēšanas brīvība. Viņiem izvirzīta prasība pirms streikiem ar pasta starpniecību nobalsot savā starpā, lai aizsargātu mērenāko (vai apātisko)

locekļu intereses pret ciņas kāro locekļu prasībām. Viņiem nav atļauts ar spaidu paņēmieniem panākt slēgta uzņēmuma radišanu, kurā visiem rūpnīcas vai firmas strādniekiem obligāti jābūt arodbiedrības biedriem. Firmas var iesūdzēt arodbiedrības tiesā, ja to nelikumīga rīcība nodara zaudējumus firmas interesēm. Šīs izmaiņas ir pavājinājušas arodbiedrību iespējas izvirzīt algu paaugstināšanas prasības ar streika līdzekļiem. Bez tam 80. gados biedru skaits arodbiedrībās ir samazinājies no apmēram 14 miljoniem 1979. gadā uz mazāk nekā 10 miljoniem 1992. gadā. Arodbiedrību pozīcijas pavājināšanās īpaši pasvītota ar ogļraču sagrāvi, kuru panāca Tečeres valdība 1984. gadā, un ar nevēribu, kādu Tečeres un Meidžora valdības ir izrādījušas pret arodbiedrību vadītāju uzskatiem.

Tiek apgalvots, ka novājinātās arodbiedrības ir mazāk spējīgas uzturēt algas augstāk par tām, kādas ir pārsvarā citās firmās un rūpniecības nozarēs, un mazāk spējīgas pretoties izmaiņām darba praktiskā veikšanā un jaunu procesus ieviešanā, kuri paaugstina produktivitāti.

Bezdarba un sociālās nodrošināšanas pabalsti. Visā 80. gadu laikā bezdarba pabalsti ir tikuši pakāpeniski samazināti attiecībā pret algām ar nolūku, lai palikušiem bezdarbniekiem būtu salīdzinoši mazāk pievilcīga izvēle. Pabalstu izsniegšanas administrācija ir kļuvusi prasīgāka. Kā pabalsta saņemšanas noteikums tiek izvirzīta darba pieejamība prasītāju rūpīgas pārbaudes laikā. Nenodarbinātiem strādniekiem piedāvā darba iespējas. Tie, kas izvairās no darba, tiek vairāk traucēti. Bez tam, ja 60. un 70. gados pakāpeniski izzuda kauna sajūta, saņemot valsts pabalstu vai esot bez darba, tad apmēram pēdējā desmitgadē ir bijis mēģinājums to atjaunot. Šīs izmaiņas virzītas uz to, lai bez darba esošie cilvēki drīzāk sameklētu darbu, un lai izdarītu spiedienu algu samazināšanai bezdarba apstākļos.

Izglītība un apmācība. Bezdarbs skar lielākoties strādnieku bez kvalifikācijas, un tiek izvirzīts strīdīgs viedoklis, ka viens no iemesliem augstam bezdarba līmenim pilnīgas nodarbinātības iespēju gadījumā ir neatbilstība starp darbaspēka prasmi un to kvalifikāciju, kuru pieprasa modernā rūpniecība. Tas nevar būt par iemeslu Filipa liknes novirzei uz ārpusi 70. gados, jo bezdarbnieku skaitā vienmēr ir bijuši neproporcionālā apjomā nekvalificētie strādnieki. Tomēr iespējams, ka ar augstāku darbaspēka kvalifikāciju būtu iespējams zemāks bezdarba līmenis. Lielbritānijas darbaspēkam ir mazāk cilvēku resursu nekā vairākumā citu Eiropas zemju. Lielbritānijā ir veikti pasākumi, lai paaugstinātu kvalifikāciju. Nesenos

mēģinājumus paaugstināt to astoņpadsmitgadīgo daļu, kuri varētu iegūt augstāko izglītību, turpmākās izglītības stimulēšana, Nacionālās apmācības programmas ieviešana skolās ar mērķi paaugstināt matemātikas un eksakto priekšmetu zināšanu apguves līmeni, var aplūkot kā politikas izmaiņas, kuras ietekmēs darbaspēka kvalifikāciju, un ar laiku nobīdīt Filipa likni lejup. Jāsaka, ka šie pasākumi uzreiz neietekmēs darbaspēka tirgu. Tie ir ilgtermiņa strukturāli pasākumi.

Politika apdzīvojamās platības saņemšanas jomā. Bezdarba ģeogrāfiskais sadalījums Lielbritānijā mēdza būt ļoti nevienmērīgs, bezdarbnieki galvenokārt bija koncentrēti Ziemeļos un Rietumos, bet tajā pašā laikā Dienvidos un Austrumos bija koncentrētas brīvas darba vietas. Pēdējā laikā šī nevienmērība kļuvusi mazāk izteikta. Tomēr strādājošo lielāka ģeogrāfiskā mobilitāte varētu dot savu ieguldījumu mazāka bezdarba panākšanai pilnīgas nodarbinātības gadījumā; to varētu sasniegt, dodot strādājošiem iespēju pārcelties uz jaunu dzīves vietu, lai viņi vieglāk varētu ieņemt pieejamās darba vietas. Lielbritānijas municipālo ires namu padomes sistēma ciniņās pret mobilitāti, jo cilvēki bija jāuzņem padomes gaidītāju sarakstā, lai iegūtu padomes apdzīvojamo platību, un prioritāte tika piešķirta vietējiem iedzīvotājiem, salīdzinot ar personām, kuras bija pārcēlušās uz dzīvi uz jaunu rajonu. Lai padarītu darbaspēku mobilāku, būtu ieteicams izpārdot padomes rīcībā esošo apdzīvojamo platību un atbalstīt pasākumus, kas veicinātu prioritāti izīrējamo māju tirgus atjaunošanu.

Nodarbinātības aizsardzības pasākumi. Strādnieki Lielbritānijā un vēl lielākā mērā citās Eiropas zemēs bauda tiesības uz zināmu aizsardzību pret atlaišanu un daļēju aizsardzību pret šādas atlaišanas nelabvēlīgo iespaidu. Tas izpaužas perioda noteikšanā līdz atlaišanas brīdim un laikam, kad nenodarbinātība tiešām iestājas, kā arī izmaksu noteikšanā nenodarbinātības gadījumā. Šie pasākumi aizsargā nodarbinātos strādniekus no tās sāncensības, kāda varētu būt no bezdarbnieku puses. Strādājošie nav spiesti uztraukties par spiediena iespējām no ārpuses, un viņi var turpināt izdarīt spiedienu, pieprasot algas paaugstināšanu pat augsta bezdarba līmeņa gadījumā. Firmai iznāk lētāk maksāt augstākas algas esošiem strādniekiem, tiem, kas iekļauti sistēmā, nekā viņus visus atlaist un aizvietot ar lētāku darbaspēku no bezdarbnieku masas. Jebkurā gadījumā, jaunie strādnieki ātri vien paši kļūtu par sistēmā iekļautajiem, tāpat kā tas bija noticis ar iepriekšējo strādnieku kopumu. Samazinot likumdošanas pasākumus, kas aizsargā bezdarbniekus,

var dot iespēju sistēmā neiekļautajām personām radīt lielākus draudus sistēmā iekļauto nodarbinātībai, un tas ļauj efektīvāk disciplinēt nodarbinātos strādniekus ar bezdarba draudiem.

Tuvplānā: inflācijas samazināšana palielinot piedāvājumu

Šajā nodaļā īpašs uzsvars tika pievērsts atšķirībai starp monetāristiem, kuri saskata vertikālu Filipa likni, un keinsistiem, kuri uzskata, ka pastāv mijiedarbība starp bezdarbu un inflāciju. Mēs uzzinājām viņu viedokļus, gan par kustību pa Filipa likni gan arī par Filipa liknes izmaiņu.

Arī monetāristiem nav nekas pret Filipa liknes nobīdi, viņiem tas vienkārši nozīmē samazināt dabiskā bezdarba apjomu, tā kā Filipa likne ir vertikāla. Viņi nav īpaši pārliecināti par valdības spējām to veikt, bet, ja valdība varētu veikt darba tirgus uzlabošanu (jeb arī samazinātu savu iejaukšanos darba tirgū, kura traucē darbaspēka dabīgo pielāgošanos apstākļiem), tad tas varētu būt vēlami.

Lai gan šī apspriešana vienkāršības dēļ tika iedalīta divos krasi atšķirīgos viedokļos, pastāv arī citi viedokļi. Prezidentam Reiganam bija padomnieku grupa, ekonomisti, kuri guva iesauku "piedāvājuma atbalstītāji", jo viņi uzsvēra ekonomikas piedāvājuma puses nozīmīgumu (atšķirībā no Keinsa teorijas piekritējiem, kuri uzsver kopējā pieprasījuma nozīmi). Piedāvājuma atbalstītāji uzskatīja, ka efektīvs veids, kā cīnīties ar inflāciju, ir kopējā piedāvājuma liknes nobīde. Tā viņi 1981. gadā ieviesa nodokļu pazemināšanu, jo viņi uzskatīja, ka tas stimulēs preču piegādi ekonomikā, un līdz ar to samazinās inflācijas līmeni. Viņi izvirzīja argumentu, ka nodokļu sistēma tajā laikā vājināja ekonomiskos stimulus. Strādnieki strādāja aizvien mazāk citīgi, jo valdība pievēca pieaugošo daļu no ierobežotās peļņas, kuru viņi guva par savu darbu. Līdzīgā veidā arī firmas veica mazāk investīciju, un mājsaimnieki taupīja mazāk, nekā agrāk nodokļu sistēmas dēļ, kura apspieda iniciatīvu.

Inflāciju pakļāva kontrolei Reigana administrācijas sākuma gados, bet nopelnus par šo uzvaru lielā mērā piedēvē stingrākas monetārās politikas ieviešanai un lielam industriālam atslābumam, nevis produktivitātes kāpumam. Pat, ja firmas veic lielākus ieguldījumus nodokļu pazemināšanās rezultātā, pieprasījuma ietekmes pozitīvais efekts uz ieguldījumiem paaugstinātu izdevumu veidā novērojams vispirms, un tas arī saasina inflāciju. Var paiet vairāki gadi pirms notiks ražošanas palielināšana, un tad epizodiskā inflācija varētu būt jau beigusies.

Alga un cenu kontrole. Varbūt vistiešākā, bet nekādā ziņā ne pati labākā atbildes reakcija uz inflāciju, būtu vienkāršs aizliegums palielināt cenas

un algas. Tas ir līdzvērtīgi mēģinājumam legalizēt Filipa liknes nobīdi. Valdības bieži uzsāk algu un cenu kontroli. Šāda politika, kā zināms, tiek lietota kara laikā. Šāda kontrole miera laikā ASV izmēģināta tikai vienu reizi prezidenta Niksona laikā. Tas sākās 60. gadu sākumā, kad inflācija pieauga, no 1 % plaša patēriņa preču cenu indeksam 1961. un 1962. gadā uz 1,3 % 1963. un 1964. gadā. 1965. gadā pieaugums bija 1,6 %, bet 1966. gadā notika lēciens uz 2,9 %, 1967. gadā uz 3,1 %, 1968. gadā uz 5,5 %, bet 1970. gadā uz 5,7 %. Pastāvēja bažas, ka šie tempi varētu turpināt palielināties. Par spīti savām simpātijām pret brīvo ekonomiku, Niksons nolēma darīt galu šim kāpumam.

1971. gada augustā Niksons noteica 3 mēnešu algu un cenu iesaldēšanu visā ASV ekonomikā. Novembri sākās tā saucamā otrā fāzē. Lielākai daļai preču tika noteikti zināmi cenu maksimumi, bet izņēmumi bija svaigas saknes un kompāniju akcijas. Attiecībā uz citām precēm cenu griestus vajadzēja noteikt ar kompleksu, un ne īpaši skaidru formulu palīdzību, kurās tika apvienots vispārējais plānotais inflācijas temps ar īpašām atļaidēm attiecībā pret augošo dārdzību un izmaiņām darba ražībā. Jebkuru kompāniju, kura pārkāpa šīs direktīvas, varēja iesūdzēt tiesā.

Sākumā Niksona programmai bija spēcīgs iespaids, lai cenas noturētu zemā līmenī. Laikā starp 1971. gadu un 1972. gada vidu cenas pieauga tikai par 3,2 %. Ekonomists Herberts Šteins, kas tajā laikā bija prezidenta ekonomisko padomnieku skaitā, rakstīja: "Šī iesaldēšana bija pārsteidzošs sasniegums, kurā reizē ietilpa kā lēmuma pieņemšana, tā arī šī lēmuma administratīva lietošana, kā arī amerikāņu tautas brīvprātīgs atbalsts un piekrišana."

Bet, ja iesaldēšanai un cenu kontroles direktīvām bija sekmes inflācijas spiediena regulēšanā īstermiņa aspektā, tad šie pasākumi nespēja to atturēt uz nenoteikti ilgu laiku. 1972. gada pirmajos mēnešos, pat pastāvot cenu griestiem, cenas jau pieauga ar ātrumu 6 % gadā. Kad kontroli tā gada beigās pakāpeniski atcēla, inflācija turpināja augt, tā sasniedza 11 % 1974. gadā. Viens no galvenajiem iemesliem cenu pieaugumam 1974. gadā bija krass naftas cenu pieaugums, kas radās OPEK naftas embargo rezultātā, bet vēl viens iemesls bija tas, ka pēc īslaicīga voluntāra cenu ierobežojuma biznesmeņi un strādnieki juta vajadzību atgūt nokavēto. Pirmoreiz pēc Otrā pasaules kara bija atgriezies "divciparu" inflācija.

Lielākā daļa ekonomistu iestājas pret cenu kontroli tāpēc, ka tā nenovērš dziļāk slēptās problēmas, piemēram, pārliecīgu preču pieprasījumu. Bez tam

šādu kontroli ļoti grūti administratīvi pārraudzīt, un bieži vien rezultātā rodas vesela virkne neefektīvu "seku". Piemēram, kad ievieš algu kontroli, darba devēji var to apiet, pārklasificējot darba veidus. Var būt nelikumīgi paaugstināt algu sekretārei, bet nav pretlikumīgi sekretāri paaugstināt darbā, piemēram, piešķirot tai jaunu administratīvā palīga nosaukumu un izmaksājot jaunu algu. Līdzīgā veidā firmai var būt aizliegts paaugstināt cenu par savu mazgājamās mašīnas modeli 70237, bet tā var pārtraukt izlaist šo modeli un ieviest "jaunu" modeli 70238 ar dažām sīkām modifikācijām, bet par paaugstinātu cenu. Vai arī firma var paturēt to pašu cenu, bet likvidēt šīnī modeli vairākas raksturīgas tehniskās īpašības, īstenībā piedāvājot zemākas kvalitātes mašīnu par to pašu cenu. Izgatavotājs, protams, var apgalvot, ka viņš ir paaugstinājis kvalitāti, uzlabojot dizainu. Pats birokrātijas īpatsvars jau praktiski padara neiespējamu valdībai kontrolēt miljoniem atsevišķu līdzīgu gadījumu.

Bez tam ir vēl citas grūtības, ievēdot cenu kontroli. Kā jūs jau atceraties, inflācija ir visu preču kopuma cena, nevis katras atsevišķas preces cena. Pat tad, ja pilnībā nav vai arī ir maza inflācija, vispārējā cenu līmenī atsevišķu preču relatīvās cenas nepārtraukti izmainās. Pēdējos divdesmit gados kompjūteru cenas ir kritušās, bet frizieru pakalpojumu cenas ir augušas. Ja cenu kontrole paliktu spēkā kādā ilgstošā laika periodā, tai jāpieļauj šīs izmaiņas attiecīgās relatīvās cenās. Ja tas netiks veikts, tad radīsies to preču trūkums, kuru cenas tiek turētas zem to cenu līdzsvara līmeņa.

Tā notika Niksona cenu kontroles laikā, kad pēkšņi izcēlās caļu gaļas trūkums. Cenu kontrole bija daudz efektīvāka, nosakot to cenu, kuru putnu audzētāji drikstēja pieprasīt, nekā ierobežojot cenas, kuras tiem nācās pašiem maksāt par savām ražošanas vajadzībām, piemēram, barību. Tā rezultātā ar noteiktajām cenām, par kurām viņi varēja pārdot savu vistas gaļu, tiem vienkārši neatmaksājās ražot to vistu daudzumu, kuru amerikāņi pieprasīja par doto cenu. Sociālistiskās ekonomikas gadījumos, kad cenu kontrolei ir universāla loma, pastāvīgi vērojams vienas vai otras preces deficīts vai pārpalikums. Īsumā sakot, cenu kontrolētāji vienkārši nav spējīgi ņemt vērā visas nepieciešmās izmaiņas attiecīgajās cenās.

Izmaiņas inflācijas paredzēšanā. Inflācijas paredzēšanai ir liela nozīme, uzturot pastāvīgu inflāciju.

Daži ekonomisti uzskata, ka arī monetārās politikas galvenā loma ir pārliecināšana, līdzīgi tam, kā Federālai Rezervei cenšoties visus pārliecināt, ka tā stingri uzsāks inflācijas apkaršanu. Ja Federālā Rezerve gūst panākumus,

tad paredzamā inflācija samazinās, algu paaugstinājumi nav tik lieli, un algu-cenu spirāli var lauzt. Federālās Rezerves panākums ir pašpārliciecināšanās. Gadījumā, ja inflācija tiek pārtraukta, Federālai Rezervei nav jārikojas, piemēram, padarot stingrāku kredītu piešķiršanas kārtību, kam varētu būt negatīva ietekme uz produkcijas izlaidi un nodarbinātību.

Ja cilvēki tic, ka jebkurš valdības pasākums inflācijas likvidēšanā būs sekmīgs, tad jau šīs pašas cerības palīdz mīkstināt inflāciju. Daļēji valdības politika būs sekmīga tieši tā iemesla dēļ, ka cilvēki tic, ka tas tā notiks. No otras puses, ja viņi netic, ka šī politika gūs sekmes, tad inflācijas paredzējums netiks novērsts, un inflācija acimredzot turpināsies.

Ievērojamas debates ekonomistu vidū izsauc jautājums par to, cik lielā mērā inflācijas pieaugums un tās paredzēšana ir atkarīgi no valdības politikas. Gadījumā, ja vērojams ekonomiskas dabas satricinājums, kā, piemēram, valdības politikas izmaiņas, un atsevišķas personas turpina pamatot savu viedokli par gaidāmo inflāciju uz pagājušās inflācijas tempiem, tad ekonomika ilgstoši iestīgs šajā inflācijas tempā. Lai izmainītu prognozes attiecībā uz inflāciju, nepieciešami asi un ilgstoši ekonomiski satricinājumi.

Lēni mainīgo prognožu gadījumā būs vērojama mijiedarbība starp bezdarbu un inflāciju, kas vilksies ievērojami ilgāku laiku. Šīs prognozes padarīs valdībai salīdzinoši vieglu bezdarba samazināšanu, neizsaucot strauju inflāciju. Bet, ja bailes par varbūtējo inflāciju jau izveidojušās, tad inflācijas apstādināšana jau kļūst grūtāka. Pat, ja bezdarba līmenis ir augsts, arī inflācijas līmenis būs augsts. Lai izmainītu inflācijas tempu, nepieciešams augsts bezdarba līmenis ilgstošā laika posmā.

No otras puses ar ātri maināmām prognozēm Filipa likne būs tuvu vertikālai, pat īsā laika sprīdī. Tam ir savi kā pozitīvi, tā arī negatīvi aspekti. Ja atsevišķas personas reaģē uz noteiktām izmaiņām valdības politikā, nekavējoties izmainot savu attieksmi pret nākotnē gaidāmo inflāciju, tad inflācijas gaitu var ātri salauzt. Inflācijas apkarošanas izmaksas būs gluži niecīgas, un būs nepieciešama vienīgi atbilstoša valdības politika. Negatīvais iespaids var būt tāds, ka ar ātri mainīgām prognozēm, relatīvi viegli iespējams ierosināt inflācijas spirāles veidošanos, ja mēģina samazināt bezdarbu zem tā dabiskā līmeņa.

Ekonomisti, kuri tic, ka prognozēm ir lēns pielāgošanās periods, norāda uz grūtībām, kuras radās, samazinot augsto 70. gadu inflācijas pieauguma tempu. Tie, kas uzskata, ka prognozes piemērojas ātri, savu uzmanību

koncentrē uz vēsturiskiem periodiem ar ārkārtīgi augstu inflāciju, piemēram, Vācijas hiperinflāciju 20. gados, kad fenomenāli augsti inflācijas tempi ātri tika pakļauti kontrolei. Abi viedokļi var būt pareizi: paredzēšanas ātra vai lēna piemērošanās atkarīga no dotās situācijas.

Keinsistu ieteiktie inflācijas apkarošanas līdzekļi

Kustība pa Filipa likni

Kopīgā pieprasījuma ierobežošana ar stingrāku monetāro politiku, samazinot valdības izdevumus, vai paaugstinot nodokļus.

Izmaiņas Filipa liknē

Reālo faktoru izmaiņas.

Atvieglot pārvietošanos uz rajoniem, kur ir brīvas darba vietas.

Kopējā piedāvājuma liknes novirze.

Algu un cenu kontrole.

Izmaiņas inflācijas paredzēšanā.

Jebkura politika, kuru uzskata par efektīvu, var būt efektīva.

Lēni piemērojošie paredzējumi nozīmē, ka pastāv īslaicīga bezdarba - inflācijas mijiedarbība, bet, ja inflācijas prognozes reiz radušās, tad tās grūti izskaust.

Ātri piemērojošie paredzējumi nozīmē, ka Filipa likne var būt tuvu vertikālai pat īslaicīgā inflācijas periodā, bet inflāciju viegli likvidēt, jo inflācijas paredzēšanu var viegli mainīt pretējā virzienā.

Pārskats un prakse

Kopsavilkums

1. Inflācijas ietekmi daļēji var samazināt ar algu indeksāciju, sociālās nodrošināšanas izmaksu, procentu likmju un nodokļu likmju regulēšanu, reizē izmainot cenu līmeni. Negaidīta inflācija bez indeksācijas parasti mēdz

nodarīt ļaunumu naudas aizdevējiem, nodokļu maksātājiem, kā arī tiem, kam ir skaidrā nauda.

2. Inflāciju var izsaukt vai nu straujš, nekontrolēts pieprasījums jeb pieprasījuma šoks – pārlietu liels preču pieprasījums, kurš novirza kopējā pieprasījuma likni pa labi, vai arī piedāvājuma šoks – straujš izmaksu pieaugums, kurš nobida kopējā piedāvājuma likni augšup. Neatkarīgi no sākotnējā iemesla var rasties augstāku algu un cenu spirāle.

3. Monetārā politika var paaugstināt naudas un kreditu piedāvājumu, tādējādi, radot labvēlīgus apstākļus inflācijas pastāvēšanai, vai arī tā var atteikties samierināties ar inflāciju, un tādējādi novirzīt pieprasījuma likni pa kreisi.

4. Zemāki bezdarba līmeņi ir saistīti ar augstākiem inflācijas līmeņiem, tā ir mijiedarbība, ko attēlo Filipa likne. Filipa likne var novirzīties, kā reālu faktoru dēļ (izmaiņas darbaspēka tirgus struktūrā), tā arī inflācijas paredzēšanas dēļ.

5. Monetāristi uzskata, ka inflācijas izmaksas ir augstas, ka Filipa likne ir vertikāla (tā, ka jebkurš mēģinājums samazināt bezdarbu zem tā dabīgā līmeņa, izraisīs augstāku inflāciju) un, ka vislabākais līdzeklis inflācijas apkarošanai ir naudas piedāvājuma pieauguma ierobežošana.

6. Keinsisti uzskata, ka indeksācijas rezultātā šīs inflācijas izmaksas nav tik augstas; ka vismaz ilgākā laika periodā Filipa likne nav vertikāla; ka inflācijas apkarošana izsauc lielāku bezdarbu un, ka tie, kas pazaudē darbu, neproporcionāli lielā apjomā ir nekvalificēti strādnieki.

7. Keinsisti uzskata, ka valdība var ierobežot kopējo pieprasījumu un panākt virzišanos lejup pa Filipa likni, piekopjot stingrāku monetāro politiku, samazinot valdības izdevumus vai paaugstinot nodokļus. Valdība var mēģināt pārbīdīt Filipa likni, izmainot reālos faktorus, lietojot algu un cenu kontroli, vai izmainot inflācijas paredzēšanu.

Atslēgas termini

indeksācija
Filipa likne
izmaksu izraisītā inflācija
inflācijas spirāle

pieprasījuma izraisītā inflācija
inflācijas nodoklis
dabiskais bezdarbs
pieauguma temps

Pārskata jautājumi

1. Kāda ir atšķirība, vai inflācija ir gaidīta vai negaidīta? Kāda ir starpība, vai lieto indeksāciju vai nelieto?
2. Kādā veidā aizdevēji, nodokļu maksātāji un skaidrās naudas glabātāji cieš no inflācijas? Kādā apjomā pensionāri cieš no inflācijas mūsdienās? Kādā veidā inflācija atstāj negatīvu iespaidu uz ekonomiku kopumā?
3. Kā inflācijas spirāle pati sevi uztur jeb turpina pastāvēt?
4. Kā atšķiras izmaksu radīta un pieprasījuma izraisīta inflācija?
5. Kāda ir sakarība starp monetāro politiku un inflāciju?
6. Kas ir Filipa likne?
7. Kādi ir cēloņi Filipa liknes islaicīgai novirzei? Kādi bezdarba un inflācijas modeļi ir novērojami Filipa liknes nobīžu gadījumā?
8. Kāpēc ilgstošā laika posmā Filipa likne varētu būt vertikāla?
9. Kādas ir galvenās atšķirības starp monetāristu un keinsistu uzskatiem par inflācijas izmaksām, inflācijas apkarošanas izmaksām un labāko veidu, kā cīnīties ar inflāciju?
10. Kādas dažādas izmaiņas ekonomiskajā politikā varētu izraisīt kustība pa Filipa likni vai Filipa liknes novirze?
11. Kādas ir izmaksas, lietojot cenu un ienākumu regulēšanas politiku, lai cīnītos ar inflāciju? Kā kompānijas varētu apiet šādu regulēšanu?

Uzdevumi

1. Priscilla nopelna gadā 20,000 mārciņas, bet viņas alga nav pakļauta indeksācijai pret inflāciju. Ja trīs gadu laika posmā inflācija ir 5 % gadā, un Priscilla saņem algas paaugstinājumu 2 % gadā, kādas būs viņas ienākumu pirktspējas izmaiņas šajā laika posmā?

2. Patriks dzimšanas dienā saņem kā dāvanu divas 50 mārciņu banknotes. Tā kā viņam patik tās turēt pie sevis, lai par tām patiksmīnātos, viņš naudu neizdod vesela gada laikā. Kādu inflācijas nodokli viņam nākas samaksāt ar inflācijas pieauguma tempu 6 % gadā?

3. "Nav godīgi iekasēt nodokļus no kapitāla ieņēmumiem – no akciju un vērtspapīru vērtības celšanās – tādā pašā apjomā kā parastos ienākumus, kad pastāv inflācija." Apspriest šo tēzi!

4. Ir bijuši piedāvājumi paaugstināt valsts pensiju limeni saskaņā ar algām, ko saņem pašreiz strādājošie, tā, lai pensionāru ienākumi nebūtu zemāki par nodarbināto ienākumiem. Kādas būtu sekas šo pensiju paaugstināšanai, lai vienlaicīgi kompensētu cenu līmeņa celšanos un, lai radītu atbilstību pašreiz strādājošo algas paaugstinājumiem?

5. Izmantojiet kopējā piedāvājuma un kopējā pieprasījuma liknes, lai paskaidrotu, vai un kad sekojošie notikumi varētu izsaukt inflāciju:

- biznesa pašapziņas pieaugums;
- procenta likmes paaugstināšana;
- svarīgas jaunas tehnoloģijas izstrādāšana;
- importa cenu paaugstināšana;
- valdības izdevumu paaugstināšanās.

6. Kāds būtu naftas cenu krišanās iespaidis uz Filipa likni?

7. Spēlējoties ar ekonomiskas dabas datiem savā brīvajā laikā, jūs atklājat,

- ka 1963. gadā bezdarbs bija 5,5 % un inflācija 1,3 %,
 1972. gadā bezdarbs bija 5,5 % un inflācija 3,2 %,
 1979. gadā bezdarbs bija 5,8 % un inflācija 11,3 %, bet
 1988. gadā bezdarbs bija 5,5 % un inflācija 3,6 %.

Vai šie dati obligāti norāda kaut ko par Filipa liknes formu īsā laika posmā un ilgstošā laika posmā? Izskaidrojiet šos datus!

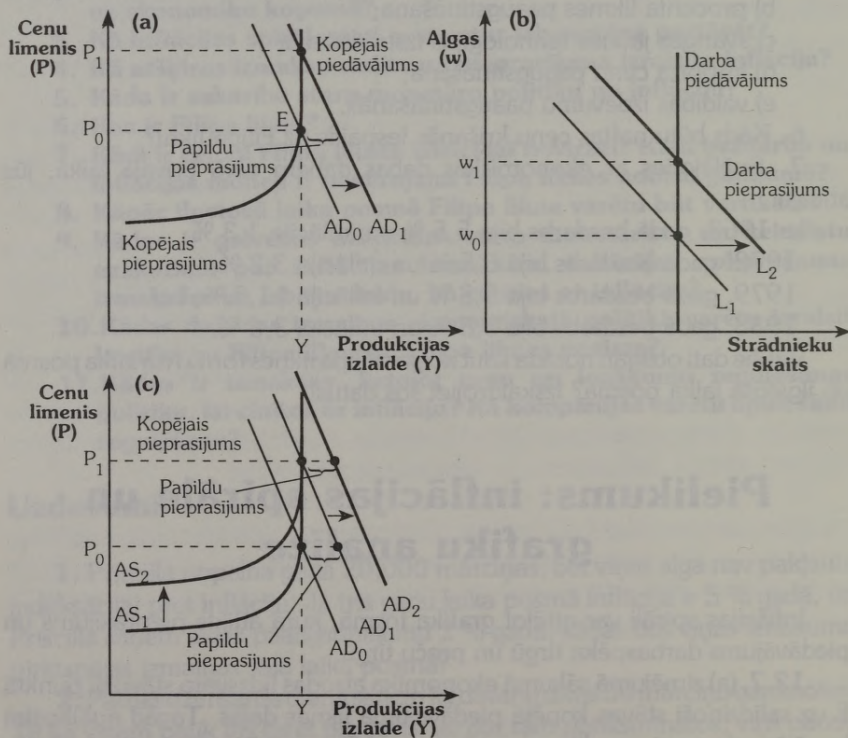
Pielikums: inflācijas spirāle un grafiku analīze

Inflācijas spirāli var attēlot grafika formā, kurā atlikts pieprasījums un piedāvājums darbaspēka tirgū un preču tirgū.

12.7. (a) zīmējumā sākumā ekonomika atrodas līdzsvara stāvoklī punktā E uz salīdzinoši stāvas kopējā piedāvājuma liknes daļas. Tagad aplūkosim kopējās pieprasījuma liknes novirzi no AD_0 uz AD_1 . Šī novirze izraisa pārlieku pieprasījumu sākotnējā cenu līmeni P_0 , un cenas attiecīgi palielinās līdz P_1 .

Attēlā (b) parādīta šo izmaiņu ietekme uz darbaspēka tirgū. Vienkāršības dēļ, pieņemsim, ka darbaspēka piedāvājums nav elastīgs. To cilvēku daudzums,

kuri vēlas strādāt, paliek nemainīgs vismaz mazu algu un cenu izmaiņu gadījumā. Firms vēlas nodarbināt strādniekus tik ilgi, kamēr viņu maksātās reālās algas ir mazākas vai līdzvērtīgas galējam produkcijas daudzumam, kuru šie strādnieki saražo. Ar noteikumu, ka darbaspēka tirgus sākotnēji atradās līdzsvarā ar algu likmi w_0 , ar šo jauno cenu līmeņa paaugstinājumu un (pagaidām) bez izmaiņām algu līmeni reālā alga kritas, un darba devējs par savu algu prasa vairāk darba. Darbaspēka pieprasījuma likne novirzās pa labi uz L_2 . Jaunā līdzsvara alga w_1 ir augstāka.

12.7. zīmējums. Inflācijas spirāle.

Lai redzētu, kāda tam nozīme, atgriezīsimies pie preču tirgus attēlā (c). Kopējā pieprasījuma un piedāvājuma liknes parādītas, ņemot par pamatu doto algu līmeni. Augstāks algu līmenis nozīmē, ka cilvēkiem ir lielāki

ienākumi, kas rada lielāku patēriņu un līdz ar to, paaugstinātu kopējo pieprasījumu. Kopējā pieprasījuma likne novirzās no AD_1 uz AD_2 . Ar katru cenu līmeni kopējais pieprasījums ir augstāks. Līdzīgi kopējā piedāvājuma likne novirzās no AS_1 uz AS_2 , jo augstākas algas nozīmē, jo firmām jāsaņem augstāka kompensācija, lai tās būtu ieinteresētas piegādāt doto preču daudzumu. Ar jauno cenu līmeni P_1 atstarpe starp jauno kopējā pieprasījuma likni AD_2 un jauno kopējā piedāvājuma likni AS_2 saglabājas. Atkal pārmērīgs preču pieprasījums, turpmāk cenām paaugstinoties, izsauc tālāku algu pieaugumu, un tā tālāk. Inflācijas spiediens ekonomikā turpina cikliski atkārtoties.

Šo analīzi maz ietekmē atšķirība, vai sākotnējie šķēršļi, kas izsauca epizodisko inflāciju, bija pieaugošs kopējais pieprasījums, vai kopējā piedāvājuma krišanās. Abos gadījumos radīsies pārmērīgs preču pieprasījums sākotnējā cenu līmeņa gadījumā. Kad gaidāmās inflācijas prognozes jau ierēķinātas algu un cenu veidošanās procesā, inflācija var pastāvēt ilgstoši. Tāpat jāatzīmē, ka inflācijas spirāles gaita būtu bijusi tieši tāda pati, ja sākotnējais dzenulis inflācijai būtu radies darbaspēka tirgū.

Daži ekonomisti apgalvo, ka šis process nevar turpināties bezgalīgi. Viņi norāda uz reālo līdzsvara efektu, kas aprakstīts 7. nodaļā. Ar šādām paaugstinātām cenām valdības izlaistās obligācijas, kas atrodas indivīdu īpašumā, būs mazvērtīgākas; cilvēku turība samazināsies, un viņi attiecīgi pazeminās preču patēriņu, novirzot kopējā pieprasījuma likni atpakaļ. Reālā līdzsvara nozīme mūsdienu ekonomikā ir empīriski maza, un tāpat ir maza varbūtība, ka to varētu īpaši iespaidot zema inflācijas līmeņa gadījumā.

— Lietoto terminu — skaidrojums

- adaptīvā paredzēšana (adaptive expectations):** paredzēšana, kura balstās uz nesenās pagātnes notikumu iespējamības ekstrapolāciju nākotnē
- aizvietošana (substitute):** divu preču spēja aizvietot vienu otru, ja pieprasījums pēc vienas preces pieaug, ja pieaug otras preces cena
- akcijas (equity, shares, stock):** vērtspapīri, kuri apliecina līdzdalību firmā; firmas pārdod akcijas, lai piesaistītu naudu vai kapitālu
- akseleratori (accelerator):** koeficients, kas raksturo GDP izmaiņas sakarā ar investīciju pieaugumu, kuras savukārt rodas produkcijas izlaides pieauguma rezultātā. Piemēram, ražošanas apjoma pieaugums liek firmai domāt, ka nākotnē pieprasījums pēc tās produkcijas pieaugs; tā palielinās investīcijas, kas izraisīs jaunu produkcijas izlaides pieaugumu un atkārtotu investīciju pieaugumu, paātrinot tautsaimniecības attīstību
- algu lejupslidošā neelastība (downward rigidity of wages):** situācija, kad algas, sakarā ar darbaspēka pieprasījuma vai piedāvājuma likņu izmaiņām nesamazinās ātri, kā rezultātā rodas darbaspēka piedāvājuma pārpalikums
- atklāta ekonomika (open economy):** valsts ekonomika, kura ir aktīvi iekļauta starptautiskajā tirdzniecībā
- atklātā tirgus operācijas (open market operations):** naudas piedāvājuma regulēšanas metode, kad centrālā banka pārdod vai pērk valsts aizņēmumu obligācijas atklātā tirgū
- attīstītās jeb industriālās valstis (developed or industrialized countries):** bagātākās valstis pasaulē, ieskaitot vairumu Rietumeiropas valstu, ASV, Kanādu, Japānu, Austrāliju un Jaunzēlandi
- autonomais patēriņš (autonomous consumption):** patēriņa daļa, kura nav atkarīga no tekošo ienākumu lieluma
- bezdarba līmenis (unemployment rate):** attiecība (parasti izteikta procentos) starp bezdarbnieku kopējo skaitu un kopējo darbaspēku
- bezgalīgs piedāvājuma elastīgums (infinite elasticity of supply):** teorētiska situācija, kad pastāv neierobežots produkcijas piedāvājums pie noteikta cenu līmeņa, bet cenai pazeminoties piedāvājums līdzinās nullei
- bezgalīgs pieprasījuma elastīgums (infinite elasticity of demand):** teorētiska situācija, kad noteiktas preces daudzums neierobežoti tiek pieprasīts pie noteikta cenu līmeņa, bet cenu paaugstinātais pieprasījums līdzinās nullei

- brīvprātīgs bezdarbs (voluntary unemployment):** situācija, kad strādājošie labprātīgi pārtrauc darba attiecības ar darba devēju, samazinoties reālo algu līmenim
- bums (boom):** ekonomikas attīstības periods, kad resursi tiek maksimāli izmantoti un vērojams nepārtraukts GDP pieaugums
- centrālā banka (central bank):** banka, kura, līdz ar naudas emisiju valsti, veic arī visas banku sistēmas pārraudzību, lielā mērā regulē naudas piedāvājumu ekonomikā un veic banku bankas funkcijas
- cenu indekss (price index):** cenu līmeņa rādītājs, kuru iegūst, salīdzinot noteikta preču groza izmaksas vienā gadā ar tā izmaksām bāzes gadā
- cēloņsakarība (causation):** sakarība, kad viena mainīgā lieluma izmaiņas ne tikai korelatīvi, bet faktiski ir cēlonis cita mainīgā lieluma izmaiņām; kad nākamā mainīgā lieluma izmaiņas ir sekas pirmā mainīgā lieluma izmaiņām, kad to abu izmaiņas ir sekas trešā mainīgā lieluma izmaiņām
- dabiskais bezdarba līmenis (natural rate of unemployment):** bezdarba līmenis, kurš tiek sasniegts atbilstoši Filipa liknei, kad inflācijas līmenis ir nulle
- darba ražīgums vai darba stundā radītais GDP (productivity, or GDP per hour worked):** parāda, cik daudz GDP vienā stundā vidējais strādnieks saražo, kuru aprēķina, dalot reālo GDP ar tautsaimniecībā nostrādāto stundu skaitu
- darbaspēka līdzdalības īpatsvars (labor force participation rate):** kopējā darbaspēka attiecība pret kopējo iedzīvotāju skaitu darbaspējīgā vecumā
- darbaspēka piedāvājuma elastīgums (elasticity of labour supply):** darbaspēka piedāvājuma izmaiņa procentos, izmainoties darba algai par vienu procentu
- darbaspēka tirgus (labor market):** tirgus, kurā tiek piedāvāts un pieprasīts darbaspēks, to pārdodot un pērkot
- darbaspēka tirgus piedāvājuma likne (market labor supply curve):** likne, kas atspoguļo sakarību starp reālās algas lielumu un kopējo piedāvātā darbaspēka daudzumu, summējot visas individuālās darbaspēka piedāvājuma liknes ekonomikā
- darījumu izmaksas (transaction costs):** papildu izmaksas (virs pirkšanas cenas) darījuma veicināšanai, izmaksas varētu būt vai nu nauda, laiks vai radušās neērtības
- darījumu pieprasījums pēc naudas (transactions demand for money):** pieprasījums pēc naudas, saskaņā ar naudas izmantošanu preču pirkšanai un samaksai par pakalpojumiem
- deflācija (deflation):** vispārējā cenu līmeņa ilgstoša samazināšanās
- derīgums (utility):** apmierinājums, ko cilvēks gūst, lietojot izvēlēto preču kopumu
- devalvācija (devaluation):** valūtas kursa pazemināšana attiecībā pret citām valūtām fiksēta valūtas kursa sistēmā
- dinamiska konsekvence (dynamic consistency):** dinamiska konsekvence politikā nozīmē, ka gadījumā, ja valdība paziņo savas darbības kursu, tai ir stimuls to faktiski realizēt

- diskonta procents (discount rate):** centrālās bankas noteiktā procentu likme bankām, saņemot kredītus no tās
- dividendes (dividends):** peļņas daļa, ko korporācijas izmaksā akciju īpašniekiem
- dzīves cikla hipotēze (life-cycle hypothesis):** patēriņa teorija, saskaņā ar kuru cilvēki savu patēriņu un uzkrājumus plāno visam dzīves ciklam, ņemot vērā, ka patēriņa līmenis visumā ir pastāvīgs, bet ienākumi un līdz ar to arī uzkrājumi ir vairāk mainīgi
- dzīves cikla uzkrāšanas motīvs (life-cycle savings motive):** līdzekļu uzkrāšana, lai tos varētu izmantot, pamatā nemainot patēriņa līmeni, kad ienākumi samazinās
- efektīva alga (efficiency wage):** alga, kurā ir minimizētas kopējās darbaspēka izmaksas
- efektīvas algas teorija (efficiency wage theory):** teorija, pēc kuras pie augstākas algas, (līdz zināmam līmenim) samazinās kopējās ražošanas izmaksas, piemēram, darba ražīguma un darba kvalitātes paaugstināšanas rezultātā
- efektīva tirgus teorija (efficient market theory):** teorija, pēc kuras visa noderīgā informācija atspoguļojas tirgus faktiskajās cenās
- elastīga vai peldoša valūtas maiņas kursa sistēma (flexible or floating exchange rate system):** elastīga valūtas maiņas sistēma, kurā valūtas maiņas kurss nosaka tirgus, piedāvājuma un pieprasījuma likums, neiejaucoties valdībai
- "ēdienkartes" izmaksas (menu costs):** firmu izmaksas, kas saistītas ar preču cenu maiņu
- fiksēto valūtas maiņas kursu sistēma (fixed exchange rate system):** valūtas maiņas kursu sistēma, kur katras valūtas vērtība attiecībā pret citām valūtām ir fiksēta
- Filipa likne (Phillips curve):** likne, kas atspoguļo bezdarba un inflācijas savstarpējo sakarību, un parāda, ka zemāks bezdarba līmenis ir saistīts ar augstāku inflācijas līmeni
- finansiāli starpnieki (financial intermediaries):** institūcijas, kuras veido saikni starp aizdevējiem, kuriem ir brīvi līdzekļi un aizņēmējiem, kuri vēlas iegūt papildus līdzekļus
- firmas labklājības efekts (firm wealth effect):** investīcijas iespaidojošs efekts pieprasījuma un cenu pazemināšanās rezultātā: zemākas cenas firmas produkcijai vai zemāks pieprasījums izraisa firmas peļņas un tirā ienākuma samazināšanos, rezultātā firmas nevēlas uzņemties ar investīcijām saistīto risku
- fiskālā politika (fiscal policies):** valdības naudas ieņēmumu un izdevumu politika, kura ietekmē valdības izdevumu un nodokļu līmeni
- frikcionālais bezdarbs (frictional unemployment):** bezdarbs, kas rodas ietilpstot darba tirgū jaunam darbaspēkam un nodarbinātajiem mainot savas darba vietas
- galējais produkts (marginal product):** izlaides apjoma pieaugums ar vienu papildu resursu vienību

- galējā tieksme importēt (marginal propensity to import):** importa pieauguma attiecība pret pēcnodokļu ienākuma pieaugumu, kas parāda par cik mainās imports, pēcnodokļu ienākumiem mainoties par vienu vienību
- galējā tieksme patērēt (marginal propensity to consume):** patēriņu pieauguma attiecība pret pēcnodokļu ienākuma pieaugumu, kas parāda par cik mainās patēriņš, pēcnodokļu ienākumiem mainoties par vienu vienību
- galējā tieksme uzkrāt (marginal propensity to save):** uzkrājumu pieauguma attiecība pret pēcnodokļu ienākumu pieaugumu, kas parāda par cik mainās uzkrājumi, pēcnodokļu ienākumiem mainoties par vienu vienību
- horizontālais taisnīgums (horizontal equity):** princips nodokļu politikā, atbilstoši kuram, individiem, kuri atrodas vienādos vai līdzīgos apstākļos, ir jāmaksā vienāds vai līdzīgs nodokļu lielums
- iedzīvotāju ienākuma nodoklis (individual income tax):** nodoklis, ar kuru apliek iedzīvotāju vai māsaimniecību saņemtus ienākumus
- iekšautie-neiekšautie (insiders-outsiders):** termins darbaspēka tirgū, kas parāda sadalījumu starp firmā nodarbināto un nenodarbināto darbaspēku
- iekļūšanas barjeras (barriers to entry):** faktori, kuri kavē firmām iekļūt noteiktā biznesa sfērā, piem., valdības izvirzīti noteikumi, patentu aizsardzība u.c.
- iekšzemes kopprodukts (GDP) (gross domestic product (GDP)):** noteiktā laika periodā valsts iedzīvotāju ražoto preču un pakalpojumu kopējā vērtība naudas izteiksmē
- ienākuma efekts (income effect):** patēriņu ietekmējošs efekts, kas rodas paaugstināties cenām: precēm, kurām ir pieaugusi cena, patēriņš samazināšanās, sakarā ar iedzīvotāju pirktspējas vai "reālā" ienākuma samazināšanos; kad iedzīvotāju reālais ienākums ir samazinājies, parasti iedzīvotāji patērē mazāk, visas preces, t.sk., arī tās preces, kurām cena ir augstāka
- ieņēmumi (revenues):** summa, ko firma saņem, pārdodot saražotās preces, tie ir vienādi ar attiecīgo preču pārdoto daudzumu un cenu reizinājumu summu
- ieņēmumu likne (revenue curve):** likne, kas atspoguļo sakarību starp firmas kopējo produkcijas izlaidi un tās ieņēmumiem
- GDP deflators (GDP deflator):** dažādu preču un pakalpojumu cenu svērtais vidējais, kur svāri raksturo katras preces un pakalpojuma nozīmīgumu GDP
- GDP uz vienu iedzīvotāju (GDP per capital):** ekonomikā saražoto preču un pakalpojumu vērtība dalīta ar iedzīvotāju skaitu
- ilgstošas lietošanas preces (durable goods):** preces, kuras kalpo daudzus gadus, tādas kā mašīnas, lielākā daļa elektropreču, mēbeles u.c.
- importa aizvietošana (import substitution):** ražošanas un tirdzniecības stratēģija, kura vērsta uz līdz šim importēto preču aizvietošanu ar vietējām precēm
- importa funkcija (import function):** sakarība starp importa lielumu un nacionālā ienākuma lielumu
- indeksēšana (indexing):** dažādu maksājumu (algas, pensijas, procentu likmes u.c.) izmaiņas atbilstoši cenu indeksa izmaiņām inflācijas apstākļos

- inflācijas nodoklis (inflation tax):** valūtas (un citu aktīvu, tādu kā obligāciju, maksājumu, kuri ir fiksēti naudā) pirkjspējas (vērtības) samazināšanās inflācijas dēļ
- inflācijas spirāle (inflationary spiral):** pašietekmējoša sistēma, kad cenu pieaugums rada algu pieaugumu, kas savukārt ir par iemeslu tālākam cenu pieaugumam
- inflācijas temps (inflation rate):** vispārējais cenu līmeņa pieaugums procentos noteiktā laika periodā
- investīcijas, ieguldījumi (investment):** investīciju preču vai aktīvu pirkums, kuri pēc īpašnieku viedokļa nodrošinās atdevi ilgtermiņa periodā
- investīciju grafiks (investment schedule):** grafiks, kas atspoguļo sakarību starp investīciju līmeni un reālo procentu likmi
- investīciju preces (capital goods):** preces, piem., mašīnas, ēkas, materiālu krājumi u.c., kurās firmas investē savus brīvos vai aizņemtos līdzekļus
- izdevumu deficīts (deficit spending):** situācija valsts budžetā, kad valdības izdevumi ir lielāki nekā ieņēmumi
- izmaksu izraisīta inflācija (cost-push inflation):** inflācija, kuras sākotnējais cēlonis ir ražošanas izmaksu krass pieaugums
- izspiešanas efekts (crowding out):** privāto investīciju vai patēriņa samazināšanās iespējamība, kas saistīta ar valsts izdevumu palielināšanos
- jaunās industriālās valstis (new industrialized countries (NICs)):** valstis, kuras šī laika periodā no nabadzīgām ir attīstījušās par vidēja ienākuma valstīm, tai skaitā Dienvidkoreja, Taivāna, Singapūra un Honkonga
- jaunās izaugsmes ekonomisti (new growth economists):** ekonomisti, kuri, 80. gadu sākumā, centās labāk izprast pamatfaktorus, kas liek ekonomikai vienā periodā attīstīties straujāk, bet citā lēnāk, vai dažām valstīm attīstīties straujāk, nekā citām
- kapitāla pieaugums (capital gain):** aktīvu vērtības pieaugums laika periodā no to pirkšanas līdz atskaites datumam
- kapitāla tirgus (capital market):** tirgus, kurā uzkrājumi ir pieejami tiem, kuriem ir nepieciešami papildu līdzekļi, tādiem kā firmas, kuras vēlas investēt, un kurā īpašuma prasības uz dažādiem aktīviem, un ar to saistītais risks ir apmainīts
- Keinsa tipa bezdarbs (Keynesian unemployment):** bezdarbs, kas parasti sastopams recesijas laikā, kā nepietiekama kopējā pieprasījuma sekas; tas rodas pieprasījuma ierobežota līdzsvarā gadījumā (kad kopējais pieprasījums ir mazāks nekā kopējais piedāvājums), šajā gadījumā kopējā pieprasījuma liknes virzība pa labi, samazina bezdarba līmeni
- klasiskais bezdarbs (classical unemployment):** bezdarbs, kurš ir sekas pārāk augstai reālai algai; tas rodas ierobežota piedāvājuma līdzsvara gadījumā
- klasiskie ekonomisti (classical economists):** ekonomisti pārsvarā pirms Lielās depresijas, kuri uzskatīja, ka konkurences pamatmodelis labi atspoguļo ekonomiku, un, ja arī rodas īsi bezdarba periodi, tirgus spēki ātri atjauno pilnīgu nodarbinātību

konkurences pamatmodelis (basic competitive model): ekonomikas modelis, kurā pieņemts, ka patērētāji ievēro savas intereses, firmas maksimizē peļņu un tirgū pastāv pilnīga konkurence

kopējā piedāvājuma likne (aggregate supply curve): likne, kura atspoguļo preču un pakalpojumu kopējo piedāvājumu ekonomikā, katrā dotā cenu un algu limeni

kopējā pieprasījuma likne (aggregate demand curve): likne, kura atspoguļo preču un pakalpojumu kopējo pieprasījumu ekonomikā katrā dotā cenu un algu limeni

kopējo izdevumu grafiks (aggregate expenditures schedule): likne, kura atspoguļo izmaiņas attiecībai starp kopējiem izdevumiem – patēriņu, investīcijām, valdības izdevumiem un neto eksportu – un nacionālā ienākuma lielumu fiksētā cenu limeni

kopējo noguldījumu fonds (mutual fund): fonds, kurš piesaista dažādu ieguldītāju naudu un pērk dažādus aktīvus; katram ieguldītājam pieder noteikts daļu skaits no kopējā fonda atbilstoši viņa noguldījumiem

korelācija (correlation): sakarība, kad viena mainīgā lieluma izmaiņas, ir saskaņoti saistītas ar citā mainīgā lieluma izmaiņām

krājumu statistika (stock statistics): kāda noteikta daudzuma materializētu aktīvu novērtējums noteiktā laika momentā, piemēram, pamatfondu, mašīnu un ēku kopējās vērtības novērtējums

kredīta ierobežojuma efekts (credit constraint effect): cenu izmaiņu ietekmes efekts kredītpolitikā, kad cenas samazinās, firmu ieņēmumi arī samazinās, bet naudas daudzums, kuru tās ir parādā kreditoriem nemainās; rezultātā samazinās firmu līdzekļi investīcijām. Sakarā ar kredītu normēšanu, firmas nevar kompensēt starpību; atbilstoši ir mazāks investīciju apjoms

kredīta normēšana (credit rationing): piesardzīgas kredītpolitikas veids; kredīts ir normēts, kad aizdevējs nevēlas aizdot naudu aizņēmējam, vai arī, kad aizdevēju skaits, kuri ir gatavi aizdot aizņēmējiem, ir ierobežots, pat tad, ja vieni aizņēmēji ir gatavi salīdzinoši vairāk riskēt un maksāt vairāk nekā citi aizņēmēji

kvantitatīvā naudas teorija (quantity theory of money): naudas teorija, pēc kuras naudas apgrozības ātrums ir konstants, un izmaiņas apgrozībā esošā naudas daudzumā rada proporcionālas izmaiņas nominālajā ienākumā (kurš arī ir vienāds ar produkcijas izlaides lielumu)

likviditāte (liquidity): materializētu aktīvu spēja tikt pārdotiem

maiņas līdzeklis (medium of exchange): visas lietas, kas ekonomikā var tikt publiski apmainītas pret precēm un pakalpojumiem

mazāk attīstītās valstis (less developed countries (LDCs)): pasaules nabadzīgākās valstis, ietverot lielu daļu Āfrikas, Latīņamerikas un Āzijas valstis

modelis (model): pieņēmumu un datu kopums, kurus lieto ekonomisti, lai studētu kādu ekonomikas aspektu un prognozētu nākotni, vai dažādas politikas sekas

monētārā politika (monetary policies): politika, kura regulē naudas daudzumu apgrozībā, kredītu un termiņus, uz kādiem kredīts ir pieejams aizņēmējiem

- monetāristi (monetarists):** ekonomisti, kuri izceļ naudas lomu ekonomikā; viņi pārsvarā uzskata, ka viss, kas ekonomikai no valdības ir vajadzīgs ir atbilstoša monetārā politika, tirgus spēki atrisinās pārējās makroekonomiskās problēmas
- monopolistiskā konkurence (monopolistic competition):** nepilnīgās konkurences veids, kad tirgū ir pietiekami liels skaits firmu, lai katra saskartos ar lejupejošu pieprasījuma likni, bet pietiekami maz firmu, lai katra varētu ignorēt konkurentu reakciju uz savu rīcību
- monopols (monopoly):** tirgus, kurā piedāvājuma pusi pārstāv tikai viena firma
- multiplikatora-akseleratora modelis (multiplier-accelerator model):** modelis, kurš saista biznesa ciklus ar iekšzemes ekonomiku, parādot, kā viena otru pastiprina izmaiņas investīcijās un produkcijas izlaidē; modeļa centrālās sastāvdaļas ir multiplikators un akselelators
- multiplikators (multiplier):** reizinātājs, ar kuru reizina kopējo izdevumu izmaiņas, lai noteiktu kopējās izlaides izmaiņu lielumu
- nacionālais kopprodukts (NKP) (gross national product (GNP)):** valsts iedzīvotāju ienākumi, ieskaitot ienākumus, ko tie saņem ārzemēs, bet atskaitot maksājumus uz ārzemēm
- nauda (money):** visas lietas, kas kalpo kā maiņas līdzeklis, uzkrāšanas līdzeklis un vērtības mērs
- naudas apgrozības ātrums (velocity of circulation):** ātrums, ar kādu nauda cirkulē ekonomikā; tiek definēts, kā ienākuma attiecība pret naudas daudzumu apgrozībā noteiktā laika periodā
- neaktīvi tirgi (thin markets):** tirgi ar relatīvi maz pircējiem un pārdevējiem
- neformāli līgumi (implicit contract):** nerakstīta saprašanās starp divām grupām, piemēram, vienošanās starp darba devējiem un darba ņēmējiem par to, ka darba ņēmēji saņems stabilu algu, neskatoties uz ekonomiski svārstīgiem apstākļiem
- nejaušā kustībā (random walk):** termins tiek lietots, lai aprakstītu nenoteiktību cenu vai akciju kursu izmaiņās; nākamo kustību nav iespējams paredzēt uz iepriekšējo kustību pamata
- neokeinsisma ekonomisti (new Keynesian economists):** ekonomisti, kuri, 80. gadu sākumā, balstījās uz Keinsa ekonomistu tradīcijām un pievērsa uzmanību bezdarbam; viņi meklēja izskaidrojumu faktam, kāpēc algas un cenas nepielāgojas, tā, lai darbaspēka un iespējams arī citi tirgi būtu sabalansēti
- neoklasiskie ekonomisti (new classical economists):** ekonomisti, kuri, sākot ar 70. gadiem, balstījās uz klasisko ekonomistu tradīcijām un uzskatīja, ka lielā mērā tirgus spēki, ja tiem ļauj darboties pašiem par sevi, atrisina bezdarba un krīzes problēmas
- nepilnīgā konkurence (imperfect competition):** ikviens tirgus ar nelielu konkurenci un lejupejošu pieprasījumu
- nesimetriska informācija (asymmetric information):** situācija, kad darījuma pusēm ir atšķirīga informācija, piemēram, lietotas automašīnas pārdevējam ir vairāk informācijas par mašīnas kvalitāti nekā pircējam

- neto eksporta funkcija (net export function):** likne, kura parāda neto eksporta limeni atbilstoši katram ienākuma limenim
- neto iekšzemes kopprodukts (net domestic product (NDP):** iekšzemes kopprodukts minus visu pamatfondu amortizācija
- noguldījumi uz pieprasījumu (demand deposits):** depozīti, jeb noguldījumi, kurus ipašnieks var saņemt uz pieprasījumu bez soda sankcijām
- normatīvā ekonomika (normative economics):** ekonomiskā teorija, kurai jānodod atbilde uz jautājumu, cik pievilcīgas ir dažādas izstrādātās stratēģijas; slēdzieni balstās uz novērtējumu spriedumiem, kā arī uz faktiem un citām teorijām
- obligātās rezerves (reserve requirements):** komercbanku minimālais rezervju lielums, kādu centrālās bankas pieprasa turēt gatavībā, vai arī deponēt tajās
- pastāvīgās izmaksas (fixed costs):** izmaksas, kuras nav atkarīgas no ražošanas apjoma izmaiņām
- pastāvīgo ienākumu hipotēze (permanent income hypothesis):** teorija, pēc kuras iedzīvotāju kārtējā patēriņa limeni nosaka viņu pastāvīgā ienākuma limenis (vidējā ienākuma limenis ilgākā laika periodā)
- pastāvīgo ienākumu uzkrāšanas motīvs (permanent-income savings motive):** cilvēki uzkrāj labākos laikos, lai varētu izdzīvot sliktākos laikos; viņi izvēlas uzkrāšanas un patēriņa attiecību pakāpeniski no gada gadā ar tendenci uz vidējo limeni, vai arī izlīdzina savu patēriņu labajos un sliktajos gados
- patēriņa cenu indekss (consumer price index):** cenu indekss, kuram preču grozu veido izejot no tā, ko pērk tipisks patērētājs
- patēriņa funkcija (consumption function):** sakarība starp pēcnodokļu ienākumu un patēriņu
- patēriņa izlīdzināšana (consumption smoothing):** patēriņa apjoma izlīdzināšana šodien un nākotnē, nevis patērēšana atkarībā no kārtējo ienākumu lieluma
- pieāvājuma cenu elastīgums (price elasticity of supply):** piedāvātās preces daudzuma izmaiņas procentos, izmainoties cenām par vienu procentu (piedāvātā preces daudzuma izmaiņa procentos dalīta ar cenu izmaiņu procentu)
- pieāvājuma elastīgums (elasticity of supply):** skat. piedāvājuma cenu elastīgums
- pieāvājuma pārsvars (excess supply):** situācija, kurā ar doto cenu limeni piedāvājuma lielums pārsniedz pieprasījuma lielumu
- pieprasījuma cenu elastīgums (price elasticity of demand):** pieprasītās preces daudzuma izmaiņas procentos, izmainoties cenām par vienu procentu (pieprasītās preces daudzuma izmaiņa procentos dalīta ar cenu izmaiņu procentu)
- pieprasījuma ienākuma elastīgums (income elasticity of demand):** preces pieprasījuma lieluma izmaiņa procentos, izmainoties ienākumam par vienu procentu (pieprasījuma lieluma izmaiņas procentos dalītas ar ienākuma izmaiņām procentos)

- pieprasījuma ierobežots līdzsvars (demand-constrained equilibrium):** līdzsvars, kurš izveidojas, kad cenas atrodas virs līmeņa, kur kopējais pieprasījums ir vienāds ar kopējo piedāvājumu; produkcijas izlaide ir vienāda ar kopējo pieprasījumu
- pieprasījuma izraisīta inflācija (demand-pull inflation):** inflācija, kuras sākotnējais cēlonis ir kopējā pieprasījuma pārsvars par kopējo piedāvājumu ar esošo cenu līmeni
- pieprasījuma likne (demand curve):** likne, kas atspoguļo sakarību starp pieprasīto preču daudzumu un cenu kā atsevišķam individam, tā tirgum (visiem individiem) kopumā
- pieprasījuma nulles elastīgums (zero elasticity of demand):** situācija, kad pieprasījums nemainās, neraugoties uz cenu izmaiņām
- pieprasījuma pārsvars (excess demand):** situācija, kurā ar doto cenu līmeni pieprasījuma lielums pārsniedz piedāvājuma lielumu
- piespiedu bezdarbs (involuntary unemployment):** situācija, kad pie tirgū pastāvošās algas, darbaspēka piedāvājums pārsniedz pieprasījumu
- pilnīga nodarbinātība vai potenciāli iespējamā produkcijas izlaide (full-employment or potential output):** produkcijas izlaides līmenis, kāds būtu, ja viss darbaspēks būtu pilnīgi nodarbināts (produkcijas izlaide varētu pārsniegt šo līmeni, ja strādājošie strādātu vairāk nekā normālās virsstundas)
- pilnīgas nodarbinātības deficīts (full-employment deficit):** budžeta deficīts, kurš varētu būt, ja ekonomikā būtu bijusi pilnīga nodarbinātība, tādējādi pie lielākiem nodokļu ieņēmumiem un mazākiem valsts izdevumiem bezdarbniekiem
- pilnīgā konkurence (perfect competition):** situācija, kad ikviena firma "pieņem tirgus cenu", – kad tā nevar to ietekmēt; par tirgus cenu, firma var pārdot cik tā vēlas, bet, ja firma paaugstinās cenu, tā nevarēs pārdot neko
- pilnīgi mobils kapitāls (perfect capital mobility):** situācija ekonomikā, kurā kapitāls ātri reaģē uz peļņas lieluma izmaiņām dažādās valstīs
- plānotie un neplānotie krājumi (planned and unplanned inventories):** plānotie krājumi ir tie, kurus firmas veido, lai paaugstinātu savas darbības efektivitāti; neplānotie krājumi firmās veidojas tad, kad firmas nevar pārdot saražoto produkciju
- plūsmu statistika (flow statistics):** mērījumi par kādu attiecību vai lielumu, piemēram, par GDP izmaiņām noteiktā laika periodā
- potenciālais GDP (potencial GDP):** rādītājs, kas parāda, kāda varētu būt GDP vērtība, ja ekonomikas resursi būtu pilnībā izmantoti
- pozitīvā ekonomika (positive economics):** ekonomikas teorija, kas apraksta, ekonomikas "uzvedību" un prognozē, tās izmaiņas – piemēram, tās reakciju uz dažādām izmaiņām ekonomiskā politikā
- procenti (interest):** ieņēmums, ko saņem aizdevējs virs sākotnēji aizdotā apjoma, vai summa, kas aizņēmējam ir jāatmaksā virs tā, ko viņš ir sākotnēji saņēmis
- procentu likmes efekts (interest rate effect):** situācija, kad zemākas procentu likmes (sakarā ar apgrozībā esošā naudas daudzuma pieaugumu vai cenu līmeņa samazināšanos) rosina firmas vairāk investēt

- racionālā paredzēšana (rational expectations):** paredzēšana, kuru veic atsevišķi indivīdi, izmantojot visu pieejamo informāciju
- ražošanas iespēju likne (production possibility curve):** likne, kura nosaka iespēju kopumu firmai vai visai ekonomikai, un kura atspoguļo preču (produkcijas izlaides) iespējamus apjomus, kurus var saražot pie dotā resursu daudzuma
- ražošanas funkcija (production function):** sakarība starp ražošanas procesā izlietoto resursu daudzumu un produkcijas izlaides limeni
- ražotāju cenu indekss (producer price index):** cenu indekss, kurš mēra ražotāju cenu vidējo līmeni attiecībā pret bāzes līmeni
- reālais bilances efekts (real balance effect):** efekts, kas ietekmē patēriņu, kad cenas samazinās, iedzīvotāju naudas reālā vērtība pieaug un iedzīvotāji patērēs vairāk
- reālais ienākums (real income):** ienākums, kuru mēra ar faktiski par to nopērkamo preču daudzumu, nevis ar tā naudas daudzumu
- reālais GDP (real GDP):** ekonomikā ražoto preču un pakalpojumu reālā vērtība, kura tiek mērīta naudas izteiksmē un koriģēta atbilstoši inflācijai
- reālā biznesa cikla teorētiķi (real business-cycle theorists):** ekonomistu skolas, kuras apgalvo, ka ekonomikas svārstībām nav nekāda sakara ar monetārā politiku, bet tās nosaka reālie ekonomiskie faktori
- reālā procentu likme (real interest rate):** noguldījumu reālā likme, kuru aprēķina no nominālās procentu likmes atmetot inflācijas pieauguma tempu
- reālais valūtas maiņas kurss (real exchange rates):** valūtas maiņas kurss, kurš ir saskaņots ar attiecīgo valstu relatīvajiem cenu līmeņiem dažādās valstīs
- recesija (recession):** divi secīgi gada ceturkšņi, kuru laikā GDP samazinās
- regresīvais nodoklis (regressive tax):** nodoklis, kad nabadzīgākais maksā lielāku savu ienākuma daļu, nekā bagātāis
- riņķojuma plūsmas (circular flow):** naudas līdzekļu cirkulācija starp kapitāla, darbaspēka un preču tirgiem no vienas puses un mājsaimniecībām, firmām, valdību, un ārējo sektoru no otras puses
- sagaidāmā peļņa (expected return):** vidējā peļņa – lielums, kurš raksturo iespējamo atdevi no katras iegulditās naudas vienības, pieņemot, ka šī atdeve ir iespējama
- sastingušās vai neelastīgās algas (sticky wages):** algas, kuras lēni pielāgojas apstākļu izmaiņām darbaspēka tirgū
- sastingušās vai neelastīgās cenas (sticky prices):** cenas, kuras nepielāgojas, vai arī pielāgojas ļoti lēni jaunajam līdzsvara stāvoklim
- slēgta ekonomika (closed economy):** nosacīta ekonomika, kurā nav eksporta un importa
- liknes slīpums (slope):** lielums, par kādu vērtība pieaug uz vertikālās ass, ja par vienu vienību pieaug vērtība uz horizontālās ass; slīpums tiek aprēķināts, dalot izmaiņas uz vertikālās ass ("pacēlumu") ar izmaiņām uz horizontālās ass ("attālumu")

- Smita "neredzamā roka" (Smith's "invisible hand"):** ideja, ka, gadījumā, ja cilvēki rikojas paši savās interesēs, tad bieži viņi rikojas arī plašākas sabiedrības interesēs, tā, it kā viņus vadītu kāda "neredzamā roka"
- statiska paredzēšana (static expectations):** iedzīvotāju paredzējumi, ka tādas cenas un algas kā šodien, iespējams, ka būs arī nākotnē
- teorija par neefektīvu politiku (policy ineffectiveness proposition):** apgalvojums, ka valdības politika ir neefektīva – ka tā ir orientēta uz kopējā pieprasījuma stimulēšanu
- tirdzniecības deficīts (trade deficit):** imports pārsniedz eksportu
- tirgus sabalansētība (market clearing):** situācija, kad piedāvājums ir vienāds ar pieprasījumu
- uzkrāšanas mērķa motīvs (target savings motive):** cilvēki uzkrāj noteiktiem mērķiem, piemēram, lai samaksātu par māju vai nomaksātu mācības koledžā
- uzkrāšanas piesardzības motīvs (precautionary savings motive):** cilvēki uzkrāj, lai būtu gatavi neparedzētām izmaksām slimības, nelaimes gadījumos vai citiem neparedzētiem apstākļiem
- uzskaites mērvienība (unit of account):** vienība, kas dod iespēju mērīt un salīdzināt dažādu preču relatīvo vērtību
- vairumtirdzniecības cenu indekss (wholesale price index):** cenu indekss, kurš mēra vidējo vairumtirdzniecības cenu līmeni
- valūtas kursa palielināšanās (appreciation):** tādas valūtas kursa izmaiņas, kas dod iespēju par vienu vietējās naudas vienību nopirkt vairāk ārvalstu valūtas vienības
- valūtas maiņas kurss (exchange rate):** attiecība, kurā viena valūta (piemēram, dolārs) tiek apmainīta pret citu valūtu (piemēram, marku, jēnu vai mārciņu)
- vērtības krišanās (depreciation):** (a) aktīvu vērtības samazināšanās; īpaši investīciju preču vērtības samazināšanās, sakarā ar to nolietošanas un kalpošanas laiku; (b) izmaiņas valūtas kursā, kā rezultātā par vienu valūtas vienību var nopirkt mazāk ārzemju valūtas vienību
- vērtības uzkrāšanas līdzeklis (store of value):** aktīvs, ko var pieņemt kā samaksu tagad, un kas var tikt apmainīts pret kaut kādu vērtību nākotnē
- vispārējā līdzsvara analīze (general equilibrium analysis):** visu tirgus veidu (kapitāla, preču un darbaspēka) vienlaicīga analīze; piemēram, analīze, kā imigrācija vai nodokļu izmaiņas ietekmē visas cenas un citus lielumus

Saturs

Priekšvārds	5
1. nodaļa	
MAKROĒKONOMIKA: MĒRĶI UN MĒRĪŠANA	7
Pamatjautājumi	8
Bezdarbs	8
Bezdarba definīcija un mērīšana	9
Bezdarba statistika	10
Bezdarba formas	10
Inflācija	12
Inflācijas mērīšana	12
Inflācijas svarīgums	14
Alternatīvi cenu indeksi	15
Tuvplānā: "ļoti labas dzīves dārdzības" indekss	15
Ekonomikas augsme	17
Produkcijas izlaides mērīšana	18
Reālais GDP Lielbritānijā kopš 1945. gada	21
Augsmes tempi Lielbritānijā un citur	23
GDP noteikšana: produkcijas izlaides vērtība	24
Beigu preču pieeja	24
Pievienotās vērtības pieeja	26
Ienākumu pieeja	26
Atšķirības starp individuālajiem ienākumiem un nacionālo ienākumu	27
Beigu preču un ienākumu pieeju salīdzināšana	27
GDP aprēķināšanas trīs pieejas: piemērs	28
Produkcijas izlaides alternatīvie mēri	31
Dzīves līmeņa noteikšana	32
Tuvplānā: cilvēces labklājības attīstība un GDP	34
Ekonomikas plūsmas un krājumi	35
Produktivitātes rādītāji	36
Makroekonomiskā politika un ienākumu sadale	36
Tuvplānā: produkcijas izlaides mērīšanas problēmas	37
Pārskats un prakse	38
Kopsavilkums	38
Atslēgas termini	39
Pārskata jautājumi	40
Uzdevumi	40

2. nodaļa	
MAKROEKONOMIKAS APSKATS	42
Pamatjautājumi	42
Mūsdienu makroekonomikas pirmsākumi	43
Lielā depresija: Keins	43
70. un 80. gadi: monetāristu, neoklasiskā un reālā biznesa cikla skolas	44
80. gadi: jaunā izaugsmes un neokeinsisma skolas	46
Daži vārdi par makroekonomikas modeļiem	47
Tuvplānā: mikro-makro dalījuma rašanās	48
Darbspēka tirgus	49
Līdzsvars darbspēka tirgū	50
Neelastīgas algas un bezdarbs	53
Izmaiņas darbspēka pieprasījuma liknē, neelastīgas algas un bezdarbs	54
Izmaiņas darbspēka piedāvājuma liknē un bezdarbs	55
Vai darbspēka tirgū jebkad ir iespējama "nelīdzsvarotība"?	58
Vai bezdarbs ir brīvprātīgs?	59
Izskaidrojums bezdarbam	60
Pamatjautājumi	61
Preču tirgus	61
Kopējais piedāvājums	61
Kopējais pieprasījums	64
Kopējais pieprasījums un piedāvājums	64
Kopējā pieprasījuma izmaiņas	65
Kopējā piedāvājuma izmaiņas	66
Preču tirgus makroekonomikas pamatjautājumi	67
Kopējā piedāvājuma un pieprasījuma analīzes lietošana	67
Antoni Barbera ātrā izaugsmes politika	68
Mārgareta Tečere un piedāvājuma puses teorija	68
Kapitāla tirgus	70
Izaugsme	70
Galvenie kapitāla tirgus makroekonomikas analīzes rezultāti	73
Tirgu savstarpējās attiecības	73
Pārskats un prakse	74
Kopsavilkums	74
Atslēgas termini	75
Pārskata jautājumi	75
Uzdevumi	76
3. nodaļa	
KOPĒJĀIS DARBASPĒKA TIRGUS	77
Pamatjautājumi	77
Daži vārdi par pieņēmumiem	78
Algu un nodarbinātības problēma	80
Izskaidrojums algu nemainīgumam	83

Arodbiedrības, darba līgumi un valdības regulēšana	84
Arodbiedrības	84
Neformālie līgumi	86
Iekļauto-neiekļauto teorija	89
Minimālās algas	90
Efektīvas algas teorija	90
Kādēļ algas ietekmē darba ražīgumu?	91
Darbaspēka kvalitāte	91
Darba atdeve	91
Personāla mainība	92
Efektīvas algas noteikšana	93
Kādēļ atlaiž no darba uz laiku?	94
Bezdarba ietekme uz dažādām strādājošo grupām	95
Efektīvās algas teorijas ierobežojumi	96
Cenu līmeņa izmaiņas	96
Alternatīvi izskaidrojumi neelastīgām algām	98
Ieskats politikā	98
Arodbiedrības	99
Bezdarbnieku pabalsti	99
Apmācība	100
Darbaspēka mobilitāte	101
Pārskats un prakse	103
Kopsavilkums	103
Atslēgas termini	103
Pārskata jautājumi	103
Uzdevumi	104
Pielikums: efektīvās algas aprēķināšana	105
4. nodaļa	
KOPEJĀIS PIEPRASĪJUMS	107
Pamatjautājumi	107
Ienākumu-izdevumu analīze	108
Nacionālā ienākuma un produkcijas izlaides identitāte	110
Produkcijas izlaides līdzsvars	110
Nobīdes kopējo izdevumu grafikā	112
Ienākumu-izdevumu analīze	113
Patēriņš	114
Patēriņa galējā tieksme	116
Uzkrājumu galējā tieksme	117
Investīcijas	117
Multiplikators	119
Nodokļu un tirdzniecības samazinošais efekts	121
Nodokļu efekts	122
Starptautiskās tirdzniecības efekts	123
Izdevumu pieejas ierobežojumi	127
Pārskats un prakse	128

Kopsavilkums	128
Atslēgas termini	129
Pārskata jautājumi	129
Uzdevumi	130
Pielikums: ienākumu-izdevumu modeļa algebra	131
5. nodaļa	
PATĒRIŅŠ UN IEGULDĪJUMI	133
Pamatjautājumi	133
Patēriņš	133
Keinsa patēriņa funkcija	134
Uz nākotni orientētās patēriņa funkcijas	136
Bagātība un ienākumi no kapitāla pieauguma	139
Patēriņa teorijas salīdzināšana ar faktiem	141
Tuvplānā: empīriskā mikla un atjautības	
teorija: Fridmena permanento ienākumu hipotēze	141
Ilglietošanas preces	142
Kreditu normēšana	144
Patēriņa teorijas makroekonomiskā nozīme	145
Patēriņa alternatīvās teorijas	146
Ieguldījumi	146
Ieguldījumi iekārtās un tehnoloģijās	148
Izmaiņas reālajā procentu likmē	149
Izmaiņas akciju kursos	152
Kreditu pieejamība	152
Projektu ienesīgums	154
Risks un ieguldījumi	157
Galvenie ieguldījumu noteicošie faktori	158
Teorijas par ieguldījumiem krājumos	159
Tuvplānā: krājumu vadība	
saskaņā ar sistēmu "uz pasūtījumu"	161
Ieguldījumu izmaiņas	162
Ieguldījumu veicināšanas veidi	164
Pārskats un prakse	164
Kopsavilkums	164
Atslēgas termini	165
Pārskata jautājumi	165
Uzdevumi	166
Pielikums: investīciju-ietaupījumu identitāte	167
6. nodaļa	
VALDĪBAS IZDEVUMI UN TIRDZNIECĪBA	172
Pamatjautājumi	172
Valdības izdevumi	172
Automātiskie stabilizatori	174
Piesardzīga fiskālā politika	174

Deficitizdevumi	175
Izspiešana	176
Tuvplānā: sabiedrības plivurs	178
Parādi un deficīts	179
Sabalansēta budžeta multiplikators	184
Starptautiskā tirdzniecība	186
Tirdzniecības nozīme pasaules ekonomikā	186
Protekcionisms 90. gados	189
Tuvplānā: pasaules ekonomika un VVTT	190
Neto eksporta noteicošie faktori	193
Izmaiņas gaumā	194
Izmaiņas relatīvos ienākumos	195
Izmaiņas relatīvajās cenās	197
Neto eksporta funkcijas lejupslīdes cēloņi	201
Izmaiņas valūtas kursā un inflācijā	201
Makroekonomiskā politika un ārējā tirdzniecība	202
Tuvplānā: multiplikatora svārstības starptautiskā mērogā	204
Makroekonomiskās politikas principi atklātajā ekonomikā	204
Pārskats un prakse	205
Kopsavilkums	205
Atslēgas termini	207
Pārskata jautājumi	207
Uzdevumi	207
7. nodaļa	
KOPĒJĀIS PIEPRASĪJUMS UN PIEDĀVĀJUMS	208
Pamatjautājumi	210
Kopējā pieprasījuma liknes noteikšana	211
Patēriņš	214
Investīcijas	215
Neto eksports	216
Apkopojums	217
Cenu pazemināšanas efekts uz kopējo pieprasījumu	218
Kopējā piedāvājuma liknes noteikšana	218
Kopējā piedāvājuma un kopējā pieprasījuma liknes nobīdes	221
Kopējā pieprasījuma liknes nobīdes	222
Kopējā piedāvājuma liknes nobīdes	222
Konsekvences no kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma likņu nobīdēm	226
Kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma likņu nobīdes iemesli	227
Kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma liknes īsā un garā laika periodā	228
Kopējā pieprasījuma un kopējā piedāvājuma liknes nobīdes	228
Paredzējumi un kopējā piedāvājuma likne ilgā laika periodā	230
Racionāli paredzējumi	232

Neoklasiķu un neokeinsistu makroekonomikas skolas	234
Racionāli paredzējumi un neefektīva politika	234
Tirgus līdzsvarošana	236
Neoklasicisma un neokeinsisma ekonomistu uzskatu salīdzinājums	238
Pārskats un prakse	239
Kopsavilkums	239
Uzdevumi	240
Pielikums: patēriņa un investīciju atkarības no cenas, alternatīvi izskaidrojumi	241
Kārtējo cenu izmaiņu ietekme uz kopējo pieprasījumu	242
Paredzamā cenu izmaiņu ietekme uz kopējo pieprasījumu	243
8. nodaļa	
NEMAINĪGĀS JEB SASTINGUŠĀS CENAS	244
Pamatjautājumi	244
Nemainīgās cenas: pieprasījuma un piedāvājuma svārstības	245
Pieprasījuma ierobežotais līdzsvars un Keinsa viedoklis par bezdarbu	246
Piedāvājuma ierobežotais līdzsvars un klasiskais bezdarbs	247
Pieprasījuma un piedāvājuma ierobežoto līdzsvara situāciju kontrastējošie viedokļi	248
Tuvplānā: piedāvājuma ierobežojumi Austrumeiropā	249
Kas ir noteicošais: pieprasījums vai piedāvājums?	253
Pieprasījuma ierobežotais līdzsvars	253
Piedāvājuma ierobežotais līdzsvars	253
Likņu formas un nemainīgu cenu nozīme	254
Neelastīgas cenas un neoklasisko un neokeinsisma skolu uzskati	255
Neoklasiskās un neokeinsisma skolu uzskati par nemainīgām cenām	256
Neelastīgu cenu cēloņi	256
Cenu rādītāja izmaiņu izmaksas	257
Risks un nepilnīga informācija	257
Izliktās pieprasījuma līknes	258
Pārskats un prakse	259
Kopsavilkums	259
Atslēgas termini	260
Pārskata jautājumi	261
Uzdevumi	261
9. nodaļa	
NAUDA, BANKAS UN KREDĪTI	263
Pamatjautājumi	263
Naudas daudzveidība	263
Nauda kā maiņas līdzeklis	264

Nauda kā uzkrāšanas līdzeklis	265
Nauda kā vērtības mērs	266
Naudas piedāvājuma mērišana	267
Nauda un kredīts	269
Moderno ekonomiku finansu sistēma	270
Tuvplānā: finansu starpnieki Lielbritānijā	271
Banku sistēma	272
"Naudas radīšana" modernā ekonomikā	274
Banku sistēma modernā ekonomikā	274
Bankas bilance	275
Kā bankas "rada naudu"	277
Izmaiņas bankas bilancē	280
Tuvplānā: Lielbritānijas banku bilance 1992. g. decembra beigās	282
Monētārās politikas instrumenti	284
Istermiņa procentu likmes	284
Prasības pēc rezervēm	285
Banku darbības sistēmas stabilitāte	287
Banku drudža iespējamības samazināšana	287
Pārskats un prakse	290
Kopsavilkums	290
Atslēgas termini	291
Pārskata jautājumi	291
Uzdevumi	291
10. nodaļa	
MONETĀRĀ TEORIJA UN POLITIKA	293
Pamatjautājumi	293
Naudas piedāvājums un ekonomiskā aktivitāte	294
Naudas apgrozības ātrums	295
Palielinātā naudas piedāvājuma iespējamās sekas	297
Naudas pieprasījums	297
Monētārās teorijas vispārpieņemtie elementi	298
Keinsa monetārā teorija	299
Kā monetārā politika, izmainot procentu likmes, var ietekmēt ekonomiku	301
Monētārā politika dziļas depresijas un pilnīgas nodarbinātības periodos	303
Keinsa monetārās teorijas kopsavilkums	305
Keinsa monetārās politikas teorija	305
Keinsa naudas pieprasījuma teorijas kritika	305
Sakarība starp naudu un ienākumu	306
Sakarība starp procentu likmēm un naudas pieprasījumu	307
Nauda un Keinsa monetārā teorija: dažas problēmas	308
Monētārās politikas alternatīvie darbības veidi	308
Investīcijas un akciju portfeļu teorija	309

Patēriņa un bagātības ietekme	309
Alternatīvie mehānismi, ar kuriem var operēt monetārā politika	311
Monetāristi	311
Tuvplānā: monetāristi un Miltons Frīdmens	312
Naudas piedāvājuma liknes interpretācija	313
Monetārisms un monetārā politika	314
Nauda un kredīta pieejamība	315
Stimuls bankām aizdot vairāk	315
Aizdevuma likmes un kredītu normēšana	316
Citi kredītu pieejamības aspekti	318
Kredītu pieejamības teorijas	320
Nauda un kredīts: konkurējošas vai viena otru papildinošas teorijas?	320
Dažādi uzskati par monetārās politikas lomu un darbības mehānismiem	321
Tuvplānā: kam būtu jākontrolē monetārā politika?	324
Alternatīvi uzskati par monetāro politiku	326
Pārskats un prakse	327
Kopsavilkums	327
Atslēgas termini	328
Pārskata jautājumi	328
Uzdevumi	329
Pielikums: līdzsvara matemātiskais atrisinājums naudas tirgū	330
11. nodaļa	
MONETĀRĀ POLITIKA: STARPTAUTISKĀ PUSE	331
Pamatjautājumi	331
Nedaudz terminoloģijas	331
Mainas kursa noteikšana	332
Mainas kurss neaizņemoties	333
Eksports un imports	333
Ārvalstu aizņēmumi un aizdevumi	336
Spekulācija	338
Paredzējumi	339
Inflācija	340
Kas nosaka maiņas kursu?	341
Monetārā politika atklātā ekonomikā	342
Monetārā politika un plūstošais maiņas kurss	343
Mainas kursa stabilizēšana	347
Valdības ieviešanās elastīgās maiņas kursu sistēmās	347
Kā valstis regulē maiņas kursus	348
Spekulācija stuācijās ar maiņas kursu regulēšanu	350
Kooperācijas atbalsta problēmas	351
Pārāk augsta un nepietiekami novērtēta valūta	351
Tuvplāna: maiņas kursu paredzēšana	352

Fiksētu maiņas kursu režims	353
Vai valdības var stabilizēt maiņas kursu?	354
Pārskats un prakse	355
Kopsavilkums	355
Atslēgas termini	356
Pārskata jautājumi	356
Uzdevumi	357
12. nodaļa	
CENU STABILITĀTE	358
Pamatjautājumi	358
Dzīvot ar mērenu inflāciju	359
Kas zaudē un kas iegūst no inflācijas?	360
Tuvplānā: hiperinflācija Vācijā 20. gados	361
Kādēļ mainās cenu līmenis?	363
Tuvplānā: hiperinflācija Argentīnā 80. gados	364
Kopējā pieprasījuma šoks	365
Kopējā piedāvājuma šoks	368
Kādēļ pastāv inflācija?	368
Piemērošanās inflācijas apstākļiem	370
Inflācijas rašanās un pastāvēšana	372
Inflācijas samazināšanas izmaksas	372
Filipa likne un bezdarba-inflācijas līdzsvarošana	373
Filipa likne	375
Izmaiņas Filipa liknē	375
Reālie faktori	376
Nobīdes Filipa liknē	380
Valdības politika attiecībā uz inflāciju	380
Monetāristu viedoklis	380
Keinsa politikas priekšlikums - virzīties pa Filipa likni	382
Keinsa politikas priekšlikums - Filipa liknes izmaiņa	283
Tuvplānā: inflācijas samazināšana palielinot piedāvājumu	386
Keinsistu ieteiktie inflācijas samazināšanas līdzekļi	390
Pārskats un prakse	390
Kopsavilkums	390
Atslēgas termini	391
Pārskata jautājumi	392
Uzdevumi	392
Pielikums: inflācijas spirāle un grafiku analīze	393
Lietoto terminu skaidrojums	396

Joseph E. Stiglitz
and John Driffill

ECONOMICS

Latvian Edition
Volume I : Macroeconomics

Džozefs E. Stiglics,
Džons Drifils

**EKONOMIKA
MAKROEKONOMIKA**

**Datorsalikums - Macintosh LC
Programma - PageMaker 4.2**

**Datorsalicējs Ludis Neiders
Literārā radaktore Lūcija Paegle**

Parakstīts iesp. 16.08.94. Reģ.apl.Nr.2-0266. Papīra formāts
60x84/16. Papīra Nr.1. 26,25 fiz.iespiedl. 28,99 izdevn.l.
Metiens 2000 eks. Pasūt.Nr.1142

**Latvijas Universitāte
LV-1098 Rīga, Raiņa bulv. 19
Iespiests tipogrāfijā
a/s "Preses Nams"**

Kontroleksemplārs

42.10

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0303027049

~~94-3~~
~~L 655~~

ISBN 9984-516-48-2